

Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon

Pázmány Irodalmi Műhely

Lelkiségtörténeti tanulmányok

Az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
sorozata

Sorozatszerkesztő
Szelestei N. László

A sorozatban megjelent:

1. Lelkiségtörténeti számvetés
2. Régi vallásos énekek és énekeskönyvek
3. Régi magyar imakönyvek és imádságok
4. Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái
az 1800 előtti Magyarországon
5. Misztika a 16–18. századi Magyarországon
6. Szelestei N. László, Irodalom és lelkiség
7. Menny és pokol a barokk kori ember életében
8. Közkincs: Tanulmányok a régi magyarországi
prédikációk kompilációjáról
9. Kovács Eszter, *A Makula nélkül való tükör* cseh forrásai
10. A nők és a régi magyarországi vallásosság
11. Régi magyar népelemek és imádságok
12. Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon

Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon

Szerkesztette
Báthory Orsolya és Kónya Franciska

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
Budapest, 2016

Lektorálta
Bajáki Rita

Készült
az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportban,
a Szerkesztők a Kutatócsoport munkatársai

A kötet a Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport konferenciájának
(Budapest, 2015. április 16–18.) előadásait tartalmazza

A borítón elől:
Keresztély Ágost temetési menete (Adam Pühler metszete,
Regensburg, 1725)

Hátul:
Részlet Tarnóczy István *Mennybe vezérlő kalauz* című művének címlapjáról
(Nagyszombat, 1675)

ISBN 978-963-508-815-7

ISSN 2060-7385

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2016
© MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport

Felelős kiadó: Nagy László
Tördelte: Báthory Orsolya
A sorozat címlapterve: Szentés Éva
Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia
www.sednyomda.hu

|| Tartalom

A Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport 2015. április 16–18-án tartott <i>Az egyházi reprezentáció megnyilvánulásai Magyarországon 1800-ig</i> konferenciáján elhangzott előadások.....	9
VARGA LAJOS A VIII. lelkiégtörténeti konferencia megnyitója.....	13
BÁN IZABELLA Egyházi és világi reprezentáció megjelenése a társulati imakönyvekben	17
BARNA GÁBOR Kegykép-koronázások a 17–18. században – és utána.....	25
BÁTHORY ORSOLYA Batthyány József esztergomi érsek főispáni beiktatása	45
BOGÁR JUDIT Pázmány Péter <i>Imádságos könyvének</i> kiadásai és a reprezentáció	59
CZIBULA KATALIN Metastasio szerepe a magyar jezsuita iskolai reprezentációban	79
DÉRI ESZTER Esterházy Imre temetése	93
DÓBÉK ÁGNES Barkóczy Ferenc esztergomi reprezentációja	103
GÖRÖG DÁNIEL Bakócz Tamás római bevonulása	113
HENDE FANNI A magyar uralkodókoronázás egyházi szertartása a 18. században	121
HEVESI ANDREA Az egyházi reprezentáció és az önreprezentáció kapcsolata a 16–17. századi protestáns gyülekezeti énekeskönyvekben – A 17. század végi kolozsvári unitárius nyomda.....	133

HORVÁTH SÁNDOR	
Reprezentálás öltöztetős szobrokkal a körmeneteken – A Győri (Szombathelyi) Egyházmegye 18. század közepi példáján.....	143
HUBERT ILDIKÓ	
Egyházi és világi főméltóságokról/főméltóságokhoz írt versek képi világa	163
KÁDÁR ZSÓFIA	
Fundatores et benefactores – Jezsuita intézmények alapítói és jótevői a rendi emlékezetben a 17. századi Magyar Királyságban	195
KÓNYA FRANCISKA	
Magyar nyelvű esküvői beszédek és köszöntők a 16–18. századból....	209
KÖKÉNYESI ZSOLT	
Egy magyar főpap jelenléte és karrierútja a bécsi udvarban – Vázlat Erdődy László Ádám nyitrai püspök életrajzához.....	223
LIPP MÓNIKA	
Egyházi reprezentáció Egerben Erdődy Gábor és Barkóczy Ferenc püspökök idejében.....	255
M. HORVÁTH MÁRIA	
Pázmány Péter magánkönyvtárának újabban azonosított kötetei	267
MACZÁK IBOLYA	
Keresztély Ágost temetése	273
MEDGYESY S. NORBERT	
A váci piarista gimnázium színi előadásai (1722–1747) helybéli egyházi méltóságok reprezentációjában.....	285
PÁLFFY GÉZA	
Küzdelem a király- és királyné-koronázás jogáért a kora újkori Magyarországon.....	299
PAPP INGRID	
Egy felső-magyarországi könyvműhely szerepe a 17. századi lutheránus reprezentációban	315
RUSZKAI ZSÓFIA	
Lodovico Antonio Muratori és az „igazság szeretete”	325

SZÁDOCZKI VERA	
A rendi élet ábrázolása a jezsuita költészetoktatásban	333
SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
Esterházy Imre hercegprímás aranymiséje (1738)	343
T. ORGONA ANGELIKA	
Pannonhalma hétpecsétes titka – A Pannonhalmi Főapátság barokk pecsétnyomói	361
TORNAY KRISZTINA	
A jászói premontreiek templomának barokk újjáépítése – Egy katolikus férfi szerzetesrend spirituális önértelmezése.....	377
TÜSKÉS ANNA	
A nagyszombati Szent Miklós székesegyház kegyképének tisztelete ...	397
VOIGT VILMOS	
Látványlakoma III. Károly koronázási ebédje (1712) alkalmából.....	411
Személynévmutató	413
Inhalt	431

A Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
2015. április 16–18-án tartott Az egyházi reprezentáció
megnyilvánulásai Magyarországon 1800-ig című
konferenciáján elhangzott előadások

VARGA LAJOS (Vác)

A konferencia megnyitója

PÁLFFY GÉZA (Budapest)

Küzdelem a király- és királyné-koronázás jogáért a kora újkori Magyarországon

HENDE FANNI (Budapest)

A magyar királykoronázás egyházi szertartása a 18. században

ROKAY ZOLTÁN (Budapest)

Pietro Metastasio „komoly” darabjai Patachich Ádám nagyváradi püspök színházán, és annak szomorú vége (Adalék)

CZIBULA KATALIN (Budapest)

Metastasio a magyar egyházi reprezentációban

MEDGYESY S. NORBERT (Piliscsaba)

A 18. századi jezsuita és piarista iskolai színházas fõpapi mecénásai

PAPP INGRID (Budapest)

Egy felsõ-magyarországi könyvmûhely szerepe a 17. századi lutheránus reprezentációban

HEVESI ANDREA (Szeged)

Az egyházi reprezentáció és az önreprezentáció kapcsolata a 16–17. századi protestáns gyülekezeti énekeskönyvekben – Egy különös példa: a 17. század végi kolozsvári unitárius nyomda

SZELESTEI N. LÁSZLÓ (Piliscsaba–Budapest)

Esterházy Imre hercegprímás aranymiséje (1738)

GÖRÖG DÁNIEL (Budapest)

Bakócz Tamás érsek reprezentációs eszköztára

BÁTHORY ORSOLYA (Budapest)

Az esztergomi érsekek fõispáni kinevezésének reprezentációs elemei

HUBERT ILDIKÓ (Budapest)

Egyházi- és világi fõméltóságokról/ fõméltóságokhoz írt köszöntõ versek képi világa

BÍRÓ CSILLA (Budapest)

Esterházy Pál nádorrá választása és „a tizenkét István nevű hõs”

- SZÁDOCZKI VERA (Budapest)
A rendi békéőznapok ábrázolása a jezsuita költészetoktatásban
- T. ORGONA ANGELIKA (Budapest)
A Pannonhalmi Főapátság kora újkori pecsétnyomói
- KISS ERIKA (Budapest)
A Pécsi Püspökség 18. századi ötvösművei
- HORVÁTH SÁNDOR (Szombathely–Narda)
Reprezentálás öltöztetős szobrokkal a körmeneteken – A Győri (Szombathelyi) Egyházmegye 18. század közepi példáján
- KÓNIA FRANCISKA (Budapest)
Magyar nyelvű esküvői beszédek és köszöntők a 16–18. századból
- SZVORÉNYI RÓBERT (Budapest)
Pongrátz György Centuria chronographicorum című műve
- MACZÁK IBOLYA (Budapest)
Keresztély Ágost temetése
- DÉRI ESZTER (Budapest)
„Az öröké valóság háza” – Esterházy Imre temetése
- BÁN IZABELLA (Piliscsaba)
Egyházi és világi reprezentáció megjelenése a társulati imakönyvekben
- SZULY RITA (Piliscsaba)
Társulati reprezentáció a nyugat-dunántúli szabad királyi városokban a 18. század első felében
- KÁDÁR ZSÓFIA (Budapest)
Fundatores et benefactores: jezsuita intézmények alapítói és jótívói a rendi emlékezetben a 17. századi Magyar Királyságban
- TÜSKÉS ANNA (Budapest)
A nagyszombati Szent Miklós székesegyház kegyképének tisztelete
- BARNA GÁBOR (Szeged)
Kegykép-koronázások a 17–18. században és utána
- TORNAY KRISZTINA (Debrecen)
Egy katolikus férfi szerzetesrend spirituális önértelmezése – A jászói premontreiek templomának barokk újjáépítése
- LIPP MÓNIA (Eger)
Egyházi reprezentáció Egerben Erdődy Gábor és Barkóczy Ferenc püspökök idejében
- DÓBÉK ÁGNES (Piliscsaba)
Barkóczy Ferenc érseki reprezentációja

KÖKÉNYESI ZSOLT (Budapest)

Magyar főpapok jelenléte és reprezentációja a bécsi udvarban 1711 és 1765 között

BOGÁR JUDIT (Piliscsaba–Budapest)

Pázmány Péter Imádságos könyvének kiadásai és a reprezentáció

RUSZKAI ZSÓFIA (Piliscsaba)

Ludovico Antonio Muratori és az „igazság szeretete”

M. HORVÁTH MÁRIA (Budapest)

Pázmány Péter magánkönyvtárának újabban azonosított kötetei

MÉSZÁROS KLÁRA (Pozsony)

[Pázmány Péter magánkönyvtárának a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban lévő kötetei]

VARGA LAJOS *A VIII. lelkiségtörténeti konferencia megnyitója*

Jelen konferenciánk szervezője az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportja. Amennyiben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oldaláról nézzük a munkálatokat, nyilvánvalóan a katolikus egyházon belül kifejlődött lelkiségről van szó. A reprezentáció fogalmát nagyszerűen leírja a Balassi Kiadó által napvilágot látott *Magyar művelődéstörténeti lexikon* tizedik kötetének azonos elnevezésű szócikke. A kiadott program arról tudósít bennünket, hogy a konferencia ennél is szélesebb körben dolgozza fel a témát, hiszen a protestáns egyházak is szóba kerülnek.

A reprezentáció ebben az értelemben a katolikus, illetve a keresztény mentalitás és lelkiség megnyilvánulása irodalmi művek, valamint a tárgyi emlékek segítségével által. Az egyházi reprezentáció ezen a konferencián nemcsak lelkiségtörténeti szempontból kerül tárgyalásra, hanem az egyházi élet egyéb területei is szóba kerülnek. Ha a lelkiség megnyilvánulását vesszük tekintetbe, ebbe a népi vallásosság is beleértendő. Mégis leginkább a főúri reprezentációról szoktunk beszélni, mivel a népi kultúra is merített a felsőbb társadalmi rétegek világából.

Mivel az egyházi hierarchia a társadalom közép vagy felső rétegéhez tartozott, ezért a főpapi reprezentációnak sajátos jellege volt. Az alsóbb papság a barokk korban a papszentelés által a nemesi osztályba került. A püspökök sokszor az arisztokrácia köréből kerültek ki, a vidéki papság pedig a helyi földesúrral való kapcsolata miatt is részese lett a közép vagy felső rétegek életének. A reprezentáció kifejezi a méltóságot, melynek egyik kelléke a tárgyi világ, a másik pedig a szellemi alkotások iránti nyitottság, azok megbecsülése. Ehhez a társadalom felsőbb rétegeiben hozzátartozott a művészetek pártolása is, mely megvalósulhat az irodalom, például egy könyvnek a dedikációja, az építészet, a szobrászat, a képzőművészet révén és így tovább. Hasonló értéke lehet a történetírásnak vagy a családi levéltáraknak, melyek a család származásáról tesznek tanúságot. Ide tartozik akár egy monostor vagy kolostor létesítése is.

Szerzetesek esetében a reprezentáció sokszor a templom épületében, annak berendezésében, a kolostor könyvtárában vagy refektóriumában nyilvánult meg. Ennek is szép példái figyelhetők meg a jezsuita templomok esetében, többek között azért, mert a barokk stílus eleve szoros kapcsolatban állt a jezsuita renddel. Ennek a stílusnak a megjelenése sok esetben a középkori hagyománnyal való sza-

kítást jelentette. Azt hiszem, hogy ennek nagyszerű példája lehet egy másik szerzetesrend, a ciszterciek. Míg a középkori monostortemplomaik igen egyszerűek, a barokk kori templomaik – mint például a zirci bazilika is – ugyancsak felékesítettek. Ez vonatkozik a 18. századi bencés építkezésekre is.

A reprezentáció továbbá átszövi az élet egészét, erre jó például szolgálnak a korabeli köszöntők, az egy-egy alkalomra mondott beszédek vagy versek. A reprezentáció milyenségét a vagyoni helyzet is meghatározta. A főpapi mecénatúra is jelentős volt a magyar kultúra kibontakozásában. Ugyanakkor nem lebecsülendő a társadalom felsőbb rétegéből származó egyházi intézményeket támogató mecénatúra, mellyel az arisztokrácia köréből kikerülő személy templomépítéssel, szerzetesek letelepítésével fejezte ki keresztény mivoltát. A Váci Egyházmegyében tipikusan ilyen gr. Koháry István vagy gr. Grassalkovich Antal. Mivel a főpapság a főúri osztállyal vált egyenrangúvá, így az egyházi reprezentáció is része lett a főúri reprezentációnak, a főúri pedig része lett az egyházi reprezentációnak. A kettő egybefolyt egymással. Ennek igen szép példái a püspöki paloták, de az ausztriai bencés monostorok is. Ilyen például a melki apátság. Sok esetben ilyenek a káptalani csillagok is, melyek már a falerisztika területét érintik. A főpapi reprezentáció megnyilvánulását mind a mai napig őrzik a székesegyházak, azok kincstárai, a történelmi múlttal rendelkező egyházi könyvtárak és a különböző egyházi és világgyűjtemények. Kegyúri templomaink is értékes emlékei a főúri reprezentációnak.

A világi és az egyházi reprezentáció egybefonódása sok esetben a védőszent tiszteletében valósult meg. Az arisztokrata családok is arra törekedtek, hogy megörökítsék védőszentjeiket. Sokszor a szentek közbenjárásába vetett hit fejeződött ki egy-egy szent tiszteletében vagy egy-egy kegyhely létesítésében. Ebben élen járt például az Esterházy család, vagy megemlíthetjük az Andrássy családnak a krasznahorkai várkapornában őrzött Mária-képét, melynek felirata azt örökíti meg, hogy a család vagyonát Szűz Mária közbenjárásának köszönheti, ezért Mária az Andrássy család ügyvédnöje, latinul advocata. Mivel ők hittek az isteni segítségben és a szentek közbenjárásában, a hadi cselekmények megörökítése is kapcsolatban van az egyházi reprezentációval, hiszen egy-egy győztes csata összefügghet egy-egy Mária-kép tiszteletével, sőt komplex építménnyel és annak berendezésével is. Ilyen jeles esemény volt a lepantói tengeri csata, az 1620-as fehérhegyi csata vagy a magyar történelemben a zentai csata, aminek következtében a szegedi ferencesek templomának Madonnája a Maria Auxiliatrix Szegediensis (Szegedi segítő Szűz Mária) titulust nyerte. Hivatkozhatunk Bécs ostromára is, amely 1683-ban volt, a váci Hétkápolna és annak búcsúja éppen ennek emlékét őrzi.

Mivel az egyházi reprezentáció anyagi alapja a szekularizáció és a társadalom szerkezetének átalakulása miatt jelentősen megcsappant, ezért azt gondolom, hogy nagyon fontos meglévő emlékeink feltárása és megbecsülése. Az egyházi reprezentáció megnyilvánulásának foghatjuk fel azt is, hogy Ferenc pápa a szegénység szellemének elterjesztésével az Egyháznak más arculatot igyekszik adni.

BÁN IZABELLA

Egyházi és világi reprezentáció megjelenése a társulati imakönyvekben

A 18. században a katolikusok között virágkorukat élték a laikus vallásos társulatok. Elsődleges céljuk a hit elmélyítése és a helyes, erkölcsös életmódra való vezetés volt. Ezen felül kiemelkedő szerepük volt a kor társadalmi, szociális kihívásai terén is azáltal, hogy a tagok segítséggel, adománnyal támogatták egymást testi-lelki nehézségek idején. A különböző szervezetek a hitélet egy-egy mozzanatát emelték ki, mint például a Szentháromság, Jézus Szíve vagy valamely szent tisztelete, példájának követése. Természetesen a társulati életnek vannak írásos lenyomatai, a társulati tagokról készült albumokat vagy a társulati eseményeket megörökítő diáriumokat általában kézzel vezették, míg a közösség tagjainak szánt kézikönyvek, áhítati művek nyomtatásban jelentek meg.¹

A tanulmányomban ezekkel a nyomtatványokkal, azon belül is az imádságokat tartalmazó könyvekkel foglalkozom. Knapp Éva a barokk kori társulati kiadványokat számba vevő munkájában funkció szerint csoportosította a nyomtatványokat áhítati művekre, ajándékkönyvekre, alkalmi kiadványokra, valamint kézikönyvekre és felvételi lapokra.² Jelen esetben tartalom és műfaj szerint vizsgálom a kiadványokat, így ettől a csoportosítástól most eltérnék, és minden olyan nyomtatványt, amely imádságokat tartalmaz, imakönyvként kezelek, mivel előfordulnak olyan kézikönyvek is, amelyek jelentős mennyiségű imádságot tartalmaznak.

Ezek az imádságokat tartalmazó nyomtatványok szerkezetileg két egységre oszthatók, általában a kiadvány első fele tartalmazza a társulati életre vonatkozó információkat (regula, búcsúk, társulat története, egyéb szokások, sajátosságok), a

¹ A témában megjelent korábbi tanulmányaim: BÀN Izabella, *Gondolatok az általános és társulati imakönyvek kapcsolatáról = Prózái kegyességi műfajok a kora újkorban (Prédikáció, meditáció és imádság)*, Studia Litteraria, 54(2013), 3–4, 371–377; UÓ, *Társulati imakönyvek a misztika szolgálatában = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 5), 23–30; UÓ, *Nők a vallásos társulatokban a Budai Jézus Szíve társulat 1742-es kéziratos albuma alapján = A nők és a régi magyarországi vallásosság*, szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 10), 31–35.

² KNAPP Éva, *Pietás és literatúra: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001.

második fele pedig a különböző témájú és műfajú imádságokat. A két egység terjedelme társulatonként és kiadványonként eltérő. Az egyházi és világi reprezentáció megnyilvánulásait elsősorban a társulatra vonatkozó leírásokban vizsgálom. A társulatra, társulati életre vonatkozó bevezető fejezetek feldolgozása kapcsán tettem fel a kérdést, hogy vajon találunk-e leírást, és ha igen, ezek az ismertetőik milyen részletességgel szólnak a társulat napi áhítatgyakorlatainak túlmutató megnyilvánulásairól. Néhány példa segítségével szeretnék képet adni a társulatok magyar nyelvű imakönyveiről, imákat tartalmazó nyomtatványairól.

A nyomtatványok kézbevitelével máris eljutottunk a társulati reprezentáció első állomásához, magukhoz a kiadványokhoz, mivel az ismert szervezeteknek megközelítőleg egytizede rendelkezett nyomtatványokkal, ami a társulatok bizonyos szervezetségi fokára és anyagi színvonalára is utal. A kiadványok a legtöbb esetben egy-egy tehetősebb támogató nevéhez fűződnek, aki világi és egyházi személy egyaránt lehetett. A világi személyek közül a legnagyobb támogatás a főnemesség tagjaitól érkezett, majd a nemeseket, végül pedig a megyei és városi tisztségviselőket találhatjuk a mecénások sorában. Egyházi patrónusok esetében is hasonló a sorrend, a főpapságot a magasabb tisztséget viselő papság, és a helyi plébánosok követték.³ Kivételes esetben a társulat saját költségén jelentette meg a nyomtatványt, de arra is van példa – igaz, nagyon kevés –, hogy a nyomdász maga finanszírozta a nyomtatást. Erről olvashatunk Kordás társulat kiadványában (*Lenkötelecske...*⁴), ahol a bevezetőben a nyomdász önmagát nem nevezi meg, csak a szándékait:

Ezen Kordaviselő Atyafiak kongregációjának reguláit, vagyis rendtartásit a szent szerzet béli szuperioroknak engedelmeikkel, én is most magam költségemmel, Istennek szent neve dicséretire, s lelkeknek üdvösségére, a korda viselő atyafiaknak buzgó kívánságokra újonnan ismét kinyomtattam.⁵

A mecénásokat általában név szerint említették a nyomtatványok, ennek egyik lehetősége volt a könyv címlapján feltüntetni a támogató nevét, más esetekben az ajánlást címezték neki vagy a bevezetőben írtak róla. A következő példa az esztergomi kordás társulat *Harmos kötelecske*⁶ című nyomtatványából való. A mecénás nevét – és adott esetben címét, megszólítását – sokszor csak megemlítik a köny-

³ KNAPP, *Pietás és irodalom...*, i. m., 35, 90.

⁴ *Lenkötelecske* [...], Győr, 1749.

⁵ Az idézeteket mai helyesírással írtam át, és ha külön nincsenek jelölve, az aktuálisan tárgyalt nyomtatványból származnak.

⁶ *Harmos kötelecske* [...], Nagyszombat, 1718.

vek, de itt részletes ajánlást találunk, amelynek a végén a szerző kéri, szinte már felszólítja, hogy a továbbiakban is anyagilag támogassa a társulatot: „Bő kezű adakozásával segítse, igye fogyott állapotjában atyai gondviselésével vigasztalja.” Természetesen ezért égi gazdagságot, üdvösséget ígérnek, valamint azt, hogy a társulati tagok kiemelten is imádkoznak érte és családjáért.

A nyomtatványok díszítettsége változatos képet mutat. A legtöbb nyomtatvány egyáltalán nem tartalmaz metszeteket, esetleg csak kisebb, fejezetek vagy különféle egységek közötti motívumok jelennek meg. A kordás társulat *Szeretnek kötelei*⁷ című nyomtatványának első fejezete előtt találunk egy nagyobb díszítést, ez elfoglalja a lap egyharmadát, valamint az első mondat első betűjét egy szárnyas angyal tartja a kezében. A kötet további részében semmiféle díszítéssel nem találkozunk. A budai Szentháromság kongregáció *A Szentháromság, tudniüllik Atya, Fiú és Szentlélek Isten üdvösséges neve...*⁸ című nyomtatványában például minden egyes fejezet díszes kezdőbetűvel indul. A kiadványok nagyon kis százalékában vannak teljes oldalas képek, ezek legtöbbször a címlap-előzéken. Így a már korábban említett *Len-kötelecskében* egy Szent Ferenc-ábrázolást találunk, a pozsonyi Mária szíve társulat *Igaz és köteles szívbeli ájtatossága*⁹ című könyvében pedig egy férfi és egy női szerzetes látható, kezükben egyházi szimbólumok, felettük az első felhőrétegen angyalok (puttók), felettük virágokkal körülvelt égő szívet koronáz Isten és Jézus, akik egy következő felhőrétegen láthatóak. Ennél sokkal ritkábbak azok a könyvek, ahol a teljes oldalas képek nem az előzéklapon, hanem a nyomtatványon belül helyezkednek el, és ez is inkább az adott mű újrakiadására jellemző. Ennek két oka lehetett, az egyik a szűkös anyagi körülmények, a másik a társulatok azon szokása, hogy bizonyos időközönként, illetve ünnepek alkalmával a tagok között szentképeket osztottak szét, így nem volt szükségszerű ezeket a nyomtatványokban is megjeleníteni. Ezt a szokást a nagyszombati Szent Kereszt társulat *Myrhából szedett lépes méz* című könyve is említi.¹⁰

A külsőségek után nézzük meg a nyomtatványok tartalmát. Noha kutatásaim során a kiadványok szerkezeti, tartalmi, műfaji feldolgozását végzem több szempont figyelembe vételével, most jelen kötet tematikájához igazodva kizárólag az egyházi, világi és társulati reprezentációra vonatkozó adatokat, szöveghelyeket emelem ki.

⁷ *Szeretnek kötelei* [...], Pozsony, 1780.

⁸ *A Szentháromság tudniüllik Atya, Fiú és Szentlélek Isten üdvösséges neve* [...], Nagyszombat, 1759.

⁹ *Igaz és köteles szívbeli ájtatosság* [...], Pozsony, 1732.

¹⁰ *Myrhából szedett lépes méz* [...], Nagyszombat, 1762, 22–24.

Az alább részletezésre kerülő szerkezeti egységeket¹¹ nem azonos módon és arányban tartalmazták az egyes nyomtatványok; ezekre most nem térek ki, általánosságban igyekszem bemutatni a bevezető szövegek tartalmát, kiemelve a reprezentációra vonatkozó információkat. Számos kiadványban találunk a már korábban említett, általában a mecénásnak címzett ajánlás mellett az olvasót megszólító rövid bevezetőt is, amelyben a szerző a társulat mibenlétéről értekezik. Amennyiben vannak a társulathoz kötődő csodák, különleges megnyilvánulások, akkor azok is itt kapnak helyet, több esetben külön fejezetben, részletes leírásokkal, történetekkel. A kordás társulati nyomtatványokban rendszeresen olvashatunk íyet a kordához kapcsolódóan, a *Lelki kincsben*¹² pedig a skapuláréhoz fűződő jelenségekről írnak. A *Lelki virágos kert*¹³ című nyomtatványban ezen a helyen olvasható egy több oldalas, a kert motívumról szóló értekezés, amely a paradicsomkerttől kezdve egészen a Getszemáni kertig taglalja a motívumot részletes magyarázatokkal. Néhány esetben előfordul a pápai és egyéb engedélyek teljes szövegének vagy részletének közlése, ritkán összefoglalt leírása. A társulati tagokra vonatkozó búcsúkról és egyéb engedélyekről, kiváltságokról is részletes leírások jelennek meg a nyomtatványokban, amelyek természetesen kongregációnként eltérőek.

Szinte minden könyvben szerepel a társulat regulája. Ezek a leírások szerkezetileg hasonlóak, csak tartalmukban különböznek. Rendszerint a társulat célkitűzéseit részletezik először, ritkább esetben itt is szólnak a kongregáció kialakulásáról. A társulatba való belépés a legtöbb nyomtatvány tanúsága szerint ugyanúgy zajlott az egyes kongregációkban: az újonnan csatlakozónak bizonyítania kellett erkölcsös életét, és azt, hogy megfelel a társulat elvárásainak. Arra azonban már nincs adat, hogy ez ajánlás alapján működött-e, vagy valamilyen más formában zajlott. Ezután gyónás, szentáldozás következett, majd pedig a csatlakozó személy adatait bevezették a társulati albumba. Ezekben a nyomtatványokban nincsenek részletes leírások, hogy pontosan hogyan zajlottak ezek az események. Egy-két esetben egy rövid megjegyzés olvasható: a „szokásos ceremóniával”. Itt kiemelnék két speciális mozzanatot, az egyik a kordás társulatoknál a korda felvétele, amely még a tagkönyvbe való beíratás előtt történt. A megszentelt övet a direktor adta a jelöltre. Az öv anyagára vonatkozóan több nyomtatványban is vannak rendelkezések, a legrészletesebb leírás a *Len-kötelecskében* olvasható:

¹¹ Ajánlás; bevezető; pápai és egyéb engedélyek; búcsúk; regulák; egyéb leírások.

¹² *Theaurus desiderabilis, az az lelki kincs [...]*, Kassa, 1745.

¹³ *Lelki virágos kert [...]*, Nagyszombat, 1712.

Eszünkben köll vennünk, hogy ezen korda övnek semmiféle ló, teve, s más szőrből, sem hajbúl avagy bőrből, hanem csak fonalból kell csináltatva lenni. Nagysága és vékonysága, kinek kinek akarattýára hagyatík [...]

A hordásának módjáról is gyakran írnak, miszerint nyilvánosan/látványosan kell viselni, kifejezetten körmenetek alkalmával, a rosszalló tekintetek ellenére is. Másik érdekesség a skapuláré viselése, amelyről az egri Szentháromság társulat kiadványában, a *Lelki kincs*ben olvashatunk. A skapuláré átvételéről nincs szó a nyomtatványban, a tárgyról magáról már többet tudunk meg, mégpedig, hogy három színből állt: fehér, kék és vörös. A nyomtatvány leírja továbbá, hogy a fehér az Atyát jelképezi, a kék a megtestesült Fiút, a vörös, a tűz pedig a Szentlelket. Egy másik magyarázat szerint (amit még ugyanitt olvashatunk) a fehér a lelkiismeret tisztasága, a vörös az isteni és a felebaráti buzgóság, a kék pedig Krisztus kínszenvedéseinek emléke. A regula többi részében meglehetősen részletes leírások vannak a napi áhítatgyakorlatokra vonatkozóan, ezekben a társulatra jellemző sajátos áhítati formákat, szövegeket is részletezik, számos esetben a kongregáció elnevezését, célkitűzéseit taglaló szöveggözlésekkel. Itt szokták közölni a speciális rózsafüzér-leírásokat is, tudniillik hogy mikor milyen imádságokat kell mondani, és amennyiben ezek a fohászok eltérnek a megszokottaktól, azok szövegét is megadják. A napi áhítatgyakorlatnál maradva, egy érdekesség olvasható a budai Szentháromság kongregáció *A Szentháromság, tudniillik Atya, Fiú és Szentlelek Isten üdvösséges neve* című nyomtatványban. Szokás volt, hogy belépéskor a tagok egy dobozból cédulát húztak ki, ezen az év egy napjának egy adott órája volt felírva, amikor is külön imádságokat kellett mondani a Szentháromság tiszteletére – részletes leírással és szöveggözléssel. Amennyiben idővel megfelelő számú taggal rendelkezett a gyülekezet, akkor előbb-utóbb a teljes év minden órája kiosztásra került, így megvalósulhatott a Szentháromság folyamatos dicsérete, ami egyben a társulat célkitűzése is. A regulából kiderül továbbá, hogy a tagoknak kötelező volt a különféle ünnepi körmeneteken való részvétel. A társulati ünnepeket részletesen felsorolják a nyomtatványok, viszont magáról a ceremóniáról itt sem tudunk meg többet. Egy-egy említésből kiderül, hogy a processziók a város terein és a templomon belül, a társulat oltáránál történtek, egy-két szövegben felszólítják a tagokat, hogy égő gyertyával a kezükben érkezzenek, valamint a társulat labarumát (zászlaját) is vigyék magukkal a körmenetben.

Ísmét, a már többször említett budai Szentháromság társulatnak a kiadványát hozom példának, ebből a társulati ünnepekről tudhatunk meg valamennyivel többet. A társulatnak öt alkalommal volt az év során saját ünnepe és ehhez kapcsolódóan körmenete, ezek közül a fő ünnepen (szeptember második vasárnapján) és

Szentháromság vasárnapján a körmenettel kezdődött a ceremónia, majd prédikációt hallgattak „magyar, német, tót és rác” nyelven, végül énekes szentmise zárta az eseményt. A többi ünnep alkalmával az anyagi olvasó elimádkozása először magyar, majd német nyelven történt, ilyenkor a prédikációt németül hallgathatták a hívek, végezetül a körmenet a Szentháromság képe körül zajlott – ez utóbbiból arra következtetek, hogy minden bizonnyal a nagyobb ünnepek körmenetei a templom körül vagy a városban is zajlottak.

Valamennyi társulatnál a tagok kötelezettségei közé tartozott az erényes, keresztény életmód. Az egyes kiadványok eltérő részletességgel szólnak arról, hogy milyen tulajdonságokat várnak el, ugyanakkor szinte kivétel nélkül hangsúlyozzák, hogy a tagoknak jócselekedetekkel, erkölcsös életmóddal is reprezentálniuk kell a társulathoz tartozást. Eszerint a napi templomba járás, a mise figyelmes hallgatása, békesség, békeszerzés, tévelygők üdvösség felé segítése, tudatlanok oktatása, a felebaráti szeretet különféle megnyilvánulásai, stb. és még hosszan lehetne sorolni. Az ungvári Haldokló Krisztus társulat *A keresztfán halálra vált Krisztus*¹⁴ és a kordás társulat *Szeretetnek kötelei* című nyomtatványokban olvasható, hogy nagyon üdvösséges cselekedet, ha az Oltáriszentséget a beteghez, haldoklóhoz kísérik, valamint az elhunyt tagok temetésén részt vesznek. Az utóbbi nyomtatványban ezért a jó cselekedetért különböző búcsúkat is elnyerhetnek a résztvevők. Nincs részletes leírás, hogy esetleg volt-e valamiféle ceremóniája ennek a gesztusnak, de elképzelhetjük a látványt, amint egy kisebb-nagyobb csoport végigvonul a városon, településen, élükön az egyházi személlyel és az Oltáriszentséggel. *A keresztfán halálra vált Krisztus* című nyomtatványban olvasható továbbá, hogy a szegények és úton járók befogadása is kiemelten jó cselekedet.

Korábban már említettem a társulatok szociális megnyilvánulásait. Ezekről viszonylag részletes leírásokat olvashatunk a regulákban, kezdve az egymás támogatásával, segítségével, úgy a testi, mint a lelki nehézségek esetén. Ha valaki távol marad a gyülekezeti alkalmakról, akkor a tagok közül valakinek, több társulat esetében magának a papnak vagy más egyházi személynek kell őt meglátogatni, és ha támogatásra szorul az illető, erről intézkedni. A bajban jutottakat pénzadományokkal, gyűjtésekkel is segítették. A budai Szentháromság kongregáció *A Szentháromság, tudniillik Atya, Fiú és Szentlélek Isten üdvösséges neve* kiadványában olvasható egy érdekes szokás, amely még egy-két helyen megjelenik, de ennél részletesebb leírást eddig még nem találtam. Ebben a közösségben évente egyszer gyűjtést rendeztek, ahol ki-ki anyagi helyzetének megfelelően köteles volt pénzt tenni egy do-

¹⁴ *A keresztfán halálra vált Krisztus Jézus* [...], Kassa, 1719.

bozba, ebből három szegény fiúgyermeket ruháztak fel és tanítottak mesterségre, illetve finanszírozták a továbbtanulásukat. Ugyanezen pénzalapból intézték három szegény leánygyermek hozományát is, hogy tisztességesen férjhez mehessenek. Fizették továbbá az orvost, a patikust és a borbélyt a szegényebb tagok számára. A dobozban maradt összeget a szegények között osztották szét.

A társulati megnyilvánuláshoz tartoztak a rendszeres összejövetelek. A nyomtatványok alapján nem kapunk részletes képet ezekről az alkalmakról, legtöbbször csak annyi olvasható, hogy a részvétel is a tagok kötelezettségei közé tartozott. A könyvek áhítati részében gyakran találunk az efféle összejöveteleken elmondandó kezdő- és záróima-szövegeket, azonban, hogy a két imádság között mi történt, azt más forrásokból kell kiderítenünk. Eddig egyetlen nyomtatványban, a nagyszombati Szent Kereszt társulat *Myrhából szedett lépes méz*¹⁵ elnevezésű kiadványában olvastam adatokat a nagyszombati közösség szokásait illetően:

Vasárnapokon a gyülekezet helyén, dél után, mindnyájan öszve gyűlnek, aholott egy órát közönségesen töltenek a lelki Könyv olvasása és lelki tanítás hallgatásában, s több jó és szent cselekedetek gyakorlásában. Az ilyen gyülekezeteket mindenkor szokott imádságokkal kezdetik el és ugyan azon képpen bé is fejeztetik.

Tanulmányomban a társulathoz kapcsolódó imakönyvek bevezető, a közösségi életre vonatkozó, úgymond kifelé irányuló megnyilvánulásait igyekeztem összefoglalni néhány példa segítségével. Ezek a nyomtatványok az egyéni áhítatgyakorlatot szolgálták elsősorban, ezért találunk bennük nagy mennyiségű imaanyagot is, emellett viszont jól kirajzolódik, hogy mit jelentett a társulathoz tartozás, ezeknek milyen közösségi, társadalmi megnyilvánulásai voltak. A nyomtatványok jellegéből adódóan, illetve a bemutatott példák alapján is jól látszik, hogy ezek a kiadványok az egyházi és világi reprezentációval kapcsolatban inkább utalásszerű információkat tartalmaznak, így a részletes leírásokat más társulati forrásokban kell keresnünk.

¹⁵ *Myrhából szedett lépes méz* [...], Nagyszombat, 1762.

Die Erscheinung der kirchlichen und profanen Repräsentation in den Gebetbüchern der Bruderschaften

Die Gebetbücher der Bruderschaften lassen sich in zwei Teile gliedern: eine Einleitung und die Gebete. Diese Teile erscheinen in den verschiedenen Drucken in unterschiedlichem Umfang. In der Einleitung finden wir die folgende Themen: Dedikation, Mirakel, Regel der Bruderschaft, das Kirchweihfest, verschiedene Genehmigungen, die Geschichte und andere Beschreibungen der Bruderschaft. Ich habe in diesem Teil die Informationen über kirchliche und profane Repräsentation untersucht und diese in meiner Studie zusammengefasst. Die Beispiele habe ich aus den folgenden Gebetbüchern gesammelt: *Lenkötelecske*, *Harmos kötelecske*, *A Szentháromság, tudniillik Atya, Fiu és Szentlélek Isten üdvösséges neve*, *Igaz és köteles szívbéli ájtatosság*, *Myrhából szedett lépes méz*, *Lelki kincs*, *Lelki virágos kert*, *A keresztján halálra vált Krisztus*, *Szeretetek kötelei*.

BARNA GÁBOR

*Kegykép-koronázások a 17–18. században – és utána**

Ha körülnézünk katolikus templomainkban, nagyon sok megkoronázott Mária-képet és Mária-szobrot látunk. Ez a ma is meglévő szokás arra az örök emberi törekvére utal, hogy a Szentet valamiképp ékesíteni kell vagy illik. Időben pedig az antikvitásig, a korai keresztény tanításokig vezethető vissza.

Magyar példák

A megkoronázott magyarországi Mária-kegyszobrokat és kegyképeket, koronázásuk történetét, a koronázási szertartás lefolyását még nem vizsgálta a kutatás. A magyar *atlas marianusok*, búcsús útikönyveink csupán érintik ezt a kérdést.¹ Az első, s nem is teljes felsorolást Balogh Ágost lelkiségtörténeti, egyháztörténeti, művészettörténeti, néprajzi, összefoglalója adja: a Mária-ábrázolások, valamint a búcsújáró helyek kapcsán megemlíti a megkoronázott Mária-kegyképeket és szobrokat az Osztrák–Magyar Monarchia egész területéről.

Felsorolásában első a tersattoi kegykép megkoronázása: XI. Kelemen pápa ennek a Szent Lukács evangélista által a názareti Szent Ház asztallapjára festett, vagy legalábbis az Apostolok idejéből származtatott képnek két értékes arany koronát küldött: a Fiúnak és az Anyának. Pápai legátusként Ratkai Ádám modrusi

* A szerző az MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport vezetője.

¹ ESTERAS [ÉSTERHÁZY] Pál, *Az egész világon levő csudálatos boldogságos Szűz kepeinek rövideden föl tett eredeti: Mellyet sok tanuságokból össze szerzett, és az Aétatos hivek lelki üdvösségére ki bocsátott Galanthai Esteras Pal Szentséges Romai Birodalombéli Herczeg's, Magyar Országai Palatinus, Nagyszombat, 1690; UŐ, *Mennyei Korona az az Az egész Világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rövideden föl tett Eredeti, Mellyet sok tanuságokból össze szerzett és az áetatos hivek lelki üdvösségekre ki bocsátott uijonann Galathai Esterás Pál, Szentséges Romai Birodalombéli Herczeg Magyar Országai Palatinus, Nagyszombat, 1696; Ladislaus NEDECZKY, *Fontes gratiarum Marianarum novi et veteres seu historia relatio. De imaginibus miraculosis per Hungariam et adjecta eidem regna, ac provincias*, Kolozsvár, 1739; JORDÁNSZKY Elek, *Magyar Országban, 's az aboz tartozó Résegekben levő Boldogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása*, Pozsony, 1836; stb.**

püspök 1715. Mária születése napján a koronákat ünnepélyesen a képre felhelyezte.² (1. kép)

A mariazelli kegyszobor történetéről szólva Esterházy Pál azt írja, hogy Nagy Lajos király csodás álma és győzedelmes csatája után „az Egész Magyar Táborral Czelben méne, a' holott ezen Szent Képet, egy arany Koronát [...] oda ajándékozott”.³ Negyven évvel később is említik (1739) „corona aurea”-ját.⁴ A kolozsvári (füzesmikolai) kegyképnek Felvinczi Klára adományozott értékes koronákat.⁵ A dubnici Boldogasszony képről: a 18. század közepén (1742–1756 között) gróf Illésházy József hitvese, gróf Traun asszony „Új arany koronát, új királyi páltzát, új drága öltözetet ajándékozott tehát e jeles képnek; [...]”⁶ (2. kép)

Balogh Ágost több pozsonyi templomot említ, ahol megkoronázott és öltöztetett Mária-szobrok vannak: a ferences templomot, a bencés apácák templomát.⁷ Könyvében koronázottnak és fogadalmi ajándékokkal ékesítettnek mondja Győrben a kármelita, a jezsuita (később bencés) templom,⁸ a székesfehérvári bazilika,⁹ a kassai akadémiai (ferences) templom Mária-szobrait.¹⁰ A koronázás időpontját azonban nem említi. Feltételezhetően ezek mind 18. századiak.

Csíkszentmárton Mária-szobrát 1675-ben koronázták. A brünni kegykép nagyzebeni másolatát pedig 1735-ben.¹¹ Csíkszenttamáson a Lehajtott fejű Mária képe a magyar Szent Koronával látható.¹²

A máriavölgyi kegyszobor koronázásának idejét ugyan nem említi Balogh Ágost, de azt írja, hogy a kegyszobornak arany koronái, értékes öltözékei vannak, öltöztetni szokták.¹³ (3. kép) Fraknó várának kegyszobra is megkoronázott, Mária

² Augustus Florianus BALOGH, *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum historico-pragmatice-adumbravit Augustus Florianus de Nemsiczy, parochus Kocsokocziensis*, Eger, 1872, 365, 447.

³ ESTERHÁZY, *i. m.*, 1696, 47. Esterházy Pál 1690-ben kiadott könyvében több Mária-kegykép, -kegyszobor metszetét közli. Mind a fraknóvárjai, mind a kismartoni, máriatali (Mariavölgy), röjti, lauretomi (Loretton), pázsiti, loki, oslii és remetei kegykép, kegyszobor megkoronázott.

⁴ NEDECZKY, *i. m.*, 26.

⁵ *Uo.*, 36.

⁶ JORDÁNSZKY, *i. m.*, 41–42.

⁷ BALOGH, *i. m.*, 292.

⁸ *Uo.*, 293.

⁹ *Uo.*, 299.

¹⁰ *Uo.*, 300.

¹¹ *Mária-tisztelet Erdélyben: Mária-ábrázolások az erdélyi templomokban*, szerk. MIHÁLY Ferenc, Székelyudvarhely Haáz Rezső Múzeum, 2010.

¹² *Uo.*

¹³ BALOGH, *i. m.*, 455.

jogart, a kis Jézus pedig földgömböt tart a kezében.¹⁴ (4–5. kép) Megkoronázott a privígyei kegyszobor is, Mária a gyermek Jézussal.¹⁵ (6. kép) Dénesd kegyszobrát a 17. században a török elől menekítették északra Dömölkőről. A szobrot 1742-ben Nagyboldogasszonykor ünnepélyesen helyezték a főoltár trónusára, a tabernákulum fölé mint az ég királynéját. Mind Mária, mind az Istenfia koronával és jogarral ékesített, körülvéve aranyozott ezüst sugarakkal.¹⁶ (7. kép)

Mátraverebély-Szentkút kegytemplomának kegyszobra szintén koronázott. Mária jobbában a Kisjézust, baljában pedig egy jogart tart, és különböző színű, értékes ruhákba öltöztetik.¹⁷ (8. kép) A felsorolt példáinál nem említi a koronázás évszámát.

A gyöngyösi ferences templom Fájdalmas Anya szobrát „ékesítik több arany lántzok, gyűrűk, koronák” – írta Jordánszky Elek 1836-ban.¹⁸ Mindez a múlt. Ma csupán a szobrot szemlélhetjük. (9–10. kép) Almás (Verőce vármegye, Szlavónia) Madonna kegyszobrát Folyamodás Anyja (Mater Refugii) névvel illetik. „Jobb kezén áll a’ kised Jézus áldást adván a’ nézőkre; bal kezében tart Mária egy Királyi pálczát; mind a’ kettőnek drága Korona van a’ fején”.¹⁹

A Habsburg Birodalom más tartományait is említi Balogh Ágost. Az első megkoronázott lengyel kegykép Czeszochowa Fekete Mária képe volt.²⁰ (11. kép)

¹⁴ *Uo.*, 456–457.

¹⁵ *Uo.*, 465.

¹⁶ *Uo.*, 469.

¹⁷ JORDÁNSZKY, *i. m.*, 39., BALOGH, *i. m.*, 473.

¹⁸ JORDÁNSZKY, *i. m.*, 111.

¹⁹ *Uo.*, 126.

²⁰ A hely 17. századi múltjáról, az ide vezetett lengyel és külhoni zarándoklatokról, nemzeti kegyhellyé emelkedéséről ír Aleksandra Witkowska. Aleksandra WITKOWSKA OSU, *The Cult of the Jasna Góra Sanctuary in the Form of Pilgrimages till the Middle of the 17th Century*, Acta Poloniae Historica, 61(1990), 63–90. – Az 1655. évi svéd ostromot sikerrel kiállta Czeszochowa. Hálából János Kázmér király 1656. április 1-én a lwóvi (lemergi) székesegyházban ünnepélyes fogadalm keretében felajánlotta országát a Szűzanyának, egész birodalma Patrónájává és Királynőjévé választotta Őt. Ettől kezdve a katolikus Lengyelország felett a Szentséges Szűz gyakorolja a legfőbb hatalmat, Jasna Góra pedig a nemzeti és vallásszabadság jelképévé vált. A „Mária erőd” falainak sokszor kellett még védelmet nyújtani különböző támadókkal szemben, köztük a svédek ellen 1656-ban, 1702-ben, 1704-ben és 1705-ben. Az 1711 után Lengyelországra köszöntő békés időszak végre lehetővé tette a Csodatevő Kegykép koronázását. A koronázási szertartásra 1717. szeptember 8-án került sor kb. 200 ezer hívő jelenlétében. A dátum megválasztása is tudatos volt, az egyik legjelentősebb Mária-ünnepre tették. A koronázást XI. Kelemen pápa engedélyével a kulmi megyéspüspök, Krysztof Szembek végezte. A Jasna Góra-i Szűzanya képe végérvényesen összefonódott a szabad lengyelség képével. Lásd még: Ewa SMULIKOWSKA, *Koroní i sukienki obrazu Matki Boskiej Czeszochowskiej jako przejaw kultu królowej korony Polskiej*, Studia Claromontana, 23(2005), 55–88; Aleksandra WITKOWSKA OSU, *Marianische Kultstätten in*

Számos kegyképkoronázásával kitűnik Galícia, a lembergi érsekség. Galíciából említi Sokal kegyszobrát, amit a pápai delegátus koronázott meg több püspök, számos prelátus és pap, valamint vallási egyesület jelenlétében.²¹ 1727-ben Podkamen kegyszobrának XIII. Benedek pápa küldte a koronákat.²² A lembergi domonkosok templomának Mária kegyszobrát 1751-ben koronázták meg. Az ünnepség viszonylag részletes leírását olvashatjuk.²³ 1752. szeptember 8-án Rómából kapott koronákkal koronázták meg a szintén galíciai, Lzajsk Mária kegyképét, majd másodjára 1853-ban.²⁴ 1762-ban Resson kegyszobrának XIII. Kelemen pápa küldött koronákat. A lembergi érseki bazilika Mária-kegyszobra 1766-ban lett megkoronázva.²⁵

A koronázás szokása a 19–20. században is folytatódott.

Máriaradna kegyképén 1820. április 18-án Rudnay Sándor, akkori erdélyi püspök nagyszámú papság és sok ezer nép asszisztálásával „a' bóldog Asszony' 's a' kised Jésus' fejt új arany gyöngyös Koronával felékesítette”.²⁶ (12. kép)

Máriagyűd templomában 1839-ben helyezték el Mária kegyszobrát, 1842-ben azonban már új kápolnát építettek számára. 1862-ben új márvány oltárt készítettek Mária csodatévő kegyszobra számára. Mind Mária, mind a Kisjézus értékes koronát és értékes kazulát visel.²⁷ (13. kép)

A sasvári kegyszobor eredete 1564-re megy vissza. Első megkoronázásának idejét nem ismerjük. A ma látható templom a két évszázados jubileumra készült el. Feltételezhetően az 1764-es építkezés és translatio emlékére Mária Terézia és férje, Lotharingiai Ferenc koronázták meg. A kétszázados ünnepség idején ugyanis már „ezüst szövetű” palástba öltöztetett Fájdalmas Anya-szobrot említenek, amit „sugaras korona” ékít.²⁸ A szentély két oldalánál pedig „térés sekrestyék” vannak a „gazdagon aranyozott koronák-, sasokkal és egy rendjelekkel, mellyek mind

Polen im 19. Jabrbundert = De Cultu Mariano Saeculis XIX–XX: Acta Congressus Mariologici-Mariani Internationalis in Sanctuario Mariano Kevelar (Germania) Anno 1987 celebrati, VI, Romae, 1991, 489–490.

²¹ BALOGH, *i. m.*, 391–392.

²² *Uo.*, 392.

²³ *Uo.*, 392–393.

²⁴ *Uo.*, 393.

²⁵ *Uo.*, 394–395.

²⁶ JORDÁNSZKY, *i. m.*, 99., BALOGH, *i. m.*, 366.

²⁷ BALOGH, *i. m.*, 471.

²⁸ *A sasvári háromszázados nagy búcsú-járat: Az 1864. szeptember 8-iki sasvári nagy búcsú-ünnepélyre vonatkozó történeti jegyzetek, főpásztori levelek, előkészületek, utazási rajzok, alkalmi versszetek és egyházi szent beszédek*, Nagyszombat, 1865, 39.

Mária-Thereziára s férjére, a feledhetetlen kegyes alapítókra emlékeztetnek.”²⁹ A kegyoltár mögötti lépcsőn meg lehet közelíteni és érinteni a kegyoszobrot. Az érintőzés a sasvári tisztelet fontos jellemzője. Sasvár háromszázados jubileumi évében, 1864-ben, újra megkoronázták a kegyoszobrot a IX. Piusz pápa által megáldott koronákkal.³⁰ A trisaeculáris ünnepek lefolyását részleteiben megismerjük a jeles alkalomról 1865-ben kiadott könyv alapján.³¹ A sasvári koronák tervezését Scitovszky a Bécsben élő, de aradi születésű Lippert József műépítésznél rendelte meg. Mind Jézus, mind Mária koronája jelképes elemeket tartalmaz. Mária koronáján liliomszálak, a korona tetején keresztet tartó gömbben egyesülő viráglevelek láthatók („mezők lilioma”, tisztaság, szüzesség). Krisztus koronájának lemezén körben a töviskoronát formálta meg. Mindkét korona ezüst, gazdagon aranyozva, drágakövekkel ékesítve (smaragd, ametiszt, krizolit).³² (14–15. kép) Valószínű, a templom 1884-es újjáépítéskor koronázták meg Pozsony-Virág völgy Jótanács Anyja kegyképét. (16. kép)

A 20. században is volt néhány koronázás Magyarországon. Lékai László bíboros-érsek 1986-ban a márianosztrai kegyképet koronázta meg. (17. kép) 2000-ben pedig Kada Lajos érsek a budavári Mátyás-templom főoltáron álló Mária-szobrát, amelynek koronáját a pápa is megáldotta.³³ (18. kép) A máriapócsi könnyező kegyképet 2005-ben a Magyar Nemzeti Galériában restaurálták. December 3-án Erdő Péter prímás a püspöki kar jelenlétében a képet újra megkoronázta a XVI. Benedek pápa által, Rómában megáldott arany glóriával. A csallóközi Szent Antal kegyképét 2013. július 6-án koronázták meg. (19. kép)

A fentebb említetteken kívül még számos megkoronázott kegyképünk és kegyoszobrunk van, tanulságos azonban, hogy koronázásuk időpontját rájuk vonatkozóan nem rögzítették. (Turbék, Tétszentkút, Bodajk, Doroszló – Sümeg, Vác, Szokolóc).

A 18. századi metszetek is hathattak a koronázásokra. A Napba öltözött aszszony ábrázolásai (Bécs, Domonkos templom, Csíksomlyó) eleve a mennyek királynéjaként ábrázolták Máriát.

²⁹ *Uo.*

³⁰ BALOGH, *i. m.*, 387–390.

³¹ *A sasvári háromszázados nagy búcsú-járat... i. m.*, 155–158.

³² *Uo.*, 79–80.

³³ Vö. CSOMOR Lajos, DIÓS István, *Mária képének megkoronázása = Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, VIII, Bp., Szent István Társulat, 2003, 651.

A jelenség története és értelmezése

Az antikvitásban az istenek szobrait, a kultusztárgyakat koszorúzták.³⁴ A Mária-képek megkoronázása az egyházi év meghatározott és visszatérő alkalmain az antikvitás és a középkor példái után a késő-középkorban vált gyakorivá. Mária a menynek királynéjaként visel koronát.³⁵

Első ismert példája III. Gergely pápához köthető (731–741), aki a római Szent Péter székesegyházban egy Mária-képet arany diadémval ékesített. Ebben akkor – még a keleti egyház ikonisztelete mellett – az éppen folyó képrombolás is közrejátzott: Mária-királynő az Egyház megjelenítője volt.

A 12. században jelentek meg olyan Mária-képek, amelyeken Mária égi trónon ül és a koronát angyalok tartják feje felett, miközben Krisztus Mária felé fordulva megáldja őt. (Sendlis 1185 körül, Párizs 1210, Chartes 1225.) Vagy a trónon ülő Krisztus koronáz (Strassburg 1230). A 14–16. században az az ábrázolás uralkodó, hogy Mária Krisztus előtt térdepel, amikor megkapja tőle a koronát, (Vitale de Bologna 1353). A késő gótikus falfaragványokon a korona a Szentlélek, egy háromszög, melyben esetleg egy galamb is található (idősebb Holbein 1499). A reneszánszban már feltűnik az Atyaisten is (Boticelli 1490, Filippo Lippi 1467) koronázóként. A 17. században Mária mint az Apokalipszis asszonya áll a föld fölött, fölötte pedig a koronát tartó Szentháromság. (L. az idősebb Hans Holbein festményét Eichstättben, a püspöki kápolnában, 1496).³⁶ Ezek a példák nem koronázások, de jelzik Mária királynéi tiszteletét, s ilyen Csíkszentdomokos 15. századi táblaképe is.

A reformáció idejében viták kereszttüzébe került ez a gyakorlat is. 16. században VIII. Kelemen pápa ékesített egy Mária-képet koronával a Santa Maria Maggioreban Rómában. 1652-ig negyvenöt szobrot illetve Mária-kegyképet koronáztak meg Rómában. 1792-ben Pietro Bombelli bíboros már négykötetes műben sorolja fel az addig megkoronázott műalkotásokat.³⁷ Feléledése pedig a 17. század

³⁴ BARNA Gábor, *Istenek, érdemek, erények szimbolikus elismerése = Pietas non sola Romana: Studia memoriae Stephani Borzsáké dedicata*, ed. CZEGLÉDY Anita, HORVÁTH László, KRÄHLING Edit, LACZKÓ Krisztina, LIGETI Dávid Ádám, MAYER Gyula, Bp., Eötvös József Collegium, 2009, 758–764.

³⁵ Otto WIMMER, *Kennzeichen und Attribute der Heiligen*, Wien, Tyrolia, 1995, 74.

³⁶ Hendrik Willem van OS, *Krönung Mariens = Lexikon der christlichen Ikonographie*, II, Hrsg. von Engelbert KIRSCHBAUM, Freiburg im Breisgau, Herder, 1990, 671–175.; Nikolaus GUSSONE, *Krönung = Uo.*, 661–671. – Lásd még: PÁL József, ÚJVÁRY Edit, *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, Bp., Balassi, 2001², 280–282.

³⁷ Pietro BOMBELLI, *Raccolta delle immagini della B.ma Vergine ornati della corona d'oro dal R.mo Capitolo di S. Pietro con una breve ed esatta notizia di ciascuna immagine*, Roma, 1792. Internetes forrás:

eleji katolikus megújulás idejére tehető, amikor az ún. népmissziók keretében először a kapucinus Girolamo Paulucci de' Calboli da Forlì 1631-ben Alessandro Sforza Pallaviccino vatikáni kanonok anyagi támogatásával, s a pápa támogatásával ezt újra bevezette. A jezsuiták római templomában a Santa Maria della Strada (Úti Boldogasszony) kegyképet 1638-ban Alessandro Sforza vatikáni kanonok aranykoronával megkoronázta. (A Jézus Társasága 1773. évi feloszlata után megfosztották a képet minden ékességétől, de 1885-ben a vatikáni káptalan újból megkoronázta és igazgyöngyökkel ékesítette.)

A koronázás szertartása

Az eddig megtalált forrásokban kevés szó esik magáról a koronázási szertartásról. Egyetlen kivétel van: a sasvári trisaeculáris ünnepségek lefolyását részleteiben megismerjük az 1865-ben kiadott könyv alapján.³⁸ Ez a legrészletesebb leírása egy koronázási ünnepségnek. Feltételezhetjük, hasonlóan ment végbe korábban és későbbben is. Érdemes tehát röviden áttekintenünk!

A háromszázados ünnepségre készülvén Scitovszky János bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek engedélyt kért IX. Piusz pápától a kegyszobor megkoronázásra, amit a pápa 1864. augusztus 14-én kelt brevéjében engedélyezett, s a koronákra áldását küldi.³⁹

Az ünnepség és a „Coronatio solemnissima sanctissimae Mariae Matris Dolorosae et Filii Jesu” minden részletét előre megtervezték. Az ünnepségsorozatból most csupán a koronázás szertartását ismertetem vázlatosan: a sasvári egykor pálos, ekkor azonban már plébániatemplomban 1864. szeptember 8-án reggel, a matutinum után fél 7-kor a főoltárnál német, 8 órakor magyar nyelvű szentmise volt. A főpapi nagymise 10 órakor kezdődött, amelyre a bíboros-érsek ünnepélyes körmenettel, az „ajándék-koronákat” díszpárnán hordozván, vonult be. Felolvasta IX. Piusz brevéjét, s a Filiae Sion antiphona hangjai mellett a pápa nevében megáldotta, megszentelte s megkoronázta a szobrokat. (Az antiphona szövege: „Filiae Sion, venite et videte martyres cum coronis, quibus coronavit eos Dominus in die solemnitatis et laetitiae, aleluja.”) Mária koronájának felhelyezése alatt a Sancta

<https://play.google.com/books/reader?id=JhP2LAUmGjUC&printsec=frontcover&output=reader&hl=hu&pg=GBS.PP1>. <https://books.google.hu/books/reader?id=9vADu01fhEAC&hl=hu&printsec=frontcover&output=reader&pg=GBS.PP9>. Az utolsó letöltés dátuma: 2016. 02. 19.

³⁸ *A sasvári háromszázados nagy búcsú-járat...*, i. m., 155–158.

³⁹ *Uo.*, 70–71.

Maria, Sancta Dei Genetrix, Mater Dolorosa invocatiók hangoztak fel, amire a jelenlévők Ora pro nobis-szal válaszoltak. Jézus koronázásakor pedig Jesu, Fili Dei vivi; Jesu, qui pro nobis spinis coronatus es; Jesu, qui pro nobis vulneratus es könnyöregéseket mondták, mire a nép válasza Miserere nobis volt. A szertartás végén a Te Deumot énekelték. Ekkor megszólaltak a harangok hírül adván a templomból kívül rekedt tömegeknek az eseményt, bent a templomban pedig „a zárandokok örömét síp, dob, trombita s orgona tolmácsolta, tovább zengvén ezen Szent Ágoston- és Ambrusnak gyönyörű hálaadó énekét”.⁴⁰ Ezt követte az ünnepélyes nagymise szlovák nyelvű főpapi prédikációval.⁴¹ (20. kép)

A rítus szabályozása

A 17. században a Szent Péter bazilika káptalanja kialakította, szabályozta és engedélyezte a koronázás szertartását. Ennek előfeltétele volt, hogy az ábrázolás tisztes korú legyen, s a megyéspüspök által hitelesített csoda fűződjön hozzá. A 17. század elejétől sok száz koronázás történt ily módon, nem egyszer személyesen a pápa közreműködésével.

E koronázások esetében nem találunk közvetlenül utalást liturgikus könyvekre, az esetek nagy száma megengedi, hogy az eseménynek sajátos liturgiája legyen. A 17. századtól a római liturgia ismeri a *Ritus servandus in coronatione imaginis Beatae Mariae Virginis* szertartását, amit többször átdolgoztak. Valószínűleg ezt alkalmazta 1864-ben Scitovszky János hercegprímás, a Fájdalmas Anya sasvári kegyesobrának megkoronázásakor.

Emellett a hivatalos koronázás mellett azonban – különösen Dél-Németországban, Ausztriában és amint láttuk, Magyarországon is – élt a képkoronázás középkori szokása. Az eltérő gyakorlat miatt a római rítuskongregáció végül 1897-ben egységesítette a koronázás szertartását, amit 1982-ben II. János Pál pápa újra szabályozott. A koronázás általában szentmise keretében történik.

1954-ben XII. Piusz pápa megírta a *Fulgens corona* kezdetű pápai körlevelét, és elrendeli, hogy május 31-e legyen a Mária királynői méltóságának napja.

A koronázás római engedélyezése erősítette a pápasággal fenntartott kapcsolatokat. Jól szolgálta azt a folyamatot, amit IX. Piusz pápa a Szeplőtlen Fogantatás dogmájában (1854) megfogalmazott. A koronázás a 19. század második felében nemzetközivé, sőt, világméretűvé vált, s több mint egy évszázadon át intenzíven

⁴⁰ *Uo.*, 151–158.

⁴¹ *Uo.*, 77–79, 158.

tartottak, 1853-tól 1964-ig. Ez a Mária-tisztelő évszázad, amely a második vatikáni zsinattal ér véget, és amely megszüntette a mariológia önállóságát. A jelenség napjainkban kezd visszaszorulni.

A koronázás mellett a szobrokat sokszor öltöztették (Boldogasszony, [21. kép] Máriabeszterce [22. kép]) Ez megerősítette a nép érzését, hogy kapcsolatban állnak egy olyan égi személlyel, aki láthatóvá teszi magát a hívőknek, különbözik tőlük, de mégis elérhető mindenki számára.

A biblikus és ikonográfiai háttér

Egy Mária-kép megkoronázása a katolikus Mária-tisztelet liturgikus eseménye. Annak a római katolikus szándéknak kifejezése, hogy Máriának olyan megkülönböztetett tisztelet jár, mint egy királynőnek. Azt a meggyőződést juttatja kifejezésre, hogy Mária a Megváltó Édesanyjaként Isten országának új rendjében királyi méltóságot élvez. Másrészt a koronázás elismerése egy *kégykép*ben való hatékony megjelenésének is. A Madonna-szobroknál mindig megkoronázzák a gyermek Jézus alakját is. A korona tehát régtől fogva Mária attribútuma, bár Mária megkoronázásának említését nem találjuk az apokrif evangéliumokban, sem a Legenda Aureában. Dante *Paradisójában* (23, 2) Gábor arkangyal koronázza meg Máriát, amivel átvitt értelemben Krisztus megtestesülésére és Mária megdicsőülésére utal.

A koronázás indoklásaként több szentírási helyre szoktak hivatkozni. Néhány példa: a *Zsoltárok könyvéből* Máriára vonatkoztatják, hogy „Dicsőséggel és tisztelettel koronáztad meg” (Zsolt 8, 6) A 20. zsoltár 4. verse is Máriára vonatkozatható: „Sőt eléje siettel boldogító áldással, Fejére drágaköböl koronát helyeztél.” (Zsolt 20, 4) Ugyanígy értelmezhetjük a 44. zsoltár 10. versét is: „Királynők jönnek dicsőségben; Arannyal átszótt, sokszínű ruhában a királyné áll jobboldon.” (Zsolt 44,10) vagy a *Bölcsesség könyvében* „a szépség koronáját”, amit az Úr kezéből nyer el. (Bölcs 5, 17) De ott állhat a *Jelenések könyve* (12, 1) Napba öltözött asszonyának képe is.⁴² *Jézus, Sírak fiának könyvében* olvashatjuk: „Süvegén arany korona volt, el látva a »szent« felírással, pompás ékesség.” (JSir 45, 14)⁴³ A 20. zsoltár 4. versében

⁴² N. GUSSONE, *Krönung von Marienbildern = Marienlexikon*, III, Hrsg. Remigius BÄUMER, Leo SCHEFFCZYK, St. Ottilien, Eos, 1991, 683–684.

⁴³ *Bibliorum sacrorum iuxta Vulgatam Clementinam Nova Editio [...]*, curavit Aloisius GRAMATICA, Typis Poliglottis Vaticanis, 1951, 664; magyar fordítás: *Ószövetségi Szentírás a Vulgáta szerint*, KÁLDY György fordításában, Bp., 1932, II, 1024.

olvashatjuk: „Fejére drágakőből koronát helyeztél.”⁴⁴ „Bájos füzért fon fejedre, Gyönyörű koronát ajándékoz neked!” (Péld 4, 9)

A liturgikus himnuszköltészet több szép példája említi Máriát királynőként: A *Salve Regina* a 11. századtól, az *Ave Regina Coelorum* a 13. századtól. A végső formáját a 17. században elnyerő Lorettói litánia tizenhárom invocatiojában szólítja királynőként Szűz Máriát. A 18. századi metszetek hatással lehettek a koronákra és a koronázásokra is.⁴⁵ (23. kép)

A koronák formája a helyi hagyományokon alapulhatott, sokszor az adott térség uralkodói koronáira emlékeztetett. Teljesen egyértelmű ez a magyar Szentkorona alkalmazásakor, amivel 1986-ban a márianosztrai kegyképet, 2000-ben pedig a budavári Mátyás-templom főoltáron álló Mária-szobrát megkoronázták, amelynek koronáját a pápa is megáldotta, s a koronázást végző Kada Lajos érsek felkérte Szűz Máriát, a Magyarok Nagyasszonyát, hogy nyilvánítsa ki királynői hatalmát Magyarország felett.⁴⁶

A koronázás eseménye tehát vallási és politikai demonstráció is lehet egyúttal, mint volt a kora újkorban és napjainkban egyaránt. Jól látszik ez Lengyelország, de Magyarország esetében is. Demonstrálja a római katolikus egyházhoz tartozást. De ország-specifikus jellemzőket is találhatunk. Egy koronázásnak sokféle következménye lehet: fellendül a zarándoklat, egy szobor állítása, a templomot basilica minorra nyilvánítja Róma, eseményről időről-időre megemlékeznek helyi ünnepség formájában, a jubiláris alkalmakon. S ezek lehetőséget biztosítanak újabb és újabb reprezentációra.

A koronázás másik gyökere a népi vallásosságban van, szoros rokonságban a fogadalmi adományok ajándékozásával. A Mária-szobroknak menyasszonyi koszorút is felajánlhattak, ami akár a középkorig visszavezethető szokás lehet. Gyökereiben a középkorig megy vissza, de a 18. század végétől terjedt el Európaszerte a *rózsalakodalom*.⁴⁷ A legszebb felajánlható „rózsakoszorú” a rózsafüzér fehér, piros és arany szemei, imádságai voltak.⁴⁸ A koronázás tehát kifejezi a hívők és a szentély Szűz Máriája közötti kapcsolat folytonosságát. Egyben szimbolikus kifejezése lehet egy különálló tájegység, egy kegyhely vonzáskörzete elismerésének is, amely azonosul a szent hellyel. A Mária-képek és -szobrok megkoronázásai pe-

⁴⁴ *Bibliorum Sacrorum...*, i. m., 470.; magyar fordítás: *Ószövetségi Szentírás...*, i. m., II, 493.

⁴⁵ CSEREY Farkas, *Isten anyjának, a boldogságos szepőlöten szép szűz Máriának Lórettomi litániában lévő nevezetek rendjén folyó dicsérete*, Bécs, Trattner, 1772.

⁴⁶ *Magyar Katolikus Lexikon*, i. m., VIII, 651.

⁴⁷ KATONA Pál, *A földéaki rózsalakodalom*, Földeák, 2007.

⁴⁸ BARNA Gábor, *Az Élő Rózsafüzér társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. századi vallási kultúrában.*, Bp.–Szeged, Szent István Társulat – Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2011.

dig – más katolikus ünnepekkel együtt – a katolikus egyház társadalmi jelenlétét reprezentálhatják. Ami kissé ellensúlyozhatja társadalmi befolyásának csökkenését. A 19–20. századi koronázások talán főként erről tanúskodnak.⁴⁹

1. kép. Tersatto kegyképe

⁴⁹ Újabbán látunk példákat a Szent Szív szobrainak megkoronázására is. A Mária-képek megkoronázásnak vannak laikus ellenpéldái, mint pl. Franciaországban a Marianne szobor köztársasági ünneplései. S e rítusból, a tiszta élet szimbolikus elismeréséből fakadnak a Franciaországtól Magyarorszáig szórványosan ismert pünkösdi leány- és legénykoronázások, a hajadonok megkoronázása is. KATONA, *i. m.*

2. kép. Dubnica (Máriatölgyes) kegyzsobra Jordánszky Elek könyvében, 1836. (Dorneck metszete)

3. kép. Máriavölgy (Mariatal, Marianka) megkoronázott és öltöztetett kegyzsobra

4. kép. Fraknó kegyzsobra Jordánszky Elek könyvében, 1836. (Dorneck metszete)

5. kép. Fraknó kegyzsobra a főoltáron

6. kép. Privigye kegyzsobra

7. kép. Dénesd kegyzsobra

8. kép. Mátraverebély kegyzsobra

9. kép. A megkoronázott gyöngyösi Pietà,
Jordánszky Elek könyvében, 1836.
(Dorneck metszete)

10. kép. A gyöngyösi Pietà ma koronák nélkül

11. kép. Czestochowa kegyképe

12. kép. Máriaradna kegyképe

13. kép. Máriagyűd kegyszobra

14. kép. A sasvári Pietà, Jordánszky Elek könyvében, 1836. (Dorneck metszete)

15. kép. A sasvári kegyzsobor

16. kép. A Jótanács Anyja kegyképe,
Pozsony-Virágölgy

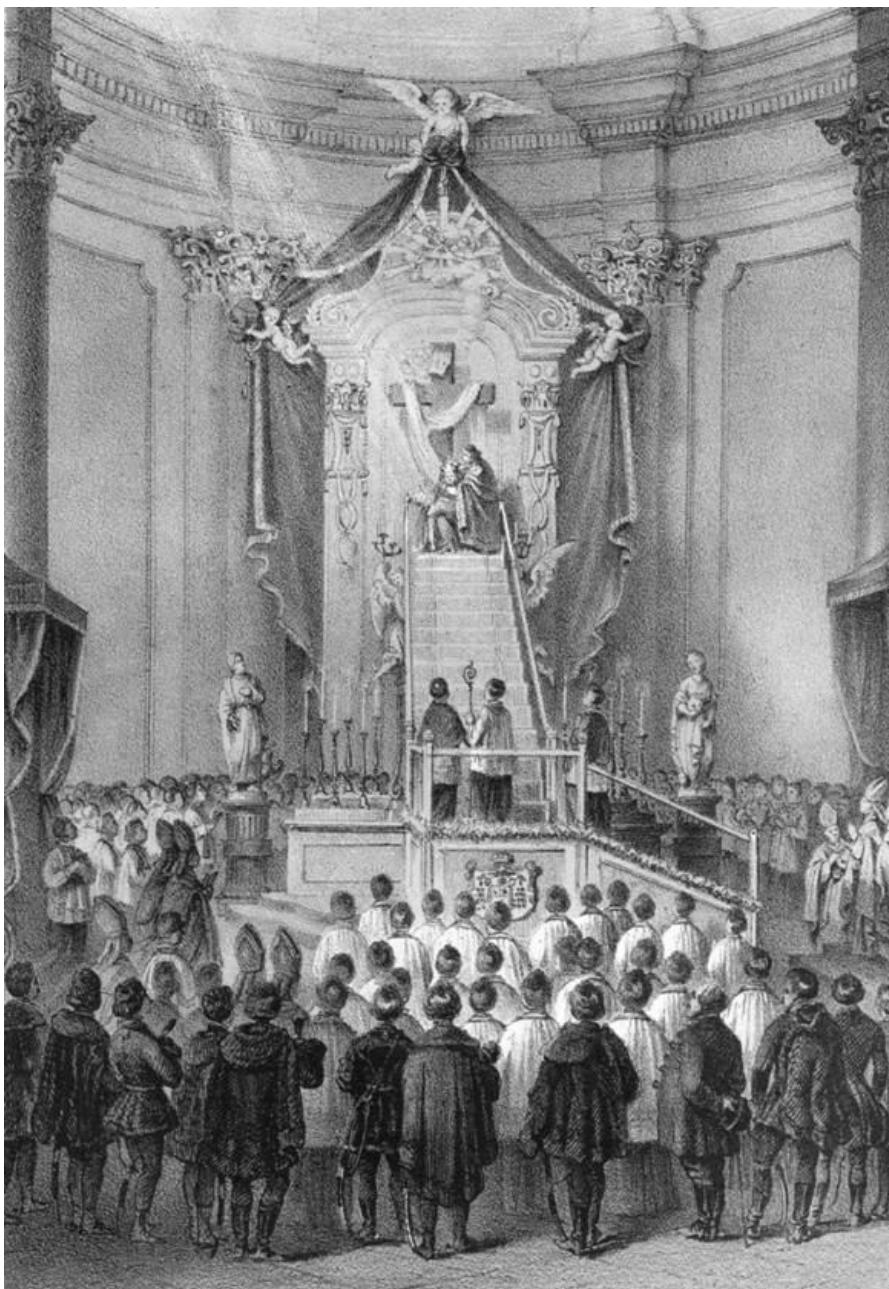
17. kép. Márianosztra kegyképe

18. kép. Mária szobra a Mátyás-templom főoltárán a magyar Szent Koronával

19. kép. A bácsfa-szentantali kegykép megkoronázása

20. kép. Sasvár kegyesobrának megkoronázása, 1884

21. kép. Boldogasszony (Frauenkirchen, v. Sopron m.) öltöztetett, megkoronázott kegyzsobra

22. kép. Máriabeszterce (Marija Bistrica, Horvátország) öltöztetett kegyzsobra

23. kép. Mária, a hitvallók királynéja

Coronation of votive images in the 17th–18th centuries – and later

Research has not yet examined the crowned votive statues and images of Mary in Hungary, the history of their coronation or the coronation ceremony. The editions of the *atlas mariannus* and guidebooks to pilgrimage feasts merely touch on the question. The first known, and not complete, list is from the last third of the 19th century (Ágost Balogh) and covers the whole territory of the Austro-Hungarian Monarchy. We have data on coronations from the early 18th century. However, the practice continued into the 19th–20th centuries, and still exists in Catholic church practice. Most of our votive statues and votive images are crowned.

In the history of religion the phenomenon is an old one. In Antiquity the statues of gods, cult objects were crowned. The coronation of statues of Mary on particular and recurring occasions in the church year, following the examples of Antiquity and the Middle Ages, became a common practice in the Late Middle Ages. Mary wears a crown as the queen of heaven. The first known example is from the 8th century. Images of Mary seated on a heavenly throne with angels holding a crown over her head, while Christ turns to Mary and blesses her, were produced in the 12th century. The practice was questioned during the Reformation, but was revived from the 16th–17th centuries.

In the 17th century the chapter of the basilica of St Peter's in Rome elaborated, regulated and gave permission for the coronation ceremony. From then on many hundreds of coronations were held in the same way, often with the participation of the pope. In Roman liturgy there is a *Ritus servandus in coronatione imaginis Beatae Mariae Virginis* ceremony, that has been revised a number of times. But beside it the mediaeval custom of crowning an image continued to exist. Besides being crowned, statues were often dressed.

A number of places in scripture are cited to justify the coronation. The coronation event can also be a religious and political demonstration, as was the case in the Early Modern Age and still is today.

BÁTHORY ORSOLYA

*Batthyány József esztergomi érsek főispáni beiktatása**

A főispánság az ország területi igazgatásának legősibb intézménye, története Szent István koráig nyúlik vissza. Az ispánnak mint a király által kinevezett tisztviselőnek legfőbb feladata a király személyes képviselője, a királyi és rendi érdekek közti összhang megteremtése volt.¹ A 15. században alakult ki az alispán (vicecomes) tisztsége, aminek folyamánként az ispáni funkció kettévált a supremus comes és a vicecomes tiszteré.² A magyar nemesi vármegyék élén álló ispánt (comes comitatus/comes provinciae) a 16. század elejétől kezdték általánosan főispánnak (supremus comes) nevezni. Kezdetből szokás volt, hogy a püspöki székhelyű vármegye főispánja a megyéspüspök volt, ebből fejlődött ki az ún. örökös főispánság. A legrégebb örökös főispánság éppen az esztergomi érseké volt, eredete a 13. századba nyúlik vissza.³

A főispánok a 16. század közepéig csak a király, illetve – annak távollétében – a királyi helytartó (nádor) előtt tették le az ünnepélyes hivatali esküt. Ezt követően viszont – a király távolléte miatt – a vármegyei beiktatásnak vált részévé az eskü letétele. A beiktatás kezdetektől fogva ünnepélyes külsőségek között zajlott le: a nemesi gyűlésen bemutatták a főispán kinevezési oklevelét, s a helyi szokásoknak megfelelően került sor a beiktatásra és az ünneplésre. A főispáni beiktatásoknak, azaz a vármegyei installációknak idővel valóságos „forgatókönyvei” alakultak ki.⁴ „A barokk korban a társadalmi reprezentáció elengedhetetlen részévé vált a nagy tömegeket megmozgató beiktatás.”⁵ A vármegye székhelyén nagy ünnepélyesség-

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ A főispáni hatalomról, illetve az örökös főispánság intézményéről lásd: HAJNIK Imre, *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben*, Bp., Magy. Tud. Akadémia, 1888 (Értekezések a történelmi tudományok köréből). FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főispánjai: Die Obergespane Ungarns, 1526–1848*, Bp., Argumentum, 1994.

² FALLENBÜCHL, *i. m.*, 6.

³ Vö. HAJNIK, *i. m.*, 55.

⁴ FÜLÖP Éva Mária, *Főispáni beiktatás ünnepsége 1778-ban a pápai Esterházy-kastélyban = Feudális társadalom?*, szerk. SZIRÁCSIK Éva, Salgótarján, 2011 (Discussiones Neogradienses, 11), 150.

⁵ HUDI József, *Gróf Zichy István főispáni beiktatása 1832-ben = Ünnepek – Hétköznap – Emlékezet: Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén: a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája, Szécsény, 2000. augusztus 24–26*, szerk. PÁSZTOR Cecília, Salgótarján, Nógrád M.

gel lezajló eseménynek állandó elemei közé tartoztak a díszes kíséret biztosítása, az üdvözlő beszédek, az ünnepi szentmise, a hivatali eskü letétele, az új főispán székestől felemelése, és szertartást követő vendégfogadások. Ezeknek az úgy-mond „tömögrendezvényeknek” a megszervezése egyre bonyolultabbá vált a korszakban, az ezekkel járó dokumentáció is megnövekedett, ami a kort kutató számára öröndetesen növekvő forrásellátottságot jelent. Ennek megfelelően a történeti irodalom nem szűkölködik a 18–19. századi installációk bemutatásában. Egyebek mellett Győr, Sopron, Veszprém, Borsod, Heves és Külső-Szolnok, Békés és Baranya vármegyék főispáni méltóságába való beiktatási szertartásokról rendelkezünk tömörebb-részletesebb leírással.⁶ Az Esztergom vármegye főispáni székébe való installációval kapcsolatban mindössze néhány mondatos utalásokat találunk Keresztély Ágost valamint Csáky Miklós idejéből, 1701-ből, illetve 1751-ből.

Részletes leírással rendelkezünk viszont Batthyány József (érseksége: 1776–1799) főispáni beiktatásáról. Az 1776. augusztus 13-án lezajlott szertartás rekonstruálására két forrás is a rendelkezésünkre áll. Az egyik az érseki hivatal mindennapos tevékenységét regisztráló *historia domestica* vagy diarium, a másik pedig a korabeli sajtóorgánium a *Pressburger Zeitung* augusztus 28-i számának rövid tudósítása.⁷

A két beszámoló alapján a következőképpen zajlott le maga a ceremónia. Batthyány József augusztus 13-án érkezett meg Esztergomba nyitott hintáján Sándor Antal báró társaságában, akinek bajnai birtokán az érsek a váci püspök, bíboros Migazzi Kristóffal együtt pár napig időzött. A város határában egy számos nemesből és polgárból álló küldöttség fogadta. A hintájából leszálló érseket Nagy István esztergomi kanonok magyar nyelvű beszédben köszöntötte.⁸ A *Pressburger Zeitung* ominózus száma arról is megemlékezik, hogy a városon kívül, megszokott

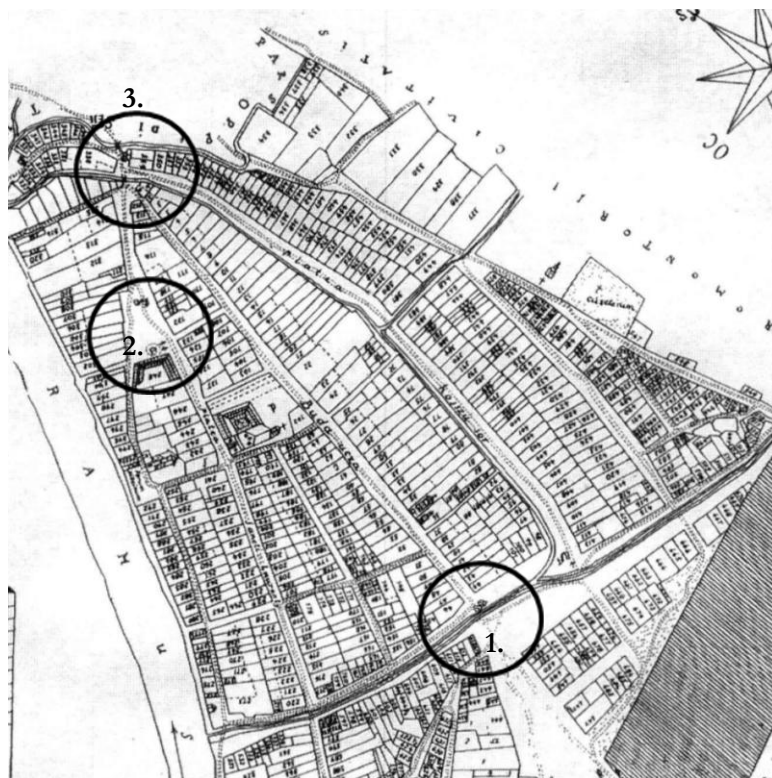
Lvt., 2002 (Rendi társadalom – polgári társadalom, 14 – Adatok források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 34), 150.

⁶ A beiktatási ünnepségeket ismertető tanulmányok a teljesség igénye nélkül: HEGEDŰS Zoltán, *Főispáni installációk Győr vármegyében, a XVIII–XIX. században*, Arrabona–Múzeumi közlemények, 42/2 (2004), 67–80; FÜLÖP, *i. m.*, 147–172; BAJÁK László, *Főispáni beiktatás Békés megyében, 1842*, Honismeret, 1991/3, 13–16; HUDI, *i. m.*, 149–156; ÓDOR Imre, *Egy főispáni beiktatás „koreográfija” a reformkori Baranyában*, Baranyai történelmi közlemények 2, (2007), 243–264.

⁷ *Historia Domestica seu Diarium Actorum domesticorum prout et Visitationis Canonicae Card. Primatis a Batthyán per diversos capellanos aulicos conscripta ab 1776 usque 1782*, Prímási Levéltár, Batthyány József érsek iratai, Protocollum Actorum intraneorum, I, 1776–1785, nr. 935, 35–44 (a továbbiakban: *Historia Domestica*); *Pressburger Zeitung*, 28. August 1776., 7.

⁸ *Historia Domestica*, 36.

zöld ingükben, fegyverrel, zászlókkal és két dudával szőlőművesek várták a primást.⁹ Esztergom városába a szokásos mozsárdurrogatás, harangzúgás és harsognászó közepette vonult be a menet. A főpapi hintó előtt egy nagy csapat nemes haladt, hatvan lovas polgár és százkilencvenöt vármegyei hivatalnok következett utánuk. A hintó két oldalán pedig kétszáz magyar és német gyalogos polgár vonult. A királyi városba történő belépés vélhetőleg a mai Hősök terén egykor állt Budai kapunál lehetett, a teljes szenátus itt sorakozott fel. (1. kép/1.)¹⁰

1. kép. Batthyány fogadásának esztergomi helyszínei: 1. Budai kapu, 2. Főtér, 3. A Viziváros bejárata¹¹

⁹ „Außer dem Stadthore hten die Weinberghütter ihren Platz eingenommen, um. Se. Hochfürstl. Gnaden in ihren gewöhl. grünen Hemden und Gewehr mit ihrer Fahne und 2 Sackpfeifern zu bewillkommen.” Pressburger Zeitung, *i. m.*, 7.

¹⁰ *Historia Domestica*, 36.

¹¹ Eperjessy István térképe 1776-ból. TÓTH Krisztina, *Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái, 1712–1715*, Esztergom, Komárom–Esztergom M. Lvt., 2003 (Komárom–Esztergom).

Az érsek-főispán személyében összefonódó egyházi és világi hatalomnak a protokollban való leképezését láthatjuk abban, hogy a királyi város kapujában az érseki Víziváros jegyzője köszöntötte Batthyányt és a méltóságában eltöltött hosszú éveket kívánt neki. Szintén a fentebb említett Pressburger Zeitung-szám említi, hogy fegyveres polgárok alkották a sorfalat a menet mellett, amelyben a lövészegylet is képviseltette magát. A tagok új, arany treffekkel díszített zöld ruhában, angol módra készült tollas kalapban jelentek meg, körülvették a primás hintóját, miközben saját „hangásaik” szolgáltatták a katonazenét. A menet vélhetőleg a korabeli Buda utcán, ma Kossuth Lajos utcán vonult egy darabon aztán elérkezett a Főtérre, vagyis a mai Széchenyi térre. (1. kép/2.) Itt a jeles alkalomra felállítottak egy emelvényt (ún. pegmát), amit a Pressburger Zeitung Parnasszusnak („Parnaf”) nevez nyilván az ott megjelenített bukolikus környezet miatt. A pegmán tizenhat istennek és istennőnek öltözött fiú és leány énekkel fogadta az érseket. A menet ezt követően a Víziváros felé haladt, ennek a városrésznek a bejáratánál (1. kép/3.) a vármegye egy porta triumphalist, vagyis díszkaput állíttatott fel, itt Batthyányt egy vízivárosi polgár köszöntötte németül. A foglalkozására nézve nyomdász a beszédet kinyomtatta és szétosztotta a tömegben. A köszöntés után az érsek visszavonult a jezsuiták egykori rendházába, amely a mai primási palota helyén egykor állt épület volt, és amelyet a császár jelölt ki számára rezidenciául.¹²

A főispáni beiktatás ceremóniája az ünnepélyes vármegyei közgyűlést megelőző misével vette kezdetét amelyet az egykor szintén jezsuita templomban, a mai Loyolai Szent Ignác plébániatemplomban celebráltak. A főispáni beiktatás ceremóniájának következő mozzanata az volt, hogy egy választott küldöttség révén a vármegyei közgyűlés meghívta a főispánjelöltet, ünnepélyes kíséretben átvonultak a templomtól a közelben lévő vármegyeházára, amelynek helyén ma a Balassa Bálint Múzeum kiállító épülete van a Pázmány Péter utca 13. szám alatt.¹³ Elől a két

gom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyvei), 201. A kép az interneten elérhető változatból származik: http://library.hungaricana.hu/hu/view/KESM_Ek_09/?pg=202&layout=s. (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. 02. 24.)

¹² *Historia Domestica*, 36.

¹³ *Uo.*, 37. – Batthyány beiktatására vonatkozóan a források attól a mozzanattól kezdve tudósítanak, hogy a vármegyei közgyűlés küldöttsége meghívta a főispánjelöltet a vármegyeházára. Az ezt megelőző, valamint magán a beiktatáson lezajlott eseményekről más főispáni installációs ceremóniákat közlő leírások alapján tájékozódhatunk. Így például Hegedűs Zoltán részletesen ismerteti Zichy Ferenc 1744-es győri püspök főispáni beiktatását. (HEGEDŰS Zoltán, *Püspök-főispánok beiktatása Győrött* http://www.kisalfold.hu/blog/kisalfoldi_historiak/puspok-foispanok_beiktatasa_gyorott/146/2676/. Az utolsó letöltés dátuma: 2016. 02. 23.) Hegedűs a barokk installációs ceremónia tizennégy, az általános gyakorlatnak megfelelő mozzanatát különítette el. Ezeknek az állandó elemeknek legfeljebb a sorrendje lehetett más. Eszerint először a vármegyei

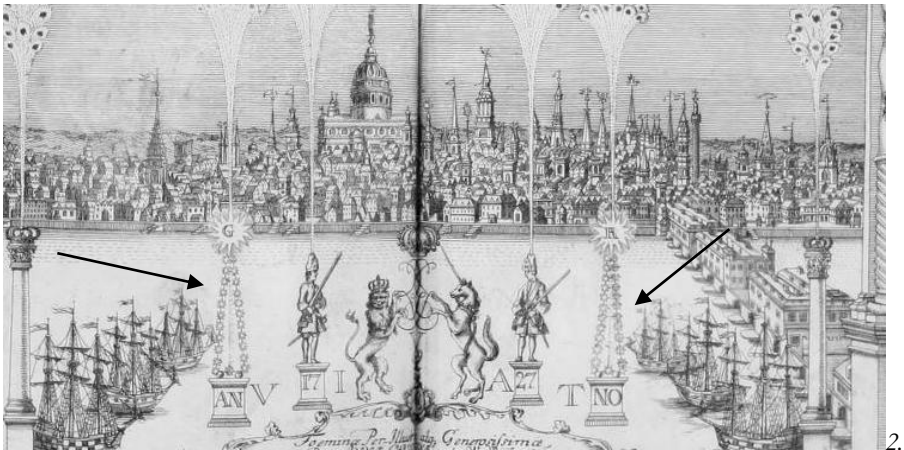
méltóságához tartozó szolgálhad és hivatalnokkar vonult, számos nemes ember is csatlakozott a menethez. A vármegyeháza kapujában a megyei magisztrátus fogadta és kísérté be a meghívottakat a gyűlésterembe. Itt az ülésrend a következő volt: az asztalfőn ülő primástól jobbra Fekete György országbíró és egyben királyi biztos, mellette Migazzi bíboros foglalt helyet, Batthyány bal oldalán Giuseppe Garrampi pápai nuncius ült. A főispáni kinevezés felolvasása után Batthyány letette az esküt, amit Keglevics Zsigmond káptalani nagyprépost mondott előre. A királyi biztos rövid beszéd után beiktatta tisztébe az új főispánt, akit székével együtt a négy szolgabíró háromszor felemelt a közgyűlés éljenzése közepette. A ceremónia végeztével Batthyány magyarul szólt az egybegyűltekhöz. Szólásra ezután Szentiványi Rafael olvasókanonok, arbei püspök emelkedett: ő mind a beiktatott főispánt, mind pedig a beiktató királyi biztost üdvözölte, szintén magyar nyelven.¹⁴ Ezután a közgyűlés átvonult az egykori jezsuita templomhoz, ahol a már említett Keglevics Zsigmond prépost énekelte a Te Deum-ot, amit a kórusban ünnepi muzsikával kísérték.¹⁵

közgyűlésben felolvasták a megyének szóló királyi oklevelet az új főispán kinevezéséről, majd követséget választottak abból a célból, hogy az a királyi biztost ünnepélyesen meghívja a közgyűlésbe. Haronaszó és dobpergés mellett a megyeházához érkező biztost a kapuban várták, majd a gyűlésterembe kísérték, ahol magyarul üdvözölte a rendeket és felolvasta a király neki szóló megbízólevelét. Ezt követően a fenti küldöttség ismét elindult, ezúttal az új főispán meghívása céljából. Az érkező jelölt elé szintén a legalsó lépcsőfokokig elébe mentek s haronaszó mellett kísérték fel a gyűlésterembe, ahol – miután helyét elfoglalta – felolvasták főispáni kinevezését. Ezután a királyi biztos magyar nyelvű beszédet intézve a gyűléshez beiktatta tisztébe az új főispánt, s arra intette a megyét, hogy tiszteljék őt és engedelmeskedjenek neki. Ezt követően a frissen beiktatott főispán fordult beszéddel a rendekhez, amelyben köszönetet mondott az uralkodónak a bizalomért és a reá ruházott magas tisztségért. A szertartás következő lépéseként az alispán átadta a vármegye pecsétnyomóját, majd a rendek nevében egy egyházi vagy világi méltóság köszöntötte a főispánt. A beszéd végeztével – „ősi szokás szerint” – négy kiválasztott nemes székével együtt háromszor felemelte a főispánt, amit a megjelentek háromszoros viváttal fogadtak. Utolsó előtti mozzanatként a főispán letette a számára előírt ünnepélyes esküt, végül pedig a közgyűlés résztvevői hálaadásra a székesegyházba vonultak s ott ünnepélyesen elénekeltek a Te Deumot.

¹⁴ A beszéd nyomtatásban is megjelent: SZENTIVÁNYI Rafael, *Nagy méltóságú fő tisztelendő Batthyányi József úrnak [...] Midőn Nemes Esztergam Vármegyének Fő-ispányságába [...] bé-iktattatott, [...] Szent-iványi Raphael által tett üdvözlése*, Nagyszombat, 1776. – Egy másik, szintén magyar nyelvű beszédet a máshonnan nem ismert Leszkovszky Ferenc tartott, erről azonban nem tudjuk, mikor hangozhatott el. LESZKOVSZKY Ferenc, *A' nagy méltóságú gróff Batthyányi Batthyán Józsefhez ... szóló idvezlése szabad királyi Esztergam városának; melyet ... Leszkovszky Ferentz ... mondott, midőn ... bé-iktattatott ... 1776-ban*, Pest, 1776.

¹⁵ *Historia Domestica*, 37.

A beiktatás után pazar ebéd következett, amelyet három városrész egy-egy egyházi kötődésű épületében szervíroztak. Két asztalt terítettek meg az érseki rezidencián (Víziváros), és kettőt-kettőt a ferencesek rendházában (Királyi város), valamint a főszékesegyházi káptalan székházában (Szenttamás). Ezeken a lakomákon nyilván az egyházi és világi méltóságok vehettek részt. A Prímás-sziget ezzel szemben a köznép számára szolgált multságokkal. Itt sütöttek ökröt, amelynek a húsát a nép között osztották szét, egy emelvényen elhelyezett hordókból fehér és vörös bor folyt szabad italra, emellett a tömeg közé zsemleket dobáltak, amelyek közé egy-egy dénárt sütöttek. Sötétedéskor különböző helyeken díszkivilágítás (illumináció) volt. A diadalkaput körülbelül 1075 lámpással világították meg. A Fába Simon kanonok költségén emelt piramist szintén megvilágították. A piramis a barokk ceremóniák kedvelt efemer építészeti eleme: castrum dolorisonon, diadalkapukon használták előszeretettel, de nagyobb méretű piramisokat önmagukban, oszlopszerűen is felállítottak, és különféle feliratokat, képeket is elhelyezhettek azokon.

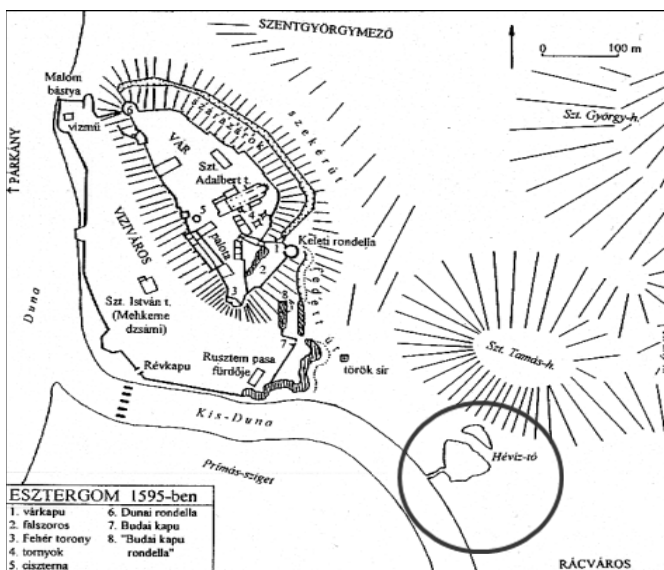
2. kép. A Temze vizén felállított piramisok (1727)¹⁶

A *Historia Domestica* leírása szerint a piramist „super aqua calida” állították fel.¹⁷ Ez az aqua calida a Szent Tamás-hegy lábánál lévő Hévíz-tó lehetett, mivel két évvel

¹⁶ A kép forrása: <https://archive.org/stream/einecollectioncu00ledi#page/n55/mode/2up> (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. 02. 28.)

¹⁷ *Historia Domestica*, 37.

később, Batthyány bíborosi kinevezése alkalmából, ugyancsak Fába Simon itt egy tűzijátékot rendezett. (2–3. kép)

3. kép. Hévíz-tó¹⁸

Az illumináció részeként a Főtéren a már említett, különféle feliratokkal díszített emelvényt, a Parnasszust 483 lámpás világította meg. A Dunán Fekete Ignác a párkányi plébános jóvoltából egy hajó közlekedett föl s alá: az ezen lévő feliratokat szintén a díszkivilágítás tette láthatóvá. Ezen felül lámpásokkal, mécsesekkel számos ház ablakát is kivilágították. A Pressburger Zeitung beszámolója szerint mindemellett nem hiányoztak az ünnepségről a drága lakomák és bálók sem, amelyek közül a Sándor báró és Fába Simon kanonok házában tartott rendezvényeket emelte ki a cikk írója. Az est másik fénypontját minden bizonnyal a királyi város kapujánál rendezett „ignes festivi” vagyis a tűzijáték jelentette. Az ignes festivi lényegében bármiféle pirotechnikai látványosság lehetett: rakéták, égő vagy fénylő bombák, római gyertyák, bengáli tűzzel égő fáklyák, görögtűz, égő vízesés vagy

¹⁸ A térkép forrása: PÁSZTI László, *Esztergom várának első részletes térképi ábrázolása és ismeretlen erődítési terve: Pompeo Floriani kézíratos tervrajzai az 1595. évi visszafoglalás alkalmából*, Hadtörténelmi közlemények, 2000/1, 123. A kép az interneten elérhető változatból származik: <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00012/11paszti.htm>. (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. 02. 28.)

tűzkerék. A kilenc óra tájban bemutatott látványosságot Batthyány kíséretével együtt egy biztos távolságban kifeszített sátor alatt tekintette meg. A látványt illetően azt írja a *Historia Domestica* lejegyzője, hogy középen a következő megvilágított felirat volt olvasható: „Celsissimo Principi Josepho de Batthyán Suo, totiusque Patriae Patri devoto affectu dedicat Libera Regiaque Urbs Strigoniensis.” Jobbról pedig a V. C. G. F. („Vivat Comes Georgius Fekete”) feliratot világtították meg. A tűzijáték végeztével a már említett bálokkal folytatódott az este.¹⁹

A *Historia Domestica*ának a beiktatásra szervezett ünnepegekről szóló beszámolója a városban elhelyezett transzparenszek szövegeit is közli. A feliratok egy részéhez vélhetőleg egy-egy allegorikus kép (*pictura*) is kapcsolódott, ezek azonban sajnos nem maradtak ránk. Prózában, illetve disztichonban fogalmazott feliratokat helyeztek el a beiktatási szertartásra emelt alkalmi építményeken és az állandó épületeken is. A versek nemcsak a köszöntött személyére, életútjára, méltóságára tartalmaztak utalásokat, de arra az építményre is alludáltak, amelyen elhelyezték őket. Ez utóbbira példa Sissay János alispán házában lévő vers. A *Historia Domestica* írója megjegyzi, hogy a kapun egy Janus-fej volt (vélhetőleg a kapu állandó díszje) és ez alá tették a következő feliratot: „Patriae Conservatori.”

Josepho Principi a Batthyan, sacrorum per Hungariam Praesidi, Patri et Columnae
Patriae, Delicio et Solatio populi.
Luna Tuo Princeps, et Sol resplendet Honori.
Ast in corde magis candidus ardet amor.
G. F. J. H. Gallia felix Jani Honores vel potius: Georgio Fekete Jano Hungarico.
Nam caput dublicatum [!] Jani depictum cernebatur, et infra Inscriptio haec:
Patriae Conservatori.

Mínt hogy az alispán kormányzati tisztviselő, ugyanakkor az egyházi és a világi hatalom együttműködésének egyik letéteményese is volt, az ő házára kihelyezett vers nemcsak Batthyány József, de Fekete György országbírónak, a királyi hatalom képviselőjének az érdemeit is dicsérte. A Főtéren felállított, Parnasszusnak elnevezett emelvényen görög mitológiai vonatkozású disztichon volt.

Te Deus o Columen! defendat pluribus annis.
Hoc vovet Urbs, Civis, Patria, Apollo Themis.

¹⁹ *Uo.*, 38.

Az egyházhoz tartozó személyek, szervezetek által kitett feliratok tisztán bibliai, egyházi vonatkozásúak voltak: a párkányi plébános említett hajóján kizárólag ószövetségi idézeteket helyeztek el, és a képi dekoráció is vallási-egyházi jellegű volt, amely nem nélkülözte az aktuális egyházpolitikai vonatkozást sem, amennyiben az érsekség Esztergomba való visszaköltözésének óhaját jelenítette meg. A kép leírása a következő:

In supremitate cernebatur Insigne Principis, in medio Arca Domini portata; a dextris Strigonium oriente sole, a sinistris Tyrnavia obnubilata, in supremitate prope Insigne illuminatae sequentes sex Litterae: T. S. C. SS. D., quae significabant: Te Sponso capiet Strigonia Sponsa decorem.

A dekoráció által sugallt óhaj nem volt alaptalan, hiszen az 1723-as, majd 1751-es országgyűlési törvények kötelezték az egyházfőt és vele a főszékeskáptalant az eredeti székhelyükre való visszatelepülésre.

Ezek mellett a már említett főtéri emelvényen, a diadalkapun és a piramison is további disztichonos költemények és prózában megfogalmazott feliratok kaptak helyet.

Függelék

Inscriptiones seu versus in Illuminationibus habiti²⁰*In Frontispitio Portae Triumphalis*²¹

S. R. I. Principi Josepho e Comitibus de Batthyan, Ludovici Pro-Regis in Hungaria Filio, Archi-Episcopo Strigoniensi, Primati Regni Hungariae, Magni Patris magno Filio Cui Religio, Pietas, Litterae, Sanctissimus Pontificum Ordo Splendidissimus Nobilium Sanguis, Venerabilia Sacerdotum Collegia; Universa denique Strigoniensis Patria, Provincia, Supremo Comiti, Patri, Statori, Vindici S. Honoris, M[etropolitanae] E[cclesiae] C[apitulum] hoc monumentum erigi voluit.

Quid non cogit amor?²² – – – Vulnera, vitam.
 Ponere cogit amor, quantum valet aestus amoris.
 Has vult Christus oves pasce Josephe meas.²³
 Exemplo, verbo pascam, vel sanguine sic est.
 Pro Grege, Lege mori, aut vivere dulce mihi.
 Vulnera dant mortem, sed dant quoque vulnera vitam.
 Intima cum Natis viscera pando pater.
 Vivite felices, ut vel post funera vobis
 Praesulis, et teneri vivat imago Patris.
 Quid non cogit amor? duros perferre labores.²⁴
 Fortiter, et quaevis tristia posse pati.²⁵
 Non auro gravibusque minis superatur amator,
 quando vitam, animam ponere cogit amor.
 Post tenebras lucem speravit²⁶ Phoebus ab alto.
 Ad mea vota suos explicuit radios.
 Explico sic niveas alas ego cum mihi sol est.
 Ortus, et ad sponsae limina sponsus adest.

²⁰ *Historia Domestica*, 38.

²¹ A főszékeskáptalan által emelt diadalkapun lévő feliratok.

²² Vö. MARTIALIS, *Epigrammata*, V, 48, 1.

²³ Vö. Jn 21, 17.

²⁴ Vö. VERGILIUS, *Aeneis*, VI, 437.

²⁵ OVIDIUS, *Heroidum epistulae*, VII, 180.

²⁶ Jób 17, 12.

*In Pegmate in foro Regiae Civitatis erecto*²⁷

Te Deus o Columen! defendat pluribus annis.
Hoc vovet Urbs, Civis, Patria, Apollo Themis.
Agnoscite Patrem.²⁸

En vobis ostendo sinus, agnoscite Patrem.
Nati! hoc supremum pignus amoris erit.
Major amor.

Si plus optatis, firmabo sanguine amorem.
Esse potest fuso sanguine major amor.
Et Regi, et Patriae.

En niveas alas! mecum et candore queatis
Et Regi, et Patriae, ac corde placere Deo.
Leo in Excubiis.²⁹

Ne mihi commisso lupus insidietur ovili.
Nocte dieque vigil sum Leo in excubiis.
Vincam sine strage.

Verbi Divini gladio penetrare studebo.
Corda hominum vincam sic sine strage Leo.
Impavidum ferient.³⁰

Immineant Nubes, resonentque tonitrua Caelo.
Imber, grando, nix impavidum ferient.

*Ad portam interiorem in domo angulari*³¹

Wunder über wunder! So Vielle Hertzen, und nur ein Licht.
Dum populo Princeps escam per viscera praebes.
Fungeris Officio tum Pelicanis [!] avis.³²
— — — Sic saecula discant:
Indomitum nihil esse pio, tutumque nocenti.
Wunder über Wunder! So Vielle Hertzen, und nur ein Licht.

²⁷ A főtéri emelvényen, az ún. „Parnasszuson” elhelyezett feliratok. *Historia Domestica*, 38.

²⁸ *Uo.*, 39.

²⁹ Utalás a Batthyányak címerének egyik elemére: a barlangjából (őrhelyéből=excubiae) kiugró oroszlán karddal a szájában.

³⁰ HORATIUS, *Odae*, III, 3, 7.

³¹ Egy sarokház belső kapuján elhelyezett feliratok.

³² Utalás a Batthyány család címerállatára, a pelikánra, és arra a hiedelemre, hogy ez a madár saját vérével eteti a fiókáit.

*In Domo Domini Vice-Comitis Sisáy*³³

Josepho Principi a Batthyán, sacrorum per Hungariam Praesidi, Patri et
 Columnae
 Patriae, Delicio et Solatio populi.
 Luna Tuo Princeps, et Sol resplendet Honori.
 Ast in corde magis candidus ardet amor.
 G. F. J. H. Gallia felix Jani Honores vel potius: Georgio Fekete³⁴ Jano
 Hungarico.
*Nam caput dublicatum [!] Jani depictum cernebatur, et infra Inscriptio haec:*³⁵
 Patriae Conservatori.

*In pyramide super aqua calida in altum erecta*³⁶

Ad scutum Gentilitium, Suae Celsitudinis Pelicanum, et Leonem complectens.
 Est Leo certa metus species Pelicanus amoris.
 Haec duo sunt omni Principe digna viro.
 Corda regit Princeps populi: bene dirigit ille,
 quisquis corda metu, quisquis amore regit.

*Ad tres Genios, Religionis, Iustitiae et Charitatis in totidem Angulis Colossi prostantibus*³⁷

Religionis Propagatori.
 Iustitiae Assertori.
 Communi Pauperum Patri.

In fronte Colossi:

Josepho Principi de Batthyán,
 Publicae Laetitiae et Venerationis causa
 Simon Faba Canonicus Strigoniensis.

³³ Sissay János alispán kapuján lévő szövegek. Sissay János (1758–1778) 1764–1786 között Esztergom vármegye alispánja volt.

³⁴ Galánthai gróf Fekete György (1711–1788) országbíró, valóságos belső titkos tanácsos.

³⁵ A feliratok részét nem képező, a *Historia Domestica* lejegyzője által írt kiegészítéseket, magyarázatokat kurziváltam.

³⁶ A Hévíz-tó fölé emelt piramis feliratai – Az esztergomi Hévíz-tó, amelyet a Szent Tamás-hegy lábánál fakadó meleg vízű források tápláltak. A tó körül kialakult kis település neve volt Hévíz (Aqua Calida). 1201-ben Imre király az esztergomi káptalannak adományozta a tavat és a környező települést.

³⁷ A piramis egy-egy sarkában ábrázolt allegorikus alakok (genii) – Religio, Justitia, Charitas – mellett elhelyezett szövegek. – Feltételezhetően a „Colossus” itt szintén a piramist jelöli, illetve annak posztamensére utalhat. *Historia Domestica*, 40.

Qua satus es nobis, Geno est Batthyania Princeps.
Clara Domi magno nomine, clara foris.
Quidquid in Aetates, vel Stemmata plura decoris.
Sparsit Honor, virtus, Gloria, Fama, Fides.
Ingenio, studiis, pietate, laboribus, armis,
In titulis proprium Gens legit ista suis.
Tu Josephe tamen, tanto memorabilis ortu,
Id solum reputas, quod facis Ipse tuum.
Cumque tot a Proavis, Illustria Nomina ducas,
Virtuti debes plura referre Tuae.
Et prope nil laudis retines a sanguine: fallor;
Tu meritis splendes sanguinis, ille tuis.

Ad dextrum latus Colossi [!]

Pio, Providoque sacrorum per Hungariam Principi.
Virtuti semper primas Josephe dedisti.
Iure Tibi primum reddidit illa gradum.
Quo magis excellis, plus Te demittis ad omnes.
Munia sub magno Principe Civis agis.
Iusta Dei verbo recipis: submissio Culmen.
Mens humilis de se, fit Tibi primus honor.
His meritis nec Tu Cathedra nisi Principe dignus.
Nec nisi Te Princeps digna Cathedra fuit.
Cumque Patris magni magnus sis Filius, apte
Nomina Pannoniae cum patre prima geris.
Tu sacra Iura regis, rexit quondam ile profana:
Tota stat his Patrii summa, Decusque soli.

Ad sinistrum latus Colossi

Supremum Magistratum provinciae Strigoniensis
fauste capessenti.
Cujus Avi Leges Bello, pacique ferebant.
Ius populo, Regnis foedera, scita foris.
Et Pater Hungaricas pro Rege tenebat Habenas.
Augmentis cumulans commodo prisca novis.
Et Patruus teneros Augusti Caesaris annos
Rexit ad Imperii sceptrum gerenda sacri.
Hoc Genus, haec virtus hodie Strigonia tellus
Datque tibi summum Rexque Deusque Ducem.
Si decus Imperii, si spes, si credita Regni

Batthyanuum fidei cura, salusque fuit.
Conjice, quae tanto sub Praeside gloria, splendor.
Quis venit in Cives fructus honorque tuos?

*In Danubio in navī*³⁸

Ipse aedificabit domum Nomini meo. 2.Reg. 7. v. 13.
Hic habitabo, quoniam elegi eam. Ps. 101 v. 1 et 14.
Tristitia magna in terra aliena. 1.Mach 6. v. 13.
Surgite, et ite, quia non habetis hic requiem. Mach. 2. v. 10.
Venientes autem venient cum exultatione Ps. 125. v. 6.
Multum incola fuit anima mea — — — Ps. 119. v. 5.

In supremitate cernebatur Insigne Principis, in medio Arca Domini portata; a dextris Strigonium oriente sole, a sinistris Tyrnavia obnubilata, in supremitate prope Insigne illuminatae sequentes sex Litterae: T. S. C. SS. D., quae significabant: Te Sponso capiet Strigonia Sponsa decorem.

In domo e Regione Patrum Franciscanorum

Lux latior supra candelabrum.
Supremo Regni Hungariae Sacerdoti pius Cliens.

The lord-lieutenant county inauguration of József Batthyány, archbishop of Esztergom

Before the middle of the 16th century, lord-lieutenants of the county took their ceremonial oath of office only in front of the king or – if the king was absent – the palatine. But after this – as the king was absent – taking the oath became part of the county inauguration. In its earliest form, the inauguration took place with ceremonial formalities and after a while some local ‘scenarios’ evolved. “In the Baroque Age, an inauguration which involved large audiences became an indispensable part of the social representation.”

The archbishop of Esztergom was also the perpetual count of Esztergom county. In my essay I present the inauguration of József Batthyány which took place on the 13th of August, 1776. I reference the reports in the *Historia Domestica*, kept by the archbishop's office, and the Pressburger Zeitung.

³⁸ A párkányi plébános költségén feldíszított és a Dunán fel-alá közlekedő hajó feliratai és dekorációjának leírása. *Historia Domestica*, 41.

BOGÁR JUDIT

*Pázmány Péter Imádságos könyvének kiadásai
és a reprezentáció**

Pázmány Péter *Imádságos könyve* 1606-os első megjelenésétől a 19. század végéig harmincnál több kiadásban látott napvilágot. A kiadások többségében ajánlás vagy előszó¹ is található, s főként ezekben, illetve ezekhez kapcsolódóan számos reprezentációs célt szolgáló elem szerepel a kötetekben: toposzok, szimbólumok, retorikai és tipográfiai eszközök, továbbá címerek, metszetek stb.

Az *Imádságos könyv* egyes kiadásaiban szereplő dedikációkat és előszókat veszi számba az alábbi táblázat. Az első oszlopban a megjelenés ideje és helye látható, a másodikban az, hogy a címben, illetve a címlapon szerepel-e a mecénás neve. A harmadik oszlopban a dedikáció címzettjének, a negyedikben a szerzőjének neve olvasható. Az ötödik oszlop azt mutatja, hogy mely kiadásokban azonos vagy nagyjából azonos az ajánlás vagy előszó szövege.²

kiadás	címben/ címlapon mecénás	ajánlás/előszó címzettje	ajánlás/előszó szerzője	össze- függé- sek
1606 Grác	–	Kapi Anna	Pázmány Péter	
1610 Pozsony	–	I. Kapi Anna II. keresztyén olvasó	I.Pázmány Péter II. –	
1625 Pozsony	–	keresztyén olvasó	–	1631
1631 Pozsony	–	keresztyén olvasó	–	1625

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja.

¹ A szakirodalom terminológiáját követve a konkrét személynek szóló dedikációt ajánlásnak nevezem, az olvasót általában megszólító bevezetőket pedig előszónak (bár az ájtatos olvasónak címzett szövegek felett az *Imádságos könyv* több kiadásában ugyanaz az ajánlólevél kifejezés szerepel, mint a konkrét személyhez írottak esetében). Vö. pl. PESIT Brigitta, *Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében*, Bp.–Eger, Kossuth – Eszterházy Károly Főiskola, 2013 (Kulturális Örökség), 38.

² Köszönöm Tanászi Árpádnak (Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára) az 1719-es, Papp Andreának (Somogyi Könyvtár, Szeged) az 1770-es és 1824-es, Boér Hunornak (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy) az 1789-es kiadás adatait.

kiadás	címbe/n/címlapon mecénás	ajánlás/előszó címettje	ajánlás/előszó szerzője	össze-függé-sek
1650 Pozsony	–	özv. Nagymihályi Ferencné Amade Ilona	pozsonyi könyvnyomató	1674
1665 Bécs	Rimaszécsi Anna Mária	keresztyén hívekhez	–	
1674 Lőcse	–	–	–	
1674 Nagyszombat	–	özv. Viczai Jánosné Hédervári Kata	nagyszombati könyvnyomató	1650
1689 Nagyszombat	–	Rákóczi Julianna	nagyszombati könyvnyomató	
1701 Nagyszombat	–	Altorjai Apor István	Vizkeleti Zsigmond	
1710 Nagyszombat	–	Illyés András	nagyszombati akadémia könyvnyomatója	
1719 Nagyszombat	–	–	–	
1724 Kassa	Joanelli Judit	Méltóságos, nagyságos asszonyunk	Jézus Társasága kassai kollégiumának könyvnyomatói	1758
1725 Nagyszombat	–	ájtatos keresztyény	nagyszombati akadémianak könyvnyomatója	1753, 1772, 1791, 1804, 1812
1738 Kassa	?	?	?	?
1747 Csíksomlyó	–	néhai Berekeresztúri Keresztúri Miklós	–	
1753 Nagyszombat	–	ájtatos keresztyény	nagyszombati akadémianak könyvnyomatója	1725, 1772, 1791, 1804, 1812
1758 Kassa	Joanelli Judit	Méltóságos, nagyságos asszonyunk	Jézus Társasága kassai kollégiumának könyv-	1724

kiadás	címbe/ címlapon mecénás	ajánlás/előszó címettje	ajánlás/előszó szerzője	össze- függé- sek
			nyomtatói	
1770 Eger	–	–	–	
1772 Nagyszombat	–	ájtatos keresztény	nagyszombati koll. akadémiá- nak könyvnyom- tatója	1725, 1753, 1791, 1804, 1812
1789 Kolozsvár	–	–	–	
1791 Nagyszombat	–	ájtatos keresztény	–	1725, 1753, 1772, 1804, 1812
1797 Kassa	–	–	–	
1804 Buda	–	ájtatos keresztény	–	1725, 1753, 1772, 1791, 1812
1812 Buda	–	ájtatos keresztény	–	1725, 1753, 1772, 1791, 1804
1824 Eger	–	–	–	
1851 Pest	–	keresztény olvasó	Fogarasy Mihály m. k. v. püspök	1853
1853 Pest	–	I. keresztény olvasó [II. előszó]	Fogarasy Mihály m. k. v. püspök	1851
1869 Pest	–	–	–	
1886 Budapest	–	–	–	
1890 Budapest	?	?	?	?
1892 Budapest	–	–	–	

kiadás	címbe/n/címlapon mecénás	ajánlás/előszó címtettje	ajánlás/előszó szerzője	össze-függé- sek
1915 <i>Budapest</i>	–	[előszó]	–	
1923 <i>Budapest</i>	–	–	–	
1924 <i>Kolozsvár</i>	–	–	–	
1932 <i>Budapest</i>	–	–	–	

A táblázatból látható, hogy a 19. század közepéig szinte minden kiadásban található ajánlás vagy előszó, a kivételek főként azok az edíciók, amelyek – az első hat kiadást követően – nem a nagyszombati vagy kassai ághoz³ tartoznak, hanem az adott nyomdahelyen csak egyszer (Eger esetében kétszer) adták ki őket: Lőcse, Eger, Kolozsvár, illetve Nagyszombat 1719 és Kassa 1797. A címlapon a mecénás neve csak néhányszor szerepel, és csak egyszer fordul elő, az 1665-ös bécsi kiadás esetében, hogy az ott említett személy (Rimaszécsi Anna Mária) nem azonos a bevezető szöveg címtettjével (keresztény hívek). A 18. század közepéig inkább konkrét személyhez szóló ajánlásokat tartalmaznak Pázmány imakönyvének kiadásai, attól kezdve viszont az ájtatos keresztény, illetve a keresztény olvasó a megszólított. Az ajánlás vagy előszó szerzőjének neve ritkán szerepel, gyakoribb a pozsonyi/nagyszombati/kassai könyvnyomtató(k) aláírás. (Az 1738- as kassai és 1890-es budapesti kiadásból sehol nem találtam példányt, ezek talán téves adatok lehetnek a bibliográfiákban, a táblázat végén dőlt betűkkel szereplő négy kiadás pedig ún. „kis Pázmány-imakönyv”, vagyis csak egy részét tartalmazza az eredetinek.)

A szakirodalom szerint a kegyességi irodalom, azon belül is a nemzeti nyelvű imakönyvek olvasóközönsége, így ajánlásaik címtettjei is elsősorban főrangú asszonyok.⁴ Pázmány *Imádságos könyvének* tizenegy kiadásában szerepel konkrét

³ Ld. PÁZMÁNY PÉTER, *Imádságos könyv (1631): Jegyzetek a szövegkiadásához*, szerk. SZ. BAJÁKI RITA, BOGÁR JUDIT, Bp., Universitas–EditioPrinceps, 2013 (Pázmány Péter Művei, 6), 11–12.

⁴ HARGITTAY EMIL, *Irodalomszemlélet Pázmány előszavaiban és ajánlásaiban* = H. E., *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2009 (Historia Litteraria, 25), 192; HELTAI JÁNOS, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár – Universitas, 2008 (Res Libraria, 2), 92–97; PESTI BRIGITTA, „Kegyes patróna asszonyaink”: *Női mecénatúra Magyarországon a XVII. század első felében* = *Ghesaurus: Ta-*

személy mecénásként vagy ajánlás címzettjeként, ketten kétszer is, így összesen kilencen, hat nő és három férfi. Az első két kiadást maga Pázmány Péter ajánlja Kapi Annának, Hethesi Pethe László feleségének. Az 1606-os első kiadás sokat idézett szövegéből nem derül ki, hogy Kapi Anna anyagilag is támogatta-e a kötet megjelenését, Pázmány csak azt említi, hogy az ő kérésére állította össze az imakönyvet:

Ennek okáért minap kegyelmed itt Grécben létébe panaszkodván mind maga s mind a több Magyarországi keresztyének nevével, mely szűkön és ritkán találtatnék a mi Nemzetünk közt keresztyéni imádságos könyvecske, Engemet arra inte kegyelmed, hogy efféle ájtatos keresztyén könyvecskét ír-
nék. [...] Mivelhogy pedig a kegyelmed intése és kívánsága lőn fő oka ez munkácskának, a Tekegyelmed nevének akarám ez imádságos könyvet ajánlani és írni, Kegyelmed által pedig a több Magyarországbán lakozó keresztyéneknek.⁵

Az ajánlások tipikus elemei⁶ itt is szerepelnek:

- a megszólításban a címek felsorolása (feleség esetén a férjé is)
- jókívánság
- bibliai utalások és párhuzamok: Zak 12, 10; Róm 8, 26; Kiv 34, 29
- az imádság, imádkozás fontosságáról
- a könyv megírásának, kiadásának körülményei: hol, miért, milyen forrásokból, milyen akadályok ellenére („jóllehet, sok mindennapi külömb-kü-
lömb foglalatosságim vannak”)
- az ajánlás címzettjének személyes érintettsége: ő kérte; imádkozó Annák a *Bibliában* (1Sám [1Reg] 1, 10; Lk 2, 36) példák legyenek Kapi Anna számára, ő pedig a magyarországi imádkozó asszonyállatok számára
- áldáskérés (férjnek, gyerekeknek is)
- keltezés
- aláírás.

nulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 359.

⁵ PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni imádságos könyv*, Grác, Georg Widmanstad, 1606, †3r–†4r; a teljes ajánlás: †2r–†4v. – A régi könyvcímeket és idézeteket mai helyesírás szerinti átírásban közlöm, de a reprezentáció szempontjából lényeges nagy kezdőbetűket meghagytam.

⁶ Vö. PESTI, *Dedikáció és mecenatúra...*, i. m., 105–150; TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai* (Nádasi János), Bp., Universitas, 1997 (Historia Litteraria, 3), 169–171.

A második kiadás (1610) ajánlásában Pethe László címei kiegészülnek a „Felséges II. Mátyás Királynak Titkos tanácsának” titulussal, utal Pázmány arra, hogy néhány évvel korábban Kapi Anna kívánságára írt „egy kisded imádságos könyvecskét”, s ez a fáradozása nem volt haszontalan, mert a kötet

minden rendektől nagy kedven fogadtaték, és nagy hamar ugyan mindenes-től úgy el is oszla az ennyihány száz könyvecske, mellyet elsőben nyomtat-tak vala, hogy immár az kik szorgalmatosan keresik, sem kaphatnak hason-ló könyvecskét. Ez lőn azért fő oka, hogy az magam fáradságát nem tekintvén, az közönséges jóra való igyekezetből megújítanám, sok szép dol-gokkal megjobbitanám, és másodsor is kinyomtatnám ezen könyvecskét.⁷

Az új kiadás szükségességének ez az indoklása (az előzőt elkapkodták, és már se-hogy sem lehet hozzájutni) a későbbiekben rendszeresen visszatérő elem lesz. Munkáját és hírnevét védendő Pázmány beletesz a kötetbe még egy előszót is a keresztyén olvasóhoz, amelyben – nevének említése nélkül – Mihálykó János eperjesi prédikátor eljárását nehezményezi, aki 1609-ben Bártfán sajátjaként, rá-adásul megszagatva, bizonyos részeit elhagyva jelentette meg az *Imádságos köny-vet*.⁸ A harmadik (1625) és negyedik (1631) kiadásban a keresztyén olvasót szólítja meg Pázmány, elmondja, hogy *Imádságos könyvének* előző kiadásai elfogytak, ezért jelenteti meg újra. Kéri Istent, hogy a hívek lelki vigasztalására és erkölcsi gyara-podására szolgálhasson fáradsága, az olvasót pedig arra, hogy imádkozzék érte. „Légy egészségben” – fejezi be rövid előszavát.⁹

A Pázmány halála utáni első, összességében ötödik kiadás (1650) ajánlásának címzettje a mecénás, Amade Ilona, Nagymihályi Ferenc özvegye. A szöveg első fele Pázmány művét méltatja, továbbá az imádkozás és a lelkiismeret-vizsgálat fontosságáról szól, amelyre „igen szépen megtanít minket ez a könyvecske, és mintegy ujjal vezet, midőn módját mutatja”.¹⁰ Pázmány mellett Amade Ilonát is dicséri a pozsonyi könyvnyomtató, aki, midőn hallotta, hogy „annyira elfogyott ez az imádságos könyv, hogy sokan keresik, és nem tehetik szerét”,¹¹ vállalta az újra-

⁷ PÁZMÁNY Péter, *Keresztyén imádságos könyv*, Pozsony, 1610,)(2r,)(2r–)(2v,)(3r–):(3v; a teljes előszó:)(2r–):(3v.

⁸ Erről bővebben: BAJÁKI Rita, *Pázmány Imádságos könyvének utóéletéhez = Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, PPKE BTK, 2001 (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 2), 285–291.

⁹ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Pozsony, 1625,)(2r; PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Po-zsony, 1631,)(2r.

¹⁰ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Pozsony, 1650,)(2v; a teljes előszó:)(2r–):(3r.

¹¹ *Uo.*,)(3r.

nyomtatás költségeit. (Pázmány az 1625-ös és 1631-es kiadásban így fogalmazott: „immár úgy eloszlott és fogyott, hogy sokan keresvén szerét nem tehetik”¹² – talán nem véletlen, hogy az ő szavai csengnek vissza itt és későbbi kiadások ajánlásaiban is.) Amade Ilona özvegyi reprezentációjához hozzátartozik, hogy – a nyomdász szerint legalábbis – kiváltképpen az özvegyek vigasztalására jelenteti meg az *Imádságos könyvet*, utolsó jóakarátának jeleként, mintegy testamentumként, hogy halála után abból imádkozhassanak érte, s neki magának is vigasztalására legyen életének utolsó óráján. (Nem túl tapintatos dolog a nyomdásztól az egész ország előtt emlékeztetni Ilona asszonyt korára és közelgő halálára.) Amade Ilona egyébként máskor is szerepelt mecénásként: Kopcsányi Márton *Keresztýén imádságos könyvecskéjének* (Bécs, 1637) megjelenését, valamint a nagyszombati jezsuita konviktust is támogatta.¹³ Ugyanezt az ajánlást találjuk az *Imádságos könyv* 1674-es nagyszombati kiadásában, csak éppen Viczai János özvegyének, Hédervári Kátának ajánlva, néhány apró változtatással: ezt megelőző kiadásként nem az 1631-esre, hanem az 1650-esre hivatkozik a szöveg, az özvegyek helyett a katolikus egyházba visszatérőket emlegeti, pozsonyi helyett pedig nagyszombati könyvnyomtató az aláírás.¹⁴

Közben 1665-ben Bécsben is megjelent az *Imádságos könyv*, Wesselényi Ferenc nádor feleségének, Szécsi Anna Máriának költségén. Neve szerepel a címlapon és az előszóban is, az utóbbi azonban nem hozzá, hanem a keresztény hívőhöz szól. A szöveg megemlékezik Pázmány Péterről is:

Mi lehet az istenfélő híveknek lelkek javára hasznosabb, mi gyümölcsösebb, mint az jó emlékezetű nagy Magyar Cardinal, Pázmány Péter [Pázmány neve piros nagybetűkkel] imádságoskönyve. Az ki mindazonáltal anynyira jutott vala, hogy szorgalmatos kereséssel is igen szűkön, avagy immár nem is találhatni vala.¹⁵

Nemcsak alakját és munkáját, hanem szavait is felidézi Pázmánynak az ajánlás névtelen szerzője: a szorgalmatos keresés ellenére nem kaphatás az 1610-es, a szűkön találatás az 1606-os kiadás ajánlásában szerepel.¹⁶ Az *Imádságos könyv* fontosságát a magas rangú mecénás is alátámasztja (vagy fordítva?), akinek rézmetsze-

¹² PÁZMÁNY, 1625,)(2r; PÁZMÁNY, 1631,)(2r.

¹³ MOLNÁR Aladár, *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században*, I, Bp., MTA Könyvkiadó-hivatala, 1881, 205.

¹⁴ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Nagyszombat, 1674, [ívjelzés vagy lapszámozás nem látszik].

¹⁵ PÁZMÁNY Péter *Imádságos könyve*, Bécs, Rikesin Susanna, 1665, a2r; a teljes előszó: a2r–a2v.

¹⁶ PÁZMÁNY, 1610,)(3v; PÁZMÁNY, 1606, †3r.

tes címere szerepel a kötet elején. Már a címből megtudjuk, hogy Szécsi Mária az eredeti művet „több ájtatos imádságokkal és Mária Magdolna életével megjobbítván, maga költségén” bocsátja ki, az előszóból pedig az is kiderül, hogy bőségesen, vagyis nagy példányszámban, ezért a hívek feladata, hogy lelkük javára hasznosan éljenek vele, és imádkozzanak őnagyságáért. A kötet számos metszetet tartalmaz, Acsády Ignác szerint „meglehet, hogy az egyik kép, a communio éppen a murányi kápolnát tünteti föl, amint benne Wesselényi és neje, Mária végeznek ájtatosságukat.”¹⁷ Szécsi Mária az *Imádságos könyv* mellett számos más kötet kiadását is támogatta, pl. Pázmány Kempis-fordítását (Bécs, 1665), Gyöngyösi János *Arany gyapjúból ékesített ruha* (Lőcse, 1665) című munkáját¹⁸ vagy Nádas János három könyvét (*Lelki tegez*, Pozsony, 1649; *Annus Ss. Trinitatis...*, Pozsony, 1650; *Annus hebdomadarum caelestium*, Prága, 1663 – az utóbbi kettőt Wesselényi Ferencsel együtt).

Különleges az 1689-es nagyszombati kiadás Rákóczi Julianna fejedelemkisasszonyhoz szóló ajánlása, amelynek célja ezúttal nem a megjelenést támogató személy dicsérete, hanem udvarlás. Egyik fő motívuma a szerelmi költészetben gyakori madárkép:

Ritka madár helyett, hogy híret hallotta Nagyságodnak, már régen kívánta, és hogy jövetelét fülhegygel hallotta, személyében látni annál inkább óhajtott, amint hogy érkezésében kedvessen vette, szívesen látta, üdvözelvén áldotta a Királyi, sőt Császári Felségek szülő Dajkája, híres Bécs városa Nagyságodat; hogy azzal nem annyira Czímeres Pacsirtái, mint földi Paradicsommadarai kívánatos kalitkájában foghatná Ritka Madarát; vagy inkább szerelme kebelében fogadhatná, kapcsolhatná a Méltóságos fejedelemkisasszonyt, Rákóczi Juliannát. Nem ok nélkül alítván ama mennyei Jegyes, szüzek Vőlegénye szereleménekében említett ritka madáron, egy Galambon [...] jelentetni Nagyságodat.¹⁹

A címeres pacsirták bizonyára az Alsó-Ausztria címerében szereplő öt madár, amelyet a humanisták az ókori Vindobona környékén állomásozó római pacsirtalégió (Legio decima alaudarum) miatt nem sasnak, hanem pacsirtának tartottak.²⁰ A földi paradicsommadár kifejezés talán a hölgy elnyerésével már e világon meg-

¹⁷ ACSÁDY Ignác, *Széchy Mária 1610–1679*, Bp., Méhner Vilmos, 1885, 194.

¹⁸ *Uo.*, 191–194.

¹⁹ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Nagyszombat, Academia, 1689,)(2r–)(2v; a teljes ajánlás:)(2r–)(3r.

²⁰ Franz-Heinz HYE, *Das österreichische Staatswappen und seine Geschichte*, Innsbruck, Wien, Studien Verlag, 1995, 82.

valósuló mennyországra céloz, bár fennmaradt olyan ábrázolása is a címernek, amelyen sasok helyett a paradicsommadarakra hasonlító papagájok szerepelnek.²¹ A Juliannáról a szépen éneklő pacsirta és a színpompás paradicsommadár említésével rajzolt képet a szelíd galamb jellemvonásai egészítik ki, az *Énekek éneke* hivatkozás pedig egyértelmű utalás a szerelemre. Az ajánlás a továbbiakban a fejedelem-kisasszony szépségének, okosságának, buzgóságának dicséretével folytatódik, kiemeli a magyar nemzethez tartozását, s utal arra, hogy aki az *Imádságos könyvet* kiadja, Rákóczi Julianna kezére pályázik. Köpeczi Béla kutatásai alapján tudjuk, hogy az ajánlást Kecskeméti János jezsuita szerzetes írta Batthyány Ádám (1662–1703), a dunántúli hadak főgenerálisa, később horvát bán, majd országbíró nevében. Eredetileg két változatot is készített, az egyikben kanárimadárhoz, a másikban galambhoz hasonlítva a hölgyet, közülük végül az utóbbit választották. Az *Imádságos könyv* eljutott Rákóczi Juliannához, a fogadtatásról is Kecskemétinek Batthyány Ádámhoz írt leveléből értesülhetünk:

Az J. ma is kérdezte tőlem, ki lehet az, aki őtet galambhoz, paradicsomi madárhoz láttatott hasonlítani. Felelek, hogy a szombati könyvnyomtató nevét látni alatta, aki talán, ha az J. tovább is szívével kívánja, bagolyhoz fogja hasonlítani. [...] Éntőlem ugyan ki nem tudódik, ki lett légyen olyan dicsírője, noha úgy veszem eszemben, nem olyan vak, hogy a rostán által nem látna.

S bár Kecskeméti továbbra is buzgón igyekezett egyengetni a fiatalok egymás felé vezető útját, a házasságból végül nem lett semmi: Rákóczi Julianna két évvel később máshoz ment feleségül.²² Az ajánlásban utalás történik az *Útitárs* című imakönyvre is, de nem egyértelmű, hogy Batthyány Ádám annak kiadását is támogatta-e, vagy csak abból imádkozott, mielőtt Pázmány imakönyve a kezébe került volna. Az *Útitárs* (első kiadása: 1639) három évvel korábban, 1686-ban is megjelent Nagyszombatban, de egyetlen példánya sem maradt ránk, pedig állítólag 3000 darab készült belőle,²³ így nem tudjuk, szerepelt-e benne Batthyány Ádám neve.

A következő, 1701-es kiadás ajánlása kevésbé romantikus, viszont a leghosszabb valamennyi között. Kilenc lapnyi terjedelméhez illő a megszólítás is:

Az méltóságos Úr Gróf Al-Torjai Apor István Úrnak, Koronás Császár és Királyunk ő Főlsége Erdélyben Királyi Guberniumjának Legbelsőbb Tanácsának, Kincstartójának, Erdélyország Választott Főgeneralissának, Csík,

²¹ *Uo.*, 80.

²² KÖPECZI Béla, *Pázmány Imádságos Könyve mint udvarlás tárgya*, Magyar Könyvszemle, 1982, 1–8.

²³ HUBERT Ildikó, *Az Útitárs című imakönyv első kiadása (1639)*, Magyar Könyvszemle, 1985, 61.

Gyergyó, Kászon Vitézlő Székek Főkapitányának, Nemes Torda Vármegye Főispánjának, nekem Nagy Urannak, Patrónusomnak ő Nagyságának.²⁴

Az ajánlás címzettje, Apor István az erdélyi ellenreformáció egyik vezetője, Bethlen Miklós mellett a Habsburgok erdélyi berendezkedésének legfontosabb segítőtje;²⁵ szerzője pedig Vizkeleti Zsigmond, az 1625 és 1824 közti kiadások egyetlen névvel szereplő ajánlásírója. Ez a név sem valódi azonban: Csete István (1648–1718) jezsuita hitszónok használta álnévként erdélyi működése idején. Az ajánlás címzettje és szerzője közeli kapcsolatban állt egymással: Szinnyei szerint Csete a „kolozsvári főiskolát, melyet Báthori fejedelem emelt, Apor István gróf segítségével virágzásra hozta.”²⁶ A Pázmányhoz hasonlóan magyar Cicerónak nevezett Csete ajánlása méltó e címhez: toposzokkal, szimbólumokkal, metaforákkal, hasonlatokkal, bibliai párhuzamokkal, történelmi és aktuális utalásokkal telezsúfolt, erősen retorikus elmélkedés magasztalja Pázmány Pétert és Apor Istvánt, amelyben főnixmadár, sas, kard és penna, sebes szárnyakon repülő imádság, híres és szent Istvánok és Szent Péter mellett metszetek és azok magyarázata is megjelenik. Pázmánynak a címlapon szereplő tollas címere nyújt kiindulási alapot az ajánlás szövegéhez: a bevezető mondat azokról az emberekről szól, akik „Phoenix Madárnak porából, vagy megvénhedett, egekkel hadakozó Sasoknak tollaiból, örök emlékezetre méltó dolgokkal”²⁷ terjesztik hírnevüket az egész világon, ezáltal örök emlékezetre fordítják az elkerülhetetlen halandóságot, s példájukkal intik és ösztönzik az utánuk jövőket. (Bizonyára nem véletlen a főnixmadár említése: Gyöngyösi István 1693-ban Apor Istvánnak ajánlotta *Porából megéledett phoenix* című művét.) Ezen emlékezetre méltó emberek közül „Ki karddal keresi kenyerét, ki bölcs írással; sem a kard meg nem tompítván a pennát, sem a penna ki nem vonván élit a kardnak.”²⁸ A penna és a bölcs írások Pázmány Péterre, címerére és munkásságára utalnak, a pennát pedig maga Pázmány kapcsolta össze a kard képevel *Alvinczi Péter feleletinek megrostálásában*: „Noha talán nem karddal, hanem

²⁴ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Nagyszombat, Hörmann János, 1701, *2r, a teljes ajánlás: *2r–*2r.

²⁵ BIRÓ Vencel, *Altörjai Apor István és kora*, Cluj, Minerva – Erdélyi Katolikus Akadémia, 1935, 4.

²⁶ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, II, Bp., Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1893, 342.

²⁷ PÁZMÁNY, 1701, *2r–*2v.

²⁸ *Uo.*, *2v.

pennával, nem vérrel, hanem téntával kellene énellem hadakoznod.”²⁹ Bár a „nagy hírvű, Méltóságos, boldog emlékezetű Cardinal, edgyütt Esztergami Érsek, Pázmány Péter, az Igaz Anyaszentegyháznak edgyik Bajnokja, Magyar Nemzetnek hűséges Dajkája” nem karddal harcolt, hanem „Nemzetségének méltóságos Czímeres tollaiból lövöldözött”, az „Imádságnak fegyverházát” adta az istenfélő keresztényeknek a „sebessen repüllő Imádságoknak Istenhez czélozó tollaiban”, a kard sem véletlenül szerepelt a fenti idézetben: ezt Apor István „négy száz eszten-dőktül fogván rozsdá nélkül való Méltóságos fegyveres czímerében”³⁰ találhatjuk meg, amelyet a kötet címlapját követő egész lapos metszetként, illetve kisebb formában a könyvet díszítő két másik metszeten is megtekinthet az olvasó. A jó imádság tehát tollas (szárnyas), hogy Istenhez repülhessen, és fegyveres, hogy az egekkel harcolhasson, s akkor a legigazibb, ha könnyhullatás kíséri. Ez utóbbihoz is tartozik metszet: a „szerelmes Szent Fián megkeseredett Szeplőtelen Szűz Szent Anyának, Magyarországbán és Erdélyben nem régen keservessen könyvező képeit szükséges volt előljáróvá tennünk”³¹ – írja Vizkeleti.

Hans Frank von Landgraffnak a kötet elején³² található metszete a máriapócsi és a kolozsvári (akkor még füzesmikolai) Mária-kegyképet ábrázolja egy allegorikus kompozícióba foglalva. A máriapócsi kegykép 1696 végén több alkalommal könnyezett. 1697 nyarán Bécsbe szállították, ahol állandó nyilvános tiszteletben részesítették, egyik templomból a másikba vitték, végül december 1-jén a Szent István-székesegyház főoltárán helyezték el. Kultuszának alakításában fontos szerepet játszott az *Abgetrocknete Thränen* (Nürnberg–Frankfurt, 1698) című kötet, amely többek közt a kép jelenlétében elhangzott hat prédikáció szövegét is közli. Közülük a második témája a pócsi Mária könnyeinek magyarázata, a harmadik

²⁹ PÁZMÁNY Péter, *Alvinczi Péternek sok tétonázó kerengéseikkel és czégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztényi szelidséggel való megrostálása*, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895 (Pázmány Péter Összes Munkái, 2), 632. – Vö. CSONKA Ferenc, „Mindenütt feljül ég, a föld lézsen alsó.” (*Adalékok és észrevételek Zrínyi három epigrammájához*) = *Tarnai Andor emlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas, 1996, 66.

³⁰ PÁZMÁNY, 1701, *2v–*3r.

³¹ *Uo.*, *4r.

³² Nem minden fennmaradt példányban található meg a metszet, a Petőfi Irodalmi Múzeum (B 22.606-P), az Országos Széchényi Könyvtár egyik (RMK I. 1640/1b) és a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik (RMK I. 400/a:2) példányában például nincs benne. Kérdés, hogy eredetileg se kötötték bele, vagy később tépték, vágták ki. Az OSZK másik példányában (RMK I. 1640/1a) a címlap előtt, az EK másik példányában (RMK I. 400/a:1) a 400. és 401. lap között található. – Vö. TÜSKÉS Anna, *Pilgrimage Art in Eighteenth Century Transylvania: Icons, Woodcuts and Engravings = Economy and Society in Central and Eastern Europe: Territory, Population, Consumption: Papers of the International Conference Held in Alba Iulia, April 25th–27th, 2013*, ed. by Daniel DUMITRAN, Valer MOGA, [h. n.], LIT, [é. n.], 209–210.

pedig hivatkozik Pázmánynak a Szeplőtelen Fogantatás ünnepére írt prédikációjára. A prédikációk szerint a kép azért könnyezett, mert Mária siratta a török által fenyegetett kereszténységet, a zentai győzelem után azonban már nem kell sírnia.³³ A mikolai kegykép 1699. február 15. és március 12. között könnyezett, az eset kivizsgálásával megbízott személyek egyike pedig Vizkeleti Zsigmond (azaz Csete István) kolozsvári plébános volt.³⁴ A metszeten a pócsi kegykép alatti férfialak Magyarországot, a mikolai alatti pedig Erdélyt jelképezi, erre utalnak az általuk tartott címerek. A háttérben három dombot látunk három várral, a magyar címerben szereplő hármassal való utalásként. Az előtérben megjelenő egymásra dobált liturgikus tárgyak, illetve mögöttük egy romos templom a művészettörténet értelmzése szerint a katolikus egyház és liturgia ellen támadó protestánsokat okolja az ország pusztulása miatt.³⁵ Az itt látható püspöksüveg, pásztorbot, érseki kereszt, könyv ugyanakkor Pázmány Péterre is utalhat. A metszet felső részén két angyal tartja a magyar koronát a Máriát és a gyermek Jézust ábrázoló két kép fölé. Magyarország, Erdély, a korona és Szűz Mária együttes szerepeltetése egyértelműen az országfelajánlásra utal, így a kép a Regnum Marianum allegóriájaként értelmezhető, s politikai üzenetet is hordoz az országegyesítés vágyának kifejezésével. Noha a szakirodalom „a könnyezések körül kialakult narratívák” hihetetlenül gyors terjedésével magyarázza azt, hogy „alig öt évvel a pócsi kegykép első könnyezése és alig két évvel a füzesmikolai kegykép könnyezése után a két kép együtt jelenik meg az egyébként Kolozsvártól meglehetősen távol eső, a nyelvterület nyugati részén fekvő nyomda kiadványának borítólapján”, „ami nyilvánvalóan annak köszönhető, hogy üzenetüket sikeresen tudták elhelyezni a kor aktuális politikai és egyházpolitikai kontextusába”,³⁶ azért bizonyára a Mária országáról és a könnyező kolozsvári kegyképről prédikáló,³⁷ hős Istvánokról versgyűjteményt kiadó,³⁸ Ko-

³³ KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor, „*Abgetrockene Thränen*”: *A pócsi Mária-ikon kultuszának emblemáikus elemei 1698-ban* = K. É., T. G., *Populáris grafika a 17–18. században*, Bp., Balassi, 2004, 83–86, 89.

³⁴ SZIKSZAI Mária, *Kegykép az idő sodrában: Egy kolozsvári Hodigitria*, Korunk, 2008/2, 65.

³⁵ BUZÁSI Enikő képleírása: *A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei*, szerk. MOJZER Miklós, [Bp.], Corvina, 1984, 165. sz. kép.

³⁶ SZIKSZAI, *i. m.*, 67.

³⁷ GÁBOR Csilla, *Változatok a sorsértelmezésre: Csete István prédikációi Mária országáról és annak történetéről* = G. Cs., *Laus et polemia: Magasztalás és vetekedés középkor- és kora újkorai szövegtípusokban*, [Debrecen–Kolozsvár], Debreceni Egyetemi Kiadó – Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely, 2015, 153–170; UÓ, *Mária könyve: „A’ Kolozsvári Boldog Asszony síró Képe”* = Uo., 185–209; TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Egy történelmi toposz az egyházi irodalomban: Magyarország – Mária országa* = T. G., K. É., *Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században: Tanulmányok*, Bp., Argumentum, 2002, 41–44.

lozsvárról éppen 1701-ben Nagyszombatba került Csetének is volt ebben szerepe... A metszet később megjelent a *Magna Hungarorum Domina* (Kolozsvár, 1738) című műben, két szentkép- (1720 k., 1750 k.) és egy 18. század második feléből származó, ismeretlen magyarországi festő által készített olajfestmény-változata is ismert,³⁹ továbbá (újrametszve) megtalálható például a *Lelki fegyverház* 1770-es nagyszombati kiadásában, a *Jó illatú rózsás kert* 1783-as győri kiadásában „Ios. läger sc. Tyrna.” aláírással, valamint ez utóbbi mű 1795-ös és 1816-os pesti kiadásában is.⁴⁰ A Landgraff-féle metszetnek egy egyszerűbb verzióját tartalmazza a Pázmány-imakönyv 1797-es kassai kiadása. Ezt felirata szerint Binder János Fülöp készítette Budán, Binder rézmetszeteinek katalógusában azonban nem szerepel.⁴¹ (Ebben a kiadásban egyébként nincsen dedikáció.)

Visszatérve az ajánlás szövegéhez: Vizkeleti (Csete) a könnyező kegyképek említése után hosszan fejtegeti a könnyhullatás témáját. Példákat hoz a *Bibliából*, elmélkedik Szűz Mária életében, illetve képei által ejtett könnyeiről, aktuális sírni-valókról, s arról, mire tanítanak mindezek. Még a dedikáció címezettjétől, Apor Istvántól is idéz, aki azt mondta: a pogány veszedelem Isten intő eszköze, hogy visszatérjenek hozzá a szolgálatától elpártolt nemzetek. Többször utal a metszet mondanivalójára is: megemlíti a „Keresztyén hitre megtért régi Magyar Atyáinknak hagyományit, melyekben Isten után, minden teremtett állatok felett, örökös Patronájoknak vallották és tisztelték” Máriát, majd az azt követő tévelygéseket, a templomok lerombolását, kifosztását. A Mária-képek könnyezését úgy értelmezi, „hogy végképpen ő Szent Felsege édes Nemzetünket el nem akarja vetni; hanem megtekéntvén szerelmes Szent Fia Anyjának könnyhullatásit az ő örökségéért, Magyarorszáგért, talál módot, hogy a kövekből is Abrajám fiait teremtsen”. A folytatásban ezt a kő-motívumot viszi tovább, összefonva a kereszténység és a

³⁸ Stephanus CSETE, *Duodecim Stephani heroes Ungariae*, Tyrnaviae, Academia, Matthias Symensky, 1681.

³⁹ SZILÁRDFY Zoltán, TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*, Bp., Egyetemi Könyvtár, 1987 (Bibliotheca Universitatis Budapestinensis – Fontes et Studia, 5), 114–115 (183–185. tétel); SZILÁRDFY Zoltán, *A máriapócsi kegykép ikonográfiájához* = Sz. Z., *Ikonográfia – kultusztörténet: Képes tanulmányok*, Bp., Balassi, 2003, 124–127; *A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei, i. m.*; TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: Források, formák, közvetítők*, Bp., Osiris, 2001, 100; TÜSKÉS Anna, *A pócsi Mária-kegykép kisgrafikai ábrázolásai* = *Ars perennis: Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája, Budapest, 2009 – CentrArt Művészettörténeti Műhely Tanulmányok – Primus Gradus Tanulmányok*, szerk. T. A., [h. n.], CentrArt Egyesület, 2010, 270.

⁴⁰ Szádóczki Verának és Bán Izabellának köszönöm az adatokat.

⁴¹ RÓZSA György, *Grafikatörténeti tanulmányok: Fejezetek a magyar vonatkozású grafikai ábrázolások múltjából*, Bp., Akadémiai, 1998 (Művészettörténeti Füzetek, 25), 63–135.

magyarság jeles Istvánjaival, az Apor-családfával, illetve a korábban említett lerombolt templomokkal: „Illyen kövek közül teremtetett Ábrahám fia” Szent István első vértanú, Szent István király vagy Báthory István, aki anyai ágon Apor István felmenője, s akinek kolozsmonostori templomát sok más templommal egyetemben felújította, újjáépítette Apor István, „úgy, hogy egyetlen egy Templom sincsen Erdélyben, ahol Méltóságos emlékezete, bőv jótéteményinek, mód nélkül való adakozásának híre nem volna”. Sőt, „Méltóságos Czímereben Vitéz kardjához nem úgy szorult marka, hogy Magyarországra is ki ne terjedett volna keze”,⁴² hiszen ott, de még Rómában is adakozott templomok, kolostorok javára. Az Apor család címerében azonban nemcsak kard, hanem kereszt is található, s ennek segítségével, valamint az Istvánok után Szent Péter megemlítésével a lezárásban összehozható Szűz Mária, Apor István és Pázmány Péter, kard, kereszt és imádságoskönyv:

Nagyságod Méltóságos Keresztes Czimere mellé, mint kiváltképpen való Patronáját helyheztettem a Boldogságos Szüzet, ki is e világon soha kereszt nélkül nem volt. Péter is követi vala őtet, de messzünnen. Itt pedig Nagyságod Keresztjéhez legközelyebb jutott, midőn Méltóságos Cardinál, Pázmány Péter Imádságos Könyve Vitéz Keresztes Kardjához tétetik. Illy nagy erősségek között, Méltóságos nevezetekkel tündöklő Uraságban, tegye Isten szerencsésé Nagyságodat, kit is több haszontalan szolgálai között szívből kívánok, úri grátiájában ajánlván magamot.⁴³

Más jellegű a következő, 1710-es kiadás ajánlása, amelynek címzettje Illyés András erdélyi püspök (aki a politikai viszonyok miatt főként Nagyszombatban élt). A nagyszombati nyomdász nem használja ki a név, valamint a tisztséghez kapcsolódó jelképek kínálta lehetőségeket, hanem Pázmány és Illyés személyét és munkásságát állítja párhuzamba. Mint írja, a köztük lévő rengeteg hasonlóság miatt kötelességének érzi, hogy „Amaz boldog emlékezetű, Isten dicsőségének buzgóságával forró, lelkek üdvösségének tűzével égő, bölcsességnek fényével ragyogó, a Nemes Magyar Nemzet dicsőséggel tündöklő Napjának, Pázmány Péternek Imádságos Könyvét, már tizedik ízben ki nyomtatván”⁴⁴ (valójában ez a 11. kiadás, az 1674-es lőcseiről Nagyszombatban nem tudnak vagy nem vesznek tudomást) Illyés Andrásnak ajánlja.

⁴² PÁZMÁNY, 1701, **4v–**1v.

⁴³ *Uo.*, **2r.

⁴⁴ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Nagyszombat, Academia, 1710, A2r; a teljes ajánlás: A2r–A3r.

Mert ugyanis, ha a boldog emlékezetű Cárdinálnak az Isten dicsőségéhez való buzgósággal forrott a szíve, forr a Nagyságodé is. Ha a lelkek üdvösségének tüzével égett a lelke, ég a Nagyságodé is. Ha a bölcsességnek fényével ragyogott a nagy hírvű s nevű Érsek, ragyog Nagyságod is. Ha a Magyar Nemzetnek dicsőséggel tündöklő fényes Napja Pázmány Péter, az Nagyságod is. Ha Pázmány Péter Fő Papi Fejedeleme vala Magyarországon, Fő Papi Fejedeleme Nagyságod is Erdély Országában. Ha Pázmány Péter élő nyelven hirdette az Isten dicsőségét, hirdette Nagyságod is. Ha Pázmány Péter bölcs írásival megvilágosította a Magyar Anyaszentegyházat, megvilágosította Nagyságod is. Megvilágosította Pázmány Péter esztendő által Vasárnapokra és Ünnepekre rendeltetett Prédikációkkal, megvilágosította Nagyságod is mind Deák, s mind Magyar nyelven kibocsátott Prédikációkkal. Megvilágosította Pázmány Péter az igaz Hitnek fontos fundamentomival, megvilágosította Nagyságod is a Szentek Életének Tükörével mind Deák, s mind Magyar nyelven. Mellyről a Szentírás-magyarító Bécsi Fő Doctoroktól ilyen dicsíret tétetett Deák nyelven 1693. Esztendőben, amint következik: *Sinite Sanctos de Sanctis scribere, ut eorum calamus humanos dirigat actus: talem quoque sibi ad scribendum exemplum seu Speculum Vitae Christianae, hoc est Vitam Sanctorum praeparavit, Reverendissimus Dominus Andreas Illyés etc. (Titulus) pennam profecto dignam quae volitet per orbem, ut doceat rectos, et simplices corde. Datum Viennae annum ut supra.* Megvilágosította Pázmány Péter ájtatos Imádságos Könyvvel, megvilágosította Nagyságod is Jóra Intő ékes Deák és Magyar Énekekkel és Versekkel. Annak okáért kötelességem hozta, hogy a megnevezett boldog emlékezetű Cárdinálnak és Érseknek Imádságos Könyvével nem másutt, hanem Nagyságodnak Méltóságos Úri Személye előtt jelennék meg.⁴⁵

Személyiségük (buzgóságuk, bölcsességük), tisztességük, műveik nagyszerűségének párhuzamba állítása mindkét szerző fényét emeli, de az élőnek, az ajánlás címzettjének egy kicsit nagyobb dicsőség jár: egy „Szentírás-magyarító Bécsi Fő Doctoroktól” származó latin nyelvű idézet is növeli hírnevét.⁴⁶

A következő, 1719-es nagyszombati kiadásban ajánlás ugyan nem szerepel, címlapja viszont egyértelműen reprezentációs szándékról tanúskodik:

Imádságos könyv, mellyet írt Pázmány Péter Kárdinal és Esztergami Érsek. És most a Méltóságos és Nagyságos Gróf Erdődi Gábor Egri Püspök, Nemes Heves, Külső-Szolnok és Varasdi Vármegyéknek örökös Főispánja,

⁴⁵ *Uo.*, A2r–A3r.

⁴⁶ Az idézet forrását még nem sikerült azonosítanom.

Szentgyörgyi Apátúr és a Felséges Császár és Koronás Királyunk Tanácsa,
Diecesisében lévő Lelki Tanítóknak újesztendei ajándékul osztogatott.⁴⁷

1725-től kezdődően a nagyszombati kiadásokban (1753, 1772, 1791), sőt még az 1804-es és 1812-es budaiban is ugyanazt az előszót (a nyomdász szerint: ajánlólevelet) találjuk. Címzettje az ájtatos keresztény, vagyis már nem a mecénás vagy egy tekintélyes személy, hanem az olvasó, aki rögtön az első mondatból megtudhatja, hogy a sok új imakönyv között egy sincs, amelyik Pázmányéhoz fogható lenne. Abban ugyan téved a nagyszombati könyvnyomtató, hogy Pázmány nyomtatásban megjelent művei közül az *Imádságos könyv* lett volna az első (pedig még „hitelre méltó írásk”-ra is hivatkozik forrásként), de abban bizonyára igaza van, hogy az első kiadás óta eltelt több mint száz év alatt „minden üdőben és mindennütt igen kedves volt, és ottan kézre oszlott”.⁴⁸ A kötet tartalmának összefoglalása után a helyes imádkozás módjáról is szó esik: „Nem a sok szószaporításban áll az foganatos és Isten előtt kedves Imádság, hanem az elmédnek és szüvednek belső buzgóságában; kit a Szentléleknek az Szentírásból vagy az Anyaszentegyház tulajdon könyveiből szedett kevés, de fontos szavaival legjobban gyűjthatsz fel”.⁴⁹ Maga Pázmány írja imakönyve első kiadásának ajánlásában, hogy „e könyvbe foglalt imádságoknak csaknem minden része a Szentírásból vétetett”,⁵⁰ *Az imádságról* szóló prédikációjában pedig ezt olvashatjuk: „Hogy azért imádságunk Isten előtt kedves, foganatos legyen, úgy tetszik, főképpen négy dolog kívántatik hozzá. [...] a mi Istenünk nem a nyelvnek gyors pergésére, hanem értelmünk és szívünk buzgóságára figyelmez az imádkozásban.”⁵¹ Az előszó befejező intése is erre buzdít, utolsó szavaival pedig utal a jezsuita rend szerepére⁵² is a kötet létrejöttében, illetve újbóli kinyomtatásában: mindebben segíthet ez a könyvecske, „élj véle szorgalmatossan, nehogy a mollytól, hanem kezekben való gyakor forgatásától emésztetessék meg, örök üdvösségére lelkednek, és az Istennek nagyobb dicsőségére.”⁵³

A kassai ághoz tartozó *Imádságos könyv*-kiadások közül kettőben szerepel ajánlás, az 1724-esben és az 1758-asban, méghozzá – helyesírási, tipográfiai eltérések-

⁴⁷ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Nagyszombat, Academia, 1719.

⁴⁸ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Nagyszombat, Academia, 1725, A2v; a teljes ajánlás: A2r–A3r.

⁴⁹ *Uo.*, A2v–A3r.

⁵⁰ PÁZMÁNY, 1606, †3v.

⁵¹ PÁZMÁNY Péter, *Prédikációk*, s. a. r. KANYORSZKY György, II, Bp., 1905 (Pázmány Péter Összes Munkái, 7), 18, 21.

⁵² A jezsuiták jelmondata: Ad maiorem Dei gloriam, azaz (mindent) Istennek nagyobb dicsőségére.

⁵³ PÁZMÁNY, 1725, A3r.

től és a kiadás számának aktualizálásától eltekintve – ugyanaz a szöveg. Címzettje Joanelli Judit, a kötet mecénása, akinek jóságát, Istenszeretetét, Szűz Mária példáját követő alázatosságát és szelídségét, férfiakét meghaladó bölcsességét dicsérik az ajánlás szerzői, a kassai jezsuita kollégium könyvnyomtatói. Nem mulasztják el párhuzamba állítani az ószövetségi Judittal:

Nagyságod is nem ok nélkül viseli említett dicsőséges Judit nevét: mert valamint az Isten akarójához kötelezvé magát, mind tiszta életéért, mind okosságáért és erősségéért megdicsőítettet, úgy Nagyságod felől is igazán mondhatjuk ugyanazon jóságos cselekedeteket, mellyekért nagy böcsületre méltó.⁵⁴

A szöveg végén Pázmány Péter neve is megjelenik, imádságoskönyvének kiadásáért Isten áldását kéri a kassai jezsuita könyvnyomtatók Joanelli Juditra. Az 1724-es kiadást Heinrich Márton Szentháromságot ábrázoló metszete díszíti, ez azonban nincs közvetlen összefüggésben az ajánlás szövegével.

Tartalmában hasonló a kassai kiadásokhoz az 1747-es csíksomlyói *Imádságos könyv*, ajánlása azonban más. Címzettje a néhai Berekeresztúri Keresztúri Miklós, aki az ajánlás szerint huszonhét évig volt Marosszék főkirálybírája. (Pontosabban huszonötig, mert bár 1716. december 17-én megválasztották, beiktatására csak 1718. január 4-én került sor, s azután halálig, 1743-ig viselte ezt a tisztséget.⁵⁵) Noha a – kissé nehezen érthető – szöveg szerint Keresztúri Miklós nem kívánta, hogy mecénásként feltüntessék a kötetet, az ajánlás névtelen szerzője ezt mégis fontosnak tartotta (mint ahogyan azt is, hogy az első mondat Keresztúri vezető tisztségéről szóljon), hogy utódai tudják, kiért kell halála után buzgón könyörögni, hálaadásul az imakönyvért. Más imakönyvmecénásokhoz hasonlóan Keresztúriról is megtudhatja az olvasó, hogy az imádságot tartotta egész életében „minden jóknak megnyerésére fővebb eszköznek [...] amely által bölcsesség és tudomány, gazdagság és dicsőség adattatnék”.⁵⁶ A folytatásban egy ékszerekekkel, virágokkal, gyümölcsökkel barokkosan, sőt, némileg zavarosan túlszűfolt mondat következik arról, hogyan segítheti Keresztúri Miklós és az *Imádságos könyv* az olvasót Krisztus szenvedésének érdemében részesülni:

⁵⁴ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Kassa, Academia, Frauenheim Henrik János, 1724, *2v.

⁵⁵ PÁL-ANTAL Sándor, *Maros-széki intézmények és pecsétjeik a XVI. századtól 1867-ig*, Marosvásárhely, Mentor, 2004, 31–32.

⁵⁶ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Csíki Sarlós Boldogasszony Kalastroma, 1747, +2v; a teljes ajánlás: +2r–+3r.

Olyan kegyelemnek megnyerésében is kívántál segéltetni, amely által az alamizsnálkodásnak és irgalmasságnak karékesítőjével, az Isten igéjének hallgatásából termett drága fülfüggőkkel, tiszta életnek gyűrűjével és minden jó erkölcsöknek ékességével felékesíthetné ki-ki az ő lelkét, és azáltal nyitattának oly eleven forrás, melynek kedves íze eloltván minden keserű szomjúságokat, az Isteni buzgó szeretetnek ékes rózsáját szívébe plántálván, mint a mező virágja és gyöngyvirág megékesítvén lelkét a töredelmesség által, kedves illattal virágozott szőlőgerezdeknek édes gyümölcsében, a Krisztus szentelésének drága érdemében részesülhetne.⁵⁷

Az utolsó bekezdésben aztán már csak Ábrahámmal, Izsákkal, Jákobbal és Mózeszel kell együtt könyörögni e világi háborúságok közt Isten irgalmáért. Érdekes, hogy bár Pázmány neve elhangzik, sem az ő, sem könyve méltatására nem kerül sor, és Keresztúri Miklós számára sem kéri az ajánlás szerzője az örök nyugodalmat és boldogságot.

Előszót, méghozzá a keresztény olvasóhoz, utoljára az 1851-es és 1853-as pesti kiadásokban olvashatunk, Fogarasy Mihály püspök tollából, ugyanazt a szöveget. Az elején a kiadástörténet összefoglalásával, tartalmi gazdagságának és nyelvi szépségének kiemelésével méltatja Pázmány imakönyvét, majd magát Pázmány Pétert. Beszél a jó imakönyv kritériumairól, s hogy Pázmányé ezeknek mind megfelel, majd ismerteti és indokolja az 1851-es kiadás szövegváltoztatásait. Végül áldást kér az olvasókra. Az 1853-as kiadásban ezt követően még egy előszót találunk, amelyben Fogarasy Mihály, hasonlóan a két és fél évszázados hagyományhoz, azzal indokolja az új kiadás szükségességét, hogy az előző elfogyott, ezért a két évvel korábban megjelent 5000 példány után most még ugyanannyit bocsátanak ki, ám ezúttal „az elébbinél csinosabban, új imádságok- és énekekkel bővítve, s három szép aczélmetszetű szentképpel felékesítve”.⁵⁸

Amint láthattuk, Pázmány Péter *Imádságos könyvének* kiadásaiban a kegyes olvasnivaló mellett a reprezentáció szándéka is megjelenik. Pázmány neve gyakran csupa nagybetűvel, esetenként pirossal szedve szerepel, s nagy kezdőbetűk emelik ki a vele kapcsolatban használt szimbolikus értelmű kifejezéseket (pl. Nap, Bajnok, Dajka). Dicsérik az ajánlás- és előszószerzők az *Imádságos könyv* gazdagságát, lelki hasznát, nyelvi szépségét. A mecénások reprezentációjához imádságos lelkületük és példaadásuk kiemelése mellett hozzátartozik társadalmi helyzetük bemutatása is. A megszólításokban összes címükkel (nők a férjük címeivel) szerepelnek, s többször párhuzamba állítják őket azzal a bibliai alakkal vagy szenttel, akinek a

⁵⁷ *Uo.*, +2v–+3r.

⁵⁸ PÁZMÁNY Péter, *Keresztény imádságos könyv*, Pest, 1853, VIII–IX.

nevét viselik. Előfordul Pázmány és az ajánlás címzettjének, személyiségüknek és tevékenységüknek párhuzamba állítása, együttes magasztalása. A szerzőnek és a mecénásnak nemcsak a neve, hanem esetenként a címere is szerepel a kötet elején. A könyveket gyakran díszítik metszetek, amelyek többnyire az imádságokhoz tartoznak, de néhányszor Pázmány vagy a mecénás alakjához is kapcsolódnak. Így idézik fel és dicsőítik a tekintélyes személyekhez, mecénásokhoz, a keresztény olvasókhöz szóló ajánlások és előszavak szövegükben, a köteteket díszítő metszetek, címerek pedig képi utalásokkal a kötet szerzőjének, Pázmány Péternek alakját és munkásságát, az imakönyv újabb kiadásainak támogatóit, illetve magát a művet.

Representation in the editions of Péter Pázmány's Prayer Book

Péter Pázmány's *Prayer Book* was published more than thirty times between 1606 and the end of the 19th century. Most of the editions contain a dedication or a preface, and mainly in these, or connected to these, many different elements can be found which serve the purpose of representation. Pázmány's name is often printed with capital letters, sometimes in red, and symbolic expressions referring to him (such as Sun, Champion, Nurse) are also capitalized. The authors of the dedications and prefaces praise the richness, spiritual benefits and linguistic beauty of the *Prayer Book*. The representation of the protectors of the editions requires the description of their devotional spirituality and exemplary behaviour as well as their social status. They are addressed with all their titles (women with their husband's titles), and they are often compared to the biblical figure or the saint whose name they bear. Sometimes the personality and activities of Pázmány and the addressee of the dedication are paralleled and exalted. Not only the name, but in some cases also the coat of arms of the author or the protector can be seen at the beginning of the book. The volumes are often decorated with engravings, which usually refer to the text of the prayers, but once or twice they are connected to Pázmány or the protector. This paper examines how the dedications and forewords addressed to prestigious people, protectors or Christian readers evoke and praise the figure and work of Péter Pázmány, the supporters of the new editions and the *Prayer Book* itself in words, and how the decorating elements such as engravings and coats of arms do the same in pictures.

CZIBULA KATALIN

*Metastasio szerepe a magyar jezsuita iskolai
reprezentációban**

Pietro Metastasio a 18. századi európai irodalom egyik legjelentősebb alakja: nemcsak azért, mert írásművészetének esztétikai minősége messze kiemeli őt az európai átlagból, hanem azért is, mert műveinek elterjedése és recepciója révén a korszak kultúrájában meghatározó szerepet játszik. Ennek nyilvánvaló oka társadalmi státusza is, hiszen 1730-tól haláláig, 1782-ig élt Bécsben, illetve töltötte be a bécsi udvari költő szerepét, és ezzel párhuzamosan irodalmi tevékenysége hatalmas sikernek örvendett Európa számos uralkodói udvarában is.

A magyarországi barokk reprezentációval foglalkozó kutatások sem tekinthetnek el szerepének vizsgálatától, annál is inkább, mert publikációk sora tárta fel eddig is a barokk és felvilágosodás kori magyar irodalomra gyakorolt hatását.¹ Ezek a kutatások elsősorban a líra és a drámaköltészet felől közelítették meg a Metastasio-recepció kérdését, és a magyar irodalmi kánon első, másodvonalára koncentráltak. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy nagy vonalakban felvázoljam a szerző jelenlétét a magyar színpadi kultúrában, elsősorban a korszak legszélesebb befogadói rétegével rendelkező iskolai színjátszásában, de nem hagyom figyelmen kívül az egyházi reprezentáció egyéb formáit sem. Az iskolai színjátszás azért is tűnik fontos vizsgálati területnek, mert közönsége jóval szélesebb, mint a korszak literátor-értelmiségi rétege, és szerzői ugyan néhány kivételtől eltekintve

* A tanulmány az OTKA 83599. számú kutatási projektjének támogatásával készült.

¹ A teljesség igénye nélkül, elsősorban Metastasio lírai munkásságáról: SÁRKÖZY Péter, „Az olasz negédes kertjében”: *Az arkádikus költészet és a 18. századi magyar irodalom*, Bp., Mundus, 2008; Amedeo di FRANCESCO: *Metastasio és a magyar költői nyelv a 18. század második felében = A magyar nyelv és kultúra a Duna-völgyében, I: Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. század fordulóján : Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum, I: Beziehungen und Wechselwirkungen an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts*, szerk. MORITZ CSÁKY, HORST HASELSTEINER, KLANICZAY Tibor, RÉDEI Károly, Bp.–Wien, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1989, 160–165; József SZAUDER, *Metastasio in Ungheria*, = *Studi in onore di Natalino Sapegno*, Roma, Bulzoni, 1973, III, 339–344; Péter SÁRKÖZY, *Tra classicismo e rococò: Metastasio in Ungheria*, = *L’eredità classica in Italia e in Ungheria dal Rinascimento al Neoclassicismo*, a cura di Péter SÁRKÖZY, Vanessa MARTORE, Bp., Universitas, 2004, 423–436.

nem műveik kvalitásával emelkednek az átlag fölé, de az előadások révén hatása jóval nagyobb, mint az irodalom egyéb mediális csatornáira képesek lennének. A konferencia és a kötet tematikai korlátait figyelembe véve nem tekintem át a korszak világi színházi formációit, így sem az udvari-nemesi színházakat, se a polgári színházak különböző társadalmi csoportok mentén szerveződő és változatos nyelven egyszíntű képviselőit.

A magyarországi Metastasio-recepció ugyanis többféle kulturális közegben nyert teret. A világi közegben keletkezett fordítások között tartjuk számon a korabeli Magyarország kanonikusan nagy alkotóit, elsősorban Csokonai Vitéz Mihály² és Kazinczy Ferencet,³ de mellettük olyan kevésbé ismert fordítókat/fordításokat is meg kell említenünk, mint Berzeviczy Pált, aki *Alcides a válasz-úton* címmel fordította magyarrá Metastasio *Alcide in bivio* című művét,⁴ és a kolozsvári Aranka-gyűjteményben nemrég talált, még nem publikált *Hypermetre*-fordítást is.⁵ Számolnunk kell a világi hivatásos színház Metastasio iránti érdeklődésével is, amelynek számos bizonyítéka mellett Egervári Ignác piarista szerzetes *Artakszerkeszes* című művét emelném ki,⁶ amely a *Magyar Játék-szín*ben történő megjelenésével inkább utal a hivatásos színházhoz való kapcsolatára, mint az iskolai színi gyakorlatra, azaz az egyházi reprezentációhoz való kötődésre.

Jelen dolgozatunkban azonban az egyházon mint kulturális közegen belül felmerhető Metastasio-nyomokat tárgyaljuk, így tekintjük egyrészt az iskolai közeghez, másrészt az egyházi szerzők, illetve megrendelők köréhez köthető szövegeket

² Vö: SZAUDER József, *Csokonai és Metastasio = Olasz irodalom – magyar irodalom*, Bp., Szépirodalmi, 1963, 388–434; József SZAUDER, *Il rococo all'italiana di Mihály Csokonai = Italia ed Ungheria: Dieci secoli di rapporti letterari*, a cura di M. HORÁNYI, T. KLANICZAY, Bp., Akadémiai, 1967, 227–238; SÁRKÓZY Péter, „Az olasz negédes kertjében”... , *i. m.*, 279–282, valamint Csokonai műveinek kritikai kiadása: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, I–IV, Bp., Akadémiai, 1975–1994; CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Színművek*, s. a. r. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, Bp., Akadémiai, 1978, I–II.

³ Vö: KAZINCZY Ferenc, *Külföldi játszószín*, s. a. r. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2009, 9–70, 337–360, valamint CZIBULA Katalin, *Kazinczy kézíratos Metastasio-fordításairól*, Magyar Könyvszemle, 2008, 390–409.

⁴ *Alcides a' válasz-úton*, METASTASIO Péter után fordította BERZEVICZY Pál, Pest, Patzkó, 1793.

⁵ A drámafordítás kéziratát 2013-ban találta meg a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Aranka-gyűjteményében a Magyar Tudományos Akadémia Drámakutatócsoportja, a szöveg publikálás alatt áll.

⁶ EGERVÁRI Ignác, *Artakszerkeszes = Magyar Játék-szín*, szerk. ENDRÓDY János, Pest, 1793, 189–294. Kritikai kiadása: *Piarista iskoladrámák*, I, s. a. r. DEMETER Júlia, KILIÁN István, KISS Katalin, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Akadémiai–Argumentum, 2002 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. Század, 5/1), 781–860.

és reprezentációs megnyilvánulásokat. Ebből következik, hogy vizsgálatunk terepe elsősorban az iskolai kultúra és az egyházi főméltóságok kulturális és reprezentációs tevékenysége.

Mind az udvari, mind az egyházi reprezentációnak fontos eleme a színjáték: a teátrális jelenségek, a színjátékok, a színpadi látványosságok alapvető kellékei a reprezentációs kultúrának, mindig jelen vannak a reprezentáció folyamán, csak szerepük, jelentőségük változik az udvari kultúra alakulása során aszerint, hogy a színjáték csak egy mozzanat a reprezentáció számos megnyilvánulása között, vagy a reprezentációs esemény éppenséggel a színjáték vagy színpadi látványosság köré szerveződik. Előbbi inkább a 17. századi barokk udvari életre jellemző, utóbbi inkább a 18. század folyamán kap hangsúlyt, de mindenképpen fontosnak tartjuk, hogy a színjáték alapvetően a reprezentációval kapcsolódik össze az adott időszakban.

A metastasioi minták ebben a reprezentációban kézenfekvően jelennek meg: az egyházi arisztokrácia szívesen igazodik Bécshez, a császári székhely példát és mértéket jelent. Ugyanakkor az iskolai színjátszásban a korszakban előjáró jezsuita rend kozmopolita európeersége számára is irány és mértékadó az uralkodók által kedvelt szerző. Így mi magunk is az iskolai színjátszásból és az egyházi központok kultúrájából indulunk ki.

Ennek megfelelően vizsgálatunk során elsősorban az egyházi környezetben fennmaradt Metastasio-szövegekre támaszkodtunk, amelyek javarészt nem olasz nyelven váltak népszerűvé, hanem az iskolai gyakorlatnak megfelelően latinul, később magyarul, illetve a reprezentáció közegének anyanyelvén, sőt az iskola nyelvhasználatának megfelelően pl. franciául. A teljes vagy töredékes drámafordítások szakirodalma viszonylag nagy, monografikus feldolgozásuk is megtörtént.⁷ Bár nem mondhatjuk, hogy a kutatás lezártnak tekinthető, hiszen folyamatosan kerülnek elő további ismeretlen drámaszövegek, amelyek között Metastasio-inspirációkra is számíthatunk.⁸

Metastasio népszerűségét és kiemelt helyét az adott irodalmi kánonban nemcsak a különböző szerzetesrendek környezetében fordított szövegek bizonyítják, hanem az is, hogy több esetben szisztematikusan, gyűjteményszerűen rendezett

⁷ ZAMBRA Alajos, *Metastasio „poeta cesareo” és a magyarországi iskoladráma a XVIII. század második felében*, Egyetemes Philológiai Közöny, 1919, 1–71; SÁRKÓZY Péter, *Metastasio a 18. századi iskolai színpadokon = A magyar színjáték honi és európai gyökerei: Tanulmányok Kilián István tiszteletére*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Egyetemi Kiadó, 2003, 304–314; BAGOSI Edit, *Pietro Metastasio színpadi művei Magyarországon: A metastasioi melodráma hatása a 18–19. századi magyar drámára és színházművészetre*, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2011.

⁸ Ld. az 5. jegyzetet.

szövegek csoportjaiban preferált szerzőként jelenik meg. Elég a kéziratos ún. Bartakovics-gyűjtemény drámaszövegeire gondolnunk,⁹ amelyben az összegyűjtött 36 latin nyelvű színmű közül 12 Metastasio műve alapján készült: az *Artaxerxes*, a *Cyrus*, a *Titi clementia*, a *Demophoon*, a *Dido derelicta*, az *Aetius*, az *Issipile*, a *Joseph a fratribus suis adoratus et agnitus*, az *Olympias*, a *Syroes*, a *Themistocles* és a *Zenobia*.

1802-ben majd 1815-ben jelent meg Döme Károly két fordításkötete, amely kizárólag Metastasio darabjait vette alapul, és így 13 drámát tolmácsolt magyar nyelven, a következőket: *A megismertt Egyptusi József*, *Ábel halála*, *Isák*, az *üdvözítő képe*, *Joas*, *Juda' királyhyla*, *Scipió álma*, *A lakatlan sziget*, *Themistokles*, *Akhilles Scirusban*, *Klélia győzedelme*, *Niktéti*, *Atílius Regulus*, *Zenobia*, *Az olimpiai bajban a' hív barát*.¹⁰

Mivel az udvari költő bécsi tevékenysége Európa-szerzte híressé tette, az lenne a csoda, ha a főúri udvarokban nem találkozánk a jelenlétével. Nincs ez másképpen az egyházi méltóságok esetében sem: Patachich Ádám nagyvárad, majd kalocsai érseki udvara a reprezentációnak és az olasz kultúrának kiemelt otthona a 18. század közepén.¹¹ Az udvarok zenei és színházi élete folytán fiók-Árkádiáról: a római Árkádia-kör magyarországi „tagozatáról” szoktak beszélni. Metastasio *Isacco figura del Redentore* című művének előadása mellett a darab latin és magyar nyelvű szövegkönyve is fennmaradt.¹² Az érsek számára az olasz költő egyaránt jelenthette a bécsi poeta cesareót és Itália kultúrájának képviselőjét is, így több szempontból is alkalmas volt műve arra a hatásra, amelyet így örökített meg a korabeli tanú: „örömkönnyek ragyogtak a püspök szemében. Roppant boldog volt és nagyon meglepődött...”¹³

Mivel a Metastasio-kutatás elsősorban irodalomtörténeti jellegű volt, kevésbé foglalkoztatta a csupán adatok alapján követhető recepció, így kutatásunkban újdonságként fordultunk azokhoz az adattár-kötetekhez, amelyek ugyan viszonylag

⁹ Ismertetését ld. ZAMBRA, *i. m.*, 9–10; BAGOSSY, *i. m.* 73–87.

¹⁰ METASTASIUSNAK *egynehány darabjai: Fordította olaszból DÖME KÁROL*, Komárom, 1802; *Ismét egy-két játék METASTASIÓBÓL, DÖME KÁROL ÁLTAL*, Pozsony, Wéber S. P. és Fijának költségével, 1815. Róla: CZIBULA Katalin, *Metastasio a 18–19. századi magyar drámai irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2004, 181–202; BAGOSSY *i. m.*, 219–223.

¹¹ TÓTH Sándor Attila, *Rómából a Pannon Árkádiába: Patachich Ádám fiók-Árkádiája*, Nagyvárad, Kalocsa, Bp., METEM, 2004; SÁRKÖZY Péter, *Patachich Ádám és Gánóczy Antal Izsak-fordítása a nagyvárad püspöki és a kalocsai érseki zenés színház előadásában = Dráma – múlt, színház – jelen: Tanulmányok a színház- és drámatörténet köréből*, szerk. CZIBULA Katalin, EMÓDI András, JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs, Nagyvárad, Partium, 2009, 51–61.

¹² Lelőhelyük az OSZK: *Isaac, figura redemptoris. Actio sacra per musicam producta* (P. O. Lat.1790) és *Isaak a' megváltónak képe, szomorú játéka, melyet a püspöki Muzsika jádzott Nagyváradon* (MM.12.153).

¹³ Karl Ditters von Dittersdorf önéletírásából idézi: STAUD Géza, *Magyar kastélyszínházak*, II, Bp., Színháztudományi Intézet, 1963 (Színház-történeti Könyvtár, 14), 61.

régen elkészültek, felhasználási körük viszont ma is igen szűk.¹⁴ Vizsgálatunk során az derült ki, hogy a jezsuita rend vezető szerepe az udvari költő magyarországi elterjesztésében vitathatatlan. A reformáció felekezetei egyáltalán nem követik az olasz mintát, a piaristák – miközben Plautus, Molière, ill. a klasszicizmus inspiráció recepciójában jeleskednek – Metastasio iránt nem mutatnak érdeklődést, és a pálos rendben is kizárólag Kreskay Imre fordításai érzékeltetik a bécsi udvari költő példájának hatását.¹⁵ A katolikus tanintézmények közül különleges a pozsonyi Notre Dame apácák francia nyelvű iskolájának szerepe, akik 1764-ben az országgyűlés alkalmából a városba, illetve az iskolába látogató Mária Terézia tiszteletére francia nyelvű színi előadásokat rendeztek, és egy alkalommal a *Cyrust*, másszor a *La clemenza di Tito*-t franciául adták elő.¹⁶ Mivel a növendékek léptek színpadra, így a szereplők minden valószínűség szerint az általános gyakorlattal ellentétben nem ifjak, hanem mind fiatal lányok, nők voltak.

Ezek azonban mind az iskolák történetében, mind a Metastasio-recepcióban ritka és szórványos alkalmaknak tekinthetők. A jezsuita iskolák azonban rendszeresen, szinte hagyományyszerűen mutatják be színpadukon az udvari szerző darabjait. Staud Géza hatalmas adattárából¹⁷ kigyűjtöttük mindazokat a címeket és tematikai utalásokat, amelyek Metastasio-szövegek inspirációjára, átdolgozására vagy fordítására utalhatnak, és megkíséreltük ezeknek az adatoknak a rendszerezését. Munkánkat megnehezítette, hogy az adattár alapját képező historia domusok és annuae litterae-k nézőpontjából nem a szerző és a cím, hanem a színjáték ténye és témája tűnt fontosnak, így a legtöbb esetben a tematika vagy a főszereplő, bizonyos esetekben egy a drámára jellemző jellegzetes szóhasználat, illetve az előadás környezete segítségével azonosítottuk azokat az adatokat, amelyek nagy valószínűséggel Metastasio-előadásra vonatkoznak. Mivel maga a szerző is többször a cím-

¹⁴ VARGA Imre, *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma*, Bp., MTAK, 1988; STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátszás forrásai és irodalma*, I–IV, Bp., MTAK, 1988–1994; *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig*, s. a. r. KILLÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, VARGA Imre, szerk. VARGA Imre, Bp., Argumentum, 1992; KILLÁN István, *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma*, Bp., Argumentum, 1994.

¹⁵ Kreskay Imre hagyatéka az OSZK Kézirattárában lelhető fel, benne megtalálható a *Temistokles* (Quart. Hung. 2907.) az *Urunk Jezus Kristus kín szenvedése* és a *Scipio álma* (Oct. Hung. 757.) című Metastasio-fordítás teljes szövege, és a *megvédelmezett (őriztetett) Palladium* (Quart. Hung. 201.) részlete. Vö. BAGOSI, *i. m.*, 158–170.

¹⁶ *A magyarországi katolikus tanintézmények...*, *i. m.*, 176–179. PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Francia nyelvű színielőadások Pozsonyban a Notre-Dame apácák intézetében* = P. M. Zs., *Theatrum és irodalom*, Bp., Universitas, 2014 (Historia Litteraria, 30), 177–183.

¹⁷ STAUD, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátszás...*, *i. m.*

adásban már megjelölte a főhőst, így ha a bécsi bemutató után jelent meg a darab a jezsuita iskolákban, valószínűsítettük forrásként a Metastasio-szöveget. Arra a tendenciára hivatkozva, hogy a biztos szerzőségű darabokban ezt láttuk: az *Artaxerxes*, *Titus* vagy *Themistocles* említéssel szereplő szövegek esetében nem nagyon lehetett más a forrás, így a *Gioas Rè di Giuda*, a *Syroe* vagy a *L'eroe cinese* előadásait is azonosítani véljük. Különösen akkor tűnik biztosnak ez az azonosítás, ha egy-egy iskola esetében többször találkozunk olyan címmel vagy témamegjelöléssel, amelyek Metastasiohoz kapcsolhatóak: ha tehát egy iskola néhány éven belül bemutat *Titus*-drámát, *Syroe* címmel darabot és Cyrusról vagy Joásról szóló munkát, akkor nagy valószínűséggel Metastasiót kell sejtenuünk az előadások mögött.

Négy olyan témával találkoztunk, amelynek az azonosítását nem tudtuk megtenni a téma biblikus jellege miatt, ugyanis ezek a bibliai történetek számtalan variációban terjedtek a századok folyamán, maga Metastasio is újramondja a már ismert történetet *Giuseppe riconosciuto*, *La Passione di Gesù Cristo*, *La Morte d'Abel*, *Isacco Figura del Redentore* című azione sacraként számon tartott műveiben. Belátható, hogy a József-, Ábel-, Izsák-történetek, illetve a passió megjelölés háttérében nem azonosítható, milyen szöveget dolgozott fel – vagy dolgozott esetleg új interpretációval – az adott jezsuita iskola.

A fent említett témákon túl egy szövegtípus okozott még azonosítási problémát: a Cyrus-drámákat illetően nem biztos, hogy minden esetben Metastasio *Ciro riconosciuto* című darabjával van dolgunk, hiszen a pásztorból lett király bibliai történeten alapuló archetípusával gyakran találkozunk a drámairodalomban, mint ahogy a *Ciro* 1736-os bécsi bemutatója előtt, már 1727-ben Szatmárból van adatunk Cyrus-témájú előadásról.

Az adott időszakban igen népszerű Andreas Friz *Cyrus*-drámája is, amelyet gyakran emlegetnek Metastasio-átdolgozásként, de a korszak határozottan önálló munkának tekintette. Az ő szövege 1752-ben keletkezett, így az ezután színpadra került előadások esetében csak akkor tekintettük biztosan Metastasio-recepciónak a bemutatót, ha a környező években tudtunk adatolni más előadást is a szerzőtől.

Az alábbi táblázatban városok, illetve iskolák szerint összesítettük a Metastasio-bemutatók számát, bizonyos esetekben vagylagosan számoltunk a lehetséges legkisebb és legnagyobb számú általunk ismert, adatolt bemutatóval. A különbséget egy kivétellel – a löcsei 1748-as *Hypermmestra* előadást is bizonytalan szerzőségnek tekintettük – a *Cyrus*-drámák kétséges azonosítása jelentette. Ezzel vállaltuk, hogy az összesítésben viszonylag nagy számkülönbség adódott, azaz látszólag nagy bizonytalansággal vállalható a szövegek azonosíthatósága, de valójában a

76/87-es arány 23 iskola és 30 év (az első adat 1743-ból, az utolsó 1772-ből, a rend feloszlásának évéből maradt fenn) viszonylatában nem tűnik fel akkora súllyal, hogy elvessük az adatokból levonható következtetéseket. Elsősorban azt, hogy Metastasiohoz mérhetően nagy hatású alkotóval nem találkozunk a magyar egyházi színháztársaságban, elterjedtségét és tematikáját csak a közvetlen bibliai inspirációjú epizódok kiemelkedő fontosságú eleme, Jézus születésének és megfeszítésének története múlja felül, amelyek azonban inkább műfajmegjelölésként – betlehemes, illetve passió – értelmezhetőek.

Pozsony 7/8	1745, 1751, 1752, 1754 (<i>Cyrus</i>), 1756, 1757, 1759, 1761	Trencsén 2	1756, 1758
Komárom 3	1743, 1750, 1760	Szatmár 2/4	1746, 1752 (<i>Cyrus?</i>), 1753, 1763 (<i>Cyrus?</i>)
Kolozsvár 2	1756, 1757	Győr 6/7	1750, 1752, 1755, 1758, 1758, 1758 (<i>Cyrus?</i>), 1760
Nagyszombat 5	1744, 1749, 1750, 1763, 1766	Kassa 6	1751, 1755, 1761, 1763, 1766, 1767
Nagyvárad 3/4	1754, 1755, 1759 (<i>Cyrus?</i>), 1766	Gyöngyös 3/5	1754, 1761 (<i>Cyrus</i>), 1762, 1763, 1767 (<i>Cyrus</i>)
Lőcse 2/3	1748 (<i>Hypermnestra</i> ?) 1751, 1769	Buda 3	1752, 1765, 1766
Sárospatak 1	1768	Székelyudvarhely 1	1762
Selmechánya 2	1758, 1760	Eger 2	1756, 1764
Rozsnyó 0/1	1756 <i>Cyrus</i>	Varasd 9	1745, 1748, 1748, 1758, 1759, 1763, 1764, 1765, 1769
Szokolca 4	1748, 1750, 1751, 1772	Zágráb 3/5	1751, 1758 (<i>Cyrus</i>), 1766 (<i>Cyrus</i>), 1770,

			1770
Trencsén 2	1756, 1758	Kőszeg 5	1762, 1762, 1764, 1769, 1771
Sopron 3	1755, 1759, 1771		
76/87			

A számok mellett nem mellékes az sem, hogy a metastasiói életműből mely drámák, témák azok, amelyek különös népszerűségnek örvendtek a jezsuita színjátszásban, egyáltalán vannak-e preferált darabok, illetve hogy ezek mikor, keletkezésük, ősbemutatójuk után milyen ütemben jelentek meg a magyar iskolai színpadokon. A következőkben ezt a tematikus megoszlást tekintjük át.

Vannak olyan darabok, amelyek csak egy, esetleg két bemutató erejéig vannak jelen a magyar iskolákban, közülük néhány nem is azonosítható teljes biztonsággal (ezeket a fenti táblázat számszaki adataiban nem vettük számításba). Ilyen darab a *Semiramide riconosciuta*, amelyet ugyan 1729-ben mutattak be Rómában, de a mi szempontunkból valószínűleg lényegesebb az 1748-as bécsi bemutató, amikor Gluck zenéjével adták elő. Magyar jezsuita környezetben 1758-ból Győről és 1766-ban Nagyszombatból a nemesi konviktusból van adatunk,¹⁸ ezeknek az az érdekessége, hogy mindkét esetben magyarul adták elő. Az *Ipermestra* 1744-es bécsi bemutatóját 1748-ban Lőcsén követi egy előadás; az *Ezriót*, amely olyan népszerű, hogy 1742-es első bemutatója után még 1749-ben és 1763-ban is új zenével mutatták be Bécsben, kevesebb visszhang követi magyar területen, 1748-ból Varasdól és 1751-ből Lőcséről van adatunk bemutatásáról. A Magyarországon kevésbé népszerű darabok közé tartozik a *Zenobia*, Bécsben háromszor mutatták be új színpadra állítással, a Magyar Királyság területén egyszer, 1770-ben játszották a zágrábi jezsuitáknál. Valószínűsíthetően Metastasio-bemutatót sejtet az 1746-os nagyvárad *Giuseppe riconosciuto*, az 1747-es trencsényi *Bethulia liberata* és a latin nyelvű *Cato Utinensis*, amelyet a nagyszombati jezsuita gimnázium mutatott be 1751-ben.

Az egyes bemutatók mellett vannak azonban népszerű darabok, amelyek több városban is felbukkannak. Az *Artaxerxes*, amely mint említettük Egerváry Ignác fordításában kapcsolatot teremt a iskolai színjátszás és a hivatásos színjátszás között, több jezsuita iskola színpadán is megjelent. A darab ősbemutatója 1730-ban volt Rómában, de később a bécsi udvarban kétszer is újra színpadra állították,

¹⁸ Az adatokat STAUD, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátszás...*, 15. jegyzetben *i. m.* alapján gyűjtöttem össze, a továbbiak, ha csak az említés szintjén kerülnek szóba, külön nem hivatkozom rá, de a hely és az idő alapján az adatok visszakereshetők.

1746-ban és 1749-ben. Magyarországi sikereit 1752-től datáljuk, amikor is tíz éves intervallumban hét előadásáról tudunk: Budán, Győrött, Trencsénben, Varasdon, Kassán, Kőszegen és Szokolcán. A felsorolt városok mutatják, hogy a bemutatók nem köthetőek egy szűkebb régióhoz, hanem az egész Magyar Királyság területén megfigyelhetjük népszerűségét.

Ugyancsak a népszerű darabok közé tartozik a *L'eroe cinese*, amelyet 1752-ben mutatott be a bécsi udvar, és már három év múlva megjelent a soproni jezsuita színpadon is. 1758-ban Győrött, 1759-ben Pozsonyban, 1762-ben Kőszegen mutatták be, ez utóbbi alkalommal *Svenwangus* címmel. Az 1763-as nagyszombati fordítást pedig teljes szövegében is ismerjük.¹⁹

A szerző korai drámája, a *Syroe* 1726-ban került bemutatásra Velencében, majd Bécsben 1748-ban. A jezsuiták ezt a drámát is többször színpadra állították: 25 év alatt nyolc előadásával találkozunk, szintén szerte az országban Szatmártól Sopronig, Székelyudvarhelytől Gyöngyösig. A legkülönlegesebb előadás az 1756-os kolozsvári előadás, amikor latin és görög nyelven adták elő a darabot.²⁰

Kétségtelenül a jezsuita színpadokon legnépszerűbb darab a *Giouas, Rè di Giuda* volt. A bibliai Joás története egyébként is számos drámairót meghíletett,²¹ köztük Racine-t, aki a kegyetlen főhóst, Atháliát állította tragédiája középpontjába. Magyar kontextusban pedig a piarista Benyák Bernát *Joás* című műve a legjelentősebb,²² egyrészt dramaturgiai erényei miatt,²³ másrészt pedig mert az eredeti magyar klasszicista dráma egy jellegzetesen iskolai környezetben keletkezett példája.²⁴

¹⁹ A szöveg kiadását ld. *A sinai bős = Jezsuita iskoladrámák*, II, s. a. r. ALSZEGHY Zsoltné, BERCZ Ágnes, KERESZTES Attila, KISS Katalin, KNAPP Éva, VARGA Imre, Bp., Akadémiai–Argumentum, 1995 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 4/2), 85–925.

²⁰ „Approbationem abstulit, quam tum periculo historico, tum linguae utriusque Graecae et Latinae institutione.” idézi STAUD, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátszás...*, i. m., I, 282. Kilián István kéziratos adattárában az adat ebben a kontextusban található: „Academicas historias etiam produxit duas laude omni dignissimus Aemula hujus gloriae Grammatica non minorem a Siroe Persa approbationem abstulit, quam tum periculo historico, tum lingua ultiusque Graecae ac latinae institutione.” Külön köszönet Kilián István professzor úrnak, hogy kéziratát a rendelkezésemre bocsátotta.

²¹ Ld. *Piarista iskoladrámák*, I, s. a. r. DEMETER Júlia, KILIÁN István, KISS Katalin, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Akadémiai–Argumentum, 2002 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 5/1), 115.

²² Kritikai kiadása: *Uo.*, 33–117.

²³ NAGY Imre, „*Villanat az éjben*” (*A drámaiság Benyák Bernát Joas-ában*) = N. I., *Ágától Bánkéig: A dramaturgiai nyelvé és a nyelv dramaturgiája*, Pécs, Pro Pannonia, 2001, 111–135.

²⁴ Legalábbis eddig nem sikerült közvetlen forrását azonosítanunk: elemeket vesz át a szerző Racine drámájából, de egyes kutatók Plautus *Miles gloriosus*-ának hatását is kimutatni vélik, és Metastasio is szóba kerül forrásként. Vö. *Piarista iskoladrámák*, i. m., I, 115–117. Valószínűbb

1749–1769 között 12-szer mutattak be *Joás*-drámát különböző iskolákban, többnyire olyan helyeken, ahol más Metastasio-dráma is színre került, tehát szinte bizonyos, hogy az ő drámája áll a bemutatók háttérében. Valószínűleg ennek oka az iskolai színpadokon, de különösen a jezsuitáknál megfigyelhető visszatérő kérdésfelvetés: a jó és rossz uralkodó trónra kerülése, felismerhetősége, illetve az egyházi és a világi hatalom megütközése. Ebből a szempontból a családgyilkos királynő, Athália trónfosztása és a tiszta életű és szándékú, inkognitóban felnevelkedett Joás felmagasztalása igen alkalmas téma a tanuló ifjúság nevelésére, annál is inkább, mert a világrend igazságának helyreállítása egy főpap, Jojada aktív közreműködésével történik meg. Így az iskolai színpad dramaturgiájának számos eleme jut szerephez: az áruhás és jogába visszahelyezett királyfi, a hatalomra éhes negatív nőalak, a világi hierarchiában és udvari cselekedben is jártas igazságosztó pozitív intrikus, az anya és gyermek egymásra ismerése mind olyan visszatérő motívum, amely ismerős és jól bevált mozgatója az iskoladráma műfajának is.²⁵

Három olyan Metastasio-szöveget kell még kiemelnünk, amelyek a 18. századi magyar színháztörténetre és drámairodalomra döntő befolyással bírtak: a *Temistocle*, az *Attilio Regolo* és a *La clemenza di Tito* hármában valószínűleg a haza szolgálata iránti elkötelezettség szólama bír olyan meghatározó erővel, hogy évtizedekre befolyásolják a magyar közönséget mind az iskolai, mind a nemesi, mind a polgári színpadon. Ez a tematika könnyen be tudott épülni a jezsuita értékrendbe is.

A három dráma közül Themistocles tragédiája a legkorábbi: olaszul 1736-ban mutatták be Bécsben, 1744-ben játszották először jezsuita színpadon Nagyszombatban, és az 1769-es lőcsei bemutatóig folyamatosan jelen volt iskoláikban. Latinul megtaláljuk a Bartakovics-gyűjtemény darabjai között is,²⁶ és a 19. század elejéig a polgári színjátszás is gyakran fordul a darab felé. Mint említettük, Döme Károly fordításában is fennmaradt a dráma, és az induló hivatásos magyar társulatok ezt a fordítást használták előadásaikhoz, és ezzel az egyik legtovább színpadon

azonban hogy a Joás-drámák közös háttere jön szóba Benyák esetében is: a *Biblia Krónikák II. Könyvének* 22–23. fejezete, amelyre maga a szerző is hivatkozik.

²⁵ Ezzel a kérdéssel több munkámban foglalkoztam: pl. CZIBULA Katalin, *Scientia és sapientia: A bölcsesség és tudomány kategóriája az iskoladrámák értékrendszerében = School and theatre*, CD-Rom, Miskolc, 2002; CZIBULA Katalin, „Az Országok dolga férfiakot illet, a Leányi Nemnek gondgya a szép erkölcs”: Néhány iskoladráma nő szerepeinek dramaturgiai vizsgálata = *A magyar színhátek boni ...*, i. m., 327–336; CZIBULA Katalin, *Faludi és a magyar iskolai színjátszás hagyománya = A jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. SZILÁGYI Csaba, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006, 109–118; CZIBULA Katalin, *A jezsuiták szerepe az európai klasszicista dramaturgiai hagyomány magyarországi elterjedésében = Historia Societatis Iesu: Szilás László Emlékkönyv*, szerk. MOLNÁR Antal, SZILÁGYI Csaba, ZOMBORI István, Bp., METEM, 2007, 332–340.

²⁶ ZAMBRA, *Metastasio „poeta cesareo” ...*, i. m.; BAGOSSI, *Pietro Metastasio ...*, i. m., 78–79.

maradó Metastasio-darabbal találkozunk: 1814-ben mutatta be utoljára Székesfehérváron a pest-budai társulat.²⁷ A hazájából az ellenséges Perzsiába menekülő görög hadvezér története, aki inkább a halált választja, mintsem hadat vezessen a perzsa uralkodó parancsára hazája ellen, olyan példázat, amely a felvilágosodás hazafias szemléletéhez is jól illeszkedik: egy ismeretlen fordítás mellett²⁸ harmadiként Kazinczy fordításában is ismerjük Metastasio darabját.²⁹

Tematikailag igen hasonló Attilius Regulus története is: őt az ellenség a hadifogságból visszaküldi követként Athénba, a hadvezér azonban inkább hadra buzdítja hazáját, de fogadalmához híven visszatér az ellenséges táborba, azaz a biztos halálba. Metastasio a *Temistocle*-hez igen hasonló dramaturgia mentén építette fel ezt a darabját is, és sikert is aratott vele. A megíráshoz képest – 1740-ben Károly császár névnapjára készítette el a szöveget, de annak halála miatt elmaradt az előadás – csak tíz év múlva Drezdában mutatták be. Magyarországon azonban a 40-es évektől igen népszerű volt a dráma. Ismerjük az 1752-es nagyszombati bemutatóhoz kapcsolódó két fennmaradt magyar nyelvű szöveget, amelyet minden bizonnyal Lestyán Mózes jezsuita tanár fordított.³⁰ Rendelkezésünkre áll az 1754-es, szintén magyar nyelvű gyöngyösi bemutatóhoz kapcsolódó program és kézirat is,³¹ és az ugyancsak 1754-es magyar nyelvű nagyváradi szöveg,³² valamint egy 1758-as selmecbányai drámaprogram³³ is bizonyítja a dráma sikerét. Bár a világi színpadon való tovább élése Collin átdolgozásához köthető,³⁴ 1804-ig ez a dráma is otthonra talált a hivatásos színpadon is.

A magyar drámairodalomra legnagyobb hatást gyakorló Metastasio-színmű kétségtelenül a *La clemenza di Tito*, amelynek 1734-es bécsi bemutatóját még két további felújítás követte a császárvárosban 1746-ban és 1753-ban. Mozart műve is udvari alkalomra jött létre: 1791-ben Lipót császár megkoronázása alkalmából.

²⁷ BAYER József, *A Nemzeti Játékszín története*, Bp., 1887, II, 412–413.

²⁸ Kritikai kiadását ld. CZIBULA Katalin, *Metastasio Temistocle című drámája Kazinczy Ferenc állítólagos fordításában = Lymbus: Magyarságtudományi forrásközlemények*, főszerk. ÚJVÁRI Gábor, Bp., 2005, 169–206.

²⁹ Kritikai kiadását ld. KAZINCZY, *Külföldi játékszín, i. m.*, 41–70.

³⁰ STAUD, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátszás... i. m.*, I, 196–198. Kritikai kiadását ld: *Jezsuita iskoladramák*, I, s. a. r. ALSZEGHY Zsoltné, CZIBULA Katalin és VARGA Imre, Bp., Akadémiai–Argumentum, 1992 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 4/1), 907–964.

³¹ STAUD, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátszás... i. m.*, II, 103–104.

³² *Uo.*, I, 324.

³³ *Uo.*, II, 362.

³⁴ JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs, *Hatalom, politika és erkölcs kérdései id. Wesselényi Miklós politikai szomorújátékaiiban = Színházevilág – világszínház: Tanulmányok a magyar és az európai dráma XIII–XIX. századi történetéből*, szerk. CZIBULA Katalin, Bp., Ráció, 2008, 230–239.

Két magyar nyelvű fordítás is készült a drámából jezsuita közegben: az 50-es években a gyulafehérvári gyűjtemény névtelen szerzőjének munkája,³⁵ majd Illei János 1767-ben Kassán megjelent drámája.³⁶ Jezsuita színpadra állításokról a következő adataink vannak: 1756-ban Pozsonyban és Trencsénben, 1763-ban Gyöngyösön magyarul, 1770-ben Zágrábban mutatták be, és valószínűleg Illei műve mögött is megvalósult előadás húzódhat meg. A jezsuita iskolák tehát közvetítették a drámát a világi színpad irányába, ahol elsősorban az erdélyi társulat 1817-ig adatolt előadásai mutatják,³⁷ hogy a kegyes uralkodó ideálját középpontba állító, pozitív zárlatú klasszicista tragédia dramaturgiája a magyar történelmi dráma reformkori sikereiig kiválóan mozgott a magyar színpadon.³⁸

A három dráma recepciótörténetének fontos adaléka, hogy mindhárom dráma kapcsolódik Kazinczy drámafordítási programjához. Az *Attilio Regolót* végül csak tervezte, de nem fordította le,³⁹ a *Themistocles* azonban sokáig tervei között szerepelt, és a fordítás két kézírata is fennmaradt a hagyatékban.⁴⁰ A *Titus kegyelmessége (szelídsége)* azonban számos példányban rendelkezésünkre áll: maga Kazinczy négy kéziratban őrizte meg a szöveget,⁴¹ és a munkát láthatóan 1790-es évek elejétől az 1810-es évekig többször átdolgozta. Emellett fennmaradt a Nemzeti Színház könyvtárában is egy kézirat,⁴² amely ugyan nem Kazinczy kézírása, de az ő fordítása alapján készült. Valószínűleg ez a kézirat volt a szöveggönyve a 19. század eleji előadásoknak.

Amikor tehát Metastasio a jezsuita iskolákban a barokk reprezentáció keretei között színpadra kerül, olyan lényeges jelenséggel van dolgunk, amely nem pusztán a 18. századi kultúrtörténet egy adalékát jelenti, hanem a magyar színháztörténetnek egy hiányzó láncszemét is. Az udvari szerző művei közvetítettek egy európai drámahagyományt a Magyar Királyság területére, és ebben a közvetítésben döntő szerepet játszott a jezsuita rend. Az európai műveltséggel rendelkező jezsuita tanárok korszerű és magas esztétikai értékű szövegeket találtak mintaként az

³⁵ Kiadását ld. *Jezsuita iskoladramák*, II, i. m., 451–508.

³⁶ Kiadását ld. *Jezsuita iskoladramák*, I, i. m., 389–443.

³⁷ ENYEDI Sándor, *Az erdélyi magyar színháztörténet kezdetei, 1792–1821*, Bukarest, Kriterion, 1972, 198.

³⁸ Vö. CZIBULA, *Metastasio...*, i. m., 181–202.

³⁹ *Kazinczy Ferenc levelezése*, III, s. a. r., bev. VÁCZY János, Bp., M. Tud. Akadémia, 1892, 28. Ld. CZIBULA Katalin, „Fordítás az Originálnak minden szépségével”: *Kazinczy drámafordításairól*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2008, 212–237.

⁴⁰ KAZINCZY, *Külföldi játszószínház*, i. m., 356.

⁴¹ A szöveget ld. *Uo.*, 9–40. A kéziratokról: *Uo.*, 349.

⁴² *Uo.*

olasz szerző alkotásaiban, ezeket lefordították latin és magyar nyelvre, színpadra állították őket, és így olyan dramaturgiai és scenikai hagyományt honosítottak meg hazánkban, amely mind a magyar nyelvű történelmi drámaírás, mind a hivatásos színjátszás számára minta- és példaértékűvé vált a következő századig elhúzódó időszakban.

Metastasio in der kirchlichen Repräsentation in Ungarn

Dieser Aufsatz analysiert die Rolle Metastasios in der ungarischen kirchlichen Kunst, in erster Linie auf dem Territorium der Theaterkunst und der Dramen. Pietro Metastasio war eine bedeutende Persönlichkeit des Wiener kaiserlichen Hofes zwischen 1740 und 1780: der Koordinator der höfischen Feste Kaisers Karls III. und Maria Theresias. Die Aufführungen seiner Werke waren mit glanzvollen Ereignissen im Leben der kaiserlichen Familie verbunden und kommentierten didaktisch Fragen des Wiener Herrscherhofes. Gleichzeitig eigneten sie sich dafür, auf den Festen anderer europäischer Herrscherhöfe aufgeführt zu werden. Infolge dieser kulturellen Einbettung erschienen Metastasio-Texte in mehreren Gattungen auch an den Höfen ungarischer kirchlicher Hoheiten und auf den Festen der in der Art der Repräsentation fortschrittlichen Orden (in erster Linie der Jesuiten). Diese Popularität ist durch zahlreiche Daten und Texte belegbar. Der Vortrag versucht, die Häufigkeit und die Daten generell zu analysieren und eine Bewertung dieser Texte hinsichtlich ihrer repräsentativen Rolle vorzunehmen.

DÉRI ESZTER
*Esterházy Imre temetése**

Az elhunyt Esterházyak felett elmondott beszédek csokrában eddig összesen húszonhét darab magyar, latin és német nyelvű katolikus prédikációt ismerünk. Ez a csoport figyelemreméltó, mert nem ismerünk más olyan magyarországi főúri családot, amely esetében ilyen nagyszámú halotti beszéd maradt volna fenn – lehetőséget adva az egy azonos család tagjaira vonatkozó szövegek közös jegyeinek vizsgálatára.

Az 1746-ban kinyomtatott beszéd, amely Esterházy Imre érsek¹ végtisztessége alkalmából jelent meg, több szempontból is kiemelkedő kontextusát tekintve. Egyrészt mert a Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltárban megtalálható Esterházy Imre temetésének latin nyelvű leírása,² így a szertartás forгатókönyvével együtt már a temetés teljes képét magunk előtt láthatjuk, másodszer a magyar nyelvű halotti beszéd hangsúlyos családi laudációja és szokatlan biblikus mitizációja miatt, harmadrészt mert ismerjük az érsek Donner-féle fehérmárvány térdeplő szobrát az Alamizsnás Szent Jánosnak szentelt kápolnában,³ így a prédikáció reprezentációs elemeit (amelyek elősősorban a prédikáció nyomtatását finanszírozó személy szándékait tükrözik) az a kép is kiegészíti, amelyet Esterházy Imre kívánt önmagáról az utókorra hagyni.

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ Személyéről elsősorban: MESZLÉNYI Antal, *A magyar hercegprímások arcképcsarnoka (1707–1945)*, Bp., Szent István Társulat, 1970, 50–75; KOLTAI András, *Esterházy II. Imre = Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Bp., Szent István Társulat, 2003, 331–338; MOJZER Miklós, *Egy jelmezes mecénás: Esterházy Imre hercegprímás = Sub Minervae Nationis Praesidio: Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*, Bp., ELTE, 1989, 64–70; UÓ, *Donner egykori pozsonyi főoltáráról*, Művészettörténeti Értesítő, 1992, 36–44; SZELESTEI N. László, *Adalékok Esterházy Imre hercegprímás műpártolásához*, Művészettörténeti Értesítő, 2001, 285–292; FORGÓ András, *Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben = „Fényes palotákban, ékes kőfalokban”*: *Tanulmányok az Esterházy családról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Bp., WZ Könyvek, 2009 (A források tükrében), 65–86.

² Itt szeretném megköszönni Maczák Ibolyának és Koltai Andrásnak, hogy felhívták a figyelmem a kéziratra.

³ A kápolnáról és a szoborról: MOJZER, *Egy jelmezes... i. m.*, 64–70.

A temetés menete

A temetés és az előkészületek leírása hiányosnak tűnik. A Koller-gyűjteményben található kéziratban⁴ nem szerepelnek a költségekre, a kellékekre, a dekorációra, a gyertyákra vonatkozó számszerű adatok, sem a castrum doloris leírása. A hiányzó részleteket a Beke Margit által a 18. századi főpapi temetésekről tett megállapítások segítenek kiegészíteni.⁵ Esterházy Imre végtisztességével kapcsolatosan a Veszprémi Érseki Levéltárban található latin nyelvű kéziraton kívül csupán egy metszetről tudunk, egyéb illusztrációt vagy a castrum dolorisra vonatkozó utasításokat nem ismerünk.

Miután Esztergom elfoglalása után az érsekség központja Nagyszombat és Pozsony lett, az érsekek temetkezési helye többnyire Pozsony volt.⁶ A forrás több helyen említi, hogy a szertartás a római rítust követte, amely alapján a temetés az elhunyt házánál kezdődött, akinek testét azután körmenetben vitték a templomba. Főpapi végtisztesség alkalmával e rend értelemszerűen változott néhány részletet tekintve: a körmenetben jóval többen lehettek, és a szervezés időigényessége miatt a halál és a temetés között gyakran több hónap is eltelt. Esterházy Imre 1745. december 6-án halt meg, de a temetési ceremónia több mint másfél hónappal később zajlott.

A halált követő három nap, illetve a gyászszertartást megelőző három nap éppen annyira fontos volt, mint maga a temetés. A 18. századi érseki végtisztességek forrásai beszámolnak az elhunyt balzsamozásáról. Barkóczy Ferenc gróf halálát követően például testét forró borral mosták le, így göngyölték gyolcsba és helyezték az állványra, amely mellett két égő gyertya állt.⁷ Esterházy Imre érsek halálát

⁴ „*Ordo funebralium Comitis Emerici Eszterházy archiepiscopi Strigoniensis*”, 1746. Veszprémi Érseki Levéltár, Koller-gyűjtemény, Fasc. 7. No. 4. – Köszönöm Báthory Orsolya és Lánckzy István segítségét, amelyet az átírás és a fordítás kérdéseiben nyújtottak.

⁵ Elsősorban: BEKE Margit, *Barkóczy Ferenc esztergomi érsek temetési pompája = Ministerio: Nemzetközi Történeti Konferencia előadásai, 1995. május 24–25.*, szerk. BÁRDOS István, B. M., Esztergom–[Tatabánya] – Dorog, Esztergom-Budapesti Érsekség – Komárom-Esztergom M. Önkormányzat – Kultúr I. Társadalomtud. és K. Alapítvány – Bohner, 1998, 21–27. – Az érseki székben Esterházy Imrét követő főpapok végtisztessége elsősorban Beke Margit kutatásainak köszönhetően ma jórészt ismertek. Vö. BEKE, *Barkóczy Ferenc...*, i. m., 21–27; UÓ, *Főpapi temetési szertartások és halotti címerek a XVIII–XIX. században*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 4, 1992, 65–69; UÓ, *Az esztergomi érsekek temetési Pozsonyban a XVIII. században = A magyar művelődés és a kereszténység (La civiltà ungherese e il cristianesimo): a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*, szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, SÁRKÓZY József, Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 1998, II, 900–906.

⁶ BEKE, *Az esztergomi érsekek temetési...*, i. m., 900.

⁷ UÓ, *Barkóczy Ferenc...*, i. m., 22.

követő napon délután egy órakor a „nagyobb ércharang” jelére a káptalan tagjai az érseki kúriára vonultak, és ott elvégezték a *Laudes Defunctorumot*. Szintén ezen a napon (a „kitétel első napján”) négy órakor a trinitáriusok ugyanezt a officiumot imádkozták, a kitétel második napján a ferencesek és a kapucinusok, végül a harmadik napon az irgalmasrendiek. A fennmaradó időben a Szent Imre szeminárium növendékei mondtak imát az elhunyt hercegérsékért.

A forrás ezen a ponton szűkszavú, és nem említi azokat a részleteket, amelyek segítenek elképzelni a pazar ravatalt, amelyről csupán a fentebb említett, Georg Nicolai által metszett ábrázolást ismerünk. Metszetén a pódium mellett Fede és Patria allegorikus alakjai állnak.

Allegorikus ábrázolás Esterházy Imre ravatalával, 1745. Georg Nicolai metszete. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

Barkóczy Ferenc 1765-ös halálát követően mindenesetre feljegyezték, hogy a nyári érseki kúriának azt a helyiségét, amelyben az elhunyt ravatala három napig volt,

fekete posztóval vonták be, a halottat ötlépcsős pódiumra helyezték, és a szobában négy oltárt állítottak fel, hogy ott minden nap háromszor misét tarthassanak.⁸

Ebből a teremből a halált követő harmadik napon vitték el az elhunyt érseket, ahogyan Esterházy Imre testét is. Miután számba vették azokat a ruhákat és eszközöket, amivel együtt kívánták eltemetni az érseket, az előírt dolgokkal együtt koporsóba tették, és este 10 óra körül a Szent László kápolnába vitték, majd a temetés napjáig ott őrizték.

A szertartás időpontjáról az esztergomi főkáptalan döntött, ahogyan a résztvevők meghívását is a főkáptalan tagjai intézték. Miután összeírták az elhunyt hagyatékát, és meghatározták azokat a feladatokat, amelyek a temetés látványosságához tartoztak, a *castrum doloris* (cenotaphium) elkészítésével a díszlettervező és építész Antonio Galli Bibienát bízták meg, aki korábban több megbízást kapott Esterházy Imrétől, és többek között ő tervezte III. Károly bécsi és pozsonyi *castrum doloris*át, illetve részt vett az érsek ötvenéves jubileumi diadalívének kivitelezésében.⁹

A temetés közeledtével a Szent Márton dóm oltárát, falait, oszlopait és a stalumokat fekete anyaggal fedték be, és a herceg jelvényeivel díszítették. A hajó ablakait besötétítették, hogy csak annyi fény legyen, amennyit az égő gyertyák adnak. Barkóczy Ferenc temetése kapcsán újra bővebb az erre vonatkozó információ: a festő 180 selyem, 150 papír és 150 kisebb papír címer készítésére kapott utasítást, amelyekhez fáklyákat készíttettek, és kapcsokkal erősítettek egymáshoz.¹⁰ A különböző nagyságú és méretű címereket és fáklyákat az egyházi hierarchia alapján osztották szét a menetben résztvevők számára.

Magát a temetést egy szintén háromnapos szertartás előzte meg. A halált követő szertartásokkal szemben ez főleg a Szent Márton dómban zajlott, középpontban a *castrum dolorisszal*, amelyről az Esterházy Imre temetésére vonatkozó forrás sajnos csak annyit jegyez meg, hogy az az egész Magyarország teljes fájdalmát képes volt kifejezni.

Január 18-án minden harang megszólalt Pozsonyban, és mintegy 100 egyházi előljáró, illetve a Szent Imre szeminárium növendékei 3 órakor átvonultak az érseki kúriára, ahol a „nagyobb kapu” alá már korábban kitették a koporsót Esterházy Imre holttestével. A menetet, amely a kihelyezett koporsóhoz vonult, a talárba öltözött zenekar nyitotta, akiket Galgóczy János esztergomi kanonok, a

⁸ *Uo.*

⁹ GALAVICS Géza, *Antonio Galli Bibiena in Ungheria e in Austria*, Acta Historiae Artium, 1984, 177–263.

¹⁰ BEKE, *Barkóczy Ferenc ...*, i. m., 24.

ceremóniamester követett, utána a keresztet két akolitus vitte, majd a rangjuk alapján felállított sorrendben követték az egyháziak. Az akolitusokat a Szent Imre szeminárium és a nagyszombati papnövendékek követték superpelliceumban, akik után a lelkészek és plébánosok vonultak stólában, superpelliceumban, birétumban. A menet további sorában érkeztek az apátok és a prépostok, a társaskáptalanok kanonokjai között két nyitrai, két veszprémi kanonok és az esztergomi székesegyház kanonokjai, akiket tömjénezők, diakónusok és szubdiakónusok követtek. Ezután infulás főpapok, Pannonhalma apátja és Bajmóc prépostja következett. Az érsek utódainak temetésekor általában az érseki székből az elhunytat követő utód zárta a menetet,¹¹ Esterházy Imre temetésén azonban a jelenlévő egyháziak között a legmagasabb rangú, az akkori váci püspök, Michael Karl von Althann (1702–1756) zárta a menetet, illetve végezte el a szokott szertartásokat, amikor a menet a kúriához ért. Itt hangzottak el azok a beszédek, amelyeket ma nem ismerünk ugyan, de a végtisztesség leírása szerint elsősorban az érsek bölcsességét és nagyvonalúságát dicsérték. Miután Michael Karl von Althann püspök levezette a ceremóniát a római szertartás szerint, a világi előkelőkkel és a családtagokkal kiegészült menet a Szent Márton templomba indult.

A koporsó előtt Esterházy Imre jelvényeit, kitüntetéseit vitték kispárnákon, magát a koporsót pedig, amit kereszttel és misekehellyel díszítettek, 14 plébános hordozta. A rokonság, a család férfi tagjai a koporsót követték, és a sort a nők zárták, akik a szokások alapján akár a templomban is megvárhatták a menet érkezését, ahogyan ebben az esetben – a leírás szerint – ezt meg is tették.

A menet a templomhoz érve a keleti kapun át lépett be, ahol (a többi kapuhoz hasonlóan) egy őrző katona állt, azért, hogy a tömeg ne lépjen be. Az officium alatt a koporsó az oltár előtt feküdt, majd a castrum dolorishoz vitték, és végül innen arra a helyre, amely „előre el volt készítve erre az alkalomra”, azaz az Alamizsnás Szent János kápolnába.

A kitétel első napjának nevezett napon, január 19-én, reggel 9-kor hangzott el a magyar nyelvű prédikáció, amelyet a Requiem követett. A kitétel második és harmadik napján minden ugyanúgy zajlott, de 20-án német prédikációt mondott Leopold Fischer,¹² majd 21-én egy latin „eleganti dictione” beszéd hangzott Kelcz Imre jezsuita szerzetestől.¹³ Ezen a harmadik napon a kijelölt esztergomi kanono-

¹¹ *Uo.*, 25–26.

¹² Leopold FISCHER, *Ruhmwürdigste Thaten für Gott [...]*, Pressburg, 1746.

¹³ Emerico KELCZ, *Celsissimus ac reverendissimus S. R. I. princeps Emericus e comitibus Eszterhazi de Galantha [...]*, Tyrnaviac, 1746.

kok az elhunyt testéből már korábban orvosok által kiemelt részeket abban a kriptában helyezték el, ahova később a testet is elhelyezték.

A mise végén újabb körmenettel a kriptába vitték a koporsót és ciprus koporsóban helyezték el az Alamizsnás Szt. János kápolna alatti kriptában, hogy – a forrás személyes megjegyzése szerint – tőle az érsek még holtában se legyen elszakítva.¹⁴ A temetés végén dicsőséges misét mondtak tubával és trombitaszóval.

Az egyénítés lehetősége a magyar nyelvű halotti beszédben

A temetés leírásának tanulsága, hogy a menetben résztvevők hierarchiai sorrendjét, a ceremónia napjainak programját tekintve összességében nem találunk különbséget Esterházy és utódainak temetése között. A főpapok végtisztességét a templomban mindenhol kifüggesztett címerek és a castrum dolorisok teheték az elhunyt személyére vonatkoztatottnak, ugyanakkor ezekre vonatkozóan nem mindig találunk forrást. Az Esterházykhoz kapcsolódó halotti prédikációk legtöbbször sajátossága, hogy ha nem is áll rendelkezésünkre a temetés látványáról tudósító metszet, a beszédek családi dicsőítésének képei sok esetben pótolják a címereket és a castrum dolorisok allegorikus alakjait.

A katolikus prédikációs gyakorlatban a genealógia az elhunyt laudációjához kapcsolódik. Ez a hagyomány felekezettől függetlenül vitás kérdésnek számított,¹⁵ ezért a szószéken ki így, ki úgy igyekezett mentséget találni az ősök felsorolására. Például kinek is lehetett volna kifogása az ősök méltatása ellen, ha a prédikáló pap csupán az elhunyt mottóját („Fortes creantur a fortibus”¹⁶) kívánta megmagyarázni a szülők magasztalása útján, vagy ha a genealógia célja mindössze felhívni a fi-

¹⁴ Közismert, hogy a hercegérsek a kápolnát Alamizsnás Szent János tiszteletére építtette. MOJZER, *Egy jelmezés...*, 1. jegyzetben *i. m.*, 64.

¹⁵ V. LÁSZLÓ Zsófia, *Női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében*, doktori disszertáció, Budapest, ELTE BTK, 2011, 47–48. A dolgozat elektronikus formában is olvasható: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/laszlozsofia/diss.pdf>. (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. 01. 29.)

¹⁶ Hoffman Pál magyarázata szerint Esterházy László ősei miatt választotta magának „bélyegül, jelül, *Symbolum-ul*” a „Fortes creantur a fortibus” mottót. (HOFFMAN Pál, *A tekenetes es nagysagos Hoffmany Pal, pécsi püspök [...] predikatzioia...*, Bécs, 1653, 13.) A sor Horatius költeményéből (*Odae*, IV, 4, 29), a magyar fordításban *Drususnak dicsérete* címen megjelent ódájában szerepel (HORATIUS, *Ódák és epódoszok*, bev., jegyz. BORZSÁK István, Bp., Tankönyvkiadó, 1975, 432.), ami azért is megjegyzésre érdemes, mert ezt a sort követően az ódában a költőnek az a gondolata jelenik meg, amely rokon a legtöbb főúri halotti beszéd gondolatával: nem elég, ha valaki nemes ősöktől származik, életében meg is kell szolgálnia származását. „A tiszta erkölcs hogyha elvész, / még a nemes születés sem ment meg” (Horatius, *Drususnak dicsérete*). A mottó megjelenik még az Esterházy Pál Antal temetésén mondott beszédben (Georg PRIMES, *Trauer und Trost-Rede über den Thronen-würdigen Tod*, Oedenburg, 1762, 10.).

gyelmet a növekvő család és Ábrahám nemzetsége közötti, a korban nem kirívó párhuzamra.¹⁷

Az Esterházy Imre tiszteletére írt, 1746. január 19-én elhangzott magyar nyelvű prédikációt Padányi Biró Márton veszprémi püspök mondta el.¹⁸ Az Esterházyakhoz kapcsolódó parentációk közül ez az első, amely részletes családfát állított a hallgatóság elé.¹⁹ Az Esterházyak honfoglalás koráig visszavezetett történetének kiindulópontja a több más búcsúztatóban megtalálható, az Isten Ábrahámnak tett ígérete és Örs nemzetségének gyarapodása között vont analógia:²⁰

[...] Méltóságos Esterházi maradéknak első Attyát Eurs egyik magyar fő hadi Vezért, Ezres Kapitánt, kiben amaz Ábrahám Patriárka áldását látatott az Isten ígérni: [...] Meg sokasítom a' te magodat, mint az égnek csillagit: és [...] Tündökölnék, és tündökölni fognak mint az erőségnek az égnek fényessége, és fénylenek, s' fényleni fognak mint a' Csillagok örökkön, örökké [...].²¹

A prédikációirodalom műfaján belül ugyan kiemelkedő Padányi Biró Márton munkája a családtörténet e gazdag színezésével, azonban az ősök kiemelésében és dicsőségük hangsúlyozásában egyáltalán nem egyedülálló a korban. Elegendő, ha rokon műfajokra, a genealógiára és nemzetségekönyvekre gondolunk, amelyek például a birtok- és öröklési ügyekben játszott szerepéről az elmúlt bő

¹⁷ Az ezzel rokon zsidó-magyar sorspárhuzam és az ószövetségi gyökerű történelemszemlélet kérdéséről: GYÓRI L. János, *Izrael és a magyar nép történetének párhuzama a XVI–XVII. századi prédikátori hagyományban = Egyház és művelődés: Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből*, szerk. G. SZABÓ Botond, FEKETE Csaba, BEREZKI Lajos, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, 2000, 29–52. – További irodalom: RESTÁS Attila, *Két bölöni unitárius kézíratos prédikációs-kötet tanulságai: Zsidó-magyar sorspárhuzam, szövegátvétel, kritikátorténet = Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita, ZÁSZKALICZKY Márton, Recitű, Bp., 2015, 175–180.

¹⁸ PADÁNYI BIRÓ Márton, *Esther Id est: Occulta Abscondita*, Pozsony, 1746.

¹⁹ A beszédek Esterházy Pál nádor 1713-as halálát megelőzően szinte egyáltalán nem említették a család évszázados történetét. A ma ismert prédikációk közül első alkalommal 1734-ben, Esterházy György temetésén hallottak a jelenlévők a dicső ősi Esterházy-múltról. (STEHNICS János, *Threnus in chiti Comitatus Albensis*, Győr, 1734.)

²⁰ Első alkalommal Esterházy Pál nádor temetésekor hangozott el: „[...] a' mint Ábrahámnak áldása e' vala Istentől: [...] Meg-áldalak tégedet, és meg sokasítom a' Te magodat mint az égnek csillagit, és nagy Nemzetté teszlek Tégedet: úgy hasonló áldását Istennek láttyuk bé-tellyesedetnek lenni, a' Méltóságos Esterhás Familián.” VARGYASSI András, *Sol mysticus*, Nagyszombat, [1713], 6–7.

²¹ PADÁNYI BIRÓ, *i. m.*, B2r.

másfél évtized szakirodalma tudósít.²² A leggyakrabban példaként hozott genealógiák az Esterházy családhoz kapcsolódnak,²³ ezeknek a tervezeteit, előzményeit is ismerjük, és tudjuk, hogy a műfajban legtöbbször említett *Arbor genealogicát*, valamint a *Trophaeumot* egy Esterházy Miklós nádor számára készített, 1200-ig visszavezetett családfa, illetve Esterházy Pál nádor „tudós” munkája előzte meg.²⁴ Annak ellenére azonban, hogy a nádornak láthatóan fontos volt a múlt vélt ismeretének továbbörökítése, Esterházy Pál temetésén nem, csupán Padányi Biró Márton *Esther* című beszédében szerepel először ez a konstruált múlt.

A történet forrásának megjelölését tekintve a prédikáció meglehetősen nagyvonalú („Historiákban, a mi Eleink, a’ mi Atyáink beszélleték nekünk”²⁵), a *Trophaeum* egyes részeivel való összevetés tanulsága azonban azt mutatja, hogy az 1700-ban megjelent monumentális családtörténet lehetett az elsődleges kútfő.²⁶ A későbbi halotti beszédek 1762-ig jobbra tartalmaznak a Padányiéhoz hasonló genealógiát (bár ezek forrása nem minden esetben ilyen egyértelmű), így a beszéd sokkal inkább a laudációt meghatározó allegóriával emelkedik ki a család halotti búcsúztatói közül.

Padányi Biró Márton az Esterházyak erényeit Eszter királynőben formálta meg, és az ő érdemeihez kötötte. Olyannyira sikeresen tette ezt, hogy beszéde már-már inkább az őszövétségi alakról szól, mint magáról a hercegésekről. Ráadásul a püspök Eszter királynő alakját a dicsőítés céljára formálta: élettörténetét kibővítve ki-

²² Általános összefoglaló: PANDULA Attila, *A genealógia magyarországi histográfiájának áttekintése = Genealógia*, szerk. KOLLEGA TARSOly István, KOVÁCS Eleonóra, PANDULA Attila, VITEK Gábor, I, Bp., Tarsoly, 2012, 7–41.; BENE Sándor, *Őskeresők (A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2003, 3–6.

²³ A teljesség igénye nélkül: GALAVICS Géza, *Barokk családjak és genealógiák = Főúri ősgalériák, családi arcképek a magyar történelmi képcsarnokból*, szerk. BUZÁSI Enikő, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1988, 22–25; Uő, *Családfák, genealógiák = Főúri ősgalériák... i. m.*, 46–51; BUZÁSI Enikő, *Fikció és történetiség az Esterházy család ősgalériájában és a Trophaeum metszeteiben = Történelem – kép: Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*, szerk. MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2000, 411–424.

²⁴ FAZEKAS István, *Esterházy Pál nádor és a családtörténet*, Századok, 2009, 905–917. E tanulmány nyúl ellenkező véleményt fogalmaz meg Berényi László, akinek feltételezése szerint már Esterházy Miklós hihetőnek találta a Balásfi Tamás által „oklevek” alapján összeállított, 1200-ig visszamenő genealógiát, ezért örökítette tovább fiára. Továbbá Berényi László azt sem tartja valószínűnek, hogy a *Trophaeumot* Esterházy Pál nádor maga állította össze. Vö. BERÉNYI László, *Domini de Salomon-Watha dicti Zyrház, de genere Salamon: Jegyzetek az Esterházy család eredetéhez és korai történetéhez = B. L., Esterházyak: Egy ezeréves család története*, [Fertőd], Eszterháza Kulturális, Kutató-és Fesztiválközpont, 2014 (Eos könyvek), I, 139–142.

²⁵ PADÁNYI BIRÓ, 18. jegyzetben *i. m.*, B2v.

²⁶ *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae Domus Estorasiannae*, Bécs, 1700.

emelte neveltetését, azt hogy minden tettét Istennek szentelte, hűségét, amellyel őrizte uralkodóját az árulótól, és annak ellenére, hogy az *Ószövetség*ben ez a részlet nem szerepel, a prédikáció szerint csupán azután emelte fel őt az uralkodó, hogy hűségét és hitét bizonyította.

[Eszter] minden dolgait, és cselekedetét az Istennek dicséretére és dicsőségére alkalmaztatta, intézte: a' Királynak életét őrizte, védelmezte, Judásit, árulóit, és alattomba halálára igyekező ellenségét ki-jelentette, meg-ismértette [...] .²⁷ [...] Ezen erényei miatt választotta ki őt Ahasvérus, maga mellé emelte, és mindenkinél jobban szerette, így Eszter „házának, nemzetének és hazájának gratiát szerzett.”²⁸

Mindazokat a tulajdonságokat, amelyeket az ószövetségi királynőben rajzolt meg, Padányi végül az Esterházyakra vonatkoztatta az Eszter név által kínált szokatlan biblikus mitizációval: Eszter házának minden ékét a család erényeinek metaforáivá tette, illetve a királynő alakját a Esterházyak erényeit összekapcsoló allegóriává. „Oh igaz szivbéli Esterházi kegyesség, igaz hiveség, szerelmetesség! Oh tiszta hiv szivnek titkos tárháza, Esther háza!”²⁹ Az Eszter királynőbe foglalt és alakjában megfestett érdemes tulajdonságok a Padányi beszédét követő (Esterházy) temetési méltatásokban is többnyire megtalálhatóak: a halotti beszédekben más esetben is kulcserényeikként jelenik meg a hűség a hazához és a királyhoz, a hit és a bőkezűség. Bár ezekben a kor nemesi erényeit ismerhetjük fel, a 18. századi katolikus halotti beszédek közül jellegzetesen csak az Esterházyak felett elmondott prédikációkban jelennek meg ilyen hangsúlyosan. Padányi dicsőítése tehát önmagában nem, de az Esterházyakat búcsúztató további beszédekkel összekapcsolva sajátosan Esterházyvá teszi az érseki temetési pompát.

Padányi Bíró Márton allegorikus, szerény és egyszerű Eszter-alakja, aki szentként védi övét és királyát, ellentmondani látszik az ugyanitt megjelenő kérkedő családi múltnak, ahogyan a temetési ceremónia gazdag drapériáinak fényűző családreprezentációja is ellentmond a dóm Alamizsnás Szent János kápolnájában térdeplő egyszerű, fehér márvány Esterházy Imre-szobornak, amelyen az érsek szándékosan nem viseli hercegi rangjelzéseit, zárt koronáját, a stólat és a hermelines mocetumot, sem püspöki keresztjét, vagy gyűrűjét. Egyszerűségével tiszteleg az alamizsnálkodó szent előtt: a fényűzésből kilépve félreteszi a külsőségeket.³⁰

²⁷ PADÁNYI BIRÓ, 18. jegyzetben *i. m.*, B[r].

²⁸ *Uo.*

²⁹ *Uo.*

³⁰ MOJZER, *A jelmezés...*, 1. jegyzetben *i. m.*, 64–65.

Ezekből az ellentmondásokból azonban az utókorra végül a megszemélyesített hófehér tisztaság, a bőkezűség erényének allegóriája maradt meg mind Eszter alakjában, mind a Szent János kápolna imádkozó márvány szobrában.

A főúri temetési reprezentációk kapcsán elsősorban a *castrum doloris*ről, a halottat kísérő menetről, a családi címerekről, a templomi díszítés gazdagságáról szokás beszélni, ugyanakkor az ezeken az alkalmakon elhangzott temetési prédikációk a legtöbbször éppúgy tartalmazzák és megőrzik az elhunyt vagy családja önreprezentációs szándékait, mint a kevés eltérést, és egyéni vonást mutató ceremóniák vizuális elemei.

Imre Esterházy's funeral

To none of the great noble houses of Hungary can Roman Catholic funeral sermons be linked in such large numbers as to the Esterházy family. The twenty-seven Esterházy funeral sermons known to us so far provide an exceptional possibility to examine common characteristics of texts related to one noble family.

The funeral preaching from 1746 for Archbishop Imre Esterházy merit our attention from various aspects. First, the description of Imre Esterházy's funeral written in Latin can be found in the Archives of the Archdiocese and Cathedral Chapter of Veszprém, second, due to the emphasis placed on the family laudation and the unusual biblical mythologization in the funeral sermon written in Hungarian.

The first part of my paper describes the funerary ceremony of Archbishop Imre Esterházy, the second part focuses on the means of the family laudation in the funeral speech.

DÓBÉK ÁGNES

Barkóczy Ferenc esztergomi reprezentációja

Barkóczy Ferenc egyházi pályafutása a Kassán, Nagyszombatban, majd Rómában végzett tanulmányai befejezése után töretlenül haladt előre. 1745 májusában nevezték ki egri püspöknek, majd még ez év júliusában Heves- és Külső-Szolnok vármegyék főispáni székébe is beiktatták. Egyházmegyéjében igen sok új templomot emeltetett, a város épületeit felújította és számos reformot vezetett be. A kultúra széles körű terjesztését segítve könyvnyomda berendezését kezdeményezte, a papneveldét egyetemmé akarta fejleszteni. 1761-ben nevezték ki esztergomi érsekké.¹ Székhelyét Nagyszombatból Esztergomba akarta helyezni, az egrihez hasonló nagy építkezéseket és reformokat tervezett véghezvinni.² Terveinek megvalósításában 1765-ben bekövetkezett halála akadályozta meg.

Tanulmányom középpontjában Barkóczy érseki reprezentációja áll. A kutatás jelenlegi állásának és néhány új forrásnak a segítségével azt mutatom be, hogyan fogadták Barkóczyt Nagyszombatban és Esztergomban, milyen reprezentációs eseményeken vett részt érsekségének négy éve alatt. Az ehhez kapcsolódó gazdag iratanyagból néhány olyan forrást emelek ki, amelyek tartalmukat, nyelvezetüket tekintve, vagy az általuk leírt ceremónia szempontjából különösen érdekesek. A Barkóczy köszöntését megörökítő kéziratok mellett kitérek a primás esztergomi építkezésére. A Primási Levéltárban fennmaradt iratok közül néhányat ismertetek, ezekben a városok és vármegyék méltatják az érsek terveit, valamint az anyagi támogatásukról számolnak be.

Barkóczy Ferenc egri püspököt Mária Terézia 1761. május 12-én nevezte ki Magyarország primásává. Reprezentációja már egri püspök korában jelentős volt. Pompakedvelő hajlama, késő barokk mecénásokra jellemző nagyvonalúsága hívta életre azt a számos nevére szóló ajánlást, színjátékot, köszöntő verset, amelyet 1745–1761 között intéztek hozzá.³ Ezek túlmutattak a megszokott, az egyházi

¹ MESZLÉNYI Antal, *A magyar hercegprimások arcképcsarnoka, 1707–1945*, Bp., Szent István Társulat, 1970, 99–121; DÓKA Klára, *Barkóczy Ferenc = Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Bp., Szent István Társulat, 341–347.

² PROKOPP Gyula, *Barkóczy Ferenc érsek esztergomi építkezése*, Művészettörténeti Értesítő, 261–270; ENTZ Géza, *Barkóczy Ferenc gróf, a magyar barokk-kor nagy mecénása*, Történetírás, 1939, 167–187.

³ BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak: Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban*, Eger, Heves Múzeumi Szervezet, 1997, 51–88.; UŐ, *Barkóczy Ferenc püspököt köszöntő vers 1761-*

méltóságok számára íródott köszöntő versek sablonosságán. Valamennyi szerző kiemelte, hogy Barkóczy Egerben egyetem létrehozását tervezte, nyomdát alapított, literátus környezetét könyvek írására sarkallta.

Gazdag reprezentációja folytatódott érseksége alatt, ezt azonban kevésbé vizsgálta és hangsúlyozta a szakirodalom, talán az időszak rövidsége és a Barkóczy halála miatt félbemaradt építkezések miatt. A kutatás ezidáig az érsek Esztergomban ünnepelt névnapját (1763) és a Szent Adalbert konviktusban tiszteletére előadott színjátékokat mutatta be.⁴

Most Barkóczy érseki kinevezéséhez tartozó köszöntésekből mutatok be kettőt, amelyek a reprezentáció megnyilvánulásainak különböző formáihoz tartoznak.

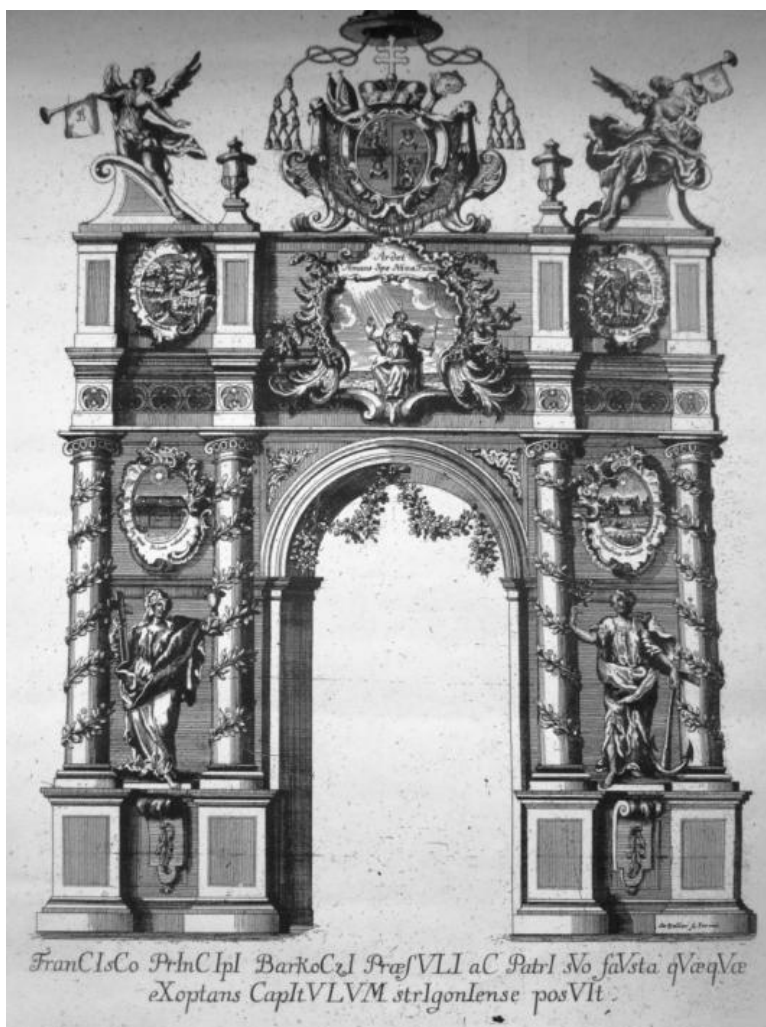
Barkóczy esztergomi érsekké való kinevezésének szertartásai és ünnepségei Nagyszombatban és Esztergomban zajlottak. Nagyszombat közel másfél évszázadig volt az egyházkormányzat központja török hódoltság idején. Ebben az időszakban a Magyar Királyság székhelye Pozsony volt, amely közel esett Nagyszombathoz, így primásainknak itt is volt palotája, állandó lakóhelye. Ezért említünk mindig három várost (Esztergomot, Nagyszombatot és Pozsonyt), amikor Barkóczy érseki reprezentációjáról beszélünk.

A Prímási Levéltárban fennmaradt egy metszet, amely az érsek Nagyszombatba való bevonulásának alkalmából emelt diadalkaput ábrázolja.⁵

ből = *Archivum: A Heves megyei Levéltár közleményei*, 1, szerk. KOVÁCS Béla, Eger, 1973, 43–44; HUBERT Ildikó, *Barkóczy Ferenchez írt magyar nyelvű versek 1761-ből* = *Archivum: A Heves megyei Levéltár közleményei*, 15, szerk. BÁN Péter, CSIFFÁRY Gergely, Eger, 1998, 123–129.; DÓBÉK Ágnes, *Nyomatványok és kéziratok Barkóczy Ferenc tiszteletére* = *Filológia és irodalom: Tanulmányok a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának Kárpát-medencei irodalmi MA- és PhD-hallgatók számára rendezett Filológia és irodalom című konferenciáján elhangzott előadásokból*, szerk. TOMPA Zsófia, Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely: Opuscula Litteraria, 4), 115–135.

⁴ SZELESTEI NAGY László, *Barkóczy Ferenc érsek névnapja 1763-ban*, Magyar Sion, 2007, 116–122.; HUBERT Ildikó, SZELESTEI NAGY László, *Köszöntő versek, színjátékok Barkóczy Ferenc tiszteletére* = *Album amicorum Szőrenyi László LX. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007. http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Hubert_Szelestei.pdf (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. 01.17.).

⁵ A metszet lelőhelye: Prímási Levéltár Esztergom, Archivum Ecclesiasticum Vetus (A továbbiakban: PL. AEV.) 1326/16. 6.

A barokk művészetben nagy szerepet kaptak a magas rangú személyek tiszteletére emelt, nem időtálló anyagokból készített díszépítmények, amelyeket a városok kapuinál vagy a tereken, a templomokban állítottak fel. A fából összeállított vázat szövet és vászon borította, amelyekre feliratokat, emblémákat, szoboralakokat, különböző építészeti elemeket és díszítéseket festettek. Az ünnepségek mindig a közösségi élet népszerű eseményei közé tartoztak. Barkóczy nagyszombati diadalívének ábrázolásán emblémák találhatók, amelyek életének különböző állomásait

ábrázolják az érseki széki. Az emblémákhoz tartoznak lemmák, azonban az emblémaversek hiányoznak a díszítésről. Ezeket szóban adhatták elő az érseknek, de az is lehetséges, hogy a lemmák alatt ezek is ott voltak a kapu díszei között, csak a metszet készítője nem ábrázolta őket.

A díszkapu tetején a Barkóczy-család hét ágú koronás, hercegi rangú címere helyezkedett el. A négyfelé osztott pajzson átlósan két oroszlán és egy koronán ülő sas látható, a másik oldalon két angyal van. A címer felett egy nagyobb angyal-figura helyezkedik el, fején a hétágú koronával. A címer gyakran megjelent díszítésként a Barkóczynak szánt nyomtatványokon és kéziratokon, a Barkóczy-könyvtár köteteit is ez díszíti. A címer jobb és bal oldalán egy-egy angyal-figura található, Barkóczy monogrammjával díszítve.

A diadalív csúcán található embléma lemmája: „Arde amans spe nixa fides”. Majd ezt követi négy további a két oszlopon: Pastorem expectant; Re pastu prospicit omni; Ex uno trina relucet; Iucundius omnia floreunt. Az emblémák címe nem jelenik meg az ábrázoláson, témája a pásztor, Barkóczy megérkezése, aki-re már hosszú ideje várt az ország népe.

Több olyan példát ismerünk, amikor fennmaradt a diadalív metszetéhez mellékelve a hozzá kapcsolódó esemény programja is. Sajnos Barkóczy nagyszombati diadalíve esetében nem beszélhetünk ilyenről, azonban a Prímási Levéltár őriz egy leírást, amely a helynök 1761. szeptemberi jegyzőkönyvének kivonata Barkóczy érseki beiktatásáról.⁶ Ebben beszámol a szertartást követő *Nebemiás* című színi előadásról, amelyet a jezsuita iskola diákjai mutattak be. A színdarab nyomtatott változata is fennmaradt.⁷ A helynök röviden ismerteti a darab bibliai témáját, valamint kiemeli, hogy a szereplők között ott voltak a poétikai osztály diákjai és idősebb teológiai hallgatók is. Az előadást látványos, úgynevezett befejező ünnepség követte, táncosokkal, akiknek egy Pozsonyból hívott táncmester tanította be a koreográfiát. Ezen a befejező előadáson hangozhattak el köszöntő versek is.

A levéltárban fennmaradt egy másik dokumentum, amely két, Barkóczy köszöntésére íródott ismeretlen szerzőjű verset tartalmaz. A kéziraton csupán a következő bejegyzés szerepel: *Rhythmus in Laudem Primatü Barkóczy*. Az öt levél terjedelmű kézirat egy latin és egy magyar verset tartalmaz, ezek különböző kéztől származnak. A latin vers soraiból azonban világossá válik, hogy az előadók diákok

⁶ PL. AEV. 1326/14/1.

⁷ *Nebemiás. Acta ab academicis almae ac celeberrimae universitatis Tyrnaviensis soc. Jesu, bonoribus Cels., ac Rev. S. R. I. principis Dni Francisci e comitibus Barkóczy de Szala, dum primum in urbem nostram ingressum solenni pompa, et bonorum omnium plausu celebraret, Tyrnaviae, Typ. academicis soc. Jesu, 1761.*

voltak, és a szerzők is – valószínűleg az idősebb – tanulók közül kerülhettek ki.⁸ A latin nyelvű köszöntő vers egyszerű páros rímekben íródott. Az új érsek tanultságát, műveltségét állítja középpontba, ezzel példaként állítva minden növendék elé. A költemény a görög és római mitológia isteneihez hasonlítja Barkóczyt: Phoebushoz, aki a költészet, zene, tánc istene; Minervához, aki a mesterségek, művészetek, igazság istene és Pallashoz, aki a bölcsességé. Az ezt követő magyar nyelvű vers már nem Barkóczy tudását és különböző címeit dicsőíti, hanem mint új érseket köszönti a város nevében:⁹

Homály távoz nap sugároz, hozd bé már Herczegünket,
Néma ora fordúlj szóra, küld bé már Érsekünket,
Régtül fogva ezt zogokva kívánva Nemes hazánk
Ohajtással sohajtással kérte jöjj tehát hozzánk.

Esztergami drágha zálog térj vissza hajlékodbán,
Oh drágha kince ide tekincs öltözzél föl sorsodban,
eddighis rövidségivel Esztergam tégedet várt
Mivel maga Szent Székihez nem talált hasonlob párt.

Hangsúlyozza, hogy hosszú gyász után nagy öröm érte Esztergomot. Itt arra utal a szerző, hogy az érseki szék négy éven át betöltetlen maradt, mivel az előző érsek, Csáky Miklós 1757-ben halt meg.

Téged illet s így e mellet ved fel annak czimerit,
Méltóságát és Nagyságát ved fel Titulussait,
Minden Népek hozzád futnak ki ki szévéssen hódul,
Tapsol azon hogy az gyásza öröm napjára fordul.

Esztergami Szent Szék jussa ezt egy hozta magával,
Hogy kit edikg kölcsön adott vegye maga párjával.
Noha a te nagy érdemid még többet érdemlenek,
Isten adgya, hogy ennél is nagyobra emellyenek.

Ahogy a Barkóczyhoz intézett köszöntő versekben gyakran feltűnik, itt is jelen van a Barkóczy származására, családjára való utalás:

Barkóczy Méltóságos Ház örvengy ily dücsőségen,
Im Isten, Király és Haza Téged megh kedvelt igen.

⁸ PL. AEV. 1344. 388r–392v.

⁹ PL. AEV. 1344. 394r–394v.

Országnek első oszlopja Nemedbül választatott
 Hazánk első Szent Székinek Érsekivel adatott.

Méltóságát és Nagyságát térd hajtással üdvözlyük,
 Istent ki ezt így rendelte örökki magasztallyuk,
 S hogy az fatumnak kerekít ez szerint fordította,
 Fölségbes Királyainknak szeméit erre hozta.

Barkóczy érsekségének másik legfontosabb hozadéka az általa elkezdett esztergomi építkezés. Már Keresztély Ágost idejében meghozta a pozsonyi országgyűlés azt a rendelkezést, hogy a hercegprímás a káptalannal együtt térjen vissza Esztergomba és ott kezdje meg a szükséges építkezéseket. Esterházy Imre és Csáky Miklós kinevezési okmányában benne volt ez a kötelesség, de nem kezdeményezték a visszaköltözést. Barkóczy már székfoglalása alkalmával utalt rá, hogy ő vissza fogja költöztetni az érsekséget. Átiratában figyelmeztette a kanonokokat, hogy kinek nem tetszenek rendelkezései, jogában áll lemondani. A tervbe vett áttelepülés alapfeltétele az volt, hogy saját részére valamint más egyházi intézmények számára a szükséges épületekről gondoskodják. 1761. október 15-én a királynő visszaadta neki a Várhegyet, azzal a feltétellel, hogy ha majd befejeződnek az építkezések és megtörténik az átköltözés, akkor a nagyszombati üresen maradt épületek a kincstárra szállnak át. Barkóczy már kinevezésének másnapján értesítette a káptalant az örömhírről. Azt, hogy az építkezés hatalmas felkészülést és előrelátást igényelt, az is bizonyítja, hogy Barkóczy egy tíz kérdésben megfogalmazott felvetést tett közzé, amelyben a káptalan visszaköltözésének, illetve a székesegyház megépítési módjának mérlegelését kéri.¹⁰ Az építkezés költségeire saját jövedelméből is ajánlott fel. Hermán József kanonok Barkóczy temetési beszédében hangsúlyozta, hogy az érsek hírnevét zengi „esztergomi várnak újonnan tett fundamentoma, melyre érseki jövedelmiből minden esztendőben száz ezer forintot fordított.”¹¹

A terveket Isidore Canevale, majd Franz Anton Hillebrandt készítették el. A levéltárban található dokumentumok közül több olyat találunk, amelyben Barkóczy kanonokjai – Pintér József, Fába Simon, Richwaldszky György – beszámolnak az Esztergomban folyó építkezésekről, a munkások sokaságáról. A földmunkák során római kori emlékek, építészeti maradványok, antik érmék kerültek elő,

¹⁰ PL. AEV. 1343/306–311.

¹¹ HERMÁN József, *Az esztergomi kedves, és nagy fő-papnak hármas dicsérete, melyet méltóságos [...] Barkóczy Ferencz, [...] halottas pompájának alkalmatosságával a' pozsonyi Szent Márton templomában 1765-dik esztendőben Kis-Aszszony havának 12-dik napján élő nyelvel hirdetett Hermán József [...]*, Győr, Streibig, 1765.

amelyeket szintén számba vettek és összeírásuk a Prímási Levéltárban található.¹² Entz Géza, Barkóczy mecénási tevékenységéről értekezve kiemelte, hogy az érsek nagy figyelmet fordított a magyar múlt emlékeire.¹³ Ezt igazolja az is, hogy kanonokja, Széless György a régi esztergomi bazilikáról 1761-ben készített kéziratát neki ajánlotta.¹⁴

Az esztergomi építkezés művészettörténeti szempontból volt kutatott, főként Prokopp Gyula tanulmányaiból ismerjük tervezeteit.¹⁵ Most a hozzá kapcsolódó néhány reprezentációs célú iraton keresztül mutatom be Barkóczynak ezt a nagyszabású tervét. A régi székesegyház, a kanonoki házak és a hozzájuk kapcsolódó további épületek felépítése nagyon sok pénzáldozatot követelt. Barkóczy azonban hangoztatta, hogy ez nemcsak az érsekség belügye, hanem országos érdek. A Prímási Levéltárban számos jegyzék található, amely összesíti az egyes megyék és városaik felajánlásait. Az adatok alapján sokszor több plébánia összefogva biztosított egy nagyobb összeget. Berchtold Ferenc megyéspüspök, a Pázmáneum rektorának Barkóczyhoz címzett egyik levelében az esztergomi egyházmegye plébániáinak felajánlásait olvashatjuk összegyűjtve, ahol nemcsak az aktuális, hanem már a következő évre vonatkozó felajánlások listáját is küldi.¹⁶ Ezeknek száma a második évre mindig sokkal magasabb. Az összesítés az 1763. esztendőre 20, míg a következőre, 1764-re már 59 felajánlott munkást számol össze. A levéltár számos olyan levelet őriz, amelyet a vármegyék elöljárói intéztek Barkóczyhoz, felajánlva segítségüket az építkezésekhez. Ezen levelek közül választottam ki egyet, amely Barkóczynak négy év leforgása alatt 500 forintot ígér, amit a kőművesek kifizetésére szánna. Sajnos nem tudjuk, hogy melyik vármegye felajánlásáról van szó, mivel a levél töredékesen maradt fenn.

[...] érttyük es szemlátomást tapasztallyuk, hogy Eö Feőlsége szánakodással emléttet, annyi csapások után, nagy emlékezetű Feőlséges Eleink győzedelmes Fegyverei által dücsőségesen szabadságra hozott szolgáló, ez üdeig

¹² PL. AEV. 1343/19–32.

¹³ ENTZ, *Barkóczy Ferenc gróf...*, 2. jegyzetben *i. m.*, 174.

¹⁴ SZÉLESS György, *Descriptio inscriptionum ecclesiae metropolitanae Strigoniensis. Cognominata: Szép Templom. Id est: Ecclesia magnifica. Ut apparet ex ruderibus labore non vulgari ob literarum confusarum, abbreviatarum, goticarum, et recenter erutarum enodationem*, Esztergom, Royer, 1765. Modern, hasonmás kiadása: SZÉLESS György, *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház: Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól*, ford. WAIGAND József, ROMHÁNYI Beatrix, bev., jegyz. MAROSI Ernő, HORVÁTH István, Esztergom, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 1998.

¹⁵ PROKOPP, *Barkóczy Ferenc érsek...*, 2. jegyzetben *i. m.*

¹⁶ PL. AEV. 1343/65–77.

szamkivetésben lévő, eleitől fogva Isten Dúcsóságire szentelt, s föl áldozott, Esztergam haidant fnyeskedő, s Szentségekkel tündöklő Várát, Herczegségednek, ugymint annak igaz örökös Urának, nemcsak vissza-téríteni, hanem abban lett Kedve-telisit, es különös vigasztalását velünk Kegyelmissen közleni méltoztatik, annyival nagyobb buzgóságal, készségal és gyorsasságal fogadgyuk, és követtyük Feölséges Aszonnyunknak, Isten Tiszteleteknek gyarapodását néző üdvöséges intésit, és ösztönözisit, hogy sorsunk boldogságot közelítő dúcsóságos Esztergam Várában Herczegségés által czéllul vett Szent és szükséges Épületeknek föl alításához telhető segedelemmel járulnánk.

Mind ezek ugyan a mi buzgóságunknak gyulasztására elegendő ösztönök és eszközök, nagyobb mindazon által Herczegségedre való figyelmetességük, Kinek Bölcséséges Kormányozása alat bátorságossan evezvén, közelítő, nyavalás adózókra is terjendő nagy boldogságunkat, bizonyos várokozóknál égerjük minnyaján magunknak;

Bárcsak Kisded Vármegyénknek erőtlensége, s tehetséginek gyöngesége, langadozó indulatinknak, s buzgóságunknak megfelele.

Ennek erejéhez és tehetségéhez kipest azért Herczegségedhez való figyelmetességünknek bizonyítására tartozó buzgosagunknak elégetésivel, elvégeztük, hogy négy esztendők forgása alatt, kívánt adni kűműveseknek ki fizetésire fordítandó, ötszáz forintok, Nemes Vármegyének Kamarajabul Esztendőnkint ki fizettetnek.¹⁷

A hagyatéki leltár a Barkóczy-könyvtár kötetei és kéziratjai mellett a tervrajzokat is számba veszi. A pozsonyi külső palota könyvtárában talált rajzok között az alábbi esztergomi vonatkozásúakat sorolja fel: a telepíteni kezdett esztergomi érseki kert rajza, az esztergomi érseki templomra és palotára, a szemináriumra és a kanonoki házakra vonatkozó összesen 68 darab rajzot tartalmazó köteg, az esztergomi érseki bazilika alapfalai és egy másik templom alaprajza, valószínűleg az esztergomi Szent István prépostság templomáé.¹⁸

Barkóczy nagyszabású tervei és a számtalan felajánlás ellenére az esztergomi székesegyház újjáépítése nem valósulhatott meg. 1765-ben, halála után félbemaradtak az építési munkák, az érsekség csupán a következő évszázadban, 1820-ban tér vissza Esztergomba.

¹⁷ PL. AEV. 1344.

¹⁸ PL. Archivum Saeculare I., Acta Radicalia et Protocollaria 69.

Die erzbischöfliche Repräsentation von Ferenc Barkóczy

Die Bischofsbestellung von Ferenc Barkóczy war in Erlau im Jahre 1745. Er hat grossen Wert auf die Erneuerung des Stadtbilds schon während seines Jahres in Erlau gelegt. Seine Bestimmungen haben das Profil der Stadt bedeutend verändert. Er war der erste Erzpriester in Erlau, der die öffentliche Rolle des Mäzens unternommen hat. Barkóczy hat die Künstler, die Dichter und den Verlegen unterstützt.

Die Fachliteratur hat seine Unterstützung der Künste und seine Vorliebe für Pracht nicht außer Acht gelassen. In meiner Studie stelle ich die Repräsentation von Barkóczy, als Erzbischof durch die wichtigsten Stationen der seiner Jahre in Gran vor.

Seine Zeit als Erzbischof – vielleicht wegen ihrer Kürze – wurde in der Fachliteratur nicht betont. Die reiche Repräsentation der Jahre in Erlau hat sich auch in Gran fortgesetzt.

Anhand der Dokumente, die im Primasarchiv in Gran zu finden sind, beschreibe ich die wichtigsten Veranstaltungen, an denen Barkóczy zwischen 1761 und 1765 teilgenommen hat.

Die Bauarbeiten, die er in der Stadt von Gran veranlassen hat, gehören zu der erzbischöflichen Repräsentation.

Barkóczy wollte den Sitz des Erzbistums aus Pressburg nach Gran versetzen. Maria Theresia hat den Burgberg von Gran dem Erzbischof Barkóczy zurückgegeben, der in einem Rundschreiben mitgeteilt hat, dass er die Kathedrale wieder aufbauen lässt. Er hat das erzbischöfliche Pallium in der Bakócz-Kapelle übernommen. Diese Geste hatte eine symbolische Aussage.

Neben den Dokumenten und Entwürfen, die auf die Bauarbeiten beziehen, sind zahlreiche Briefe erhalten geblieben, die die Glückwünsche und materielle Verpflichtungen enthalten. Diese Briefe sind zum Anlass des Umzugs des Erzbistums Barkóczy geschrieben worden. Aus diesen Dokumenten hebe ich einige hervor und stelle die großangelegten Pläne des neuen Erzbischofs und die Arten der Unterstützung der beginnenden Bauarbeiten vor.

GÖRÖG DÁNIEL

Bakócz Tamás római bevonulása

A reneszánszkori elit reprezentációjának egyik kiemelt fontosságú eleme volt a bevonulások és körmenetek rendezése. Egy bevonulás lehetőséget nyújtott a kedvező első benyomás megtételére akár az elit, akár a szélesebb néprétegek számára, illetve kiváló alkalom volt a bevonulást végző személy státuszának, hatalmának reprezentálására, akár egyházi, akár világi személy esetében. Világi hatalommal rendelkező egyháziak esetében pedig a kétféle hagyomány, az antik római triumphus és a liturgiai körmenetek hagyományának kreatív összevegyítésével kell számolni.

Nem csoda hát, hogy a pápai ambíciókkal rendelkező esztergomi érsek és konstantinápolyi pátriárka, Erdődi Bakócz Tamás, akit az építészet, képzőművészet és könyvművészet terén egyébként is jó ízlésű műpártolóként tartunk számon, különös figyelmet fordított római bevonulásának külsőségeire.

Maga a bevonulás 1512. január 26-án zajlott, útvonala pedig a Porta Popolótól, a város északi kapujától a Campo dei Fiorin lévő szállásig ért, légvonalban körülbelül két kilométer lett volna, de mivel II. Gyula pápa is meg akarta tekinteni a menetet, ezért a Vatikánt is útbaejtették.¹

A bevonulásról készült feljegyzések közül Magyarországon kettő érhető el; Ludovicus Fabrianus két jelentése megbízóihoz, Francesco Gonzaga mantovai örgrófhhoz 1512. február 2-án,² illetve Estei Hippolit modenai és egi püspökhöz 1512. január 31-én.³ A két jelentés közül a mantovai örgrófhhoz írott változat részletesebb, ezért a továbbiakban azt veszem alapul.

¹ FRAKNÓI Vilmos, *Erdődi Bakócz Tamás élete*, Bp., Méhner, 1889, 118.

² Magyar fordítását lásd: *Uo.*, 118–120. Hasonmás kiadás: FRAKNÓI Vilmos, *Erdődi Bakócz Tamás élete*, Bp., Históriaantik, 2010.

³ Archivio di Stato in Modena Cancelleria Ducale Dispacci degli Oratori Estensi in Roma, Ms4999/2,10. Elérhető: <http://olaszirodalom.hu/vestigia/kereses/nyomtat.php?a=130096-2686> (Az utolsó letöltés ideje: 2016. 01.17.) – Fraknoi kissé félreérthetően felváltva hivatkozik a ferrarai és mantovai követ jelentéseire, holott a két személy azonos, Ludovicus Fabrianus (Ludovico da Fabriano) e garánt jelentett Francesco Gonzaga mantovai örgrófnak, és az örgróf sógorának, Estei Hippolitnak, aki a Ferrarát uraló Este család sarja, az ekkor uralkodó herceg öccse. Fabrianus életéről és kapcsolatairól: http://www.treccani.it/enciclopedia/ludovico-da-fabiano_res-0aa336bf-326f-11dd-afd60016357eee51_%28Dizionario_Biografico%29/ (Az utolsó letöltés ideje: 2016. 01. 17.)

A menetet negyven, sárga-fehér Bakócz-címeres lepellel letakart öszvér nyitotta. Rossz nyelvek szerint ezek az öszvérek szállították a bíborosok lefizetésére szánt aranyakat, de a pletyka tévesnek bizonyult, ugyanis a következő napokban Bakócz kíséretének lovait ajándékozta bíborostársainak, nem pedig azok szállítmányát. Ezek után következett három zászlóvivő, a Magyar Királyság, az Esztergomi Érsekség, és a Bakócz család zászlajával. Őket követte a kíséret többi tagja, a testőrök, familiárisok csoportonkénti rendben; hat lovas piros-fehér zászlóval, kilenc lovas vállig érő tollforgóval, tizenöt lándzsás és nyolcvan más fegyveres lovas. Végül a nemesi és papi kísérők, körülbelül harminc-harminc nemes és pap, köztük több püspök, és a menet legvégén érkezett maga Bakócz almasárga lovon. Figyelemre méltó, hogy a kor szokásainak megfelelően a menetet a legalacsonyabb rangú csoport nyitotta meg, az öszvérek, és onnan fokozatosan emelkedik a rangsor, a bevonuló méltóság pedig a felvonulás legvégén érkezik, a menetben haladók rangját tehát a tőle való távolság jelzi.

Fabrianus nem csak azt ismerte el, hogy rendkívül fényes volt a bevonulás,⁴ hanem azt is, hogy „hozzá hasonlót évek óta nem láttak”⁵. Ez a vélemény azért figyelemre méltó, mert Itáliában, de különösen Rómában, a kor szokásainak megfelelően, mind az egyházi, mind pedig a világi ünnepek állandó elemét képezték a látványos be- és felvonulások.

Bakócz bevonulása akkora sikert aratott, hogy meg kellett ismételni. A második bevonulásra 1512. január 30-án került sor, és kiindulópontja ismét a Porta del Popolo volt. A teljes, egyszer már bevonult küldöttség tehát ismét kiment a városfalon kívülre és ott találkoztak Niccoló della Rovere urbinói herceggel, a pápa unokaöccsével, aki üdvözölte és behívta a társaságot a városon belülre. A menetben vonulók rendjéről ezúttal szűkszavúan szól a forrás, valószínűleg azért, mert ugyanazok a csoportok ugyanabban a ruhában voltak láthatóak, és nem látszott szükségesnek ugyanazt még egyszer leírni. Ezúttal azonban Bakócz előtt közvetlenül a bíborosi testület Rómában tartózkodó tagjai vonultak.

A menet végcéljaként szereplő pápai palotában aztán Bakócz lábat, kezét és arcot csókolt II. Gyula pápának, pár percig „nyájas beszélgetést” folytattak (nyilván nagyon kellemesen lehet beszélgetni, ha mindenki tudja, hogy az egyik beszél-

⁴ Fabrianus így ír erről Hippolitnak: „Stigonio intro, et facte sue Cerimonie (...) con gran pompa”, illetve „l'intrata loro in roma sa ancho un bello spettacolo.” Strigonio, vagyis „Esztergomi” Bakócznak Itáliában ismert neve. Archivio di Stato in Modena Cancelleria Ducale Dispacci degli Oratori Estensi in Roma, Ms4999/2,10. Elérhető: <http://olaszirodalom.hu/vestigia/kereses/nyomtat.php?a=1300962686> (Az utolsó letöltés ideje: 2016. 01.17.)

⁵ FRAKNÓI, *i. m.*, 119.

gető fél csak a másik halálára vár), és bemutatták a magyar kíséret fontosabb tagjait, majd dobpergés és ágyúörgés közepette távoztak.⁶

Érdemesnek tartom összevetni a bevonulás eseményeit az uralkodói bevonulásoknak E. Kovács Péter által idézett, nem minden esetre érvényes, de ideálisnak tekintett forgatókönyvével.⁷ A megérkezés előkészítését itt noha nem tárgyaljuk, de tudjuk, hogy Bakócz Magyarországról Rómába utazása alatt is levelezésben állt a pápával és a bíborosokkal. A találkozás eseménye kiemelt jelentőségű, hiszen a január 30-ai bevonulás alkalmával azért kell az egyszer már megérkezett és beköltözött menetnek kimennie a városfalon kívülre, mert ceremoniális követelmény volt, hogy a város képviselője a falakon kívülre ment a vendégért, ott fogadta, és ő vezette be. A bevonulást és a felvonulást már bemutattam. A főtemplom meglátogatása, mint programpont ezúttal nem volt hangsúlyos, mert ugyan szóba került az, hogy Bakócz misét tartson,⁸ de annak a bevonulás többi eseményéhez képesti időpontja nem specifikált, illetve nem kapott figyelmet. Ennél hangsúlyosabb a vendéglátás programpontja, Bakócz pátriárka találkozása a pápával, még akkor is, ha ez a találkozás rövid és formális volt.

A következőkben megpróbálom más korabeli reprezentatív célú bevonulások, és a szekunder irodalom révén feltérképezni, vajon milyen benyomásokat keltett Bakócz bevonulása.

Négy olyan szempontot tudtam elkülöníteni, ami alapján egy bevonulás hatni tud a nézőkre, ezek pedig: először a menetben részt vevők számossága, másodszor a menetben részt vevők gazdagsága, harmadszor az esetlegesen bemutatott egzotikumok, negyedszer az esetlegesen bemutatott szimbólumok. Nézzük sorban.

A Bakócz menetében vonulók összlétszámát háromszáz főre becsülték. Itt jogosnak érzem a számháborút, hiszen a kortársak is részben a számok alapján ítékeztek, a menetben felvonultatott beosztottak vagy szolgák száma ugyanis az úr hatalmának, anyagi erejének közvetlen bizonyítéka és megtestesítője volt. Néhány

⁶ *Uo.*, 120.

⁷ Gerrit Jasper Schenk, *Der Einzug des Herrschers: „Idealschema” und Fallstudie zum Adventuszeremoniell für römisch-deutsche Herrscher im spätmittelalterlichen italienischen Städten zwischen Zeremoniell, Diplomatie und Politik*, Marburg, Tectum, 1996. Idézi: E. KOVÁCS Péter, *Zsigmond király Sienában*, Bp., Corvina, 2014, 24; UÓ, *Ceremonia és politika: Zsigmond bevonulásai Itáliában 1431–1433*, Történelmi Szemle, 2013, 351–381.

⁸ Archivio di Stato in Modena Cancelleria Ducale Dispacci degli Oratori Estensi in Roma, Ms4999/2,10. Elérhető: <http://olaszirodalom.hu/vestigia/kereses/nyomtat.php?a=13009-62686> (Az utolsó letöltés ideje: 2016. 01.17.)

évtizeddel korábban Hunyadi Mátyás háromszáz fős kísérettel küldött követet Milánón keresztül Franciaországba.⁹ A dúsgazdag Estei Hippolit százötven és háromszázhetven fő között ingadozó kísérettel utazgatott Itália és Magyarország között.¹⁰ Természetesen vannak eltérő számú követségek is, V. László 1457-ben minden országból kétszáz alattvalót küldött, összesen pedig hétszázat, amikor követek útján megkérte a francia királyné kezét. Itt úgy jön ki a hétszáz, hogy Magyarországot, Csehországot, és Ausztriát kétszáz-kétszáz lovas képviselte, Passaut pedig száz.¹¹ Luxemburgi Zsigmond Itáliai útja során ezerkétszáz és ezerkilencszáz fős bevonulásokról is találkozhatunk,¹² de mivel ő időnként ellenséges területeken haladt át, kíséretének nagysága elsősorban nem reprezentatív, hanem védelmi célú volt. Csupán reprezentatív célra kiállított háromszáz fős kíséret tehát a korban komoly státuszszimbólumnak bizonyult, nagyságrendileg annyinak tehát, amennyivel egy nagyhatalmú főpap vagy egy királyi követ utazott.

Itt kell megemlíteni, hogy bár Bakócz 1513 őszéig Rómában tartózkodott, kíséretének nagyobb részét még az 1512-es év első felében hazaküldte, és olasz szolgákat fogadott fel,¹³ amire a költséghatékonyság megfelelő indok lehet, de a hazaküldés ténye megerősíti azt a feltételezést, hogy a népes számú magyar kíséretre elsősorban a bevonulás, és nem az ott tartózkodás céljából volt szükség.

A menetben felvonulók magas számát akkor tudjuk még jobban értékelni, ha tudjuk, hogy az egyes csoportok mind azonos öltözéket és azonos díszeket viseltek. A díszittség egyrészt a felhasznált anyagokban nyilvánult meg, ez az öltözékek szempontjából elsősorban a török brokát, illetve ritka állatok, coboly és sarkí rókabunda használatát jelentette, amik önmagukban is figyelemre méltóak voltak. Az öltözetek leírásánál a források némileg toposzszerűnek tűnnek, nem lehet teljesen szó szerint venni például, hogy maga a ruha ki sem látszódott a zsinórok és gombok alól, hogyha ugyanaz a beszámoló leírja a ruha színét és anyagát,¹⁴ az, hogy száz szemre lett volna szükség minden dísz megtekintésére,¹⁵ szintén közhely; az arany és ezüst mennyiségének felemlegetése is bizonyos mértékig lehet

⁹ Antonio BONFINI, *Mátyás király: Tíz könyv a Magyar történetből*, ford. GERÉB László, bev., jegyz. KARDOS Tibor, Bp., Magyar Helikon, 1959 (Monumenta Hungarica, 2), 310–311.

¹⁰ E. KOVÁCS Péter, *Egy középkori utazás emlékei*, Történelmi Szemle, 1990, 101–127.

¹¹ GYÖRKÖS Attila, *V. László házassági terve: diplomáciai fordulat 1457-ben? = Francia-magyar kapcsolatok a középkorban*, szerk. GYÖRKÖS Attila, KISS Gergely, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2013, 271–290.

¹² E. KOVÁCS, *Ceremonia és politika...*, 7. jegyzetben *i. m.*, 351–381.

¹³ FRAKNÓI, 1. jegyzetben *i. m.*, 127.

¹⁴ *Uo.*, 118.

¹⁵ *Uo.*, 119.

konvenció. A csodálat hangja azonban őszinte, és a díszítő elemek között leírt konkrétumok a felhasznált anyagokon túl azt is jelzik, hogy a célközönség mit vett észre ebből. Feltűnik a szemlélőnek, hogy az Itáliában megszokott divattal ellentétben a huszárok lova és csizmája is gazdagon van díszítve, aminek magyarázatát abban látom, hogy ha a lovason már minden elképzelhető helyen díszek lógnak, akkor maga a ló is díszíthető felületté minősül. A furcsaságok között kerül említésre, hogy a jobb kéz a balnál több díszítést kap, de inkább csak mint szokatlan, és nem barbár momentumként.

Bizonyos értelmezésekben vitára adhat okot, hogy a mantovai követ leírása szerint a magyar huszároknak bizarr alakú süvege volt, de nem egyértelmű, hogy ez konkrét típusra utal-e, vagy ha nem, akkor mennyiben jelent csodálatot, és mennyire visszatetszést.¹⁶ Valószínűleg a szó itt némi tartózkodással vegyes csodálatot jelent, ami beilleszthető abba az elvárásba, hogy a messze északról érkezett küldöttségek mutassanak valami szokatlant. A bevonulásoknak általában fontos elemei az adott helyszínen ismeretlen egzotikumok bemutatása, mint például Mátyás huszonnégy tevője Bécsben, vagy egy lengyel követség indusai.¹⁷ Az egzotikumok lehettek hazájukban megszokottnak számító jelenségek, emberek, erre példa az a 14. századi bizánci követség, amelyben a követek hosszú szakálláról beszélt Róma heteken át.¹⁸ Úgy tűnik, Bakócz felvállalta huszárjainak minden megjelenésbeli sajátosságát, akár szokatlanságát mint saját különlegességének bizonyítékát, vagy mint eszközt, amely órá irányíthatja a figyelmet, és profitált ebből, rövid távon legalábbis. A magyar huszárok „félegzotikus” látványosságként való felhasználása pár évtizeddel későbből bőséggel adatolható.¹⁹

Szimbólumokkal elég minimálisan kell számolnunk – legfeljebb a pápának adott csók ruházható fel szimbólumértékkel, de az a protokoll kötelező része volt és nem tartozott közvetlenül a bevonuláshoz –, jóllehet a korszak itáliai bevonulásai rendre felvonultattak szimbolikusan értelmezhető kódokat. Csak példaként

¹⁶ Ilyen vélemény olvasható például: HERCZEG Ferenc, *Az élet kapuja* = H. F., *Történelmi regények*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 207–305.

¹⁷ PETNEHÁZI Áron, *Intrada: Az ünnepélyes bevonulás formája és szerepe a középkor-kelet európai udvarokban* = *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Gondolat, 1987, 281–290.

¹⁸ E. KOVÁCS Péter, *Zsigmond császár megkoronázása Rómában*, Századok 143, 2009, 1323–1384.

¹⁹ GULYÁS Borbála, *Huszárok Prágában és Innsbruckban, törökök Drezdában: huszárturnák a 16. századi Európában* = *Színlelés és rejtőzködés: A kora újkor magyar politika szerepjátékai*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., L'Harmattan, 2010, 273–290; GULYÁS Borbála, *Huszár–török viadatok a szász választófejedelmi udvarban (1548, 1553)* = „Ez világ, mint egy kert...”: *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, szerk. BUBRYÁK Orsolya, Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat, 2010, 95–106.

említem, hogy az 1513-as konklávé, X. Leó megválasztása után, de még Bakócz jelenlétében, két egymással vetélkedő társaság rendezett díszmeneteket, az egyik az ember három életkoráról, a másik a világ korszakairól, tele allegorikus figurákkal.²⁰ Felmerül a kérdés, hogy miért nem élt Bakócz a szimbólumokkal, erre pedig az a lehetséges válasz, hogy abban a hagyományban, amelyből jött, nem volt szokás ezekkel a lehetőségekkel élni.

Nézzük meg Hunyadi Mátyás nagy bevonulásait, amelyek Bakócz számára mintául szolgálhattak! 1487-ben Bécsújhelyen a bevonulás és hadiparádé alkalmával Bonfini tanúsága szerint²¹ Bakócz is jelen volt, 1485-ben Bécsben mint királyi titkár valószínűleg szintén jelen lehetett, és 1476-ban Fehérvár előtt, Beatrix ünnepélyes fogadásán is részt vett valószínűleg, minthogy az üdvözlő beszédet mondó Veronai Gábor egri püspök titkára volt.²² Ezeken az ünnepi alkalmakon Mátyás gyakorlatilag erődemonstrációt tartott, szintén kevés szimbólummal, ami viszont jelentéssel ruházható fel, mint a baldachin alatt vonulás, az az uralkodói reprezentáció része volt, így Bakócz azt nem használhatta fel saját bevonulásában. Emellett Petneházi Áron is arra a következtetésre jut a források elemzése során, hogy a kelet-európai bevonulásokat nem szokás az Itáliára jellemző, szimbolikus jelenségekkel bíró alakokkal ellátni.²³

Mіндеzen szempontokat figyelembe véve úgy tűnik, Bakócz figyelemfelkeltő céllal szervezte meg bevonulását, és elérte ezt a célt. A látványelemek között magyar sajátosságok is megjelentek, amelyek a római közönség számára még emlékezetesebbé teheték az eseményt. A rendezvény nagyságrendje a legfőbb egyházi vezetők szintjéhez igazodott, de a fényűzés mértéke kiemelte. A menet legfontosabb üzenete a szervező bíboros gazdagsága, tekintélyessége, házanépének jól ellátott, jól szervezett mivolta volt.

A célközönség elsősorban az a réteg volt, amelyiknek a későbbiekben nem adódott alkalom arra, hogy a konstantinápolyi pátriárkával a pápai tanácsstermekben tárgyaljon, hanem kizárólag a bevonulás alatt találkozhatott Bakócz Tamással először és utoljára, kénytelen volt tehát az egyszeri benyomások alapján ítélni. Itt érdemes felidézni a versészetet, amely visszaadja az 1513. márciusi konklávéra készülő Róma közhangulatát:

²⁰ Jacob BURCKHARDT, *Az ünnepek* = J. B., *A reneszánsz Itáliában*, ford. ELEK Artúr, Bp., Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1978, 250–266.

²¹ Antonio BONFINI, *Mátyás király...*, 9. jegyzetben *i. m.*, 321.

²² *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054-1717*, szerk. SZAMOTA István, Bp., Franklin Társulat, 1891, 100–105.

²³ PETNEHÁZI Áron, *Intrada...*, 17. jegyzetben *i. m.*, 281–290.

Kiről van szó? Kit emlegetnek leginkább,
hogy csel és csalás nélkül pápává lesz?
Az esztergomit, Fliscót, Riariót és Grimanit.
Halántékukat erények koszorúja övezi.
Az első bátor, gazdag és hatalmas.
A második becsületesség ragyogó tüköre.
A harmadik éles és fennkölt elméjéről híres.
A negyedik a tudomány tündöklő napja.²⁴

Úgy tűnik, Bakócz elérte, hogy legalább a köznép a pápai trónra esélyesnek tartsa, mégpedig éppen a bevonulása által sugallt „erények” alapján. Persze más vélemények is tetten érhetőek a művészetben: Raffaellónak a pápai palotában látható festménye Attila és Nagy Szent Leó pápa találkozásáról, amely festményen Nagy Szent Leó a Bakócz ellenében megválasztott X. Leónak a vonásait viseli.²⁵ Ezt tekinthetjük üzenetnek, hogy a hasonló nevű pápák hasonlóan megmentik Rómát a fenyegető barbár hun veszélytől. Ez azonban már messze túlmutat Bakócz Tamás fényűző bevonulásán.

Cardinal Bakócz Tamás's entry to Rome

Tamás Bakócz, archbishop of Esztergom and Patriarch of Constantinople entered Rome in 1512 wishing to be the successor of Pope Julius II. As he was not a Vatican cardinal, he tried to impress fellow cardinals in a relatively short time before the elections. Bakócz is known as a patron for arts, so he undoubtedly understood the importance of representation. His representation may have the key role to understand what roles and features Bakócz wanted to give himself.

This study gives an interpretation of contemporary sources about Bakócz's entry to Rome, and examines the cultural context of ceremonial entries. The people of Rome were accustomed to ceremonial entries and procession, but still the manners, clothing and decoration of Hungarian nobles were a semi-exotic spectacle for them. All sources praise the rich decoration and high number of Cardinal Bakócz's companions which meant a strong first impression. Bakócz failed to deploy symbolic-allegoric figures in the procession which was usual in Italy, but less common in Eastern Europe.

The entry gave the image of a strong, rich, pointedly foreign magnate, while in the time between the entry and the elections Bakócz tried to present himself as a prelate, who could involve into Italian political and cultural matters.

²⁴ Ifjabb Marino Sanuto gyűjtéséből idézi FRAKNÓI, 1. jegyzetben *i. m.*, 132.

²⁵ Mint arra PAP Gábor előadása felhívja a figyelmet: <https://www.youtube.com/watch?v=D-NvSwUXGtGw>. (Az utolsó letöltés ideje: 2016. 01. 17.)

HENDE FANNI

*A magyar uralkodókoronázás egyházi szertartása
a 18. században**

Kottanner Ilona 1439–1440-ből fennmaradt emlékiratából ismert az érvényes magyar királykoronázás három feltétele: „a törvény úgy szól, hogy Magyarország királyát a szent koronával kell megkoronázni. A másik, hogy az esztergomi érsek koronázza meg. A harmadik, hogy a koronázás Fehérvárott történjék.”¹ I. Ferdinánd volt az utolsó magyar király, akit még Székesfehérvárott koronáztak meg 1527-ben, ezután a török hódítás miatt Pozsonyba, illetve a 17. században három alkalommal Sopronba hívták össze a koronázó országgyűléseket.² A másik két feltétel még a 18. század folyamán is teljesült.

Fügedi Erik a királykoronázást egy egyházi és egy világi szertartásra osztotta fel. A világi rész alapjaiban a középkor folyamán nagyjából rögzült, több, egymástól független elemből álló ceremónia volt.³ Az egyházi rész szentmise keretében zajlott, a mindig vasárnapra eső koronázáson az adott nap egyházi ünnepének szentmiséjét celebrálták, és abba illesztették a szertartást.⁴ A 18. század első felében III. Károlyt 1712. május 22-én Szentháromság vasárnapján, vagyis a Pünkösöd

* A tanulmány az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület II. kutatási projekt támogatásával készült. A szerző az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport munkatársa. Itt szeretném megköszönni Heltai Jánosnak, Lauf Juditnak, Madas Editnek, Sarbak Gábornak és Vizkelety Andrásnak, valamint témavezetőimnek: Forgó Andrásnak és Pálffy Gézának a dolgozatomhoz fűzött megjegyzéseit.

¹ *A korona elrablása: Kottanner Jánosné emlékirata 1439–1440*, s. a. r. MOLLAY Károly, Bp., Magyar Helikon 1979² (Bibliotheca Historica), 48.

² PÁLFFY Géza, *A magyar országgyűlés helyszínei a 16–17. században: A szimbolikus politikai kommunikáció kora újkori történetéhez = Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon: A kezdetektől 1918-ig*, szerk. DOBSZAY Tamás, FORGÓ András, ifj. BERTÉNYI Iván, PÁLFFY Géza, RÁCZ György, SZIJÁRTÓ M. István, Bp., Argumentum, 2013, 65–87.

³ FÜGEDI Erik, *A magyar király koronázásának rendje a középkorban = Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. SZÉKELY György, Bp., Akadémiai, 1984 (Memoria Saeculorum Hungariae, 4), 258, 269–272.

⁴ *Pontificale Romanum Clementis VIII. ac Urbani VIII. auctoritate recognitum et ad plurimum usum, in commodiorem formam redactum*, Venetiis, 1722, 140.

utáni első vasárnapon,⁵ Mária Teréziát pedig 1741. június 25-én, a Pünkösöd utáni ötödik vasárnap koronázták meg Pozsonyban.

A trienti zsinat (1545–1563) előtti magyar koronázási szertartásokat különböző ordók szerint végezték. Források híján, illetve a fennmaradt beszámolók szűkszá-
vúsága miatt nehezen rekonstruálható a kora középkori gyakorlat, de Fügedi Erik vizsgálata szerint 1342-től, I. Lajostól kezdve a német-római ordót felváltotta a Durandus-féle *Pontificale*.⁶ Ezt a szertartáskönyvet 1292 és 1295 között készítette az egyházjogász Durandus (Guillaume Durand, 1270 k.–1332) felhasználva a 10. századi német-római pontifikálét is. A szertartáskönyvet 1485-ben VIII. Ince pápa megbízására Agostino Patrizi Piccolomini és Giovanni Burchard módosította, ez a változat lett az alapja a trienti zsinat által az Egyház számára kötelezően elrendelt *Pontificale Romanum*nak, amelyet azután még kétszer, 1644-ben és 1752-ben javítottak pápai utasításra.⁷

Tanulmányomban a magyar uralkodókoronázási szertartás három részének, az akklamációnak, az egyházi eskünek és az intronizációnak a segítségével kívánom bemutatni, hogy az Egyház egyetemes rendjébe illeszkedő koronázási szertartás elemein és imaszövegein keresztül, annak ellenére, hogy kötöttek voltak, a 18. század elején a politikában részt vevők mégis kifejezésre akarták és tudták juttatni az aktuális politikai helyzetet. A tanulmány végén táblázatban foglalom össze a vizsgált könyörgések szövegeit. Az akklamáció a rendek közfelkiáltása, beleegyezése a koronázásba, amely a szabad királyválasztást fejezte ki. Az intronizáció az egyházi koronázási szertartás záró eleme volt: a megkoronázott uralkodót királyi jelvényekben trónra ültette a főpap könyörgés kíséretében.

1712-ben III. Károly magyarországi örökségének átvétele, amely utódlás először történt az 1687. évi törvénybe foglalt fiági öröklési jog alapján, egybeesett az 1703 és 1711 között zajló, II. Rákóczi Ferenc függetlenségi mozgalmát követő békes együttműködés kialakításának kezdetével. Az új uralkodó jóindulatát tükrözte az országgyűlés összehívása az 1711. májusi szatmári béke megkötése után, és a törvénybe foglalt, magyar szokásjog szerinti koronázási szertartás megtartása,

⁵ A koronázás időpontjának kiválasztásáról lásd: FORGÓ András, *Zu den Möglichkeiten und Grenzen ständisch-politischer Handlungsfähigkeit: Das Beispiel des Herrschaftsantritts Karls VI. im Königreich Ungarn = Wiener Archivforschungen: Festschrift für den ungarischen Archivaldelegierten in Wien, István Fazekas*, szerk. CZIRÁKI Zsuzsanna, Anna FUNDARKOVÁ, MANHERCZ Orsolya, PERES Zsuzsanna, VAJNÁGI Márta, Wien, Institut für Ungarische Geschichtsforschung, 2014 (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 10), 263–270.

⁶ FÜGEDI, *i. m.*, 265, 268.

⁷ Hugo DAUSEND, *Pontificale = Lexikon für Theologie und Kirche*, Hrsg. Konrad HOFMANN, VIII, Freiburg im Breisgau, Herder, 1936, 372–373.

ugyanakkor a bécsi udvar az öröklési rendet is ki akarta fejezni a ceremóniákban. A következő, 1722–1723. évi pozsonyi országgyűlésen elfogadták a magyar rendek a Pragmatica Sanctiót, amely a Habsburgok leányági örökösödését is biztosította. Az öröklési rend módosítását Keresztély Ágost esztergomi érsek mellett Esterházy Imre is támogatta, aki már 1712-ben zágrábi püspökként segítette a nőági öröklés elfogadását a horvát rendi gyűlésen.⁸ III. Károly halálát követően kitört az osztrák örökösödési háború (1740–1748), amelyben az európai államok által is elismert Pragmatica Sanctio ellenére több európai uralkodó is területi igénnyel lépett fel. A Magyar Királyság kiállt Mária Terézia öröklési joga mellett, a magyar rendek királlyá koronázták és hadi segítséget ajánlottak fel neki.⁹

Az egyes részek vizsgálata előtt röviden vázolom a királykoronázás egyházi ceremóniájának elemeit, melyek a következők: a jelölt alkalmasságának kinyilvánítása, a király kötelességeinek elmondása, az egyházi eskü, a királyszentelés, a felkenés a katekumenek olajával, a király átöltöztetése királyi öltözékbe, karddal történő felövezés és kardrántás, az akklamáció, a megkoronázás, a jogar és országalma átadása, az intronizáció és a Te Deum eléneklése.

Az akklamáció

A kora újkori koronázási szertartás egyházi részében volt egy, a középkor folyamán rögzült világi elem, amelyet a főpapi szertartáskönyv nem tartalmazott, de a koronázás forgatókönyvében, amelyet a 18. században már gyakran direktóriumnak neveztek, feltüntettek. Ez a világi elem a megkoronázás előtti akklamáció. A templomban a világi elit vezetője, a nádor háromszor tette fel magyarul a kérdést, akarják-e a rendek a jelenlevőt királyuknak megkoronáztatni. A válasz szintén háromszor hangzott el magyarul: „Akarjuk!” Az egyetértés kifejezése már a 10–11. században használt szertartáskönyvekben fontos szerepet kapott, a német-római ordóban a fenti kérdés elő volt írva a koronázó főpap számára.¹⁰ Egy Kölnben őrzött 12. századi német-római pontifikále tartalmazza a jelenlévő papok és világiak

⁸ LAKATOS Adél, *Sachsen-Zeitz-i Keresztély Ágost = Esztergomi érsekek, 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, 330; KOLTAI András, *Esterházy II. Imre = Uo.*, 333; FORGÓ András, *Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben = „Fényes palotákban, ékes kőfalokban”: Tanulmányok az Esterházy családról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Bp., WZ Könyvek, 2009, 65–86.

⁹ Az örökösödési háborúról bővebben: POÓR János, *Az osztrák örökösödési háború*, Bp., Maccenas, 2006.

¹⁰ BARTONIEK Emma, *A magyar királykoronázások története*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1939 [Reprint: Ua., Bp., Akadémiai, 1987], 26–30.; GERICS József, *Az úgynevezett Egbert (Dunstan)- ordo alkalmazásáról a XI. századi Magyarországon: (Salamon koronázásának előadása a krónikákban) = Eszmetörténelmi tanulmányok ...*, 3. jegyzetben *i. m.*, 243–244.

számára feltett főpapi kérdést, amelyre válaszul háromszor kellett kinyilvánítaniuk beleegyezésüket:

Deinde dominus metropolitanus affatur populum dicens. Vis tali principi ac rectori subici, ipsiusque regnum firmare, fide stabilire atque iussionibus illius obtemperare [...] regi quasi precellenti? Tunc ergo a circumstante clero et populo unanimiter dicatur Fiat. Fiat. Fiat.¹¹ (Azután a püspök úr a néphez szól mondván: Akarod-e magad egy ilyen fejedelemnek és vezetőnek alávetni, királyi hatalmát megerősíteni, hűséggel megszilárdítani és parancsainak engedelmeskedni [...] Akkor a körülötte álló papság és a nép egyhangúlag mondják: Legyen! Legyen! Legyen!)

Durandus a pontifikálójának szerkesztésekor nem vette át ezt az elemet a német-római formából.¹² Mivel a középkor második felétől már a magyar koronázásokon is a Durandus-féle ordót használták, az egyházi akklamációt a magyar szertartás sem tartalmazhatta. Tubero leírása szerint 1490-ben Jagelló II. Ulászló koronázásán az uralkodónak a köznemesek közti népszerűtlensége miatt elhagyták az akklamációt, amelyet akkor már a nádor vezetett volna.¹³ A középkor folyamán bekövetkezett koronázási ordó váltása után a német-római rítus ezen eleme tovább élt a magyar szokásjogban egészen 1712-ig: az egyházi szertartásszövegből kikerülve azonban nádori jogkörre lett.¹⁴ I. Ferdinánd koronázásáról fennmaradt forrás pedig már megemlíti, hogy ezt a kérdést Báthory István nádor magyarul tette fel. Az 1563. évi koronázást előkészítő beadványban is szerepelt az akklamáció. Így még az 1562 és 1608 közti időszakban sem maradt el, amikor a nádori méltóság nem volt betöltve, de nem került vissza az esztergomi érsek jogkörébe sem. 1563-ban a főurak megegyezése értelmében Batthyány Ferenc rangidős dunántúli főúr, 1572-ben Báthory Miklós országbíró, 1608-tól pedig ismét a nádor kérdezte meg a koronázáson jelen lévő rendeket.¹⁵

¹¹ *Pontificale ecclesiae Coloniensis*, Köln, Dombibliothek, Codex 139. f. 23v. (http://www.ceec.uni-koeln.de/ceec-cgi/kleioc/0010/exec/pagesma/%22kn28-0139_072.jpg%22/segment/%22body%22 (Az utolsó letöltés: 2016. 01. 20.)

¹² Vö. Bayerische Staatsbibliothek Clm 10073, Guilelmus DURANTIIS, *Pontificale*, Avignon, 1339, f.110v–115v. <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0002/bsb00024474/images/> (Az utolsó letöltés: 2016. 01. 20.); Érseki Simor Könyvtár 2-36-4/7864, Filipec-Pontificale.

¹³ Ludovicus Cervarius TUBERO, *Commentaria suorum temporum*, Ragusa, 1784, 84–85.

¹⁴ BARTONIEK, *i. m.*, 30.

¹⁵ KOVACHICH Márton György, *Solennia inauguralia serenissimorum ac potentissimorum principum utriusque sexus, qui ex augusta stirpe Habsburgo-Austriaca sacra corona apostolica in reges Hungarorum, reginasque periodo tertia redimti sunt*, Pest, Trattner, 1790, 4, 20, 35, 56.

1712-ben, III. Károly koronázásának előkészítése során az akklamációt a bécsi udvar el akarta törölni az 1687. évi II. törvénycikkre hivatkozva,¹⁶ amelynek értelmében a magyar trónt a Habsburg-dinasztia fiágon örökjogon foglalja el. Friedrich Seilern udvari kancellár ugyanis kifogásolta, hogy a nádor kérdése a szabad királyválasztást tükrözné, nem pedig a valós jogi helyzetet. A kérdés vesztett ugyan jelentőségéből I. Ferdinándtól kezdve, aki sikertelenül próbálta az elsőszülöttségi öröklést hivatalosan is elismertetni a magyar rendekkel, a dinasztia trónutódlási jogát azonban törvényileg is elfogadtatta.¹⁷ Az előkészítő konferencia döntése értelmében a nádor által háromszor magyar nyelven feltett kérdést 1712-ben végül kivették a szertartásból, és később sem emelték vissza. Megtörtént ugyanakkor már korábban is, hogy a magyar rendek hagyták el politikai okból az akklamációt: mint említettem, 1490-ben II. Ulászló népszerűtlensége miatt nem kockáztatták a kikiáltást.

Seilern kancellár nemcsak a nádor kérdése ellen emelt szót 1712 tavaszán, hanem az esztergomi érsek „Scitis illum esse dignum et utilem ad hanc dignitatem?” (Méltónak és alkalmasnak tartjátok-e őt erre a méltóságra?) kérdése ellen is, amelyet a koronázási liturgia elején az asszisztens püspököknek tett fel. Seilern e formula helyett a következő kérdést ajánlotta: „Promittitis haereditario regi vestro constantem fidem et perpetuam obedientiam?”¹⁸ (Fogadtok-e az örökös királyoknak kitaró hűséget és örök engedelmisséget?). A módosítás kapcsán a mainzi érsek mint választófejedelem hasonló tartalmú kérdésére hivatkozott,¹⁹ amely a Német-római Birodalomban a koronázási szertartás része volt.²⁰ Az ajánlott kér-

¹⁶ „[...] mostantól jövőre s örök időkre senkit mást, mint fenncímzett Ő császári s királyi felségének saját ágyékából származott fiörökösei közül az első szülöttet [...] fogják törvényes királyoknak s uruknak ismerni [...] országgyűlésileg, e Magyarországon belül, meg fogják koronázni.” *Corpus Iuris Hungarici: Magyar Törvénytar 1657–1740*, szerk. MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin-társulat, 1900, 335.

¹⁷ „Mert miután az ország rendei és karai magukat nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették az összes rendek és karok annak, ha Magyarországon marad, nem kisebb hűséggel, ragaszkodással és tisztelettel fognak engedelmeskedni, mint magának Ő felsége személyének.” *Corpus Iuris Hungarici: Magyar Törvénytar 1526–1608*, szerk. MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin-társulat, 1899, 193, 1547. évi V. tc.: 5§

¹⁸ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban: HHStA) Ältere Zeremonialakten, Karton 24, 1712. 02. 29-én kelt konferencia jegyzőkönyv, f. 13r; BARCSAY Ákos, *Herrschaftsantritt im Ungarn des 18. Jahrhunderts. Studien zum Verhältnis zwischen Kronenamt und Ständetum im Zeitalter des Absolutismus*, St. Katharinen, Scripta Mercaturae, 2002, 197.

¹⁹ BARCSAY, *i. m.*, 197.; HHStA Zeremonialprotokolle, Bd. 7, f. 86v: „Promittitis huic regi obedientiam praestare etc.” (Fogadtok-e ennek a királynak engedelmisséget stb.)

²⁰ Újabbban VAJNÁGI Márta, *Koronázás a Német-római Birodalomban és Magyarországon a kora újkorban*, Világtörténet, 2014, 276–277.

dés párhuzamba állítható a középkori német-római ordóban szereplő, fentebb már említett kérdéssel is, amelyet a koronázó főpap tesz fel a papságnak és a jelenlévő világiaknak: „Vis tali principi ...” stb.²¹ Végül Keresztély Ágost esztergomi érseknek sikerült meggyőzni a bécsi udvart, elsősorban azzal érvelve, hogy a *Pontificale Romanum*ban előírt kérdés elhagyása a koronázás érvényességét veszélyezteti, illetve a pápa a változtatás miatt fel is függesztheti őt.²²

Az egyházi eskü

A következő, Mária Terézia magyar királykoronázásából vett két példa, az egyházi eskü és az intronizáció szövege a forrásokban kis mértékben eltér a *Pontificale Romanum*tól. Az egyházi eskü kezdő szavai a *Pontificale Romanum*ban: „Ego N. Deo annuente futurus Rex N. profiteor et promitto coram Deo et Angelis eius.”²³ (Én N. N-nek Istentől rendelt jövendő királya ígérem és fogadom Isten és az ő angyalai előtt.) Mária Terézia esküszövegének kezdete: „Ego Maria Theresia Domina et Rex Hungariae profiteor et promitto coram Deo.”²⁴ (Én Mária Terézia, Magyarország Úrnője és Királya ígérem és fogadom Isten előtt.) Az örökjogon való uralkodás kinyilvánításának lehet értelmezni, hogy a „futurus” melléknevet elhagyja, és az esküt mint már Magyarország uralkodója teszi le.²⁵ Változtatás figyelhető meg mind Mária Terézia, mind már korábban III. Károly cseh királykoronázásán (1723) is, ahol nem elhagyják a melléknevet, hanem kicserélik a „coronandus” passiv participium instansra, amely által az örökös királyságot árnyaltabban reprezentálják: a római szertartáskönyvbéli „futurus rex” (jövendő király) helyett „coronandus/coronanda rex” (megkoronázandó király) szerepel.²⁶

²¹ *Pontificale ecclesiae Coloniensis...*, 11. jegyzetben *i. m.*, 23v.

²² BARCSAY, *i. m.*, 196–199.

²³ *Pontificale Romanum*, 1722, 136–137.

²⁴ HHStA Zeremonialprotokolle Bd. 18, f. 282r.

²⁵ III. Károly esküjével kapcsolatban az általam eddig vizsgált források csak annyit írnak, hogy a *Pontificale* előírása szerint tette le: Prímási Levéltár, Esztergom; Archivum ecclesiasticum vetus, 371/5 Protocollum, p. 21.; HHStA Zeremonialprotokolle Bd. 7, f. 140v; *Acta et observata penes diaetam Hungaricam Posonii celebrata, item coronationem Domini Caroli VI. ibidem peractam anno 1712. per Patrem Engelbertum Hermann Professum Velebradensem, qua plenipotentiatum ablegatum Reverendissimi Domini Domini Floriani Abbatis = Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével*, szerk. FORGÓ András, Pannonhalma–Veszprém, Pannonhalmi Főapátsági Lvt. – M. Nemz. Lvt. Veszprém M. Lvt., 2013 (Fontes ex Archivo Sancti Martini editi, 1 – A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 32), 203.

²⁶ III. Károlyhoz: HHStA Áltérte Zeremonialakten Karton 32. f. 257v; Mária Teréziához: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL), Családi fondok, levéltára, Esterházy család hercegi ága, P 108, Rep 98, Fasc B, f. 94v.

Az intronizáció

Az intronizáció szövegében is van egy kisebb, figyelemre méltó eltérés: a középkori, német-római pontifikáléhoz visszanyúlva, az abban előírt forma hangzott el Pozsonyban 1741-ben. A *Pontificale Romanum*ban szereplő könyörgés: „Sta et retine amodo locum tibi a Deo delegatum per auctoritatem omnipotentis Dei.”²⁷ (Állj és tartsd meg mostantól fogva az Istentől neked rendelt helyet a mindenható Isten tekintélyéből.) III. Károly ünnepélyes trónra ültetésénél az érsek ezt az imát mondta el, de Mária Terézia koronázásán elhangzó ima kezdete eltért: „Sta et retine amodo locum, quem hucusque Paterna successione tenuisti, haereditario iure tibi a Deo delegatum.”²⁸ (Állj és tartsd meg mostantól fogva az Istentől örökjogon neked rendelt helyet, amelyet eddig atyai örökségként birtokoltál.) Ebben a formában az ima kezdete megegyezik a német-római rítusban használtéval, amelyet a középkorban a magyar királykoronázásokon is alkalmaztak: „Sta et retine locum amodo quem hucusque paterna successione tenuisti haereditario jure tibi delegatum per auctoritatem Dei omnipotentis.”²⁹

Összevetve a 12. századi kölni és az 1722. évben kiadott pontifikále könyörgését a két változat között csak a kiemelt rész különbözik. 1741-ben ezzel a betoldással egyértelműen utalnak az érvényben lévő öröklési rendre. Ebben a megfogalmazásban egyrészt az 1687. évi II. törvénycikkben lefektetett örökös királyság, másrészt az 1723. évi II. törvénycikkbe foglalt Pragmatica Sanctio, vagyis a nőági örökösödés fejeződik ki. Ezzel a középkori eredetű betoldással hangzott el a könyörgés azután 1790-ben, II. Lipót pozsonyi,³⁰ illetve 1792-ben I. Ferenc budai koronázásán is,³¹ sőt már III. Károly 1723. évi és Mária Terézia 1743. évi cseh koronázási szertartásában is ez a forma szerepelt.³² A cseh rendek 1720-ban fogad-

²⁷ *Pontificale Romanum*, 1722, 143.

²⁸ HHStA Zeremonialprotokolle Bd. 18, f.287r

²⁹ *Pontificale ecclesiae Coloniensis*, 11. jegyzetben *i. m.*, 36v–37r.

³⁰ „Sta hic, inquit, Rex inclyte, et retine a modo locum, quem hucusque paterna successione tenuisti, haereditario iure tibi a Deo delegatum etc.” DECSY Sámuel, *A Magyar Szent Koronának és az aboz tartozó tárgyaknak históriája*, Béts, 1792, 571. (Decsy művének reprintje: *Ua.*, Bp., Kosuth, 2008),

³¹ *Naponként-való jegyzései az 1792-dik esztendőben Felséges Ferentz magyar és cseh országgi király által, szabad királyi várossába Budára pünkösöd havának 20-dik napjára rendelt, s ugyan ott azon esztendőben szent-Iván havának 26-dik napján bé-jegyzett magyar ország gyűlésének*, Buda, 1792, p. 65.

³² III. Károly cseh koronázásához: HHStA Ältere Zeremonialakten Kart. 32. Actus Coronationis, f. 266r; Mária Terézia cseh koronázásához: MNL OL P 108, f. 106.

ták el a Pragmatica Sanctiót,³³ úgy tűnik, hogy az öröklési rend elfogadását követően ezt a koronázási szertartásokon is kihangsúlyozták.

Összegzés

A bécsi udvar sikere a szövegmódosításokban nagyban múlt az esztergomi érseken, ahogyan ez az 1712. és 1741. évi koronázásokon jól megfigyelhető. Keresztély Ágost hercegprímás nem engedte az Egyház által elrendelt liturgia módosítását, cserébe viszont megígérte, hogy a beszédeiben többször meg fogja említeni az örökös királyságot. Az érsek ragaszkodását az egyházi fegyelemhez az is jól mutatja, ahogy a trienti zsinat előírása szerint a magyar papok ruházatát szabályozta.³⁴ Nem emelt szót azonban a nádor által feltett kérdés eltörlése ellen, mivel az a 15. századtól már elsősorban a szertartás világi részéhez tartozott. Ezzel szemben a bécsi udvar sikerrel járt Esterházy Imre esztergomi érseknél, aki 1725-től töltötte be az érseki széket. A Habsburg udvarhoz való hűségének egyik jelentős megnyilvánulása a nőági örökösödés elfogadásában játszott szerepe volt. A horvát rendek (még zágrábi püspöksége idején) az ő javaslatára fogadták el a nőági öröklési rendet, hozzátéve, hogy a magyar rendektől függetlenül is elismerik azt. Magyarországi elfogadásában is fontos tanácsokkal látta el a bécsi udvart, amelyek az 1722–1723. évi országgyűlésen végül sikert hoztak.³⁵ Az érsek politikai tevékenységét a dinasztikus érdekek határozták meg, feltételezésem, hogy a nőági örökösödés elfogadásában való korábbi közreműködése is közrejátszhatott abban, hogy ez a korábbi pontifikáléban lévő imaszöveg bekerülhetett a liturgiába.

A vázolt változtatások a koronázási szertartás menetében és imaszövegeiben világosan megmutatják, hogy az egységes, minden részletében pontos előírásokkal rendelkező liturgia mégis módosulhatott, és ezáltal az egyházi szertartás is a politikai kommunikáció és az uralkodói reprezentáció fontos részét képezte.

³³ Jörg K. HOENSCH, *Geschichte Böhmens: Von der slavischen Landnahme bis ins 20. Jahrhundert*, München, C. H. Beck, 1987, 248.

³⁴ LAKATOS, 8. jegyzetben *i. m.*, 329.

³⁵ KOLTAI András, *Császárhű, bőkezű, remete: Esterházy Imre hercegprímás*, Limes: tudományos szemle, 2005/3, 8–9; FORGÓ, 8. jegyzetben *i. m.*, 72–77.

Függelék

Az akklamáció szövege:

Német-római pontifikále (12. század)	„Vis tali principi ac rectori subici, ipsiusque regnum firmare, fide stabilire atque iussionibus illius obtemperare [...] regi quasi precellenti?”
világi elemként	„Magyarok akarjatok é az fölség[h [N-t] ezen szent koronával meg koronáztatni.” ³⁶

Az egyházi eskü incipitjei:

Pontificale Romanum (1722)	„Ego N. Deo annuente futurus Rex N. profiteor et promitto coram Deo et angelis eius etc.”
III. Károly (1723: cseh koronázás)	„Ego Carolus Deo annuente coronandus Rex Bohemiae profiteor, et promitto coram Deo et angelis eius etc.”
Mária Terézia (1741: magyar koronázás)	„Ego Maria Theresia Domina et Rex Hungariae profiteor et promitto coram Deo”
Mária Terézia (1743: cseh koronázás)	„Ego Maria Theresia Deo annuente coronanda Rex Bohemiae profiteor et promitto coram Deo”

³⁶ MNL OL A95 Acta Diaetalia 1712–1715, f. 443r.

Az intronizáció incipitjei:

Pontificale Romanum (1722)	„Sta et retine amodo locum tibi a Deo delegatum per auctoritatem omnipotentis Dei”
III. Károly (1712: magyar koronázás)	„Sta et retine amodo locum etc.”
III. Károly (1723: cseh koronázás) Mária Terézia (1741: magyar, 1743: cseh koronázás) II. Lipót (1790: magyar koronázás) I. Ferenc (1792: magyar koronázás)	„Sta et retine amodo locum, quem hucusque paterna successione tenuisti, haereditario iure tibi a Deo delegatum etc.”
Német-római pontifikále (12. század)	„Sta et retine locum amodo quem hucusque paterna successione tenuisti haereditario iure tibi delegatum per auctoritatem Dei omnipotentis etc.”

The liturgy of the Hungarian coronation in the 18th century

Fügedi Erik divided the ceremony of coronation into two parts, an ecclesiastical, which was performed within the mass, and a secular part. The liturgy of the Hungarian coronation took place on the basis of the Romano-German Pontifical and later of Durand's Pontificale. The unified Pontificale Romanum was edited according to the decision of the Council of Trent (1545–1563), and this pontifical was obligatory for the Church. Therefore this Pontificale Romanum was used also in the Hungarian Kingdom during the 18th century. However, we can find differences between the Pontificale and the sources of the Hungarian coronations.

I present three elements, the acclamation, the ecclesiastical oath and the enthronement, which could be parts of the symbolical political communication. The acclamation

before the crowning meant the question asked three times in Hungarian in the church by the palatine, if the people present wanted the candidate to be crowned. The answer was also uttered three times in Hungarian: “we want”. The *Pontificale Romanum* did not contain this element, but a 12th century Romano-German Pontifical from Cologne, for example, includes it as a question of the prelate. Durand, who revised that liturgical book between 1292 and 1295, omitted this question, but it lived on as a secular part of the mass till 1712. In 1712 the Viennese Court abolished this acclamation referring to article no. II of 1687, which decreed that the Hungarian Kingdom was ruled by the male line of the Habsburg dynasty. The incipit of the ecclesiastical oath in the *Pontificale Romanum* was: “Ego N. Deo annuente *futurus* Rex N. profiteor et promitto coram Deo et Angelis eius.” It appeared in the source of Maria Theresa’s coronation in 1741 as: “Ego Maria Theresia Domina et Rex Hungariae profiteor et promitto coram Deo”. The prayer of the enthronement in the *Pontificale Romanum* was: “Sta et retine amodo locum tibi a Deo delegatum per auctoritatem omnipotentis Dei.” It had the following version in the scenario of the ceremony, the so-called Directorium of Maria Theresa’s (1741, Praha, 1743), Charles VI’s (Praha, 1723), Leopold II’s (Pozsony, 1790), and Francis I’s (Buda, 1792) coronations: “Sta et retine amodo locum, *quem hucusque Paterna successione tenuisti, haereditario iure tibi a Deo delegatum*”. The interpolated part came from the Romano-German Pontificale, where this version was the prayer during the enthronement.

The marked differences may represent the hereditary reign codified in 1687, while the line of succession was determined in the Pragmatic Sanction in 1723, so the liturgy could be also part of the political communication.

HEVESI ANDREA

*Az egyházi reprezentáció és az önreprezentáció kapcsolata a
16–17. századi protestáns gyülekezeti énekeskönyvekben
A 17. század végi kolozsvári unitárius nyomda**

Vizsgálataim a 16. századi, 17. század eleji protestáns gyülekezeti énekhagyomány szövegváltozataira irányulnak az 1602–1615 között megjelent kolozsvári kiadású unitárius énekeskönyv 118 gyülekezeti énekét alapul véve. A kutatás során szükség-szerű a nyomtatott gyülekezeti énekhagyomány apparátuskészletének – előszavak és ajánlás, szerkezet, címadási szokások, nótajelzések stb. – vizsgálata is, hiszen e külső, ám a nyomtatott hagyományban a szövegekhez szorosan hozzátartozó apparátus is fontos információkkal szolgálhat a gyülekezet éneklési szokásainak megismeréséhez, a változási tendenciák feltérképezéséhez. Az énekeskönyvek szerkesztőinek önreflexív jellegű¹ megnyilvánulásai ugyanis segíthetnek megérteni azt, hogy pontosan milyen céllal, milyen korabeli befogadót megcélözva igyekeztek összeállítani a gyűjteményeket.²

Jelen dolgozatban a protestáns gyülekezeti énekeskönyvek előszavai, ajánlásai alapján igyekszem bemutatni, hogy hogyan, milyen eszközökkel, milyen reprezentációs célt szolgálhattak a gyülekezeti énekeskönyvek az egyes felekezetek esetében, s ehhez képest milyen tendencia jellemző a 17. századi nyomtatott unitárius hagyományra.

A protestáns énekeskönyvek elején jellemzően két ajánlástípus található: egy olyan, amely a kiadást anyagilag vagy technikailag támogató személyhez, személyekhez szól, illetve egy olyan, amely az olvasóhoz van intézve, s a gyülekezeti énekeskönyv használatával kapcsolatos tudnivalókat, az éneklés, a hálaadás fontosságára való figyelemfelhívásokat tartalmazza.

* A tanulmány az OTKA-K 109227. számú kutatási projektjének támogatásával készült.

¹ Az önreflexív műfaji, poétikai, retorikai jellegű, vagy a befogadóra irányuló ilyen, a szövegek apparátuskészletében is megtalálható megnyilvánulások regisztrálása reményeink szerint a 17. századi magyar vers repertóriumában (RPHA 17) is helyet kap majd, hiszen a verses szövegeken kívül a szorosan hozzájuk tartozó paratextusok, apparátuskészlet is fontos adatokat szolgáltathat a 16–17. századi irodalom poétika- és retorikahasználati, értelmezési gyakorlatának megismeréséhez.

² H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Bp., Universitas, 2004 (Historia Litteraria, 17), 22.

Reprezentáció szempontjából ezek az ajánlások több funkcióval is bírnak, hiszen egyrészt reprezentálják az énekeskönyvet használó gyülekezet felé az egyházat, sugallva annak fontosságát, hogy a hívek „aktív” módon vegyenek részt az istentiszteleten, s ezért kínálnak számukra kézbe vehető énekgyűjteményt. Másrészt az énekeskönyv-kiadást támogató nemes vagy polgárszemély a támogatással önmagát is reprezentálja a gyülekezet felé.

Bornemisza Péter 1582-es detrekői énekeskönyv-kiadása, az *Énekek három rendbe*³ előszava és ajánlása jól példázza a reprezentáció-önreprezentáció fontosságát: Bornemisza, a szerkesztő Gyarmati Balassa István feleségéhez, Czoron Annához intézi ajánlását, amelyben hangsúlyozza, hogy az asszony és annak férje indítatására készíti el az énekeskönyvet, amelyből az Istent szerető hívek is ugyanolyan haszonnal épülnek, mint a kiadást támogató asszony. Az előszóban Bornemisza többször utal a készülöbén lévő (és 1584-ben megjelenő) prédikációs kötetére is,⁴ amelyet Balassa István támogatásával, az ő megrendelésére ír meg, majd ad ki. Ezáltal hangsúlyozza viszont, hogy a gyülekezet számára legfontosabbakat, a templomban elhangzó prédikációkat és az azt kísérő gyülekezeti énekeket a házaspár támogatásával tudja a gyülekezet számára elérhetővé tenni.

Az előszók és ajánlások által válik mind az egyházi vezetés, mind a gyülekezet minden tagja, mind a támogató és az előszót író szerkesztő vagy kiadó személy egy kölcsönös reprezentatív folyamat részesévé.

Az unitárius énekeskönyv-kiadások – a hiányos adatok ellenére – úgy tűnik, hogy némileg eltérnek ettől a bevettnek mondható protestáns hagyománytól. A 16. század végi és 17. századi unitárius énekgyűjteményekről sajnos igen kevés adatunk maradt fenn, és a néhány meglévő kötet többsége is csonkapéldány. Mégis arra következtethetünk a fennmaradt anyagból, hogy a reprezentációs eszközként szolgáló előszó és ajánlás kevésbé explicit, sőt, kevesebb jelentőséggel bír az unitárius énekeskönyv-kiadásokban, mint a többi felekezetenél.

Ráadásul, ahogyan azt látni fogjuk, a nyomdai költségek viselője a 17. század végére már elsősorban nem az önreprezentáció céljával és/vagy a vallása iránti elkötelezettségből támogatja az unitárius énekeskönyv-kiadásokat.

Az unitárius énekeskönyveknek három típusát különböztethetjük meg: vannak alapvetően templomi használatra szánt, gyülekezeti énekeskönyvek, vannak ma-

³ BORNEMISZA Péter, *Enekek három rendbe* [...], Detrekő, 1582, RMNy 513. Hasonmás kiadása: BORNEMISZA Péter, *Énekek három rendbe, Detrekő 1582*, kíséző tanulm. KOVÁCS Sándor Iván, s. a. r. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1964 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 6).

⁴ BORNEMISZA Péter, *Predikatioc, egész esztendő által minden vasarnapra rendeltetett euangeliombol* [...], Detrekő, 1584, RMNy 541.

gánájtatosságot szolgáló, kis alakú ima-énekeskönyvek, és ezektől mindig külön nyomva jelennek meg a halotti énekeskönyvek.

A gyülekezeti énekeskönyvek közül jelenleg úgy tudjuk, hogy az első 1602–1615 között⁵ jelent meg Kolozsvárt.⁶ Sajnos ennek a kiadásnak csak az elején is, végén is csonka példánya maradt fenn, így nem tudjuk, hogy volt-e előszava. A következő, kibővített gyülekezeti énekeskönyv 1632-ben minden bizonnyal Thor-dai János szerkesztésében⁷ jelent meg Kolozsvárt.⁸ Ebből a kiadásból van olyan példányunk, amely nem csonkult az elején, így egészen biztosan állítható, hogy az 1632-es unitárius gyülekezeti énekeskönyv nem tartalmazott sem ajánlást, sem az olvasóhoz címzett előszót. A következő gyülekezeti énekeskönyv 1697-ben,⁹ a század végén jelenik csupán meg, amelynek az előszava a *Kegyes Olvasót* szólítja meg, s ajánlást nem tartalmaz. Ennek okairól a későbbiekben még lesz szó. Az olvasóhoz címzett előszóban a nevét nem ismertető szerkesztő kitér arra, hogy az idő mostoha volta miatt nem jelenhetett meg az unitárius egyház énekeskönyve, de most pótolja az elmaradást. Ez az előszó a szokásosnak mondható, Szent Pál-tól származó idézeteken keresztül hangsúlyozza az Istenhez éneklés fontosságát.

A halotti, temetési énekeskönyvek megjelenési idejét kikövetkeztethetjük a gyülekezeti- és magánhasználatra szánt énekeskönyvek kiadási éveiből. Ez alapján megállapítható, hogy minden bizonnyal 1602–1615 között adtak ki ilyen, amikor az első gyülekezeti énekeskönyv megjelent, illetve nyoma van az egyháztörténetben¹⁰ egy, az Abrugyi György nyomdájából származó, datálatlan halotti énekeskönyvnek is, amelyet a korabeli másik két típusba tartozó énekeskönyv megjelenési ideje alapján 1632 és 1635 közé tehetünk.¹¹ Mára már csak az 1660-as kiadás-

⁵ *Isteni dicséretetek* [...], Kolozsvár, 1602–1615, RMNy 983.

⁶ Az unitárius egyháztörténet nyomán számos szerző véli azt, hogy már Dávid Ferenc idejében is volt nyomtatott énekeskönyv, ám mivel erre semmiféle bizonyítékunk, konkrét említésünk nincs, így ennek számbavételétől eltekintünk. KÉNOSI TÓZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története*, I, ford. MÁRKOS Albert, bev. BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, 2005, 796. – A Dávid Ferenc korában kiadott énekeskönyvet tartja első kiadásnak szinte minden, a 19. században keletkezett unitárius énekeskönyvekről szóló szakirodalom is, pl.: JAKAB Elek, *Adatok énekeskönyveink bibliográfiájához*, Magyar Könyvszemle, 1882, 40–71; KANYARÓ Ferenc, *A legrégebb unitárius énekeskönyvekről*, Magyar Könyvszemle, 1895, 321–332.

⁷ *Régi magyar költők tára XVII. század, 4: Az unitáriusok költészete*, s. a. r. STOLL Béla, TARNÓC Márton, VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1967, 536–538.

⁸ *Isteni dicséretetek, imadságok* [...], Kolozsvár, 1632, RMNy 1541.

⁹ *Isteni dicséretetek, imadságok* [...], Kolozsvár, 1697, RMK I. 1503.

¹⁰ KÉNOSI TÓZSÉR, UZONI FOSZTÓ, *i. m.*, 696.

¹¹ [*In exequiis defunctorum canendae* [...], Kolozsvár, typ. Heltai, 1660 előtt], RMK I. 942/B.

ból¹² (az eddig egy példányban ismert temetési énekeskönyvnek nemrégiben került elő egy másik, a székelykeresztúri gimnáziumból eltűnt példánya) és az 1697-es,¹³ tehát a gyülekezeti énekeskönyv idejében kiadott halotti énekeskönyvből maradt fenn példány. Ezeknek egyike sem tartalmaz sem ajánlást, sem előszót, annak ellenére, hogy a nyomtatványok eleje nem csonkult. A temetési énekeskönyvhöz Újfalvi Imre debreceni református kiadása csatolt előszót,¹⁴ amelyben ismerteti, hogy mely ének a temetési szertartás melyik részénél, hol használható. Ehhez képest az unitárius halotti énekeskönyvekben – amelyek, meg kell jegyezni, jórészt az Újfalvi-féle kiadás bővített változatai, s az unitárius dogmatikai elveknek megfelelően változtatva közlik a szöveget – nem találunk előszót, és az énekeket ábécérendben hozzák, így feltehetően már ismerik, mit mikor, hol kell énekelni, s nem szükséges ezt külön ismertetni.

Az unitárius magánhasználati énekeskönyvek egy részéről szintén csak kortárs, vagy későbbi említés, ismertetés alapján vannak adataink. Minden bizonnyal magánhasználatra szánt ima-énekeskönyv lehetett az az 1592 és 1597 között megjelent nyomtatvány,¹⁵ amelyről Enyedi György püspök a *Conciones*¹⁶ éneklésről szóló részében emlékezik meg az alábbi módon: „Ám mostan a könyvnyomtató egynéhány szép dicséreteket külön kinyomtatott az imádságokkal együtt, kikkel mostan szoktunk élni.”¹⁷

Ehhez hasonló a Bornemisza Péter énekeskönyvében, illetve prédikációgyűjteményében a két különböző műfajú és funkciójú, de alapvetően a templomhoz, a gyülekezethez kötött nyomtatványok egymásra utalása, hiszen ezek egymás kiegészítéseként jelentek meg Bornemiszánál. Enyedi éneklésről szóló prédikációjának folytatása azonban nem teljesen hozható párhuzamba a Bornemiszánál olvasható utalásokkal – például azzal, hogy a használó az egyes prédikációkhoz tartozó éneket hol találja meg az énekeskönyvben, illetve a másik kötetben. Enyedi ugyanis a prédikációban az énekeskönyvre való utalását így folytatja:

¹² *In exequiis defunctorum canendae: Halott Temetéskorra való Enekek [...]*, Kolozsvár, 1660, RMK I. 956.

¹³ *In exequiis defunctorum [...]*, Kolozsvár, 1697, RMK I. 1504.

¹⁴ *In exequiis defunctorum: Halott temetéskorra való énekek*, Debrecen, Rheda, 1598, RMNy 832. (Nincs példány). – *Keresztyeni énekek [...]*, Debrecen, 1602, RMNy 886/2.

¹⁵ *Egynehány szép dicséretek és imádságok [...]*, Kolozsvár, Heltai, 1592–1597, RMNy 746. (Példány nem ismert).

¹⁶ Az éneklésről szóló prédikációt közli: H. HUBERT, 3. jegyzetben *i. m.*, 379–389.

¹⁷ A modernizált átírást H. Hubert Gabriella szövegközlése alapján készítettük. H. HUBERT, 3. jegyzetben *i. m.*, 388.

Sokan vannak a hallgatók közül, kik írást értnek, egy néhány pénzeget ne szánják, vegyenek benne, és velünk együtt énekeljenek és imádkozzanak az Úrnak, ezt cselekedik másutt is a jól rendelt eklézsiákban, a keresztények ne szégyenljék tanulni és követni a jót.¹⁸

Ebből az 1590-es évek második feléből származó prédikációból egyrészt azt tudjuk meg, hogy Enyedi jól ismerte a többi felekezet éneklési szokását, másrészt az is kiderül, hogy a nyomtatott isteni dicséretet „reklámozni”, népszerűsíteni kellett a prédikációkban a gyülekezet számára. Ennek az okát érdemes abban keresnünk, hogy feltehetően ez az első nyomtatott unitárius énekeskönyv, a gyülekezet még nem találkozott eddig ilyenrel. Így a Dávid Ferenc idejéből való énekeskönyv feltételezett létezéséhez nem tudunk további adatokat szolgáltatni.

A magánhasználatra szánt énekeskönyveknek 1623-as kiadásáról¹⁹ is tudunk Várfalvi Nagy Jánostól, ám ez a példány mára elveszett.²⁰ Várfalvi ismertetése előszót nem említ, ám mivel utal az énekek előtt található három imádságra, majd pontos incipitjegyzéket ad az énekekről, így feltehető, hogy ha a nyomtatvány előszóval vagy ajánlással rendelkezett volna, azt is ismerteti, de legalább megemlíti a tanulmányában.

Az RMNy 1615. tételszámú makulatúráról Fekete Csaba mondta ki először, hogy minden bizonnyal a kolozsvári unitárius nyomda terméke, és unitárius magánhasználatra szánt énekeskönyv töredéke lehet.²¹ A makulatúrán található töredékes verses szövegeket összevetve az unitárius gyülekezeti és magánhasználati énekeskönyvek szövegváltozataival megállapíthatjuk,²² hogy a makulatúrán olvasható két ének, az *Aki veti segedelmét...* (RPHA 0074) és az *Adj már csendességet...* (RPHA 2007) szövegváltozatai az unitárius hagyományéval egyeznek meg azokon a pontokon is, ahol a többi protestáns szövegváltozattól az unitárius hagyomány eltér. Ezáltal egészen bizonyosan mondhatjuk, hogy egy 1635-ös unitárius magánhasználatra szánt ima-énekeskönyv töredéke az RMNy 1615. tételszámú makulatúra. Az énekek előtt pedig csakúgy, mint ahogyan azt Várfalvi tanulmánya is említi az 1623-as kiadásnál, három imádság található, amelyek egy része minden

¹⁸ A modernizált átírást H. Hubert Gabriella szövegközlése alapján készítettük: *Uo.*

¹⁹ *Énekeskönyv*, Kolozsvár, 1623, RMNy 1290.

²⁰ VÁRFALVI NAGY János, *Az unitáriusok énekeskönyveiről*, Keresztény Magvető, 1871, 93–126.

²¹ FEKETE Csaba, *A 16–17. század legkisebb imádságos könyve = Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2012 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 3), 91–103.

²² Erről bővebben: HEVESI Andrea, RMNy 1615: *Egy unitárius ima-énekeskönyv töredéke a többi 17. századi unitárius énekeskönyv tükrében*, Keresztény Magvető, 2013, 377–390.

bizonytal Enyedi Györgytől származik. Az imádságok előtt előszó is volt, ezek a lapok a makulatúrán szinte olvashatatlanok. A következőket lehet elolvasni:

De még-is etiam [?] akarom annak [?] jelet mutatni, es ez könyvetket te
Kegyelmeteknek dedicálni, ez vegre: tudván azt hogj az [?] Kegyelmetektől
származot Rajotskák, az idegen helyekre ki terjedvén az Sz. Lélek dajkálko-
dásában s[?] lelki eledelt ohaytván nagy kedvesen veszik elő.

Kiderül tehát, hogy a század legkisebb, 32° méretű, unitárius magánhasználatra szánt énekeskönyvének az unitárius énekeskönyv-kiadási szokástól eltérően volt dedikációja, de nem tudjuk, ki lehetett a címzett. Az bizonyos, hogy a „kegyelme-
teknek” nevezett címzett által „idegen helyekre” küldött csoportoknak szánja a szerkesztő az énekeskönyvet. Arra nézvést azonban nincs adatunk, hogy az idegen helyen tartózkodók miért, hová mentek. Elképzelhető, hogy esetleg egy, a peregrinánsokat támogató személy, illetve a peregrináló diákok a címzett, de az sem lehet kizárt, hogy esetleg a hódoltsági területekre induló unitáriusokat célozza meg az énekeskönyv. A többlettől eltérő, kisebb nyomtatvány előállításának is nyilván a praktikum, a könnyű hordozhatóság volt az oka. Az ezt követő, 1700-as kiadású unitárius magánhasználatra szánt ima-énekeskönyv²³ már nem tartalmaz hasonló dedikációt, sőt, a három imádság sincs már az elején, hanem az ifjúságot tanító öt regula található a kötet élén.

Látható, hogy a protestáns énekeskönyvek, imakönyvek esetében megszokottak mondható ajánlás és/vagy előszó, mely a kiadást támogató személyt, a használót, az olvasót szólítja meg, az unitárius énekeskönyvekben igen ritkán jelenik meg.

A 17. század végén, a felújított unitárius nyomdában, amelynek Liszkai Mihály volt a nyomdása, hosszú szünet után ismét kiadták mind a három különböző típusú énekeskönyvüket az unitáriusok, Kmita Andrásné költségével. Mégis, ahogy láttuk, sehol nem találunk dedikációt, köszönő említést Kmitáné anyagi támogatására vonatkozóan: az 1697-es gyülekezeti énekeskönyv, az 1697-es halotti énekeskönyv és az 1700-as magánhasználatra szánt ima-énekeskönyv sem tartalmaz dedikációt. Perger Péter²⁴ és Molnár Dávid²⁵ kutatásai azonban a segítségünkre

²³ *Imadsagos es enekes kézbe hordozo Könyvetske [...]*, Kolozsvár, 1700, RMK I. 1558; *Imadsagos Könyvetske [...]*, Kolozsvár, 1700, RMK I. 1559.

²⁴ PERGER Péter, *Egy 17. századi nyomdafelszerelés útja Béctől Kolozsvárig*, Magyar Grafika, 52(2008), különszám, 71–75; PERGER Péter, *A kolozsvári unitárius egyház nyomdájáról való számvetés = Fata libelli: a nyolcvan éves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2003, 289–304.

lehetnek abban, hogy megértsük ennek okát. A legújabb kutatásokból ugyanis kiderül, hogy Kmitáné maga felügyelte a nyomda felállításának, a betűk beszerzésének munkálatait, s a nyomda felállításába is több pénzt fektetett, mint az unitárius egyház. S valóban, az énekeskönyvek címlapjain szerepel is 1697-től, hogy Kmita Andrásné költségével jelentek meg. Köszönet vagy dedikáció azonban nincs, annak ellenére, hogy az egyháztörténet-írás Kmitánét mint jámbor özvegyet, az unitáriusoknak nyomdát adó „böcsületes patróna asszonyt” említi.

A Molnár Dávid által talált, 1697. március 5-ére datált konszenzuális levélből²⁶ kiderül ugyanis, hogy Kmitáné adta a nyomdához szükséges pénz nagy részét, ő felügyelte a beszerzést, mi több, a saját házában állíttatta fel a nyomdát is. A levél alapján úgy tűnik, hogy a „becsületes és buzgó indulatú” Kmita vagy Lengyel Andrásné az unitárius nyomdatermékeket elsősorban befektetésnek szánta, nem a saját, és/vagy a saját felekezete számára készített reprezentációs céloknak rendelte alá. A konszenzuális levélben pont az énekeskönyvekről esik szó az anyagiakat érintő kérdések kapcsán:

Hogy mivel mind számos költsége volna benne az denominált [megnevezett] böcsületes patróna asszonynak, és több, mint az ekl[ézi]á[na]k, azért az mostan kinyomtatott másfélezer psaltériumbéli egzemplárok[na]k [példányoknak] az ára, sőt az funebrálisok[na]k is, melyek[ne]k is numerusa [száma] ezerig excrescált [szaporodott], in toto [egészében] az denominált asszonyra redundáljon [háromoljon] nem abban az költségben, mely vagy az tipográfiában, hanem azonkívül egyéb sok expensái [kiadásai] aránt...²⁷

A levél alapján azt mondhatjuk tehát, hogy a század végi unitárius nyomda énekeskönyv-kiadásainak anyagi háttérét biztosító asszony célja a támogatással már nem hasonlítható a 16–17. századi protestáns énekeskönyv-kiadások támogatási szokásaihoz és céljaihoz.

Már nem a reprezentáció-önreprezentáció funkciója dominál a támogatásban, hanem az üzleti szempontok, hiszen a kelendő, népszerű énekeskönyvek eladásából származó bevétel lett az, amelyből Kmitáné a nyomdát fenntarhatta, az üzletét beindíthatta.

²⁵ A Molnár Dávid által talált dokumentumok, illetve annak értelmezése kéziratban van. MOLNÁR Dávid, *Kmita Andrásné, a kolozsvári unitárius egyház nyomdájának felállítója: Adalékok a nyomda történetéhez*, kézirat.

²⁶ A levél a kolozsvári Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltárában található.

²⁷ Molnár Dávid átírata, szögletes zárójelben az átíró magyarázataival.

Az unitárius nyomdatörténetben hasonló példával már találkoztunk Heltai Gáspár özvegyénél is, aki férje halála után továbbvitte az üzletet. Heltainé elsősorban széphistóriák és egyéb népszerű világi szövegek kiadásával tartotta fenn a nyomdáját,²⁸ míg az özvegy Kmitáné felismerte az egyházi énekeskönyvek népszerűségében rejlő lehetőséget, és az unitárius énekeskönyvek kiadásával igyekezett nyomdáját fenntartani.²⁹ Ez az üzleti szempontú énekeskönyv-kiadás ekkorra már általánossá vált az evangélikus gyülekezeti nyomtatványok esetében, ám az unitárius nyomdában ekkor találkozunk a jelenséggel először.

A protestáns énekeskönyv (és imakönyv) kiadások esetében a 16–17. században megszokott hagyományt, amely során a kiadások anyagi támogatói a dedikációban vagy az előszóban említésre kerülnek, s így részesei lesznek mind az egyházi reprezentációnak, mind saját maguk, illetve a felekezetük reprezentálásában, az unitárius kiadások nem követik. Alig találunk előszót az unitárius énekeskönyvhagyományban, s a néhány előszó közül csak egyben van dedikáció. A század végére pedig látható, hogy az énekeskönyv-kiadás olyan üzletnek tűnik már, amelyben nincs szükség külön kihangsúlyozott egyházi reprezentációra, reprezentatív előszóra, hiszen a gyülekezet tagjai számára az énekeskönyv olyan értékkel bír, amelyet nem kell reklámozni. Másfélezer nyomtatott unitárius énekeskönyv és ezer temetési énekeskönyv úgy tűnik, 1697-ben biztos anyagi befektetést jelentett, hiszen a híveknek szükségük volt az énekeskönyvekre.

²⁸ A szórakoztató olvasmányok, így a históriák népszerűségéről és kelendőségéről bővebben: RITÓÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Eleink szórakoztató olvasmányairól*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1980, 650–655.

²⁹ Erre a párhuzamra már Molnár Dávid idézett tanulmánya is felhívja a figyelmet.

Die Relation der kirchlichen Representation und der Selbstrepresentation in den gemeindlichen Gesangbüchern des 16–17. Jahrhunderts – Ein sonderliches Beispiel: die Druckerei am Ende des 17. Jahrhunderts in Kolozsvár

In den meisten Fällen wurden die Herausgabe der protestantischen Gesangbüchern und Gebet-Gesangbüchern in den 16–17. Jahrhundert außerdem der Kirche auch von wohlhabenden Bürgern und Adligen unterstützt. Das wissen wir von den Vorwörtern und Dedikation mancher Gesangbüchern.

Meine Arbeit interpretiert diese Herausgabe-unterstützende adeligen und bürgerlichen Initiative durch die Vorwörter, und versucht darauf hinzuweisen, welche selbstrepräsentativen Aspekte die Gesangbüchern-Herausgabe gehabt hätte.

Die Selbstrepräsentation durch die Gesangbüchern-Herausgabe waren für die unitarischen Sammlungen nicht typisch, diese, für die protestantischen Gesangbüchern charakteristische Tendenz bindet sich erst von 1697, in der Vertretung von Kmita Andrásné heraus. Von dem Vortrag der vorbestehenden Daten stellt es sich heraus, dass Frau Kmita in der Wiederherstellung und Reorganisierung der unitarischen Druckerei eine sehr wichtige Rolle spielte. Im Vergleich zu der vorherigen unitarischen Tradition verändert sich also die Unterstützerrolle nur insoweit, dass die Selbstrepräsentation wegen des Entstehens der Druckerei mit konkreten finanziellen Gewinn kommt.

HORVÁTH SÁNDOR

Reprezentálás öltöztetős szobrokkal a körmenetekben

A Győri (Szombathelyi) Egyházmegye 18. század közepi példáján

A reprezentáció látványos formáját képezték a körmeneteken, valamint más egyházi szertartások vonulásain használt kellékek.

E kellékek – a tárgyak jellege szerint – a következő csoportokba sorolhatók:

- keresztek, feszületek;
- zászlók;
- fáklyák, gyertyák, lámpák;
- (öltöztetős) szobrok;
- egyébek: pajzsok, epítáfiumok, halotti koronák, töviskoronák, „Jézus Szíve”, stb.

Ezek elterjedéséről, szerepéről és egyéb jellemzőiről adunk áttekintést a Győri Egyházmegye, illetve szűkebben a későbbi Szombathelyi Egyházmegye területéről – elsősorban – a 18. század második felében Batthyány József által, valamint az újonnan alapított egyházmegyéjét vizitáló Szily János által készített egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján. A tárgyakkal való megragadhatóság érdekében természetesen napjaink még élő gyakorlatára is kitekintünk. Ez azért is szükséges, mert a nagyon korai darabok a II. József-féle egyházi reform következtében megsemmisültek, s legfeljebb néhány kivételes darab menekülhetett meg, például a tűzbevetéstől. Emellett a 17. század közepétől a Győri Egyházmegyében készített összeírással, amely a történeti Vas megyét csak részben érintette, például a locsmándi (ma: Lutzmannsburg, Ausztria) egyházkerület plébániáiból, továbbá a tőle északabbra fekvő egyházmegyes területekről, főképpen a soproni egyházkerületből hoztunk példákat, hogy a környék történeti változásait tágasabb időkeretben szemlélhessük.

Előzmények

A szent szobrok, képek öltöztetése, illetőleg körmeneti hordozása egyaránt több száz éves múltra tekint vissza: ez egy alakuló, átalakuló folyamat volt. Az öltöztetés indítéka és a megvalósításával közölt, közölni szándékozott üzenet, szimbolikus tartalom azonban más és más volt, illetve lehetett. Az adatok alapsabb vizs-

gálatával arra is rámutathatunk, hogy eltérő módon éltek ennek a lehetőségével adott időszakban egy szűkebb régióban, például egy egyházmegye területén belül.

Nem szükséges a korai előzményeket – mint például a nagyobb ízületeinél tagolt, mozgatható elefántcsontból faragott római kori babákat – bemutatnunk.¹ A kereszténység korai képhasználata, képtisztelete jelenti esetünkben az előképet. A szentek ábrázolásának öltöztetése – képeké, szobroké – a középkor korai századaiban is megjelent, már a trienti zsinat előtt is jelen volt. A lübecki templom Mária-szobrának öltöztetéséről a 14. század második feléből vannak adatok; akkoron gazdag lübecki özvegyek adományoztak ruhát a templom Mária-képének:² ezek főképp kötényhez hasonló formájúak voltak, s nem a figura alakjának felöltöztetésére törekedtek velük. A Hanza-városokban ekkoriban olyan értékes ruhákkal és ékszerekkel voltak a szobrok övezve, hogy őrzőket állítottak melléjük.³

A Kis Jézus-szobrok öltöztetésével kapcsolatos talán legkorábbi adat magyar vonatkozású. A svájci Engelberg/Sarnen női bencés rendházában lévő Kis Jézus-szobornak ruhát adományozó Habsburg Ágnes királyné, III. András király második felesége, immár özvegyként 1310-ben a königsfeldeni klarissza apácakolostorba költözött. A berni templom antipendiumát menyasszonyi ruhájából készítette, ugyanakkor a sarneni (Sarnen in Unterwald, Svájc) bencés apácák Kis Jézusának fémdíszítésű, mélyvörös öltözetet ajándékozott – talán ugyancsak a menyasszonyi ruhából.⁴ – A Kis Jézus-szobrok, -babák rendkívül kedveltek voltak az apácakolostorokban: szokás volt a beöltözéskor vagy a fogadalom letételekor ajándékba kapott Jézuskát megjelenített lelki társként gondozni, öltöztetni: a szobrocška egyszerre nyújtott vigaszt – a magány perceiben, óráiban – és jelenítette meg az égi vőlegényt.⁵ A viaszból alkotott, jászolba fektetett Kis Jézus- meg az üveg alatti Jézus és Mária-ábrázolások, valamint más szentek hasonló bemutatása e kolostori hagyomány kiterjesztésének is tekinthető, és ezek általában apácamunkaként készültek.

¹ Claudia LAMBRUGO, Fabrizio SLAVAZZI, Anna CEREZA MORI, *L'infanzia e il gioco nel mondo antico. Materiali della Collezione Sambon di Milano*, Milano, ET, 2012.

² Hans WENTZEL, *Bekleiden von Bildwerken = Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, II, Hrsg. Otto SCHMITT, Stuttgart, Druckemüller, 1948, 219–225.

³ VEREBÉLYI Kincső, *A kegyesszobrok öltöztetése = Mariazell és Magyarország: Egy zarándokhely emlékezete: Kiállítás a Budapesti Történeli Múzeum Kisceili Múzeumában 2004. május 28.–szeptember 12.*, szerk. FARBAKY Péter, SERFŐZŐ Szabolcs, Bp., Budapesti Történeli Múzeum, 2004, 427.

⁴ *Il Bambino Gesù: Italianische Jesuskindfiguren aus drei Jahrhunderten: Sammlung Hiky Mayr. Katalog zur Ausstellung im Palais Harrach Wien, 25. November 1998 bis 31. Januar 1999*, Hrsg. Nina GOCKERELL, Wien, Österreichisches Museum für Volkskunde, 1998, 31.

⁵ Uo.

A hordozható, öltöztetős szobrok minél élethűbb megjelenítéséhez – spanyol avagy mediterrán hatásra – valódi hajból készített parókát, üvegszemeket, festett viaszból való végtagokat készítettek. A Habsburg-ház spanyol királyi házzal kialakított dinasztikus kapcsolatainak kulturális vetületeként az 1710-es évektől a spanyol szobor- és babakészítés – tehát a fenti módszer – terjedt a Monarchiában is. Az így készített prágai Havas Mária karmelita templom „Prágai Kis Jézus” szobra nemesi esküvői ajándékként már 1587-ben Csehországba jutott, de csak a 17. század közepén kezdődött Európa-szerte terjedő kultusza.⁶ Ezt tekinthetjük a barokk kori Kis Jézus-tisztelet alapjának: a Prágai Kis Jézus mellett más, lokális jelentőségű, ettől kissé eltérő típusú Kis Jézus-szobrok is elterjedtek.

Apácamunka, a nemes textíliák mellett gazdag polionmunka ékesítette a vértanúk ereklyéit: akár egyes – papírszalagokkal is ellátott csontdarabkáikat, akár egész csontvázukat, földi maradványukat mutatták be üveg alatt, az utóbbi esetekben üveggoporsókban. A katakomba-szentek a 17. században elárasztották az egész keresztény, katolikus világot. 1632-ben látott napvilágot Roma Sotteranea címmel Antonio Bosio (1575 vagy 1576 –1629) munkája, amely révén a világ felfedezte a földalatti Rómát, s benne a katakombaszenteket.⁷

A középkori, mozgatható végtagú Jézus-szobrok, amelyeket a húsvéti szertartásokon levettek a keresztről és a sírba helyeztek, tehát a passiójátékok részei is voltak, az 1330-as 40-es évektől ismertek nemcsak Itáliában, hanem az alpesi országokban is.⁸

A mozgatható karú feszületet is magában foglaló liturgikus ünnep legkorábbi leírása bencés apácák konventjéből származik az essexi Barkingből, 1370-ből. A legteljesebb leírás azonban az 1489-es év Ordoja, Prüfening bencés apátságából, Regensburg közeléből – írta Freedberg, majd kiemelte: – Ezek kapcsán azt kell hangsúlyoznunk (ezt a leírások is kiemelik), hogy ezeken az eseményeken színészek együtt szerepeltek a képmásokkal.⁹

Röviden szót kell ejtenünk a reprezentáció középkori fogalmáról is. Ezt Marosi Ernő ragyogóan összefoglalta: a szó etimológiájához a praesens (jelen, gegenwärtig jelentésű) igeető és az ismétlődést kifejező igeekötő tartozik. „Ebben az értelem-

⁶ Manfred KOLLER, *Kleider machen Heilige: Über Bedeutung und Pflege bekleideter Bildwerke*, Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, 99(1996)/1, 30.

⁷ Massimiliano GHILARDI, *Le catacombe di Roma dal Medioevo alla Roma sotteranea di Antonio Bosio*, Studi Romani, 49(2001)/1–2, 27–56.

⁸ KOLLER, *i. m.*, 1996, 20–23.

⁹ David FREEDBERG, *Eleven képmások: A vízjók és legendák jelentősége*, ford. FARKAS Krisztina, Café Babel, 1995/15–16., 136.

ben – írja Marosi – tehát a reprezentáció nemcsak megjelenítést, hanem újbóli, másodszeri megjelenítést, esetleg felidézést jelent. Ez a megkettőződés, duplikáció éppúgy benne van a magyar másolat (vö. még másodlat!) szóban, mint pl. az ugyancsak sorszámos alter ego kifejezésben.”¹⁰ A háttér megvilágításához kiemeli, hogy mind az egyházi, mind a világi tisztviselők esetén, de a bíraskodásban is gyakorlat volt a helyettesítés. „Így tekintve a reprezentáció valóban akciónak bizonyul – szögezi le Marosi Ernő –, amelyben valamilyen minőség, pl. tisztség nyilvánul meg.”¹¹ A középkori reprezentáció legáltalánosabb jellege – az udvari reprezentáción belül – a „felségi” jelleg, a *regia maiestas*,¹² valamint néhány további speciális kvalitás: mint például az ereklyekultusz és az autenticitás.¹³ Innen már csak egy lépés kellett a természetfeletti vizuális megjelenítésében ahhoz, hogy az elevenség látszata kiemelt szerepet kapjon – történetesen éppen az öltöztetés révén is. Marosi szavaival:

A fenti elemzett normákban bekövetkezett változások erőteljes eltolódásokkal függték össze: amint ezt az ereklyekultusz felfogásának már a 14. századi története mutatja, az azonosságban, valamint a természetfeletti jelenlét átélésében nagyobb szerephez jutott az elevenség látszata, a vizualitás, mint korábban. Az ereklyetartó megpillantása, a rá- vagy bepillantás azonosul a belátással: az érzékfeletti válik szemléletessé. Így válik az elevenség normájává az élettelség látszata.¹⁴

E gondolatsort folytatja Freedberg, amikor egy középkori Szent Miklós szobor (az Aachen melletti Burscheid kolostorában lévő) és egy Szent Katalin szobor (a hovene-i apátság templomában álló) megelevenedését idézi fel a korabeli feljegyzések alapján: „A szemlélők legalábbis a tizenkettedik és a tizenharmadik században – fogalmaz Freedberg – úgy tekintettek a képmásokra, mint amelyek az érzelmek teljes skálájával rendelkeznek, s ezeket képesek is kifejezni. Az idézett leírást is az a hajlam fogja össze, hogy a képmást ne csak az elevenség fizikai attribútumaival ruházzák fel, hanem érzelmekkel is.”¹⁵ Sőt, olyan tulajdonságú képmásokról is beszámolnak a középkor ezen szakaszában, amelyek emberi képességeken túliak, felettiak: például úgy viselkednek, úgy változtatnak helyet, „mint

¹⁰ MAROSI Ernő, *A reprezentáció kérdése a 14–15. századi magyar művészetben*, Történelmi Szemle, 1984, 517–518.

¹¹ *Uo.*, 518.

¹² *Uo.*, 519.

¹³ *Uo.*, 524–528.

¹⁴ *Uo.*, 533.

¹⁵ FREEDBERG, *i. m.*, 138–139.

valamely repülő állat” (velut aliquod volatile animal).¹⁶ Eszme-futtatása zárásaként Freedberg megállapítja, hogy ma is, mi is – vagy sokan a velünk élő embertársaink közül – hasonlóan éljük, élük meg a képmás szerepét:

A tények magukért beszélnek: az eleven képmásokról való beszéd ma is folyik, az emberek továbbra is olyan válaszokat adnak, amelyek hiedelmekből, feltételezésekből és abból az érzésből erednek, hogy az élő és eleven minőségek a megformált tárgyban megtestesülnek. Mégpedig a tág értelemben vett megformált tárgyban, nemcsak az emberi alakban megformált tárgyak vagy az egyszerű, hagyományosan vallásos kultúrákban működő vallási tárgyak rendszerében.¹⁷

A nógrádi öltöztetős szobrokkal kapcsolatban Limbacher Gábor is hangsúlyozza, hogy a szentek ábrázolásai nem csupán emlékeztető, hanem megvédő funkcióval is bírnak, sőt, a népi vallásosságban az utóbbi, megszemélyesítő viszony markánsan ragadható meg.¹⁸

A barokk időszakában kiemelten nagy szerepe volt az öltöztetős szobroknak, amelyek között számos körmeneti volt, mindemelllett arra vonatkozó adatokat is találhatunk, amelyek csupán körmeneti szobrokról beszélnek, s nem egyértelmű, hogy ez egyúttal öltöztetést is jelentett. A barokk képmáshasználat hivatalos egyházi szabályozását a trienti zsinaton öntötték formába.

A trienti zsinat népi vallásosságra gyakorolt hatását, a zsinati határozatok üzenetét – benne a képmások használatát – Molnár Antal így foglalta össze:

A zsinat által meghatározott normák mindenekelőtt a középkori népi vallásosság babonásnak és az új egyházképpel ellenkezőnek minősített elemeitől kívánták megtisztítani a hívek vallási életét. [...] A zsinat utáni egyház képviselői, mindenekelőtt a jezsuita és ferences népmiszionáriusok számos elemében átalakították a népi vallásosság rítusait, átfomálták a szenttisztelnetet, különböző szentelményekkel krisztianizálták a pogány mágiát, korlátok közé szorították az ereklyekultuszt, a zarándoklatok és kegyhelyek új hálózatát szervezték meg. Munkájuk egyik legfontosabb célkitűzése a tudatosabb keresztény élet kialakítása, az alapvető hitigazságok megtanítása a katekizmus segítségével, valamint a szent és a profán tér és idő szigorú különválasztása volt. A katolikus reform által támogatott kultuszok közül kü-

¹⁶ *Uo.*, 141–142.

¹⁷ *Uo.*, 144.

¹⁸ LIMBACHER Gábor, *Mária kápolnák és az öltöztetős Mária-szobrok kultusza Nógrádban*, Néprajzi Értesítő, 1993, 193–203.

lönösen a Mária-kultusz és az Oltáriszentség tisztelete emelkedett ki – mindkettő a protestánsok támadásainak legfőbb céltáblája volt.¹⁹

A trienti zsinat képekkel, ábrázolásokkal kapcsolatos állásfoglalásáról Belting nyomán így összegezett Koller: a képek, ábrázolások

- anyagi természetűek
- formát alkotnak
- a kettő együtt a hasonlóság révén valami mást tartalmaz – ez utóbbira fordítja figyelmét a katolikus hívő.²⁰

Források

A témakör átfogóbb ismeretéhez forrásfeltárást végeztünk. Szily János egyházlátogatásának jegyzőkönyvei (1778–1780), valamint Batthyány József kánoni vizitációja (a Győri Egyházmegye vasi részei 1756–1758-ból) jelentette az alapot a nyugat-magyarországi, elsősorban a Szombathelyi Egyházmegyére vonatkozó adatok elemzéséhez. Egyházlátogatásokkal kapcsolatos részközleményeket adott ki magyar fordításban Sill Aba Ferenc a Vasi Honismereti Közleményekben 1987-től, de mi a Szombathelyi Püspöki Levéltár eredeti kéziratait vettük alapul. Emellett a Batthyány-vizitációt megelőző időszakból származó győri egyházmegyes jegyzőkönyvekből is válogattunk, azokból, amelyeket eredeti, latin nyelvű változatban tett közzé nyomtatásban Buzás József.²¹

Nyugat-Magyarországon a legfőbb példa nyilván Máriacell volt. A nagycelli (Mariatzell) Szűzanya papírra nyomtatott ábrázolásain csak öltöztetve látható a kegykép!²² (Az eredeti, középkori szobor csak az utóbbi években készített és terjesztett kis szentképeken, valamint más fotókon látható.)

¹⁹ MOLNÁR Antal, *A trienti zsinat (1545–1563) = A kora újkor története*, szerk. POÓR János, Bp., Osiris, 2009 (Osiris Tankönyvek), 332–348. – Vö.: Concilium Tridentinum

²⁰ KOLLER, *i. m.*, 29; Hans BELTING, *Bild und Kult: Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, München, Beck, 1990, 219.

²¹ Josef BUZÁS, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert*, I, Eisenstadt, 1966 (Burgenländische Forschungen, 52); UÓ, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert*, II, Eisenstadt, 1967 (Burgenländische Forschungen, 53); UÓ, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert*, IV, Eisenstadt, 1969 (Burgenländische Forschungen, 55); UÓ, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jarbe 1713*, Eisenstadt, 1981 (Burgenländische Forschungen, 69).

²² Lenz KRISS-RETTENBECK, *Bilder und Zeichen religiösen Volksglaubens*, München, Georg D. W. Callwey, 1963, 87. – A kegyzobor másolata viszont szinte kizárólagosan öltözet nélkül készült el: csak a lokális ábrázolások jelenítik meg néha ruhába öltöztetve. Más kegyzoborokat hol ruhában, hol ruha nélkül ábrázolják grafikai, kisgrafikai alkotásokon. Vö.: SZILÁRDFY Zoltán, TŰS-

Az írásos források mellett csak Vas megye területéről több, meglévő öltöztetős, körmeneti vagy csupán templomi szobrot ismerünk. Közülük néhány ismerhető publikációkból, mások pedig még nem. Előbbiek közé tartoznak a kiscelli, azaz celldömölki búcsújáróhely Szűzanya-szobra, a szombathelyi és a vasvári domonkos templomok öltöztetős Mária-szobrai, a vasvári templom körmeneti, úgynevezett „Hajas Mária” szobra, a jákfai, valamint a vasvári és az alsóújlaki szobrok, amelyek a vasvári múzeumban találhatóak. Gyakran csak vázszerkezetből áll a szobor alsó – esetleg nagyobbik – része (lásd: a vasvári Helytörténeti Múzeum Mária- és Kis Jézus-szobrát).²³ További öltöztetős és körmeneti szobrokat őriznek például Csényén, Jákon. A történeti Nyugat-Magyarország legrégebbi öltöztetős szobrát Esterházy Pál készítette és napjainkban Fraknó várában (ma: Forchtenstein, Ausztria) tekinthető meg.

Hordozó szobrok vagy öltöztetős szobrok?

A két típus két eltérő alkalmazást jelent: a hordozó, azaz körmeneti szobrok lehetnek öltöztetősök, de nem szükségszerűen. Az öltöztetős szobrok pedig nem mind körmenetiek. Azonban a szent cselekményekben használt öltöztetős szobrok egy része – amelyek nincsenek háromdimenziósan, plasztikusan megformálva, csak a váz készül el, valamint amelyek mozgatható tagúak – csak felruházva jelenik meg a hívők előtt.

Az öltöztetős szobrok sajátos csoportját alkotják a magánáhitathoz kötődő, Mária-házakba – többnyire üveges ajtajú szekrény(kék)be helyezett – Mária-szobrok, amelyeket gyakran öltöztetnek és kollázssal – a háttérre vagy az előtérbe ragasztott kis szentképekkel, polionnal, viasszal, finom textilekkel, gyönggyel, valamint papírvirágokkal – díszítenek.²⁴

Ábrázolás-típusok

Az öltöztetős és a körmeneti szobrok között a leggyakrabban a Mária-ábrázolások fordulnak elő. Ugyanakkor – az általunk vizsgált anyag alapján egyértelműen kijelenthető, hogy – nagyon sok (volt) a Kis Jézus-ábrázolás. Ennek ellenére a fenn-

KÉS Gábor, KNAPP Éva, *Barokk kori képregrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*, Bp., Egyetemi Könyvtár, 1987 (Bibliotheca Universitatis Budapestinensis Fontes et Studia, 5), 33.

²³ SZACSVAY Éva, KUTAS Eszter, *Kegyszobrok és kultuszai: Egy tárgy restaurálásának tanulságai*, Néprajzi Értesítő, 2004, 127–147; LANTOSNÉ IMRE Mária, *Öltöztetős Mária szobrok Magyarországon = Néphit, népi vallásosság ma Magyarországon*, szerk. LOVIK Sándor, HORVÁTH Pál, MTA Filozófiai Intézet 1990 (Vallástudományi tanulmányok, 3), 57.

²⁴ Vö.: VEREBÉLYI, *i. m.*

maradt tárgyak között alig őrződtek meg a Kis Jézus-ábrázolások, illetve csak akkor, ha a templomokban oltáron vagy szekrénykében másutt a közösségi áhitat általános templomi „kellékei” lettek. A botos, körmeneti Kis Jézus-szobrok egyike, az alsóújlaki, szerintünk a vasvári gyűjteményben található. Nem osztom Szacs vay Éva és Kutas Eszter véleményét, akik a vasvári múzeum Kis Jézus szobrát Mária-szobornak tartják.²⁵ A csipkegallér és -mandzsetta, valamint a hosszú, virágos hímzésű ruha sem ritka a Kis Jézus-szobroknál, ezért véljük azt, hogy az Iparművészeti Múzeumban található, Soós Katalin által restaurált szobor is Kis Jézust ábrázol és nem Máriát. Ezt erősíti a ruha díszítése is, hiszen Mária-szobor ruháit csak nagyon ritkán díszíti a szőlő és a búzalkalász, míg Jézus ruháján a megváltás misztériumát bemutató, az oltáriszentségre utaló szimbólumokként gyakran láthatók. Nem utolsó sorban – bár a publikált felvételek nem a legjobbak – a szobor jobb kézfeje is inkább Jézusra mutat.²⁶

A Szűzanya és a Kis Jézus ábrázolások mellett más szentek körmeneti hordozása, illetőleg öltöztetése is ismert volt néhány településünkön. Nyékről (ma: Ausztria) 1697-ben Szent Antal körmeneti szobrát, 1713-ból Millendorfból, Prodersdorfból és Zillingthalból Szent Sebestyén körmeneti szobrát, Sierczből Szent Sebestyén és Szent Rókus szobrát, Stickenbrunnból Szent Flórián és Jézus–Mária–József szobrát jegyezték fel.²⁷ A Szily-vizitációban Bánokszentgyörgyről, Csényéről, Egervárról, Ikervárról, Jánosházáról, Lentiből, Náraiból, Nyőgérből, Pápocról, Pusztamagyaródról, Rábahidvégről, Sárvárról és Vátról Szent Ferenc szobrát, Csényéről, Ikervárról, Jákról, Jánosházáról, Lipártról, Nyőgérből, Rábahidvégről, valamint Telekesről Szent Anna szobrát jegyezték fel. Ahol Szent Ferenc szobra, s mellette sokszor Szent Anna szobra megjelent, ott gyakran adják hírrül, hogy ferences kongregáció, ferences kordaviseelő társulat működik.²⁸

A későbbi korszakok körmeneti darabjai közül említsük meg a gyakorta megjelenő Jézus Szíve-szobrot, vagy magát „Jézus Szíve”-t, amely Felsőcsatáron például egy szív alakú, nagyméretű, vörös virágokkal – elsősorban rózsákkal – borított fakeret.

²⁵ SZACSVAY, KUTAS, *i. m.*, 128–129.

²⁶ SOÓS Katalin, *Egy 18. századi öltöztetős Madonna és ruhájának restaurálása*, Múzeumi műtárgyvédelem, 1981, 129–146; vö. GOCKERELL, *i. m.*, 106–116.

²⁷ BUZÁS, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert*, *i. m.*, I, II, IV; UÓ, *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jarbe 1713*, *i. m.*

²⁸ Szombathelyi Püspöki Levéltár, Szily egyházlátogatási jegyzőkönyvei, kézirat

A körmeneti hordozás módja

A szobrok körmeneti hordozásának két jellegzetes formája volt: a boton (a vizitációkban „Jesulus in Baculo”, azaz ’Jézuska boton’ feljegyzések). A másik az állványon, talpon való hordozás: itt hol csak a tartószerkezetet emelték a magasba, hol botokra támasztották. Állványon hordozzák például a vasvári „Hajas Mária”-t, a kiscelli baldachinos Mária-szobrot és a jáki Mária szobrot.

A Szily-vizitációban összesen 54 darab körmeneti, 27 darab botos és 83 darab öltöztetős szobrot írtak össze.

Kellékek

A Szily-féle egyházlátogatási jegyzőkönyvekben a szentek szobrainak következő kellékeit jegyezték fel: velum (lepel), antependium (oltár törzsét takaró lepel), toga (tóga), mantibula (leplecske), vestes (pl.) (ruhák), cingulum (öv), clenodium (ékszer), apparamentum (készítmény), „Násfa”, corona (korona), ornates (pl.) (ékszer).

A ruhák lehetnek emberi vagy speciális szabásúak. Lényeges, hogy mindig a szobor megfelelő takarása a cél.

A Mária-ruhák típusai – Frauhammer Krisztina szerint –: 1. szűk ruha (Loretto-típus), 2. kötény (Altötting), 3. széles kúp alakú kötény (Mariazell).²⁹ – Tehát jellemzően egy-egy típusú szabással készültek általában az egyes – főképpen kegyképeknek szánt – ruhák. Azért említjük a kegyképeket, mert szinte csak ezek ruháit ismerjük napjainkban.

Ritka a szabályos női ruhának megvarrott öltöztetős Mária-ruha – nyomatékosított Soós Katalin is, amikor az Iparművészeti Múzeum öltöztetős Mária-szobrot restaurálta. E Mária-ruha típussal való párhuzamot egy 18. század utolsó negyedéből való olasz (Sarnego-Chiesam Parachiale) Mária-szobornál talált.³⁰ – Ez akkor is fontos megállapítás, ha véleményünk szerint az érintett szobor nem Máriát, hanem a kis Jézust ábrázolja.

A csepregi gótikus Madonna-szobrot átalakították, hogy öltöztetését megkönnyítsék – véli Kerny Terézia;³¹ a korábbi korszakból származó szobrok öltöztetését

²⁹ FRAUHAMMER Krisztina, *Egy öltöztetett Mária szobor titkai = Vallási kultúra és életmód a Kárpát-medencében, 9: Tanulmánykötet a 90 esztendő Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*, szerk. GYÖNGYÖSSY Orsolya, LIMBACHER Gábor, Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, 2014, 85.

³⁰ SOÓS, *i. m.*, 130.

³¹ KERNY Terézia, *Madonna szobor Csepregről = Tanulmányok Csepreg történetéből*, szerk. DÉNES József, Csepreg, Csepreg Város Önkormányzata, 122.

segítő, – általában – barokk korban történő átalakításáról máshonnan is vannak adatok.

Ékszerek és rózsafüzérek adományozása már a középkortól hagyomány volt. Egy 1503-ban készült végrendeletben található korai adattal Kelényi Borbála a templomi szobrok díszítésének, megajándékozásának középkori magyar gyakorlataira világított rá.

Gersei Pető Miklós özvegye mindkét végrendelet-változat szerint testvére, Simonra egy kalcedon kőből készül olvasót, a megyesi vagy aranyosmeggyesi kolostorra pedig egy korall olvasót hagyott, hogy azt Szűz Mária nyakába akasszák, azzal a kívánsággal, hogy ha ez nem lenne lehetséges, akkor adják el, és a bevételt lelki üdvére használják fel. Az özvegy egy másik gyöngyházolvasót a keszthelyi Szűz Mária kolostorra úgy hagyományozott, hogy azt ugyanezen kolostor Krisztus szobrának nyakába akasszák. Sőt, ezen felül még egy fátylat is adományozott, hogy azt Szűz Mária fejére helyezzék.³²

Egyes zarándokok a búcsújárás alkalmával vásárolt rózsafüzért a nyakukba akasztva indultak haza a zarándoklatról: a 20. század első felében még élő máriacelli szokást korabeli fényképek igazolják, ám – bár csupán elvétve, de – még napjainkban is látni ilyen zarándokokat Mariazellben.³³ A középkori egyháznak nyújtott végrendeleti adományok kapcsán érdemes idéznünk Kubinyi András észrevételét. A Jagelló-kori főúri és nemesi végrendeleteket elemezve többek között így összegezte:

A kedvezményezettek között talán első helyen az egyházi testületeket említhetjük meg. (...) Bár az egyháznak történt hagyományozással a végrendelezők bőségesen igyekeztek gondoskodni lelkiüdvükről, feltűnő viszont, hogy a keresztényi irgalmasság által megkövetelt szegényekről történő gondoskodás szinte teljesen hiányzik, noha ez városi polgároknál nem ritka.³⁴

³² KELÉNYI Borbála, *Az öltöztetés Madonna két késő középkori forrás alapján, kitekintéssel a néprajzi párhuzamokra = Micae mediaevalis: Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról*, szerk. KÁDÁR Zsófia, MIKÓ Gábor, PÉTERFI Bence, VADAS András, Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2011 (Tanulmányok, konferenciák / ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola), 47–48.

³³ *Nagycell és Kiscell: Zarándoklatok Vas és Győr-Moson-Sopron megyében és Burgenlandban: Mariazell 850 éves jubileumára*, szerk. HORVÁTH Sándor, Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2008, 61, 2. kép skk.

³⁴ KUBINYI András, *Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban*, Soproni Szemle, 1999, 334.

Ez a „do ut des!” (adok, hogy adj!) elvet követő adományozást a zarándokhelyekre adományozott Mária-ruhák esetében napjainkig megfigyelhetjük: ilyenek például a vasvári „Hajas Mária”-nak cigány családok által adományozott ruhácskák.

Az uralkodó jelvények, elsősorban a koronák, főképpen a Szűzanya és a Kis Jézus öltöztetésének részei lehettek.

A Mária-ábrázolások megkoronázásáról tulajdonképpen már az efezusi zsinat (431.) döntött: a trónoló Madonna királydiadémmal övezve elterjedt mind a nyugati, mind a keleti kereszténységben.³⁵ Ugyanakkor a Mária megkoronázása ábrázolástípus csupán a 12. századtól ismert.³⁶ De a Szűzanya-szobrok megkoronázásának pápai engedélyhez kötött gyakorlata a 18. század elején kezdődött: Trsat Madonnáját 1715-ben, a csestohowai Mária képét 1717-ben koronázták meg. E koronákat a pápa szentelte fel.³⁷

A koronát leginkább a királyi koronák mintájára formálták meg fából faragva vagy fémből (réz, ezüst, avagy ezek aranyozva); utóbbiakat rendszerint féldrágakövekkel ékesítették. Ritkán tizenkét csillagú koronát csináltattak Máriának.

A mai öltöztetős és/vagy körmeneti szobroknak is kiegészítői lehetnek az állvány, a posztamens takarására szolgáló leplek, kendők. A magyar zarándokcsoportok első zarándoklatukra menő, fehérruhás Mária-lányai is a körmenetben hordozott Mária-szoborról lelógó fehér selyemszalagot kezükben fogva állják körül a szobrot.³⁸ Az ilyen felszalagozás más, körmenetben hordozott kellékeknél is megmegjelenik: például az újmisési menetben selyempárnán vitt töviskorona esetén, amelyet az újmisési papnak ajándékoztak, vagy fiatal, kiházasítatlan halottnál a halotti koronánál, amelyet kézben vagy szintén selyempárnán visznek.

Nem feledkezhetünk meg a körmeneti és az öltöztetős szobrok jellemző kiegészítő díszítéséről sem: a virágozásról.

Az öltöztetős szobroknak lehetnek egyéb teauráló kellékei: például textilek (pl. szőnyeg, kötény, stb.), amelyek értékét a szobor fenntartására fordíthatták; voltak olyan végrendelkezők, akik a szoborra hagyott ékszerüket annak aranyozására, ezüstözésére szánták.

³⁵ *Die Feier der Krönung eines Marienbildes*, Studienausgabe, 1990, Pastorale Einführung. www.sbg.ac.at/pth/links-tips/past_ein/marienbild/marien.htm (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. 03. 12..)

³⁶ Hannelore SACHS, Ernst BADSTÜBNER, Helga NEUMANN, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, Leipzig, Koehler & Annelan, 1988³, 229.

³⁷ *Wallfahrt kennt keine Grenzen: Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseum, München 28. Juni bis 7. Oktober 1984*, red. Thomas RAFF, München, Bayerisches Nationalmuseum, 158.

³⁸ *Nagycell és Kiscell...*, i. m., 10, 10. kép.

Elsősorban a kegszobrokat halmozták el gazdagon votívokkal – főképp ezüstből készült – fogadalmi tárgyakkal, amelyek körülvették és/vagy ékszerként borították a szobrot, illetve annak ruháját.

Különös, hogy a II. József-féle – idevonatkozó – rendeletet megelőzően a szombathelyi Szentszék egy vizsgálat befejeztével 1764 elején leszedette a szombathelyi domonkos templom adományoktól, fogadalmi tárgyaktól szinte roskadozó Mária-szobrának díszítéseit, emléktárgyait.³⁹

Más hordozott szimbólumok, emblémák

Az egyéb kellékek körmenetben való hordozását már részben érintettük. A sorolást a feszületekkel és a templomi zászlókkal kell kezdenünk, hiszen ezek szinte minden körmenet részei. Ugyancsak gyakoriak a gyertyák, fáklyák, szövetnekek, lámpák. Néhány kellékről – mint a Jézus Szíve szimbólum, a halotti korona vagy a töviskorona – már beszéltünk. A pajzsok – a képes, szöveges táblák – szintén jellemző kellékei lehetnek, lehettek a 18. századi körmeneteknek vagy temetési meneteknek: egy sorozat búcsújáróhelyek kegyképeit megidéző körmeneti pajzs található a celldömölki zarándoktemplomban⁴⁰; az epitáfiumokat, a temetési menetben vitt, a halott életét tömören összefoglaló szövegű fatáblákat néhány templom falán ma is láthatjuk – főleg Erdélyben.

Hordozók

A szentek szobraival való közvetlen kapcsolatot, tehát azok gondozását, s különösen öltöztetését az érintettek személyes, intim kapcsolatként élhetik meg.⁴¹ A szent szobrok körülhordozása körmenteken különleges megtiszteltetés, s ezt részben ugyanez az intimitás jellemzi. Fokozottan igaz ez a Szűzanya- és a Kis Jézus-szobrok esetében. Nagyon gyakran úgynevezett „Mária-lányok”, fiatal hajadonok, akik testi-lelki tisztaságukat sajátos – általában fehér színű – ruhájukkal is kifejezik. (A mariazeili körmenetben az első zarándoklatán lévő, nyugat-magyarországi hajadonok egy kis viaszkoronát, Mária-koronát is a fejükre kötöttek, amivel a főköttő párhuzamaként az égi jegyességet is szimbolizálták.)

A körmeneti szerepvállalások egyenruhás megjelenítése a kegyes társulatok reprezentatív megjelenésére vezethető vissza: a kongregációk és egyéb vallási egyesületek, amint néha a már alapvetően szakmai érdekvédelmet ellátó céhek tag-

³⁹ SZALAY János, *A szombathelyi szent domonkos-rendiek lelkipásztori működése 1638–1938*, Szombathely, 1938, 118.

⁴⁰ HORVÁTH Sándor, *A celldömölki körmeneti pajzsok = Nagycell és Kiscell...*, i. m., 62–63.

⁴¹ Vö. FREEDBERG, i. m.; LIMBACHER, i. m.

jai is rendelkezhetek „egyenruhával” – tógával, köpennyel, stb. Ennek továbbélése a Mária-lányok viselete, valamint az önkéntes tűzoltók egyenruhás körmeneti megjelenése. De ide sorolhatjuk az alkalmi egyenruhába (koszorúslánynak és vőfélynak) öltözött fiatalok jelenlétét a kiházasítatlanok temetésén, ha a helyi hagyomány szerint a halott lakodalmaként zajlik a temetés. Ebben az esetben közvetlen módon mutatkozik meg a „hieros gamos” (a szent nász) megidézése: a halott az Égi Vőlegény, Isten jegyese, a fiatalok a násznép megjelenítői.

Az öltöztetés időbelisége

Az öltöztetésnél Limbacher megkülönbözteti az állandóan öltözetben lévőket, valamint a csak ünnepre felöltöztetetteket. És itt kell figyelembe venni a virágozást, mint öltöztetést is.⁴² A csak öltöztetett szobroknak alkalmasint azért volt ruhatára, mert az éppen aktuális liturgikus színnek megfelelő ruhát öltöttek rájuk. A zárándokhelyek kegyképeinek több tucatnyi ruhája fogadalmi ajándékként halmozódik fel: az adományozás alkalmával legalább akkor, legalább egy alkalommal ebbe a ruhába öltöztetve hordozzák a körmenetben a kegyszobrot, s utána lehet, hogy csak őrzik a gyűjteményben – mint a celldömölki kegytemplom „tárházának” ruhái a templom sekrestyéjének falára erőstett üvegajtós fali dobozokban, vagy a vasvári „Hajas Mária” ruhatára, amely a ministráns ruhához hasonlító Mária-lány ruhákkal egy szekrényben tárolódik.

Elterjedtség

Esperesi kerületenként a következő körmeneti és/vagy öltöztetős szobrokat írtak össze Szily János egyházlátogatási jegyzőkönyvében az 1770-es évek végén: Szentelek-Németújvár 25, Szombathely 22, Kőszeg 12, Körmend 10, Rohonc 9, Sárvár 8, Vasvár 7, Kemenesalja 7, Léka 6, Tótság-Szentgotthárd 6, Pinkafő 6, Alsólendva 4, Jánosháza 4, Nova-Zalaegerszeg 4. Tehát az egyházmegye területén egyenlőtlenül oszlottak meg: a szerepük, a jelentőségük eltérő volt.

⁴² LIMBACHER, *i. m.*, 186–187.

Összefoglaló gondolatok

- A hívő kegyelet jelképe – ahogy Dám Ince fogalmazott.⁴³ Vagy inkább szimbóluma. Szemben azzal, amit Limbacher tárt fel Nógrád megyében.⁴⁴ – Az öltöztetőknél megmaradt az intim, személyes kapcsolat.
- A hordozó szobroknál a körmenetek fényének az emelése, a reprezentálás az egyik cél.
- A zarándokhelyeken napjainkig él – mégha néha csak egyszerűsödött formában is – a körmeneti szobrok használata.
- A gyermek központi vagy legalábbis kiemelt szerepet kapott a 18. század mentalitásában – emiatt is sok a hordozó Kis Jézus-szobor.
- Az öltöztető szobrok és öltöztetők java része eltűnt: vélhetően eltűzelték. Csak a körmeneti pompa emelésének a célja szűnt-e meg vagy a vallásosság népies, antropomorf jellege is megváltozott? – Néhány esettől eltekintve bizonyára mindkettő.
- A kegyképek megajándékozása – votív jelleggel – napjainkig megmaradt. Különösen a cigányok körében kedvelt a Mária-ruhácska vitele zarándokhelyre.
- Az a „laikus gyakorlat, népi jámborság”, amelyről Lantosné Imre Mária számolt be – többek között baranyai példákkal – vidékünkön hiányzik.⁴⁵
- Az apácakolostorok és a szent szobrok, képek díszítésének összefüggése a Mária-házaknál megragadható. De a kegyes társulatok hatásával keveredik. Előzmények a templomokban a 18. század közepén jelen lévő üveges szekrénykéek berakott szent ábrázolásokkal.⁴⁶
- A kegyes társulatok, valamint egyes kegyurak emelték a reprezentáció fényét a körmeneti szobrokkal és más kellékekkel. Társulat esetén gyakran volt e közösségnek szent szobra (Szűzanya-szobor és a társulati szent(ek) szobra).
- Jákfai Olvasós Boldogasszony-szobrot gyűjtöttek a budapesti Néprajzi Múzeumba, olyant, amely formájával a szombathelyi, valamint a vaskvári domonkos templom Mária-szobrához hasonlít. Mindhárom vasi szobor

⁴³ DÁM Ince, *A „Hordozó Mária” valláséleti szerepe a Mátraalján*, Bp., Magyar Barát, 1944 (A Magyar Katolikus Néprajz Kiadványai, B/1).

⁴⁴ *Uo.*, 182; *Devóció és dekoráció: 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon*. szerk. LENGYEL László, Eger, Dobó István Vármúzeum, 1987 (Studia Agrensia, 7), 49.

⁴⁵ LANTOSNÉ IMRE, *i. m.*, 59.

⁴⁶ *Uo.*, 51., LENGYEL, *i. m.*, 49.

készítési idejét a 18. század közepére teszi a kutatás. Kicsit népiesebb rokonuk a vadosfai (Sopron megye) templomban található.

Exhibiting dressed statues in processions – Through the mid-18th century example of the Győr (Szombathely) Diocese

Dresses statues represented a spectacular form of exhibition in the processions and the requisites were used in other religious ceremonies as well.

These requisites – according to the nature of the objects – can be divided into several groups:

crosses, crucifixes;

flags;

torches, candles, lamps;

statues (dressed);

among others: shields, epitaphs, funeral crowns, crown of thorns, “Sacred Heart”, etc.

We provide an overview of their proliferation, role and other characteristics in the area of the Diocese of Győr and more specifically, the later Szombathely Diocese, primarily based on the 18th-century church attendance reports prepared by Archbishop József Batthyány. In order to ensure the understanding of the objects, we also provide an overview of them today still living in practice. This is also necessary because the very early pieces were destroyed owing to the Joseph II’s church reform, and only a few exceptional pieces could escape incineration.

Regarding this topic, we must ask the question whether these requisites served a mere impressive appearance or they had other functions and played a significant role in spirituality.

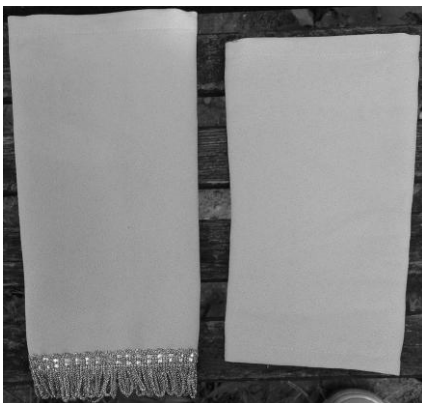
*A kiscelli Szűzanya szobrának barokk ruhája: fémszállal kivarrt, gyöngyhímzéses.
Celdömölk, kegytemplom tárbáza, 18. század*

*A kiscelli öltöztetett, hajjas, koronázott Mária-szobor barokkos baldachinnal ellátott hordozó állványon; üveges szekrényben.
Celdömölk, kegytemplom tárbáza, 18. század*

*A kiscelli Márai-szobor öltözeteinek egy része a sekrestye falán elhelyezett üveges tárlókban.
Celdömölk, kegytemplom sekrestyéje,
20. század*

A vasvári kegytemplom Mária-szobrának egy garnitúrányi öltözete: a ruha ujjai, a Kis Jézus ruhája, Mária ruhája. Vasvár, kegytemplom, 20. század

*A vasvári kegykép az oltáron – felöltöztetve.
Vasvár, kegytemplom, 20. század*

*A vasvári Hajas Mária, azaz a körmeneti szobor
öltöztetése. Vasvár, kegytemplom, 20. század*

*A vasvári Hajás Mária körmenetre készen.
Vasvár, kegytemplom, 20. század*

*Botos Jézuska a vasvári Helytörténeti
Múzeumban. 18. század (?)*

Mozgatható végtagú öltöztetős Mária-szobor. Vasvár, Helytörténeti Múzeum, 18. század (?)

A jáki öltöztetős, körmeneti Mária-szobor barokkos baldachinnal díszített bordonzó állványon az északi hajóban. Az OMnH Fotóarchívumból. Ják, 1897.

Mária-báz öltöztetett Celli Máriával. Savaria Múzeum Néprajztudományi Osztályának gyűjteménye, 19. század

Kiscelli fogadalmi kép. „Visen lakozó Horváth János (...)”. Olaj, vásznon. Celldömök, kegytemplom tárbéza, 1759.

HUBERT ILDIKÓ

Egyházi és világi főméltóságokról/főméltóságokhoz írt versek képi világa

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy neves egyházi személyeket, vagy általuk írt világiakat köszöntő versek, olykor prózai beszédek milyen sajátos stílus-elemekkel rendelkeznek, a bennük használt képrendszer miben különbözik (különbözik-e) a világiakhoz írt, vagy világiak által létrehozott alkotástól. Mennyiben határozzák meg az egyházi viszonyok a költői, fiktív világot, hogyan illeszkednek a feudális hierarchiát megillető, nem költői szókincshez? Kimutathatóak-e liturgiával való kapcsolatok, ismerjük-e a köszöntés módozatait?

Arra elég sok adat, részletes leírás maradt fenn, hogy milyen alkalmakra készültek ezek a köszöntések. Mészáros Ignác (1721–1800) több száz oldalnyi terjedelmű, különösen barokk kort reprezentáló beszédgyűjteménye,¹ amelyet főként latinból, de németből is magyarra fordított, jól illusztrálja azon világi és egyházi alkalmakat, amelyeket az adott korban irodalmi művel is ünnepélyessé kívántak tenni. Mészáros Ignácnak, a kor első, modern értelemben vett regényírójának (*Kártigám*, 1772), a Faludi- és Amadé-költészet kedvelőjének talán a Batthyány-család jogtanácsosaként nyílt alkalma fordítói tevékenységére. Ám, hogy a nagy terjedelmű, kéziratban maradt beszédekkel mi volt a célja a címben megjelölteken kívül, azt most nem kerestem. E haszonnal forgatott kéziratos gyűjteményen kívül igen jó forrásként kínálkozott címadó témámhoz Bárdos Kornél különböző városok zenei történetét feldolgozó könyvsorozata.² Természetesen Bárdos nem az irodalomra helyezte a hangsúlyt, amikor ceremóniákról, fogadásokról stb. hírt adott, ám rádöbentette a kutatót arra, hogy mennyire közöletlenek a megyei levéltárakban fellelhető irodalmi vonatkozások alkalmi költészetének darabjai. A zenetörténész többször közzétette a különböző városok látvánnyal megrendezett ünnepségeinek forgatókönyveit is, utalva a köszöntő versek és beszédek elhangzá-

¹ Mészáros Ignác gyűjteménye: *Külömb küllömb alkalmatosságokban mondott Jeles Beszédek, és írott Nevezetes Levelek*, melyeket munkáson össze-szeresztvén nagyobb részént más nyelvekből átal-tévén, akár példaképen, akár emlékezetre ki-botsátotta [...] MÉSZÁROS Ignác Kézirat, OSZK, Fol. Hung. 164, 1864 pp.

² BÁRDOS Kornél, *Eger zenéje, 1687–1887*, Bp., Akadémiai, 1987; Uő, *Sopron zenéje a 16–18. szá-zadban*, Bp., Akadémiai, 1984; Uő, *Győr zenéje a 17–18 században*, Bp., Akadémiai, 1980. stb.

si, vagy osztogatási idejére, miközben a források valamennyi zenei hivatkozását feldolgozta. Ezekből kiderült, hogy a muzikusoknak (ahogy a művészeti tevékenységeknek is) mindig helye volt a barokk kori protokollban: szabad téren, palotában és szent helyen, a templomban. Nem véletlen tehát, hogy a zene valamilyen formában a köszöntő költeményekben is helyet kapott. Például Nádasdy Ferenc főispáni beiktatásáról olvashatjuk, hogy az ünnepség közben különböző és jól hangzó zenekarok váltakozva szórakoztatták a jelenlévőket, miközben latin és magyar verset osztogattak;³ vagy az évi tisztújításkor a plébánia templomban „trombita és dobok harsogási közt a mindenható Istennek hála-adás énekelte-tett;”⁴ „közben a polgári alakulatnak és a székesegyháznak a zenekara muzsikált, a mozsarak pedig távolról dörögtek;” avagy Barkóczy Ferenc primási kinevezésekor Orczy Lőrinc köszöntő verse szerint:

Musika szerszámmal a' Városok zengnek,
Magos kő falakról ágyúkat döngetnek,
Parasztos vig nótát falukon pengetnek,
Ifiak vénekkel csoportokra gyűlnek,
...
Dob, trombita, síp, ágyú zengenek ⁵

A fő- és alispáni beiktatás, a kancellári hivatalba lépés, a vármegyei-, vagy a pozsonyi országgyűlés elkezdése, a mennyegzőn és temetésen részvétel, a papi pályán való előrehaladást jelző beiktatás, az egyház évközi ünnepei stb. mind alkalmat kínáltak a köszöntéshez. Voltak akiket felkértek erre, de akadtak akiktől el is várták mindezt (pl. Révai Miklós, Ürményi József bihari főispánsági beiktatására írt verséhez odairta: „Szomorú állapotbánn írtam Horvát Mihály' kérésére.”) A verses kötetekkel jelentkező életművekben, különösen papi személyek esetében, ezért olvashatunk annyi egyházi címzettnek szánt alkalmi költeményt, amennyit a mai olvasó nemcsak sokall, de szívesen ki is hagyna a költői életműből. (Lásd például a Baróti Szabó Dávidról írt kritikákat!) Szerencsére a korabeli naplók, jegyzőkönyvek, vármegyei iratok, egyházi levéltárak, később a Pressburger Zeitung, Ma-

³ BÁRDOS Kornél, *Székesfehérvár zenéje 1688–1892*, Bp., Akadémiai, 1933, 230–231. – Faludi Ferenc Szily Jánoshoz írt üdvözlő versét megírta latin nyelven is. (RÉVAI Miklós, *Faludi Ferenc költeményes maradványai*, Győr, 1786, 103.)

⁴ BÁRDOS, *Székesfehérvár zenéje*, i. m., 231.

⁵ ORCZY Lőrinc, *Mátra hegyei között mulatozó Nimfáknak éneke*, melyet a' nagy méltóságú herczeg Barkóczy Ferencz Magyar-ország primássának, esztergomi érsek úrnak, mint-egy búcsúzó képen szomorodott szível mondának, 1761-dik esztendőben, Eger, 1761.

gyar Kurír, Hazai s Külföldi Tudósítások stb. is megőriztek valamit a barokk kor fényéből, betekintést engedve egy-egy történelmi korszak ünneplési szokásaiba.

(Megyénként, levéltárakként jó lenne feldolgozni és kiadni az irodalomnak ezt a háttérbe szorult gazdagságát, miként Bárdos Kornél tette munkatársaival a zenei életről.)

Mielőtt az előadásomhoz használt konkrét szövegpéldákat bemutatnám, előszegzéseként, vagy inkább kiindulásként az elolvasottakból leszűrt tanulságok:

A köszöntések fényűzésének fokát legtöbbször meghatározta a köszöntött személy rangja, titulusa és vagyoni helyzete. Például a Budai Palotába 1770-ben beköltöztetett angol kisasszonyok ünnepi beiktatását Grassalkovich Antal bőkezűsége tette lehetővé:

Az angolkisasszonyok és a három csillagkeresztes lelkész közös budavári palotába költözésénél az ünnepi beiktatásra 1770. május 13-án került sor a kápolnában. Reggel 8-9 óra között vonultak be az angolkisasszonyok ágyú- és trombitaszó hangjai mellett. A beiktatást a még mindig üresen álló esztergomi érseki szék miatt Migazzi Kristóf bíboros végezte, Grassalkovich Antal gróf, a kamara elnöke és Hadik Andrásné született Lichnovszky Franciska mint királyi biztosok jelenlétében. A kamara elnöke és kísérete reggel 8 órakor érkezett Pestről négy hatlovas fogaton, a menet élén Affolter Péter, a palota inspektora jött. Az udvari személyzet kék selyembáronyban, dolmányos huszárok és hajdúk kíséretében a palotáig vonult. A bíboros a kápolna oltáránál celebrálta a misét, kétoldalt a királybiztosok és az angolkisasszonyok foglaltak helyet. A bíboros csendes misét mondott, közben a kórusról a lorettói litánia zengett. Ezután bíbornoki öltözékben átadta az alapítványi okmányt a kamara elnökének, aki titkárával olvastatta fel. Azután Migazzi Kristóf rövid beszéd kíséretében átadta a templom kulcsait a csillagkeresztes rend prépostjának, Scheiner Jánosnak, a palota kulcsait pedig az angolkisasszonyok általános főnöknőjének, Sancti Juliannának nyújtotta át. A hat első növendék, Klenau Antónia grófkisasszony, Tauber Erzsébet bárókisasszony, Philips Marianne grófkisasszony, Klauendorf/Gandorf Borbála, Werner Terézia és Schlögl/ Schlegel Rozália kisasszony mellé Hadik grófné Mária Terézia zománccból készült alapítványi jelvényét tűzte fel. Miután Pitroff Ferenc csillagkeresztes lovag elmondta köszöntő beszédét, színpompás körmenet vette kezdetét, melynek élén a budai és pesti líceum tanulói haladtak, őket követték a budai tanács és kamara hivatalnokai, a hadparancsnok személyzete, a zenészek, az aszisztencia és a három csillagkeresztes kereszttel, a bíboros baldachin alatt az oltáriszentséggel, amelyet vörös díszmagyarba öltözött ifjak vettek körül fáklyákkal. Az oltáriszentség mögött jöttek az angolkisasszonyok általános

és budai főnöknői, a nővérek kettesével közrefogva egy-egy növendéket, azután Grassalkovich Antal hajdúival, a had- és városparancsnokság tisztjei, a nemesek és katonák. A körmenet a palota udvarát megkerülve visszatért a kápolnába, ahol Te Deumot énekeltek, majd 18 ágyú dördült el. Az ünnepség és a jeles személyek részvétele jelezte, hogy országos fontosságú eseményről van szó, egyúttal a körmenetben mintegy megszentelték az udvart is, ahol a palota látogatói, lakói megfordulnak. A beiktatás Grassalkovich Antal bőkezűsége folytán a császári teremben ért véget 120 személyes ebéd elfogyasztásával és asztali zenével. A nevelést a királynő alapítványa tette lehetővé.⁶

Magas állami, vagy egyházi pozíciót betöltők esetében szabályok és hagyományok is kötötté tették a beiktatásokat. Például:

Mínthogy Batthyány érseki minőségében akkor készült először hivatalosan belépni a reá bízott egyházmegyébe, az esemény szertartásrendjét a római liturgia egyik szertartáskönyve, a *Caeremoniale episcoporum* szabályozta. A *Pontificale Romanum* kiegészítő részeként VIII. Kelemen pápa által 1600-ban jóváhagyott és előírt *Caeremoniale episcoporum*nak a *De primo accessu episcopi seu archiepiscopi ad suam diocesim vel provinciam* című fejezete alapján kellett a szervezőknek eljárniuk.⁷

A szónoki beszédek építkezését a retorikai tanulmányok, s ezek elsajátításának különböző iskolázottsági foka, a költészeti alkotásokét pedig mindazon poétikai tanulmányok alakították, amelyet a humanista iskolákban a retorikai tanulmányok részeként elméletként és gyakorlatként elsajátítottak.

Tehát annak okát, hogy az egyházi és világi személyek által írt köszöntések szókincse, képrendszer, stílusa és legtöbbször az azonos műfaj választása miért nem különbözött számottevően a 18. században egymástól, valószínű, ezekben a hagyományt követő és szabályozottsághoz igazodó elvárásokban, valamint a szerzetesi iskolák oktatási gyakorlatában kell keresnünk. Igazi költői remekléseket azonban csak azok tudtak létrehozni, akik nemcsak megtanulták a verselés szabályait, hanem a költői létet is tudatosan vállalták. A köszöntő versek sokaságában több olyan szerzővel találkoztam, akik egyházi, vagy világi személyként ismertek

⁶ BEKE Margit, *A királyi palota egyháztörténelmi vonatkozásai a XVIII. században*, Tanulmányok Budapest múltjából, 29(2001), 127–128. http://epa.oszk.hu/02100/02120/00029/pdf/ORSZ_BPTM_TBM_29_125.pdf. (A letöltés ideje: 2016. 01. 20.)

⁷ BÁTHORY Orsolya, *Batthyány József esztergomi érsek beiktatása Nagyszombatban, 1776*, Magyar Sion, 2014/2, 163–180.

voltak ugyan, de poétaként mégsem tartották számon õket a korban – pozícióik miatt valószínû, ezt nem is igényelték.

S míg a prózai megszólalásokban a családi geneológiára, emberi- és adott pozíciót betöltõ személytõl elvárt erényekre, kiválasztottság érdemességére tett hivatkozások adták a beszéd gerincét (például Gróf Pálffy János fõispáni hivatalába történõ beiktatásakor az orációt mondó Somogyi Dániel fõapát⁸ elhelyezte a Pálffy-házat az országos hierarchiában, majd felsorolván a család katonai erényekre való nevelésének módozatait – hadi életben részvétel, vitézségre, bátorságra, okos és bölcs vezérlésekre nevelés, haditudomány ismerete stb. –, „valamint az Oroszlán tsak Oroszlánt nevel, úgy Méltóságos Pálffy ház-is tsak vitézeket kívánt nevelni”⁹), addig a költeményekben (fõleg eklogákban) az antik mitológia történetei, képrendszere, allegorizáló mûfaja legtöbbször az alap, s ebbe mosódik bele (általában direkt utalás nélkül) a kereszténység képes beszéde, morálja. Ahogy például Patachich Ádám érseknek írt ódájában Zimányi Lajos, a kalocsai érsekké kinevezett szomorúságát érzékeltette az allegorizált menyasszony (váradi egyház) képével, amiért el kellett hagynia azt. Tóth Sándor Attila tanulmányából idézem Zimányi latin versének nyersfordítás részletét:

Vagyis a főrendek és az alacsony pór nép számára a haza magasztos ékéhez sietsz, jaj, mily siratnivaló (sokak által siratott) főpap! Micsoda sóhajtásokba csaphat a menyasszony (a váradi egyház) zilált hajjal, hogy időnap előtt eltávolították õt öledbõl; a nagy gonddal épített, és thesszaliai ékességgel díszített nászágy hogy viselje a szerzõdösszegést; figyelj oda, ha tudsz, hogy õseidnek ezen kövei mennyire könyörögnek, hogy az elõdök címeri jelölje õket.¹⁰

⁸ SOMOGYI Dániel, *Méltóságos Gróff Erdõdy, és Pálffy házaknak nagy érdemi*, mellyeket tiszteletekre Méltóságos Gróff Erdõdy Jánosnak, Monyorókerék etc. örökös urának, szabad királyi Varasd város, és vár örökös fõ kapitányának, Kolos Hegye, és Tekéntetes N. Varasd Vármegye örökös fõ ispányának stb. [...] Fõ ispánysági hivatalyában bé-helyeztetésekor több úri méltóságok, és fõ rendek jelen létében, szabad, királyi Posony várossában 1774. esztendõben, Sz. Andr. havának 8dik napján, rövid beszédben foglalt méltóságos, és fõ-tisztelendõ Somogy Daniel, Szent Mártoni fõ-apátur, Midõn föllyebb nevezett Méltóságos Urakat, Ö Excellentiájokat, T. N. Posony Vármegyének nevével üdvözléné. Posonyban, Patzko Ferenc Ágoston, 1776, 1–18.

⁹ *Uo.*, 7

¹⁰ Zimányi Lajos (1748–1805, piarista szerzetes) versét Patachich Ádám (1717–1784) kalocsai érsekké választásakor Tóth Sándor Attila fordításában közlöm. TÓTH Sándor Attila, *Versék és versutalások a kalocsai árkásról, Patachich Ádám érsekerõl Zimányi Lajos piarista költõ verseskötnyében = Patachich Ádám érsek emléke: Zajezdái báró Patachich Ádám kalocsai érsek (1776–1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkötnyve*, Kalocsa, 2005, 55–65.

Az évi nagyszámú reprezentációval megtartott ünnepek a tudományos- és költői létben a találkozás, egymás számontartásának, közösségteremtésének lehetőségei is voltak. Baróti Szabó Dávid megírta örvendező versét a „tekéntetes nemes Szabolcs Vármegye öröm-ünnepére”¹¹, s erre a kisnyomatványban is megjelentetett,

„A távol eső (vidéki) költőknek is megvan az a jövőbelátó képességük, hogy előre megmondják, amit jövőd sors mestere sötétséggel el akar rejtteni. Nem tévednek, akik az isten unszolására hevülnek. Egy számodra ismeretlen csillag ereszkedett le a minap Ausztriában, főpapok legnagyobbika! Mert ahogy Galenus a halandók számára nem ismert mesterséggel elűzte a Halál (Libitina) felfuvalkodott erejét, azt mondtuk (mi a költők): ez a sugárzó csillag, a felhőt elűzve fényét úgy csóválja, mint ahogy az aranyhajú Titán (a Nap) csillog kis tüzek (csillagok) között. Így volt ez. Ugyanis örül, hogy a kegyes égtől megszületettél, hogy magas helyet foglalasz el Celeustesként; a kedvező dolgoknak örül egyetértően a király is, a haza is, a szent nép is, és a hívek hosszú sora, hogy méltóságos hivatalokkal tüntetnek ki. Téged a ritka erény jellemez, gondolhatná az ember, hogy a sok késedelmesség megbánást okoz, s készségesen arra sarkall, hogy a megkettőzött gyors lépteit, hogy a főpapi szalaggal övezzen. – Tehát a Duna bátor nem a saját partján kóborolni, s tégedet, akit irigyelve féltenek, vinni fog szolgáló habjaival, ott is, hol a császári Ausztriának földjét mossa, s ott is, hol felborzolja a fekete tengernek futó habjait – Haj! A tapsok közepette merre révednek (hová irányulnak) ezek a szemek, és mire utal a kétes (kétséges) arcszín. Jaj! A halandók mily szerencsétlen faja vagyunk! S mennyire nincs semmiféle gyönyör fájdalom nélkül. – Vagyis a főrendek és az alacsony pór nép számára a haza magasztos ékéhez sietsz, jaj, mily siratnivaló (sokak által siratott) főpap! Micsoda sóhajtásokba csaphat a menyasszony (a váradi egyház) zilált hajjal, hogy időnap előtt eltávolították őt öledből; a nagy gonddal épített, és thessaliai ékességgel díszített nászággy hogy viselje a szerződésszegést; figyelj oda, ha tudsz, hogy őseidnek ezen kövei mennyire könyörögnek, hogy az elődök címerei jelölje őket. Mit is tehetnének a papi szalaggal a tisztességes atyák, s mit tesz a tied szent rendje? Az avatatlan gyűlés, a gazdag és a vagyont nélkülöző, az Igaság istennője (Astraea), a múzsák, és az ékes Faustitas (Boldogság) vajon könnytelen arccal azt veszi-e már észre, hogy nélkülöznie kell a távol levő Atyát? – Mindenesetre a nemesebb arcú nyert Körös partjának lakója vezérlete alatt a jogos fájdalom mértékét tartsd csak szem előtt, és légy rajta (Jupiteren keresztül), hogy a kalocsaiaktól ezt a kedves ékességet ne hogy megirigyeljék. Érintetlen ajtófélfákkal az új módon készített termék is Dácia mély erdeiben a Napnak örök irigységére ragyognak. Silvania (Erdély) nem vendégszerető vidékeit már maga Themis lakja. A Körös vize már semmit sem enged át a castaliai forrásvizeknek. Tetszik, hogy Apolló távol van a Pindus szent vizeitől, s a mi folyókban mártja meg fűrtjeit. Közülünk ki ne fogadná el, hogy ily érdemekről kis ünnepnapok valljanak? Senki sincs ilyen! A magyarok egén ezt az istenek ezt kétszer megadva övéi hű szíveit kétszeresen is halhatatlanná tette! A kétszer emlékezetes jeleket és a kétszeresen is kegyes köveket háromszoros boldogság kerítette hatalmába. – De Múzsák! akarva, nem akarva magára hagytam az atyát, ejnye, szeretni kell! Óvakodjatok, hogy az öröm szomorúsággal vegyüljön. Nem minden reményed szállt el. Éppúgy a jelenlévőnek közeli aggodalma lesz, miként, akinek uralmára bíztak téged, fejedelmi büszkeséget kettős oltalom alatt a csillagok.”

¹¹ OSZK, Hung. l. 377, Kisnyomatvány: *Örvendező vers tekéntetes nemes Szabolcs Vármegye öröm-ünnepére, Pünkösöd havának 30. napján, 1791*, szerzette BARÓTI SZABÓ Dávid, a' Kassai Magyar Társaságnak egyik Tagja. Kassán, Ellinger Jánosnál, 1791.

bizonyára az ünnep helyszínén (is) ajándékozott műre Virág Benedek verssel választott:¹²

Hallám, Barátom! Tárogatód szavát,
Szent harsogását, melyet amaz vitéz
Szabolcs dücsöséggel virágzó
Vérei tiszteletére fújtál

A tárogató szavára, a szent harsogásra, a hangszerek fújására, azaz a zene versbe szedésére, mindegyik költeményben találhatunk példákat. A hangszerek milyensége, és megszólaltatási módjának leírása azonban különbözik egymástól, attól függően, hogy az ekloga milyen környezetbe, póriasba, avagy fennköltbe helyezte megszólaltatottjait. Akadt olyan szerző, aki a Faludi nyomán elterjedt műfajt csak díszletként használta, de olyan is, aki belehelyezkedve a bukolikus környezetbe gyönyörű természet-lírárt, s magasrendű irodalmat hozott létre. Álljon itt két példa milderre:

Simonchich Ince piarista szerzetesnek írta az alábbi pásztoréneket egy ismeretlen,¹³ aki a szerepjáték szabályait, a dramatikus ének antik szereplőit, a nyáj-pásztor allegóriáját jól ismerte, sőt verselési ügyesség híján sem volt, mégis mennyivel költőibb Rájnis József idillje.

Ismeretlen Simonchich Incéhez

Pán a' borzas Alkont pásztorokodásáért,
Juhok-mellett el-türt fáradozásáért,
Juhászok' tanyáin nevét hirdetteteti,
Alexis bárányit delelőre hajtja,
Tirzis fris ketskéit nyomába ugratja,
Alkont hogy ditsérjék, illendőnek tarják,
Versent furuglyával égig hangoztatják.
...

Rájnis József Szily Jánoshoz¹⁴

Menj-elő pitzinke nyájam,
Menj legelve játszodozva!
Éljed-el, míg tartja kedved,
A' mosolygó szép füvetskét:
Bátran ízlel'd a' folyáskát,
Melly igen fris kút-fejekről,
Mindenünnen tsergedezvén
Tér mezömet élteti;

¹² *Baróti Szabó Dávidhoz*, Mikor 1791. eszt. T. N. Szabolcs vármegye örömmünnepére örvendező verset énekelne. = VIRÁG Benedek *válogatott művei*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 47–48.

¹³ *Pásztorének T. Innocentius Simonchichnak* [1750–1807, piarista szerzetes] a' Szigeti Királyi Gimnásium' első tanítójának. Midön F. K. Consilium névvel szorgalmatos tanításáért meg-ditsértetnék. 1789, Pestenn, Patzkó Ferentz' betűjivel, 86–88 [ceruzás lapszámozás].

¹⁴ RÁJNIS József, *Pásztori dal Archilochus' rendi-szerint*, melyet Felső-Szopori Szily János Úrnak eö nagyságának, midön püspöki méltóságra emeltetett, mély alázatossággal bé-ajánlott Kőszegi Rájnis József a' Győri Academiában az ékes-szóllásnak meg-tanulásában foglalatostkodó iffjú-ságnak tanítója. Győr, 1775.

Alexis

Mint levelek a' fát, vetemény a' földet,
 Úgy ékíti Alkon a' pásztori rendet.
 Ezt Dafnis, Palémin meg-bizonyították.
 Kezek' vonásával nyilvánosították.

Tirzis

Ó! Nőttön nőjenek ti borostyán ágok,
 Mirtus, zöld Tziprus-fa, mezei virágok,
 Ibolya, kökörtésény, gyöngy-virág, rósa-szál,
 Százzsor-szép, Nartzissus, a' szép tsászár-
 szakál.
 Ezekvül Napéák Alkonnak fűzzenek
 Koszorút, bokrétát Nimfák készítsenek.

Én azonban itt hevervén
 Kis furuglyám rendes hangját
 A' kies szellőkre bízom;
 Gyenge szellők! Tí vigyétek:
 Hallja Tirzis, a'kivel Pán
 Pásztoroknak Fejedelme
 Fejedelmi pásztoroknak
 Tiszteit közölteti.

...

Érdekes azt is észrevennünk, hogy egy-egy ünnepségen, az irodalomból ismert költők közül hányan köszöntöttek, és ugyanazt az eseményt ki, hogyan énekelte meg.

Szily János beiktatásánál megjegyezte a tudósító, hogy „jeles költők – így Faludi Ferenc, Rajnis József, Melczer Károly, Balogh Elek (Sándor?), mindannyian az eltörölt Jézustársaság tagjai” – egymással versengve dicsőítették az új főpásztor egyéniségét s „a napnak Sabaria történetében” fontos szerepét. (Faludi és Rajnis verséről később még szólok.) Ám nemcsak a köszöntők adhattak ajándékba írásművet, – tudjuk meg a híradásból – hanem a megköszöntöttek is: Szily János a szószékre lépve a papjaihoz latin, a néphez magyar nyelven intézett nagyhatású beszédet. Magyar beszédét nyomtatásban is szétoztotta hívei közt.¹⁵

Döme Károly köszöntése, amelyet Szabó András püspökké választására írt, nem szokványos. Egy névtelen szerző munkáját nemcsak magyarra fordította, hanem saját igénye szerint alakította, magyarosabbá tette. A fordítást egy aprónyomatványból készítette, amely Döme Károly szerint, már alig volt föllelhető, ezért ő ezt is közreadta fordításával párhuzamosan. A nagyobb terjedelmű pásztori dal bevezetőjében mindezt meg is írta:

Régen viszket kedvem, hogy hála-adatosság' fejében mutatnék-bé valamit
 Nagyságodnak, a'mit egyszersmind Hazám is, mint neki tett első gyenge ál-
 dozatomat, úgy fogadna. ... A' többi között meg fordult előttem az a' há-
 rom ízből álló Pásztori Dal, melly 1788. Esztendőben Januáriusnak 11-

¹⁵ SZILY János, *Mélt. Felső Szopori Szily Jánosnak szombathelyi püspöknek tanítása*, melyet népé-
 hez tartot midőn ujan fel-állított szombathelyi megyéjébe bé-lépet, Győr, 1777.

dikén név nélkül jött nap-fényre azon alkalmatossággal, midõn Nagyságod, Püspöki Méltóságra emeltetvén felhagyott a' Pozsonyi Nevendék-Papság' igazgatásával. Láttam, hogy leg-közelebb hajlik ez az én tzelomhoz: megtetszett. Láttam ... bele szerettem. Fel-fogtam; magyar ruhába öltöztettem; magamévá tettemem..."¹⁶

A levelezés intimebb mûfajánál a köszöntések (különösen, ha a pásztorénekeket dramatizált formában elõ is adták) sokkal nyitottabbá, nagyobb közönségûvé tették az irodalmi „seregszmlét.” Talán nem túl merész azt állítanom, hogy az alkalmi versírók hada (kisnyomtatványokban, kéziratban átadott, vagy esetleg fel is olvasott szövegekkel – Egyed Emese szellemesen csere-bere költészetnek nevezi) bizonyára ösztönzõen hatottak mind a populárisabb, mind a magasabb költészetre, és magának a költõi tevékenység megbecsült elfogadtatására.

Baróti Szabó Dávid a Kassai Akadémia¹⁷ tanévnyitóját köszöntõ költeményében nevekkkel, színekkkel, az esemény idõrendi bemutatásával, – valójában az akadémiai tanács kiválóságainak méltatásáért írta meg alkalmi versét. A virti poéta költeményének párhuzamául nemcsak azok az orációk szolgálhattak, amelyeket maga is hallhatott 1780-ban,¹⁸ amikor Budán köszöntötték az egyetem oda érkezését, hanem *A budai Univerzitás felszentelésérõl* írt saját mûve is. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az ekkor elhangozhatott beszédekbõl Mészáros Ignác többet lefordított. A megszólalók az egyházi liturgia fordulatainak szókincsét beépítették mondandójukba Pl.: „térdre borúlva hálálunk”; „a' nagy jószágú Istent buzgó szívvvel kérjük”¹⁹ stb.). Egyed Emese a *Verssek az ünneprõl* tanulmányában²⁰ felidézi

¹⁶ *Pásztori dal: Három ízben*, ford. DÖME Károly, Pozsony, 1791. [109. p.: Méltóságos Szabó András úrnak, Noviai Püspöknek tiszteletére.]

¹⁷ BARÓTI SZABÓ Dávid, *Midõn a' Kassai Királyi Iskoláké, Professoraiknak Pesten választatások után, újjolag bé állanának*. Kettõs nyelven.

¹⁸ 1780. március 15-én kelt Mária Terézia ünnepélyes beiktató levele a *Diploma Inaugurale*, lényegében az egyetem második alapítólevele. 1780. június 25-én országos ünnepek közepette adta át Pálffy Károly alkancellár a királynõ képviseltében a rektornak a *Diploma Inauguralté*.

¹⁹ MÉSZÁROS, *Kütlõmb kütlõmb ...*, 1. jegyzetben *i. m.*, 276: *Beszéd, mellyel Buda Városa... Pálffy Károly Vitzé Kantzellarius [t] [...] tisztelte*, midõn mint Királyi Kommissarius Budára érkezett, és más nap a' minden nemü tudományoknak Fõ oskoláit 's Univerzitasát be-helyeztette, 's, annak Királyi Privilegiomit, 's adomány levelit el-hozván, által adta. 1780 eszt. Sz. János hav. 24. nap. Deákból. – *Uo.*, 153–159v: *Beszéd, mellyet [...] Koller Ferentz a [...] Kantzellarián viselt Referendariusi hivataljáról Personalisságra lépven, a Királyi táblához elsõ be-menetelekor mond vala*. 1763 [...] deákból. [Boldogasszony hava 12.] „[...] nem építvén a' magam erejére melly magában tsekély, hanem az Istenben vetvén minden reménységemet, ki mind azokat, kik az õ hatalmára magokat bizzák, az ellenkezőknek ingerkedéseitõl meg oltalmazza, úgy iparkodom hivatalomnak tárgyát el-érni, hogy semmit azokból el-ne múlassak, a'mit a' Religio, és az Isten egy maga üdvességét szeretõ keresztjén embertõl ... kívánhatnak.”

a budai egyetem alapítási körülményeit, ünnepi „forgatókönyvét”, s felsorolja azokat a költőket (Dugonics András,²¹ Ányos Pál, Barcsay Ábrahám stb.), neves személyiségeket, akik írásaikkal méltatták az ünnepi napot:

Délután az úri társaság a Teréz-akadémiába vonult, ott az ifjúság képviselői négy nyelven üdvözölték a vendégeket, ezek között latin már nem volt. Galánthai Fekete Ferenc gróf magyarul, zajezdai Patachich Frigyes gróf németül, Delmestri Péter birodalmi gróf olaszul és Kinsky Ferenc gróf franciául.²²

Ráth Mátyás a Magyar Hírmondóban így lelkesedett:

Nem tartóztathatom magamat hogy örök emlékezetért ide ne írjam annak a napnak gyönyörűségét. Az igaz magyar buzgóság egész elolvadásig érdekelte sziveinket, midőn az egész vár mintegy forrott a sokaságtól. Országunknak minden részéről a nemesség ottan volt. Gróf Pálfi Károlyt, ki őfőlsége személyét viselte, több mint 60 hat lovas hintó kísérte, és 14 Pest vármegeyi nemes ifjúból állott a *gárdája*, kiknek vezérjek volt Gróf Klobusiczki, mindegyiknek világoskék öltözete, arannyal gazdagon felruházva és veres bársony csákó-süvege arany paszománttal s drága forgókkal, azt vélte volna az ember, hogy Mátyás királyt hozzák Csehországból, oly pompás volt ez az innep. Az álguk szünet nélkül ordítottak; a tárogató sip a sziveket keresztül járta; emlékezetpénzek szerteszéjjel osztogattak; királyi ebéd készítettet, melly után a magyar nemesség táncpalotásban lépett. – Ó! Hány magyart láttam vélem együtt könyvezni, midőn báró Patasics Ádám, kalocsai érsek, az universitás fő palotájában kimondhatatlan ékességgel, buzgó-

²⁰ EGYED Emese, *Versek az ünnepről* = E. E., *Tudomány – egyetem – diszciplína*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, 2003 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 239).

²¹ *Uo.*, 75. „DUGONICS András gyűjteményében egy egész sorozat olvasható az egyetemet üdvözőlő versekből.” Dugonics könyvtár, Analekta XVI. 4. 2000/16 B. (Lelőhelye: Szeged, Somogyi-könyvtár.): Az itt található ünnepköszöntő versek: ÁDÁNY András [az esztergomi gimnázium igazgatója], *Óda Mária Teréziához* [lat.], BALOGH Sándor költeménye [megj. Győrött]; Heinrich Gottfried BRETSCHNEIDER, *Auf das Einweihungsfest der Königl. hohen schule zu Ofen*; FEJÉR Antal, *Háromszor jagyott be a Tisza, Duna is* [m./lat./ném.]; KÉSMÁRKY NEP[OMUKI] János, *Óda* [lat.]; P. A., *Óda* [lat.]; Aloysius SATILPERGER, [gram mag. Pestini]: *Elegia, Óda* [lat.] II.; Leopold SCHAFFRATH, *Óda a budai magyar egyetem felavatására*. [lat.], SEBASTIANOVICH Ferenc, *Elogium*; SZABÓ Nep. János, *Óda a budai egyetem felavatására* [lat.].

²² EGYED, *Versek...*, 20. jegyzetben *i. m.*, 83. lapján utalt forrására: FINÁCZY Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, I–II*, Bp., 1899, 400.

sággal, hálaadó beszédet mondott felséges asszonyunk s anyánk Mária Terésianak.”²³

Az egyetem állítását, azaz a nagyszombati egyetem átköltöztetését némi disszonancia is beárnyékolta (lásd Barcsay Ábrahám Orczy Lőrinchez írt levelét, melyet Egyed Emese tett közzé²⁴), és amely rendelet Baróti Szabó életét ugyancsak felforgatta. A királyi intézmény felavatásakor azonban az átélt sérelmeiken felülemelkedve költőink együtt ünnepeltek az egyetemalapítókkal.²⁵

²³ RÁTH Máttyás Magyar Hírmondóbeli cikkét (1780. okt. 4., 80. szám, 647–648) ugyancsak Egyed Emese idézett munkájából (EGYED, *Versek...*, i. m., 82–83) hoztuk példaként.

²⁴ *Mennyei Barátom! Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrinchez (1771–1789)*, s. a. r., bev., jegyz. EGYED Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2001 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 236), 147.

²⁵ EGYED, *Versek...*, 20. jegyzetben i. m., 82–83: „Mária Terézia császárnő és királynő az új tanulmányi rendszer dicsőítésére ünnepet kívánt rendeztetni. Az összes törvényhatósági szervet meg kívánta hívni az eseményre, ezüst emlékérmét kívánt verettetni királyi biztosokként pedig Albert szász-tescheni hercegre, királyi helytartóra és a kancellárra esett a választása. A háborús idők miatt aztán előbb 1779-re, majd 1780-ra halasztódott az esemény. Ez fényes menetet, az üdvözlések és köszöntések változatait jelentette, fokozódó látványosságú bevonulást-felvonulást. Magyarország határától a budai egyetemi épületekig. Az alkancellár, gróf Pálffy Károly lett végül a királyi méltóság képviselője. Vác közelében már Nógrád vármegye küldöttsége üdvözölte a biztosokat. Pest megye határában a törvényhatóságok küldöttsége köszöntötte és kísérte tovább őket. Dunakeszin megszólaltak a part menti mozsárágyúk, hogy jelt adjanak a küldöttség közeledéséről. A pesti külvárosban két vármegyei bandérium, a magyar nemesi testőrség kirendelt csoportja és úri lovasok várták őket, élükön Patachich Ádám báró kalocsai érsekkel, az egyetemi tanács elnökével. A küldöttség díszes sátorba vonult pihenni, itt hangzott el Patachich üdvözlő beszéde. A továbbiakban díszmenet alakult, amelynek élére az egyetemi épületek felügyelője került, őt követték a Pest-Pilis-Solt vármegye bandériumai zászlóvivőkkel, és a főnemesek nyerges lovai. Utána következett harminc díszhintó, majd a Klobusitzky József gróf vezetésével az úri lovasok. A legdíszesebb hintó következett, benne a királyi biztossal és a kalocsai érsekkel. A menet végén a Caramelli vasas ezred egy szakasza, a budai és a pesti fegyveres polgárőrség haladt, a pesti lakosság a Hatvani-kapunál (a mai Váci utca helyén) fogadta a királyi biztost, tovább a Ferenc-rendiek templománál a piarista kollégiumi ifjúság sorfala, a Városház téren rendes katonaság tisztelegése fogadta a magas rangú vendégeket. Áthaladva a hajóhídon a menet Buda város magisztrátusa tisztelegését fogadta. Harangok szóltak. A menet áthaladt a Bécsi-kapun. A vár területén egyik oldalon a papság, vele szemben a tanuló ifjúság tömege között a menet, a Dísz téren katonaság és harminchat ágyú folyamatos dörgése fogadta. A királyi biztost szállásán a Batthyányi palotában az egyetem tanári kara várta és a rektor fogadta üdvözlő beszéddel. Este még a vidéki küldöttségek fogadására és szerenádra is sor került. Az ünnep napján a királyi képviselő jelképes meghívására és a királyi palotába való bevonulásra került sor. A kalocsai érsek díszhintájában nemesi testőrök kíséretében érkezett Pálffyt az ünnepi magisztrátus a palota lépcsőjén díszben fogadta, és az egyetemi kancellár, a fehérvári püspök beszédet intézett hozzá. Latinul. A palota nagy termében arannyal rojtozott vörös bársony mennyezet alatt Mária Terézia életnagyságú képe volt látható. A királyi biztos latinul méltatta a császárnő és királynő oktatási rendelkezéseit, Brunswick magyar kancelláriai titkár és királyi ta-

Visszatérve Baróti Szabó Kassai Akadémiáról írott versére, amely, ha nem is ért fel a budai egyetem nagy horderejű eseményéhez, illusztrálhatta az ország más iskoláinak ugyanilyen alkalmait.

Mint kikelet' méh rétnek ered, 's meg szállja meg
intlen
Flórának hímes kebelét; jó vissza Deákság.
Rajta tehát: szem elől tűnnyön két hólnapi szenny,
És új színt vévén a' Músák udvara nyíljon.
PÉCHY GÁBOR Uram (kire hoszszas üdőkig
Igasság
Mértékjét maga bírta *Themis*) nemes hajdoni né-
pünk
Tüköre majd itten termik, 's ide térnek ezennel
Más több szent, értelmes, okos, bölts Férfiak, a'
kik
Fognak az Iffjaknak tudományban lenni vezéri.
Késcdelem nintsen. Van az udvar tárva: közelget
A' Tudomány -rendbéli Tanács: Akadémia kettős
Tzímere tsillámlik leg elől: kissebbet előz meg
A' ki nagyobb rendű: GÁBOR vezetője sereg-
nek,
És KENYERES: ballag leg kissebb Iskola hátúl.
Szép tsendel kiki meg telepedvén a' maga
helyén:
Ósz hajjal tellyes, 's érdemmel GÁBOR az egyik
Asztalnál fontos nyomosonn el kezdi beszédét,
Nagy Tsászárnénknak tenger dítáretet adván;
Mint kinek édes Hazánk olly nagy földekre ki ter-
jedt
Vóltát; és abban minden tudományok ezerszer
Hálálhatnák meg, magok' hogy jó karba vehették.

*Baróti Szabó szép természeti hasonlattal
indítja versét, amellyel a szűnetről visszaté-
rőket jellemzi.*

*A „két hónap szenny”, csípős megjegyzés a
diákélet mikéntjére, s ennek rosszallására.*

*Baróti Szabó felmagyútot, seregszemlét tart,
ókorra utaló eszközzárval, pl.:*

– *múzsák udvara nyíljon;*

– *Péchy Gáborra maga Themis bírta az
Igazság mértékét;*

– *a tanárok: szent, értelmes, okos, bölcs fér-
fiak;*

– *bevonulnak a Tanács tagjai;*

– *az akadémiai címer fénylik;*

– *elhangzik a nyitó beszéd a maga retorikus
elemeivel, amelyben az ókorra utalás is az
(Apolló, Múzsák) ünnepélyességet jelzik;*

– *a királyi ház iránti bűséget már a keresz-
tény morál szavainal érzékelteti költőnk:
drága királynénk; kegyes tett; méltó ország-
lás, különös erkölcs stb.*

– *a barokk pompát a látvánnyal fokozza
szerzőnk:*

Külömb' öltözetünk lévén: szűz
hóhoz hasonló

Szívű, 's ortzolatú GÁBORnak
köntöse gyász szín:

Mások vállairól kék sellyem talpig alá

nácsos felolvasta az alapító diplomákat. Ezeket aztán a királyi biztos a pecsétekkel és a kulcsok-
kal egyetemben átadta a szenátus elnökének, dobpergés, trombitaharsogás közepette. A szená-
tus elnökének, Patachich báró kalocsai érseknek ékes beszédével aztán véget ért az avató ün-
nepség, már csak bizonyos kitüntetések átadása következett. Később a hálaadó misén Szent
István király jobbját a királyi biztos, majd valamennyi vendég megcsókolta.

Az öt helyszínen zajló ünnepi lakoma résztvevőin kívül az utca népe is örvendezhetett: né-
hány boroshordót csapra vertek, osztogatták az ezüst emlékérmeket, ekkor került sor az ünnepi
nyomtatványok kiosztására is.

Délután az úri társaság a Teréz-akadémiába vonult, ott az ifjúság képviselői négy nyelven
üdvözölték a vendégeket, ezek között latin már nem volt. A társaság megsemmisítette az akadé-
mia termeit és berendezését, zenei produkció, tánc és vívás mulattatta a jelenlevőket, hajnalig
tartó bállal ért véget az ünnepség.”

Majd a' Tanítóknak neveit ki jelenti, 's hatalmas
Ösztönt nyújt, kiki hogy pontig bé töltse kegyel-
mes
Felségünk kívánságát; 's hozzája szerelme
Vég nélkül égjen. Jóvá kiki hagyja beszédét.
A' Músák közepett nem másképp szóllal Apollo.
Fel kelvén azután KENYERES bizonyítja teté-
zett
Vígóságunk', 's örömünk'; elsőbb', hogy bátor
ezernyi,
'S főnl főbb terhet visel is mí drága Királynénk;
Mintha bizony minden gondon túl volna,
nevendék
Esztendőkre kegyességét így osztja fel; és hogy
Méltó volna, kinek vidámságára sajátji
Vólnának; mivel a' mások magzatjait édes
Annnyoként látná; 's országlására tekintve
Méltó volna megint; hogy kormányt tartson
örökké.
Másod' okát örömünknek adá: hogy Kassai tájon
Különös erköltsű, 's tudományú Férjfi; kit őszültt
Élete napiainál ítélete tenne nagyobbá:
PÉCHYre vólnának Músáknak dolgai bízva.
Szóllt keveset; de sokat foglalt szózatja magába.
Menvén véghez ezek, mint jöttünk, hagyjuk az
udvart
Külömb' öltözetünk lévén: szűz hóhoz hasonló
Szívű, 's ortzolatú GÁBORnak köntöse gyász
szín:
Mások vállairól kék selyem talpig alá foly:
Szerzetes erre megyen jobbról; megyen arra
világi,
Házakból egy másra nyomúl, 's utszára kí tódúl
A' köz nép, mintegy újdun diadalmi menetben
Nem győzvén hízlalni szemit; 's mind addig
innunkba
Van, valamig halkan lépvén templomba nem
érünk.
Bé hatván ide; : a' Püspöki páltzás,
És süveges Pap a' Szent Lelket fenn szóval az
Égből
Híja segítőségül, 's az Atyának az Isteni Barányt
Óltáronn áldozza kenyér, 's bor színnek alatta.

foly:
Szerzetes erre megyen jobbról;
megyen arra világi,
Házakból egy másra nyomúl, 's
utszára kí tódúl
A' köz nép, mintegy újdun diadalmi
menetben
Nem győzvén hízlalni szemit ...
...
A' szem sints héjával: egész fal bé va-
gyon húzva
Drága veres selyem kárpittal, széljei
mellynek
Egybe szegődtetnek, 's aranyoznak
sárig* erekkel.
Két részről le midõn ülünk.
*Megyszóllal a „színpadí” megjelenítés tetõ-
pontjaként a templomi zene:*
...meg rivad a' sok trombita, 's har-
sog:
A' dobokonn a' páltza pörög; morog
a' kutya bőre,
'S egybe kevertt zajjal tsiklándja, za-
varja fülünket.
*Mintán csaknem valamennyi érzékszér-
vünkkel*
érezkelteti a köszöntés földi gyönyörűségét
Baróti Szabó, a liturgia szertartásával égbe
emelve magasztosítja az ünnepet:

...a' Püspöki páltzás,
És süveges Pap a' Szent Lelket fenn
szóval az Égből
Híja segítőségül, 's az Atyának az Isteni Barányt
Óltáronn áldozza kenyér, 's bor szín-
nek alatta.
Igy az Eget meg kérelvén, az előbbeni
helyre
Viszsa megyünk...

* sárga

Igy az Eget meg kérelvén, az előbbeni helyre
 Viszsa megyünk, hol az Historikus jól tartsa be-
 széddel.
 Végre meg indul a' sokaság, 's örömebe magát
 sem
 Fogja meg, e' szoknál nem tudván mondani
 többet:
 Nézd, Magyar Orszagot Latziommá teszi
 THERÉSA.
 Augustus Tsászár idejét fel költi THERÉSA:
 Támad arany század: bizony érdemes arra
 THERÉSA,
 Illyen században hogy kormányozzon örökké.
 Vajha, miként mostan fiaink kedvére találtak;
 Érezzék unokáink is sok féle kegyelmét!
 Stb.

Egyed Emese szellemesen állapította meg a Budai Egyetem-alapítás verseiről:

Hogy Budát mint egy hellén mítoszi tájat ábrázolják az alkalmat verssel
 megjelölő szerzők közül többen is, azon a barokk allegória e késői virágzá-
 sakor nem kell csodálkoznunk. A költészet a legtöbbjük szóhasználatában
 Apolló uralkodásának virtuális idejét jelenti.²⁶

Ez a közös mítosz-nyelv, amelyet valamennyi költeményben föllelhetünk, aktuali-
 zálta az alkalmi versek legtöbbjét is. A „pásztor- és az ő nyája” toposz annyira be-
 ivódott mind a költészet nyelvébe, mind az egyes foglalkozásoktól elvárt – legyen
 az világi-, vagy egyházi beszéd – szóhasználatába, hogy kézenfekvő allegória-
 képző elemmé vált a kor reprezentációs irodalmában. A köszöntések természetese-
 sen igyekeztek minden felavatáskor, beiktatáskor beleszőni az alap szövegbe az
 adott titullussal járó, s attól el is várt éreneyeket: ha főispánná választottak valakit,
 akkor annak az igazságéretére, lelkiismeretére stb. apelláltak, ha katonai pályán
 jutott előbbre az illető, akkor a bátorságát, hazaszeretetét dicsérték, ha papi ére-
 nyekre került a sor, természetes kép volt a farkas- és a bárány szerepeltetése. Or-
 czy Lőrinc Barkóczy Ferenchez írt versében közelebb tudta hozni a főpap szemé-
 lyét azzal is, hogy az egyházi személytől elvárt általánosságokat konkrétumokkal
 egyedítette, vagy külön kiemelte: a primás erenyei közül, hogy mennyire megtalálta
 a közös hangot az egyszerűbbekkel, a pór néppel: mosdatlan kéz készítette ételt is
 megette; nem várt el nehezen beszerezhetőket:

²⁶ EGYED, *Versek...*, 20. jegyzetben *i. m.*, 81.

Bospor, ludaskása, törött lév, és laska,
Jó kövér tehen hús, paczal, és sült pulyka
Ispék levelen sültt: vagy édes zsongáta
Ha vagyon nincs szükség második fogásra.²⁷

A különböző tehetségű és rangú szerzők köszöntőverseit olvasva észre vehetjük, hogy ez a személyesség csak akkor szólalhatott meg, csak akkor tette a az alá-fölé rendeltségi viszonyt egyenrangúvá, ha a köszöntő valóban nemcsak formálisan ismerte az ünnepeletet. A barokk korban számontartott költők, alkalmi verseikben talán még az intimitásnak ezt a szabadságát is többször megengedhették maguknak.

Következtetéseinkhez felhasznált alkalmi versek özönét négy szempont szerint csoportosítottam, így keresve választ a bevezetőben feltett kérdésekre: 1/ Világi méltóságba beiktatáskor – egyházi személy általi méltatás, 2./ Világi méltóságba beiktatáskor – világi személy általi méltatás [próza], 3./ Egyházi méltóságba beiktatáskor – világi személy általi méltatás, 4./ Egyházi méltóságba beiktatáskor – egyházi személy általi méltatás. E vers-tallóztatás megerősítette összegzésünket a témáról: bár a retorikai tanultság (szimbólum-használat, ókorismeret, műfaj elvárta kritériumnak való megfelelés, latin nyelvtudás stb., valamint a keresztény kultúrkörben megélt hit; iskolázottság; a szerző/és köszöntött személy rangja közt valamilyen átjárhatóság stb.) bizonyos szintig közös nevezőre hozta a költemények képi, nyelvi stb. világát, a művészi alkotás létrejötte mégis keveseknek adatott meg. A költemények legtöbbje nem tette költővé szerzőjüket. Ahogy például a szakrális esemény leírása, liturgia szókinccse sem emelte a szakralitásba a legtöbb alkotást. Valószínű a társadalomban betöltött szerepe miatt a legtöbb köszöntő nem is vágyott a költői babérokra. Ám maga az irodalmi mű, az alkalmi vers, rangot adott a köszöntés eseményének. A társadalom magasabb és alacsonyabb társadalmi rétegében bátran verseltek, akik írni tudtak.

²⁷ ORCZY, *Mátra hegyei...*, 5. jegyzetben *i. m.*, B₆.

A tanulmányhoz felhasznált köszöntések

1./ *Világi méltóságba beiktatáskor – egyházi személy általi méltatás*

Révai Miklós (1750–1807, piarista szerzetes) köszöntő verse **Brunszvik Antal** (1709–1780) főispáni kinevezése alkalmából²⁸

A klasszikus mértékű versezet (lantos) antik vértzetbe öltöztette dicsőítését. Révai verséből megtudjuk, hogy Ő volt a nevelője Brunszvik Antalnak Pozsonyban, és a Helytartótanács már akkor felfigyelt Brunszvik Antal tanítványa okos tollára. A ész erénye mellé azonban erkölcsi erények is adtak: udvari tisztében a jobbagyok ügyét felkarolta, és „keresztel védte” a hatalom kicsapásait is. A beiktatási ceremónia hallatára az aranyláncot viselő Rend és a „nemesebb vér” a falról leveszi ősei fegyvereit s magára ölti, hogy Bihar üdvözlje főispánját – a magasztaló versek legtöbbször, ahol teheti, a származással is igazolja a személy előléptetésének jogosultságát.

Nemde talám az örömszekeren diadalmas Kamillust
Vitteti, és az előbbi időkre felvirradt boldog
Rómának népe tsodálja

A' rab nemzeteket? Vagy hevülnek
Régétől félbeszakadt szép pályafutásai újra
Felzendült nagy Olimpia partnak?²⁹

...
olyly forró sietéssel hová gyülekeznek, az indúlt
Tenger nép, violákkal övedzett,
És habos öltözetű Szent Rend, 's a' Régi Nemesség,
Szép lovakon, szép bajnoki módon?

A' ragyogó nappal villám sok fegyvere játszik,
Pillog arany szijazata kövekkel:
Tollazatok rengnek magasan költ kalpaga mellett,
Hím varatás ó drága ruhája...

Révai a nyitó versszakban leírja, hogy kezdődött az ünnepség. Patetikus, ünnepléses a hangnem.

Érdekes összehasonlíthatunk a költői leírást Nádasdy Ferenc főispáni hivatalába beiktatásával. Az utcakep látványának színeivel ugyanúgy hatni akar mindkét szerző.

A költemény további versszakaiban Asztréa leereszkedik az égből, s ő is tapsol, és megcsókolja az ünnepeltet. Annak születésekor a testbe: az észnek tűz erejét, a nagy lelket, az erkölcs szentségét lehelte.

²⁸ RÉVAI Miklós, *Nagyméltóságú kegyelmes korompai Brunszvik Antal úrnak, Szent István apostoli király' kereszties vitézének. Felsőges tsászári, és királyi fejedelmünk' belső tanatosának, mikor N. Bihar vármegye' főispányának behelyeztetett. Mély tisztelet' jelélül Révai Miklós. [1780 k?]* [Lantos vers] 3p [1779–1780-ig volt bihari főispán].

²⁹ OSZK: 221.170/koll.5.

(Észi = a tűz ereje
Erköls szentsége = a nagy
léleknek Istenes hívségét jelenti)

Az egek kívánságainak
elhangzása után záráskéént:
Isten áldására és templomba
sietésre ösztönzi az ünneplőket.

Baróti Szabó Dávid *Midón a' Kassai Királyi Iskolák, Professoraiknak Pesten választatások után, újjolag bé állanának.* Kettős nyelven.³⁰ (Lásd fentebb!)

Virág György Jácint (1743–1802, piarista szerzetes) Pásztor ének **Tokody György** (1752–180?) alispánnak³¹

Egon és Damétás
„Isten! a' hajnal melly szép hasad az égen,
Nem vólt e' környékben illy gyöngy idő ré-
gen;

A'sok ködök után szép napfény érkezik,
Nyájunk-is játszodva tanyákhoz férkezik.
A' szárnyas nép-is ma vigabban énekel,
Két kondor Gedónk-is előttünk szökdetsel.
Nap-nyugoti szellők tsendesen lebegnek,
Talán valami jót Megyénkben hírenek.

...

Egon

A' hír e'vidékre nagy későre talál,
Már másutt felejtik, itt akkor elő-áll;
Sok folyól, kö-szálak, roszt út meg-gátolja,
Sokszor Postákat-is reptében hátrálja.

Damét

Valahol Pásztorok vannak e' környékben
Ünneplő tüzeket raknak örömben,
Ki sipol, ki kürtöl, ki pedig furuglyáz,
Ugrik örömben a fiatal juhász;
Mert Pán Isten Dafnist fő Gazdává tette,

*Pásztori idillbe, bukolikus környezetbe helyezi a sze-
replőket (Egon, Damétás, Dafnis, Pán isten) és a tör-
ténetet, azaz a nagyváradi iskolák Tokody Györgynek
második igazgatójává választását:*

...Pán Isten Dafnist fő Gazdává tette,
Nevendék nyáj-mellé dajkává rendelte
A régi igazgatót Pán máshová rendelte.

*A feladatát is meghatározza az egyszerű módon elő-
dott verszet:*

Mind apróbb, mind felsőbb aklakat el-járjon,
Tőle minden Juhász igazgatást várjon.
De meg-is érdemli; mert egy próbált pásztor,
Gondos, dolgos győző, vigyázó, és bátor...

³⁰ Baróti Szabó versének lelőhelyei a Baróti-kiadásokban: 1777, 1. könyv, 90–96; 1786, I. szá-
kasz, 3. könyv, 136–141; 1789, I. kötet, 153–158.

³¹ VIRÁG György Jácint, *Pásztor ének tekintetes, nemzetes Tokodi György urnak*, N. Bihar vármegye
második V. Ispányjának, mikor a' N. Váradi megyében az oskoláik második igazgatójává
tetették. Szigetenn Máramarosban 1786. eszt. Sz. Mihály havában. OSZK, Kny, 8r, 1786.

Nevendék nyáj-mellé dajkává rendelte
A régi igazgatót Pán máshová rendelte.

„Hogy hon addig e’ nyájt ne találja veszély,
Ne ártson a’ Farkas, fergeteg, rontó szél.
Rendel igazgatót, rendel bölts vigyázót,
E’ végső vidékben választott szám-adót;
Mínd apróbb, mind felsőbb akklakat el-járjon,
Töle minden Juhász igazgatást várjon.
De meg-is érdemli; mert egy próbált pásztor,
Gondos, dolgos győző, vigyázó, és bátor...

Egon

Hogy ha ez úgy vagyon, édes Damétásom!
Örömek váltják-fel az én sohajításom’
Por lepte dudámat majd elő-keresen,
Tudom, énekelni fog velem Mérisem.

Damét

Hallottam, hogy Méris jó körtös és sipos,

Egon

Jó furuglyás biz’ ő, borzas hajú, izmos.
Te ha tetszik, várd-meg szegény ebédünket,
Ha időd van, halgasd vig verselésünket.
Addig-is le-ülök e’ бүk-fa aljára,
Ezt az egy pár verset irom zöld híjára:
Isten tartsa Dáfnist, Pásztoroknak Ékit,
Nyájunk’ Reménységit, Oltalmát, és Diszit,

H. V.

A magasabb pozíció elérését a zenészek is megünnepelik: dudával, kürttel, síppal, furuglyával – azaz a pásztoréletben használt zeneszerszámok megszóllaltatásával.

Végezetül megemlítődik a versírás lejegyzésének momentuma is – talán, hogy ezt az írást is szétszórtassák az ünnepen.

Somogy[i] Dániel (1768–1801) pannonhalmi főapát által³² köszöntése [prózaival összegzésben] Gróf **Pálffy Jánoshoz** (1797–1879) főispáni hivatalába történő beiktatásakor.

A köszöntés forgatókönyve a korra jellemző:

- Pálffy-ház elhelyezése az országos hierarchiában;
- A Pálffy-ház katonai erényekre való nevelési módozatai (hadit. életben részvétel, vitézségre, bátorságra, okos és bölcs vezérlésekre nevelés, haditudomány ismerete stb.);
- „... valamint az Oroszlán tsak Oroszlánt nevel, úgy Méltóságos Pálffy ház-is tsak vitézeket kívánt nevelni”³³ „A’minémü fényessége vagyon Méltóságos Pálffy ház fegyverinek, töbnyire az Török holdtúl vette...”³⁴ – a kinevezés indoklása;

³² SOMOGYI, *Méltóságos Erdődy*..., 8. jegyzetben *i. m.*

³³ *Uo.*, 7.

³⁴ *Uo.*, 10.

- Múltbeli példák: (1598: Gyõr várának töröktõl vissza vétele= Szécsény, Tata, Pápa, Veszprim stb. felszabadulása; Buda megvétele stb.) – érvek a tisztség jogosultságára;
- A család neves tagjainak felsorolása – országosan közismert család;
- Jókívánság (szokványos) a köszöntés végén.

Révai Miklós (1750–1807, piarista) énekei. XXV. Ének. Nagyságos **Ürményi József** (1741–1825) udvari tanácsos úrnak. Bihari fõ ispánságra lett innepes bé iktatása. 1782.³⁵ Szomorú állapotbánn írtam Horvát Mihály' kérésére.

...
Tehát megínt Bihar, tehát megínt Várad
Tárgya én lantomnak?
Meszsze reppenhetõ lelkem! Ki nem fárad
Gyenge látatomnak
Általad édes képzésekkel
Meg vídúlt ereje.
Telek az örõm ihletésekkel:
Mert érzem, vólt lakó várasam' mezeje,
Hantos szép völgyei,
Ékesen kelõ épületeim
Meg tisztúlt útszái,
Folyójának partját gátoló zöld fái,
Mi igen zengenek
Víg kiáltásira a' meg örült népnek.

...
Ürményi! Biharnak kettõs hamar gyászát
Te törlõd fényeddel:
A' nemes Erkõltsnek hozod kellõ számát
Tsoda erejével:
a'ki nyílt szívû szent Egyenesség
igazság védéssel,
és a' mosolygó szelíd Kegyesség
Ragyog kõrülõtted tsendes Egyezéssel:
Ott Figyelemmel
Ül a' Tanács adás,
'S érlelõ Késéssel meg békéllt Haladás:
Ott a'dolog gyõzés,
Ott forró ösztõnnel a' Haza szeretés.

Keresztény eszmények áttételesen megjelennek: nemes erkölcs, szent egyenesség, igazság, mosolygó kegyesség.

Szent tûz – a baziszeretet szent tüztõtõl felgyulladva harcolt – keresztény eszmény, s ezért a borostyán dícsõ ágát kapta.

³⁵ RÉVAI Miklós *elegyes versei*, Pozsony, 1787, 75–81.

Ürményi József főispáni beiktatása (1802. okt. 4.)³⁶ 1802. okt. 4-én iktatták be főispáni állásába. Bárdos Kornél forrásközléséből érzékelhetjük a látványosság (mindenkinek anyagi tehetségétől függő) gazdagságát. Majd minden ünneplést egyházi szertartással (misével, istentisztelettel) zártak.

Okt. 3-án délután az új főispán urat és a vele érkező királyi komisszár urat, báró Orczy Lászlót a nemes bandériumok fogadták megyénk határánál és ünnepélyesen kísérték városunkba a számukra előkészített szállásra. Tegnap, okt.4-én reggel a megyei rendek a szemináriumházban gyűltek egybe, és küldöttség útján a két vendéget középük hívták. Amint megjelentek a teremben, nagy örömmel fogadták őket. A komisszár úr nyitotta meg a gyűlést szép beszéddel és átnyújtotta a rendeknek a királyi okiratot. Felolvasása után átnyújtották az új főispán úrnak. A komisszár úr újabb szavai után a főispán úr letette a hivatali esküt, majd a szokásnak megfelelően háromszor felemelték a székevel együtt... Köszöntő beszéde és a megyei jegyző zárószavai következtek. A gyűlés után átvonultak a székesegyházba, ahol az itteni megyéspüspök Milassin Miklós ömeltósága Te Deumot és ünnepi misét énekelt. Ünnepi ebédet több helyen tartottak. Este pompás tűzijátékot rendezett Nagy Pál kanonok a vendégek tiszteletére. Az egész várost kivilágították. Ragyogó bált tartottak és vidám hangulatban fejezték be az ünnepet.

Farkas Lajos (1752–1809, piarista) köszöntő verse gróf **Károlyi József** (1768–1803) főispáni beiktatásakor³⁷

Hajnal rósás kezeivel

Üzvéen fehér lovait

Hozza arany szekerevel

Hiről kedvünk óráit.

Gerjed buzgón vidámságra

Minden, a' ki buzdulhat:

Ohajtva vártt öröm-napra

Készül, a' ki mozdulhat.

Ott már öreg, 's ifju kíván

A vers szókincsében keveredik az

antikvitásra utalás a vallás toposzaival: 1. vsz., 5.

vsz.; Pallas szert itt mulatni (16. vsz.);

Az ókori tér/idő/szereplők neve (Témis, Pallas,

³⁶ BÁRDOS Kornél, *Székesfehérvár zenéje*, 3. jegyzetben *i. m.*, 232. Bárdos Kornél közlése a Vereingte Ofner und Pester Zeitung 1802. okt. 10., 81.sz. 990–991. számából való.

³⁷ FARKAS Lajos, *Nagyságos Nagy Károlyi Grof Károlyi József Urhoz Nemes Szalmár Vármegyének Főispáni Székébe Lőtt be-iktatásakor*, 1794-ben Szent Jakab-havának 7. napján Nagy Károlyban, 10 lap. Szerzője: „FARKAS Lajos nevendék piaristáknak tudakosság' tanítója Nagy Károlyban”. Kézirat, OSZK, Oct. Hung. 64.

Köz örömbõl részt venni;
Verekedik, nem akarván
Senki vissza maradni.
Itten futnak a' Nemesek
Versent kedves lovakon:
Gyönyörtüség vig nézések
Öröm ül ortzájokon.
Fébus' villám sebességét
Mind elõzik futással;
Kettõztetik fényességét
Arany, 's gyöngy ragyogással.
Jönek már a' nagyságosok
Deli bibor hintókban;
Homlokaik melly nyájjosok!
Nevet szemek vígabbban.
A' Magyarok Istenének
Ki vagy remek munkája!
Zichy Károli! Böltsésegnek
Képe! Ország Birája!
Téged' ugy-mint Mennybõl vártunk,
Tellyesítsd örömünket!
Kéért forrón fohászokdtunk,
Károlyi Jósefünket.
...
„Ceres szántó földünket
Kedvelteti bõséggel:
A' Nimfák sik Mezeinket
Kellemetes zõldséggel.” (19. vsz)
...
„Néma képek! Gyászos bõtük!
Bizonyágtok mint meg-tsaltt?
Nem hisszük, hogy el-vesztettük
Sándort, Ferentz' és Antalt.
Ez eleven drága képben
Ama' három Léleeknek
Éllesztõ ereje egyben
Lenni látszik mindennek.”

Diana, Fébus, Ceres, Pluto, Neptunus, Jupiter, nimfák stb.) adja a háttérrel, az ókor és a jelen folytonosságát az alkalom fényéhez:

Kereszténységbe ágyazottságúak az antik utalások is:
– *A mennybõl várt bölcsesség képe,*
Károlyi Józeffé, akiért fohászokdtak;
– *Isteni tisztület, emberi szeretet veszi körül;*
– *Ósök erénye: dicsõ atya helyébe jön;*
– *Mária megjelenítésével kapcsolatos szókéncset használ*
nál
– *a dicsõítésre: fényesség, arany és gyöngy ragyogása;*
– *„lankadó szív” szófordulat; egyházi énekek idéződ-*
nek, szentképek látványai stb.
– *Szentháromság felvillanása, mint párbuszum;*
– *Fõispáni tiszttség jellemzõi: szabadság, törvény, böl-*
csesség, nemzeti gerjedelem stb.

2./ *Világi méltóságba beiktatáskor – világi személy általi méltatás [prózai összefoglalása az ünnepségnek]*

Orczy Lőrinc (1718–1789) beszéde gróf **Teleki József** (1738–1796) főispáni ki-nevezése alkalmából³⁸

– A megszólítottak: Ugocsa vármegye Rendjei („Nemes Státusok”) és az új főispán

– a császár, II. József követeként szól – dicsóíti, a királyok királyát;

– megemlíti a tisztséget betöltő elődöt;

– átadja szimbolikusan Ugocsa vármegye kormányzását;

– felsorolja Teleki József elődeit, azok jelesebb cselekedeteit;

– oltalmazását kéri a köszöntő: a romlottság – amelyet a törvény zavarói támasztanak – ellen szegülőinek stb. Orczy Lőrinc köszöntésén átüt írásának egyéni hangja, beszédének líraisága, az a hit, amellyel a protokolláris beszédet magasztossá tudta tenni. Keveseknek sikerült ez a személyesség, ezért idézem kicsit hosszabban:

„Tanítsd-meg Tartományod Népit” a szent egységére,

Hozdd békességre alattad lévő különböző vallású Tagokat ’s mutas-meg, melly édes, gyönyörűséges, üdvösséges azon felebaráti Keresztyéni szeretet, mellyel ember hasonló ember társát öleli, és tsak azt tartsd eretneknek, ki a’ nagy Istennek Ditsősége ellen rugodozvam, mennyei ’s földi Törvényeket zabolátlanul meg-veti. Végre: vedd palástod alá a’ szegény paraszt adó fizető népet; ezen együgyü, de hasznos szelid Méhetskéket kik köz-jónak fenn tartására izzatt homlokkal ’s véres Verejtékkel szolgálják az hazát ... E-reszd-meg immár hajódat, ’s bontsd ki vitorládát, evezz, kormányozz sze-rentsés szelekkel, juss kívánatos Rév partra ...

Emlékezetedben tudniillik: hogy én vén Hajós, öreg Kormányos vezettelek hajódban, én Barátod, Polgár Társad, ki sok ideig veszedelmes szelekben gályámmal közsziklás ellenző partokat kerülvén, forgó örvényeken által, sok-szor nagy erőlködéssel, Révész Társaimmal nehéz munkával menekedvén még most, ’s már meg-görnyedtt fáradtt vállakkal, aggott tetemekkel, tsendesebb üdőben, kitsiny habok között már nem mélyrül, hanem Széliről a’tengernek, de még-is távul láthattam az kívánt Rév-partot, hová liggattott

³⁸ ORCZY Lőrinc, *Méltóságos L. báró Ortzy Ortzy Lörintz urnak [...] Széki Teleki József urnak felséges urunk arany költsos hivének [...] [Teleki József] fő ispányi hivatalyába’ lett bé-iktattatása’ alkalmatosságával el-mondott beszéde, a’ gróf Teleki József úr arra tett feleletével együtt.* Pest, Eitzenberger, 1782.

vitorlakkal, törött árbutz-fámmal, vas matskáimnak elvesztésével, repett ha-
jómat bádgyatt evezéssel vezetgetem.³⁹

Vedres István (1765–1830) *Öröm dall*, gróf **Brunszvik Józsefnek**
(1750–1827) főispáni kinevezésére⁴⁰

Buzdulj már, Megyénk' Lakossa! Te-is örömré,
Rég' óhajtott víg napod ma került az Égre.
Indúlj! Kegyes Fő-Ispányod jön kebeledbe;
Hints tavaszi virágokat úttya' clejbe.
Komoly kedved:
Bádjadtt szíved
Elledjen-fel, 's oszlasd széjjel bús förgeteged'
(2)

...
Függezd tsak szemed' Szegvárnak Palotájára,
Hogy' zsibong a' temérdek Nép, fut a' tájjára.
Nyughatatlan paripákon ládd a' Sereget,
Mint vezetí víg dallok közt e' nagy vendéget. (2v)

...
Itt van immár! El-érkezett pompás kocsija,
Kíáltsuk mindnyájan együtt, szívünk' ki-nyitva:
Éljen! Éljen Korompai Gróf Brunszvik József!
Még-is: Éljen FőIspányunk Gróf Brunszvik József!
Isten tartsa!
Bóldogítsa" (4) stb.

Főispánnak erénye:
„Kit e' fényes Pompa nem tesz sem-
mit nagyobbnak.” (2v) = *szerény, bölcs, feddhetetlen, hü- nemes lelkű, hazaszerető, vidám, nyájas, tudomány szerető*, „illy Füg-
yelmes // Tökélletes, // A' mi ke-
gyes Fő-Ispányunk illy jókkal telyes”
(4)

*A köszöntés megelegrszük a felszín ünnepe-
nek leírásával. Poétikailag iskolás a kö-
szöntő szövege.*

3./ Egyházi méltóságba beiktatáskor – világi személy általi méltatás

Orczy Lőrinc (1718–1789) köszöntő verse **Barkóczy Ferenc** (1710–1765)
primási kinevezésére⁴¹

Egri búcsúztatása (négy soros, aaaa rímelésű).

³⁹ Uo., 8–9.

⁴⁰ VEDRES István, *Öröm dall, melyet ő kegyelmsége gróf Brunszvik József úrnak [...] nemes Tsongrád-
Vármegye Fő-Ispányságába való bé-iktatására 1796. eszt. [...] Szegváron lett pompás bé-vezetése' al-
kalmatosságára készített Vedres István*, Pest, Landerer Mihály, [1796].

⁴¹ ORCZY, *Máttra hegyei...*, 5. jegyzetben *i. m.*

Zene:

Musika szerszámmal a' Városok zengnek,
Magos kö falakról ágyúkat döngetnek,
Parasztos vig nótát falukon pengetnek,
Ifiak vénekkal csoportokra gyűlnek⁴²
...
... Dob, trombita, síp, ágyú zengenek

Papi erényei:

– ismeri juhait

Tugya, a' farkasok el rejtett uttyait,
El zárta azoktól Aklának ajtait.⁴³

– haza szerelme

Nem undorodol Te borzos köntösünktől⁴⁴

– idegen nemzet hozzánk szelidítése

– okos és bölcs, tudós ember

Pásztor hivatalyát szeléden viselte,
Jó magot országban mindenüt hintette
Áldozattyát Polgár vére nem festette
Óltáron tsak buzgó szerelmét égette.⁴⁵

Címere:

Angyal, és oroszlány lévén czimerében
É két természetet viselte szivében...⁴⁶

Eger melletti nyári rezidenciáján megszervezett szórakozások (barátságok kötése, ápolása; táncok, játékok, csónakázás, zene, parasztos vig nóták éneklése, mesélés) mind erényként említődnek.

⁴² *Uo.*, A₂.

⁴³ *Uo.*, A_{3v}.

⁴⁴ *Uo.*, B_{4v}.

⁴⁵ *Uo.*, A_{8v}.

⁴⁶ *Uo.*, A_{8v}.

Orczy hosszasan sorolja azokat az ismérveket, amellyel Barkóczy Ferenc megtalálta a közös hangot az egyszerűbbekkel, a pór néppel: Mosdatlan kéz készítette ételt is megette; nem várt el nehezen beszerezhetőket:

Bospor, ludaskása, törött lév, és laska,
Jó kövér tehen hús, paczal, és sült pulyka
Ispék levelen sültt: vagy édes zsongáta
Ha vagyon nincs szükség második fogásra.⁴⁷

A versíró terjedelmes részt szentel az Eger melletti kastély vígságainak felemlegetésének, ahol távol voltak:

erőszakkal kötött társaságtúl
Távúl Törvényben irt csigázott pompátúl,⁴⁸

s amelynek bizonyára ő maga is sokszor részese volt.
Áldás formulával elköszönés:

Álgyon meg az Isten ki minket teremtett!
...
Áldgya meg ezerszer az én herczegemet!
Ezzel fejezem be magam-is versemet.

Pásztorének **T. Innocentius Simonchichnak** (1750–1807, piarista szerzetes), a' Szigeti Királyi Gymnasium' első tanítójának. Midőn F. K. Consilium névvel szorgalmatos tanításáért meg-ditsértetnék. 1789, Pestenn, Patzkó Ferentz' betűjivel⁴⁹ (Lásd fentebb!)

4./ Egyházi méltóságba beiktatásakor - egyházi személy általi méltatás

Révai Miklós (1750–1807, piarista szerzetes) verse **Kollonits László** (1736–1817) nagyváradi püspökké beiktatásakor⁵⁰

Üdvöz légy szent nap, melylynek szép hajnala tetszik
Olyly pirosan, 's örömet már is előre mutat.

– A hajnal szimbóluma;
– Bibliából, Zsoltárból vett képek;

⁴⁷ *Uo.*, B₆.

⁴⁸ *Uo.*, B_{8v}.

⁴⁹ *Pásztorének T. Innocentius Simonchichnak...*, 13. jegyzetben, *i. m.*

⁵⁰ RÉVAI, *elegyes versei*, 35. jegyzetben *i. m.*, 75–81.

Úgy hiszem, olyly szépen virradsz a' Váradí népnek,
'S ott is az el terjedt fény mosolyogva ragyog. (75)

....

Mint szomjú szarvas kút' tiszta vízének,
Mint az egész föld szín a' ki keletnek örül:
Úgy örvend Várad' Székes Háza te néked,
Hogy virradsz, 's Jegyesét már kebelébe hozod. (76)

...

A' szerető Jegyes úgy zokogott, ilyly nyugtalan ébredt,
Kit Salamon' szentebb el ragadása le ír. (76)

Ilyly hevesen kérdezte Sion' kedvelte leányit,
Hogy hol rejtekezett, kit zive lelke szeret.

Most öröm ül vidúlt ajakán, most nyitja le zárott
Ajtaít és méltó el fogadásra siet.

'S hogy közelít, hoz e már? Hoz e, úgy mond, a' kegyes Is-
ten?

És ki terült karral szent ölelésre rohan,

Kollonits! o jösz már! 's kezd a' bús felleg oszolni
Dűledező székem' pusztá határa felett.

Melly nagy időt kívánt ellenség dűlta vidékem,
Romlottságából hogy fel emelje magát.

Már meg szűnt ugyan a' vad idő, de tekéletes épség
Durva maradványit még se nyomatta alá,
Mint fut az éj, mikor a' a' szép nap fel tetszik az égbenn
(76)

...

'S vidúlt völgyekből hangzik az édes öröm (77)

...

Jó Pásztor lévén... (77)

Buzgóbban legelik feddetlen Pásztorim a' nyájt,
'S élet forrásnak tiszta vizére viszik. (77)

...

„ Meg dűlt templomaim! Le omolt oltárim! Újra
Majd fel emelkedtek fal töredéktek alúl.” (77)

Már tsoda példa valál, o Kollonits... (78)

... a' szeretet, kinek olyly nagy az érdeme, hogy mind
Semmi Reménységünk nélküle, semmi Hitünk: (78)

...

Vert dobbal meg fűtt trombita harsog együtt.
A templom tele, háláló temjének is égnek,
Áldozat is buzgón ott esik Isten előtt., stb. (81)

– az egyház (a valós helyszín,
ahol az üdvözölt személy betöl-
tötte a hivatalt);

– a tiszta forráshoz elvezetett nyáj
stb. mind-mind a kereszténységre
utalás szókincse.

Révai az idő (napszak, éghajlat,
évszak stb.) a táj, a fény-árnyék
stb.változásával gyakran lelkiállá-
potot rajzol.

A papi hivatás felmagasztalása –
azaz Kollonits tevékenységének
dicsérete – a kereszténység szim-
bóluimaival a vers egészén végig
vonul:

Jó Pásztor - nyáj, vitez sereg vezé-
re = a papi személy,
Juhok = a nyáj, a hívők
Élet vize = Isten igéje

- A köszöntött papi érényeire uta-
lás: szegények pártfogója, papjai-
nak példája stb.

– Egyházhoz, liturgiához kapcsó-
ló szókészlet (tömjén, oltár,
engesztelő áldozat, tiszta víz stb.)

– Keresztény embereszmény: ha-
rag nélküli, jámbor lelkű,
tűrő, kegyes, könyörülő
szívű, nem hamis, adakozó

– Értékrend: hit, remény,
szeretet

Révai visszaidézi a vendégségek
stb. az elmúlt idők világát, s
Kollonits Váradra helyezését, an-
nak megújítását: „... *Szent László
ezt lássa örömmel az égből*” (80), s
megjövendöli: „... *Római Bátor / /
Lászen majd az utánn érdemes öltöze-
ted.*” (80) A vers zárata: az ünnep-

lés hatalmassá tágulásának érzé-
keltetése. Kollonits jegyese a
váradai egyház ünnepet ül.

Köszegi **Rájnis József** (1741–1812, jezsuita szerzetes) **Szily Jánosnak** (1735–
1799), püspöki méltóságra emelésekor⁵¹

„Menj-elő pitzinke nyájam,
Menj legelve játszodozva!
Éljed-el, míg tartja kedved,
A' mosolygó szép füvetkét:
Bátran ízlel'd a' folyáskát,
Melly igen fris kút-fejekről,
Mindenünnen tsergedezvén
Tér mezömet élteti;

Én azonban itt hevervén
Kis furuglyám rendes hangját
A' kies szellökre bízom;
Gyenge szellökl' Tí vigyétek:
Hallja Tírzis, a'kivel Pán
Pásztoroknak Fejedelme
Fejedelmi pásztoroknak
Tiszteit közölteti.

Mí együgyü köz juhászok,
Eggyik híres fejedelmünk
Meszsze földre költözködvén
...
Válogattunk Pásztorokban;⁵²
...

Kértt egy illyent, más amollyant,
Ez keményt, amaz szelédet,
Jó-szelédet a' juhoknak,
Jó-keményt a' farkasoknak;
...
Tírzis' érdemes személyét
Úri bottal, és süveggel,
'S köntösével tzimmeresztvén
Pásztoroknak azt felelte:

Pásztori idillel indul a köszöntés: nyáj-
pásztor – az ókori életmódra és a papi pá-
lyára egyaránt vonatkozik.

A furuglyázó pásztor (a költő) énekének
hangját rábízta a gyenge szellökre (ihletre);

Pán, a pásztorok fejedelme nevezi meg a
vezetésre érdemes személyt;

Farkas és bárány – utalása szimbolikusan
viszi tovább a köszöntést;

⁵¹ RÁJNIS, *Pásztori dal...*, 14. jegyzetben *i. m.*

⁵² *Uo.*, a2–a2v.

Imhol, a'kit kértetek.⁵³

No! siessünk áldozatra,
Jó-kövéres áldozatra!
Noszsa áldjuk Istenünket!
Míg örül pásztor juhoknak,
A' kövér juh gyenge fünek,
Gyenge fű a' tiszta víznek,
Tiszta víz a' szép követsnek,
Áldva-áldják pásztorok!"⁵⁴

„Majd, ha nyájam el tenyészik,
Tarttson annyi sajtra számot,
Mennyi fér e' köntös-ujba;
Pásztorok vígadjatok!"⁵⁵
...
Mí azonban vígadozzunk,
Míg az hajnal' virradása
A' mezöket harmatozván
Széllyel-hinti gyöngyeit."⁵⁶

A tiszta víz többszöri felbukkanása, mint az élet keresztény szimboluma;

A fizetés módja a valós, nyers pásztori világot villantja fel. A költeményben egyértelműen megjelenik a papi hivatás, a kereszténység szókéncse, morálja.

A költemény köszöntése mellé kívánczik – mintegy szemléltetésül – az ünneplés valós forgatókönyve. Ebből ugyanis kiderül, hogy Rájnisi József és mások írásműveinek átadása/felolvasása elengedhetetlen tartozéka volt az ünnepi fényeknek. A forgatókönyvek leírásait olvasva megállapíthatjuk, hogy nem kevés fizikai helytállást kívánt magától az ünnepelettől is a több napon, és több helyszínen tartott ünnepségsorozat:

A szombathelyi püspöki installáció augusztus 20-án, Szent István király ünnepén, lélekemelő keretek közt zajlott le. Batthyány József hercegprímás már előző napon Szombathelyre érkezett. Szily az éjet Zanaton töltötte s az ünnep reggelén díszes hintón indult el székvárosa felé.⁵⁷

Szombathely határán jákfalvai Horváth Ferenc alispánnal az élen Vasvármegye nemeséinek lovasserege üdvözölte s kísérte az ünneplő köntösbe öltözött városba. A ferencesek templománál felállított dízsátornál Szily kiszállt hintójából s fogadta

⁵³ *Uo.*, a3.

⁵⁴ *Uo.*, a3v.

⁵⁵ *Uo.*, 4.

⁵⁶ *Uo.*, 4v.

⁵⁷ KÖBERL János, *Adatok a szombathelyi székesegyház történetéhez*, I–XX, Szombathelyi Ujság, 1897. Hús cikkből álló sorozat a Szombathelyi Ujság 1897. évfolyamában. Ezek közül a XII–XX. sz. közlemények Szily János életét ismertetik.

Csódy Pál olvasókanonok, jeles szónok üdvözlõ beszédét. A város kapujánál Lábos Ferenc jegyzõ köszöntötte s magát és Szombathely népét új püspökének, leendő urának pártfogásába s védelmébe ajánlotta. A nemesség, a papság és a nép hatalmas tömege ujjongva kísérte ifjú püspökét a régi vártemplomba, ahol Batthyány József bíboros, hercegprímás fényes kísérettel várta és hivatalába beiktatta Szombathely elsõ püspökét. Felolvasták a királyi és pápai alapítóleveleket, majd Hajgató Péter, a vasvár-szombathelyi székeskáptalan elsõ nagyprépostja a papság és hívek nevében köszöntötte új fõpásztorát. Szily János lép most a szószékre s papjaihoz latin, a néphez magyar nyelven intéz nagyhatású beszédet. Magyar beszédét nyomtatásban is szétoztotta hívei közt.⁵⁸

...

Eme nagy teológiai tudással felépített beszédben figyelmezteti híveit a hit megbecsülhetetlen értékére, inti õket, óvakodjanak az isteni kinyilatkoztatást elvetõ s az emberi eszt istenítõ, divatos, gõgös illuminátus tanoktól; legyen a hitük eleven, hasssa át egész életüket; imádkozzanak buzgón, hogy az igaz hit fénye megvilágosítsa azok lelkét is, akik még távol élnek az egyháztól, hogy mielőbb teljesüljön az Úr ígérete: legyen egy akol és egy Pásztor! Ünnepléses Te Deum zárta be a templomi szertartást. A nap többi része az örömmel volt szentelve. Szily fényes vendégséget rendezett s a szegények között bõséges alamizsnát osztott ki. Éjjel ünneplõ tüzek gyúltak fel, melyeknek fénye mindenfelé a nap jelentőségét szemléltetõ festményeket s jelvényeket világított meg. Jeles költõk egymással versengve dicsõítették az új fõpásztor egyéniségét s a napnak Szombathely történetében való fontosságát. Így Faludi Ferenc, Rajnis József, Melczer Károly, Balogh Elek (Sándor?), mindannyian az eltörölt Jézustársaság tagjai. A költemények közül többet nyomtatásban szétoztottak a nép között. Így zajlott le a nap, melynél fenségesebbet, örvendetesebbet – Schönvisner István véleménye szerint – nem látott soha Sabaria õsi földje.

Faludi Ferenc (1704–1779, jezsuita szerzetes) **Szily János** (1735–1799) püspöki beiktatásakor⁵⁹

Két sugár Borostyánt Tavaszzi zöldében
Látok Szily Urnak nemes Tzimerében
Mit jelent? Urának zöldellõ épségét,
Kellõ és állandó tellyes egységét.

Címer szimbóluma: két borostyán
[szent növény, a hûség jelképe], orosz-
lán [bátorság, állandóság], medve
csillagzatja [égi csillagkép, mely utat mu-

⁵⁸ SZILY, 15. jegyzetben *i. m.*

⁵⁹ Faludi Ferenc kéziratos verses kötete a szombathelyi szeminárium könyvtárában, 33–34. Faludi Ferenc Szily Jánoshoz írt üdvözlõ versét megírta latin nyelven is: RÉVAI Miklós, *Faludi Ferenc költeményes maradványai*, Gyõr, 1786, 103.

Bátor oroszlányt-is irot Petsettyére
Mít példáz? ennek-is mennyünk már végére:
Oroszlány bátorság van Szily szívében
Igaz állandóság el-tekéllésében.

Medve vadat látok! Medve tsillagzattya
Az Ég felső sarkán magát ragyogtattya
Tengerbe nem merül, el nem alkonyodik
Tsillagok közt első, fennyen uralkodik.

Első püspök Szily ezen Megyében
Fenn van hire ragyog tündeklő fényében
Tengeri veszélyben medve Tsillag utat
A bus Révésznek igazítva mutat.

Utat mutat Szily kétséges nyaijának,
Melly-is vizont tartya biztos kormányának
Éllyen vezérellyen követvén Eleit,
Töltse bé példássan Tzimeres jeleit.

A drága Szily név irva légyen égben
A föld színen pedig légyen ditsőségben,
Ez az egész Megye buzgó ohajtása
Te hozzád hajlandó szívének járása.

tat, igazítja a révészeket, a kétséges nyá-
jat]

A költemény, bár magasztalja Szily ére-
nyeit, mondandója költői megformált-
ságnak sincs híjával.

Az alábbi költőket és köszöntő verseiket, csak vers címeikkel idézzük meg. A kor közismert alkotói voltak.

Döme Károly (1768–1845, róm. kat. pap)⁶⁰ **Szabó Andrásnak** (1738–1819, püspökké választásakor.

Baróti Szabó Dávid versei (3), és pásztori játéka **Batthyány József** esztergomi érsekké választásakor:

1. *Nagy Méltóságú, Fő tisztelendő Batthyány József Esztergami Érsekehez, Magyar Ország Primássáboz: 's a' t.61*

⁶⁰ *Pásztori dal...*, 16. jegyzetben *i. m.*

⁶¹ Baróti Szabó Dávid Batthyány Józsefet köszöntő versének lelőhelyei a Baróti kiadásokban: 1777, 1. könyv, 1–3; 1786, I. szakasz, 3. könyv, 123–124; 1789, I. kötet, 147–148; 1802, I. kötet, 1. könyv, 18.

2. Nagy Méltóságú, Fő Tisztelendő BATTHYÁNY JÓSEFRŐL, *Esztergami Érsekről Midőn az Érseki Méltóságnak tziimerét magára venné.*⁶²
3. Midőn Nagy Méltóságú, Fő Tisztelendő BATTHYÁNY JÓSEF ÚR, 's a' t' *Esztergami Érseki Méltóságnak tziimerét magára venné.*⁶³
4. Midőn a' Kassai Királyi Iskolák, Professoraiénak Pesten választatások után, újjolag bé állanának. *Kettős nyelven.*⁶⁴
5. Baróti Szabó Dávid verse Barkóczy Ferenchez
6. Nagy Méltóságú, Fő Tisztelendő BATTHYÁNY JÓSEFNEK, *Esztergami Érseknek tiszteletére PÁSZTORI JÁTÉK.*⁶⁵

Imagery of greeting poems written to or about ecclesiastical and secular dignities

This paper examines the style elements of greeting poems written to or about ecclesiastical and secular dignities, and tries to answer the questions whether there is any difference between the imagery used for (or by) ecclesiastical and secular people, how much the poetic, fictional world is determined by church relations, whether the vocabulary of liturgy is present or not, and how the antique traditions can be connected to Christianity. The hundreds of greetings (mostly poems) I read differed only in talent and erudition of the authors. The vocabulary, imagery, style and form of the greeting poems were quite the same in the 18th century, presumably owing to the traditions and regulations of the genre, and the teaching methods of religious schools. Only those could write real masterpieces who not only learnt the rules of versification, but also consciously undertook to be a poet. Several authors of greeting poems were well-known as ecclesiastical or secular persons, but were not regarded as poets – with their positions they possibly did not demand that, either. (It is enviable that in past ages literary works could be used as means of celebration.)

⁶² *Uo.*, 1777, 1. könyv, 26–28; 1786, I. szakasz, 3. könyv, 124–127.

⁶³ *Uo.*, 1777, 2. könyv, 150–152; 1786, II. szakasz, 1. könyv, 21–23; 1789, II. kötet, 1. könyv, 23–24; 1802, III. kötet, 1. könyv, alagyás, 75–76.

⁶⁴ *Uo.*, 1777, 1. könyv, 90–96.

1786, I. szakasz, 3. könyv, 136–141.

1789, I. kötet, 153–158.

⁶⁵ 1777, 1. könyv, 34–57.

1786, I. szakasz, 2. könyv, 90–109.

1789, I. kötet, 133–143.

1802, III. kötet, 1. könyv, hatos, 66–72.

KÁDÁR ZSÓFLA

Fundatores et benefactores

*Jezsuita intézmények alapítói és jótevői a rendi emlékezetben a 17. századi Magyar Királyságban**

Kérdésfelvetés és a források bemutatása

Trinckel Zakariás osztrák provinciális 1652-ben Goswin Nickel rendfőnöknek gróf Nádasdy Ferenc érdekében írt levelet. A magyar főúr a soproni Keresztelő Szent János konvent kegyuraként, egy leendő terciaház és további épületek építőtőjeként kérte a Jézus Társaságától az alapítói – esetleg társalapítói – címet.¹ De mit is jelentett pontosan a fundátori vagy confundátori cím, és milyen előnyökkel járt? Mit várt el a jezsuita rend ennek fejében?

A Jézus Társasága eredetileg koldulórendi jellege már Szent Ignác életében jelentősen módosult. A középiskolákkal egybekötött kollégiumok a Társaságon belül a legelterjedtebb intézményformává váltak, amelyek az ingyenes oktatást nem biztosíthatták mindennapi alamizsnából, csupán biztos bevételből: alapítványi tőkéből vagy birtokaik jövedelméből.² Ezért a világi és egyházi elit segítségére voltak utalva, hogy éppen az ő igényeiknek megfelelően oktató és lelképásztori tevékenységüket elláthassák. Az uralkodók, főurak és főpapok alapítványai és adományai tették lehetővé a Magyar Királyságban is, hogy az 1610-es évektől fokozatosan kiépüljön a kollégiumhálózat, amely az 1670-es évek végére már Zágrábtól Trencsénig, Soprontól Ungvárig behálózta az ország területét.

A jezsuita Rendalkotmány pontosan rendelkezett az alapítások módjáról. A kollégiumi rangot csak megfelelő pénzalapítvány vagy birtokadomány átvételével

* A tanulmány a Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon: a győri, nagyszombati, pozsonyi jezsuita gimnázium tanulói a 17–18. században című, K 116116 számú OTKA-projekt támogatásával készült.

¹ Vö. Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma) 21 Epp. Austr. 1601–1660, 294r–v. 1652. évnél, Trinckel Zakariás osztrák tartományfőnök memoriáléja Goswin Nickel rendfőnöknek. Az egykori keresztes javadalmat Draskovich György győri püspök már korábban átadta a soproni jezsuita kollégium alapítványául. Vö. KÁDÁR Zsófia, *A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superioraága*, 2. rész, Soproni Szemle 66(2012)/1, 55.

² A kollégium intézményi fejlődésére l. Ladislaus LUKÁCS, *De origine collegiorum exteriorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis (1539–1608)*, Archivum Historicum Societatis Iesu 29(1960), 189–245; 30(1961), 3–89.

adhatta meg a rendfőnök. A szabályzat szerint a kollégiumokban heti egy misét, továbbá minden egyes pap havi egy misét mutatott be az alapítóért és a jótévedésért. Évente azon a napon, amikor a fundátor „a kollégium tulajdonjogát a Társaságnak átadta”, ünnepélyes szentmisében emlékeztek meg róla, és a rendház minden papja érte volt köteles misézni. Ugyanezen a napon az alapítónak saját címeivel vagy egyéb ájtatossági jellel díszített viaszgyertyát ajánlott fel a Társaság. Az alapítványtétel után az élő alapítóért a rendfőnök parancsára az egész Társaság minden papja három misét celebrált, halála után pedig lelki üdvéért ugyanennyit. A laikus rendtagoknak ugyanezekre a szándékokra kellett imádkozniuk. A jezsuita rend teljesen le volt kötelezve az alapítóknak és rokonaiknak, ezért minden szolgálatukkal rendelkezésükre álltak.³ Az alapítványtétel vagy adományozás tehát mindkét fél számára előnyökkel járt, a kollégiumonként elnyerhető egyetlen alapítói címért pedig akár versengés is indulhatott. A magyarországi alapítási folyamatokat még érdekesebbé teszi, hogy az 1608. évi koronázás előtti 8. törvénycikk a jezsuitákat testületileg és személyükben is birtokképtelenné tette;⁴ a hazai jogrendszer, például a kegyúri jog pedig sokszor a Rendalkotmánnyal összeegyeztethetetlennek bizonyult. A reálpolitikai viszonyok mégis a jezsuitáknak kedveztek, ami a kollégiumhálózat már említett fokozatos kiépülését eredményezte.

Az alapítók és jótévedők iránti lelki kötelezettségek miatt a rendi emlékezetben nagy hangsúlyt kapott személyük és adományaik nyilvántartása. Erre jóformán az összes jezsuita forrástípusból lehetne példát hozni a levelezésektől a historia domusokon át a társulati nyomtatványokig. Az alábbiakban azonban két kiemelkedő forrásra koncentrálok.

A bécsi jezsuita levéltár őrizte meg „Elogia fundatorum et benefactorum collegiorum et domorum Provinciae Austriae Societatis Iesu. Anno MDCLXXV.”⁵ címmel azt a magyar kutatás számára csaknem ismeretlen kéziratot, amely reprezentatív jelleggel az osztrák rendtartomány kollégiumainak és néhány kisebb rendházának alapítóit és legnagyobb jótévedőit veszi számba. A forrás keletkezésének kontextusára utaló nyomot egyelőre nem találtam, szerzőjét nem ismerem; tartalma alapján a belső, rendi nyilvánosság számára készült. A kötet egyetlen kéz szép, letisztázott írása, amelyben néhány kisebb kiegészítés található utólag beragasztott cédulákon. A címlapot egy index követi, majd az alapítások sorrendjében követ-

³ Az alapítónak járó lelki javakról: *Institutum Societatis Iesu, II: Examen et constitutiones decreta congregationum generalium formulae congregationum*, Florentiae, 1893, 55 (Pars V. Caput I.)

⁴ Vö. TUSOR Péter, *Egy „epizód” Magyarország és a római Szentszékek kapcsolataiból: Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése (Mikropolitikai tanulmány)*. Akadémiai doktori értekezés, Bp., 2013, 35.

⁵ Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu (Bécs) Sign. 2 08 12 16.

keznek az intézmények összesen 95 számozott lapon. Terjedelme és jellege alapján a „jéghegy csúcsát” jelenti, mivel csak a valódi fundátorok és egy-két jelentős jótévő került bele kollégiumonként.

A másik forrás a jezsuita éves jelentések, a litterae annuae sorozata. A szintén belső nyilvánosságnak szánt beszámolókat a rendfőnök által szabályozott tartalommal évente állították össze a provincia központjában, az egyes rendházak által beküldött szövegek alapján. Az 1650-es évekig az osztrák rendtartományban rendházanként, később egyre inkább tematikusan tagolták. A jelentéseket a római központnak kellett elküldeni, illetve 2-3 éves késéssel a provincia rendházaiban is egy vagy két másolati példányt köröztettek, hogy a rendtagok értesüljenek az elmúlt év eseményeiről.⁶ A litterae annuae-ban egyes kollégiumok alapításakor, jelentős megadományozásakor, továbbá halálukkor emlékeztek meg hosszabban a kiemelkedő jótévőkről. A jelentésekből tehát információkat nyerhetünk a jótévő egy szélesebb, bár valamennyire megrostált köréről, és az alapítványtétel és adományozások dinamikáját is nyomon követhetjük.

Magyarországi alapítók és jótévők az Elogia fundatorum et benefactorum című kötetben

A kötet a rendtartomány részeként 14 magyarországi kollégiumot, rezidenciát és missziót vesz számba.⁷ Négy kollégium más intézményekkel, Nagyszombat és Kassa akadémiaival, Trencsén noviciátussal, Zágráb bölcsészeti képzéssel volt kiegészítve. A fundátorok és jótévők életrajzai kiemelik a személyeknek a jezsuita rendhez való kötődését, maguknak és családjuknak a Társaság iránti jóindulatát. Kötelezően hangsúlyozzák az előkelő származást és az uralkodóhűséget, kitérnek személyes (katonai, politikusi, főpapi, tudományos) érdemekre. Életrajzuk, tisztségeik rövid összegzése után az alapítványtétel idejét, tárgyát mutatják be, olykor eredeti iratok, levelek részleteit is idézve.

Az alapítók közül teljes értékűnek a kollégiumok fundátorait tekintették, akik a Rendalkotmányban foglalt, fentebb idézett lelki javakat élvezték.

⁶ A litterae annuae műfajáról l. pl. Markus FRIEDRICH, *Circulating and Compiling the Litterae Annuae: Towards a History of the Jesuit System of Communication*, Archivum Historicum Societatis Iesu 77(2008), 3–39.

⁷ Az alapítások sorrendjében: Nagyszombat, Ungvár, Pozsony, Sopron, Trencsén, Rozsnyó, Győr, Kassa, Zágráb, Lócse, Patak, Varasd, Gyöngyös, Szokolca.

	alapítók	rendházak
1	(II.) Rudolf	Nagyszombat, kollégium
2	Pázmány Péter	Nagyszombat, egyetem Pozsony, kollégium
3	Esterházy Miklós	Nagyszombat, templom
4	Homonnai Drugeth György	Homonna (Ungvár), kollégium
5	Homonnai Drugeth János	Ungvár, kollégium
6	Draskovich György, ifj.	Sopron, kollégium
7	Lippay György	Trencsén, kollégium, noviciátus
8	Széchenyi György	Győr, kollégium
	[bizonytalan]	Kassa, kollégium
9	Kisdi Benedek	Kassa, egyetem
10	Ignatz von Thannhausen SJ	Zágráb, kollégium

1. táblázat. Magyarországi alapítók

Nagyszombatnál a kollégium alapítójaként szerepel a turóci prépostságot Forgách Ferencnek odaadományozó II. Rudolf, az egyetem alapítójaként Pázmány és külön, atipikus módon a templom alapítójaként Esterházy Miklós nádor. Érdekeség, hogy a homonnai-ungvári kollégiumnak mindkét alapítóját elismerte a Jézus Társasága, mivel Homonnai Drugeth György után fia, János a semmiből építtette újjá és látta el birtokokkal az Ungvárra költöztetett kollégiumot. Pázmány pozsonyi és az ifjabb Draskovich György győri püspök soproni alapításai ismertek, nem jelent meglepetést Lippay György érsek neve sem a trencsényi kollégium és noviciátus mellett. Széchenyi György említése már érdekesebb, mivel az 1627-től működő győri kollégium számára tett 1654-ben új alapítványt. A fundátori titulust korábban az első győri házakat és birtokokat a Társaságnak adományozó II. Ferdinánd élvezte, akinek nevében fia, III. Ferdinánd mondott le az akkori veszprémi püspök javára. A kassai kollégiumnak nem volt egyetlen alapítója, mivel több birtokadomány révén jött létre az intézmény: a legfontosabb birtoktest, a misleyi prépostság átadásáért sokan sokat tettek. Az akadémiát Kisdi Benedek egri püspök alapította. A sort záró Ignatz von Thannhausen báró jezsuita rendtag családi vagyonából tett biztos alapítványt a zágrábi kollégium számára 1656-ban, így az 1606 óta működő rendháznak Széchenyi György és a győri kollégium esetéhez hasonlóan újabb alapítója volt. A fundátorok között tehát a Királyság világi elitje, egy uralkodó, egy nádor és két országbíró, illetve az egyházi elit kiemelkedő tagjai, két esztergomi érsek, egy győri, egy egri és egy veszprémi (utóbb győri püspök, majd esztergomi érsek) képviseltette magát. A zágrábi alapítás a fundátor személye

révén is kilóg a sorból, bár esetében inkább a nemességet, mint a jezsuita rendtagságot kellene hangsúlyoznunk.

Az alapítványtétel jelege szerint a legkorábbi, nagyszombati és homonnai alapításoknál a kötet nagy értékű birtokadományokat nevez meg. A további esetekben azonban mindig nagy összegű alapítványi tőkét említ a fundáció tárgyaként. Pázmány 60 000 forint készpénz mellett 40 000 forintról szóló kötelezvényt adott át az egyetemalapításhoz; a pozsonyi kollégium számára 50 000 forintot tett le, épületekről és éves ellátmányról is gondoskodott. Esterházy Miklós a nagyszombati templom számára 70 000 forintot adott további építési anyag és munkakerő mellett. Draskovich György soproni egyházi javadalmak, épületek és a pornói apátság megszerzése mellett 40 000 forintos alapítványt tett. Lippay György a trencsényi kollégiumnak a birtokok és templomépítés mellett 20 000 forintot, a noviciátusnak két részletben 50 000 forintot adott. Széchényi ugyanennyit tett le a győri kollégiumnak. Kisdi Benedek 40 000 forintos alapítványt tett a kassai akadémia számára.

Ezek az alapítványi összegek kiemelkednek még a kötetben említett benefactori adományok közül is.

	név	rendház		név	rendház
1	Oláh Miklós	Nagyszombat	17	II. Mátyás	Zágráb
2	Draskovich György, id.	Nagyszombat	18	Pálffy Eufrozina	Zágráb
3	Forgách Ferenc	Nagyszombat	19	Dianesevich Miklós	Zágráb
4	Pázmány Péter	Nagyszombat	20	[bizonytalan]	Lőcse
5	Esterházy Miklós	Nagyszombat	21	III. Ferdinánd	Lőcse
6	Esterházy Mária	Ungvár	22	I. Lipót	Lőcse
7	Pázmány Péter	Pozsony	23	Pázmány Péter	Lőcse
8	Draskovich György, ifj.	Zágráb	24	Tarnóczy Mátyás	Lőcse
9	Lippay Katalin	Trencsén	25	Balassa Zsuzsanna	Lőcse
10	Lippay György	Rozsnyó	26	Rákóczi Ferenc, I.	Patak
11	II. Ferdinánd	Győr	27	Báthory Zsófia	Patak
12	III. Ferdinánd	Győr	28	Draskovich György, ifj.	Varasd
13	Bratulich Simon OSPPE	Zágráb	29	Draskovich Gáspár	Varasd
14	Draskovich János, id.	Zágráb	30	Lippay György	Gyöngyös
15	II. Ferdinánd	Zágráb	31	Thurzó Mihályné Horváth Ilona	Szakolca
16	III. Ferdinánd	Zágráb	32	Lippay György	Rozsnyó

2. táblázat. Jótévkész és rezidencia-alapítók (emléksük sorrendjében)⁸

⁸ A rezidenciák alapítóit félkövér betűtípussal jelöltem.

Csak összehasonlításként említem, hogy Lippay Katalin, a trencsényi kollégium jótévője 10 000 forintot adományozott, az ifjabbik Draskovich György püspök a varasdi és a zágrábi kollégiumoknak is 6-6000 forintot adott egyebek mellett. Birtoxadományra példa, hogy Balassa Zsuzsanna 460 hordónyi bort termő 6 szőlőt adott a lőcsei rezidenciának. Egyházi javadalom adományozására pedig, hogy II. Ferdinánd a veszprémvölgyi apácakolostort és a lébényi Szent Jakab-apátságot juttatta a győri rendháznak. Az adományok mértéke alapján inkább a benefactorokhoz sorolhatjuk a rezidenciák és missziók alapítóit is. A benefactoroknak ez a névsora más rendi források viszonylatában egy szűkebb válogatást tükröz, bár a kollégiumalapítókhoz képest „lefelé” kissé nyitottabb a rendszer.

A fundátorokhoz visszatérve az alapítói reprezentáció néhány elemét is meg kell említenem. A jezsuiták a lelki jogok mellett ezekkel a gesztusokkal fejezték ki hálájukat. Ezek az elemek egyúttal a benefactoroknál is megjelentek, de kisebb mértékben és kevésbé koncentráltan. Talán a legismertebb az egyházi, különösen a jezsuita ünnepeken való részvétel és ezek alkalmával közös étkezés, a körmenetek, színelőadások, egyetemi vagy kollégiumi vizsgákon való jelenlét, díszhely. Szinte magától értetődő volt, hogy ha egy alapító a rendi vezetéstől udvari papot kért, azt meg is kapta, ezek az atyák pedig többször a főúr vagy főpap gyóntatói is voltak egyben. Lippay érseknek például öt jezsuita gyóntatóját azonosítottam.⁹ Az építkezésekkor szinte kötelező módon jelezték az építtető nevét, akár a pozsonyi kollégiumon Pázmány Péter, akár a győrin Széchényi György nevére is gondolhatunk. Végül az elhunyt alapítóról való megemlékezést, a temetésen való részvételt, jezsuiták által mondott halotti beszédeket vagy magába az alapított intézmény templomába való temetkezést idézhetem. Lippay György temetésén Sennyei István veszprémi püspök magyar gyászbeszéde mellett két jezsuita tartott német, illetve szláv nyelvű halotti prédikációt.¹⁰ A temetkezésre egy kevésbé ismert példa, hogy a Grácban eltemetett Ignatz von Thannhausen szívét a zágrábi rektor kérésére az ottani templomban temették el,¹¹ míg Draskovich György győri püs-

⁹ Vö. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I.*, coll., ed. Ladislaus LUKÁCS, Roma, 1990, III–IV, (1644–1665. évek adatainál).

¹⁰ Vö. *Elogia fundatorum et benefactorum...*, i. m., 78.

¹¹ Vö. *Uo.*, 89–90.

pök sírja mai napig Sopronban, az egykori jezsuita Keresztelő Szent János-templomban e célra kialakított, egyszemélyes fundatori kriptában található.¹²

A litterae annuae adatai: a jótévkék társadalmi csoportjai és a különböző adománytípusok

Az elemzett kötet alapján alkotott képünk bővítésére a litterae annuae segítségével szinte korlátlan lehetőségünk nyílik, az alábbiakban ezért a jótévkékre koncentrálok. Gyűjtésem a litterae annuae 1617–1666 közötti éveinek benefactor-adatait foglalja össze reprezentatív jelleggel, de terjedelmi okból a teljesség igényéről lemondtam.¹³ Célom az volt, hogy az egyes társadalmi csoportok és az adományok jellege közötti összefüggéseket feltárjam. Összesen 77 adományozási esetből 19 egyházi személyhez vagy testülethez, 32 mágnáshoz és egy uralkodóhoz, 20 nemesi-közneemesi személyhez vagy városi polgárhoz, 5 pedig katonai vezetőhöz köthető.

év	név	kollégium	jelleg
1628	Erdődy János egri püspök	Zágráb	P
1630	Dallos Miklós győri püspök	Győr	P
1643	Lósy Imre esztergomi érsek	Nagyszombat	P
1643	Telegdy János kalocsai érsek	Nagyszombat	P
1648	Herber Illés győri kanonok	Győr	P
1648	Bény János győri nagyprépost	Győr	K
1649	Lippay György esztergomi érsek	Pozsony	K
1650	Szelepchény György nyitrai püspök	Pozsony	B
1650	pozsonyi káptalan	Pozsony	B
1652	Simándi István pozsonyi prépost, erdélyi püspök	Ungvár	P
1653	Simándi István pozsonyi prépost, erdélyi püspök	Ungvár	P
1656	Tarnóczi Mátás váci püspök, pozsonyi prépost	Pozsony	P

¹² Temetéséről: *Historia Collegii Soproniensis*, Tom. I. Österreichische Nationalbibliothek (Bécs), Handschriftensammlung, Cod. 14002, 136–137.

¹³ Kutatástechnikai okokból a jezsuita éves jelentéseknek részben a Rómában, részben a Bécsben őrzött példányaikat használtam a Campus Hungary, a Magyar Ösztöndíj Bizottság Collegium Hungaricum (CH/2), illetve az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány (Ernst-Mach-Stipendium der Aktion Österreich-Ungarn) ösztöndíjainak segítségével. A litterae annuae általam használt kötetei: Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma), Austr. 133., 135., 136.; Österreichische Nationalbibliothek (Bécs), Handschriftensammlung, Cod. 12218–12220., Cod. 12049–12064. Az éves jelentések egészét végignéztem a Magyar Királyság (és Horvátország) rendházaira, de az adatgyűjtés során a nyugat-magyarországi rendházakra koncentráltam. A közölt adatsor egy reprezentatív célú válogatás. Terjedelmi okokból a táblázatba foglalt adatok forrásait egyenként nem idézem.

év	név	kollégium	jelleg
1658	Jambrehovich Péter varasdi plébános	Varasd	B
1662	Gorup Ferenc győri kanonok	Győr	B
1662	Ivanovics Pál OSPPE esztergomi kanonok, szkardonai püspök	Győr	K
1662	Héderváry János győri kanonok, szkopjei püspök	Győr	K
1664	pozsonyi káptalan	Pozsony	T
1665	Líppay György esztergomi érsek	Rozsnyó	P
1665	Szegedy Ferenc Lénárd váci püspök, pozsonyi prépost	Pozsony	P

3. táblázat. Egyházi jötevek¹⁴

Az egyháziak 9-10 arányban főpapok, illetve az egyházi középréteghez tartozó adományozók. A püspökök között két esztergomi és egy kalocsai érsek, valamint egy-egy egri, győri, nyitrai és váci püspök található. Adományaik kevés kivétellel pénzadományok, jellemzően néhány ezer forint értékben. Az egyházi középréteg soraiban több választott, illetve címzetes püspök is akad. Adományaik sokszínűbbek: a kisebb-nagyobb pénzüsszegek mellett birtokrészek, kegyeszerek, liturgikus ruhák is megjelennek. Testületként fordul elő a pozsonyi káptalan egy nemesi telek, illetve könyvek adományozójaként. Az egyháziak legalsóbb szintjét Jambrehovich Péter varasdi plébános képviseli, aki egy zálogbirtokát adta át a helyi rezidenciának. Az időbeliséget tekintve szembevetendő, hogy az egyházi középréteg csak több évtizedes késéssel jelenik meg a benefactorok sorában.

év	név	kollégium	jelleg
1617	Wesselényi István	Nagyszombat	K
1617	Pálffy Katalin	Nagyszombat	K
1618	Pálffy Katalin	Nagyszombat	K
1617	Erdődy Zsuzsanna	Nagyszombat	K
1618	Erdődy Zsuzsanna	Nagyszombat	P + B
1630	III. Ferdinánd	Pozsony	K
1631	Pálffy Pál	Pozsony	K
1634	Brandenburgi Katalin	Pozsony	K
1639	Forgách Éva, Csákyné	Pozsony	K
1639	Puchaim, Eva S. von, Pálffyné	Pozsony	K

¹⁴ A táblázatokban használt rövidítések (adományok jellege): B: birtok, É: élelmiszer, bor, ÉP: épület, K: kegyszer, templomdísz, P: pénz, T: tárgy (pl. könyv). – Az egyházi középréteg tagjait szürke háttérrel jelöltem.

év	név	kollégium	jelleg
1640	Esterházy Miklós	Pozsony	É
1642	Sennyey Krisztina, Czoborné	Sopron	K
1643	Batthyány Magdolna, Csákyné	Győr	K
1643	Batthyány Magdolna, Csákyné	Pozsony	K
1646	Balassa Zsuzsanna	Pozsony	K
1649	Bossányi Eszter, Forgáchné	Pozsony	K
1649	Battyhány Borbála, Forgáchné	Pozsony	K
1649	Balassa Zsuzsanna	Pozsony	P + T
1650	Balassa Zsuzsanna	Pozsony	P
1652	Nádasdy Ferenc	Trencsén	P
1653	Erdődy Erzsébet, Mosconné	Zágráb	P
1655	Illésházy György	Trencsén	B
1655	Joó Rozina, Illésházyné	Trencsén	B
1657	Draskovich Gáspár	Zágráb	K
1658	Zrínyi Péter	Varasd	P
1662	Báthory Zsófia	Patak	K
1662	Frangepán György	Zágráb	P
1662	Mikes Mihály	Kassa	P + É
1664	Rákóczi Ferenc	Patak	K
1664	Esterházy Erzsébet, Héderváryné	Győr	P + K
1665	Rákóczi Ferenc, I.	Kassa	P
1666	Batthyány Borbála, Forgáchné	Kassa	P
1666	Báthory Zsófia	Kassa	P

4. táblázat. Arisztokráta jötevők

Egyetlen uralkodói adat mellett az arisztokrácia soraiból 32 adományozást találtam. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a főpapság és a főnemesség esetében is gyűjtéséből az alapítványt tevő fundátorok kimaradtak. Ez is indokolja az aszszonyok nagy részesedését: 32-ből 21 esetet tesznek ki. Ez részben arra is magyarázatot ad, hogy – főképp a korszak elején – miért olyan gyakori a kegyszerek és templomi díszek, berendezések ajándékozása. Csáky Istvánné Forgách Éva és Czobor Bálintné Sennyey Krisztina például menyasszonyi ruhájukat adományozták liturgikus ruha, illetve oltárterítő céljára, Báthory Zsófia pedig saját kezével hímzett fátlyat ajánlott fel. Másrészt a főúri adományok között is sok és időben előrehaladva egyre több a néhány száz vagy ezer forintos pénzadomány, a birtokadomány viszont ritka, csak kétszer fordul elő.

év	név	kollégium	jelleg
1630	Patachich István	Pozsony	B
1630	Tersztyánszky Gáspár	Pozsony	K
1639	Kecskés János, a Magyar Kamara pénztárosa	Pozsony	T
1639	egy protestáns prédikátor felesége	Pozsony	K
1643	Péchy Ferenc, Csáky László udvarmestere	Győr	K
1643	Beccaria Virgil, győri polgár	Győr	K
1646	városi magisztrátus	Nagyszombat	K
1646	városi németek Mária-társulata	Győr	ÉP
1650	Sibrik Eleonóra	Pozsony	K
1655	Vadas Gábor	Szepes	K
1656	Aszalay István	Sopron	P
1656	Aszalay István	Pozsony	B + P
1656	Walticherné Mária Magdolna	Pozsony	B + K
1656	Walticher Márk óvári főharmincados	Pozsony	B
1657	Judnikovich Michael szenátor	Zágráb	P
1657	Neusteder úr (zágrábi polgár?)	Zágráb	K
1658	Nagmihaly György	Ungvár	P
1660	Rukich János zágrábi alispán	Zágráb	B
1664	Gyulaffy Zsuzsanna, özvegy Lisztyné	Pozsony	B
1666	Prinyi Gábor báró felesége	Kassa	P

5. táblázat. Nemesi és polgári jötevők¹⁵

Érdekes, hogy a nemesség és a városi polgárság nagy belső társadalmi különbségeket mutató, 20 esetet felölelő csoportjában az eddigiekhez képest az épületek és birtokok adományozása sokkal gyakoribb: ez az adományok egyharmadát teszi ki. A 12-8 arányban többségben lévő nemesi adományok kegyszereket, templomdíszeket, tárgyakat, birtokokat és pénzt jelentettek. A polgári adományozók között testületként Nagyszombat város magisztrátusa, illetve a győri németek városi Mária-társulata is előfordul. Ők jellemzően liturgikus eszközöket, templomi oltárakat és díszeket, illetve pénzt adtak.

Az adományok jellege az utolsó, legkisebb csoportban is hasonló: a katonai vezetők is oltárakat, liturgikus eszközöket, pénzt adtak.

¹⁵ A polgári adományozókat szürke háttérrel jelöltem.

év	név	kollégium	jelleg
1641	Sibrik Pál győri főkapitány-helyettes	Győr	K
1646	Mansfeld, Philipp Graf von, győri főkapitány	Győr	K
1648	Mansfeld, Philipp Graf von, győri főkapitány	Győr	K
1658	Gonzaga, Aloysius győri végvidéki főkapitány-helyettes	Győr	P
1666	Hosszútothi György veszprémi kapitány	Sopron	K

6. táblázat. Katonai jótévk

A benefactorok tehát a társadalom jóval szélesebb rétegeiből verbuválódtak, mint a fundátorok, és adományaik jellegében is nagyobb szóródás tapasztalható. Általában elmondható, hogy sok adomány volt liturgikus ruha vagy tárgy, de helyüket 1650, tehát a hazai kollégiumhálózat kiépülésének „hőskora” után egyre inkább a pénzadományok vették át. Ezeket a birtokadományok csak kis számban egészítik ki, aminek nyilván részben a jezsuiták birtokképtelenségét rögzítő, már említett törvénycikk is oka lehetett. Végül szeretném hangsúlyozni, hogy a bemutatott benefactor-lista az éves jelentések forráscsoportját is jellemzi – nyilván a jótévk sokkal szélesebb csoportjait tárhatnánk fel a további bőséges forrásanyag bevonásával. Az alapítókról és jótévkéről leírtakból azonban már kirajzolódik, hogy a Jézus Társasága milyen eredményesen teremtett kapcsolatot főképp az egyházi és világi elitel és középréteggel, akiknek az oktatás és a lelkipásztorkodás révén is leginkább az érdekében állt a jezsuiták magyarországi elterjedése.

Összegzés helyett: a fundátori cím tekintélye

Végül a fundátori-confundátori-benefactori címek presztízsének megvilágítására a tanulmány elején idézett esethez térek vissza. Nádasdy Ferenc gróf a soproni kollégiumalapító, Draskovich György püspök halála után rögtön megkereste a jezsuita rendi vezetést, hogy a családja kegyuraságához tartozó és az alapító által a kollégiumnak átadott keresztes javadalom, templom, egykori rendház és birtok révén ismerjék el fundátornak. Mivel erre a Rendalkotmány nem adott lehetőséget, 1651-től 1669-ig több hullámban tett erőfeszítéseket, hogy Sopronban egy tercia probációs házat alapítson. Ennek alapítólevelébe a Rendalkotmánnyal ellentétes pontokat is belefoglaltatott volna, ezért a Társaság nem tudott megállapodni az időközben országbíróvá is megválasztott, hatalmas birtokokkal rendelkező gróffal. Másrészt Sopron városa a területén belüli jezsuita terjeszkedés ellen még az 1660-as évek közepén is eredményesen lépett fel, ami a probációs ház építtetését is

meggátolta. Nádasdy 50 000 forint értékű alapítvány letételére készült, de mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy cserébe teljes fundatori titulust kapjon – ezen a társadalmi szinten és talán személyes hiúságból is nem elégedett meg a társalapítói címmel. Mivel azonban a terciaház alapítására Sopront a rendi vezetés nem tartotta alkalmas helynek, a kollégium alapítói címe pedig már „foglalt” volt, Nádasdy végül nem tudott a Jézus Társaságát pártfogó kiváltságosok, az 1675. évi kéziratot követően is számba vett fundátorok csoportjába bekerülni.¹⁶

Nádasdy Ferenc példája és a tanulmányban bemutatott források jelzik, milyen sokrétű feltételrendszernek kellett teljesülnie ahhoz, hogy a jezsuiták és a helyi társadalom különféle csoportjai között létrejöhesse az az együttműködés, amelynek a „reprezentációs eszköztára” igyekeztem felhívni a figyelmet. A források a Jézus Társasága és a Magyar Királyság társadalmának sokrétű összefonódását érzékeltetik és egy kölcsönös lelki és anyagi előnyökkel járó mechanizmust sejtetnek: a jezsuita reprezentáció részei voltak maguk az alapítók és jótévedők, míg az alapítók és jótévedők reprezentációjának a jezsuita intézmények váltak részeivé.

Fundatores et benefactores. The emory of founders and benefactors of Jesuit institutions in the Society of Jesus in the Hungarian Kingdom in the 17th century

The initial mendicant profile of the Jesuit order had transformed already during the life of Ignatius of Loyola for the sake of undertaking educational tasks and running schools. Secondary schools were financed from incomes of charitable trusts or donated estates. That is why the *Institutum* of the Society pays special attention to the greatest patrons, those rulers, prelates, and magnates, who assumed the foundation a new college and guaranteed its maintenance by an endowment. Their support was representatively acknowledged, their memories preserved, the Jesuits prayed for them, and regularly offered holy masses to them.

The Central Archives of the Austrian Jesuit Province preserves a unique manuscript (“Elogia fundatorum et benefactorum collegiorum et domorum Provinciae Austriae Societatis Iesu. Anno MDCLXXV.”), which presents the most important college founders and benefactors of the 17th century. Among the founders of Hungarian colleges we discover

¹⁶ A terciaház-alapítás kísérletéről l. Robert SCHWARTZ von Megyes, *Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773*, Veszprém, 1935, 38. A kérdésről bővebben: KÁDÁR Zsófia, *A rekatolizáció ismeretlen munkásai: Tercia próbációs jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században = Primus inter omnes: Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*, szerk. ARATÓ György, NEMES Gábor, VAJK Ádám, Győr, 2016. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25), 475–493.

only one monarch, the role of the prelates is dominant: three archbishops of Esztergom, one bishop of Eger, one of Győr and one Jesuit companion of aristocratic descent. The magnates are represented only by two members of the Drugeth family of Homonna. The earliest foundations in Nagyszombat (today Trnava in Slovakia) and Homonna (today Humenné, *ibid.*) were realised due to donations of precious land estates. Later the endowment of great sums of money became the key factor: the interests of these funds made up the regular annual incomes of the houses.

A large-scale difference can be revealed between the college-founders and the prominent benefactors and house-founders mentioned in the manuscript. Benefactors were recruited from similar social groups as college founders. Several rulers (Matthias II, Ferdinand II and III, Leopold I) can be found among them, and the proportion of prelates and magnates is still high, but amidst the secular aristocracy women appear, too. Benefactors donated, on the one hand, considerable amounts of money (however much less than the foundation funds), on the other hand, land estates.

A far wider circle of benefactors appear in the series of the Jesuit annual reports, which includes clerics, aristocrats, gentry and burghers, and soldiers. In the clerical group, the rate of prelates and the middle clergy was fifty-fifty. They typically donated money, although estates, church equipment, liturgical clothing and books occur, as well. Prebendaries appear only decades later among the benefactors of Jesuit houses. The proportion of women is especially high among the aristocratic benefactors, making up the two-thirds of all aristocrats. This can account for the phenomenon that the donation of liturgical objects, church ornaments and equipment was rather common. Another characteristic feature, that noblemen and burghers – much less in number than the aristocrats – frequently donated buildings, parcels and pieces of land estates, these offers make one third of their donations. Noblemen donated liturgical objects, church ornaments, utensils, estates and money. Among the military benefactors the generals and vice-generals of Győr, or the commanders of Veszprém can be mentioned, who donated usually liturgical equipment and church ornaments.

The benefactors of the Hungarian Jesuits were recruited from diverse social groups, and they made different types of donations, offering not exclusively money. Until the 1650s, benefactors often offered liturgical clothes or church equipment, but in the second half of the century material offerings were replaced by money donations. Probably by reason of the prohibition of owning landed property, estates were rarely donated. Jesuits were rather efficient in establishing personal contacts and close relations especially with the ecclesiastical and the secular elite and middle group, which were primarily interested in the settlement of the Jesuits in Hungary mainly because of their educational and pastoral activities.

KÖNYV FRANCISKA

*Magyar nyelvű esküvői beszédek és köszöntők
a 16–18. századból**

„Éppen ma derült fel az az öröm napja, / melyen összveadá őket az Úr papja.
Esküdtek egymásnak örökös hűséget, / s hogy nem fog szerelmek soba érni véget.”¹

A korabeli házasságkötéshez kapcsolódó prédikációk száma nem sok, viszont a verses és prózai (főként latin, német nyelvű) köszöntők² gazdagon képviselik magukat a vizsgált időszakban. Mielőtt azonban e két szövegtípus vizsgálatához kezdenék, a kontextusba helyezés végett röviden kitérek a korabeli esküvői szertartás lépéseire.³ A katolikusoknál a trienti zsinat 1563. november 11-ei dekrétuma szabta meg az érvényes házasság feltételeit: templomban, pap jelenlétében, két-három tanú előtt kell történnie. Emellett a dekrétum kimondta a házasság szentségi jellegét, egységét és felbonthatatlanságát.⁴ A 16. századi házasságkötések menetére a szertartáskönyvekből következtethetünk. Oláh Miklós 1560-ban kiadott munkájában (*Ordo et ritus*)⁵ egy 40 oldalas magyar nyelvű kézíratos betoldást találunk, amelyet valószínűleg az 1570-es években jegyzett be Mossóczy Zakariás váci püspök. A kézírásos szöveget 1895-ben Ráth György teljesen közölte.⁶ E szertartásleírás szerint az eskü menete a következőképpen alakult:

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ *Menyegzői ajándék*, Révkomárom, 1800, 9–10.

² Jelen tanulmány a magyar nyelvű lakodalmi köszöntőket dolgozza fel, csupán érintőlegesen említi ezek latin és német nyelvű előzményeit, változatait. A kézíratos és nyomtatott vőfélykönyvek szintén nem tartoznak e kutatás körébe.

³ A házasságkötési liturgia hazai változásának, alakulásának részletes összefoglalóját ld. RAJNER Lajos, *A rituálé-kérdés Magyarországon*, Bp., 1901, 216–233; BÁRTH Dániel, *Rítuselemek régi és új formái a házasságkötés egyházi szertartásában = Rítus és ünnep az ezredfordulón: Tudományos konferencia Marcaliban, 2002. május 13–15.*, szerk. PÓCS Éva, Bp., L’Harmattan, Marcali Város Helytörténeti Múzeum, 2004, 145–163.

⁴ DH 1815–1816. Heinrich DENZINGER, Peter HÜNERMANN, *Hítvallások és az Egyház Tanítóbívatálának megnyilatkozásai*, összeáll. ROMHÁNYI Beatrix, SÁRBAK Gábor, Bányterenyé–Bp., Örökmécs – Szent István Társulat, 2004 (Szent István kézikönyvek, 9), 424.

⁵ *Ordo et ritus sanctae metropolitanae ecclesiae Strigoniensis*, Viennae, 1560. RMK III. 474.

⁶ RÁTH György, *Egy magyar r. c. Rituálé a XVI. századból*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1895, 65–81.

- házasulandókhöz intézett kérdések (*consensus*);⁷
- gyűrűk megáldása, felhúzása;
- *copulatio*: amikor a kezek összekapcsolásával a pap megerősíti a köteléket;
- esküvés („*Jurent pro more*”);
- a pap kinyilvánítja a házasságot.

Pázmány Péter 1625-ben kiadott esztergomi szertartáskönyvének (*Rituale Strigoniense*)⁸ már meg kellett felelnie az V. Piusz pápa által kibocsátott 1614-es *Rituale Romanum*-nak, amely az egész egyházra egységesen vonatkozó szertartásrendet írt elő. Pázmány, az előszó szerint, el is várja paptársaitól, hogy ezután a szentségek kiszolgáltatásakor kizárólag ezt a könyvet használják. Az új esztergomi szertartáskönyv szorosán követi tehát a római rituálét, eltérést csupán (a viszály elkerülése érdekében) két helyen találunk: a keresztelendőkhöz intézendő első kérdéseknél és a helyi esketési szokásrend alkalmazásának esetében. A római *Rituale* ugyanis a házasságkötéskor sem a stórával való összekapcsolást, sem az ereklyekre való eskütelt nem ismerte.⁹ Így a házasságkötés szertartásleírása szinte szó szerint egyezik a korábbi rituálénak, Telegdi Miklós 1583-ban kiadott *Agendarius*-ának szövegével.¹⁰

Komáromi Csipkés György 1653-as *Agendája* alapján a protestáns ceremónia sokban hasonlított a fent ismertetett katolikushoz. Eszerint a szertartás lépései sorban a következők: a házasulandók bejelentése a gyülekezetnek (*publicatio*); imádság a házasulandókért; tanítás a házasságról; kérdések a házasságkötő felelőkhöz (e személyen kívül másnak hitedet, kezdetet, ajándékodat házasságnak fejében adtad-e?; ezt szeretnéd-e örökkévaló házastársadnak?); eskü elmondatása (*iuramen-*

⁷ Mossóczy kéziratos bejegyzése foglalja magában az első magyar nyelvű katolikus *consensus*-formulát.

⁸ *Rituale Strigoniense, seu formula agendorum in administratione sacramentorum ac ceteris Ecclesiae publicis functionibus*, Posonii, 1625. RMK II. 439.

⁹ RÁTH György, *Nyomatott szertartáskönyveink a római Rituale behozataláig*, Magyar Könyvszemle, 1890, 163–191, 178.

¹⁰ *Agendarius, liber continens ritus et caeremonias*, Tirnaviae, 1583. RMNY 528. A magyar nyelvű betétek hasonló kiadását Fekete Csaba jelentette meg: *Nagyszombati Agendarius: magyar nyelvű szertartási betétek az esztergomi ritusból*, 1583, 1596, s. a. r., szerk., tan. FEKETE Csaba, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011 (Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár Kiadványok, 11). Rajner Lajos reform-rituálénak nevezi az *Agendarius*-t, mivel Telegdi Miklós bár ismeri és hivatkozza a szentségek kiszolgáltatásánál a trienti zsinat határozatait, úgy teszi ezt, hogy az idők óta használatban lévő hazai rítusok lehetőleg érintetlenek maradjanak. Míg a római szertartás csupán a szándékra kérdezett rá, Telegdinél, így a magyar gyakorlatban több kérdést is feltekert a házasulandóknak: a neve után megkérdezték, hogy ígért-e házasságot másnak; szereti-e a jelenlévő leendő házastársat; akarja-e házastársul venni; nincs-e köztük valami rokoni szál, ami ezt gátolná. RAJNER, *i. m.*, 58–65.

tum); megáldás és elbocsátás (*benedictio et admissio*).¹¹ Az ifjú párért való imádság után következhetett a tanítás. A prédikáció felépítése szintén azonosságot mutat a nagyszombati *Agendarius*-ban található második tanításával.¹² Komáromi Csipkés következőképpen vezeti fel beszédét:

Minekélőtte, Istenfélő hívek ez előnkben állítottatott személyeket hitnek általa egyben adnánk, és az szent házasságbéli szabados életre előbocsátanánk, annak előtte szükség egy szóval megtudnunk és megértenünk, mi légyen a szent házasság? És arra menendőknek micsodák légyenek az ő tiszteik?¹³

A protestánsoknál a szertartás végén valószínűleg ún. házasesneket énekeltek a jelenlévők. Ezek közül különösen kedvelt volt a 128. zsoltár, amely a prédikációkban is gyakran idézett ikerész.¹⁴

A korabeli esküvői beszédek felekezettől függetlenül szoros hasonlóságot mutatnak. Az alkalomból adódóan a tematikai egyezés nem váratlan, viszont a beszédek szerkezetét is meglepő hasonlóság jellemzi. A 16–17. századi esküvői beszédek nagy része a következő három kérdéskört fejt ki: a házasság isteni eredete, okai és a házasság feladata (mindkettőjükre vonatkozó, valamint külön férfi és asszonyi kötelezettségek). A prédikációk szerzői e kérdéseket különbözőképpen bővítik. Példaként vegyük Bornemisza Péter 1574-ben megjelent kötetének a Vízkereszt utáni 2. vasárnapra való beszédét. A kánaáni menyegző perikópájához kapcsolódva, Bornemisza a fentiek mellett a következő kérdéseket részletezi: kik nem illenek össze; milyen előkészületeket követően kell elkezdni a házasságot; melyek az ún. bontó okok; hogyan maradhatnak meg egyetértésben a házastársak. A református prédikátor szerint nem illenek össze, akik nem valók házasságra: a „heréltek, erőtlenek”, az atyafiak (közeli rokonok), továbbá ne házasodjanak pogányok a hívőkkel, „vének az ifjakkal”. Akik házasodni kívánnak „isteni félelemből, tisztességesen, egyéb jámboroknak példája szerént kell azt elkezdniük. Nem részegség között, nem titkon, nem fertelmesen.”¹⁵ Ugyanakkor részletes intéseket

¹¹ KOMÁROMI CSIPKÉS *Ágendája: Keresztelés, úrvacsora, esketés és eklézsiakönetés szertartási rendje 1653-ból*, bev., közread. FEKETE Csaba, Debrecen, 2009 (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének kiadványai, 3), 20.

¹² FEKETE Csaba, *Párhuzamok a Nagyszombati Agendarius és a Komáromi Csipkés Györgynek tulajdonítható Formula esketési beszéde között*, Református Szemle, 2010, 192–199.

¹³ KOMÁROMI CSIPKÉS, *i. m.*, 50.

¹⁴ H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Bp., Universitas, 2004 (*Historia Litteraria*, 17), 19–20.

¹⁵ BORNEMISZA Péter, *Másik része az evangéliumokból és az episztolákból való tanításoknak*, Sempte, 1574, 96r. RMNY 355.

fogalmaz meg az előkészületekkel, a kézfogóval, lakodalommal kapcsolatosan. Ajánlott kikérni az idősek tanácsát, de a szülők ne döntsenek a gyermekek sorsában azok megkérdezése nélkül; a lakodalomban szabad a tánc, de erkölcsös mulatozás maradjon ez végig, minden ember „szentül tartsa magát.”¹⁶ Bornemisza Péter való oknak nevezi többek között a paráznaságot, az impotenciát/frigiditást. Az egész életre való egység megtartásához pedig efféléket tanácsol: „egymásnak engedelmeseleg legyenek, azaz: egyik az másik gyarló vétkét örömet megbocsássák, mert vétek nélkül egymás között nem élhetünk. Azért néha süket is légy, néma is légy, ne morogj minden aprólékért, hanem szép szóval szólj.”¹⁷

A későbbi prédikációk viszont eltérnek az előbb vázolt szerkezettől. Valószínűleg 18. századi keletkezésű az Országos Széchényi Könyvtárban található *Házások összevesztésekor mondandó beszéd és könyörgés* című kézirat. Ennek szerzője, helye és pontos ideje ismeretlen. Írója már legelső mondatában épp a hagyományos beszédmódtól távolodik el:

Nem kétlem, ez házassági alkalmatossággal ki-ki várja, mit szólnak az házásoknak, s nevezetesen a vőlegénynek és menyasszonynak, minémű instrukciót, abban hány és mi forma regulákat adok, hogy kívánt örömmel folyó legyen házassági életek. Előre megmondom, arról szólni nincsen szándékom.¹⁸

Ezek helyett beszédét egy refrénszerűen visszatérő gondolatra építi: „szükséges a házasság.” Mondanivalója kifejtésére pedig traktátusszerűen idézi a különböző okokat: ex jure divino, az Isten törvényéből; ex jure naturae, a természet törvényéből; ex jure gentium, „a köztörvényből” következően, és így tovább. A beszéd váratlanul, befejezés nélkül szakad meg. Lehetséges, hogy vázlatként szolgált. A szöveget folytatólagosan egy imádság követi, amely egyszerre ad hálát és könyörög az új házaspárért: áldást, erőt, utódokat és anyagi biztonságot kérve számukra.¹⁹

Kóczi Dávid protestáns prédikátor németből fordította az 1793-ban megjelent *Húsz farsangi avagy lakodalmi prédikációk* című kötetét. Beszédeinek címzettjei nem csupán a házasulandók, hanem ifjak és vének, egyedülállók, özvegyek és családok egyaránt. Intései egyszerre szólnak az új párnak és a gyülekezet minden tagjá-

¹⁶ *Uo.*, 99v.

¹⁷ *Uo.*, 121v.

¹⁸ *Házások összevesztésekor mondandó beszéd és könyörgés*, 18. századi kézirat, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 501., f. 2.

¹⁹ Utóbbiért szóló imarész: „Tartsd meg életeket, szolgáltsd ki békeségeket, egészségeket, igaz munkájok után naponként szükséges javakat, ne nyomja meg őket az házasságok szegénységgel örebedett terhe.” *Házások összevesztésekor...*, i. m., f. 4.

nak. Izsák és Rebeka történetét idézve Ábrahámot követendő mintaként állítja a szülők elé, segítsenek gyermekeiknek erkölcsös társat találni. Rebeka a hajdon lányok példaképeként jelenik meg, ahogy Izsák a férfiaké: úgy szeressék menyasszonyukat, mint ő Rebekát. Kóczi prédikációiban egy-egy igeveres magyarázata után a házasság különböző problémáira tér ki. Főként az Ószövetségből, ezen belül a *Teremtés könyvéből* merít: részletezi, miért fontos, hogy Ádám aludt, amikor bordáját kivette az Úr; máskor azt fejtegeti, miért éppen bordából lett az asszony, vagy miért mezítelenül adta össze őket az Isten, és így tovább. A magyarázat és tanítás összekapcsolására példaként a 4. prédikációt idézem:

Mezítelen adta az Isten össze az első pár házasságát, hogy megtanítsa az házasságra menendőket, hogy az házastárskeresésben ne nézzenek a pompára, tiszta ruhára, pénzre, jószágra, s más egyéb világi tekintetekre, hanem nézzenek mindenekfelett a jó neveltetésre, a tisztaságra, kegyességre, isteni félelemre.²⁰

Szokatlan asszociációra épül viszont a 16. prédikáció, melynek kiinduló ígerése Náthán példabeszéde a szegény emberről (2Sám 12, 1–4), aki gyermekeként szerette egyetlen bárányát. Itt a jó feleséget a prédikátor szelíd bárányhoz hasonlítja, akinek mindig békességgel tűrőnek, hasznosnak, szófogadónak kell lennie.

Több szempontból is különlegesnek mondható Gödör György evangélikus prédikátor 1807-ből való esküvői beszéde. (Éppen ezért is, kivételesen engedtesék meg az időhatár átlépése.) A prédikáció adott év július 3-án hangzott el a nemeskéri templomban. A nyomtatvány egyedisége részben abban áll, hogy Gödör György harmad/negyed unokatestvére a menyasszonynak, Bachich Annának,²¹ emellett lelkész-társa a vőlegénynek, Horváth Péternek, aki ez időben Mészlénnyben szolgál. A rokonsági kapcsolatot mélyíti, hogy az ugyancsak prédikátor örömapa, Bachich István néhány évig nevelője is volt a beszéd szerzőjének.²² Főként ennek a családi köteleknek tulajdonítható az esküvői beszéd sajátos felépítése. A prédikáció szövege ugyanis olyannyira a menyasszony búcsúztatására összpontosít, hogy – ha a cím nem mondana ennek ellent – joggal gondolnánk inkább a családi háznál mondott elköszönő beszédnek, mint a templomi szertartás részének. A közvetlen, elfogult hang két olyan hivatkozással egészül ki, mely arról ta-

²⁰ KÓCZI Dávid, *Húsz farsangi avagy lakodalmi prédikációk*, Kassa, 1793, 57.

²¹ GÖDÖR György, *Tiszteletes tudós Horváth Péter úrnak [...] nemes és nemzetes Bachich Anna kisaszszonnyal lett összekelésekor [...]*, Sopron, 1807, 16.

²² „[...] ugyanazon atyai és anyai kezek neveltek kis koromban engemet is, melyeknek te köszönöd eddig való neveltetésedet.” *Uo.*

núskodik, hogy Bachich Istvánnak nem kevés beleszólása volt az esküvői beszéd témájának, valamint kifejtendő ígerésének meghatározásában.²³ Ennek eredményeképp a választott bibliai vers Rebeka testvérbátyjainak útra indító, elköszönő szavait (Ter 24, 60) idézi meg. Gödör György a Rebeka-történet ezen epizódjának taglalásában a lélekrajz eszközt is beveti: a leendő férjhez való indulás pillanataiban Rebeka „szíve szorult, félve és reszketve közelített atyjához, anyjához”, a szülőknek „a szó megreked szájokban”, ezért köszönnek el helyettük a testvérek.²⁴ A prédikáció háromnegyede a menyasszonynak szóló vigasztalás, buzdítás, intés. Csupán a beszéd végén találunk néhány vőlegényhez címzett tanítást, tanácsot.

Tovább folytathatnám az általános és rendhagyó esküvői tanításokból vett példák sorát, mégis ideje rátérni a magyar nyelvű lakodalmi köszöntőkre. A korabeli feljegyzések alapján arra következtethetünk, hogy a baráti köszöntők főként a lakoma idején hangozhattak el. Ezeket az úri menyegzőkön megelőzte a főgazda köszöntője. Általában az első kancsó bor behozatalakor a főgazda ezüst pohárral vagy kupával a kezében elmondta az első pohárköszöntőt.²⁵ A 17. század egyik legpazarabb főúri lakodalmán, Thurzó Imre és Nyáry Krisztina egybekelésének ünnepén (1618. november 11.), a biccsei Thurzó-kastélyban az első tószt szintén a főgazda szájából hangzott el. Az étkek feltalálása közben, a zeneszó meg-megszakításával került sor az egyéb köszöntőkre, alkalmi versekre (Spielenberger Sámuel, Rimay János).²⁶ A lakodalomra a kassai főbíró, Bock János (Bocatius) egy latin nyelvű eklogával készült, melyben a négy megszemélyesített folyó a főszereplő: a Tisza, Bodrog, Vág és Árva.²⁷

A vizsgált időszak lakodalmi köszöntőinek részleges (17. század eleji szövegek) feldolgozását Heltai János néhány éve összefoglalta. 1601 és 1655 között 70 darab ilyen nyomtatványt számolt össze, amelyeknek nagy része (49 darab) a német ajkú polgárság körében keletkezett, és csupán 21 az arisztokrácia megrendelésére.²⁸

²³ „Azonban nagy tiszteletű, s igen nemes lelkű Atya, a te parancsolatodnak engedek, mely hártart mutatott gondolatimnak.” Eszerint: az elmékedés vagy a Sir 7, 25 vagy a Ter 24, 6 verset fejtse ki. *Uo.*, 5–6.

²⁴ *Uo.*, 7–8.

²⁵ RADVÁNSZKY Béla, *Lakodalmak a XVI. és XVII. században*, Századok, 1883, 217–242.

²⁶ IPOLYI Arnold, *Bedegi Nyáry Krisztina: 1604–1641*, Bp., 1887 (Magyar történeti életrajzok), 16–17; WEICHHART Gabriella, *Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon: 1600–1630*, Bp., 1911 (Művelődéstörténeti Értekezések, 48), 59; SZABÓ Adorján, *Thurzó Imre és Nyáry Krisztina házassága: Magyar főúri nász 300 évvel ezelőtt*, Kassa, 1932, 15–16.

²⁷ E folyók vidékein feküdtek Thurzó Imre birtokai. Joannes BOCATIUS, *Anser nuptialis, ecloga, Cassoviae*, 1618. RMNY 1156.

²⁸ HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Bp., Universitas–OSZK, 2008 (Res Libraria, 2), 261–264.

Ezek nagy része verses formában íródott. A szerzők leggyakrabban a helység iskolájának tanárai, diákjai, de előfordul, hogy helybeli vagy környékbeli lelkészek. A lakodalmi köszöntő viszont nem kizárólagosan egyházi/iskolai műfaj. Világi szerzők is képviselik magukat: például az esküvőn jelenlévő vagy távol maradó ismerős, barát személyében. Heltai János szerint gyanítható, hogy Lőcse–Késmárk központtal a 17. század elején létezett egy lelkészekből, tanárokból és különféle tisztviselőkből álló költői-mecénási kör, amelynek tagjai számára az alkalmi versek írása, kiadása nem csupán a reprezentáció eszköze volt, hanem szellemi, intellektuális szórakozás.²⁹

A 17. század második felétől viszont fokozatosan és számottevően megnőtt a magyar nyelvű nyomtatott lakodalmi köszöntők száma. Ezek formátuma változó. Nagyalakú alkalmi kárta megjelentetése, V. Ecsedy Judit szerint, Magyarországon kizárólag a kolozsvári nyomdára volt jellemző.³⁰ Az egyleveles alkalmi nyomtatvány (házasságkötési és halálózi megemlékezés) főképp olyan szöveget tartalmazott, amelyet kifüggesztés útján hoztak a közönség tudomására. Ha a szöveg egyetlen ív egyik lapjára nem fért fel, az alapívet megtoldották a folytatást tartalmazó papír hosszában való hozzáragasztásával. E kiadványok alkalomszerűségével és formájuknak megőrzésre alkalmatlan voltával magyarázható, hogy 17–18. századi népszerűségük ellenére kevés példány maradt ránk.³¹ A plakátformátumú nyomtatványokat ékes keret, hasábos elrendezés, fametszettel készített iniciálé díszítette. Mint általában a megrendelésre készült alkalmi kiadványoknál, a nyomdásznak tág tere volt, hogy a nyomda készletét és saját szakmai tudását bemutassa. A köszöntőket gyakran változatos betűtípusok használatával és képversekkel tette egyedivé.³² A kárta díszes felső része nagy betűvel szedve a házasulandók mellett gyakran feltüntette a szülők neveit rang- és tisztséjelzésekkel, illetve néhány esetben a családi címer ábrázolásával együtt. A kiadvány nagyobb részét azonban a több hasábra szedett üdvözlőversek tették ki. A magyar nyelvű kárták esetében is gyakran találunk a köszöntő strófák között egy-egy német, latin nyelvű szöveget.³³

²⁹ *Uo.*, 262–263.

³⁰ V. Ecsedy Judit, „Mesterkedő” nyomdászok: *A barokk kor különleges nyomtatványai*, Magyar Grafika, 2006, 62–69.

³¹ Herepei János, *Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez*, Erdélyi Múzeum, 1939, 276–290.

³² Bánfi Szilvia, V. Ecsedy Judit, *Plakátalakú nyomtatványok a régi kolozsvári nyomdákból*, Magyar Grafika, 2014, 75–79.

³³ Néhány esküvői kártát (pl. a kolozsvári református kollégium nyomdájában 1740-ben készült Lisznyai Incze Ferenc és Sárospataki Mária esküvői kártáját, melynek mérete: 84×35 centiméter) nyomtatásban megjelentetett: Bánfi, V. Ecsedy, *i. m.*, 78.

A plakátformátumnál azonban jóval gyakoribbak a néhány lapból álló, fűzött lakodalmi köszöntők. 1658. november 25-ére, egy eperjesi esküvőre készítette a vőlegény két barátja azt a vegyes nyelvű nyomtatványt, melyet egyrészt a latin, német és magyar köszöntők együttes megjelenése miatt, másrészt a változatos versformák példajaként emelek ki. A negyedréti nyomtatvány Michael Schönleben joghallgató, eperjesi tanácsos és Susanna Treutler, Georg Treutler eperjesi szenátor és kereskedő lányának házasságkötése alkalmából jelent meg.³⁴ Ebben Hilarius Ernestus Biner egy (a vőlegény családnevét rejtő) latin nyelvű akrosztichonnal (*Quaestio ad sponsum*), egy latin című, de német nyelvű aenigmával és egy képverssel köszönti barátját. Ezután Kiss Ádám latin (*Ad dominum sponsum*) és magyar nyelvű versét olvashatjuk (M. A. K. e. V. p. aláírással). Utóbbi nem szöveghű fordítása a latinnak, de tárgya ugyanaz: az igaz barátság dicsérete. E magyar versből következtethetünk esküvő helyszínére, Eperjesre. Szerzője valószínűleg nem csupán formáságból nevezi a vőlegényt barátjának:

Te valál egyedül, ha jól eszemben jut,
a több iffjak közzül, kinek akkor az ut
Eperjesről hozzánk, Cassára nem káros
ítéltet lenni, noha volt is sáros.
Ha lehet, hasonlot tselekeszem veled,
midőn Néked adgyák, a mi immár Tied:
Eperjes Cassához ám légyen négy mélyföld,
ugyan megszűne nekem nem leszen Menyegződ.³⁵

A lakodalmi köszöntő, és egyben a füzet is, a párnak szóló jókívánsággal zárul:

Amelly Isten Néked SUSSANNÁT szerzette,
mint kedves Társodat tulajdonná tette,
azon Isten Nektek adgyon egisséget,
ez élet fottáig kedves békességet!³⁶

A korabeli lakodalmi köszöntők igen kedvelt versformája az anagramma. A latin szójátékok mintájára néha a magyar nyelvűek is megjelölik a kiinduló szóösszetett (programma) és annak versbe szedését (epigramma). Néhány nyomtatvány szerzője több változatot is felsorakoztat a vőlegény és menyasszony nevére írt

³⁴ *Conjugii foedus [...]*, Cassoviae, [1658]. RMNY 2766. Ugyancsak e pár házasságkötésére Lőcsén is megjelent egy latin és német nyelvű költeményeket tartalmazó nyomtatvány: *Votivae acclamationes in sacratum connubii foedus[...]*, Leutschoviae, [1658]. RMNY 2785.

³⁵ *Uo.*, A4 r.

³⁶ *Uo.*

anagrammákból. Verestói György például szívesen használja alkalmi költeményeiben e szójátékot. Így Teleki Ádám és Wesselényi Zsuzsánna 1728-as esküvőjére a következő anagrammákat dolgozta fel több strófában: *E deli mátká...; Jeles név Susánna*.³⁷ Wesselényi Ferenc és Rédei Zsuzsánna 1731. október 1-jei egybekelésére viszont csak a vőlegény nevét foglalta így versbe, azt viszont háromféleképpen is: *Rósa nyit fel ezen versben; E fiú Istené léssen; Istenesen él ez úrfi*.³⁸

A szójátékokhoz kapcsolódva megemlíthetjük az ún. *mesét*, amelyet főként latin nyelvű kártákon találtam magyarul. A *mese* a mai találós kérdésekhez hasonló, általában a megfejtés feltüntetése nélküli rövid vers. A Teleki Anna és Apafi Mihály 1676-os esküvőjére készített három hasábos köszöntőn kettőt olvashatunk Havattövi (Havadtői) István és Serédi Gáspár tollából. A két mese egyike sem igazán kapcsolható tematikailag az alkalomhoz, vagy az ifjú párhoz. Herepei János Havattövi talányának megfejtéseként az Istent és a szent családot jelöli meg, míg Serédi alább olvasható talányos verse a tintára, tollra, papírra utalhat:³⁹

Musáknak tárháza ámbár gazdag legyen,
De ha három óltsó dolog ott nem leszen,
Vagy ez hármok közül bár csak edgyik éppen,
Ne légyen, mindgyárást Musa szegény leszen.⁴⁰

1694-ben ugyancsak Kolozsváron jelent meg Vay Éva és Teleki László házasságkötése alkalmából az a képverseket is (gyűrű, torony, serleg és szív) tartalmazó kétnyelvű plakátnyomatvány, amelyen magyarul csupán a három lapalji mesét olvashatjuk.⁴¹

A köszöntők egy másik formai megvalósítása a párbeszéd szerkezet. Néhány nyomtatványban mitológiai alakok (Cupido általában főszereplő) elevenednek meg, és ezek dialógusa olvasható; máskor a szülők, atyafiak szájából hangzik el a dicséret, jókívánság szava. Előbbire példa a Batthyány Miklós és Széchényi Franciska menyegzőjére írt köszöntő, melyben Cupido a megszemélyesített négy évszakkal (a tavasz, a nyár, az ősz, a tél génuszai) énekliz az élet örömeinek, és élte

³⁷ VERESTÓI György, *Magyar versek, melyeket temetési és lakadalmi különböző alkalmatosságokra írt volt* [...], Kolozsvár, 1772, 200–201.

³⁸ *Uo.*, 204–206.

³⁹ HERPEI János, *Adatok régi magyar versekről*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1962, 477–493.

⁴⁰ *Casti Amoris illustri conjugum pari* [...], [Claudiopoli], [1676]. RMK II 1377b.

⁴¹ *Auspiciū laetioris* [...], Claudiopoli, 1694. RMK I 1453a. Mindhárom mesét közli: PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I. és II. kötetéhez*, Magyar Könyvszemle, 1928, 88–89.

(a kórusal együtt) az ifjú párt.⁴² Ugyanide sorolható az *Amor követsége* címet viselő kiadvány, amelyet Zichy Károly és Festetich Julianna esküvőjére készített a Soproni Magyar Társaság „egyik tagja”.⁴³ A párbeszédés szerepjáték kiindulópontját „Bakkus” panasza adja: bár jó bor termett Keszthely környékén, nem igazán fogy. „Kupidó” könnyen megoldást talál erre, lakodalmat kell szervezni, ezért nyilával megsebzí Zichy Károlyt. A feleség kiválasztását Vénuszra bízzák, követeként pedig Ámort küldik Juliannához. A lakodalmi öröm, mulatság hangjait többféle kórus is zengi: daloló legény sereg, nimfák, múzsák, istenek.

Több hangra írt köszöntővel kedveskedik Málnási László 1762-ben Róth Johannának és Teleki Józsefnek. Elsőként a szülők szólnak az ifjú párhoz, és kéri Isten áldását házasságukra. Ezt követően a rokonok (atyafiak), majd az „erdélyi státuszok” és a papi rend nevében is olvashatunk néhány házassággal kapcsolatos intést és jókívánságot. A köszöntések sorát a Kórus szavai zárják:

Szívünk vígsággal van tele,
Melynek e menyegző jele, Isten szerzé e napot.
Láthatsz vőlegényt s menyasszonyt
Ebben, atyát és nagyasszonyt, urat, szolgát és papot.
Ó jó Anna, Róth Joanna!
Telekiddel te lelkeddel békességben
Éljetek együtt itt s égben!⁴⁴

A lakodalmi köszöntők tartalmi sajátosságai közül elsőként a nemesi származású családok címerének versbe való belefoglalását emelném ki. Verestói György alkalmi köszöntőiben nem csupán a korábban említett anagrammákat használta előszeretettel, hanem az ifjú pár és felmenőik dicséretének részeként többször szötte versbe a családi címerek képeit. Utóbbiak ismeretével válik nyilvánvalóvá, hogy például Teleki Ádám és Wesselényi Zsuzsánna szerelmi története miatt jelenik meg a tengeri szirén és a vad kecske énekeként.

Wesselényi Szirén, tengerek lakója
Vagyok. Palotámat a kék tenger mossa,
Hínáros vizével tornácim csapdossa,
De itt is szívemet szerelmed fogdossa.⁴⁵

⁴² *Ének méltóságos gróf Batthyány Miklós és gróf Szécbényi Franciska kiasasszonyinak menyegzői öröm napjára*, Sopron, 1802.

⁴³ *Amor követsége*, Sopron, 1806.

⁴⁴ [MÁLNÁSI László], *Recentissima indigenatio*, Nagyszében, 1762, [9].

Verestói további két köszöntőben él e gyakorlattal: 1731-ben Wesselényi Ferenc és Rédei Zsuzsánna címerének szirén és hattyú alakjait verseli meg; 1742-ben pedig Székely László és Bánffy Kata házasságának történetét írja le az oroszlán és griffmadár képének használatával:

Talált hát oroszlán griff-madárkájára,
Miként díszes Páris szép Helénájára,
Talált griff madár is hív oroszlánjára,
Mint a serény mágnes északi pontjára.⁴⁶

A fenti idézet mitológiai utalása a lakodalmi köszöntők egyik leghangsúlyosabb üzenetét fogalmazza meg: a házasulni készülő pár tökéletesen egymáshoz illő. A görög-római szereplők mellett szentírási alakok szintén bekerülnek a versekbe. A szerzők számos esetben élnek a bibliai neveknek való megfeleltetéssel: Viski Sára menyasszony szelíd, mint Ábrahám Sárája;⁴⁷ Teleki József és Róth Johanna erkölcsese hasonlatos „ama más” Józseféhez (egyiptomi) és a Sámuel könyvében szereplő Annáéhoz (1Sám 1);⁴⁸ Sófalvi József és Farkas Zsuzsánna személyében pedig egyenesen „Susánna és Joakim” kel ma egybe;⁴⁹

A nevekkel való játék másik megvalósulásaként kiemelném az ünnepelemek nevének játékos, néhol erőltetett versbe foglalását. Egy 1787-es köszöntőből való az alábbi idézet, melyet Búzás Judit és Szerencsi Nagy István esküvőjére szerzett Andrád Sámuel:

Jó Búzába vágá Nagy a sarlóját is,
melynek sok nem kapja csak a tarlóját is.
Ki jó móddal zörget, annak ajtót nyitnak,
s béhat szivéig is a jámbor Juditnak.⁵⁰

A név és jelentés összekapcsolására a szerző határozottan utal: „Bezzeg megfelel itt a dolog nevének,/ Szerencsi Nagy fia a jó szerencsének.”⁵¹

Az egymásra találás hangsúlyozása visszatérő motívuma a lakodalmi köszöntőknek. A külső és belső tulajdonságok hasonlósága, a származás- és rangbeli

⁴⁵ VERESTÓI, *i. m.*, 194.

⁴⁶ *Uo.*, 212.

⁴⁷ *Uo.*, 207.

⁴⁸ [MÁLNÁSI], *i. m.*, [4]–[5].

⁴⁹ GYÖNGYÖSSI János, *Menyegzői versek*, Kolozsvár, 1784, [8].

⁵⁰ ANDRÁD Sámuel, *Lakodalmi versek*, Bécs, 1787, 2v.

⁵¹ *Uo.*, 3v.

megfelelés jele és bizonyítéka a házasulandók összetartozásának. Ennek megfogalmazására szintén példát találunk az előbb idézett köszöntő soraiban:

Vett Nagy a szép Búzás Judittal búzás tárt,
pénzes erszényt, házat, rétet és bőv határt.
Gazda gazdasszonyra, a nemes nemesre,
tökéletes talált a tökéletesre.⁵²

Az esküvőre készülő, vagy épp megesküdött pár teljes összeállítását a szerzők gyakran az isteni áldás említésével fejezi ki. Kétség nem fér ugyanis az ünnepeltekre váró boldogságra, ha ez a frigy az égben köttetett.

Az ég örvendezve nézett le reájok,
látván, hogy szívből nyílt fogadásra szájok.
Be is vette őket védelmezésében,
s kész tartani kegyes gondviselésében.⁵³

Összefoglalásként elmondható, hogy a két vizsgált műfajnál a leggyakrabban idézett szentírási versek lefedik egymást. Míg a mai esküvők alkalmával Pál apostol *Szeretethimnusa* a legnépszerűbb igehely, ennek citálásával a vizsgált nyomtatványokban nem találkoztam. Ehelyett leggyakrabban a 128-as zsoltár és a két teremtéstörténet fordul elő. A szerzők sokszor idézik az *Efeszusiaknak írt levél* 5. fejezetét (szeressétek feleségeteket, engedelmesek legyetek férjetekeknek), a *Példabeszédek könyvének* „a gyors asszony koronája a férjének” (12, 3), „a bölcs asszony építi az ő házat” (14,1), és a „megnyeri a jót, aki talál feleséget” (18, 22) verseit, akárcsak a *Prédikátor könyvének* igen kedvelt részletét: „jobb azoknak, akik ketten vannak” (4, 9). Egy része annak az üzenetnek, ami az esküvői beszédekben még a házas életre való tanácsként, intésként jelenik meg (pl. megfelelő pár kiválasztásának kritériumai), a köszöntők szövegében már örömteli valóságként szerepel. A lakodalmi versek visszatérő gondolata ugyanis, hogy egymásra talált, összeillő pár házasságkötésének vagyunk a tanúi.

⁵² *Uo.*, 3r.

⁵³ *Menyegzői ajándék*, 2. jegyzetben *i. m.*, 10.

Hungarian wedding speeches and greetings from the 16th–18th century

This article first summarizes the forms and rituals of ecclesiastical wedding ceremony in Hungary in the early modern era. Connecting to this it studies the main characteristics of nuptial speeches and sermons. As a result of comparison, we can find a significant similarity in the theme and structure of Catholic and Protestant wedding preaching. The second part of the study examines the other, much more popular genre: the greetings, poems usually written by friends and colleagues of the newly married couple. It shows with examples the realization of various poetic forms, types of wordplay, picture poems, etc. Despite the differences, the message of both examined literary genres is the same: we are participating in a wedding of a perfectly matching couple.

KÖKÉNYESI ZSOLT

Egy magyar főpap jelenléte és karrierútja a bécsi udvarban

*Vázlat Erdődy László Ádám nyitrai püspök életrajzához**

Udvartörténet és biográfia

A kora újkori európai történelem tanulmányozásának megkerülhetetlen intézményét jelentik az uralkodói udvarok, amelyek mint kormányzati központok alapvető jelentőséggel bírtak a korabeli társadalmak életében. Ezen centrumok kutatása iránti érdeklődés az 1960-as években (Jürgen Habermas, Norbert Elias) kezdett megindulni, majd napjainkig tartó újabb lendületet az 1980–1990-es évek fordulóján vett (Peter Burke, Barbara Stollberg-Rilinger, Jeroen Duindam).¹ A kutatók az udvart a legkülönbözőbb szempontok szerint vették górcső alá, vizsgálták/vizsgálják mint a mecenatúra központját, kulturális centrumot, a formális és informális politikai döntéshozás színhelyét, de sokan kutatják társadalmi felépítését és reprezentációtörténeti vonatkozásait is. Azonban a mára már könyvtárnyi

számú monográfia és tanulmány sokkal nagyobb arányban foglalkozik vizsgálati korszakhatárán belül az egyes udvarok meghatározott társadalmi, kulturális, vagy intézménytörténeti struktúráival, mint az udvari társadalom egy-egy tagjának alaposabb elemzésével. Tehát viszonylag kis arányban születnek az udvartörténetbe

* A tanulmány az Osztrák–Magyar Akcióalapítvány Ernst Mach ösztöndíjának, valamint a Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon: a győri, nagyszombati, pozsonyi jezsuita gimnázium tanulói a 17–18. században című, K 116116 számú OTKA-projekt támogatásával készült.

¹ A terjedelmi korlátokra való tekintettel ezen rövid biográfia nem szolgálhat az udvartörténet részletes historiográfiai áttekintésével.

ágyazott (tudományos igényvel készített) biográfiák. Ez alól egyedül az uralkodókról és családtagjaikról készített művek jelentenek kivételt.

A történelem megismerésére már Plutarkhosz óta az egyik legkézenfekvőbb megközelítési módszernek az életrajzírás tekinthető.² Ezen műfaj segítségével az egyes életút kontextusában szemlélhetjük az adott történelmi kor társadalmát, gazdasági szerkezetét, politikai berendezkedését, vagy kulturális környezetét, de a struktúrák és az egyén személyes mozgástere közötti igen kényes feladat a határvonalak meghúzója (amely arányok kijelölése sokszor többet árul el a biográfusról, mint vizsgálatának alanyáról). Az életrajzi megközelítésmód használata az udvartörténet számára is igen hasznos, mivel általa a rendszer belső működéséről is képet alkothatunk. A kapcsolódó önálló kutatásokat általában két tényező nehezíti: egyfelől számos életútnak csak egy állomása kötődik az udvarhoz, másfelől az adott személy udvari tevékenységét sokszor igen komplex feladat rekonstruálni, mivel az általában nem egy koherens forrásbázis alapján, hanem számos töredék nyomán lehetséges.

A 16–18. században a bécsi udvar szolgált állandó székhelyül a Habsburg Monarchia uralkodóinak, akik egyben a Német-római Birodalom császárai is voltak. A császári udvar története, illetve működése iránti érdeklődés az udvar- és reprezentációtörténeti kutatások egyik legfőbb motorját jelenti.³ A császárváros kontextusában számos udvartörténetbe ágyazott biográfia jelent már meg, például gróf Johann Michael von Althannról,⁴ herceg Karl von Lothringenről,⁵ a művészek közül többek között Metastasióról,⁶ vagy a magyarok sorából (mások mellett) Bocskai Istvánról⁷ és Batthyány Ádámról, Nádasdy Ferencről és Esterházy

² PLUTARKHOSZ, *Párbuzamos életrajzok*, ford. MÁTHÉ Elek, DEVECSERI Gábor, KÁRPÁTHY Csilla, Bp., Osiris, 2005.

³ A bécsi udvar historiográfiai áttekintését lásd: Jakob WÜHRER, *Ein teilausgebautes Haus ohne Fundament?: Zum Forschungsstand des frühneuzeitlichen Wiener Hofes am Beispiel der Organisationsgeschichte*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 117(2009)/1–2, 23–50.

⁴ Andreas PEČAR, *Favorit ohne Geschäftsbereich: Johann Michael Graf von Althann (1679–1722) am Kaiserhof Karls VI. = Der zweite Mann im Staat: Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit*, Hrsg. Michael KAISER, Andreas PEČAR, Berlin, Duncker & Humblot, 2003 (Zeitschrift für Historische Forschung Beiheft, 32), 331–344.

⁵ Elisabeth KOVÁCS, *Karl Alexander von Lothringen und der Wiener Hof*, Wiener Geschichtsblätter, 1987/4, 151–159.

⁶ BAGOSI Edit, *A császár költője: Metastasio VI. Károly bécsi udvarában = Italianistica Debreceniensis: A Debreceni Egyetem Olasz Tanszéke és az Olasz Fejlesztés és Romantika Kutatóközpont évkönyve*, 8, szerk. MADARÁSZ Imre, Debrecen, Debreceni Egyetem BTK Olasz Tanszék, 2001, 162–194.

⁷ FAZEKAS István, *Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveiből*, Studia Carolinensia, 2006/1, 73–85.

Ferencről.⁸ Jelen életrajzi vázlat is ezen kutatási előzmények sorába kíván illeszkedni. Kövér György szerint a biográfiai megközelítéseknek alapvetően két fajtájuk van: vannak, amelyek a vizsgált személy magánéletére, míg mások a hivatalos működésre, a karrierútra fókuszálnak.⁹ A dolgozat az utóbbi csoportba sorolható, főcélkitűzése, hogy gróf Erdődy László Ádám (1679–1736) életútját udvartörténeti kontextusban értelmezze. A magyar főpapok közül Erdődy nyitrai püspök volt legaktívabban jelen I. József és VI. (magyar királyként III.) Károly császár udvarában, azonban jelentősége ellenére alakját alig ismeri a történettudomány.¹⁰

Származás és ifjúkor

László Ádám 1679. szeptember 29-én gróf Erdődy Kristóf (1649–1704) koronaőr, majd kamaraelnök és gróf Pálffy Mária Zsuzsanna (szül. 1659) elsőszülött fiaként – tehát két kiemelkedően jelentős magyar arisztokrata család sarjaként – látta meg a napvilágot. Testvérei közül György Lipót (1680–1759)¹¹ és Gábor Antal (1684–1744) a legismertebbek, akik közül az előbbi a Magyar Udvari Kamara elnöke, majd országbíró lett, az utóbbi pedig egri püspök. A fiatal főnemes az otthoni nevelés után a pozsonyi jezsuitáknál kezdte meg iskolai tanulmányait, ahol 1686-tól kezdve hat éven át tanult, sikeresen elvégezve az iskola évfolyamait a parvista szinttől a retorikáig.¹² Ezt követően 1694-ben beiratkozott a bécsi egye-

⁸ KOLTAI András, *Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban: Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659)*, Korall, 2002, 55–78; Katalin TOMA, *Graf Franz III. Nádasdy und der Wiener Hof = Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof*, Hrsg. Anna FUNDÁRKOVÁ, István FAZEKAS, Wien, 2013 (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 8), 415–440; FAZEKAS István, *Egy magyar karrier Bécsben: Esterházy Ferenc kancellár pályaképe*, Szélesvíz, 2014/1, 2–13.

⁹ KÖVÉR György, *Biográfia és történetírás*, Aetas, 2000/3, 121–126.

¹⁰ BENDA Borbála, *Az Erdődy család 17. századi genealógiája*, Turul, 2007, 121; BUBRYÁK Orsolya, *Családtörténet és reprezentáció: A galgóczi Erdődy-várkastély gyűjteményei*, Bp., MTA BTK, 2013, 22–24; FAZEKAS István, *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században: hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkor Magyarországon*, Századok, 2014, 1145; KÖKÉNYESI Zsolt, *Mise és presztízs: A magyar főpapok jelenléte és reprezentációja a bécsi udvarban 1711 és 1765 között*, Századok, 2015, 909–912.

¹¹ A szakirodalomban születési dátumaként egyaránt olvasható 1674 és 1680 is, mi Khevenhüller naplója alapján az utóbbi dátumot tartjuk hitelesnek: *Aus der Zeit Maria Theresias: Tagebuch des Fürsten Johann Joseph Khevenhüller-Metsch Kaiserlichen Oberhofmeisters*, V, Hrsg. Rudolf KHEVENHÜLLER-METSCH; Hans SCHLITZER, Wien, A. Holzhausen, 1911, 120.

¹² *Matrica gymnasii Poseniensis ab anno 1650 usque ad annum 1725*. Coll. Battyány, Cat. IX. Lit. Tit. I. 170v; 173v; 175v; 179r; 184v; 190r; 195r.

tem filozófiai fakultására.¹³ A császárváros univerzitása ebben az időben nemcsak a Habsburg Monarchia főnemessége körében volt kedvelt intézmény, hanem Európa-szerte, az egyetemet itáliai, lengyel és német diákok is látogatták, például Erdődyvel azonos évben iratkozott be két – a neves német grófi családból származó – Schönborn fivér is: Johann Philipp (későbbi würzburgi herceg-püspök) és Friedrich Karl (később birodalmi alkancellár és bambergi herceg-püspök), bár ők csak rövid ideig „átutazóban” voltak az univerzitás hallgatói.¹⁴ László Ádám 1695-ben, a bécsi egyetem magyar nációnak ünnepén, Szent László napján reprezentatív módon, nagy nyilvánosság előtt a Stephansdomban I. Lipótnak ajánlva mondhatott beszédet, amelyért az uralkodótól cserébe aranyláncot kapott ajándékba.¹⁵

Ezt követően Erdődy karrierútja – elsőszülött, tehetséges főnemeshez képest – rendhagyó fordulatot vett, úgy határozott, hogy egyházi pályára kíván lépni, és 1698-ban Kollonich bíboros ajánlására felvételt nyert a Habsburg egyházi elit nevelőintézményébe, a római Collegium Germanicum et Hungaricumba, ahol 1701-ig tanult (1700 októberében szerezte meg a teológiai doktorátust).¹⁶ Halotti méltatója, a kiváló felkészültséggel bíró Szegedy János (1715–1770) jezsuita tudós, egyházjogász szerint¹⁷ bécsi és római stúdiumai között „Pármában, és Hetruriának Sena-nevű Városában [Siena], az Egyházi, és Világi Törvényeket” tanulta.¹⁸ Sajnos az egyetemi matrikulák nem erősítik meg a halotti rétor állítását, azonban ez önmagában nem bizonyítja azt, hogy László Ádám ne tanult volna rövidebb ideig ezen univerzitásokon, ugyanis számos fiatal arisztokrata, főként a „Kavalierstour” jegyében olykor nem tett eleget azon kötelességének, hogy felvetesse magát az egyetemi regiszterbe. Parma és Siena pedig Róma és Bécs között könnyen útba

¹³ SZEGEDY János, *Aquila magnarum alarum: nagy-szárnyú saskeselyű, az-az [...] néh. monyoró-keréki [...] gróff Erdődy László Ádám Miklós ur nitrai püspök [...] halottas dicséretinek képe [...]*, Nagy Szombatban, 1736, 69; *Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae oriundorum Matricula (1559–1917)*, szerk. VERESS Endre, Bp., 1917, 98.

¹⁴ *Die Matrikel der Universität Wien, VI: 1689/90–1714/15*, Hrsg. Kurt MÜHLBERGER, Walter SCHUSTER, Graz–Wien–Köln, Böhlau, 1993, 27.

¹⁵ Ladislaus Adamus Nicolaus ERDŐDY, *Divus Ladislaus Hungariae rex, justus, felix, inclitae nationis Hungariae tutelar, in basilica d. Stephani protomartyris panegyrico celebratus [...]*, Bécs, 1695; *Matricula et acta alumnorum...*, 13. jegyzetben *i. m.*, 98.

¹⁶ *Matricula et acta alumnorum...*, 13. jegyzetben *i. m.*, 98.; SZLAVIKOVSKY Beáta, *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken, 1. rész: 1526–1918*, Bp., ELTE Levéltár, 2007, 94; BITSKEY István, *Hungariából Rómába: A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996 (Italianistica Debreceniensis: Monográfiák, 2), 237.

¹⁷ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/sz/sz-25912.htm>. (Az utolsó letöltés ideje 2016. 01. 23.)

¹⁸ SZEGEDY, *i. m.*, 69.

ejtethő városok, sőt Bologna mellett ezen három itáliai város az Erdődy család kedvelt peregrinációs úti céljai közé tartozott, amely tovább növeli a rövidebb idejű egyetemlátogatás esélyét (de talán a halotti rétor tévedési kockázatát sem csökkenti), azonban megbízható kontrollforrás nélkül csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk.

László Ádámot tanulmányai befejezése után 1701-ben rákonyi apátnak, győri kanonoknak és pápói prépostnak nevezik ki. Erdődy a magas egyházi körökkel igen jó kapcsolatot tudott kiépíteni, gróf Sigismund von Kollonich-csal (1716-tól bécsi püspökkel), Lipót bíboros unokaöccsével együtt végezte a római stúdiumot, és méltatója szerint később is megmaradt közöttük a jó kapcsolat, többek között László Ádám (aki az egyetemi évek után is érdeklődött a tudományok iránt) előszeretettel kért kölcsön könyveket az érsektől. Vagy halotti méltatója szerint Keresztély Ágost érsek:

Annyira őtet szeretvén, és becsülvén, ez a' kegyes, és hatalmas Fejedelem, hogy Fiává is fogadná, mint édes Atya gondját viselné, oktatná, s igazgatná és Fő Minister-ek, s' egyéb Méltóságok előtt, sőt mindenütt, érdeme-szerént dicsérné magasztalná. Meg se szünett, ezen Fejedelemnek, hozzája-való kegyessége, és Atyai szeretete mind koporsója-zártáig.¹⁹

A bécsi udvarban

Erdődy bécsi udvari karrierje 1704-ben kezdődött, amikor a Magyar Udvari Kancellárián kapott tanácsosi kinevezést.²⁰ Bár érdemes megjegyezni, hogy az 1703-ban induló bécsi újság a *Wienerisches Diarium* csak 1705. május 28-án ad hírt először (a bejegyzés szerint Horvátországból érkező) László Ádám császárvárosi megérkezéséről (de a korábban több Erdődy családtag érkezéséről is informálta olvasóit a lap, csak a keresztnevek, vagy hivatali titulusok megadása nélkül, tehát lehetséges, hogy a fiatal főnemes már korábban megérkezett a városba).²¹

Milyen lehetőségei voltak László Ádámnak a bécsi udvarban való érvényesülésre és karrierépítésre? Az udvari társadalomban való eligazodás kulcsa – az esetleges uralkodói szimpátia mellett – a kiterjedt kapcsolati hálózat és a megfelelő műveltség (beleértve a protokoll és a reprezentáció nyelvének az ismeretét). A neves, a császárvárosban otthonosan mozgó arisztokrata családból származó (László Ádám anyai nagybátyjai voltak gróf Pálffy Miklós és János, a két későbbi nádor),

¹⁹ *Uo.*, 75–76.

²⁰ FAZEKAS, *A Magyar Udvari Kancellária ...*, 10. jegyzetben *i. m.*, 1145.

²¹ *Wienerisches Diarium* (a továbbiakban: WD), 1705. 05. 29.

Bécsben tanult ifjú prelátus jó esélyekkel kezdhetette meg császárvárosi pályafutását. Erdődy azonban igen bizonytalan és gondterhes időszakban került a császárvárosba: a spanyol örökösödési háború és a Rákóczi-felkelés kirobbanása miatt nagy mértékben egyszerűsítették az udvari életet, csökkentették a reprezentációs kiadásokat, amely a fogadások, mulatságok megfogyatkozásával a kapcsolatépítést is nehezíthették. Az udvar életében alapvető fontosságú esemény az uralkodóváltás, amelyre I. Lipót 1705 májusában bekövetkezett halála miatt került sor (tehát pont akkor amikor László Ádám Bécsbe került).

De Erdődy ebben a nehezen átlátható közegben is képes volt eligazodni. 1705 szeptemberében már felkérést kapott rá, hogy a Szent Mihály templomban Lipót császár lelki üdvéért mondjon misét, október végén pedig a Stephansdomban a bécsi egyetem „rajnai” egyetemi nemzetének ünnepén misézhetett, és intézhetett az egybegyűltekhöz latin szónoklatot. Mi a jelentősége mindennek? A fiatal prelátusok és egyházi pályára lépett főnemesek számára igen fontos reprezentációs és kapcsolatépítési lehetőség volt Bécs városi és udvari templomaiban, kápolnáiban, előkelő hívek, kiváltképp a dinasztia tagjai előtt misét celebrálni. Ez a funkció nem keverendő össze az udvari papok és gyóntatók szerepkörével, akik általában szerzetesek, esetleg kanonokok voltak, és a dinasztia tagjainak lelkipásztori feladataival foglalkoztak, de a nyilvános ünnepi miséket nem ők mutatták be.²² A főpapok ha a császárvárosban jártak igyekeztek ezen magas presztízs értékű szolgálatot ellátni, amelyek jelentőségét tükrözi, hogy még a Wienerisches Diarium, a Habsburg Monarchia akkori egyetlen periodikája (amely körülbelül 2–4 oldalt tudott szánni az országos és a bécsi hírekre együttvéve) is megemlékezett ezen eseményekről. Erdődy László Ádám a 18. századi (de valószínűleg nyugodtan állíthatjuk, hogy a kora újkori) magyar papok és prelátusok közül (az indigenákat nem számolva) mutatott be legnagyobb számban Bécsben miséket és vezetett liturgikus szertartásokat. 1705 és 1723 között (ugyanis 1723 és 1736-ban bekövetkezett halála között nem sikerült olyan alkalmat azonosítani, amikor ő misézett volna) összesen 119 szentmisét celebrált, vagy asszisztált a misét bemutató főpapnak.²³ Ez igen magas

²² Elisabeth KOVÁCS, *Einflüsse geistlicher Ratgeber und böjtscher Beichtväter auf das fürstliche Selbstverständnis, auf Machtbegriffe und politische Entscheidungen österreichischer Habsburger während des 17. und 18. Jahrhunderts*, *Cristianesimo nella storia*, 1983/4, 79–102; Derek BEALES, *Clergy at the Austrian Court in Eighteenth Century = Monarchy and Religion: The Transformation of Royal Culture in Eighteenth-Century Europe*, ed. Michael SCHAICH, Oxford, Oxford University Press, 2007 (Studies of the German Historical Institute London), 367–394.

²³ Lásd a két függelék. A misék gyakorisága érdekes probléma, a mellékelt diagramon jól kivehető, hogy a főpap mikor nem tartózkodott a városban, például az országgyűlések éveiben látványosan csökken a misézések száma.

szám, Acsády Ádám veszprémi püspök kancellár a bécsi újság hírei alapján csak négy, gróf Barkóczy Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek pedig mindössze kilenc alkalommal misézett a császárvárosban, pedig a Habsburgokkal ők is jó viszonyt ápoltak és a császárvárosi udvarban való személyes jelenléttől sem tartózkodtak (Acsády ott is élt).²⁴ László Ádám pedig már 1706-ban (12-szer misézett) közel annyi misét celebrált mint a fenti két prelátus egész életében együttvéve.

Mivel magyarázhatjuk Erdődy kimagaslóan jelentős udvari tevékenységét? Szegedy szerint:

A mi Bécsi Felső Uraink, és Monarcháink pediglen, mennyire becsüllették legyen, az ő bőséges elmés, mind Világi, s mind Egyházi, Országos dolgokban alkalmas és hasznos Bölcsességét; talán nem szükség hogy elbeszéllem előttem. Mivel-hogy magatok-is tudjátok, és örömmel tapasztalták, hogy ötlet oldalok mellől el-bocsáttani nem is akarták.²⁵

Ennél tárgyilagosabb magyarázattal is szolgál azonban a halotti rétor. E szerint I. Lipót özvegye, Eleonóra császárné „ötlet nem szokta különben nevezni, hanem maga Kedves Káplánnának. Mivel-hogy a Felső Udvarnak, szokás-szerént gyakorlatt Isteni szolgálatit, egynéhány esztendőig, többire mind ő vitte véghez.”²⁶ Ezt az állítást a Wienerisches Diarium kapcsolódó bejegyzései is alátámasztják, Erdődy valóban a legtöbb alkalommal az özvegy császárnénak és eseménytől függően kisebb, vagy nagyobb kíséretének mutatott be misét. Az ünnepek között kiemelkedő a Lipót császár lelki üdvéért bemutatott miseáldozatok aránya, amelyhez Erdődy általunk ismert első nyilvános bécsi miséje is kötődik, elképzelhető, hogy Eleonóra császárné itt figyelte fel először László Ádámra, de a Pálffy–Erdődy rokonság, vagy felsőklérus (Keresztély Ágost, esetleg Kollonich püspök) közvetítő szerepét sem zárhatjuk ki.

Erdődy azonban nemcsak Pfalz-Neuburgi Eleonórának misézett – sőt, a császárné 1720-ban bekövetkezett halála után is aktív szerepet játszott az udvar liturgikus életében –, hanem a különféle egyházi és világi ünnepeken I. Józsefnek és VI. (III.) Károlynak is, ami jól tükrözi udvari elismertségét és tekintélyét. Emellett egyetemi és (lovag)rendi ünnepségeken, vagy elvétve udvari arisztokraták egy-egy jeles eseményén (házasság, keresztelő) látta el a papi funkciót. Az alkalomtól és a résztvevők személyétől függően változott a liturgikus események helyszíne, legtöbbször a Hofburg kápolnájában, az am hof-i jezsuita templomban, az Augusti-

²⁴ KÖKÉNYESI, 10. jegyzetben *i. m.*, 935–940.

²⁵ SZEGEDY, 13. jegyzetben *i. m.*, 74–85.

²⁶ *Uo.*, 87.

nerkirchében, vagy a Stephansdomban került sor a szentmisére, de több alkalommal a Szent Mihály-, vagy a kapucinus és a ferences templom szolgált az ünnepségek helyszínéül. Korszakunkban Erdődy teljesítményéhez mérhető hasonlóan aktív udvari szerepet a bécsi (báró Franz Ferdinand von Rummel, gróf Sigismund von Kollonitz) és a bécsújhelyi püspökök (kiváltképp Franz Anton von Bucheim), Volkra veszprémi és Keresztély Ágost győri püspök (utóbbi 1707-től esztergomi érsek), Berthold Dietmayr melki apát, valamint a neves barokk rétor Abraham a Sancta Clara és Hermann Claudius Klöcker bécsi püspöki helynök, nagyprépost játszottak.

Az uralkodó és családtagjai, a Habsburg Monarchia elitjéből álló udvari arisztokrácia, nagyobb ünnepeken a pápai nuncius, külföldi követek (leginkább a velencei követ), illetve más egyházi és világi előkelőségek előtt misézni igen megtisztelő lehetőség volt az adott főpap számára. Erdődy több alkalommal kapott felkérést arra, hogy az uralkodó, a regnáló vagy az özvegy császárné, illetve más Habsburg családtag név- vagy születésnapján az ünnepelt és díszes kísérete jelenlétében mutasson be istentiszteletet. Károly császár regnálása alatt Erdődy László Ádám olyan jelentős eseményeken vezethette az egyházi szertartást, mint a Favorita kastély kápolnájának a felszentelése, vagy a Karlskirche alapkövetétele, amely építmények VI. (III.) Károly reprezentációjának kiemelkedően fontos világi és egyházi helyszínei voltak.²⁷ A nagyobb egyházi ünnepeken az Aranygyapjas Lovagok (L'ordre de la Toison d'or, Orden vom Goldenen Vlies), amennyiben a városban tartózkodtak, a rend középkori burgund hagyományainak megfelelően közösen vettek részt a szentmiséken (kiváltképp a spanyol örökösödési háború után, amikor a rend kettészakadt spanyol és osztrák ágra).²⁸ Jóllehet a Habsburg államkonglomerátum arisztokráciájának legbelső körét alkotó Aranygyapjas Lovagok előtt Erdődy számos olyan misét celebrált, amelyen a rend tagjai közösen vettek részt, különös módon arról nincs tudomásunk, hogy a rend főünnepén Szent András apostol napján (november 30-án) a tagfelvételi ceremónia előtt misézhetett volna. A főnemesi hölgyek udvari integrációja szempontjából (bár a női rend taglétszáma magasabb volt) hasonlóan fontos szerepet játszott az 1668-ban alapított Csillagkeresz-

²⁷ F. C. WEIDMANN, *Panorama von Wien, oder neueste mahlerische Ansichten*, Wien, R. Sammer, 1832, 6; Coelestin WOLFSGRUBER, *Die K. u. K. Hofburgkapelle und die K. u. K. geistliche Hofkapelle*, Wien, Mayer, 1905, 194.

²⁸ A rend rövid áttekintését lásd: Charles de TERLINDEN, *Der Orden vom Goldenen Vlies*, Wien–München, Herold, 1970; vagy újabb megközelítésekben: *Das Haus Österreich und der Orden vom Goldenen Vlies: Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium am 30. November und 1. Dezember 2006 in Stift Heiligenkreuz*, Hrsg. Leopold AUER, Sonja DÜNNEBEIL, Birgit Charlotte GLASER, Alexander PACHTA-REYHOFEN, Graz–Stuttgart, Stocker, 2007.

tes Rend (Hochadeliger Sternkreuzorden, vagy „Frauenzimmer-Sternkreuzerorden”), amelynek élén mindig (az éppen regnáló, vagy özvegy) Habsburg császárné állt.²⁹ László Ádám ezen előkelői női rend ünnepein is több alkalommal mutathatta be istentiszteletet.

Egy Bécsben élő főpap nemcsak állami, egyházi vagy az uralkodó család ünnepein tölthette be a papi funkciót, hanem jeles arisztokrata familiák egyházi szertartásain is. Erdődy például 1714-ben Károly császár első számú bizalmasának, gróf Johann Michael von Althann-nak Karl Michael nevű fiát keresztelhetette meg az uralkodói pár jelenlétében a Hofburg kápolnájában. 1717-ben pedig – az udvarhölgyeknek kijáró kiváltságnak megfelelően – a Hofburgban, a főrendű vendégek és őfelségei jelenlétében adhatta össze unokatestvérét, gróf Pálffy Mária Anna udvarhölgyet (nagybátyjának Miklósnak a lányát) és gróf Johann Anton Ungnad von Weissenwolfot. 1721-ben, az Augustinerkirchében az egyik legbefolyásosabb és legtekintélyesebb arisztokrata herceg Anton Florian von Liechtenstein aranygyapjas lovag és főudvarmester felett mondhatott gyászmisét a rend lovagjai, a gyászoló familia és számos főméltóság jelenlétében. Ezen alkalmak jól tükrözik Erdődy László Ádám udvari integrációját és megbecsültségét, illetve ezek a szertartások kiváló lehetőséget jelentettek a főpapnak a nemzetközi arisztokrácia tagjával való kapcsolatkötésekre is.

Fontos megjegyezni, hogy Erdődy az udvar reprezentációs eseményei közül, nemcsak a liturgikus szertartások vezetésében vett részt, hanem a fontos világi, politikai ceremóniáknak is aktív résztvevője volt. 1709 márciusában gróf (majd herceg) Esterházy Mihállyal együtt a „csonka” diéta nevében köszöntötte I. Józsefet névnapja alkalmából.³⁰ Egy évvel később, 1710-ben is hasonló megtiszteltetésben részesült, ekkor Keresztély Ágost primással és Kollonich váci püspökkel együtt igen reprezentatív módon három darab hatlovas kocsival vonulhattak be a Hofburgba, hogy átadják az uralkodónak jókívánásaikat.³¹ László Ádám a legfontosabb politikai ceremóniának a koronázásoknak is állandó résztvevője volt, VI. (III.) Károly mindegyik koronázásán – az 1711 decemberi frankfurti német-római császári koronázás kivételével – részt vett.³² 1711. május 20-án, III. Károly magyar királlyá koronázása előtt néhány nappal ő vezethette azt a díszes menetet,

²⁹ A rendről bővebben lásd: Hermann DIKOWITSCH, *Die österreichischen Damenorden = Österreichs Orden: vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Hrsg. Johann STOLZER, Christian STEEB, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1996, 184–189.

³⁰ WD, 1709. 03. 19.; WD, 1709. 03. 22.

³¹ WD, 1710. 03. 21.

³² Johann Christian LÜNIG, *Theatrum ceremoniale historico-politicum, oder Historisch- und politischer Schau-Platz aller Ceremonien [...]*, Leipzig, 1719, I, 1223–1315.

amely a pozsonyi várból az uralkodó lakhelyére szállította a koronát.³³ 1714-ben Erzsébet Krisztina magyar királyné koronázásán László Ádám a pozsonyi várból a Szent Márton székesegyházba vonuló koronázási menetben, a magyar főpapok közül kitüntetett módon vihette bal kezében a birétumát, jobb kezében pedig az apostoli keresztet.³⁴ Erdődy azonban nemcsak a magyar uralkodói koronázásokon vett részt, hanem – több magyarhoz, így öccséhez, Gábor Antalhoz, vagy gróf Czobor Márkhoz hasonlóan – 1723-ban jelen volt VI. (III.) Károly prágai koronázási ünnepségén is. Azt követő lakomán pedig az ötödik asztalnál, a cseh országbíró gróf Joseph Franz von Würden und Freudenthal után másodikként foglalhatott helyet, ezáltal rangban megelőzve tizenegy másik arisztokratát.³⁵

Erdődy László Ádám aktív udvari jelenléte azonban nemcsak szimbolikus elismerésekkel járt (amelyek jelentőségét pedig a „reprezentatív nyilvánosság” korában nem szabad lebecsülnünk), vagy értékes tárgyi ajándékok voltak a jutalma (a magyar királyné koronázása után hét ezer forintot érő, gyémánttal díszített mellkeresztet kapott ajándékba),³⁶ hanem karrierjének látványos emelkedését is elősegítette. Erdődyt igen fiatalon, huszónhét évesen, 1706-ban nyitrai püspökké szentelték, amely szertartás reprezentatív értékét növelte, hogy arra a bécsi jezsuita templomban, az esztergomi érsek, a bécsi püspök és Csáky Imre (akkor még) nagyváradi püspök, valamint az udvari körök jelenlétében került sor.³⁷ A császárvárosához egyik legközelebb fekvő magyar egyházmegye Erdődy számára könnyen lehetővé tette a rendszeres bécsi jelenlétet. A nyitrai püspöki cím tekintélyét jól mutatja, hogy Erdődy utódai a Harrach és az Esterházy familiákból kerültek ki.

László Ádám azonban nemcsak az egyházi ranglétrán emelkedett egyre feljebb, hanem világán is: 1714-ben címzetes titkos tanácsos (Titular-, vagy Decretal

³³ Hermann Engelbert atyának, a föltisztelendő Flórián velehardi apát úr teljhatalmú követének felfjegyzései és megfigyelései a Pozsonyban tartott magyarországi országgyűlésről, továbbá VI. Károly úr 1712. évi koronázásáról = *Acta et observata penes diaetam Hungaricam Posonii celebratam, item coronationem Domini Caroli VI. ibidem peractam anno 1712. per Patrem Engelbertum Hermann Professum Velehradensem, qua plenipotentialum ablegatum Reverendissimi Domini Domini Floriani Abbatís = Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével*, szerk. FORGÓ András, Pannonhalma–Veszprém, Pannonhalmi Főapátság Lvt. – M. Nemz. Lvt. Veszprém M. Lvt., 2013 (Fontes ex Archivo Sancti Martini editi, 1 – A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 32), 150. (A továbbiakban: ENGELBERT, *i. m.*)

³⁴ KALMÁR János, *Királyné-koronázás Pozsonyban 1714-ben = Idővel paloták...: Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., Balassi, 2005, 219.

³⁵ *Beschreibung, Wie es bey deß Allerdurchlauchtigst- Großmüchtigst- Und Unübertwindlichsten Römischen Kayser Caroli Deß Sechsten [...] In Dero Königlíchten Residentz-Statt Prag Den 5. Septembris Anno 1723. Fürgegangenen Königlíchten Böhmischen Crönung gehalten worden*, Prag, 1723, 63.

³⁶ SZEGEDY, 13. jegyzetben *i. m.*, 87–88.

³⁷ *Uo.*, 81.

geheimer Rat), 1723-ban pedig bizonyos Wratislaw és Proskau grófokkal együtt a Hofburg tanácstermében (Ratstube) letette a valóságos titkos tanácsosi (Wirklicher geheimer Rat) esküt.³⁸ A korábbi két évszázaddal ellenében a 18. századra a bécsi udvarban a titkos tanácsosi cím nem jelentett tényleges tanácsadói pozíciót, hanem magas udvari rangot biztosító titulushoz számított, amely a Habsburg jutalmazási eszköztárban a kamarási (Kämmerer, vagy Kammerherr) cím és az aranygyapjas lovaggá történő kinevezés közé sorolható (azonban az utóbbi két „kitüntetés” az egyháziak előtt nem állt nyitva).³⁹ A titkos tanácsosi cím viselője számára „udvarképességet” biztosított, előkelő helyen vehetett részt az udvar különféle egyházi és világi ceremóniáin, valamint az uralkodói rezidencia legbelső terébe (egészen a tanácsstermig) szabad bebocsátást nyerhetett. A magas reprezentációs értékkel bíró címet az arisztokraták általában már tekintélyesebb korban, magasabb hivatali beosztással szokták elnyerni, például a magyarok közül gróf Károlyi Sándor hatvanhét,⁴⁰ vagy gróf Hadik András ötvenöt⁴¹ évesen nyert titkos tanácsosi kinevezést. Láthatjuk tehát, hogy László Ádám igen fiatalon (35, illetve 44 évesen) lett a címzetes, majd valóságos titkos tanácsosi rang viselője, és ebben nyilván nagy szerepet játszott folyamatos udvari jelenléte és kiváló kapcsolati tőkéje.

1720-ban Erdődy a Magyar Udvari Kancellárián alkancellári, gróf Illésházy Miklós halála után, 1725-ben pedig kancellári kinevezést kapott, amely révén a magyar zászlós urak (Barones Regni) sorába került.⁴² Az ünnepélyes eskütétel aktusára szokásos módon került sor (amely után Sinzendorf főudvarmester saját házában fogadta a Magyar Udvari Kancellária alkalmazottait, köszöntve új vezetőjü-

³⁸ WD, 1714. 10. 26.; ÖStA HHStA HA OMeA Zeremonialprotokolle Bd. 12. (1723–1724) 356.

³⁹ A titkos tanácsosokról lásd (csak néhány fontosabb művet említve): Ivan Ritter von ZOLGER, *Der Hofstaat des Hauses Österreich*, Wien, 1917 (Wiener Staatswissenschaftliche Studien, 14), 146–150; Mark HENGERER, *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts: Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne*, Konstanz, UVK, 2004 (Historische Kulturwissenschaft, 3), 112–130; Andreas PEČAR, *Die Ökonomie der Ehre: Der böhmische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711–1740)*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003 (Symbolische Kommunikation in der Vormoderne, 5), 25–31.

⁴⁰ A titkos tanácsosi kinevezésekkel kapcsolatban sokszor ellentmondás van a levéltári források között, ami valószínűleg a kinevezés elrendelése és az eskütétel közötti időeltolódással magyarázható. ÖStA HHStA StK Interiora Geheime Räte 19-1 Listen, 1700–1758, Fasc. 47. Lista 1712–1740.: 1736. 02. 17. (WD, 1736. 11. 03.; 1736. 10. 31.)

⁴¹ Index über die kaiserl. wirkl. geheimen Räte und kaiserl. Rechtstitul (HHStA-ban található, kiadatlan levéltári segédlet): 1765. 01. 06. (RK GehR 9 VII. Listen der kaiserlichen wirklichen Geheimen und Titularräte, 1751–1767. Lista 1764: 1764. 07. 03.)

⁴² FAZEKAS, *A Magyar Udvari Kancellária ...*, 10. jegyzetben *i. m.*, 1145.

ket), azonban az eseményről nemcsak a Wienerisches Diarium,⁴³ hanem még a Prager Post-Zeitungen is részletes beszámolót közölt.⁴⁴

László Ádám legtekintélyesebb megbízására, azonban néhány évvel korábban 1720-ban került sor, amikor Károly császár varsói követének nevezte ki. A nyitrai püspökök hasonló politikai feladatokkal való megbízása nem volt szokatlan gyakorlat a 17. században – amikor a magyar udvari kancellárok a klérus tagjai közül kerültek ki – az uralkodók nagy arányban választottak kancellárokat a nyitrai püspökök közül,⁴⁵ Erdődy püspöki székének utódja gróf Johann Ernst von Harrach pedig 1737-ben Habsburg Monarchia római követe volt.⁴⁶ A császárvárosi újság egyoldalú vezető hírből számolt be a kinevezés aktusáról, illetve annak okairól, miszerint Erdődy családi és személyes érdemeinek, az uralkodók iránt tanúsított lojalitásának, kiváló képességeinek, valamint az államügyekben való jártasságának köszönhető a megbízását.⁴⁷ László Ádám halotti méltatója szerint a nagy presztízsű kinevezés pedig nemcsak a jutalmazott, hanem famíliája, sőt az egész Magyar Királyság dicsőségére szolgált.⁴⁸ Fontos megjegyeznünk, hogy a nyitrai püspök nem akármilyen követi kinevezést kapott, hanem a ranghierarchia szempontjából a legmagasabbat, azaz „Botschafter” (latinul „legatus”) lett (a róla szóló híradásokban is állandó jelleggel szerepel), ami az egyik legjelentősebb reprezentációs megtiszteltetésnek számított. Nincs tudomásunk róla, hogy Habsburg szolgálatban korábban más magyar főnemes kapott volna hasonló presztízsű diplomáciai megbízást. A német jogász és publicista Georg Friedrich von Martens ugyan hét évtizeddel később, de a 18. századi diplomáciai gyakorlatra is érvényes módon így definiálja a fogalmat: „Az első osztály követei [tehát a Botschafterek, szemben a követekkel (envoyé, vagy gevollmächtigste Gesandte), rezidensekkel (Resident) és ágensekkel (Agent)] azok, akik a reprezentatív jelleget magukon viselik, amelynek értelmében a Szuverént nemcsak a rájuk bízott ügyekben, hanem személyükben is úgy jelení-

⁴³ WD, 1725. 02. 14.

⁴⁴ Prager-Post-Zeitungen, 1720. 02. 20.

⁴⁵ Nyitrai püspökök, akik kancellári kinevezést kaptak (zárójelben a kancellári hivatali idejükkel): Forgách Ferenc (1602–1607); Lépes Bálint (1608–1623); Szelepchényi György (1644–1666); Pálffy Tamás (1669–1679); Gubasóczy János (1679–1686) és Korompay Péter (1686–1690)

⁴⁶ Erwin MATSCH, *Der Auswärtige Dienst von Österreich(-Ungarn) 1720–1920*, Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1986, 118.

⁴⁷ WD 1720. 09. 11. vagy Erdődy követségének (még feldolgozásra váró) levéltári forrását lásd: ÖStA HHStA Ung. Akten Fasc. 199A

⁴⁸ SZEGEDY, 13. jegyzetben *i. m.*, 90.

tik meg, hogy mindaz az általános elsőbbség megilleti őket mint, amelyet az uralkodó élvezne, ha ő maga jelen lenne.”⁴⁹

A császár reprezentánsa, II. (Erős) Ágost lengyel király, szász választófejedelem előkelő varsói udvarába népes kísérettel, fényes külsőségek között vonult be – a lengyel főrendek igen reprezentatív módon 56 hatlovas hintóval kísérték a városba. A Wienerisches Diarium László Ádám követi bevonulását háromoldalas, részletes leírást tartalmazó függelékben adta közre, amelyben olvasható, hogy „[...] sok éve nem láttak már a lengyel királyi rezidencia városában, Varsóban ilyen bevonulást, amely a királyi udvar különleges öröme, a köztársaság nagy csodálatára és ujjongására, olyan nagy tömegben összegyűlt nép előtt, a legfelső császári tekintély dicsőségére ott végbement.”⁵⁰

Szegedy János szerint Erdődyvel a rangjának kijáró tisztelettel bántak Varsóban, számos fogadásra kapott meghívást, sőt, Szent Erzsébet ünnepén (tehát a regnáló császárné névnapján) a lengyel rendeket ő is gazdagon megvendégelte (ezt a Wienerisches Diarium is alátámasztja), valamint a király szimpátiáját is elnyerte egy szívélyes találkozó alkalmával.⁵¹ A császár követeként igencsak rászorult a király és a rendek jóindulatára, mivel nagyon kényes politikai helyzetben kapott diplomáciai megbízatást. Bécs Erdődyt 1720 őszén küldte a lengyel országgyűlésre tárgyalni abból a célból, hogy a bizonytalan lengyel politikai helyzetben is biztosítsa – mind a király, de legfőképpen a rendek szempontjából – Lengyelországot és a Habsburg Monarchia közötti szövetséget, tehát tegyen ígéretet a lengyel országos és rendi kiváltságok tiszteletben tartására.⁵² Minderre azért volt szükség, mert a Habsburg diplomácia Hannover-Nagy-Britanniával közösen igyekezett az Északi Háború (1700–1721) keretében Poroszországot és Lengyelországot egy Oroszország ellenes koalícióba megnyerni. Ez a terv azonban nem vált be, miután az oroszok kivonták csapataikat a lengyel területekről. Erdődy követsége így csak félsikerként értékelhető: a két ország közötti jó viszony megmaradt ugyan, viszont

⁴⁹ Georg Friedrich von MARTENS, *Einleitung in das positive europäische Völkerrecht auf Verträge und Herkommen gegründet*, Göttingen, 1796, 225. – A kora újkori diplomáciai szolgálatról és a kapcsolódó ceremóniák jelentőségéről lásd: Klaus MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden 1648–1740*, Bonn, AB Kartenverlag, 1976; William ROOSEN, *Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach*, *The Journal of Modern History*, 1980, 452–476.

⁵⁰ WD, 1720. 12. 07. függ., de még korábban a követ Bécsből való elutazásáról sem felejtett el hírt közölni a lap: WD, 1720. 09. 22.

⁵¹ SZEGEDY, 13. jegyzetben *i. m.*, 93; WD, 1720. 12. 07. függ.

⁵² Leopold AUER, *Austrian Political Attitudes towards the Polish Republic during the Great Northern War*, *Sarmatia Europea*, 2011–2012, 44–45.

a háború közös folytatásának már nem volt realitása. Mindeközben Erdődy egészségi állapota romlani kezdett, Szegedy szerint „gutaütést” kapott. Noha az 1721 szeptemberében, a csehországi Teplicében vett⁵³ gyógykúrák hatására némileg jobban lett, 1736-ban bekövetkezett haláláig már sosem épült fel teljesen. Erről tanúskodik kancellári hivatala is, amelyet egészségi állapota miatt kevesebb mint két hétig tudott csak viselni.⁵⁴

László Ádám karrierjével kapcsolatban érdemes megemlíteni a hiteles értesülésekkel rendelkező halotti rétorának azon állítását is, amely szerint bizonyos udvari körök (nyilván egészségi állapotának romlása előtt) még a bíborosi kinevezésének előmozdítására is törekedtek.

A Felséges Császári Udvarnál lévő Fő-fő Méltóságukról pedig, és Ministerekül mit mondjak? Ezek annyira László Urat szerették, és becsülték-vala, hogy nem csak minden Instantiában, néki szívessen szolgálni igyekeztenek; de mint-egy magok indulattyaiból (a mint bizonyos Relatiókbul tudom) azon némellyek közülök fáradoztanak, hogy Felséges Urunk, Magyar Koronájához tartozandó Kárdinálissággal, jutalmazná-meg, az ő, Egyházi és Világi hív szolgálatokban, szerzett meritum-it, és érdemességét.⁵⁵

A terv hitelességének és háttérének a vizsgálata azonban további kutatást igényel.

Érdekes, hogy László Ádám halála előtt négy évvel még rangidősségre hivatkozva pályázott a kalocsai érseki székre, azonban kiváló pozíciója ellenére, valószínűleg már gyenge egészségi állapota miatt, az udvar nem tett eleget a kérésének.⁵⁶ (Bár elképzelhető, hogy Erdődy csak formálisan tartott igényt az érseki székre, eleget téve családjá, személye, státusza meghatározta reprezentációs kötelességeknek.)

Erdődy nyitrai püspök azonban nemcsak saját udvari pályafutásán munkálkodott, hanem valószínűleg öccsének, Györgynek az útját is egyengette (ahogyan ezt Bubryák Orsolya feltételezi).⁵⁷ Hasonlóképpen az ő közbenjáró szerepét, befolyását feltételezhetjük, másik öccsének, Gábor Antalnak reprezentatív bécsi püspök-szentelése, és az udvari körökkel való megismertetése mögött is. Elképzelhető to-

⁵³ WD, 1721. 09. 03.

⁵⁴ 1725. február 10-én tette le Erdődy a kancellári esküjét, azonban február 21-én már gróf Esterházy Imrét nevezték ki a helyére. (WD, 1725. 02. 24.)

⁵⁵ SZEGEDY, 13. jegyzetben *i. m.*, 88.

⁵⁶ Joachim BÄHLCKE, *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia: Együttműködéstől a konfrontációig (1686–1790)*, ford. FAZEKAS István, Bp.–[Szeged], METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013, 82.

⁵⁷ BUBRYÁK, 10. jegyzetben *i. m.*, 22.

vábbá, hogy az ő befolyásának köszönhetően lett unokahúga (József nevű öccsének leánya), Jozefa 1723-tól udvarhölgy Vilma Amália császárné udvarában.⁵⁸

Kitekintés

Erdődy László Ádám aktív éveiben idejének nagy részét Bécsben töltötte, bizonyíthatóan 1705 és 1723 között kevesebb mint tíz alkalommal hagyta el a várost.⁵⁹ Élete utolsó évtizedében azonban már valószínűleg Nyitrán élhetett.⁶⁰ A felvidéki püspöknek sikerült a Habsburg-udvar legbelső köreibé bekerülnie, azonban ez nem jelentette azt, hogy a magyar közéletből kivonta volna magát. 1706 tavaszán az egyik aláírója volt a Rákóczi és I. József által megkötött ún. száz napos fegyverszünetnek.⁶¹ Erdődy állandó résztvevője volt az országgyűléseknek, különösen aktív szerepet játszott az 1708–1715-ös és az 1722–1723-as diétákon. Mindkét országgyűlésen az osztrák tartományok és a Magyar Királyság határait megvizsgáló biztosnak nevezték ki (a főrendek közül 1715-ben herceg Esterházy Mihállyal, 1723-ban gróf Nádasdy Lászlóval együtt).⁶² 1712-ben támogatta a heinrichai ciszter apát felsőtáblai kérelmének elfogadását és a jezsuiták országgyűlési részvételét, 1722–1723-ban pedig vezető szerepet játszott a Pragmatica Sanctio elfogadásában.⁶³ Bécs érdekeinek megfelelően politizált tehát, amit a számos, udvarhoz lojális arisztokratához hasonlóan egyfelől saját meggyőződéséből folytathatott, másfelől pedig azért, mert a Habsburg Monarchia keretei között látta megvalósíthatónak a Magyar Királyság fejlődését.

⁵⁸ KÖKÉNYESI Zsolt, *A bécsi udvartartás magyar alkalmazottai 1711 és 1765 között = Koraiújkor.ÁSZ: Koraiújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*, szerk. BARTA János, SZEKÉR Barnabás, VIROVE CZ Nándor, UGRY Bálint (megjelenés alatt)

⁵⁹ A Wienerisches Diarium alapján a következő dátumokon érkezett meg a császárvárosba: 1708. 07. 04. (Pozsonyból), 1717. 04. 29. (Nyitráról), 1717. 12. 06. (Pozsonyból), 1720. 04. 26. (Nyitráról), 1722. 07. 01. (Pozsonyból), 1723. 05. 08. (Pozsonyból), 1723. 11. 23. (Prágából).

⁶⁰ 1723-tól kezdve Erdődy a Wienerisches Diarium bécsi híreiben már nem szerepel. 1729 decemberében gróf Károlyi Sándor is Nyitrára címezi László Ádámnak szánt levelét: *Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei*, kiad. SZALAY László, Pest, Heckenast, 1865, I, 348.

⁶¹ *Continuatioja A' Magyar Kronikának. Második rész [...]*, Posony, 1742, 68.

⁶² Az országgyűlés kapcsolódó törvénycikkeit lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3-¶m=4544>; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4428> [Az utolsó letöltés ideje: 2016. 01. 23.]

⁶³ ENGELBERT, 33. jegyzetben *i. m.*, 141–144; HORVÁTH Mihály, *Magyarország történelme*, VII, Bp., Heckenast, 1873², 115–118; SZIJÁRTÓ M. István, *A diéta: A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Keszthely, Balaton Akadémia Kiadó, 2010², 59, 80.

Szegedy János szerint László Ádámot az ország karai és rendjei „szerették és becsülték”.⁶⁴ Erdődy tekintélyéről tanúskodik, hogy az országgyűlés két alkalommal is beválasztotta azon kis létszámú bizottságba, amely I. József köszöntésére indult, és vélhetőleg határbiztosnak sem tették volna meg, ha nem bíztak volna az ország iránti lojalitásában. A nyitrai püspök az ország főrendjeivel személyesen is jó kapcsolatot ápolt, például gróf Károlyi Sándorral, és erről a szatmári főispán eljuttatott naplóbejegyzései tanúskodnak.⁶⁵ Közeli kapcsolatban állhatott az Esterházyakkal is, amire az utal, hogy Erdődy áldotta meg 1719-ben a fraknoi szervita templomhoz épített „szent lépcsőt”.⁶⁶

László Ádám megbecsültsége és tekintélye ellenére nem élt „fényűző” életet. Jövedelmeiből úgy tűnik, hogy nem fordított nagyobb összegeket reprezentációra: Bécsben vagy a város környékén nem tartott fenn magának palotát, Pozsony vonzáskörzetében sem építkezett. A császárvárosban a család Himmelpfortgasse-i palotájában lakott, amelyet öccsével, Györggyel együtt birtokolt, azonban a megjelenésében előkelő benyomást keltő városi palota elsősorban nem reprezentációs, hanem anyagi célokat szolgálhatott, mivel az valószínűleg bérházként működött.⁶⁷ Erdődy egyházmegyéje jövedelmeit Nyitra felvirágoztatására fordította, a városban püspöki palotát építtetett, valamint felújította a Szent Emerám székesegyházat is, és egyházmegyéjében több templom építése is az ő nevéhez fűződik.⁶⁸ 1716-ban Lipót főherceg születésének megünneplésére Nyitrán nagyszabású ünnepséget rendeztetett, ami – noha ő maga császárvárosi kötelességei miatt nem tudott jelen lenni – olyan fényesre sikeredett, hogy arról még az egyébként európai udvari híreket bemutató lipcsei *Europäische Fama* is hosszabb leírást közölt.⁶⁹ Erdődy jól eligazodott a ceremónia és a protokoll világában, képes volt a rangjához, hivatalához és családjához méltó reprezentációt alkalmazni, azonban megfelelő mértékkel élt mindezekkel. A korban oly gyakori rangkonfliktusokba sem bonyolódott bele. Ez utóbbit bizonyítja, hogy 1712-ben, a diéta felsőtáblai ülésén

⁶⁴ SZEGEDY, 13. jegyzetben *i. m.*, 89.

⁶⁵ Például: 1729. november 16-án „Méltóságos Erdödi urakat sok kedves atyámfiaimmal, jóakaróimmal tractaltattam.” Gróf Károlyi Sándor önéletírása..., 59. jegyzetben *i. m.*, 344.

⁶⁶ WD, 1719. 11. 25.

⁶⁷ BUBRYÁK, 10. jegyzetben *i. m.*, 21–22.

⁶⁸ *Uo.*, 23; Barbara BALÁŽOVÁ, *Mural Paintings in the Cathedral of Nitra: Tradition of Reconstruction or Reconstruction of Tradition? = Baroque Ceiling Painting in Central Europe = Barocke Deckenmalerei in Mitteleuropa: proceedings of the international conference: Brno–Prague, 27th of September – 1st of October, 2005*, ed. Martin MÁDL, Michaela Šeferisová LOUDOVÁ, Zora WÖRGÖTTER, Praha, Artefactum – Institute of Art History, 2007, 39–45.

⁶⁹ *Die europäische Fama, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdeckt*, Leipzig, 1716, 445–446.

vita nélkül maga elé engedte ülni Illyés András erdélyi püspököt, annak korábbi püspökszentelésére való tekintettel, jóllehet grófként és ismert udvari emberként Erdődy személyes tekintélye jóval magasabb volt. A korabeli „praecedentia” konfliktusok kirobbanásához pedig ennél kevesebb is elegendő volt.⁷⁰

Összegzőként Erdődy László Ádámról megállapíthatjuk, hogy főnemesi származását és magas (Bécsben és Rómában megszerzett) műveltségét kiválóan kamatoztató főpap volt, aki képes volt integrálódni a császárvárosi udvar legbelső köreibé. Egyszerre kamatoztatta tehetségét mint prelátus, udvari ember, diplomata és hivatalnok. Olyan elfeledett történeti személyiség ő, aki – a Rákóczi-felkelés alatt és után – igen sokat tett a Habsburg–magyar kapcsolatok javításáért és a magyar főnemesek bécsi befolyásszerzéséért. A hozzá hasonló arisztokraták – akik megfogadták Graciánnak az ideális udvari emberhez szóló, egyik legfontosabb tanácsát: „Cáfolj rá [vélt, vagy valós] nemzeti fogyatékokaidra”⁷¹ – nagy szolgálatot végeztek a császárvárosi kormányzati körök magyar politikai elitéről kialakított (sokszor bizalmatlan és lekicsinylő) képének átformálása terén.

The presence and career of a Hungarian prelate in the Viennese Court. Biographical sketch of László Ádám Erdődy, bishop of Nyitra

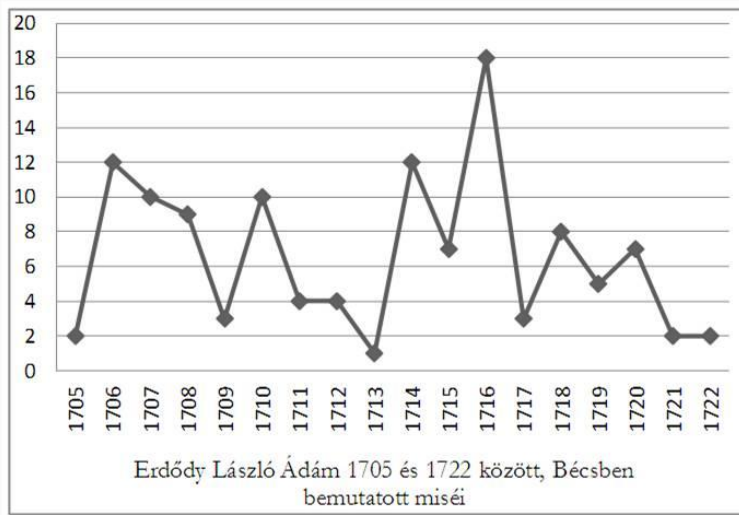
Despite of the upsurge of research of the court history, we know little about the representation of the prelates of the Habsburg Monarchy of the 18th century, and even less about the presence and activity of the Hungarian bishops and archbishops in the imperial city. Among the Hungarian prelates of the 18th century (or of the whole early modern period) Count László Ádám Erdődy (1679–1736), bishop of Nyitra (Nitra, Neutra), (awhile) chancellor and Polish ambassador reached the most important carrier in the Viennese Court. The purpose of the paper is to reconstruct the career of Erdődy in representation historical context. So in the focus of the analyzation stand the years between 1704/1705 and 1723, while the bishop lived in the Habsburg capital. There is an excellent source of the research about the court activity of Erdődy: the Viennese newspaper, the *Wienerisches Diarium*, which informed the readers not only about the nominations and political activities of the bishop, but also about his masses celebrated in the imperial city. László Ádám played an especially active role in the liturgical life of the court. He celebrated masses 119 times in the imperial

⁷⁰ ENGELBERT, 33. jegyzetben *i. m.*, 136. – Az ülésrend kapcsán a főpapok közötti rangvitákról lásd: FORGÓ András, *Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben* = „Fényes palotákban, ékes kőfalokban”: *Tanulmányok az Esterházy családról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Bp., WZ Könyvek, 2009 (A források tükrében), 71.

⁷¹ Baltasar GRACIÁN, *Az életbülsétség kézikönyve*, ford. GÁSPÁR Endre <http://mek.oszk.hu/01900/01922/01922.htm> [Az utolsó letöltés ideje: 2016. 01. 23.]

residences and in the churches of the city before the Habsburg family and illustrious urban and aristocratic dignitaries. These occasions provided for him excellent representing and networking opportunities. The details of the masses of László Ádám are included as an appendix, and the paper based on the newspaper and other resources tries to draw the career of Bishop Erdődy, and to interpret its importance in the context of the Viennese Court.

Függelék

Dátum	Alkalom	Jelenlévők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1705. 09. 04.	Lapót császár lelki üdvéért	nincs megadva	Michaelerkirche	WD 1705. 09. 04.	
1705. 10. 21.	A „rajnai” egyetemi menzetai ünnep	egyetem és más előkelőségek	Stephansdom	WD 1705. 10. 23.	
1706. 07. 02.	nincs megadva [Sarlós Boldogasszony]	uralkodópár és „nagyobb” kíséretük	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1706. 07. 02.	
1706. 07. 31.	Loyolai Szent Ignác ünnep	uralkodó és „nagyobb kísérete”, velencei követ	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1706. 08. 03.	
1706. 09. 03.	Lapót császár lelki üdvéért	özvegy császárné és főhercegnők	Augustinerkirche	WD 1706. 09. 03.	
1706. 09. 08.	Kisboldogasszony	uralkodópár, „hazai és külföldi előkelőségek”	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1706. 09. 10.	
1706. 10. 05.	Lapót császár lelki üdvéért	özvegy császárné és a főhercegnők	Augustinerkirche	WD 1706. 10. 05.	
1706. 10. 31.	spanyol örökösödési háború hadi sikerei	uralkodópár és „nagyobb” udvartartás	a Hofburg kápolnája	WD 1706. 11. 02.	
1706. 11. 09.	Mindenszentek nyolcadánk utolsó napja	uralkodó pár és „nagyobb” kíséretük	Augustinerkirche	WD 1706. 11. 09.	
1706. 11. 21.	Szűz Mária bemutatásának ünnep	özvegy császárné és kísérete	Michaelerkirche	WD 1706. 11. 23.	

Dátum	Alkalmom	Jelenlévők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1706. 12. 03.	Xávéri Szent Ferenc ünnepe	özvegy császárné és a főhercegnők	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1706. 12. 03.	
1706. 12. 07	(Gonzági) Eleonóra Magdolna császárné lelki üdvéért	özvegy császárné, a főhercegnők és (csil-lagkeresztes) kíséretük	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1706. 12. 07.	
1706. 12. 08.	Szeplőtelen fogantatás ünnepe	ófelsége és kísérete	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1706. 12. 10.	
1706. 12. 21.	Eleonóra császárné miszapítványából „Jézus a megválto” miszszándékra	uralkodópár és kíséretük	Michaelkirche	WD 1706. 12. 21.	
1707. 05. 05.	Lipót császár lelki üdvéért	uralkodópár és kíséretük	Kapucinus templom	WD 1707. 05. 06.	
1707. 07. 02.	Sarlós Boldogasszony	uralkodópár és kíséretük	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1707. 07. 05.	
1707. 08. 07.	Thieni Szent Kajetán ünnepe	uralkodópár és „naggyobb” kíséretük	Theatinusok temploma	WD 1707. 08. 09.	
1707. 08. 14.	Tirol védőszentjének ünnepe	„számos alacsonyabb és magasabb rangú személy”	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1707. 08. 16.	

Dátum	Alkalmom	Jelenlévők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1707. 08. 15.	Nagyboldogasszony	uralkodópár és kíséretük	Am Hof-i jezsuita-templom	WD 1707. 08. 16.	
1707. 08. 26.	spanyol örökösödési háború hadi sikerei	uralkodópár és kíséretük	Augustinerkirche	WD 1707. 08. 26.	
1707. 09. 08.	Kisboldogasszony ünnepe	uralkodópár és kíséretük	Am Hof-i jezsuita-templom	WD 1707. 09. 09	
1707. 09. 27.	az orvosi fakultás ünnepe	egyetem és más előkelőségek	Stephansdom	WD 1707. 09. 27.	
1707. 10. 04.	Assisi Szent Ferenc ünnepe	özvegy császárné, főhercegnők, Erzsébet Krisztina hercegnő	Klarissa templom	WD 1707. 10. 04.	
1707. 12. 25.	Karácsony	özvegy császárné, főhercegnők, Erzsébet Krisztina hercegnő	Kapucinus templom	WD 1707. 12. 27.	
1708. 02. 02.	Gyertyaszentelő Boldogasszony	uralkodópár és kíséretük	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1708. 02. 03.	
1708. 02. 19.	nincs megadva	uralkodópár, „hazai és külföldi előkelőségek” ²	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1708. 02. 21.	
1708. 08. 02.	Lipót császár lelki üdvéért	özvegy császárné és főhercegnők	Augustinerkirche	WD 1708. 08. 03.	

Dátum	Alkalmom	Jelenlévők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1708. 08. 07.	Thienei Szent Kajetán ünnepe	uralkodópár és kíséretük	Theatinusok temploma	WD 1708. 08. 07.	Keresztély Ágost celebrálta a misét, de a nyitrai és a váci püspök is asszisztált
1708. 09. 05.	Lipót császár lelki üdvéért	özvegy császárné és főhercegnők	Augustinerkirche	WD 1708. 09. 07.	
1708. 09. 06.	az elhunyt pfalzi herceg lelki üdvéért	özvegy császárné és főhercegnők	Augustinerkirche	WD 1708. 09. 07.	
1708. 09. 08.	Kisboldogasszony	uralkodópár és kíséretük	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1708. 09. 11.	
1708. 11. 19.	Szent Erzsébet ünnepe	özvegy császárné és főhercegnők	Klarissza templom	WD 1708. 11. 20.	
1708. 12. 08.	Szeplőtelen fogantatás ünnepe	egyetem	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1708. 12. 11.	
1709. 02. 02.	Gyertyaszentelő Boldogasszony	őfelsége és „nagyobb” kíséretük	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1709. 02. 05.	
1709. 02. 13.	Hamvazószerda	uralkodópár	a Hofburg kápolnája	WD 1709. 02. 15.	

Dátum	Alkalmom	Jelenlévők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1709. 09. 08.	Kisboldogasszony	uralkodópár, „naggyobb” kísérete, ve-lencei követ	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1709. 09. 10.	
1710. 08. 10.	Szent Lőrinc ünnepe	uralkodópár, özvegy császárné és kíséretük	Ágostonrendi apácák temploma	WD 1710. 08. 12.	
1710. 09. 02.	az elhunyt Fülöp Vilmos pfalzi herceg lelki üdvéért	özvegy császárné és főhercegnők	Augustinerkirche	WD 1710. 09. 02.	
1710. 09. 08.	spanyol örökösödési háború hadi sikerei	özvegy császárné és kísérete	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1710. 09. 09.	
1710. 10. 04.	Assisi Szent Ferenc ünnepe	uralkodópár és kíséretük	Ferencesek temploma	WD 1710. 10. 07.	
1710. 10. 18.	Alkantarai Szent Péter ünnepe	özvegy császárné és főhercegnők	Ferencesek temploma	WD 1710. 10. 21.	
1710. 11. 04.	Borromeói Szent Károly ünnepe	uralkodó és kísérete	Michaelerkirche	WD 1710. 11. 04.	
1710. 12. 05.	Xavéri Szent Ferenc ünnepe	özvegy császárné és főhercegnők	jezsuita akadémiai templom	WD 1710. 12. 05.	délután
1710. 12. 05.	Lipót császár lelki üdvéért	özvegy császárné és főhercegnők	Augustinerkirche	WD 1710. 12. 05.	délután

Dátum	Alkalom	Jelenlévők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1710. 12. 15.	nincs megadva	özvegy császárné, főhercegnők és kíséretük	Ferencesek temploma	WD 1710. 12. 16.	
1710. 12. 26.	Karácsony	özvegy császárné, főhercegnők és kíséretük	Kapucinus templom	WD 1710. 12. 26.	
1711. 02. 09.	Szent Apollónia ünnepe	császár és kísérete	Augustinerkirche	WD 1711. 02. 10.	
1711. 02. 20.	bőjti mise	császár és kísérete	a Hofburg kápolnája	WD 1711. 02. 20.	
1711. 03. 22.	vasárnapi mise	„magas rangú egyházi és világi méltóságok”	Orsolyita templom	WD 1711. 03. 24.	a misét a bécsi-újhegyi püspök tartotta, de Erdődy és Nádasdy püspökök mellett még Kollonich váci püspök is asszisztált
1711. 08. 27.	gyászmise	nincs megadva	jezsuita akadémiai templom	WD 1711. 08. 28.	
1712. 03. 06.	Lipót és József császárok lelki üdvéért	császár és kísérete	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1712. 03. 08.	pápai nuncius tartotta a misét, Erdődy és Kollonich váci püspök neki asszisztáltak

Dátum	Alkalom	Jelenlévők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1712. 09. 08.	Kisboldogsaszony	császár	nincs megadva	WD 1712. 09. 09.	esti mise
1712. 09. 20.	Szent Máté apostol ünnepének előestje	császár és az aranygyapjas lovagok	a Hofburg kápolnája	WD 1712. 09. 20.	
1712. 10. 04.	Assisi Szent Ferenc ünnepe	Eleonóra császárné és főhercegnők	Kapucinus templom	WD 1712. 10. 04.	
1713. 10. 01.	őfelsége születésnapja	uralkodópár és külföldi miniszterek	a Hofburg kápolnája	WD 1713. 10. 04.	
1714. 03. 18.	[elmosódott mikro-film]	uralkodó és kísérete	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1714. 03. 20.	
1714. 04. 16.	Karl Michael Graf von Althann keresztelője	császári pár, udvar	a Hofburg kápolnája	C. WOLFGRUBER, <i>Die K. U. K. Hofburgkapelle</i> [...], 1905, 194.	
1714. 05. 21.	nincs megadva	uralkodópár, pápai nuncius, velencei követ, udvari nemese	Laxenburg, Szent-háromságzóbor alapkövetéssel	WD 1714. 05. 22.	
1714. 05. 21.	nincs megadva	uralkodópár	Kapucinus templom	WD 1714. 05. 22.	
1714. 06. 03.	nincs megadva	császár, pápai nuncius, velencei követ, aranygyapjas lovagok, kamarások, titkos tanácsosok	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1714. 06. 05.	

Dátum	Alkalom	Jelenlévők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1714. 07. 02.	nincs megadva [Sarlós Boldogasszony]	uralkodópár, pápai nuncius, számos főrend	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1714. 07. 03	
1714. 07. 16.	Szent József ünnepe	Eleonóra esáskármé, főhercegnők és Lotharingiai Ferenc	Szent József templomban	WD 1714. 07. 17.	
1714. 07. 19.	Favorita kápolnájának szentelése	uralkodó és népesebb kísérete]	Favorita kápolnája	WOLFSGRUBER, <i>Hofburgkapelle, i. m.</i> , 194.	
1714. 07. 30.	nincs megadva	őfelsége és magas rangú vendégek	Favorita kápolnája	WD 1714. 07. 31.	
1714. 11. 04.	az uralkodó névnapja	uralkodó, magyar főrendek	Hofburg kápolnája	WD 1714. 11. 06.	
1714. 12. 07.	csillagkeresztes ünnep	császár, csillagkeresztesek	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1714. 12. 07.	
1714. 12. 08.	Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepe	császár és kísérete	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1714. 12. 11.	
1715. 01. 13.	gr. Erdődy Gábor Antal egri püspökké szentelése	uralkodó, pápai nuncius, velencei követ, udvari nemesek	a Hofburg kápolnája	ÖStA HHStA Ha Zerefontalprotokolle Bd. 8. (1713–1715) 197-198; WD 1715. 01. 15.	a mise celebránsa Keresztély Ágost esztergomi érsek volt, de mellette a kalocsai érsek, a váci, a nyitrai és a zágrábi püspökök is asszisztáltak

Dátum	Alkalmom	Jelenlévők	Helyszin	Forrás	Megjegyzés
1715. 02. 09.	Szent Cirill ünnepe	uralkodó, velencei követ és más főrangúak	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1715. 02. 09.	
1715. 07. 31.	Loyolai Szent Ignác ünnepe	uralkodó, trieri érsek	(mikrofilmen elmosódott)	WD 1715. 08. 02.	
1715. 08. 07.	Szent Kajetán ünnepe	uralkodó, trieri érsek	(mikrofilmen elmosódott)	WD 1715. 08. 09.	
1715. 08. 15.	Nagyboldogasszony	uralkodó, trieri érsek	(mikrofilmen elmosódott)	WD 1715. 08. 16.	
1715. 11. 21.	Szűz Mária bemutatásának ünnepe	uralkodó, trieri érsek	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1715. 11. 22.	
1715. 12. 01.	a schönborn érsek bñborossá avatása	uralkodó, főrang vendégek	Augustinerkirche	WD 1715. 12. 03.	
1716. 01. 19.	nincs megadva	főrendek	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1716. 01. 21.	a pápai nuncius tartotta a misét, Erdődy és Kollonich püspökök asszisztáltak
1716. 02. 02.	Gyertyaszentelő Boldogasszony	uralkodópár, velencei követ, pápai nuncius, aranygyapjas lovagok	Augustinerkirche	WD 1716. 02. 04.	délelőtt
1716. 02. 02.	Gyertyaszentelő Boldogasszony	uralkodó és kísérete	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1716. 02. 04.	délután

Dátum	Alkalom	Jelentézők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1716. 02. 07.	gyászmise	császárné és csillagkeresztesek	a Hofburg kápolnája	WD 1716. 02. 07.	
1716. 02. 09.	Szent Márton ünnepe	császár, nuncius, velencei követ, főhercegek	Augustinerkirche	WD 1716. 02. 11.	
1716. 03. 19.	Szent József ünnepe	Eleonóra császárné és főhercegnők	kármélita nővérek kolostora	WD 1716. 03. 20.	
1716. 03. 25.	Gyümölcsoltó Boldogasszony	császár, nuncius, velencei követ, aranygyapjas lovagok	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1716. 03. 27.	
1716. 03. 29.	nincs megadva	uralkodópár	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1716. 03. 31.	
1716. 04. 02.	nincs megadva (Húsvét?)	Eleonóra császárné és a főhercegnők	Paulanerkerche	WD 1716. 04. 03.	a misét öccsével Gábor Antallal együtt tartotta
1716. 04. 03.	gyászmise	császárné, csillagkeresztesek	a Hofburg kápolnája	WD 1716. 04. 03.	
1716. 04. 09.	nincs megadva			WD 1716. 04. 10.	elmosódott a mikrofilm
1716. 04. 20.	nincs megadva	Vilma Amália császárné	Kapucinus templom	WD 1716. 04. 21.	
1716. 04. 27.	újszülött főhercegért	Eleonóra és Vilma Amália császárnék	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1716. 04. 28.	

Dátum	Alkalom	Jelenlévők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1716. 07. 02.	nincs megadva [Sarlós Boldogsasszony]	Eleonóra császárné, főhercegnők	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1716. 07. 03.	
1716. 08. 15.	Nagyboldogsasszony	Eleonóra császárné, főhercegnők	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1716. 08. 15.	
1716. 09. 27.	orvosi fakultás ünnepe	uralkodó, egyetem	Stephansdom	WD 1716. 09. 28.	
1716. 11. 25.	filozófiai fakultás ünnepe	uralkodó, egyetem	Stephansdom	WD 1716. 11. 25.	
1716. 12. 03.	Xavéri Szent Ferenc ünnepe	Eleonóra császárné, főhercegnők	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1716. 12. 04.	
1717. 02. 24.	Szent Mátyás apostol ünnepe	uralkodó, pápai nuncius, velencei követ, aranyyapjas lovagok	a Hofburg kápolnája	WOLFGRUBER, <i>Hofburgkapelle, i. m.</i> , 200.	
1717. 08. 11.	esküvő (Weissenwolf–Pálffy)	őfelsége	a Hofburg kápolnája	WD 1717. 08. 13.	
1717. 08. 15.	gyászmise (Gyergyel hercegő halála miatt)	uralkodó, velencei követ, nuncius	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1717. 08. 17.	
1718. 02. 02.	Gyertyászentelő Boldogsasszony		(elmosódott mikrofilm)	WD 1718. 02. 04.	

Dátum	Alkalm	Jelentézők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1718. 03. 02.	Hamvazószerda	uralkodó	a Hofburg kápolnája	WOLFGRUBER, Hofburgkapelle, i. m., 202.	
1718. 03. 25.	Gyümölcsoltó Boldogasszony	uralkodó, velencei követ, aranygyapjas lovagok	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1718. 03. 25.	
1718. 07. 26.	Althann váci püspökké szentelése	uralkodó, pápai nuncius, velencei követ, miniszterek	Favorita kápolnájában	WD 1718. 07. 26.	Kollonich bécsi püspök tartotta a misét, Erdődy mellett még mások is asszisztáltak
1718. 09. 08.	Kisboldogasszony	uralkodó, pápai nuncius, velencei követ	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1718. 09. 09.	
1718. 10. 22.	Mária Amália főhercegnő születésnapja	regnáló császárné, Mária Anna főhercegnő, pápai nuncius	Augustinerkirche	WD 1718. 10. 25.	
1718. 11. 21.	Szűz Mária bemutatásának ünnepe	császár, pápai nuncius, velencei követ, aranygyapjas lovagok	Maria am Gestade Kirche	WD 1718. 11. 22.	délelőtt
1718. 11. 21.	Szűz Mária bemutatásának ünnepe	(feltehetőleg a fenti társaság)	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1718. 11. 22.	délután
1719. 03. 25.	Gyümölcsoltó Boldogasszony	császár, pápai nuncius, velencei követ, aranygyapjas lovagok	Augustinerkirche	WD 1719. 03. 28.	délelőtt

Dátum	Alkalmom	Jelenlévők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1719. 03. 25.	Gyümölcsoltó Boldogasszony	(feltehetőleg a fenti társaság)	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1719. 03. 28.	délután
1719. 04. 23.	bécsújhelyi püspök avatása	uralkodó, pápai nuncius, velencei követ	a Hofburg kápolnája	WD 1719. 04. 25.	Kollonich bécsi püspök tartotta a misét, Erdődy asszisztált
1719. 09. 29.	Szent Mihály arkangyal ünnepe	Eleonóra császárné, Erzsébet főhercegnő	Michaelerkirche	WD 1719. 09. 29.	
1719. 10. 21.	gyászmise (Herzogin Berryért)	uralkodópár, Eleonóra császárné, pápai nuncius, miniszterek	Augustinerkirche	WD 1719. 10. 24.	az első misét Kollonich püspök tartotta
1720. 02. 02.	Gyertyászentelő Boldogasszony	uralkodópár, aranygyapjas lovagok, miniszterek	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1720. 02. 02.	
1720. 03. 06.	gyászmise Eleonóra császárné (Ljót feleségének) lelki üdvéért	uralkodópár, miniszterek, Spínola és Althann bñborosok	Augustinerkirche	WD 1720. 03. 08.	első misét Kollonich püspök mondta
1720. 03. 11.	gyászmise Eleonóra császárné (Ljót feleségének) lelki üdvéért	uralkodópár, özvegy császárnék, főhercegnők, csilagkeresztesek	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1720. 03. 12.	első misét Spínola bñboros celebrálta

Dátum	Alkalm	Jelenlévők	Helyszín	Forrás	Megjegyzés
1720. 03. 21.	csillagkeresztes ünnep	uralkodó, főhercegnők, csillagkeresztesek	Hofburg kápolnája	WD 1720. 03. 22.	Erdődy asszisztenciája két jezsuita szerzetes volt
1720. 08. 15.	Nagyboldogasszony, Mária Magdolna főhercegnő névnapja	uralkodópár, özvegy császárné, főhercegnők	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1720. 08. 16.	Erdődy tartotta a mise utáni litániát is a Mária oszlopnál
1720. 09. 08.	Kisboldogasszony	uralkodópár, főhercegnők, velencei követ, miniszterek	Am Hof-i jezsuita templom	WD 1720. 09. 10.	bejegyzés szerint Erdődy püspök aznap két misét mondott: az elsőt a templomban, a másodikat a téren
1720. 09. 08.	Kisboldogasszony	uralkodópár, főhercegnők, velencei követ, miniszterek	Am Hof-i Mária oszlopnál	WD 1720. 09. 10.	
1721. 10. 17.	gyászmise (Liechtenstein főudvarmesterét)	aranygyapjas lovagok, Liechtenstein család, más főrendek	Augustinerkirche	WD 1721. 10. 17.	
1721. 11. 23.		(elmosódott a mikrofilm)	Augustinerkirche	WD 1721. 11. 25.	
1722. 03. 22.	bécsújhelyi püspök (Manderscheid-Blankenheim) avatása	uralkodópár, titkos tanácsosok, miniszterek	nincs megadva	WD 1722. 03. 28.	Kollonich bécsi püspök mutatta be a misét, Erdődy és Esterházy Imre neki asszisztáltak
1722. 03. 27.	gyászmise	nincs megadva	nincs megadva	WD 1722. 03. 28.	

LIPP MÓNIKA

*Egyházi reprezentáció Egerben Erdődy Gábor
és Barkóczy Ferenc püspökök idejében*

1. kép. Erdődy Gábor püspök, háttérben az egeri
irgalmassok kórháza és rendháza

Gróf Erdődy Gábor püspök reziden-
ciájának homlokzatát címere mellett a
„Non sibi, sed aliis” jelmondat ékesít-
tette. E gondolat szellemében több
ezer ember orvosi ellátásáról kívánt
gondoskodni az egeri főpásztor, ami-
kor 1726-ban kórházat létesített püs-
pöki székhelyén.¹ A betegápoló irgal-
mas szerzetesrend tagjait Egerbe hív-
ta és bőkezűen támogatta.

Az első három szerzetes (Matthe-
us Mayer, Thadeo Kovaz és Colmano
Kakel) 1727. július 6-án érkezett
Egerbe. Erdődy Gábor püspöki palotá-
jában biztosított helyet a betegek-
nek és a szerzeteseknek, amíg a rend-
ház és a kórház épült. A főpásztor
1727. augusztus 27-én megáldotta a
betegek termét a palotában, és a négy
betegágyat először ő maga és kano-

nokjai vetették meg. Másnap, Szent Ágoston napján vették fel az első négy beteget.
„A beszéd, s az azt követő tény a jelenvoltakat, kik rang és nem különbség nélkül

¹ A jelmondat magyarul: „nem a maga érdekében, hanem mások javára”. A püspöki palota le-
írása: BÉL Máttyás, *Heves megye ismertetése 1730-1735* – Matthias BEL, *Notitia comitatus Hevesiensis,*
1730–1735, szerk. BÁN Péter, Eger, 2001 (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, 8.), 130–
134.; SUGÁR István, *Az egeri püspökök története*, Bp., Szent István Társulat, 1984, 399. – Erdődy
Gábor püspök már 1725 januárjában felvetette, hogy a városnak legyen egy állandó orvosa.
BREZNAY Imre, *Eger a XVIII. században*, Eger, 1934, II, 25.

sereglettek egybe, a könnyekig megindította. A Gróf Püspök megmosta a betegek lábait, s maga segítette föl ágyaikba.”²

Erdődy Gábor püspök ezzel a gesztussal Jézus Krisztus példáját követte, aki az Utolsó vacsora alkalmával megmosta tanítványai lábát. Az irgalmas szerzetesek rendalapítójáról, Istenes Szent Jánosról (1495–1550) feljegyezték, hogy „nagy tisztelettel és alázattal mosta meg a belépő szegénynek lábát és a lábfejét a szent kereszt jelével megjelölve, mély tisztelettel csókolta meg”.³ Egy alkalommal, mikor egy, az úton talált szegény beteg lábait mosta a kórházban, észrevette, hogy a lábak keresztül vannak szúrva. A sebek alapján Jézus Krisztust ismerte fel a betegben.⁴ Jézus így szólt hozzá:

János hűséges szolgám [...]. Mindazt a jót, amelyet nevemben cselekszel, nekem cselekszed. Én vagyok az, akit ruhával ajándékozol meg, amikor a mezíteleneket ruházod, én vagyok az, akinek lábát megmosod, amikor a szegények lábát mosod; én vagyok az, akit gyógyítasz, amikor a szegényeket és a betegeket gyógyítod. Megszámolom minden léptedet és minden fáradságodat és meg fogom ezt jutalmazni; tarts ki állhatatosan és hűségesen és neked adom az élet koronáját, amelyet számodra készítettem.⁵

Ez a csodás jelenet egy selyemre nyomott kis rézmetszeten is látható.⁶

A szerzetesi ebédlő déli falára Lucas Huetter készítette el a refektórium nagyszüttörtöki lábmosást ábrázoló, nagyméretű falképét (250 x 700 cm) a lambéria fölé, a fal félköríves mezőjébe. A kép szignált: „Fr. Lucas Huetter S. O. S. Joanni Dei professus, pinxit die 10. May, anno 1760”. A szerzetesi ebédlők dekorációjának leggyakoribb témája az Utolsó vacsora, de az ábrázolásokon általában nem a lábmosás, hanem a közös étkezés, az Eucharisztia megalapítása látható. A beteg-

² *Protobocollum seu Actorum et Factorum Conventus Agriensis Fratrum Misericordiae ad Sanctum Josephum a die 8va Mensis Octobris Anno 1726*, Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HML) XII–6/29. Kézírtos kötet, jobbra német és latin nyelven. Naplószerű bejegyzéseket és a fontosabb iratok másolatait tartalmazza. (A továbbiakban: *Protobocollum*); *Az irgalmasrend egri rendházának rövid történelme 1868*, Kézirat ismeretlen szerzőtől. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Irgalmas Rend Levéltára P 1258 Magyarországi Tartományfőnökség 11. doboz 6. tétel 23. irat. Az Országos Levéltár 1950-ben vette át az irgalmas rend budai kórházának vezetőségétől az iratanyagot, amelyben a vidéki rendházakból is fontos iratok találhatók.

³ Luciano del POZO, *Istenes Szent János élete*, Bp.–Vác, Irgalmasrend, 1932, 81.

⁴ PATAKY Nándor, *A betegápoló Irgalmas-rend történeti kifejlése, I: Istenes Szent János élete*, Eger, 1868, 84–85.

⁵ POZO, *i. m.*, 98. Jézus szavai az utolsó ítéletről szóló tanításra utalnak, amikor majd az irgalmasság testi cselekedeteit kéri számon (Mt 25, 31–45).

⁶ A rézmetszet a grazi Volkskundemuseum gyűjteményében: VKG 18.755.

ápoló irgalmas szerzetesek életében a betegek alázatos szolgálatára és az Istenes Szent János életében történt csodára utal a déli fal lunettáját elfoglaló falkép, melyen Jézus megmossa Szent Péter apostol lábát.

1728. december 27-én, Szent János apostol és evangélista (az egri egyházmegye védőszentje) ünnepén trombitaszóval, dobpergéssel, díszes menetben, püspöki fogatokon szállították át a betegeket – számuk ekkor már tíz volt – a püspöki palotából az újonnan felépült kórházba, miután a székesegyházban Erdődy Gábor püspök beszédében méltatta az irgalmas rend hivatását. A kórház előtt a püspök átadta a tartományfőnöknek az épület kulcsát.⁷ Az alapító püspök emlékét kőből faragott címere is őrzi az épületegyüttes déli szárnyának háromtengelyes homlokzatán. A címer alatt egykor félköríves záródású bejárati ajtó volt.

1739-ben VI. Károly császár (III. Károly magyar király) portréját ajándékozta az alapító a kolostornak. Erdődy Gábor püspök 1000 tallért fizetett a festményért, amely az új lépcsőházban kapott helyet.⁸ Az 1961-ben, az irgalmasrendiek templomának bezáratásakor felvett leltár alapján az Egri Érsekségre került a nagyméretű (240 x 180 cm) olajkép.⁹ Az uralkodó az aranygyapjas rend jelvényét viseli, mellette egy asztalon, díszpárnán korona, jogar és országalma. Az egri irgalmasok kórházának 1726. október 8-án kelt alapítólevelét és a kiváltságlevelét VI. Károly német-római császár 1727. május 29-én írta alá és erősítette meg pecsétjével Laxenburgban.¹⁰

2. kép. VI. Károly császár portréja

A rendi szabályzat előírta, hogy a házfőnök vezetésével a szerzetesek együtt imád-

⁷ *Protocollum* MNL HML XII-6/29.; SZMRECSÁNYI Miklós, *Az egri irgalmasrendiek templomának és kórházának kétszázados évfordulóján*, Egri Népusás, 1928. április 8., 2.

⁸ *Protocollum* MNL HML XII-6/29.; Buzási Enikő szerint a bécsi Johann Gottfried Auerbach festette meg az uralkodó portréját. JÁVOR Anna, *Johann Lucas Kracker: Egy késő barokk festő Közép-Európában*, Bp., Enciklopédia, 2004, 106.

⁹ *Az egri Szent József / volt irgalmasrendi / kápolna leltára*, 1961. február 13–15. Egri Főegyházmegyei Levéltár Irgalmasrendi iratok.

¹⁰ MNL HML XII-6/44/8. Az eredeti, az uralkodó pecsétjével ellátott irat. Másolata: MNL OL Irgalmas Rend Levéltára P 1258 Magyarországi Tartományfőnökség 11. doboz 6. tétel 5. irat.

kozzanak a rendház és a kórház alapítóiért, a rend élő és elhunyt jótevőiért, kiváltóképpen pedig az adott konvent és kórház jótevőiért.¹¹ A bécsi irtalmas rendház ebédlőjének rövidebbik falán az Utolsó vacsorát ábrázoló festmény két oldalán az uralkodó, Mária Terézia és férje, Lotharingiai Ferenc portréi kaptak helyet. Johann Cymbal alkotásai 1763-ban készültek és ebben az évben fedték be körben a refektórium falait egy tölgyfából készült lambériával.¹² II. József és I. Ferenc portréi is láthatóak a bécsi refektóriumban.

Az Egri Főegyházmegyei Levéltárban található 18. századi leltár alapján Erdődy Gábor még egri püspökké való kinevezését megelőzően ajándékba kapott egy miseruha készletet az uralkodótól. A palástot, a dalmatikát és a hozzájuk tartozó stólat, manipulust, vélumot, burzát és pallát abból az „értékes” anyagú, „discóséges ruhából” készítették, amelyet VI. Károly császár (III. Károly néven) magyar királlyá koronázása alkalmával viselt Pozsonyban, 1712. május 22-én. A megajándékozottat Fesse püspökének és egri coadjutornak nevezik a latin szövegben.¹³ XI. Kelemen pápa 1714. december 19-én kelt bullájával erősítette meg Erdődy Gábort az egri egyházmegye coadjutoraként.¹⁴ Telekessy István püspök mellett volt coadjutor, majd az ő halála (1715. március 3.) után töltötte be az egri püspöki méltóságot, valamint Heves és Külső-Szolnok vármegye főispáni tisztét 1744. szeptember 26-ig.

Miután a magyar rendek 1722. június 30-án felajánlották az országgyűlésen III. Károly magyar királynak a Habsburg-ház nőági örökösödését kimondó Pragmatica Sanctio törvénybe iktatását, az országgyűlés kinevezett szónoka, Erdődy Gábor egri püspök fogadta a július 7-én Pozsonyba utazó uralkodót és kíséretét az ország határára. III. Károly 1726. március 26-án királyi tanácsossá nevezte ki a püspököt.¹⁵

¹¹ *Die Regel des heiligen Vaters Augustini Nebst denen Satzungen des Ordens des heiligen Joannis De Deo Welche, von Ihro Päpstlichen Heiligkeit Paulo V. approbiret worden, Und welchen einige Anmerkungen beygefüget sind ...; Mit angehängten Päpstlichen Decretis, Zum Gebrauche des ermeldeten Ordens aus der Welschen Sprache, nach der Edition von 1718. so in der Buchdruckerey der heiligen Apostolischen Cammer zu Rom gedrucket worden, anitzo in das Teutsche übersetzt / Unter dem Provincialat Adm. Rev. P. Leonis Kurz, Provinciae S. Michaelis Archangeli p. t. Commissarii ac Visitoris Generalis, nec non Provincialis, Wien, Johann Leopold von Ghelen, 1757, 33, 249–252.*

¹² Friedrich LÄUFER, *Die Barmherzigen Brüder: ein Buch über Entstehen, Werden und Wirken des Ordens der Barmherzigen Brüder*, Wien, 1931, 47.

¹³ *Inventarium Sacrorum Apparamentorum Episcopalium post Fata Excellentissimi Domini Comitis Episcopi Gabrielis Antonii Erdödy tam Posenio allatorum, quam Agriae repertorum*, Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus, 1056.

¹⁴ SUGÁR, *i. m.*, 395.

¹⁵ *Uo.*, 402.

Mária Terézia (1740–1780) megkoronázása alkalmával gróf Erdődy Gábor püspök vitte az uralkodónő előtt az apostoli keresztet a pozsonyi Szent Márton dómban, 1741. június 25-én. A koronázási palástot a Mária Terézia ajándékba adta neki.¹⁶ Mária Terézia koronázási palástjából, egy gyönyörűen hímzett, arany szövésű („*auriphrygiata*”) textíliából készült egy palást (pluviale) a püspök részére, melynek két felső sarkában, angyalok által tartott címerek alatt, hímzett, latin nyelvű feliratok szólnak az ajándékozásról. Ezt a palástot az egri érseki palotában őrzik. A koronázási palástból készült egy miseruha is, amelyet 1804-ben – amikor VII. Piusz pápa az egri püspökség területéből kialakította a kassai és a szatmári püspökségeket – Szatmárnémetibe vittek.¹⁷

1744-ben rokokó stílusú liturgikus tárgyakat kapott ajándékba az egri főpásztor Mária Teréziától. A zománcképekkel és ékkövekkel díszített ampolna készlet és kehely ötvösművészeti remek. Az ampolnák fedelén féldrágakövekkel kirakott A betű a latin aqua (víz), a V betű a vinum (bor) kezdőbetűje. A zománcképek a passió jeleneteit ábrázolják. A tálcán: az Utolsó vacsora, Krisztus az Olajfák hegyén, Krisztus megostorozása, tövissel koronázása és kigúnyolása látható. A V betűs ampolnán: Ecce Homo. A másik ampolnán: Krisztus elesik a kereszttel, Krisztust a keresztfára szegezik, ecetbe mártott szivaccsal adnak neki inni. A kehely talpán három zománckép Krisztus feltámadását, az üres sírhoz érkező apostolokat

és asszonyokat ábrázolja, míg a kupa a feltámadt Krisztus találkozásait jeleníti meg: Mária Magdolnával („*Noli me tangere*”), valamint két apostollal az Emmausz felé vezető úton és az emmauszi vacsorán.

3. kép. Ampolna készlet zománcképekkel. Nemes Róbert fotója

¹⁶ *Uo.*, 401–402.

¹⁷ Serfőző Szabolcs szóbeli közlése.

Erdődy Gábor püspök 1744-ben hunyt el. Az egri irgalmasok *Prothocolluma* szerint 1753-ban öt, meglehetősen nagy festményt készített Lucas Huetter testvér Androvics Miklós egri kanonok („opitulante Benignissimo Benefactore”) költségén. 1. Istenes Szent János képét 2. Szent József képét 3. az elhunyt alapító, Erdődy Gábor Antal püspök portróját 4. Gróf Barkóczy Ferenc püspök portróját 5. „Jótevőnk”, Androvics Miklós egri kanonok portróját.¹⁸

Huetter Lukács 1753-ban készült festményén (kerettel 166 x 130 cm) Erdődy Gábor püspök egy karosszékekben ül, drágaköves püspöki mellkeresztet és gyűrűt visel. (Lásd az 1. képet!) Csipkés karingét részletgazdagon ábrázolta a festő. A püspök mögötti teret egy függöny tölti ki, a bal oldalon egy váza, melynek felirata: NON EST MORTALE QUOD OPTO. (Nem mulandó, amit kívánok. / Nem a mulandó dolgok után vágyakozom.) Ez Erdődy Gábor jellemadata volt. A háttérben az egri irgalmasok épületegyüttese, a minaret és a régi Szent József templom látható. A festmény jelenleg az Egri Főegyházmegye tulajdonában van.

Erdődy Gábor portróján az egri kórház északi szárnya is látható, amely 1748-ra készült el. Az Eger-patak felőli, nyugati szárnyban elhelyezett betegszoba falait nedvesség támadta meg, ezért egy északi szárny építésébe kezdtek 1746. április 4-én.¹⁹ 1747-ben beboltolták és 1748-ban Barkóczy Ferenc püspök és az egri káptalan adományából egy új, 24 ágas betegszobát rendeztek itt be.²⁰

4. kép. Kehegy zománcképekkel.
Nemes Róbert fotója

¹⁸ *Prothocollum* MNL HML XII-6/29.

¹⁹ RINGELHANN Béla, *Az egri megyei kórház* = *Az egri múzeum évkönyve IV.*, szerk. BAKÓ Ferenc, Eger, 1966, 189–215, 192.

²⁰ *Prothocollum* MNL HML XII-6/29.; Az építkezést a Kamara és a megye is támogatta. VOIT Pál, *Eger város műemlékei* = *Heves megye műemlékei.*, szerk. DERCSÉNYI Dezső, VOIT Pál, Bp., Akadémiai, 1972 (Magyarország műemléki topográfiája, 8), II, 384.

A rendi konstitúció előírta a külön betegszobát a papok és a szerzetesek részére. Az egri irgalmasoknál volt egy ún. „Extra” szoba három betegágygal. A *Prothocollumban* feljegyezték, hogy az első betegágyat 1751. március 19-én – Szent József ünnepén – helyezték el a szobában. Barkóczy Ferenc püspök a védőszentje, Szeráfi Szent Ferenc tiszteletére alapította meg pénzadományával ezt az ágyat. A második betegágyat 1756. január 17-én Andreas Püspöky, az egri székesegyház olvasókanonokja alapította, a harmadik ágyra pedig Báró Emericus Perényi tett ágyalapítványt nyolc hónappal később. A betegfelvételi naplókából kiolvasható, hogy nemcsak a papokat és a szerzeteseket, hanem az előkelőbb, rangosabb betegeket is itt, a többi betegtől elkülönítve ápolták.²¹

1765-ben egy lavabót helyeztek el a refektórium déli falára, a már említett, a nagycsütörtöki lábmosást ábrázoló falkép alá. A *Prothocollumban* „fein Erlauerischen Marmel Stein”-nak nevezett anyag felsőtárkányi szürke márvány. Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök megrendelésére kezdték el a munkát és a konvent költségén fejezték be.²² A márványfülke keretét felül egykor Barkóczy Ferenc egri püspök faragott címere díszítette. Ma már sajnos nincs ott, archív fotókon azonban jól látható.

5. kép. A Szalai Barkóczy család címere

A Barkóczy család címere négy részre osztott vért. Az első és a harmadik vörös színű mezőben koronás arany oroszlán áll, mellső lábaival egy zászlót tart, a zászlón országalma. A második és harmadik kék színű mezőben koronás angyalfej kiterjesztett szárnyakkal. A vértén két, egymás felé fordított, ötágú koronás sisak. A bal oldali sisakon koronás angyalfej kiter-

²¹ *Prothocollum* MNL HML XII–6/29.; *Protocollisticus infirmorum* ... MNL HML XII–6/12. és MNL HML XII–6/13.

²² *Prothocollum* MNL HML XII–6/29.; A püspök 1765. június 18-án Pozsonyban elhunyt. SUGÁR, *i. m.*, 421. – A lavabo reprodukcióját közli: SZMRECSÁNYI Miklós, *Eger művészetéről: Tanulmányok és jegyzetek a hazai barokk történetéhez*, Bp., 1937, 19. kép; Ringelhann Béla tanulmányában tévesen szerepel, hogy a „kézmosó 1775-ben készült”. RINGELHANN, *i. m.*, 201.

jesztett szárnyakkal, a jobb oldalin zászlót tartó, koronás oroszlán.²³ Barkóczy Ferenc püspök családi címeréből az angyal és az oroszlán alakját égő lámpákkal jelenítették meg az egri teológiai iskola megnyitó ünnepségén, 1754. november 5-én este.²⁴ Az ünnepélyes események korabeli részletes leírásában szerepel az is, hogy az édességek készítője („dulciarius”) szimbólumokkal ékesítette a díszében felszolgált csemegéket. Megmintázták a püspököt, amint káptalanjával tanácskozik. A püspök alakja mellett egy oroszlán volt, aki újszülött kölykét lehelte. Felirata: „Nunc melior Pater”. (Most jobb atyám van). Az édességen a püspök másik oldalán egy angyal volt, mellette pedig egy kanonok, kezében könyvet tartva. Felirata: „Accepi Librum de manu Angeli” (Elvettem az angyal kezéből a könyvet) utalás a *Jelenések könyvére* (Jel 10, 10).²⁵

Jelképes tartalmak köré építették fel a székesegyház dekorációját is ezen a napon. A délelőtti ünnepélyes szentmisére az oltárokat gondosan feldíszítették különböző oszlopokkal, piramisokkal, szőnyegekkel és több száz viaszgyertyával. A szentély közepére a püspöki iskola (valamint az egri egyházmegye és a káptalan) védőszentjének, Szent János apostol és evangélistának a képét helyezték. A képet hat szimbólum vette körül, amelyek mind a sashoz kapcsolódtak és az új teológiai iskola megnyitására utaló jelképes mondanivalóval bírtak. Ebben az intézményben az egyházmegye teológusaitól tanulhattak a seminaristák. Az első képen repülni szeretne egy sas, de csak az egyik szárnyát tudja kiterjeszteni. Felirata: „Non sufficit una” (Nem elég egy). A második képen elrepül a fészekből. Felirata: „Parvoque pudet latuisse cubili” (Szégyenkezik, hogy kicsi fészékben rejtőzködjik). A harmadik ábrázoláson mennydörgés és villámlás közepette repül magasba egy sas. „Non pavet ad murmur” (Nem fél a zúgástól). A negyedik képen egy sas a napra tekint. Lemma: „Ad te sunt oculi mei.” (Hozzád emelem szememet). Az ötödik képen a sas megpróbál egy nagy halat kifogni a vízből: „eximam aut mergar” (Kihúzom vagy elmerülök). A leírásban csak öt szimbólumot ismertet a szerző, nem tudni a hatodik mit ábrázolt.²⁶

Este a szeminárium ablakaiban lámpákat helyeztek el. Az égő lámpák az épület három ablakában képeket jelenítettek meg. Az első ablakban a káptalan címerének sasát a következő felirattal: „Seminarium Agriense”. A második ablakban egy sast,

²³ NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, I, Pest, 1857, 199.

²⁴ *Protocollum dioecesanum 1752–1754*. Egeri Főegyházmegyei Levéltár 3610.; BÖHM János, Barkóczy Ferenc gr. egri püspök megnyitja theologiai iskoláját, *Egeri Egyházmegyei Közöny*, 1898/1, 11.

²⁵ *Protocollum dioecesanum 1752–1754*. Egeri Főegyházmegyei Levéltár 3610.; BÖHM, *i. m.*, 4–5.

²⁶ *Protocollum dioecesanum 1752–1754*. Egeri Főegyházmegyei Levéltár 3610.; BÖHM, *i. m.*, 2–3.

amely Lipót császárra utalt, aki a bélháromkúti apátság adományozásával gondoskodott a szemináriumról, amikor Telekessy István egri püspök létrehozta azt. Az ablakban olvasható felirat: „Leopoldo”. A harmadik ablakban a Telekessy családi címerben látható sas és a „Telekessianum” felirat volt.²⁷

Barkóczy Ferenc egri püspöki reprezentációjáról a korabeli írott források mellett egy színezett tollrajz is fennmaradt.

Az 1749-ben Eklklé'siák visitatiója' alkalmával, Eperies városának szép kies mezein egynehány napokig mulatott kísérvőivel együtt, felvont csinos, pompás és gyönyörű' sátorok alatt, az őszszecsődült sokaságú nép szeme láttára ebédelt.²⁸

Andreas Fucker szignált rajzán a bal felső sarokban, ovális keretben gróf Barkóczy Ferenc címeinek felsorolása, mellette egy kisebb oválisban püspöki címere. Jobbra lent Eperjes városának látképe egy keretbe foglalt képen. Felette Eperjes városának alaprajza. A városfal mellett egy hosszú menet látható, amely a városon kívüli sátortábor felé tart. A menetet lovasok, hatlovas hintók és mállás szekerek alkotják. A sátortábor szélén nagyobb méretű díszsátrakat örökített meg Andreas Fucker.²⁹

1761-ben több köszöntő verset írtak Barkóczy Ferenchez, esztergomi érsekké való kinevezése alkalmából. Orczy Lőrinc magyar nyelvű költeménye nyomtatásban is megjelent 1765-ben Nagyszombatban, a címe: *Mátra hegyei között mulatozó Nimfáknak éneke, melyet A' Nagy Méltóságú Hercegg Barkóczy Ferencz Magyar-ország Primásának Esztergomi Érsek Úrnak Búcsúzó képpén szomorodot szível mondának*. A szerző versében hosszasan sorolja a főpásztor erényeit, jó tulajdonságait és említést tesz címeréről is:

Angyal, és oroszlány lévén czimerében
E két természetet viselte szívében
Mint angyal vezérlett igaz kegyességben.
Oroszlannak ritkán öltözött képében.

²⁷ *Protocollum dioecesanum 1752–1754*. Egri Főegyházmegyei Levéltár 3610.; BÖHM, *i. m.*, 12.

²⁸ *Szalai Gróf Barkóczy Ferencz'Ns. Magyar-Ország Hercegi-Primás' és Fő-Cancellár' – Esztergomi Érsek' életrajza*, Felső Magyar-országi Minerva, 1832/2, 249–250.

²⁹ *Eperjes, színezett tollrajz*, 47 x 60,3 cm, Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár III. Nr. 34. Közli: VOIT Pál, *Barokk tervek és vázlatok, 1650–1760*, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1980, 40, 80. ábra.

Az egri minorita rendház latinul írt diáriumában is található egy magyar nyelvű vers ezen alkalomból „Egri megye vagyon mért sirj” kezdettel.³⁰ Három évvel korábban került sor az új minorita templom alapkövetételére. A püspök a káptalan tagjai és számos (a minorita rendház diáriumában felsorolt) előkelőség jelenlétében vett részt az ünnepélyes eseményen 1758. március 27-én.³¹

Erdődy Gábor és Barkóczy Ferenc Rómában tanult, művelt főpapok voltak. Egyházi reprezentációjukban számos szimbolikus elem jelent meg. Mindketten sokat dolgoztak egyházmegyéjükért, számos épület (például az egri kórház, a megyeháza, a minorita templom) őrzi ma is emléküket.

Representation in the Diocese of Eger under Bishop Gábor Erdődy and Bishop Ferenc Barkóczy

Both erudite bishops studied in Rome and enriched the Diocese of Eger. In 1726 Bishop Count Gábor Erdődy (1684–1744) invited the Hospitaller Order of Saint John of God to Eger and had a convent, a hospital and a pharmacy built for them. The members of this religious order profess the three vows of religion: poverty, chastity and obedience, and add a fourth vow of hospitality.

While the building was under construction, the Brothers Hospitallers took care of the patients inside the bishop's residence. The bishop washed the feet of the patients – this symbolic act referred to the Last Supper (where Jesus washed the feet of his disciples) and to a miracle in the life of the founder of the Brothers Hospitallers, Saint John of God. On 27th December 1728 ten patients, eight brothers and two priests moved into the new building of the hospital. The coat of arms of Bishop Gábor Erdődy can still be seen on the facade.

In 1748 the hospital was enlarged and had 24 beds for the patients. Contemporary pictures depicting the convent, hospital and church include a portrait of Bishop Gábor Erdődy (picture 1) painted by Lucas Huetter, a member of the Brothers Hospitallers in Eger.

Maria Theresa presented the bishop with her beautifully embroidered coronation cloak interwoven with gold, which was converted to be a cope (pluvial in Latin). A chalice and an altar cruet set (made of gilded silver and decorated with gems and enamel paintings) were also gifts from Maria Theresa to Bishop Gábor Erdődy.

³⁰ *Continuatio Diarii Ven. Conventus Agriensis ad S. Antonium de Padua Ordinis Minor S. Francisci Conventualium a die prima May Anni 1759* Egri Főegyházmegyei Levéltár; BITSKEY István, *Barkóczy Ferenc egri püspököt köszöntő vers 1761-ből = Archivum*, szerk. KOVÁCS Béla, Eger, 1973 (A Heves Megyei Levéltár Közleményei, 1), 43–48.

³¹ *Continuatio Diarii...*, i. m.

Gábor Erdődy's successor was Bishop Count Ferenc Barkóczy (1710–1765). His coat of arms and the eagle, the symbol of St. John the Evangelist (the patron saint of the Diocese of Eger) played significant roles at the opening celebration of the new theological school of Eger held on 5th November 1754. In 1761 Bishop Ferenc Barkóczy left Eger, because he was appointed archbishop of Esztergom. Numerous poems were written to him on this occasion.

M. HORVÁTH MÁRIA

*Pázmány Péter magánkönyvtárának
újabb azonosított kötetei*

A közelmúltban több Pázmány könyvtárából származó könyv is felbukkant. Tanulmányomban az általam megtalált tizenhárom kötet, tizennégy mű részleges kutatási történetét ismertetem.¹

Pázmány halála után, a végrendeletének megfelelően, könyvei a pozsonyi jezsuita kollégium állományába kerültek.² A kötetekben szerepel a „Collegii Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij” bejegyzés, amely egyértelműen azonosítja is a könyveket, ahogy ezt Knapp Éva ismerteti. A rend feloszlata után „a pozsonyi Pázmány-könyvtár egy része Pozsonyban maradt, egy másik jelentős részt 1782 óta a budapesti Egyetemi Könyvtár őriz, s egy harmadik szétszóródott rész a legváltozatosabb helyeken lelhető fel – eldugott plébániai könyvtárakban éppúgy, mint a könyvkereskedelemben.”³

A fentebb említett két első rész közül a pozsonyit Mészáros Klára, a budapesti Egyetemi Könyvtárban lévő köteteket pedig Knapp Éva azonosította. Az érsek bibliotékájának harmadik része, az „eldugott plébániai könyvtárakban” őrzött kötetek iránti kíváncsiság, valamint a Pázmány-könyvtár rekonstruálásának vágya indította el, hogy a sokak által szerkesztett Magyar Országos Közös Katalógus Régi Nyomtatványok Tagozatában, az az a MOKKA-R-ben keressek. Egy megfelelő, közös katalógus használata nagy segítségére lehet a kutatóknak, jól bizonyítja ezt a kísérletem is. A MOKKA-R adatbázisában⁴ Pázmány halálozási dátumára kerestem, s találtam rá egy, a Pázmány könyvtárának kutatástörténetében eddig ismeretlen könyvre. Andreas Schott *Adagialia Sacra Novi Testamenti Graeco-Latina* c. mű-

¹ A kutatás részletes eredményeit, bibliográfiai leírásait olvashatják majd Mészáros Klárával közösen írt, s hamarosan megjelenő katalógusunkban. Szeretnék köszönetet mondani Hargittay Emil Tanár Úrnak, illetve könyvtáros kollégáimnak: Mechler Katalinnak, Mészáros Zoltánnak, Papp Andreának, Szalai Katalinnak és Török Zsoltné Dobó Juditnak.

² A kutatás összefoglalását ld. KNAPP ÉVA, *Pázmány-relikviák a budapesti Egyetemi Könyvtárban: Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban*, Bp., ELTE Egyetemi Könyvtára, 2012, 5–15.

³ *Uo.*, 37.

⁴ <http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-r>. (Az utolsó letöltés: 2016. 01. 18.)

vének címlapján szerepel az árulkodó „Collegii Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij” bejegyzés. A könyvet a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár őrzi.

André Schott (1552–1629) flamand jezsuita a Collegium Romanumban a görög nyelvet tanította, és maga Pázmány is a tanítványai közé tartozott. Schott művének a Pázmány-könyvtárhoz tartozó példánya pergamenbe kötött, lapszélei piros metszésűek. A könyvtábla verzóján több müncheni katalógusjelzet (A. a. 125, A. II. 25, Aa VII. 39) és egy „dupl.” bejegyzés is szerepel. Ezek a jelzetek, illetve a duplum bejegyzés utalnak az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárra mint korábbi lelőhelyére. A főszékesegyház építése közben ugyanis megvonták az anyagi támogatást, s Scitovszky János érsek a könyvtár állományának duplumait eladva teremtette elő a befejezéshez szükséges összeget. Somogyi Károly Esztergomban a székesegyház könyvtárában dolgozott, közvetlenül ismerhette, ismerte annak állományát. Több kötetet is vásárolt a duplumok közül.⁵

Az *Adagiáliában* talált „dupl.” bejegyzést ellenőrizve kerestem fel az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárat, hogy megvizsgáljam az ott fellelhető *Adagiáliát*. Ez a példány egy kolligátumkötetben⁶ maradt fenn, egy másik művel (*Adagia sive proverbia Graecorum ex Zenobio seu [...]*, Antverpiae, 1612) összekötve. A kötetnek a mai napig nagyon szép állapotban megmaradt a fatáblás préselt pergamen kötése, kapcsai épek. A példány jó állapota és természetesen a mellette lévő kolligátum tették indokolttá, hogy ez a kötet maradjon Esztergomban. A duplum eladásának idején nem is sejtették, hogy az egykori esztergomi érsek magánkönyvtárának egy darabjától válnak meg.

A 19. században az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárból került Somogyi gyűjteményébe Pázmány ezen műve, ezért felmerült annak a lehetősége, hogy további, eddig ismeretlen Pázmány-köteteket őrizzek. Ezt a gondolatot követve kérdeztem meg az esztergomi kollégákat, hogy van-e az állományukban még több pozsonyi kollégiumi possessor-bejegyzéssel ellátott kötet. A már katalogizált könyvek katalógusában keresve, a pozsonyi jezsuita provenienciákat átnézve egy újabb, lappangó „Collegij Posonien. Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.” bejegyzésű kötet került elő. Ez a könyv: Jacob Gretser *Controversiarum Roberti Bellarmini* c. könyvének 1607-es kiadása. Pázmány az ingolstadtai jezsuita Jacob Gretsert (1562–

⁵ RAKONCZAI János, *Adalékok szegedi 18. századi műveltségéhez: Régi francia könyvek Szegeden, 1581–1800*, Szeged, Bába és társa, 2004, 22.

⁶ Használói bejegyzése: „Patris Michaelis Sibak” ; „Biblioth. Eccl. Metr. Strigon.” [pecsét]

1625) valószínűleg nem ismerte személyesen, de a *Diatribában* hivatkozott a most előkerült könyvre.⁷

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár katalógusa a változó szabályok, normák követése miatt eltérő alapossággal dolgozza fel a tételeket. Az állományban lévő, az érsek halála előtti megjelenésű munkák szisztematikus átnézése után lehetne az összes Pázmány könyvtárából származó könyvet azonosítani, illetve megnyugtatóan kijelenteni, hogy a kutatás befejeződött (ahogy azt Mészáros Klára és Knapp Éva is tette „saját” gyűjteményükben).

A könyvek Esztergomba kerülésének gondolata, mikéntje továbbra is foglalkoztatott. Ha két Pázmány-kötet volt Esztergomban, lehetett, lehet több is. Nem akartam feltételezésekre⁸ bocsátkozni, ezért folytattam a kutatást. Az esztergomi könyvtárak vándorlása, egymás mellett élése, egymásból való kiválása miatt kutatásomat kiterjesztettem az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárára is, egészen pontosan az Esztergomi Főegyházmegye Közös Könyvtári Katalógusára.⁹ Ennek eredménye felülmúlta várakozásomat. Tizenegy kötetet, tizenkét művet találtam.

Az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtáráról, korábbi nevén az Érseki Papnevelő Intézet Könyvtáráról a *Magyar Minerva* ezt írja: „Kivált a mult században eltörült kolostorok theologiai műveiből, továbbá Simor János, Frank F. és Zádori J. adományából jött létre.”¹⁰ Az Érseki Papnevelő Intézet könyvtára feltételezhetően 1865-től az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár első emeletén volt. Az egykor Pázmány tulajdonában lévő kötetek idekerülésének útja két esetben újabb bejegyzéssel datálható, pontosítható.

Az egyik possessor a *Magyar Minerva* által említett Zádori J., vagyis Zádori János, akinek exlibrise Martinus Becanus (1563–1624) flamand jezsuita *Apologia pro iudice controversiarum fidei ac religionis* c. kötetében található. Zádori János (1831–1887) 1864-től haláláig az esztergomi papnevelő intézet tanára, 1884-től esztergomi kanonok volt. Zádori könyveit a papnevelő intézet könyvtárára hagyta. 1637 előtti megjelenésű köteteit átnéztem, annak reményében, hogy esetleg másik, Pázmány tulajdonában lévő könyv is felbukkan. Habár több pozsonyi kollégiumi kötetet nem találtam, de találtam két másik Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárból

⁷ PÁZMÁNY Péter, *Krisztus látható egyházáról*, kiad. ÓRY Miklós, Eisenstadt, Prugg Verl., 1975, 34, 36.

⁸ Az érsekség, s vele együtt az érseki könyvtár Nagyszombatba, Pozsonyba majd Esztergomba való költözése. Lásd KÖRMENDY Kinga, *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a ferences rendház és a Babits Mihály Városi Könyvtár állományának történet áttekintése*, Magyar Könyvszemle, 1991, 25–38.

⁹ <http://hunteska.szentadalbert.hu/monguz/> (Az utolsó letöltés ideje: 2016. 01. 19.)

¹⁰ *Magyar Minerva: A magyarországi múzeumok és könyvtárak czímkönyve*, Bp., Athenaeum, 1900, 140.

származó könyvet, melyek az *Apologia* Zádorihoz való kerülését bizonyítják, bizonyíthatják. A 300.807-es jelzeten lévő kötet¹¹ korábbi jelzetei között található F II. 99. (kék grafitceruzával) megtalálható az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár katalógusában. Az előzéklapon szerepel a „dupl.” bejegyzés. A másik, 1612-ben megjelent könyv (jelzete: 301.456)¹² már a kézbevételekor egyértelműen árulkodik bibliotékás múltjáról, ugyanis Lippay superexlibrise szerepel a kötetben. Korábbi jelzetei között szerepel az E II 106 (kék grafitceruzával) és bejegyzései között „dupl.” (áthúzva, fekete grafitceruzával az előzéklapon). Ugyan az *Apologia* előzéklapján nem szerepel „dupl.” bejegyzés, sem korábbi jelzetei között kék grafitceruzás, müncheni jelzet, joggal feltételezhető, hogy Zádori Somogyi Károllyal egy időben, a duplumeladások idején vette, vehette a kötetet.

Az *Apologiával* együtt már három kötet azonosíthatóan az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárból származik. Így korábbi sejtésem, mely szerint gyűjteményükben több Pázmány könyv is szerepel, talán nem alaptalan. Annak rekonstruálása, hogy ezek a kötetek mikor és hogyan kerültek az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárba, további kutatást igényel.

A pozsonyi Petrus Hammer *Quadráginta conciones in adventum de annuntiatione Virginis Matris et verbo incarnato* c. könyvének előzéklapján Borie Károly-Mária vaskai apát, pozsonyi éneklőkanonok, a teológia doktora van feltüntetve adományozóként. Ennek a kötetnek az az érdekessége, hogy a pozsonyi jezsuita kollégium possessori bejegyzését kisatírozták. Borie könyvei a Hittudományi Főiskola Könyvtárában vannak, ezeket is átnéztem, de több Pázmány kötetet nem találtam. Borie Károly-Mária életéről nem sokat tudunk. Feltételezem, hogy még a pozsonyi kollégiumból hozta el, ezért is akarta eltüntetni a korábbi possessor-bejegyzést.

¹¹ *Principiorum fidei doctrinalium relectio scholastica et compendiaria: per controversias, quaestiones et articulos tradita*, authore Thoma Stapletono Anglo, Antverpiae, apud Ioannem Keerbergium, 1596. – [40], 647, [24], 314, [12] p. Rongált, bordázott, gazdagon díszített, vaknyomásos bőrkötés, festett lapszélekkel. Tulajdonosi bejegyzései: A. T. 1597 [superexlibris]. Kötéstábla belső oldalán: Aeternitas. [Hic murus aeneus esto Nil conscire sibi, nulla paleescere cupla (HORATIUS, Epistolae I, I.)] 25. Marty Anno 1628. Bitsche in Castro Mgr. [Valerianus Edmundus?] Arch. Hog[modiensis] Strigon. Canonicus Parochus Bitschensis. Kötéstábla belső oldalán nyomtatott, beragasztott ex libris: Zádori János Pecsét: Seminarii S. Stephani Strig. A lapmetszésbe ütve: T. S. Korábbi jelzetei: F. VII. 12. [fekete grafitceruzával]; F II 99. [kék grafitceruzával], Num. lat 334 [előzéklapon, fekete grafitceruzával].

¹² R. P. Martini Becani [...] *Theologiae scholasticae pars prima*, Moguntiae, ex officina Ioannis Albinii, 1612. – [8], 434, [14] p. ; 4° Korábbi jelzetei: E. V. 32. ; E II 106 [kék grafitceruzával] ; N. lat. 45. Bejegyzések: dupl. (áthúzva, fekete grafitceruzával az előzéklapon). Possessor-bejegyzések: Zádori Címlapon pecsét: Seminarii S. Stephani Strig. Superexlibrisként aranyozott címer, rajta: Ge. Lippai Ar. Stri. Super ex libris: I K P S D N A 1615 Hátsó kötéstábla belső oldalán: Ex libris Joan. Kočí[...].lgy 1616. Érdekessége, hogy a Bibliotheca nagylapján a jelzet: E II 49.

Amennyiben feltételezésem igaz, vagyis, hogy a jezsuitáktól kölcsönöztek ki könyveket és azokat elfelejtették visszavinni a rendnek, akkor még nehezebb a feladata azoknak, akik rekonstruálni kívánják Pázmány könyvtárát.

Az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárának további kilenc, most megtalált pozsonyi jezsuita kollégiumi kötetében „csak” a „Collegij Posonien. Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.” bejegyzés szerepel.

A kötetek részletes bibliográfiai leírása, ismertetése, a gerincen levő feltételezhetően pozsonyi jelzettel, illetve a 17–18. századi történeti katalógusokban való azonosításukkal együtt a készülő katalógusban olvasható majd.

Pázmány Péter magánkönyvtárának nagysága, jelentősége és a szétszóródott kötetek megtalálásának igen izgalmas keresése remélhetőleg arra ösztönzi majd az irodalomtörténészeket, könyvtárosokat, hogy a megkezdett, s korántsem lezárt kutatást folytassák.

Recently identified volumes of Péter Pázmány's private library

Péter Pázmány's library is significant from historical research point of view. Éva Knapp wrote the history of the bishop's library in 2012 (Éva Knapp: Pázmány Relics in the University Library of Budapest).

Pázmány's library was first established after 1773 at the Jesuit College of Bratislava (Collegium Posoniensis Societatis Jesu). One part of his library remained in Bratislava, another part has been kept in the University Library of Budapest since 1782, while a third, dispersed part of the library can be found in a variety of places – in hidden parish libraries as well as in the book trade.

Klára Mészáros found the first part of Pázmány's library in Bratislava and Éva Knapp found the second part of the bishop's books. Recently I have found thirteen books of the third lost part of this library. These pieces are from Péter Pázmány's private library of Bratislava with the possessor note of the Jesuit College of Bratislava, with the date of Pázmány's death, all in the same form ("Collegii Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martii").

I run searches by the date of Pázmány's death in MOKKA-R database and I found one book which has not been recognised during previous researches. This work is Andreas Schott's *Adagia Sacra Novi Testamenti Graeco-Latina* from 1629. On the title page there is a provenance sign that it is owned by the Somogyi Library of Szeged, and an earlier sign by Bibliotheca Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis. So I was looking for the database of Esztergom's library. While I was searching among these previously registered copies of the Jesuit College of Bratislava, I found another unrealised print of Pázmány. This is Jacob Gretser's *Controversiarum Roberti Bellarmini* from 1607.

I enhanced my research to the Library of the Theological College of Esztergom. The results were beyond my expectations. I found twelve works altogether.

MACZÁK IBOLYA

Keresztély Ágost temetése

*A korabeli, regensburgi kiadványok tükrében**

Keresztély Ágost esztergomi érsek – az első magyarországi hercegérsek¹ (1. kép) – a források tanúsága szerint 1724 márciusában részt vett a liege-i (Lüttich) püspök-választáson, majd a visszafelé – Regensburg felé – tartó hajóúton gutaütést kapott Freudenbergnél. Ekkor még felépült a betegségből (noha egy órán keresztül volt eszméletlen). Ezt követően Regensburgban tartózkodott, amikor is másodszor is agyvérzést szenvedett novemberben. Ekkor elvesztette beszédképességét és egész jobboldala lebénult – a Szent Emmeramról nevezett helybéli bencés kolostorban ápolták. Állapota fokozatosan romlott, mígnem augusztus 23-án, nem sokkal hajnali két óra után meghalt. A temetési előkészületek – nyilvánvalóan – azonnal elkezdődtek. Ugyanakkor természetes folyamatát jelentették a korábbi eseményeknek, hiszen a feljegyzések tanúsága szerint már a hónap közepétől rendszeresen imádkoztak és mondtak misét egészségéért, augusztus 22-től ünnepélyes keretek között el is búcsúztak tőle és természetesen a betegek szentségével is megerősítették.

A temetéssel kapcsolatban a korszak szokásaihoz képest bőséges forrásanyagunk maradt, a későbbi szakirodalom sok tekintetben mégis magyarázatra, kiegészítésre szorul. A fenti események kapcsán ugyanis a legtöbb magyar nyelvű kiadványban annyit említenek meg, hogy Keresztély Ágost a birodalmi gyűlésről hazafelé tartva agyvérzés következtében halt meg.² Ez a megállapítás részleteiben még igaznak is tekinthető, de a tények pontos ismerete nagyban magyarázza a temetési források Regensburggal kapcsolatos jellegzetességeit.

Egyértelműen megállapítható ugyanis, hogy a gyász eset és a kapcsolódó események elsősorban a regensburgiak számára voltak fontosak és jelentősek (szemben az események magyarországi visszhangjával). Ez voltaképpen természetes is, hiszen Keresztély Ágost főként a nemzetközi diplomácia területén aratott sikere-

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány az OTKA K 116166 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ Vö.: LAKATOS Adél, *Keresztély Ágost = Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Bp., Szent István Társulat, 2003, 326–331.

² *Uo.*

ket – egyházmegyéjében viszonylag keveset tartózkodott –, s ezért életében is igen sokszor tartózkodott Regensburgban.

Ennek példája az a kiadvány- illetve metszetsorozat, melyet az 1717-es nádorfehérvári csatához (melynek során Savoyai Jenő – időlegesen – kiűzte a törököket) kapcsolódó ünnepek alkalmából készítettek.³ A Keresztély Ágost nevéhez köthető események lényegében egy díszvacsorából (2. kép), egy bálból (3. kép), illetve egy a hadi eseményeket bemutató illusztrációsorozatból (4. kép), illetve annak ünnepélyes bemutatásából (5. kép) álltak. Keresztély Ágost személye tehát már halála előtt is ismert és elismert volt Regensburgban. A hozzá köthető reprezentációs alkalmak már életében is hozzátartoztak a városi események maradványainak, rögzítendőnek tartott alkalmi közé.

Ennek fényében tehát nem meglepő a helybeliek élénk érdeklődése a Keresztély Ágost temetéséhez kapcsolódó események iránt. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi igazolhatja ezt. Legszembetűnőbbben a vonatkozó korabeli kiadványok nagy száma, amelyek többnyire Regensburghoz kötődnek: vagy ott készültek, jelentek meg és/vagy tartalmi szempontból is a városhoz köthetők, azaz elsősorban a regensburgi eseményeket helyezik középpontba. Olyannyira igaz ez, hogy a temetés egyik magyar szervezőjét teljes nevén gyakorlatilag sohasem említik, csupán Graf(f) von Berényként tartják számon a források. (Ennek részben magyarázata lehet, hogy a különböző kiadványok azonos forrásból származnak, többnyire ugyanazokat az adatokat tartalmazzák.)

Történetesen Berényi Zsigmondról van szó, aki Meszlényi Antal megfogalmazása szerint „okos fejével annyira kivált a többiektől (t. i. az akkori magyarországi püspökök közül), hogy gazdája magával szokta vinni külföldi útjaira. Éppolyan nélkülözhetetlen volt számára, mint ő III. Károlynak.”⁴ Rajta kívül a ceremóniát szervező Götzl Ferenc, Keresztély Ágost másik tanácsosa, illetve a hitszónok, Marquardo Dirrheim jezsuita neve jelenik meg a forrásokban.

³ *Sig-würdigstes Vertrauen auff Gott, Von Gott Glor-reich mit Sig gecrönet Durch [...] unter allzeit sigender Anführung Des Durchleuchtigsten Prinzens Francisci Eugenii von Savoyen [...] erfolgte Eroberung der Haupt-Vestung Belgrad : Vorgetragen In der Hoben Thum-Kirchen zu Regenspurg Als Ihro Durchleucht Emienz Christianus Augustus Cardinal von Sachsen [...] Das öffentliche Lob- und Danck-Fest gehalten ; Den 26. Herbst-Monath 1717, Regenspurg, Lang, 1717. Tanulmányomhoz a Piarista Központi Könyvtár példányát használtam. Jelzete: PKK-185-05-03. Köszönöm Baranya Péter és Koltai András segítségét.*

⁴ Vö. MESZLÉNYI Antal, *A magyar hercegprímások arcképsorozata: 1707–1945*, Bp., Szt. István Társulat, 1970, 41. – Berényi Zsigmondról bővebben: KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom, Esztergomi káptalan, 1900, 336.

A temetéshez kapcsolódó kiadványok elkülönítését nehezíti, hogy közülük két-
tő is *Authentische Relation* címen jelent meg. A rövidebb változat Stadtamhofban –
azaz Regensburg elővárosában (a 18. században gyakran nevezték „Stat am Hoff
bey Regensburg“-ként is) jelent meg 1725-ben, Franz Hanck nyomdájában és
1724. március 17-től 1725. szeptember 25-vel bezárólag rögzíti az eseményeket.⁵
Vagyis tulajdonképpen a Regensburghoz köthető történéseket tudatja, a herceg-
prímás gutaütésétől egészen addig, míg a holttest egy gyászhajón el nem hagyta a
várost.

A regensburgi Lentz-nyomdában az eseményekről megjelent két rövidke kiad-
vány közül az egyik a hercegprímás augusztus 29-i ravatalozásával kapcsolatos
eseményeket rögzíti (legfőképpen a kiterített tetem öltözékére vonatkozó leírást,
illetőleg a jelenlévőket illetően).⁶ A másik Lentz-kiadvány szeptember 23-tól szeptem-
ber 26-ig rögzíti az eseményeket, tehát lényegében a Szent Emmeram kolos-
tortól a vízre bocsátásig követi az eseményeket – természetesen a menet leírásá-
val.⁷

Az *Authentische Relation* című kiadvány ugyancsak 1725-ben jelent meg, Po-
zsonyban, a Royer-nyomdában.⁸ Ez a legterjedelmesebb – ezáltal legrésztesebb
– kiadvány. Ez nem meglepő, hiszen november 16-ig tárgyalja az eseményeket,
amikor Keresztély Ágost pozsonyi temetése zajlott. Ily módon tehát csak ez a for-
rás rögzíti a Magyar Királyság területén zajló eseményeket, így például, hogy a hajó
október 1-jén, Újfalunál ért magyar területre, majd a győri székesegyházban Med-
nyánszky püspök vezetésével adták meg az elhunyt hercegérseknek a végtisztes-
séget. Természetesen szó esik arról is, hogy a prímás földi maradványait Pozsony-
ban helyezték végső nyugalomra. A forrás egyértelműen és kizárólag a győri szé-
kesegyház Szent Annáról nevezett kápolnáját jelöli meg átmeneti nyughelyként.

⁵ *Authentische Relation über den Statum morbi, Das Höchst-seelige Ableben und Funeral-Ceremonien, Weyland Seiner Eminenz [...] Herr Christiani Augusti, Der H. Röm. Kirchen Priester-Cardinalis und Erzbischofs zu Gran [...]*, Stadt am Hoff, Hanck, 1725.

⁶ *Beschreibung Der Beysetzung Sr. Eminenz und Durchl. In der St. Michaelis Capelln auf dem Saal In Dero bisfherigen Residentz Bey S. Emeran, Den 29. August. Anno 1725*, Regenspurg, Lentz, 1725.

⁷ *Ordnung, Wie solche Bey Abführung der Leich Des Hochwürdigst und Durchläuchtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Christian August, Der Heil. Römischen Kirchen Priester Cardinal, Nationis Germanicae Protector, Ertz-Bischoffen zu Gran und des Heil. Römischen Reichs Fürst [...] Welcher Den 23. Augusti Anno 1725. frühe zwischen 2. und 3. Uhr im 59. Jahr seines Alters sanfft und seelig in dem Herrn entschlaffen, gehalten worden*, Regenspurg, Lentz, 1725.

⁸ *Authentische Relation über den statum morbi des Christiani Augusti [...] röm. Kirchen Priester-Cardinalis*, Pressburg, Royer, 1725. Tanulmányom megírásához a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye példányát használtam. Jelzete: 525.642/koll. 1.

A temetési menet leírása természetesen az újságba is bekerült, ismeretes, hogy például a menetleírást a lipcsei *Die europäische Fama* 292-es számú, 1726-os kötetében is szerepel,⁹ amint abban az almanach-szerű kiadványban is, amely a 18. században elhunyt szász hercegek életrajzát tartalmazza, s 1728-ban jelent meg.¹⁰

Természetesen a temetéshez kapcsolódóan szentbeszédek is napvilágot láttak. Közülük az egyik (1726-ban Stadtamhofban, a Hanck-nyomdában megjelent) szintén regensburgi és a fentiekhez kapcsolódóan rögzíti az elhunyt főpaphoz kapcsolható ottani események egy részét.¹¹ Szerzője Marquard Dirrhein jezsuita, korának ismert szónoka volt. Érdemes megemlíteni, hogy a beszédben – a többi regensburgi nyomtatványtól eltérően – a hitszónok kiemeli azt, hogy az elhunyt a legnagyobb magyarországi papi méltóságot viselte.¹² A beszéd locusa stílusosan „A király szíve vízfolyás az Úr kezében, ahová akarja, oda irányítja.”

A szövegeket tartalmazó, kapcsolódó kiadványok tehát terjedelmüket tekintve ugyan változatosak, mindez tartalmukról – a prédikációt leszámítva – nem feltétlenül mondható el. Vélhetően azonos forrásból származtak – illetve vélelmezhető, hogy az almanachban szereplő szöveg forrása az „újsághír” volt.

A temetéshez kapcsolódó kiadványok közül ismeretes két regensburgi metszet is. Természetszerűen mindkét dokumentum a városban történt eseményekről ad képet: egyik a ravatalról, másik a temetési menetről készült. Nem azonos metsző készítette őket: a ravatalról Andreas Geyer, a temetési menetről Adam Pühler készített illusztrációt. Ezek még a fentieknél is szembetűnőbb példáját adják a város-reprezentációnak.

A regensburgi metszetek esetében ugyanis némi hangsúlyeltolódás figyelhető meg az esemény jelentőségét illetően. A temetési menetről készült ábrázolás (6. kép) ugyan az ilyen típusú rajzok sémájához igazodva szintén téglalap alakú és egyetlen kigyózó vonal mentén, számozva mutatta meg a résztvevőket.¹³ A számok magyarázata azonban nem a kép alsó részén kapott helyet, hanem a különböző kiadványtípusokban. (A bibliográfiák, illetve katalógusok nyomán nem lehet egyértelműen egy konkrét kiadványhoz kötni a metszeteket.)

A temetés időrendjének tekintetében korábbi eseményt ábrázolja Andreas Geyer metszete (7. kép). Keresztély Ágost holttestét halála után pár nappal (a tetem

⁹ *Die europäische Fama*, 1726, 315–316.

¹⁰ Michael RANFT, *Necrologium Domus Saxonicae Coaevum*, Leipzig, Martini, 1728, 175–184.

¹¹ Marquard DIRRHEIM, *Lob- und Leich-Predig. Seiner Eminenz und Durchlaucht Christiani Augusti, Priester-Cardinalis und Ertz-Bischoffens zu Grau*, Stadt am Hoff, 1726.

¹² *Uo.*, [11].

¹³ Vö. SZABÓ Péter, *A végtiszűesség: A főúri gyászszertartás mint látvány*, Bp., Magvető, 1989 (Mikrotörténelem), 22–31.

felöltöztetését és bebalzsamozását követően), azaz 1725. augusztus 27-én, 28-án és 29-én a Szent Emmeram kolostorhoz tartozó Szent Mihály Kápolnában ravatalozták fel. (Amint a temetési beszédből kiderül, itt mondta első regensburgi miséjét is, Szent Mihályról szólva a szentbeszédben.) Érdekes módon maga a tetem alig látszik, jóllehet a metszet alsó részén az ő öltözékének részletes leírása olvasható. A ravatalon elsősorban bíborosként jelenítették meg, míg a koporsóban érseki lilában.¹⁴

Ha emlékezetünkbe idézzük a négy Esterházy temetési menetéhez kapcsolódó – Hans Rudolf Miller rajza nyomán készítettet –, Mauritz Lang-metszetet, s összehasonlítjuk a regensburgival, mindjárt szembetűnik, hogy míg az előbbi voltaképpen két fő (bár nem egyformán látványos) részből áll: a menetről készült – számozott – grafikus részből és a hozzá kapcsolódó magyarázó szövegből, utóbbi metszeten helyet kapott a város nappali és éjszakai látképe is. Tartalmi tekintetben nyilvánvalóan azért volt fontos a város ilyenét ábrázolása, mert a menet konkrét célja az volt, hogy a holttestet a Szent Emmeram kolostorból a Dunához vigyék, ahol egy gyászhajó vitte tovább. (Érdekességként megemlítendő, hogy a kolostor névadójának – Szent Emmeramnak – legismertebb legendája is a városhoz és a vízhez kapcsolódik: az ő holtteste éppenséggel Regensburgig úszott árral szemben a Dunán.)

A menet – illetve a menetet ábrázoló metszet – további érdekessége, hogy a ceremóniát szervező Götzl Ferenc nem kiemelt helyen, hanem inkább a sor vége felé helyezkedett el – szemben az Esterházyakhoz kapcsolódó metszeten, ahol is a menet élén Esterházy Dániel táncoltatta a lovát a nagyszombati templom előtt. (Ez a megállapítás tényszerűen igaz, de például Granasztói György külön hangsúlyozza is.¹⁵)

A Keresztély Ágost temetéséhez kapcsolódó események leírásai és ábrázolásai tehát számos formában, de lényegében azonos tartalommal láttak napvilágot. A különböző kiadványok pedig legalább annyira tekinthetők Regensburg reprezentációs eszközeinek, mint a temetéshez kapcsolódó események lenyomatainak.

¹⁴ Vö. BEKE Margit, *Az esztergomi érseknek temetkezései Pozsonyban a XVIII. században = A magyar művelődés és kereszténység*, szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, Bp., Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptorum, 1998, 900–906.

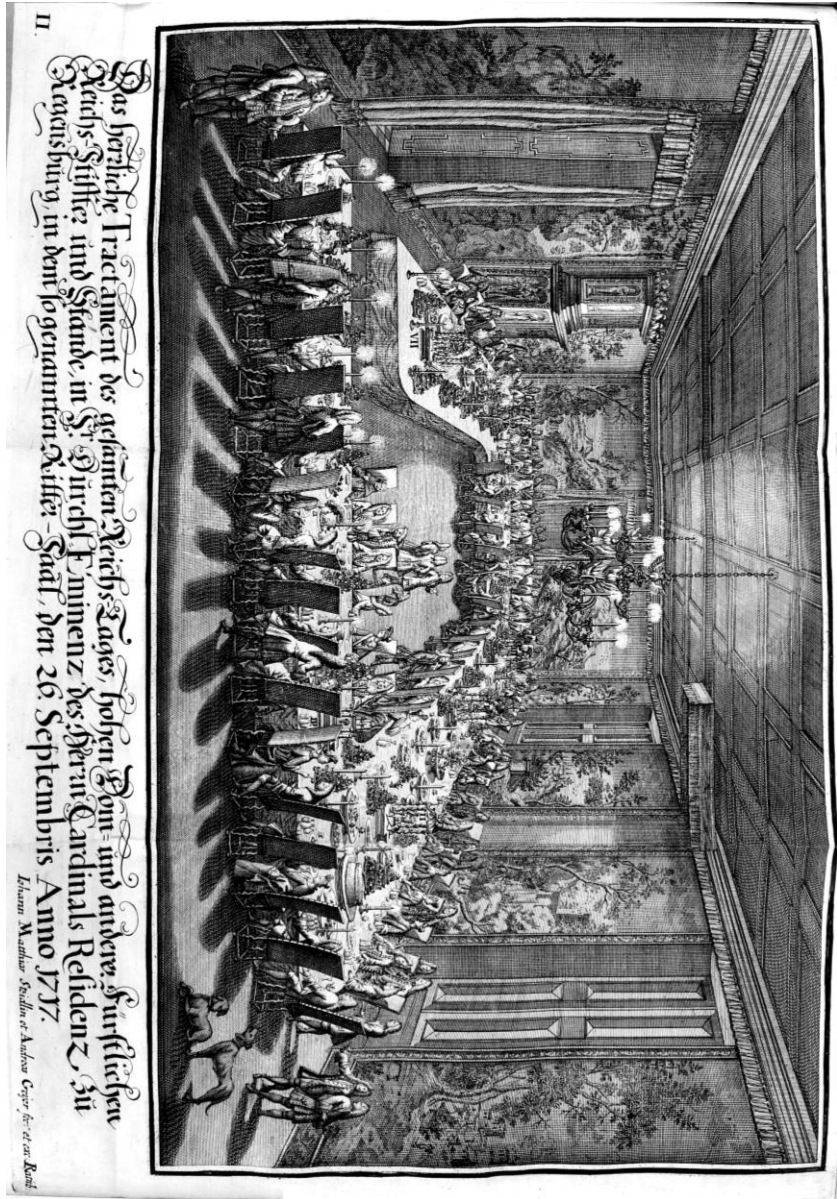
¹⁵ GRANASZTÓI György, *A barokk győzelme Nagyszombatban: Tér és társadalom, 1579–1711*, Bp., Akadémiai, 2004, 91.

Die Begräbnisfeier von Christian August von Sachsen-Zeitz – Im Spiegel der zeitgenössischen Regensburger Ausgaben

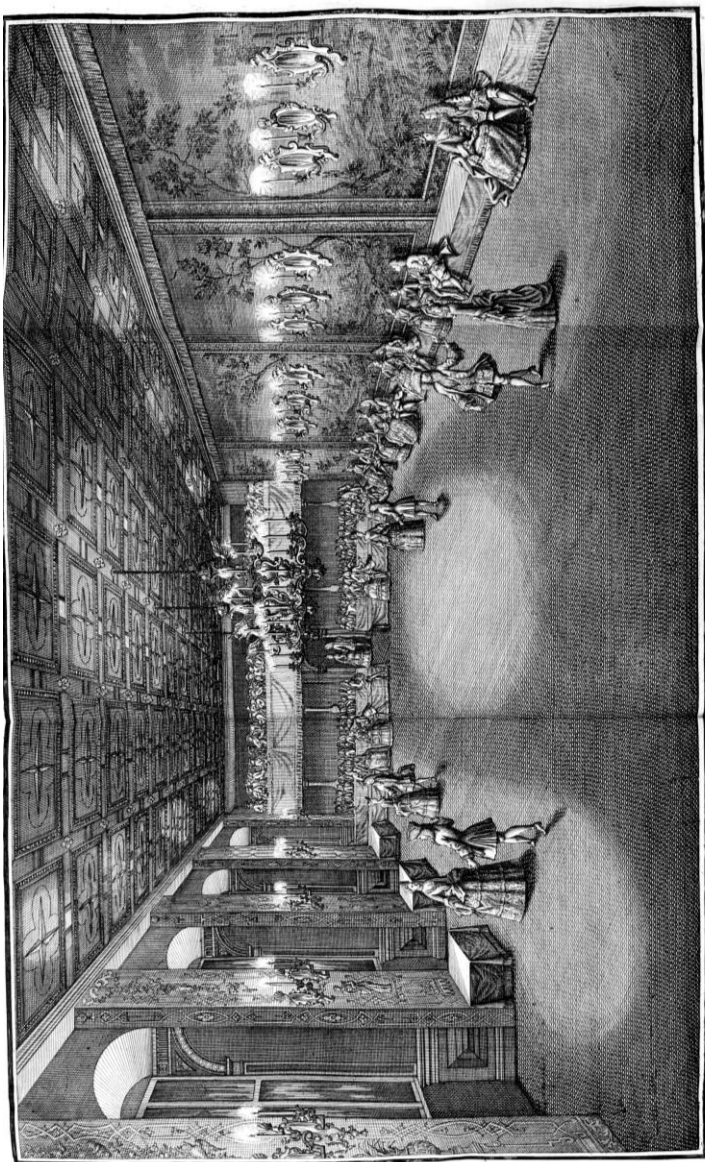
In meiner Studie stelle ich die gedruckten Quellen über die Begräbnisfeier von Christian August, dem Erzbischof von Gran, dem ersten Fürsterzbischof von Ungarn vor. Ich biete vor allem die Ausgaben dar, die die einzelnen Stationen der Zeremonie festhalten. Ich betone, dass diese Ausgaben sowohl die Stadt Regensburg als auch das Begräbnis des Erzpriesters repräsentierten.

1. kép. Keresztély Ágost

2. kép

Salzweiche den 26. Sept. 1717. in S. Durchst. Eminenz des Herrn Cardinals Reli-
denz. die Regensburg, in dem so genannten Frauen-Saal, gehalten worden.

John. Michael. Pöhlke et Andreas Cyper fecerunt. Rom.

Ab. der Sal. Zimmer war mit rehrten-sack belegt.

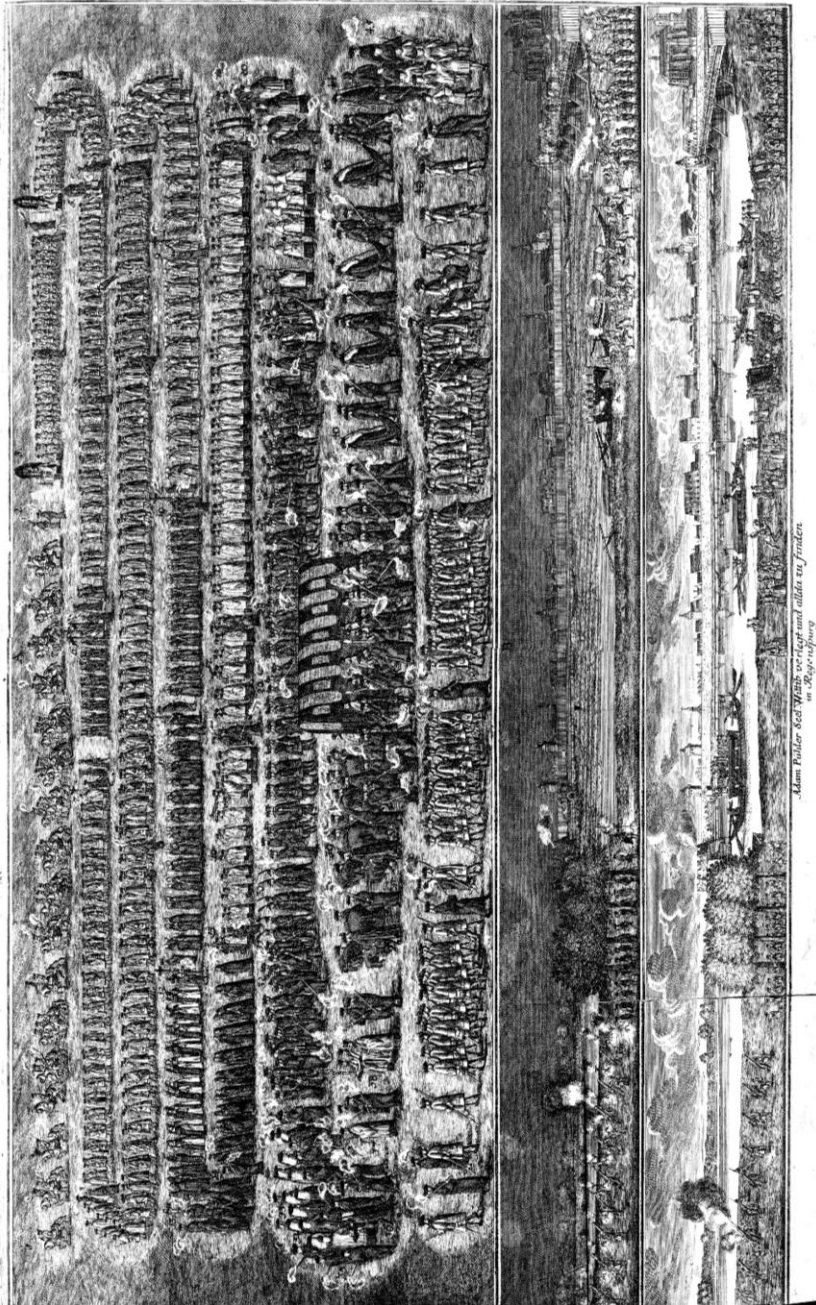
3. kely

4. kép

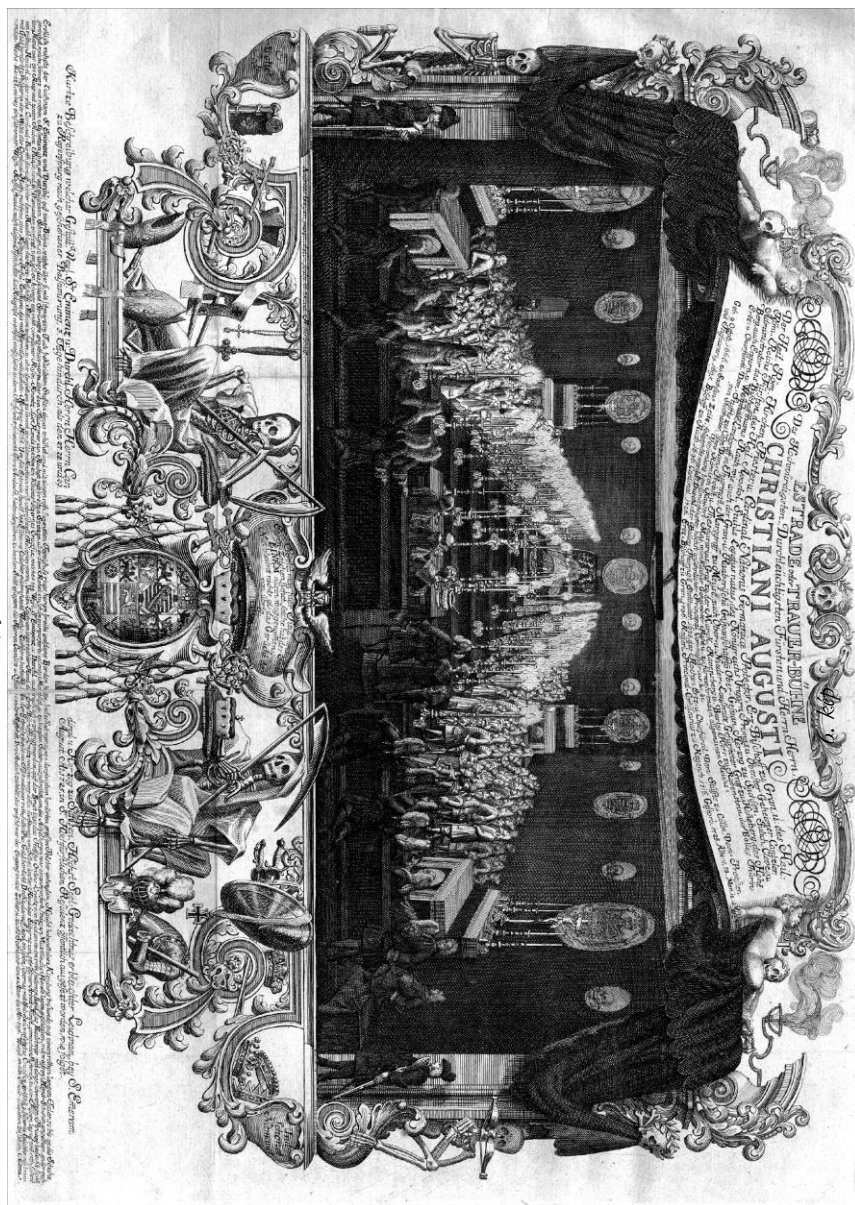

5. kép

Mann Pöster des Jahres 1852, und alle in Jendern
in Pöster, 1852.

6. kép

7. kép

MEDGYESY S. NORBERT

*A váci piarista gimnázium színi előadásai (1722–1747)
helybéli egyházi méltóságok reprezentációjában**

Bevetés

A 17–18. századi magyarországi és távolabb tekintve a közép-európai iskolai színjátszás jól bevált eszköze-alkalma volt a főúri, a középnemesi, a szabad királyi és mezővárosi, valamint a főpapi reprezentációnak. A korabeli gimnáziumok oktatási rendjének szerves részét képező diákelőadásokat több esetben összekapcsolták az adott kollégium támogatójának születés- és névnap, családi életfordulós (pl. esküvő, családtag születése, haláleset), vagy éppen beiktatási ünnepségeivel. A barokk iskolai színjátszás kapcsolata főúri,¹ középnemesi, városi magisztrátusi és főpapi támogatóival állandó, a kultúra számára gyümölcsöző gyakorlatnak mondható. Az általunk vizsgált és fő forrásnak tekintett nyomtatott drámaprogramok (periochák) a reprezentáció szerves eszközeiként és dokumentumaiként az adott előadás értetőségét segítették elő.² Dolgozatunkban azt vizsgáljuk, hogy Vácott az iskolai színjátszás³ milyen módon tisztelt híres mecénásai, a helybéli püspökök és ka-

* A tanulmány az OTKA K 101571-es számú, „Szerzetesi kultúra a 18. századi Magyarországon” című pályázat támogatásával készült.

¹ Esterházy Pál (1635–1713) nádor nagyszombati és soproni diákjutalmazó alapítványáról: KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor, *Esterházy Pál és az iskolai színjátszás = Az iskolai színjáték és a népi dramatikusság hagyományok*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, KILIÁN István, Debrecen, Ethnica, 1993, 19–45; PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Ünnep és teatralitás: Esterházy Pál nádorról választása = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpályára a politika és a művészet határvidékén*, szerk. ÁCS Pál, BUZÁSI Enikő, SZÉKELY Júlia, Bp., MTA BTK ITI – Reciti, 2015, 459–476; MEDGYESY S. Norbert, „*Esterházyanorum munificentia premijs donaretur*”: *Családtörténeti és Esterházy Pál nádor alapítványából bemutatott iskoladrámák (1713–1773) = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás...*, i. m., 477–494.

² Alapvető és széles körű elemzés: PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Egyházi és világi mecenatúra a XVI–XVIII. századi színjátszásban = A magyar művelődés és a kereszténység – La civiltà ungherese e il cristianesimo*, szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság –Scriptum, 1998, II, 836–848. Gyűjteményes kiadása: PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A mecenatúra formái a magyar színjátszásban = P. M. Zs., Theatrum és litteratúra*, Bp., Universitas, 2014 (Historia Litteraria, 30), 29–41.

³ A Váchoz kötődő periochák a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára (más néven Piarista Központi Könyvtár [PKK], Budapest) állományában maradtak fenn. Más gyűjtemény nem őriz Vácra fennmaradt, 18. századi drámaprogramot.

nonokok előtt. A nekik dedikált előadások cselekménye és alkalma miben és milyen formában kötődött az ő személyükhöz, aktuális életszakaszukhoz és betöltött tisztségükhöz, hivatásukhoz?

Vác életét, a török hódoltság utáni újjáépítésének első szakaszát döntően a középkori, svábföldi katonatiszti családból származó két indigena⁴ főnemes és főpap, gróf Althann Mihály Frigyes (Michael Friedrich graf von Althann, 1682–1734, püspöksége: 1718–1734)⁵ és utóda, egyben unokaöccse, gróf Althann Mihály Károly (Michael Karl graf von Althann, 1702–1756, püspöksége: 1734–1756)⁶ irányította bőkezű mecénási tevékenységével. Tanulmányunk első felében az ő tiszteletükre előadott drámákat mutatjuk be, második felében pedig a helybeli papi középélet színvonalát vizsgáljuk. A színdarabok szerzőit és szereplőit a Duna-parti püspöki székhely piarista gimnáziuma adta, amelyet gróf Kollonitz Zsigmond Ernő püspök alapított a szatmári béke után három esztendővel. Újabb három év múlva már 213 növendék tanult falai között, diákjainak létszáma a 18. század során folyamatosan növekedett, a legtöbb tanuló, összesen 517 diák 1756-ban koptatta a padokat. Kezdetben négy, 1733-tól hat és 1736-tól újra négyosztályos képzést nyújtottak Vácott a piaristák.⁷ Az 1730-tól színházteremmel is rendelkező iskola falai között – Kilián István kutatásai szerint – 1717 és 1792 között összesen 118 előadást mutattak be.⁸

⁴ Az Althann család eredetét összefoglalja: PANDULA Attila, *A „váci” Althannok címerei*, Magyar Sion – Új folyam, 2008, 120–139.

⁵ CHOBOT Ferenc, *A váci egyházmegye történeti névtára, II: A papság életadatai*, Vác, 1917, 611; NAGY J. Győző, KLEKNER Tibor, *A két Althann váci püspöksége, 1718–1756*, Vác, 1941 – Összefoglaló életrajz: VICZIÁN János, *Althann Mihály Frigyes = Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, I, Bp., Szent István Társulat, 1993, 200–201.

⁶ CHOBOT, *A váci egyházmegye ...*, i. m., 620; NAGY, KLEKNER, *A két Althann...*, i. m. – Összefoglaló biográfia: VICZIÁN János, *Althann Mihály Károly = Magyar Katolikus Lexikon*, I, i. m., 201.

⁷ HALMY László, *A váci kegyes tanítórendi katolikus főgimnázium vázlatos története*, Vác, 1896; BALANYI György, BÍRÓ Imre, BÍRÓ Vencel, TOMEK Vince, *A magyar piarista rendtartomány története*, Bp., 1943, 28, 42, 214, 231; MÉSZÁROS István, *Középszintű iskolánk kronológiája és topográfiája 996–1948: Általánosan képző középiskolák*, Bp., Akadémiai, 1988, 273. – A gimnázium történetét alapításától az 1948-as államosításig tömören összefoglalja: VICZIÁN János, *Váci Piarista Gimnázium = Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, XIV, Bp., Szent István Társulat, 2009, 641.

⁸ A Vácott előadott darabok adattára: KILIÁN István, *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig*, Bp., Argumentum, 1994, 327–376; elemzése: KILIÁN István, *A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században*, Bp., Universitas, 2002, 189–203.

Történeti és allegorikus előadások az Althann-püspökök reprezentációjában

Althann Mihály Frigyes bíboros, váci püspök tiszteletére adta elő a *Gundiperga, Rosa inter spinas florida* című történeti drámát a váci piarista kollégium grammatista és syntaxista osztálya 1722-ben.⁹ Az előadás latin nyelvű, 8 oldalt számláló periochájának címlapja összesen három mecénás nevét örökíti meg: a már említett Althann Mihály Frigyes főpásztort, Paulesich József Mihály kanonokot és Kollonitz Zsigmond Ernő iskolaalapító püspököt. A periocha címlapja, mint legbőkezűbb („Munificentissimus”) mecénást, Paullesicz (más történeti forrásokban Paulesich) Mihály József székesegyházi kanonokot, a káptalan dékánját és egyben a konzisztórium ülnökét említi.¹⁰ Paulesich 1719 és 1737 között töltött be kanonoki tisztséget Vácott, közben a domonkos rendi Fehérek Templomában (a mai vácfelsővárosi Győzelmes Szűz Mária-plébániatemplomban) két alkalommal, 1719 és 1722 között, valamint 1735–1736-ban látott el papi szolgálatot.¹¹ A színjátzó diákok annak a piarista kollégiumnak voltak a tagjai,¹² amelyet – a periochán szintén megemlített – kollográdi gróf Kollonitz (más források szerint Kollonich) Zsigmond Ernő (1677–1751) váci püspökként alapított 1714-ben.¹³ Vizsgált történeti játékunk címszereplője, Gundiperga királyné Rodoaldusnak, a longobárdok királynak volt a felesége. A drámaprogram részletes cselekményleírása szerint Gundipergát házasságtöréssel hamisan bevádolták a bíróságon. A királyné szolgálja, Carellus könyörgött a király előtt, hogy úrnője feljelentőjét kihívhassa egy párbajra, ahol Gundiperga igazsága szemmel láthatóan kiderül. Ezáltal megmentheti az ártatlan asszonyt, a besúgó ellenfél a nép szeme láttára megadja magát, ennek kö-

⁹ *Gundiperga, Rosa inter spinas florida*, Posonii, Typis Joannis Pauli Royer, [1722]. (PKK P 33/8/13/48.) A dráma adata: KILIÁN, *A magyarországi piarista iskolai színjátzás forrásai...*, i. m., 330–332 (Vác, nr. 10.)

¹⁰ „Domini, Domini Clementissimi/ Promotori/ Reverendissimo Domino Domino/ Josepho Michaele/ Paullesicz/ Venerabilis Cathedralis Catholici Ecclesiae Vacensis Canonico et Archidiacono Ca/thedrali, nec non ejusdem Venerabili Capituli Decano et Assessore Consi/storialis, etc. Domino Domino Patrono et Mecenate Munificentissimo.” (*Gundiperga...*, i. m., 1.)

¹¹ ZAVETZ József, PATAY Pál, *Vác-Felsőváros = Magyar Katolikus Lexikon*, XIV, i. m., 635.

¹² „A/ Gratificante Episcopalis Gymnasij Kollonitziani Syntaxeos et Gramma/tices Vaczij apud Scholas Pias Juventute oblata.” (*Gundiperga...*, i. m., 1.)

¹³ Kollonitz (Kollonich) Zsigmond 1716. április 16-tól bécsi püspökként folytatta pályafutását, és hat esztendő múlva emelkedett érseki rangra, egy év múlva pedig a bíborosi kalapot kapta meg. Mecénási tevékenysége és a piarista rendhez való kötődése Bécsben is folytatódott, többek között a St. Veit-templom, a bécsi piarista Maria Treu-templom és a stájer Gleisdorf piarista kollégiumának alapításával. (Bővebben: CHOBOT, *A Váci Egyházmegye...*, i. m., 607–611; KOLTAI András, *Kollonich Zsigmond Ernő = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, főszerk. KŐSZEGHY Péter, V, Bp., Balassi, 2006, 479–481.)

vetkeztében a királynőt mindenféle vád alól felmentik és helyreállítják a méltóságát.¹⁴ A három felvonásos, actusonként 10–9–8 jelenetre és a korabeli szokás szerint allegorikus Chorus-betétekre¹⁵ tagolt előadás a népvándorlás időszakába, a 6. századba röpítette a váci közönség képzeletét. A *Nomina Actorum*ban szerepnevekkel ellátott 32 fellépő¹⁶ közül történeti szempontból egyetlen hiteles szereplője lehetett az előadásnak, Raceredus, akit csupán az adott történelmi korszak szerint azonosíthatnánk az 586 és 601 között uralkodott I. Reccared nyugati gót királlyal,¹⁷ de földrajzi szempontból nem. Ugyanis a *Gundiperga*-darab Észak-Itáliában, Lombardiában játszódik, Reccared pedig a mai Spanyolország területén, Toledóban és környékén uralkodott. Az *Argumentum* forrásutalása hitelesen eligazít minket, ugyanis Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades* (1500 körül; első nyomtatott kiadás: Basel, 1568) című írása 1. tizedének 8. könyve a hun kapcsolatok miatt a longobárdok históriáját tárja fel.¹⁸ Ebben olvasható az a leírás, amelyből a váci drámaíró művének cselekményét merítette:

Rothari longobárd király a törvényeket, amelyeket addig fejben tartottak, kódexbe szerkesztette, és királyi törvénykönyvnek nevezte el; Constans császársága alatt távozott az életből. A trónon a fia, Rodoald [a drámabeli Rodoaldus Rex] követte; ez feleségül vette Gundibergát [Gundipergát], Agilulf és Theudelinda leányát. Ez derék szüleinek példájára az isteni Keresztelő Jánosnak Paviában tetemes költséggel bazilikát alapított, és bőven ellátta adakozó telkekkel; férje előtt házasságtöréssel rágalmazták meg. Szolgája,

¹⁴ *Argumentum: Gundiperga Rodoaldi Longobardorum Regis uxor Adulterii apud Virum falso postulatur, Carellus ejus Servus a Rege implorat, ut suae Dominae delatorem ad singulare certamen sibi provocare liceret, quo veritas ex hoc periculo Reginae pudicitiam evidentissime tuetur: data dimicandi copia delator Populo spectante succubuit, quare Regina omni Crimine liberata in pristinam restituitur dignitatem. Vide Antonium Bonfinium Rerum Hungariae D. 1. L. 8. (Gundiperga..., i. m., 2.)*

¹⁵ A Chorusok, a Prologusok és az Epilogusok allegóriáiról bővebben: DEMETER Júlia, *Drámaprogramok vallatása: allegorikus aspektus az iskolai színpadon = (Dráma)szövegek metamorfózisa: Kontextustörténetek. – Metamorphosis of the (Drama)texts: Stories of Relation. I. kötet: Hagománykezelés, imitációváltozatok – Traditions, Imitations: A 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei*, szerk. EGYED Emese, BARTHA Katalin Ágnes, TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2011, 30–43.

¹⁶ Szerepnév nélküli actorok, akik zenés és táncos előadásra engednek következtetni: *Cursores* (Futárok), *Saltatores* (Táncosok), *Musici* (Zenészek), *Jocasiae* (Mutatványosok) (*Gundiperga...*, i. m., 8.)

¹⁷ Juan Miguel ALONSO-NÚÑEZ, *Reccared I., westgotischer König (586–601) = Lexikon des Mittelalters*, VII, Stuttgart–Weimar, Verlag J. B. Metzler, 1999, 500.

¹⁸ A vizsgált szakaszt közzétette: BONFINI, Antonio, *A magyar történelem tízedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995, 164–186.

Carellus, azt kérte a királytól, hogy úrnője vádlóját párbajra hívhassa ki, hogy a királyné ártatlanságát az igazság nyilvánvalóan megszabadítsa a fenyegetéstől. A verekedésre megadatott az engedély, és a vádló a nép szeme láttára elesett. A királyné így minden vádtól megszabadult, és visszakerült korábbi méltóságába. Mint sokan írják, Rodoald királyt uralkodásának ötödik esztendejében házasságtörésen kapták és megölték.¹⁹

A dramatikusan-allegorikus bukolikák²⁰ műfajához (sub Allegoria bucolico Dramate exhibitum) tartozik az a kifejezetten reprezentatív előadás, amit *Felix Galateae cum Alexi connubium* címmel Althann Károly Mihály érsek, váci püspök, egyben boroszlói kanonok, császári és királyi udvari tanácsos tiszteletére a váci piarista gimnázium poétikai és retorikai osztálya mutatott be 1736-ban.²¹ A dramatikusan eclogasorozat Althann püspöki kinevezése (1734. december 20.) után két esztendővel hangzott el. A négyoldalas, latin nyelvű periocha 9 ecloga tartalmát és szereplőinek megfejtését (*Analysis Allegoriae*) tárja elénk. Az előadás mottóját és egyben argumentumát az ismeretlen szerző az ószövetségi Ozeás próféta könyvéből választotta: „Sponsabo Te mihi in fide” (Oz 2, 20).²² Misztikus eljegyzésről szólt tehát az előadás, a barokk kori szokásoknak megfelelően többféle síkon. Az ókori görög és római bukolikus költészetből ismerős pásztoroknak, Galateának és Alexisnek esküvője jelképezte egyrészt Isten és az ő választott főpapja, Althann Károly Mihály lelki jegyességét. (Erre utal az *Ozeás*-mottó is.) Másik jelentését a színlap zárásaként olvasható *Analysis Allegoriae* adja meg:

Pan Pastorum DEUS – pro Augustissimo Imperatore
Daphnis – pro defuncto Eminentissimo Michaeli Friderico ab Althann
Alexis – pro Excellentissimo Michaeli Carolo ab Althann
Galatea – pro Diaecesi Vaciensi
Corydon, Mospsus, Lycidas, Meliboeus, Amintas, Alpheisiboeus – Pro
Pastoribus Gregis Oecumenici

¹⁹ BONFINI, *A magyar történelem tízezedei, i. m.*, 176–177.

²⁰ A pásztori idill és a vergiliusi pásztornevek elsősorban a karácsonyi misztériumjátékok keretében éltek tovább a barokk kori színpadon. Bővebben: KILIÁN István, *Latin nyelvű pásztorjáték a XV/III. század elejéről*, Antik Tanulmányok, 1968, 304–320; UŐ, *A podolini betlehemes játék (1738)*, Jel, 1990/6, 36–40; UŐ, *A betlehemes játék a XVII. századi Magyarországon*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1992, 633–638.

²¹ *Felix/ Galateae cum Alexi/ connubium*, Buda, Typis Joannis Georgii Nottenstein Typographi, [1736]. (PKK P 33/8/14/26.)

²² Eljegyezlek téged magamnak a hitben. (Oz 2, 20)

Damon cum suis ostentumque visu horribile persecutoribus – pro Romanae Ecclesiae²³

Alexis pásztor jelenti tehát Althann Károly Mihály főpásztort, menyasszonya, Galatea pedig az ő váci egyházmegyéjét. Daphnis pedig az elhunyt Althann Frigyes Mihály előző püspököt, az e darabbal megtisztelt főpap nagybátyját szimbolizálta az iskolai színpadon. Az első Ecloga szerint Galatea megözvegyült, mert Daphnis elhunyt, és siralmak között könyörgött Periandrussal Panhoz, a pásztorok istenéhez, hogy ezt az állapotot szüntesse meg. Költői formában így fejezi ki az ismeretlen drámaíró költő, hogy Althann Frigyes Mihály váci főpásztor meghalt és az egyházmegye az uralkodóhoz fordult új vezetőért. A II. Ecloga kezdetén Alexis megszemlélte a nyáját Melibaeus és Alphisiboeus kíséretében. Damon vezetésével egyszerre egy látványra is borzalmas szörnyeteg körülötte mindent ledöntve, közepén az erdőbe érkezett. Alcidis szertartásszerűen megölte a szörnyet. Ezt a dicsőséges tettet Alexis, azaz a leendő püspök Alphisibeussal, az egyik pásztorral elárulta a színpadon ugyancsak theokritosi–vergiliusi pásztor képében megjelenő Pan pásztoristennek, azaz Habsburg III. Károly királynak. A III. Ecloga Damon vérengzésben nevelkedett, ártatlan legyőzőjéről elmélkedik. A IV. Eclogában Amintas, Corydon, Mopsus, Micon, Lycidas és Maenalaos megszólaltatják a pásztorsípot egy idilli környezetben és hirtelen Damon rontott be szörnyeivel. Az V. Eclogában szeretettől lelkesülve összejöttek a nyáj Pásztorai, Melibaeussal Alexishez fordultak, aki a pásztorok panaszszavát meghallgatta, és megvigasztalta őket. Erre a pásztorok mesterüknek kiáltották ki Alexist. A VI. Eclogában Pan, azaz a főkegyúri joggal rendelkező király Periandrussal sietett Galateához, hogy deklarálja Galateának Alexisszel való esküvőjét. A VII. Eclogában felüdtett szép zene kíséretével (*dulcibus recreatur symphoniis*) a felhőkből babérkoszorú tűnt fel, de Damon megint megtámadta őket. Mindezt titokban jelentették Melibaeusnak. A VIII. Eclogában Amintas, Corydon, Mopsus, Micon és Lycidas semmi biztos hírt nem kaptak Alexis győzelméről. Fájdalmukon elmélkedtek, amikor odafutott Melibaeus a szerencsésen legyőzött Damont hirdetve, és a pásztorok ismét Alexist deklarálták vezetőjüknek. Mindannyian a győztes Alexishez járultak gratulálni. A drámaprogramon az utolsó jelenetként megörökített Ecloga Novissima zárásaként a pásztorok megtapsolták Galatea és Alexis nászát. Vácott egyébként kedvelt műfaj volt a bukolikus játék. Imént ismertetett játékunk után négy alkalommal léptek színpadra pásztori idill megjelenítőjeként a helybéli gimnazisták: 1737-ben a

²³ *Analysis Allegoriae = Felix Galatae...*, i. m., 4.

Declamatio pastorica, 1745-ben az *Actio Bucolica*, majd 1753-ban és 1762-ben egy-egy *Ecloga* szereplőiként.²⁴

Althann Károly Mihály érsek, váci püspök tiszteletére ajánlották az *Amor Arduis Charior in Rosello Patri suo Arnoldo exhibitus* című tandrámát. A *Syllabus Actorum* szerint a váci piarista gimnázium közép és felső nyelvtani osztályának megnevezett 30 diákja, amellet zenészek (Musici), mutatványosok (Jocastae) és a holtak lelkeinek (Lemures) sokasága jelenítette meg a történetet 1736-ban.²⁵ Az *Argumentum* szerint az előadás forrását a német jezsuita Jacobus Bidermann (1578–1639) *Acroamatum Academicorum* című gyűjteménye jelentette, amely kézikönyvként mintaelőadások sokaságát nyújtotta a 18. század drámaíróinak. Bidermann maga is gyakorló színházi szakemberként dolgozott: 1606-tól a müncheni kollégium retorikatanára és színes szcenikát felvonultató színházi rendezője volt, több, latin nyelvű, a terentiusi és a plautusi hagyományokon alapuló iskoladrámát írt, amelyeket oktatás-nevelés eszközüül szánt. Az ingolstadtí egyetem színházi kellékeseként (choragus theatri) kezdte pályafutását, majd 1615-től a dillingeni egyetem teológus és filozófus professzoraként tevékenykedett, végül, 1626-tól Rómában rendje cenzoraként fejezte be munkásságát.²⁶ Az *Amor Arduis Charior in Rosello Patri suo Arnoldo exhibitus* darab *Argumentuma* szerint Arnoldus fia Rosellus a Szentlélektől származó, isteni elhivatottsággal rendelkezett. Apja két tisztségviselőjének gondjára bízta. Az egyikük Conon volt, a „Praefectus Bonorum”, a másik pedig Meletius, a „Paedagogus Roselli”. Közben jósoktól kísérve a barbárok földjére, Vilprandus királyhoz indultak, aki Rosellust azonnal börtönbe vetette, lábára béklyókat helyeztetett. Rosellus a napjait reggeltől estig munkával, éjszaka pedig cellájának takarításával töltötte. Hazatérésének a reménye sem csillant fel. A családtagok egészen felháborodván a helyzeten tanácskozni kezdtek, hogy mit tehetnek a távollévő érdekében? És ekkor a követ (Nuncius) hozzájuk érkezett a Gyám (Curator)

²⁴ KILLÁN, *A piarista iskolai színjátékok forrásai...*, i. m., 346, 353, 360, 366. (Vác, nr. 33, 45, 58, 86.)

²⁵ *Amor in Arduis Charior/ in/ Rosello Patri suo Arnoldo exhibitus*, Budae, Typis Joannis Georgii Nottenstein Typographi, [1736]. (PKK P 33/8/14//21; PKK P 33/8/14//32). A dráma adata: KILLÁN, *A magyarországi piarista iskolai színjátékok forrásai...*, i. m., 343–345. (Vác, nr. 32.)

²⁶ Willi FLEMMING, *Deutsche Kultur im Zeitalter des Barocks*, Konstanz, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1960 (Handbuch der Kulturgeschichte, 1), 6, 133; ZSOLT Angéla, *Bidermann, Jakob = Világirodalmi lexikon*, főszerk. KIRÁLY István, Bp., Akadémiai, 1970, 919. és https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost17/Bidermann/bid_intr.html (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. január 30.)

írásával, amit a barátok és családtagok hangosan felolvastak. Apja, Arduinus kiváltozza a fiát, aki könnyek között köszönte meg ezt.²⁷

Biblikus drámák váci kanonokok reprezentációjában

A váci középszintű papság egyik tagja, – a periocha névalakjával élve – Paulus Mártony választott kanonok, romhányi plébános²⁸ tiszteletére mutatták be Krisztus egyik ószövetségi előképének, Seilának történetét *Archetypus Christi, sive Seila pro salute gentis et patriae hebraeae spontanea ad aras victima* címmel. A három felvonásos és actusonként 7–8–9 jelenetre osztott bibliai drámát 1738. július 22-én vitte színre Vác piarista gimnáziumának declinista, aritmetista, grammatista és syntaxista osztálya. Összesen 45 megnevezett és más (Musici, Jocastae) szereplővel láthatta az előadást a helybéli kanonok, Márthonyi Pál.²⁹ A színdarab az ószövetségi Bírák könyvének megható történetét tárta a nézők elé: Jephthe – a katolikus bibliafordítás szerint Jiftach – históriáját. Jephthe az ammonitákkal háborúzott. Mielőtt a kérdéses kimenetelű csatába indult, megfogadta, hogy ha győztesen tér haza, akkor a saját házában elsőként eléje futó embert égőáldozatul ajánlja fel az Istennek. A diadal után hazatért Jephthe elé egyetlen és szeretett lánygyermek, Seila szaladt. A szomorú apa elengedte őt barátnőjéhez két hónapra, majd beváltotta fogadalmát.³⁰

²⁷ *Amor in arduis charior...*, i. m.

²⁸ Márthonyi Pál plébánosként Nógrád vármegyei településeken szolgálta egyházát. 1717-től egy esztendőn keresztül Nézsza község plébánosaként dolgozott (DIÓS István, *Nézsza = Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, IX, Bp., Szent István Társulat, 2004, 791), 1724 és 1735 között Herencsény plébániáját látta el (DIÓS István, *Herencsény = Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, IV, Bp., Szent István Társulat, 1998, 770–771), 1735-től tíz éven át Romhányban töltötte be ugyanezt a tisztséget és feladatkört (CHOBOT Ferenc, *A romhányi plébánia története*, Bp., Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, 1913, 23–24; DIÓS István, *Romhány = Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, XI, Bp., Szent István Társulat, 2006, 696–697). Kanonokként Márthonyi 1745-től 1769-ig dolgozott Vácott, közben 1745 és 1751 között a váci domonkos templom (fehérek temploma, mai felsővárosi plébániatemplom) lelkipásztori teendőit látta el. (VARGA Lajos, *Váci székesegyházi káptalan = Magyar Katolikus Lexikon*, XIV, 8. jegyzetben i. m., 651. A teljes szócikk: 648–651.)

²⁹ *Archetypus Christi, sive/ Seila pro salute gentis/ et patriae hebraeae spontanea/ ad aras victima*, Budae, Typis Veronicæ Nottensteinin Viduae, [1738]. (PKK P 33/8/14//19.) A dráma adata: KILLIÁN, *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai...*, i. m., 347–349 (Vác, nr. 40.)

³⁰ Argumentum: Jephthe cum Ammonitis ferro decreturus, ut victoriae potiatur voto se obstringit: pollicitus, quiddid ei in Patriam cum triumpho reduci e domo sua primum occurrerit, illud se DEO victimaturum. Facto voti reo unica filia (quam Philo Seilam nominat) gratulabunda occurrit, ingemiscit Pater tanti sibi victoriam stare, pandit tamen votum Seilae, quae mascula plane virtute Patris votum accipit, modo sibi duorum mensium induciae concedantur. Annuit Jephthe, illa vertente bimestri redit, ad aras hostia cadit, Patrem religione absolvit. Anno Mundi

Az előadás periochája a darab forrásaiként a *Bírák könyve* 11. fejezete (Judicium 11.) mellett tekintélyes költői műveket (Caetera, salva rei gestae autoritate Poësis) említ. Az *Argumentum* másik konkrét hivatkozása az alexandriai Philón (Kr. e. 20 k. – Kr. u. 50/41) hellenista zsidó filozófusra vonatkozik, akinek műveit a keresztény gondolkodók is gyakran idézték. A váci színdarab ismeretlen piarista írója Philónra hivatkozva adja Jephthe lányának a Seila nevet: „unica filia, quam Philo Seilam nominat.”³¹ A váci előadás nem a csatát mutatta be. A színdarab első felvonása azzal kezdődik, hogy Jephthe győztesen hazatér és lánya eléje siet. A periochán olvasható cselekményleírás szerint a dráma az apa és lánya lelkében lejátszódó gyötrelmet ábrázolta, miközben a főszereplők nem bibliai forrásból megkomponált környezetet (pl. a főpapokat, a nép vezetőit, Seila szűzi társait; Jonathas, Mathathias, Jekoniás és Jephthe kíséretét, stb.) is a cselekménybe szőtték. Seila végig megmaradt szűzi tisztaságban, és önként áldozta fel magát népéért és hazájáért. Ezáltal lett Jézus Krisztus előképe, ahogyan a darab címe (Archetypus Christi) utal rá és főhőssé teszi az ártatlan leányt. A bibliai előképek rendszere, a *Szentírás* allegorikus magyarázata az első keresztény századok óta él az egyház hagyományában. Éppen a vizsgált periocháink által hivatkozott Philón értelmezte elsőként allegorikusan az *Ószövetség* könyveit.³² Jephthe történetét más hazai iskolákban is láthatták a 18. század nézői. A kecskeméti piarista gimnáziumban 1754-ben tartottak egy előadást *Imprudens Jephthe votum* címmel,³³ a kegyes tanítórend pesti gimnáziumában pedig egy esztendővel később láthatták a a nézők a *Jephthe*-drámát, Keresztelő Szent Jánosról nevezett Bélydy (Béldi) György (1726–1789) rendezésében, a poetikai és a retorikai osztály előadásában.³⁴ E két utóbbi bemutatóról színlap és drámaszöveg nem maradt fenn, ezért nem lehet eldönteni, hogy Jephthe volt-e az előadás főszereplője, vagy Váchoz hasonlóan Seila. A hazai jezsuita színpadon Jephthe története

DDDCCLXIV. Ante Christum natum DDCXC. Vide fusius Historiam Judicium 11. Caetera, salva rei gestae autoritate Poësis. (*Archetypus Christi...*, i. m., 2.)

³¹ *Uo.*

³² VANYÓ László, *Az ókeresztény egyház és irodalma*, Bp., Szent István Társulat, 1980, 29, 135. A Biblia allegorikus értelmezése, mint exegetikai módszer, főként Órigenész (184–254) révén került előtérbe. (Bővebben: Herbert HAAG, *Szentírási hivatkozások* = H. H., *Bibliai lexikon*, ford. RUZSICZKY Éva, Bp., Szent István Társulat, 1989, 1683.)

³³ KILLÁN, *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai...*, i. m., 401 (Kecskemét, nr. 17.)

³⁴ *Uo.*, 492 (Pest, nr. 121.) Bélydy éppen a vizsgált színi előadás idején, 1755-ben tanította a pesti piarista gimnázium poetikai és retorikai osztályát. Életrajzát lásd: *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666–1997*, s. a. r. LÉH István, KOLTAI András, BALANYI György, Bp., Magyar Piarista Tartományfőnökség – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998, 51.

összesen 11 alkalommal szerepelt.³⁵ Címe alapján a váci piarista előadással a Győrött, 1630-ban előadott *Jephthae filia paterna dextera immolata* című,³⁶ és a Zágrábban, 1608-ban színre vitt *Jephthae filia immolata*-dráma³⁷ rokonítható.

Egy másik biblikus dráma, *Abimelech Acta Vacii* a címe annak a három felvonásos, actusonként 8–10–7 jelenetből álló színdarabnak, amely *Martinus Szapancsi* (Szappantsy Márton)³⁸ váci nagyprépost tiszteletére hangzott el. Az előadást a váci piarista gimnázium poétikai és retorikai osztályának nagyobb hányadában nemesi és polgári származású, kisebb részben jobbágyfiai mutatták be 1747-ben. A *Nomina Agentium* szerint összesen 57 diák lépett színpadra – a zenészeket (Musicí) és a mutatványos (Jocastae) statisztákat nem számítva. Az ajánlást a bajor származású és a váci kegyesrendieknél tanuló báró Franciscus Stentzch adta át a helyi székeskáptalan vezetőjének.³⁹ A drámaprogram címlapjának grafitbejegyzése szerint e drámát a Nepomuki Szent Jánosról nevezett (Prileczky) Prileszky Mihály (1716–1763) adatta elő, aki 1746–1747-ben dolgozott Vácott a poétikai és a retorikai osztály magistereként és a kollégium prefektusaként.⁴⁰ A darab cselekménye az ószövetségi *Bírák könyve* 9. fejezetében szereplő Abimelek történetét állította színpadra. Gedeon bíra 40 esztendei uralkodása békét hozott Izraelnek. Szichemben született fia, Abimelek volt, aki a családi örökségből csavargókat fogadott fel és Ofrában megölte 70 testvérét. Csak Jotam, Jerubaal legkisebb fia menekült meg. A helybeliek Abimeleket választották királyukká. Jotam megátkozta Szichemet, mert igazságtalanul választotta meg előljáróját. Abimelek 3 évig uralkodott, majd viszály támadt közte és városa előkelői között. A felkelők csapatát Obed fia Gaál vezette, Abimelek mellett Zebul harcolt. Abimelek megfutamította őket. Másnap Szichem népe a város melletti mezőre vonult, ahol Abimelek lemészárolta őket és elfoglalta a települést, majd lerombolta és helyét beszórta sóval. Obed legyőzése után – a darab cselekménye szerint – Abimelek *Thebes*, a *Biblia*

³⁵ STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai: Fontes ludorum Scenicorum in Scholis S. J. Hungariae*, I–III, Bp., MTA Könyvtára, 1984–1988. Uő, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai, IV: Mutatók*, Bp., MTA Könyvtára, 1994, 117.

³⁶ STAUD, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai*, II, i. m., 11.

³⁷ STAUD, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai*, III, i. m., 212.

³⁸ Szappantsy Márton 1721-től kanonokként, 1735 és 1750 között nagyprépostként szolgált székhelyén a váci egyházmegyét. (VARGA, *Váci székesegyházi káptalan...*, i. m., 651.) Gróf Althann Mihály Károly váci püspök nevezte ki Szappantsyt tisztségébe az 1736. január 9-én megerősített oklevelével. (PANDULA, *A „váci” Althannok címerei*, 4. jegyzetben i. m., 120–139.)

³⁹ *Abimelech/ Acta Vacii*, Budae, Typis Veronicæ Nottensteinin Viduae, [1747]. (PKK P 36/1/10//13.) Adata: KILIÁN, *A magyarországi piarista iskolai színjátékok forrásai...*, i. m., 356–358. (Vác, nr. 50.)

⁴⁰ *Catalogus religiosorum...*, i. m., 1998, 308.

szövegében Tebec városába ment előre, ahol elfoglalt egy tornyot. Itt egy asszony Abimelek fejére hajított egy követ, amely eltalálta kiszemelt áldozatát, aki kérte fegyverhordozóját, hogy ölje meg. Nem szeretette volna, hogy elterjedjen annak a híre, hogy egy asszony ölte meg.⁴¹

Összefoglaló elemzés

Tanulmányunkban a váci piarista gimnáziumban helybéli püspökök és kanonokok tiszteletére 1722-ben, 1736-ban, 1738-ban és 1747-ben bemutatott színdarabokat elemeztünk. Az előadások a helyi klérus reprezentációjának szerves részét alkották. Fő forrásként a mecénási tevékenység egyik dokumentumát, a nyomtatásban fennmaradt drámaprogramokat (periochákat) vizsgáltuk.

Gundíperga, a 6. századi longobárd királynő a *Gundíperga, Rosa inter spinas florida* című drámában (1722) a tisztaság és az ártatlanság példaképeként állt Althann Mihály Frigyes püspök és Paullesitz Mihály József kanonok elé. Az ismeretlen drámaíró pontosan alkalmazta a színpadon Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades* (1500 körül) című, a 18. századi oktatásban közkedvelt művének egyik, az ismeretlen drámaíró által kiválasztott fejezetét (1. tized, 8. könyv). Az előadás ezáltal kettős célt szolgált: egyrészt kielégítette a korabeli történelemtanítás követelményeit,⁴² másrészt Althann Frigyes és Paullesitz reprezentációjának része volt. Az előadás periochája e két főpap mellett a váci piarista kollégiumalapító (1714), a bemutató esztendejében még élő Kollonitz Zsigmond Ernő püspökről is megemlékezik. Arra nézvést nincsen forrásunk, hogy e három egyházi személy biztosan részt vett-e a *Gundíperga*-előadáson. Saját reprezentációjuk részeként minden bizonytal megtekintették támogatóikkal színdarabját.

⁴¹ Argumentum: Elato Gedeone, qui pro Genere Istaël animam suam dedit periculis, ut erueret eos de manu Madian, Abimelech neglecto Joatha, qui unus ex caede septuaginta legitimorum Filiorum Gedeonis superaverat, Rex Israël in Sichem dictus est. Condemnabant factum hoc Tribus plurimae, studioque conservandi memoriam Gedeonis Judicis sui optimi incensae, imperatis Armis pro Joatha, miserunt Filium Obed, qui vastabat agros Sichem, et cum cantantium choris a praeda revertebatur. Zebul autem (quem Abimelech ex servo Principem fecit militiae) ad Abimelech misit, qui dicerent: *Odeb oppugnat adversum te civitatem. Quamobrem Obedum primo mane fugientem vicit. Inde profectus ad Oppidum Thebes, ubi erat Turris excelsa, ad quam confugerant Viri et Mulieres Principes. Accedensque Abimelech ignem supponere nitebatur. Et ecce una Mulier (quam Thersam ex Josue 17. dicimus) fragmen molae desuper jaciens, illisit capiti Abimelech et confregit cerebrum ejus. Qui vocavit cito Armigerum suum et ait: evagina gladium tuum et percute me, ne forte dicatur: quod a Mulier interfectus sim. (Judicium 9.) (Abimelech..., i. m., 1.)*

⁴² Hazai példairól, továbbá a 18. századi történelemtanítás rendszeréről és módszereiről bővebben: VARGA Imre, PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Történelem a színpadon: magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században*, Bp., Argumentum, 2000.

A *Felix Galateae cum Alexi connubium* (1736) című játék kilenc dramatikus, allegorikus-bukolikus eclogából áll, amelyben Alexis jelenti Althann Károly Mihály püspököt és jegyese, Galatea pedig az egyházmegyéjét. Althann püspöki kinevezése (1734. december) után két esztendővel hangzott el ez az allegorikus előadás saját székvárosában. E színdarab a barokk reprezentáció tipikus példája. Az *Analysis Allegoriae* ugyanis megmagyarázza, hogy melyik teokritosi–vergíliusi pásztornev kinek feleltethető meg az 1734-es (illetve az előadás esztendejét tekintve 1736-os) váci állapotok szerint. Az említettek (Galatea és Alexis) mellett Pan a pásztorok istene a király, Daphnis az elhunyt előd-püspök és Damon a sötétség szörnyképű erőinek képében lépett színpadra. A pásztorok (Coridon, Mopsus, Lycidas, Melibaeus, Amintas, Alphisibaeus) az egyházmegye papjait szimbolizálták.

Seila, az ószövetségi Jephthe lánya (forrás: *Bírák könyve*, 11. és alexandriai Philón művei) az *Archetypus Christi, sive Seila pro salute gentis et patriae hebraeae spontanea ad aras victima* (1738) című drámában egyrészt Jézus Krisztus előképeként, másrészt a szűzi tisztaság és a hazáért való áldozat példájaként lépett színpadra a bemutató támogatója, Márthonyi Pál kanonok előtt. A három felvonásos színdarabot a piarista Bély György rendezésében látta a váci közönség.

Az *Abimelech Acta Vacii* (1747) előadás (forrása: *Bírák könyve*, 9.) hetvenszeres gilkos főhőse nem állítható párhuzamba az előadás mecénásával, Szappantsy Márton kanonokkal. A három actusra osztott ószövetségi drámát a kegyesrendi Prileszky Mihály növendékei mutatták be.

Felhasznált források a kiadásuk időrendjében:

Gundiperga, Rosa inter spinas florida, Posonii, Typis Joannis Pauli Royer, [1722]. (Piarista Központi Könyvtár [PKK] P 33/8/13//48.)

Felix Galateae cum Alexi connubium, Budaë, Typis Joannis Georgii Nottenstein Typographi, [1736]. (PKK P 33/8/14//26.)

Archetypus Christi, sive Seila pro salute gentis et patriae hebraeae spontanea ad aras victima, Budaë, Typis Veronicæ Nottensteinin Viduae, [1738]. (PKK P 33/8/14//19.)

Abimelech Acta Vacii, Budaë, Typis Veronicæ Nottensteinin Viduae, [1747]. (PKK P 36/1/10//13.)

Theatrical plays at the Piarist College in Vác (1722–1747), in honour of local church notabilities

This study analyses the theatrical plays performed in honour of local bishops and canons at the Piarist College in Vác. Queen Gundiperga of the Langobards (*Gundiperga, Rosa inter spinas florida*, 1722) was presented to Bishop Mihály Frigyes Althann and Canon Mihály József Paullesitz as a model of chastity and innocence. The play entitled *Felix Galateae cum Alexi connubium* (1736) consists of nine allegorical-bucolic eclogues, in which Alexis represents Bishop Károly Mihály Altmann, and Galatea his diocese. The performance took place at Althann's installation. This work is a typical example of Baroque representation. Sheila, daughter of Old Testament Jephthah, served as a prefiguration or type of Christ in *Archetypus Christi, sive Seila pro salute gentis et patriae hebraeae spontanea ad aras victima* (1738), as well as representing virginal purity and sacrifice for the fatherland, in the presence of patron Canon Pál Márthonyi. The murderous hero of *Abimelech Acta Vacii* (1747) cannot, however, be linked to the patron of the show, Canon Márton Szappantsy.

Translated by Boldizsár Fejérvári

PÁLFFY GÉZA

*Küzdelem a király- és királyné-koronázás jogáért
a kora újkori Magyarországon**

A Magyar Királyság kormányzásában, rendiségének formálásában, társadalmi és kulturális életének gazdagításában az egyházi és a világi politikai elit évszázadokon keresztül igen meghatározó szerepet játszott. E területeken túl igaz ez a Magyarországon ez ideig szisztematikusan kevésbé vizsgált kora újkori egyházi reprezentációra is. Az utóbbi nagy témakörből jelen tanulmányban az egyik legizgalmasabbat, a király- és királyné-koronázás jogáért a kora újkorban folytatott küzdelmet szeretném vizsgálat alá venni. Az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoportja vezetőjeként ugyanis az elmúlt esztendőkből számos olyan új forrás került kezembe, amelyek jelentősebben árnyalják a kérdéskörrel a korábbi kutatás által kialakított nézeteket.

A tényleges és szimbolikus hatalmi politika világába való betekintés a reprezentációs gyakorlatok és konfliktusok megismerésén túl hozzásegíthet bennünket a Magyar Királyság irányításának és rendi elitje erőviszonyainak alaposabb megismeréséhez is. A terjedelmi korlátok miatt áttekintő jellegű dolgozatomban öt alfejezetben két nagyobb témára fókuszálok: egyrészt azt vizsgálom, hogy a 16–18. században milyen küzdelem zajlott a magyar egyházi és világi elit vezetői, az esztergomi érsekek és a nádorok között a magyar uralkodókoronázásokon a koronázás kizárólagos jogának megőrzéséért, illetve a koronázás aktusában való aktívabb részvételért. Másrészt azt villantom fel, hogy az esztergomi érsekek miként voltak képesek a teljes újkor folyamán megőrizni a királyné-koronázási misék celebrálásának jogát az azt több ízben maguknak követelő veszprémi püspökökkel, a magyar királynék egykori kancellárjaival szemben.

A késő középkori hagyományok: az esztergomi érsekek vitathatatlan primátusa

A középkori magyar uralkodókoronázásokon az esztergomi érsekek csaknem megkérdőjelezhetetlen primátussal rendelkeztek. Miként közismert: 1440-ben egy királynéi udvarhölgy, Kottanner Jánosné Wolfram Ilona nevezetes emlékirata rögzítette az esztergomi érsek primátusát.

* A tanulmány az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendületi kutatási projekt támogatásával készült.

zítette a koronázás három feltételét. Egyrészt az uralkodót a Szent Koronával kellett megkoronázni, másrészt a szertartást az esztergomi érseknek kellett végeznie, harmadrészt a ceremóniát Székesfehérvárott kellett megtartani. Noha ő törvénynek mondta a három alapelvet, ezek a valóságban csupán a Magyarországon különleges erővel bíró szokásjog részei voltak¹. Így – miként látni fogjuk – a kora újkorban az első kivételével meg is változhattak, ami viszont nem kérdőjelezte meg az éppen megkoronázott uralkodó legitimitását. Ennek ellenére egyértelműen kijelenthető, hogy amennyiben a késő középkorban volt felszentelt esztergomi érsek, ő nem hiányozhatott a koronázásról.

Mindezt példának okáért jól jelzi Szécsi Dénes érsek esete, aki három különböző dinasztiából három magyar uralkodót is megkoronázhatott. 1440. május közepén előbb a Szent Koronával a csecsemő Habsburg V. Lászlót, majd két hónappal később – a magyar korona Ausztriába vitele miatt – a Szent István fehérvári ereklyetartójáról levett koronával Jagelló I. Ulászlót, végül 1464 márciusában Hunyadi Mátyást, akinek óriási áldozatok árán sikerült III. Frigyes császártól visszaszereznie a magyar felségjelvényt.² E sor szépen mutatja: ha volt esztergomi érsek, akkor őt nem mellőzhették a koronázási ceremónián még akkor sem, ha a szertartás valamilyen okból nem is a Szent Koronával történt.

Ezzel kapcsolatban rögtön érdemes megjegyezni: mindenekelőtt e hagyomány erősségével magyarázható, hogy a közel egykorú történetírók Mohács után mind Szapolyai János 1526 végi, mind Habsburg I. Ferdinánd 1527 őszi székesfehérvári koronázását többségükben Várdy Pál esztergomi érseknek tulajdonították. Pedig az egri püspököt mindkét magyar király csak koronázása után nevezte ki a magyar katolikus egyház fejévé, ráadásul nem volt felszentelt püspök sem, csupán 1529 februárja után lett az. Így természetesen egyikőjüket sem ő, hanem a mohácsi vereség után életben maradt rangidős felszentelt főpap, Podmaniczky István nyitrai püspök koronázta meg, mégpedig Fehérvárott a Szent Koronával, s a szertartást megelőzően legitím körülmények között lezajlott királyválasztásokkal.³ A szakirodalom szerint ezután az esztergomi érsek koronázási kiváltsága 1687-ig sértetlen maradt, I. József pozsonyi ceremóniájától viszont az 1916 végi utolsó koronázási

¹ Újabbán SOLYMOSI László, *Az esztergomi érsek koronázó joga a középkorban = Ius coronandi: Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításhoz*, szerk. HEGEDÚS András, Esztergom, Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Főszékesegyházának Kincstára, 2012, 5–6.

² BERTÉNYI Iván, *A magyar korona története*, Bp., Kossuth, 1986³, 95–103.

³ Újabbán részletesen: LACZLAVIK György, *Kettős pesét alatt: Várdy Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*, Bp., Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2014, 43–44, 48–49.

szertartásig a koronát már a mindenkori nádorral együtt helyezte az új uralkodó fejére.

Hasonlóan domináns szerepet játszottak az esztergomi érsek a késő középkori királyné-koronázások többségén is. Bár ezzel kapcsolatban a veszprémi püspökökkel, a Gizella királyné alapította püspökség vezetőivel és a királynék kancellárjaival a 13. századtól gyakori viták voltak, 1216-ban pápai segítséggel abban állapodtak meg, hogy ha a király és a királyné koronázására egyidejűleg kerül sor, akkor az uralkodót Esztergom érseke, míg feleségét Veszprém püspöke koronázza meg és kenje fel. Ha viszont a királynét külön koronázzák, akkor az esztergomi érsek végezheti a mise celebrálását és a felkenést, a koronát viszont a veszprémi püspök teheti fejére. Végül pedig, ha az érsek a királyné-koronázásától távol maradna, a veszprémi püspök celebrálhatja a misét, kenheti fel és koronázhatja meg a királynét. A 13–14. században ugyan volt rá néhány példa, hogy a veszprémi püspök képes volt – az érseki tisztség betöltése idején is – a felkenés aktusát átvenni, azaz a koronázás jogát teljességében megszerezni, a késő középkorban általában betartották az 1216. évi megegyezést.⁴

Fordulat 1527-ben: Báthory István nádor aktív részvétele I. Ferdinánd székesfehérvári koronázásán

Jóllehet az eddigi kutatás 1687-hez közötte a világi elit részvételét a koronának az uralkodó fejére tételében, tehát a szertartás legszimbolikusabb elemében, egy nemrég Bécsben felfedezett dokumentumnak köszönhetően⁵ biztosan kijelenthetjük, a fordulat már 1527-ben bekövetkezett, noha hosszú időre csupán kivételnek számított. Az utolsó fehérvári királykoronázás egyik igazi főszereplője ugyanis Ferdinánd király mellett nem más, mint a világi elit első embere, a Habsburg-dinasztia magyarországi hatalomra jutásában meghatározó szerepet játszó ecsedi Báthory István nádor, az ország egyik legnagyobb birtokosa és Szapolyai János mellett legbefolyásosabb főura lett. Bár köszvénye miatt a fehérvári ceremónián hordszékben vitték, hallatlan befolyásáról számos dolog tanúskodott. Ezek önmagukért beszélnek.

⁴ Igen alaposan tárgyalja a kérdést: KOLLÁNYI Ferencz, *A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története*, Veszprém, 1901, 36–96.

⁵ PÁLFFY Géza, *A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása: a magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről* = *Redite ad cor: Tanulmányok Sabin-Tóth Péter emlékére*, szerk. KRÁSZ Lilla, OBORNI Teréz, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2008, 489–502.

Egyrészt ő kérdezte meg akaratukról a rendeket, hogy kívánják-e uralkodójuknak az osztrák főherceget, azaz végezte el az ún. *acclamatiót*, mégpedig a korábbi szertartásokhoz képest kiemeltebb helyen.⁶ Másrészt a ceremónia alatt a koronázási jelvények közül ő vitte legelőkelőbbet, a már ekkor is komoly eszmeiséggel bíró Szent Koronát. Jóllehet az eddigi kutatás nem hangsúlyozza kellőképpen, ezeket már II. Ulászló 1490. évi koronázásán nagyjából a mindenkori világi méltóságsornak megfelelően vitték, ami ugyancsak Báthory nádornak kedvezett, aki ennek első embere volt. Végül pedig, s számunkra ez a leglényegesebb: 1527. november 3-án a koronának az uralkodó fejére tételét már nem egyedül Podmaniczky István püspök, hanem ő és Báthory közösen végezték el. A korban oly meghatározó szimbolikus politika terén ez volt a nádor legjelentősebb sikere, amellyel örökre beírta nevét a magyar koronázások históriájába. A *ius coronandi* ugyan továbbra is a magyar katolikus elit fejének kiváltsága maradt, esztergomi érsek hiányában az országosan kevésbé befolyásos Podmaniczky püspök esetében e kiváltság mégis csorbát szenvedett. Kérdés persze, hogy ha a mohácsi csatamezőn a katolikus egyházi elit nem szenved oly nagy vér- és pozícióvesztést (hét főpap halt hősi halált), s Szalkai László érsek életben marad, Báthory képes lett volna-e ennek keresztülvételére.

Noha a fordulatról a korabeli beszámolók csupán indirekten szóltak, azt említve, hogy a nyitrai püspök több magyar előkelővel együtt koronázta királlyá Ferdinándot, mintegy három és fél évtizeddel később, 1561 márciusában az első pozsonyi koronázási ceremónia előkészítésekor az akkori nádor, Nádasdy Tamás és az esztergomi érsek, Oláh Miklós között kiobbant vita egyértelműen bizonyítja, hogy Podmaniczky püspök és Báthory nádor 1527 őszén együtt helyezték Ferdinánd fejére a Szent Koronát.⁷ Ez annak ellenére is igaz, hogy Nádasdy és Oláh vérbeli politikusokként az 1527 végi koronázást, amelyen – hangsúlyozandó – egykor mindketten személyesen jelen voltak, 34 év távlatából másként mutatták be. Pontosabban szólva saját érdekeiknek megfelelően interpretálták, mégpedig azért, hogy maguk lehessenek a közelgő új királykoronázás végrehajtói. Míg Nádasdy taktikusan arra hivatkozott, hogy ismeretei szerint a magyar uralkodókat mindig a nádorok koronázták (ami persze egyáltalán nem volt igaz), ám erre konkrétan

⁶ Vö. FÜGEDI Erik, *A magyar király koronázásának rendje a középkorban = Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. SZÉKELY György, Bp., Akadémiai, 1984, 255–273, és újabban Michaela BODNÁROVÁ, *Iuxta morem patrium: Ungarische Krönungen der Jagellonen 1490/1508 und Ferdinands I. von Habsburg 1527 = Between Worlds: The Age of the Jagellonians*, ed. Florin ARDELEAN et al., Frankfurt am Main, Peter Lang, 2013 (Eastern and Central European Studies, 2), 21–36.

⁷ PÁLFFY, *A magyar királykoronázások...*, i. m., 495–497.

csupán Ferdinánd szertartását tudta megnevezni. Oláh érsek ugyan nem cáfolta Nádasdy állítását, de közölte, hogy ez csak véletlenül alakult így, mivel abban az időben a nyitrai püspökön kívül egyetlen érsek és püspök sem volt felszentelve, ő viszont „talán hibából vagy hanyagságból” engedte át a korona feltételét részben a nádornak.

Az esztergomi érsek saját igazsága esetén egy ilyen régi esemény kapcsán sokkal erőteljesebben is érvelhetett volna, 1561 tavaszán ezt mégsem tehette meg. Ennek egészen különleges oka volt. A nádor és az érsek vitáját rögzítő, a Magyar Tanács által összeállított beadvány címzettje ugyanis nem volt más, mint maga az 1527. évi események főszereplője, Ferdinánd király, aki saját koronázására biztosan emlékezett. Így Oláh csupán hibának vagy hanyagságnak tüntethette fel a nyitrai püspökkel való közös nádori koronázást, miközben saját koronázási jogát minden módon igyekezett alátámasztani: hivatkozott az esztergomi egyház kiváltságaira, a főpapi szertartáskönyvre, sőt még a magyarok krónikáira is, amelyekből – feltehetően az általa vezetett bécsi Magyar Udvari Kancellária művelt hivatalnokai segítségével – még a középkori koronázási adatokat is kigyűjtette.⁸

Báthory nádor sikerét, a világi elit első emberének konkrét részvételét a koronázásban Oláh érsek viszont 1561 tavaszán nem tagadhatta le. Így az 1527. novemberi esemény döntő újítás, valódi fordulat volt a magyar királykoronázások történetében, hiszen átírta azt a régi szokáselvet, hogy a magyar uralkodót Székesfehérvárott a Szent Koronával csakis az esztergomi érsek koronázhatja meg. Összességében ugyanakkor jól jelezte azt is, hogy az ország új királya csakis a rendek nagyobb részét kitevő világi elit akaratából lehet uralkodó. Ennek pedig Ferdinánd trónra lépésekor – a Habsburgokkal kötött és a főherceg által oly gyakran hangoztatott örökösödési szerződések (1463, 1491, 1506, 1515) ismeretében – még inkább kiemelt jelentősége volt. S mindezek után az sem volt véletlen, hogy Habsburg Mária királyné Magyarországról való távozását követően, 1528 és 1530 között a távollévő új uralkodót, Ferdinándot királyi helytartóként haláláig maga Báthory nádor helyettesítette.

*Sikeres pozícióörzés a világi elittel szemben Pozsonyban és Sopronban:
Oláh Miklós és Pázmány Péter kitartásának jelentőségéről*

Az 1527 őszi fordulatból – Nádasdy nádor 1561 tavaszai törekvése ellenére – sem lett azonban gyakorlat. Azaz a Cseh Királysággal ellentétben, ahol a koronafeltétel

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest [a továbbiakban MNL OL]; I 45, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok, Böhmisch-österreichische Hofkanzlei, magyar vonatkozású iratok, I 45, ad 7/1563, fol. 58r–62v.

(*impositio coronae*) rituális funkcióját az ottani világi előkelők egyik vezetője, a prágai fővárnagy már 1438-ban megszerezte, majd e „privilegiumot” évszázadokon át meg is tartotta,⁹ Magyarországon a világi elit nem tudta tartósan megőrizni az érseki *ius coronandi* korlátozását. Ez elsősorban Oláh érsek és utódai, mindenekelőtt Pázmány Péter, azaz a 16. és 17. század két legnagyobb formátumú érsekszemélyisége szívós kitartásának eredménye volt. A koronázás jogáért vívott küzdelem ugyanis korántsem csupán arról szólt, ki végzi el a ceremónián a koronafeltételt. Valójában sokkal, de sokkal többről: még arról is, ki az első személy a magyar politikai elitben. A Báthory 1530. évi halálát követő első nádor, Nádasdy Tamás ugyanis 1554. után hihetetlenül megerősítette a palatinus pozícióit. Elegendő ezzel kapcsolatban arra az új kutatási eredményre gondolnunk, hogy a szakirodalom által korábban Hunyadi Mátyás uralkodásához kötött nádori cikkelyek kidolgozása is az ő nevéhez és nádorsága időszakához köthető.¹⁰ Ezek értelmében viszont nem egy főpap, miként 1554-ig oly gyakran történt, hanem a nádor volt az uralkodót helyettesítő királyi helytartó, ő és nem az érsek vezette a magyar országgyűlés felsőtábláját, stb. Ennek értelmében érthető igazán, miért próbálta 1561 tavaszán megerősíteni Nádasdy Tamás a nádor pozícióit a közelgő koronázás kapcsán is.

Törekvése mégsem járt sikerrel, noha az 1561. márciusi, összességében lezáratlan vita győztesének inkább a dunántúli nagyúr tűnt. Oláh érseknek ugyanis előbb hallatlan nagy szerencséje volt, majd pedig határozott fellépése és udvari kapcsolatrendszere hosszú távon is döntő eredményt hozott a koronázás jogával kapcsolatban is. A szerencsét számára a nagy vetélytárs, Nádasdy nádor 1562. júniusi halála jelentette, hiszen palatinust az ország szokásai értelmében csakis új diéta választhatott. Ez viszont 1563 őszén már egybeesett Habsburg Miksa koronázó országgyűlésével. Így Oláh érsek számára az esemény kulcsfontossággal bírt, már csak amiatt is, hogy 1562 nyarától egyúttal királyi helytartó is volt.¹¹ Azaz vitathatatlanul a Magyar Királyság legfőbb méltósága: helytartó, érsek, főkancellár és a felsőtábla elnöke, amelynek tagjai az ő pozsonyi érseki palotájában tanácskoztak. Sőt, itt szállt meg Habsburg Miksa és Rudolf főherceg is a koronázódiéta idején. Így Oláh érsek számára a világi rendek által a koronázást megelőzően követelt nádorválasztás megakadályozása szinte létérdek volt, hiszen a poszt betöltése esetén, feltehe-

⁹ Zdeněk VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice, Historický ústav Jihočeské univ., 2005, 110.

¹⁰ C. TÓTH Norbert: *A nádor cikkelyek keletkezése = Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon: A kezdetektől 1918-ig*, szerk. DOBSZAY Tamás et al., Bp., Argumentum – Országgyűlés Hiv., 2013, 36–45.

¹¹ PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Bp., MTA BTK TTI, 2015² (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések), 282–285.

tően elvesztette volna helytartói és felsőházi elnöki posztját, s aligha kétséges, hogy a koronázásban is osztoznia kellett volna Nádasdy nádor utódjával.

Mindezek ismeretében érthető igazán, hogy Oláh érsek miért tett meg mindent 1563. augusztus–szeptember fordulóján a nádorválasztás megakadályozása érdekében. Sőt, a koronázás végső forgatókönyvéből – amelyet nemrég Lőcse város levéltárában találtunk meg¹² – a nádorral való 1561 tavaszi vitát már kihagyta, így egyedül végezhetette el Miksa főherceg szertartásán a koronafeltételt. Hiába protestáltak a világi rendek és hivatkoztak az ország szabadságaira és az Aranybulla ellenállási záradékára, s követelték egy héten keresztül a koronázás előfeltételeként a király- és nádorválasztást, az uralkodó és vele szövetkező egyházi főrendek nem engedtek. A politikai és hatalmi reprezentációs küzdelmet így végül az udvar és Oláh érsek „pártja” közösen nyerték meg: mind a király-, mind a nádorválasztást sikerült elkerülniük. A nagyurak többsége ugyanis előbb-utóbb engedett a király és a primás közös nyomásának, azaz elismerték Miksa főherceget leendő uralkodójuknak. Így a köznemesség is meghátrálni kényszerült.

A koronázási ceremónián így Oláh játszotta mindvégig a legkiemelkedőbb szerepet: a misét ő celebrálta, ő vezette le az új uralkodó egyházi és világi esküjét, egyedül koronázta Miksát királlyá, majd a ceremónia legvégén a koronázási lakomára is az ő palotájában került sor, amelyen ráadásul a magyar rendek közül – nádor nem lévén – csak ő egyedül ülhetett a királyi asztalhoz. Mindezek ugyan tovább erősítették országos befolyását és egyértelművé tették vitathatatlan első helyét a magyar politikai elitben, a román származású főpap iránt a nemesség körében komoly ellenszenvet, sőt gyűlöletet szültek.¹³ A bárók annyit mégis képesek volt elérni, hogy a rendek megkérdése – még nádor hiányában is – a nagyurak privilégiuma maradt, miként ez 1508-ban már a csecsemő II. Lajos szertartásán is történt. Azaz Liszthy János királyi titkár leírása szerint a rangidős dunántúli főúr és egykori horvát–szlávón bán, Batthyány Ferenc mint nádorhelyettes végezhetette el az *acclamatiót*.

Oláh szívós ellenállását 16. századi érsekutódai is folytatták: mindent megtettek annak érdekében, hogy újra meg újra ne lehessen Magyarországnak nádora, így pozíciójuk a rendiségen belül kiemelkedő maradjon. Ez pedig többségében egybeesett a Habsburg-udvar érdekeivel is, amely nagymértékben támaszkodott az

¹² „De ceremoniis in coronatione serenissimi regis Hungariae, Maximiliani Secundi anno 1563 octava die Septembris.” (Dátum nélkül, de feltehetően 1563. szeptember elején) Štátny archív v Levoči, pobočka Levoča, Magistrát mesta Levoča XXI/76. Miscellanea 17. seculi, fol. nélkül.

¹³ ALMÁSI Gábor, *Az Oláh Miklós elleni gyűlöletről: Szélsőséges nemzeti-társadalmi előítéletek humanista körökben = Mindennapi választások: Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, CD-ROM, szerk. ERDÉLYI Gabriella, TUSOR Péter, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2007, 585–616.

egyházi elite az ország kormányzásában: helytartókként éppúgy, mint a Magyar és a Szepesi Kamara elnökeiként, (fő)kancellárokként és egyéb tisztségviselőkként. Miután azonban a Bocskai-felkelésnek is köszönhetően a Magyar Királyság világi elitje 1608-tól fokozatosan visszanyerte a 16. században részben elvesztett pozícióit, az esztergomi érsekek kisebb-nagyobb engedelményekre kényszerültek. Anna királyné 1613. március 25-én tartott pozsonyi szertartásától kezdve például a Szent Koronát már nem valamelyik püspök, hanem a nádor adta át a koronázó főpapnak, hogy azzal régi szokások szerint jobb vállát érintse.¹⁴ Az egyedüli királykoronázás jogáról azonban nem mondtak el. Sem Forgách Ferenc, még kevésbé Pázmány Péter. Sőt, az utóbbi a pozsonyi és soproni koronázásokon még erősíteni is tudta az egyházi elit pozícióit, miután azzal szembesült, hogy a világi rendek a koronázási ceremónia egyes elemeiben megkérdőjelezzik primátusát.

1622 nyarán Sopronban ugyanis Thurzó Szaniszló, a frissen megválasztott evangélikus nádor vitatni kezdte Pázmány elsőbbségét a koronázási lakoma ülésrendjében. Korábban mindig a prímás ült az uralkodóhoz közelebb, a nádor pedig távolabb, ami a korabeli rangviszonyokban egyértelműen azt tükrözte, hogy méltóságát Bécsben a nádorénál előkelőbbnek tartották. Miután ezt Thurzó nem akarta elfogadni, tényleges és reprezentatív pozíciói védelmében Pázmány – Oláhhoz hasonló szívóssággal – szállt szembe a náddal. Nagy taktikai ravaszsággal még a Magyar Tanácsból való kilépését is felvetette, majd az 1629 októberében tartott esztergomi egyházmegyei zsinaton privilégiumai rögzítésével külön deklaráltatta saját álláspontját, nevezetesen, hogy méltósága elsőbbséget élvez a náddal szemben. Pázmány és utódai primátusukat a koronázási ebédek ülésrendjében végül egészen az utolsó uralkodókoronázásig, 1916-ig megőrizték.¹⁵ Sőt Pázmány egyik mesteri reprezentációs újításának köszönhetően még számbeli fölényüket is. Az esztergomi érseknek ugyanis 1618 júliusában még azt is sikerült elérnie, hogy II. Ferdinánd koronázási bankettjén a nádor mellett már két főpap ülhessen, az érseken kívül még a magyar katolikus elit második embere, a kalocsai érsek is. Ez az újítás azután szintén 1916-ig szokásban maradt, ami jól jelezte

¹⁴ Ugyan tévesen 1616-os évszámmal: BARTONIEK Emma, *A magyar királykoronázások története*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1939 [Reprint: Ua., Bp., Akadémiai, 1987], 142.

¹⁵ PÁLFFY Géza, *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon: Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról*, Századok, 2004, 1038.

Pázmány állhatatosságának hosszú távú sikerét.¹⁶ Mindezek ismeretében talán az sem véletlen, hogy 1634-ben ugyanő a koronázási eskükeresztet is megújította.¹⁷

Évszázadokra kibató fordulat 1687 végén Pozsonyban

A *ius coronandi* kizárólagos megőrzése ugyanakkor nem sikerült. Az érsekeknek a 17. század második felében Esterházy Pál személyében ugyanis olyan kaliberű riválisuk akadt, mint amilyen korábban Oláh és Pázmány volt. Egyrészt az 1635-ben született Esterházy 1681 nyarán a világi elit csúcsára ért, amikor a soproni diétán hosszú üresedés után a rendek ismét nádort választhattak. Másrészt ekkor már kezében tarthatta a Szent Koronát, hiszen újabb kutatásaink szerint Eleonóra Magdolna királyné 1681. decemberi koronázása előtt az összes felségjelvénnyel együtt előbb felmutathatta az országgyűlés tagjainak, majd a soproni városháza ablakán a főtéren összesereglett tömegnek.¹⁸ Harmadrészt a világi eliten belül a 17. század leggyorsabb karrierjét – Esterházy Miklós nádor alapozása után – Pál fia futotta be. Végül, de nem utolsósorban a hatalmi-művészeti reprezentáció jelentőségével Esterházy tökéletesen tisztában volt, mégpedig a koronázások vonatkozásában is, hiszen 1687 előtt már négy uralkodókoronázáson (1647: IV. Ferdinánd, 1655: Gonzaga Eleonóra királyné és I. Lipót, 1681: Eleonóra Magdolna királyné szertartásán) vett részt. Sőt, az 1625. évi soproni koronázó országgyűlést családja archívumában maga is részletesebben tanulmányozta.¹⁹

Mindezek meghatározó szerepet játszhattak abban, hogy 1687 decemberében I. József pozsonyi koronázása alkalmával Esterházy megpróbálkozott a koronafeltételben való részvétel megszerzésével, azaz Báthory István egykori pozíciójának elérésével. Bár a kulisszák mögé nehéz betekinteni, annyit tudunk, hogy a nádor a bécsi udvar legfőbb vezetői körében próbálkozott törekvése elfogadtatásával. Mivel azonban – miként a főudvarmesteri hivatalban utánanézték – ez ellenkezett a korábbi ceremonális gyakorlattal, az a döntés született, hogy ez ügyben a pala-

¹⁶ *Uo.*, 1039–1040, 1061.

¹⁷ Újabbban SZILÁGYI András, *Koronázási eskükereszt = Ius coronandi...*, 1. jegyzetben *i. m.*, 53–54, Nr. III. 1.

¹⁸ PÁLFFY Géza, *A Szent Korona Sopronban: Nemzeti kincsünk soproni emlékei*, Sopron–Bp., MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014, 55–56.

¹⁹ „Et haec taliter ex actis Comitatus Nicolai Esterhasi pie memoriae parentis mei ~~extra~~ excerpti.” – írta jegyzetei végén Esterházy. MNL OL, P 125, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Pál nádor, Nr. 9338.

tinusnak az érsekkel kell megegyeznie.²⁰ Jelenleg még nem tudjuk pontosan, Esterházy miként érte el Széchényi György érseknél terve elfogadását, a koronázásról készült leírások azonban egyértelműen arról tanúskodnak, hogy az igen idős főpapnál a nála harminc esztendővel fiatalabb, hatalmas vagyonnal és politikai befolyással bíró ambiciózus arisztokrata sikerrel járt. Mégpedig ugyanúgy, mint Pázmány az 1610–1620-as években, azaz igen hosszú távra kihatóan. Ezt követően ugyanis a közös érseki–nádori koronázás az utolsó koronázásig szokásban maradt, függetlenül annak helyszínétől, Pozsonytól vagy utóbb Budától.

Mindezek ismeretében a kora újkor vonatkozásában mindenképpen érdemes a koronázás legfőbb három középkori alapelvét árnyalni, hiszen egyfelől – a magyar történelem sorsfordító eseményei következtében – a koronázás helyszíne több ízben változott (Szent István koronázóhelye, Esztergom, majd Fehérvár után Pozsonyba, Sopronba, végül Budára). Másfelől a világi elit első embere befolyásának és hatalmi törekvéseinek megfelelően az esztergomi érsekeknek osztozniuk kellett a koronafeltételben a nádorokkal – előbb csupán egy alkalommal (1527-ben), majd 1687-től végérvényesen. Mindez mégsem kérdőjelezte meg az új uralkodók legitimitását, ám alapjaiban az érsek koronázási jogát sem. A Szent Korona és az érsek jelenléte ugyanis – ez határozottan kiemelendő – nélkülözhetetlen tényező maradt.

Esterházy nádor nemcsak a koronázásban való részvételével jelezte, hogy a magyar rendiségen belül az esztergomi érsekkel egyenrangúnak tartja magát. Több koronázás tapasztalt résztvevőjeként arra is módot talált, hogy kifejezze a világi eliten belüli hatalma megkérdőjelezhetetlenségét. Bár azt nem érthette el, hogy a lakomán közelebb üljön az uralkodóhoz az érseknél, azaz a koronázási ceremónián összességében a misét celebráló prímás szerepe elvitathatatlan maradt, III. Károly pozsonyi szertartásán 1712 májusában mégis megmutatta, hogy a Magyar Királyságban családja számít a legelőkelőbb famíliának. A szertartás utolsó elemén, az ünnepi díszebéden ugyanis – nem tévedés – tizenegy Esterházy juthatott szerephez. Míg maga az uralkodói asztalnál ült, Mihály fia a királyi udvarmester posztján intézkedett, idősebb István nevű rokona saját pohárnoka volt, a 30 étekfogyó egyhatodát pedig családja különböző ágaiból öt Esterházy-fiú adta, miközben a szokásos tíz koronázási országzászlóval bevonuló arisztokrata ifjú között a

²⁰ „Palatinus praetendirt die cron cum archiepiscopo dem könig aufzusezen, so in prothocollo nicht gefunden wird.“ Oldalt: „Es solle sich palatinus cum archiepiscopo vernemmen.“ Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Haus-, Hof- und Staatsarchiv [a továbbiakban ÖStA HHStA], Hofarchive, Obersthofmeisteramt, Ältere Zeremonialakten Kart. 15., 1687.IX.9–1688.I.25, fol. 61r.

család különböző ágaiból három további Esterházy-fiú lépdelt. Mindezek a nyilvános lakomát megtekintő idegen és magyar jelenlévőknek egyértelműen jelezték, Magyarország legkiemelkedőbb famíliáját ekkor Esterháznak, vezetőjét pedig Herceg Esterházy Pálnak hívják. A nádor ugyanis még az I. József koronázása előtti napokban, 1687. december 7-én a német birodalmi hercegi címet is megszerezte, elsőként a magyar arisztokraták közül.²¹

Konfliktusok az egyházi eliten belül: küzdelem a királyné-koronázás jogáért

Egészen másféle küzdelem zajlott a magyar királyné-koronázások alkalmával. Itt ugyanis nem egy egyházi és világi, hanem két egyházi főméltóság (az esztergomi érsek és a veszprémi püspök) került gyakran hatásköri konfliktusba. Természetesen e szertartások is az új koronázási helyszíneken, főként Pozsonyban és két ízben (1622, 1681) Sopronban zajlottak, miközben a királynék – elsősorban császárnék lévén – már szinte sohasem tartózkodtak az országban.²² E döntő változások ellenére a veszprémi püspökök sok mindent megőriztek királyné-koronázási jogkörükből, noha már nem lehettek a királynék kancellárjai, de nem is éltek a külföldön tartózkodó uralkodók közelében, ám a török hódítás miatt jó ideig még Veszprém városában sem. Sőt, a 18. században egyes agilisabb püspökök a középkori hagyományokra hivatkozva bővíteni próbálták a királyné-koronázásokon betöltött szerepkörüket, mégpedig az érsekekkel szemben, akik a szinte mindig külön koronázott királynék koronázási szertartásait és a felkenést végezték, 1563-tól pedig biztosan a királyné jobb vállát (mint az uralkodók támaszát) a Szent Koronával érintették. A veszprémi püspök feladata így mindenekelőtt a korona-feltétel elvégzése volt, nevezetesen egy házi koronával.

Kiemelten hangsúlyozandó viszont, hogy ha volt felszentelt veszprémi püspök, csakis ő helyezhette a házi koronát a királyné fejére! Amennyiben pedig a szertartás alkalmával szükségessé vált a korona levétele, majd újra felhelyezése, azt is mindig a veszprémi püspök hajtotta végre. Kivételt csupán az 1681. decemberi soproni szertartás jelentett, amikor Sennyey István veszprémi püspök áprilisi halá-

²¹ PÁLFFY Géza, *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére: Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján (Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése)*, Századok, 2009, 882. A birodalmi hercegi cím megszerzésére még Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem bécsi követe, Nikolaus Bartholomäus Michael von Danckelman is felfigyelt: Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin; HA I. Geheimer Rat, Rep. 11. Nr. 10797/2. (1687. dec. 10., Pozsony).

²² PÁLFFY, *A Szent Korona Sopronban...*, 18. jegyzetben *i. m.*, 37–39, 57–60, ill. Uő, *A magyar királyné koronázása az újkorban*, Veszprémi Szemle, 39(2015)/4, 3–25.

la után még nem nevezték ki utódját, azaz a veszprémi püspöki szék betöltetlen volt. Emiatt feladatait végül a nyitrai püspök, Gubasóczy János vette át. Az ő helyettesítő szerepéről való döntést ugyanakkor már-már szinte történetinek nevezhető kutatás előzte meg. Ennek során nemcsak a korábbi (1655. június eleji pozsonyi) királyné-koronázás iratait, sőt Matthäus Cosmerovius róla megjelent nyomtatványát, de még a híres koronaőr, Révay Péter latin korona- és országtörténetét (Augsburg, 1613, ill. Frankfurt, 1659), sőt a történetíró Franz Christoph Khevenhüller évkönyveit (*Annales Ferdinandi*) is átnézték.²³

Hasonlóan alaposabb történeti kutatások bevonásával kívánta koronázási hatáskörét növelni 1714 nyarán, majd az őszi koronázódiéta alatt III. Károly király felesége, Erzsébet Krisztina koronázását megelőzően Volkra Ottó János veszprémi püspök.²⁴ Ő ugyanis nem elégedett meg a házi korona feltételének aktusával, hanem a veszprémi püspökség újjászervezésének és régi jogai visszaszerzésének jegyében szerette volna a legalább annyira meghatározó felkenést, sőt a szentmise egész celebrálását az esztergomi érsektől, Keresztély Ágosttól megszerezni. Úgy vélte, hogy az érsekeket a királyné koronázásában semmiféle jog nem illeti meg. S noha érvelését középkori példákkal és 13–14. századi oklevelekkel támasztotta alá, az érseknek kedvezett a kora újkorban megszilárdult hagyomány. Az utóbbi ugyanis elsősorban erre hivatkozva hasonlóan gondos történeti és jogi érveléssel védelmezte saját előjogait és pozícióját.

Volkrának a veszprémi egyházmegye és Veszprém városának 18. századi újjászületésében komoly eredményei voltak (szemináriumalapítás, piaristák letelepítése, katolikus újjáéledés, városi újjáépítés), amelyek részben mind a mai napig meghatározzák a város arculatát. A királyné-koronázási ceremónia kapcsán ugyanakkor nem sikerült jogait néhány középkori elődje szintjére bővítenie (a felkenést és a szentmise bemutatását megszereznie), hiszen ők ezt annak idején szintén csak átmenetileg érthették el. Mivel az esztergomi érsekek pozíciói a korábbi két-három évszázadban, azaz – mint az uralkodói döntés végül fogalmazott – „*az emlékezetet meghaladó idők óta*” megingathatatlanok maradtak, ezeket a megszilárdult szokáso-

²³ ÖStA HHStA Hofarchiv, Obersthofmeisteramt, Zeremonialprotokolle Bd. 4. fol. 8–9.; Révay kritikai kiadásban készülő nagyobb művére (1659) frissen: TÓTH Gergely, *Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben: Révay Péter Monarchiája = Clío inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*, szerk. T. G., Bp., MTA BTK TTI, 2014 (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések), 117–147.

²⁴ Az alábbiakra részletesen: KOLLÁNYI, *A veszprémi püspök...*, 4. jegyzetben *i. m.*, 111–127, ill. újabban alapvető: KALMÁR János, *Királyné-koronázás Pozsonyban 1714-ben = Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., Balassi, 2005, 215–231.

kat még a régebbi néhány kivétel sem írhatta felül. Ám Volkra püspöknek az sem kedvezett, hogy az utolsó koronás királyné, az 1681 végén Sopronban megkoronázott Eleonóra Magdolna még élt, sőt komoly befolyással bírt, őt pedig Szelepcsényi György esztergomi érsek kente fel. Végül az esélyeit rontotta Pázmány említett 1629. évi nagyszombati tartományi zsinatának határozata is, amelyben az érsek ugyancsak saját előjogait foglaltatta írásba a veszprémi püspökkel szemben.

Hasonlóan sikertelenül próbálkozott az 1790-es évek elején a Veszprém életében szintén meghatározó szerepet játszó Bajzáth József püspök.²⁵ Jóllehet ő is mind középkori oklevelekkel, mind Volkra érveinek megismétlésével kardoskodott koronázási jogának egyedülisége mellett, Batthyány József érsek–hercegprímással szemben ő is alulmaradt. Az utóbbi ugyancsak terjedelmes emlékiratban védelmezte több száz esztendeje élvezett előjogait, amelyben az újkori koronázások részletes áttekintése mellett számos középkori oklevél másolatát csatolta álláspontja igazolására. I. Ferenc király felesége, a nápolyi származású Mária Terézia budai koronázásán, 1792. június 10-én így a veszprémi püspök „csupán” a királynéi házi korona feltételében jutott továbbra sem lebecsülendő szerephez, ám csakis ehhez. Batthyány érsek viszont ez idő tájt két uralkodókoronázást celebrálhatott: II. Lipótot 1790 novemberében Pozsonyban, I. Ferencet pedig 1792. június 6-án, Budán avathatta magyar uralkodóvá.²⁶ Az utóbbit követően Bajzáth veszprémi püspöknek így meg kellett elégednie – többek között a királyné-koronázáson tett – szolgálataiért kapott kitüntetéssel, a Szent István Rend parancsnoki keresztjével.

Az esztergomi érsek szerepét a 19–20. századi veszprémi püspököknek sem sikerült korlátozniuk. Hornig Károly püspök törekvései ellenére az utolsó királyné-koronázáson 1916 végén is ugyanígy történt minden, pedig ekkor és 1867-ben egyaránt egy és ugyanazon szertartás keretében koronázták a magyar királyt és feleségét. Ez azt jelentette, hogy a nevezetes Árpád-kori egyezséget az újkori szokások – az esztergomi érsekek kitartásának és előjogaik szívós védelmének köszönhetően – felülírták. Noha Hornig – elődje, Ranolder János 1867 nyári kudarcá miatt – 1901-ben a kiváló egyháztörténésszel, Kollányi Ferencsel még a veszprémi

²⁵ KOLLÁNYI, *A veszprémi püspök...*, 4. jegyzetben *i. m.*, 128–142.

²⁶ Nemrég részletesebben: HENDE Fanni, „*Ad dignitatem regiam sublevetis*”: *A 18. századi magyar királykoronázások történetéhez = Az 1712. évi pozsonyi diéta egy cisztervi szerzetes szemével*, szerk. FORGÓ András, Pannonhalma–Veszprém, Pannonhalmi Főapátsági Lvt. – M. Nemz. Lvt. Veszprém M. Lvt., 2013 (Fontes ex Archivo Sancti Martini editi, 1 – A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 32), 65–109.

püspökök királyné-koronázási jogának történetét is megíratta, ennek ellenére próbálkozását 1916 végén sem koronázta siker.

A főpapok között uralkodókoronázás kapcsán kirobbant reprezentációs vita azonban nem számított ritkaságnak. 1741 tavaszán hasonló zajlott a magyar katolikus hierarchia második méltósága, az ambiciózus kalocsai–bácsi érsek, Patachich Gábor és Erdődy Gábor Antal egri püspök között, aki egyúttal az esztergomi érsek első szuffragáneusa volt. Mivel közel nyolcvan esztendőskora és megromlott egészségi állapota (elsősorban köszvénye) miatt Esterházy Imre hercegprímás–esztergomi érsek Mária Terézia királynő hosszú koronázási miséjének teljes celebrálására nem volt képes, ebben való helyettesítése kapcsán a két főpap között heves konfliktus támadt – miként erre a legfrissebb kutatások felhívták a figyelmet.²⁷ Esterházy prímás betegsége ellenére is gondosan védelmezte előjogait, 13. századi oklevelekkel is alátámasztva, hogy a középkori szokások értelmében csak akkor koronázhatna a kalocsai érsek, ha ő nem tudna vagy akarna koronázni, vagy tisztsége nem lenne betöltve. Erről azonban szó sem volt, csupán a koronázómise bemutatásában korlátozott mozgásképessége miatti részleges helyettesítésről. Így a küzdelmet június 25-én végül az esztergomi első szuffragáneus, Erdődy Gábor nyerte meg, azaz ő helyettesítette a szentmise bemutatásának nagyobb részében az esztergomi érseket (Patachichnak csupán kisebb feladatok jutottak). Eközben a prímás legfőbb kiváltsága sem sérült. A ceremónia legfontosabb elemeit, a felkenést, Szent Koronával való koronázást, az egyházi és a világi eskü előolvasását ugyanis a korábbi szokásoknak megfelelően az idős esztergomi érsek végezte el, a korona fejre tételét a frissen megválasztott – egyébként ugyancsak betegeskedő – nádor, Pálffy János segítségével.

*

Mindezek után röviden érdemes összegezni újabb kutatásaink legfőbb tanulságait. A fenti példák remélhetőleg szemléletesen jelzik, hogy a kora újkori magyar diétákon és koronázó országgyűléseken nemcsak az udvar és a rendek álltak egymással szemben, hanem gyakran még a rendek legfőbb vezetői, sőt az egyes rendi státusok legkiemelkedőbb személyiségei között is komoly küzdelem zajlott mind a

²⁷ TÓTH Tamás, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*, Bp.–Kalocsa, *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – METEM – Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár*, 2014 (*A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai*, 8), 239–243. – Vö. a jövőben részletesebben feldolgozandó értékes iratanyag a témához, amelynek most csak legfőbb tanulságait hasznosíthattuk: Prímási Levéltár, Esztergom; *Archivum ecclesiasticum vetus* Nr. 801. és Uo., *Acta Radicalia, Classis A.* Nr. 52.

tényleges hatalomért és az ország irányításában betöltött szerepkörért, mind a szimbolikus politika területén oly meghatározó szereppel bíró ceremóniákon is. Nagy tévedés tehát a rendiséget egységes, mindig csupán az udvarral küzdő csoportosulásnak tekinteni, mint ezt szematikusan gyakorta teszik. Ám a vizsgált esetek azt is érzékletesen mutatják, hogy egy-egy markánsabb személyiség és befolyásosabb egyházi vagy világi vezető – a mindenkori hatalmi viszonyokat kihasználva – akár még a korábban felülírhatatlannak tűnő jogszokásokat és reprezentációs gyakorlatot is megváltoztathatta, azaz a magyar uralkodókoronázások középkorban bevett legfontosabb alapelveit is módosíthatta.

Struggle for the right of coronation of kings and queen consorts in early modern Hungary

For centuries, the ecclesiastical and secular elite played a definitive role in the governance of the Kingdom of Hungary, as well as in the enrichment of its social and cultural life. Beyond these fields the same is true for ecclesiastical representation, which, until now, was hardly studied systematically in Hungary. From this diversified topic the present study aims to investigate the struggle for the right of coronation (*ius coronandi*) of kings and queen consorts during the early modern period. In the case of royal coronations the object of the most significant political and representational struggle was the placing of the Holy Crown of Hungary on the monarch's head (*impositio coronae*). While in the Middle Ages this was performed by the archbishop of Esztergom, at the coronation of Ferdinand I Habsburg in Székesfehérvár on November 3, 1527 – as there was no archbishop – the senior consecrated prelate, Stephen Podmaniczky, the bishop of Nyitra (today Nitra, Slovakia) was forced to perform the coronation together with the leader of the secular elite, palatine Stephen Báthory. After this event, however, owing to the perseverance of the archbishops of Esztergom, up until 1655, the coronation of Leopold I in Pozsony (today Bratislava, Slovakia), they performed the ritual alone every time. However, from December 9, 1687 on, the time of the coronation of Joseph I in Pozsony, every Hungarian monarch was coronated by archbishops and palatines together. It was at this time that palatine Paul Esterházy acquired the right to participate in the coronation once and for all. This illustrates the fact that the new king of the country could only become monarch by the will of the secular elite that constituted the bulk of the estates.

At the same time the coronations of queen consorts were characterized for centuries by the struggle of two prelates, the archbishop of Esztergom and the chancellor of the

queen consort, the bishop of Veszprém. Finally the archbishop of Esztergom succeeded since the ceremonies held in the early modern period were always celebrated by him, he anointed the queen consorts with the chrismal and touched their right shoulder with the Holy Crown. This custom, having originated presumably in medieval times but surely alive from 1563 on, indicated that queen consorts were considered the support of monarchs in the governance of the kingdom. At the same time the right of placing the crown on the queen consort's head (*impositio coronae*) remained exclusively at the bishop of Veszprém, but this was performed with the so-called house crown (German *Hauskrone*, *Privatkrone*) instead of the Holy Crown of Hungary.

These examples clearly illustrate that at early modern Hungarian diets and coronations the conflict was not reduced to the court and the estates since there was a serious struggle between supreme leaders of the estates as well, both for the role played in the governance of the country and in the field of symbolic policy, namely at the ceremonies. It is therefore a mistake to consider the Hungarian estates a united group that fought always only against the Habsburg court in Vienna, as it is often schematically viewed. Similarly, a more nuanced attitude is needed to replace the view that in Hungary only those could be monarchs who were coronated with the Holy Crown in Székesfehérvár by the archbishop of Esztergom. The coronation site changed several times during the modern age (in the 16th century Pozsony, then in the early 17th century Sopron, and finally at the end of the 18th century Buda also became a coronation city), while from 1687 on every Hungarian monarch was coronated by the archbishop of Esztergom and the palatine of Hungary together. However, this did not make the legitimacy of Hungarian kings questionable.

PAPP INGRID

*Egy felső-magyarországi könyvműhely szerepe a 17. századi
lutheránus reprezentációban*

A fehérhegyi csatát követően a cseh evangélikus nemesi és polgári réteg Cseh- és Morvaország elhagyására kényszerült. A morva exulánsok elárasztották a határ menti területeket, cseh menekültek telepedtek meg Trencsénben és környékén. Felső-Magyarországra két hullámban, 1625-ben és 1627–1628-ban érkeztek menekültek.¹ A kiűzötteket a magyar főurak, kezdetben a lutheránus Illésházyak, Révayak, Thurzók, Ostrosithok, később a kálvinista Rákóczi család vette pártfogásába. A Felső-Magyarországon nagyobb birtokkal rendelkező főúri családok a menekülteket letelepítették saját birtokaikon és előfordult, hogy előjogokat is biztosítottak számukra, hogy elősegítsék a betagozódásukat.²

Az Illésházy család birtokán az a nyomdász család telepedett meg, amelynek tagjai Prágából menekültek a vallási üldöztetések idején és magukkal hozták nyomdájukat. Václav Vokál, aki korábban Pavel Čížek nyomdász és könyvárus segédje volt Prágában, később feleségül vette Čížek lányát, Dorottyát, és önállósította magát, majd Csehországot elhagyva 1636-ban Szenicén (ma Senica, Szlovákia) alapított nyomdát, amit egy évvel később az Illésházy család birtokára, Trencsénbe vitt tovább.³ Az újabb költözködés oka valószínűleg a 16. század óta működő, Illésházyak által támogatott iskola közelsége volt. A trencsényi nyomda első nyomtatványai 1637-ből származnak. Nem bizonyítható, hogy Vokál a cseh testvérek mozgalmához tartozott volna, azonban nyomdájából nagyrészt lutheránus művek kerültek ki. A nyomda tulajdonosa 1641-ig Vokál volt, ezt követően özvegye, Dorottyá működtette, aki hozzáment az addig factorként dolgozó Laurentius Benja-

¹ Viera ŽBIRKOVÁ, *A Cseh Testvérek nyugat-szlovákiai gyülekezetei és Comenius = Comenius és a sárospataki iskola*, szerk. CSORBA Csaba, FÖLDY Ferenc, KÖDÖBÖCZ József, Sárospatak, Magyar Comenius Társaság – Comenius Tanítóképző Főiskola, 1997 (Bibliotheca Comeniana, 6), 69.

² DIENES Dénes, *I. Rákóczi György és a cseh-morva atyafiak = Művelődésünk múltjából*, szerk. CSORBA Csaba, FÖLDY Ferenc, KÖDÖBÖCZ József, Sárospatak, Magyar Comenius Társaság, 1999 (Bibliotheca Comeniana, 8), 4.

³ V. ECESEDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei, XVII. század: Nyugat- és észak-magyarországi nyomdák*, Bp., Balassi-OSZK, 2010 (Hungaria Typographica, 2), 68–69; Jozef TELGÁRSKY, *Produkcia trenčianskej exulantskej tlačiarne = Trenčín: Remeslá, tlačiarne, architektúra*, zost. Milan ŠÍŠMIŠ, Bratislava, Vydavateľstvo Alfa, 1985, 189–219.

min ab Hagéhoz (Vavřinec Benjamin Vodháj), aki szintén Prágából származott és képzett tipográfus volt, így került a nyomda az ő tulajdonába. 1655. évi halála után Dorottya bátyja, Nikodém Čížek vette át az irányítást, aki korábban festőként és nyomdászként dolgozott Prágában. 1661-ig állt a nyomda élén, majd eladta Paulus Veterinusnak, aki a morva testvérek mozgalmaához tartozó vejének, Ján Dadannak szerezte meg azt, azonban Čížek 1664-ben bekövetkezett haláláig a nyomda Trencsénben maradt. Csak azt követően vitték át Zsolnára, ahol Ján Dadan tulajdonában működött tovább annak 1674-ben bekövetkezett haláláig, majd özvegye vezette tovább fia, Ján Dadan nagykorúságáig. Amikor a nyomda végül az ifjabb Dadan tulajdonába került, az megpróbált eleget tenni a katolikus felekezetűek megbízásainak, ezt mutatja az esztergomi primás 1689-ben kinyomtatott dicsőítő kiadványa, amelyen sem a nyomtatás helye, sem a nyomtató neve nincs megjelölve.⁴ A nyomda további sorsáról a Ján Dadan fölött megtartott halotti prédikációból, Daniel Krman művéből értesülünk.⁵ Krman 1704-ben tért vissza exiliumából és a zsolnai evangélikus egyház elhívta papjának. A gyászbeszéd tanúsága szerint Ján Dadan húga, Anna Dadanova és férje bízták meg az elhunyt fölötti beszéd megtartásával. Ez a zsolnai nyomdában kinyomtatott beszéd az 1711 előtt megjelent utolsó szlovákizáló cseh nyelvű halotti prédikáció.

Eddigi ismereteink szerint Magyarországon ez a második olyan halotti prédikációs nyomtatvány, amelyet elhunyt nyomdász tiszteletére adtak ki. Két évvel a Ján Dadan halálára kiadott füzet előtt, 1702-ben Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári nyomdász halálára készült egy nyomtatvány, amelyben Csepregi Turkovics Mihály, Szatmárnémeti Mihály és Enyedi István halotti prédikációit tartalmazza. Csepregi Turkovics, aki Tótfalusi Kis Miklós legnagyobb ellenfele volt, és Szatmárnémeti is a vituperáció eszközével mutatja be az elhunyt életét és cselekedeteit. Tótfalusi Kis életében meg nem értés, törekvéseinek és szándékainak félreértése kísérte, és halála után sem csillapodtak a kedélyek, így Csepregi Turkovics a halotti beszédet használta fel arra, hogy lezárja a közöttük hosszan elhúzódó vitát.⁶

Ján Dadan ezzel ellentétben Zsolna városának nagyra becsült tagja volt, több generáció óta a városban élő exuláns család sarja, akinek szándékait és törekvéseit a közösség megértéssel fogadta és támogatta. 1685–1704 között vezette a zsolnai nyomdát. Nyomdászként való működése a jezsuiták térnyerésének időszakára tehető. A tiszteletére kinyomtatott halotti beszédet a prédikátor Dadan húgának,

⁴ RMK II, 1655.

⁵ RMK II, 2224.

⁶ KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 5), 212.

Anna Dadanovának és férjének, Ján Chrastinának ajánlotta. A beszéd bevezetésében már előkerül a prédikáció alapgondolata: az Isten emlékezetébe mint valamilyen könyve be vannak írva azok nevei, akik tusakodtak lelki ellenfeikkel. Krman e bevezető mondata a gyászoló evangélikus közösség számára nyilvánvaló utalás lehetett az erőszakos jezsuita térítésre, amelyet élete végén Dadannak is el kellett szenvednie. Sőt a textus („Aki győz, az fehér ruhákba öltözik, és nem törölöm ki annak nevét az élet könyvéből, és vallást teszek annak nevére az én Atyám előtt és az ő angyalai előtt”) kiválasztása is célzás az evangélikus vallás nehéz helyzetére és intés az olykor a meghátrálást választó közösség számára, hogy tartsanak ki az egyedüli üdvözítő hit mellett.

Krman prédikációjának *prooemium*ában Cicero Hortensiusról mondott sorait („lumen et ornamentum reipublicae”), majd Plinius szavait („vir optimus, et inter praecipue saeculi ornamenta numerandus”) vonatkoztatja a nyomdászra. Olyan híres nyomdászok közé sorolja, mint „Velencének Aldus Manutius, Bázelnak Frobenius, Antwerpennek Plantinus, Amszterdamnak Hackius, Meursius és Blaeu.” Ezt követően a prédikátor hazáját el nem hagyó személyként jellemzi nyomdászunkat, aki szlovákul, latinul, németül és magyarul egyaránt jól beszélt. Ez nem volt ritka, mivel a felső-magyarországi közösséget a multikulturalitás jellemezte és identitásukat sokkal inkább meghatározta „földrajzi, városi összetartozás és földrajzi egységhez tartozás.”⁷ Több nemzetiség együttélése újfajta igényeket támasztott, amelyeknek könyvnyomtatási szükségleteit a nyomda megpróbálta kielégíteni. A könyvnyomtató jól felfogott érdeke is a nyelvi, műfaji, esetleg felekezeti sokféleséget kívánta meg. Feltételezhetően a gyászoló közösségben is voltak cseh, szlovák, német és magyar ajkú polgárok, akiknek a szlovákizáló cseh nyelven elmondott prédikáció megértése nem jelentett gondot a hosszú együttélésnek köszönhetően.

A halotti prédikáció prozódója az élet könyvéről elmélkedik három részben: milyen volt és miről tett hitvallást, milyen írrok írta és milyen leírt hasznokat ígért. A prédikátor arra ad először választ, hogy mi is az Élet Könyve. Példákat hoz annak bemutatására, hogy a korábbi írásmagyarázók mit értettek ezen a bibliai szin-tagmán. Voltak, akik az Ó- és Újszövetségnek fogták fel, mások Jézus Krisztus megnevezésének tekintették, de legtöbbször Isten regiszterét értik rajta, amelybe be vannak írva azon emberek nevei öröktől fogva, akik az örök életre választattak ki. Az Isten persze nem feledékeny és nincs szüksége emlékkönyvre, hogy számon

⁷ BITSKEY István, *Az identitástudat formái a kora újkor Kárpát-medencében = Humanizmus, religio, identitástudat: Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007 (Studia Litteraria, 45), 19.

tartsa az igazak neveit, az égi írrok példázatára az embereknek van szükségük, hogy megértsék az üdvözülés tételét. Ebből a könyvből senkit nem töröl ki az Isten; ha valakit kitörölne, az egyet jelentene azzal, hogy bele se volt írva. Krman ezt követően felsorolja azt is, hogy az idők folyamán milyen módon próbálták a *Bibliát* és annak részeit megsemmisíteni. Először ószövetségi példákat hoz, például Joákim királyét, aki szétvágta és elégette a könyvet, vagy Antiochus példáját, aki megparancsolta, hogy szaggassák szét és gyűjtsák fel. Már a legújabb idők egyháztörténetéhez tartoznak az 1624. és 1645. évhez kapcsolt példái: amikor az összegyűjtött evangélikus könyveket el akarták égetni, ez Isten közbeavatkozásának köszönhetően nem sikerült, a könyvek felrepültek és égetőik ölébe hullottak.

A második nagyobb egységben az írrok laudációja hangzik el. A legnagyobb írrok maga az Isten, aki az embereket el akarja juttatni az üdvözülésre. A *Biblia* olyan, mint egy album amicorum, Isten hozzátartozóinak regisztere, *extractuma*, *pariája* vagy *copiája*. A *Bibliába* láthatóan fel vannak jegyezve azok nevei, akik üdvözülnek, azonban Isten akarata szerint üdvözülnek azok is, akik hisznek benne. A prédikátor dicséretre méltónak tartja mindazokat, akik írásukkal elősegítették a világ előrehaladását. Először bibliai írrokot sorol fel: Mózeset, majd Bárukot, Jeremiás írrokát. Említi az egyiptomiakat a hieroglifikus írásukkal, majd Johannes Faustust és Johannes Guttenbergiust, akik sokat tettek azért, hogy mindenki számára elérhető legyen a könyv és mindenki hozzájuthasson, még a legszegényebb diák is. Úgy véli a prédikátor, hogy a könyvnyomtatás és a nyomda a kereszténység megalapozója és terjedésének elősegítője, ezért dicséretre méltóak a nyomdászok és mindazok, akik értékelni és dicsérni tudják a nyomdászok keze munkáját. Ezt követően felsorolja az égi írrok méltóságának ismertető jegyeit: hogy titkos szobájába az élet könyvének írásakor az angyalokat sem engedte be, hogy az örök égi élet könyvébe írt, hogy nemcsak – Krisztus érdeméből – piros tintával írt, hanem Krisztus keresztségének fájával, és végül nem pusztán szeretetből, egyszerűségből és szabad akaratból választotta övéit, hanem az üdvözítő hit által és Krisztus tökéletes érdeméből. Az írrok méltóságának bemutatásával a kálvinista vallással szemben fogalmaz meg teológiai tételeket úgy, hogy azokat a szektákat (a predesztinációhívőket, a lombardusokat és rhadamantikusokat) sorolja fel, akikkel egykoron még Szent Ágoston is vitázott, és az eltévelyedett tanításukkal szemben megfogalmazza az evangélikus vallás üdvözülésre vonatkozó tételét. A szöveg referencialitása leképezi az evangélikus és a kálvinista vallás közötti ellentéteket és a *Szentírás* szövegeinek különböző pozíciókból való szemlélését.

A legterjedelmesebb a harmadik rész, ahol a hasznok kibontása következik. A prédikátor a pietas elérését tekinti az ember életében legfontosabb célnak, ezért

arra buzdítja hallgatóságát, hogy éljenek erkölcsös életet és cselekedjenek jót. A 17. századi magyarországi irodalomszemlélet fogalmi rendszereiben a pietas számít a legszélesebb körben elterjedt haszonnak, amely dogmatikai épülést és erkölcsi hasznot egyaránt jelenthet, vagyis egyszerre lehetett jelen a hagyományos retorikai céleszmények (*docere et movere*) által meghatározott csoportjaiban.⁸ A jócselekedetek közül kiemeli az egyedüli üdvözítő vallásért való küzdelemet, ami Isten megvallását jelenti az emberek előtt. Az Élet Könyvében azok nevei találhatók, akik erkölcsös és kegyes életet éltek. Ők azok, aki nem töröltetnek ki, és meg lesznek vallva az Atya előtt. Az elmondottakat végül a prédikátor Dadanra vonatkoztatja, aki a könyveket mint „a szív világosságát, az erkölcsök tükrét, társat az úton, otthoni jó barátot, halott hűséges tanácsadót, a bölcsesség sóját” tisztelte, és leginkább Comenius kézi *Szentírását* használta. Üldöztetése idején felhagyott a nyomdászattal, inkább a menekült sorsot választotta. A prédikáció nem tér ki menekülésének okaira, de feltételezhetően az evangélikus vallása miatt kellett átmenetileg elhagynia a nyomdát. Ezt bizonyítja, hogy visszatérve a zsolnai műhelybe hálából elkezdett kinyomtatni egy II. Rákóczi Ferencnek tulajdonított művet. Krman Dániel is csak a javuló vallási helyzet miatt térhetett vissza Wittenbergből 1704-ben, és fogadhatta el a zsolnai evangélikus gyülekezet elhívását. Erre az időszakra tehető Rákóczi fejedelem növekvő befolyása és a vallási ügyek rendezésére tett intézkedései. Egy évvel később, 1705-ben a szécsényi országgyűlésen törvénybe iktatták a szabad vallásgyakorlatot a katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius vallás számára. Dadan ezt már nem érthette meg.

1704-ben Ján Dadan Rákóczi művének kinyomtatási munkálatai alatt megbetegedett és egy hét múlva meghalt. A gyermektelen Dadan halálát követően a nyomdát sógora, Jan Chrastina örökölte. 1707-ig nem ismerünk a zsolnai nyomdából származó újabb nyomtatványt, valószínűleg szünetelt a nyomtatás ez idő alatt. Erre enged következtetni az 1707-es rózsahegyzi zsinaton Krman Dániel kezdeményezése egy evangélikus nyomda létrehozására. Végül Chrastina a nyomdát átvitte a cseh határ melletti Puhóra, ahol 1711–1742 között működött.

Krman prédikációja a búcsúztatott nyomdász kapcsán részint tárgyaul választja a könyvírás és könyvterjesztés mesterségét, részint pedig kidolgozásában és apparátusában szemlélteti azokat a lehetőségeket, amelyek egy kiterjedt könyvtárban biztosan eligazodó írástudó számára nyitva állnak mint a korabeli könyvműveltség legtágabb keretei.

⁸ KECSKEMÉTI GÁBOR, *Toposzok és exemplumok a história hasznairól a 17. században = Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY ISTVÁN, *Studia Litteraria*, 32(1994), 73–76.

A temetési nyomtatványnak már a *prooemiuma* szóba hozza a tipográfia túlbecsülhetetlen értékű mesterségét. A kor értelmisége számára referenciaértékű nevezetes nyomdászok nevét sorolja fel, akik – amint már idéztük – városuk nagy tisztelettel rendelkező díszeként kerülnek megnevezésre. Aldus Manutius Velencének, a Frobenius-műhely Bázelnak, a Plantin-tipográfia Antwerpennek szerzett maradandó hírnevet és dicsőséget. Amszterdammal kapcsolatban pedig nemcsak a Meursius- és Blaeu-, hanem a Hackius-nyomda is említésre kerül. Az utóbbit persze nehéz megmagyarázni, hiszen míg Jacob Meursius 1651 óta valóban jelentetett meg amszterdami nyomdahelyű könyveket, a leideni nyomdászokról, Franciscus és Jacobus Hackiusról nincs ilyen adatunk. Ám ez a felsorolás nyilvánvalóan nem is tárgyi pontosságára tekintve bír fontossággal, hanem annál a klimakterikus felépítésénél fogva, amelynek révén a nevezetes nyomdahelyek közé a Dadan-féle nyomda által felékesített Zsolna is bekerülhet. A tudós humanistaként való színrevitel a Besarion bíboros és Pomponio Leto körébe tartozó 15. századi humanista püspök, Giovanni Antonio Campani idézetével folytatódik, amely elmaradhatatlanul ismétlődő toposza a könyvnyomtatás értékével foglalkozó kora újkori irodalomnak. Maga a prédikáció is úgy épül fel, hogy a könyvek előállításával és használatával kapcsolatos exemplumok kivételes bőséggel árasztják el a lapokat. Egy Aventinus-hivatkozás nevezi meg az alexandriai könyvtár tekerceinek tételszámát, a tübingeni Lansius professzor nevezetes konzultációgyűjteményéből idéződik fel a jegyzőkönyvet vezető XII. Lajos francia király. Értesülünk az e kontextusból elmaradhatatlan Alfonz aragóniai király könyvszeretetről, és természetesen az is magától értetődő, hogy Polydorus Vergilius a mesterségek eredetéről szóló összefoglalója nyomán említésre kerüljenek a könyvnyomtatás feltalálójának személye körüli viták. Az idősebb Plinius *Naturalis historiájának prooemiumából* még az egyébként máshonnan nem ismert Domitius Piso mondása is előkerül, ami a könyveket felbecsülhetetlen kincstárként tartja számon.⁹

Természetesen lebíráhatatlan nehézséget okozott volna a könyvnyomtatásról és a könyvnyomtatókról tartani meg az egész prédikációt, így ezek a tárgyi vonatkozások csupán búvópatakként kerülnek időről időre felszínre. A lutheránus lelkész találékonyasága azonban invenciózus megoldást talált erre a nem könnyű problémára is: a prédikáció egésze azoknak a bibliai szöveghelyeknek az összegyűjtése, rendszerezése és értelmezése, amelyek a könyvet, az írást, az írnokot említik. A téma kapcsán tárgyalásra kerül a *Biblia* könyveinek rendje éppúgy, mint a legkü-

⁹ Vö. C. PLINIUS Secundus Maior, *Historia Naturalis, Praefatio*, 17. „Viginti milia rerum dignarum cura – quoniam, ut ait Domitius Piso, thesaurus oportet esse, non libros – lectione voluminum circiter duorum milium, [...] inclusimus XXXVI voluminibus [...]”

lönbözőbb vonatkozásokban említett Élet Könyve. Kifejtésre kerülnek különböző patrisztikai tekintélyek nézetei arról, hogy ez a kifejezés a Szent Biblia parafrázáló megnevezése-e, vagy egy olyan másik irat, amely ténylegesen az üdvözülésre kiválasztottak nevének felsorolását tartalmazná. Mindez nem könnyű exegetikai megfontolások egész sorának felvetésével jár. Az Élet Könyvébe felvett nevek törlésének problémája a predestinációt illető kálvinista tézisek tagadására fut ki. A dávidi zsoltárok mint szövegegészek megnevezésére szolgáló bibliai kifejezések héber nyelvű szómagyarázatokat kívánnak meg, és még a *Bibliát* véletlenszerűen felnyitó, és az ott olvasott hely alapján egész életének értékrendjét újragondoló Szent Ágoston esete is teológiai problémát implikál, amennyiben a véletlenszerű sorsjelekből való divináció megengedhetőségének kérdését veti fel. Nagyon kétséges, hogy a temetési prédikációt hallgató hívek a megkívánt verzátussággal lettek volna képesek követni az arminianusokat, a photinianusokat, a skolasztikusokat, a rhadamantikusokat egyaránt soroló enciklopédikus ismereteket. Márpedig Krman még ennyivel sem érte be, hanem külön kitért a cerintianusok tévelygésére is, akik – a hiposztatikus egyesülést tagadó és premillenarista nézeteik mellett – a külső jelekből felismerhető elrendeltség és hitbizonyosság tévtanait is vallották. Összegezve és némiképp sarkítva is az elmondottakat: nyilvánvaló, hogy a prédikátor elkövette a homiletikának csaknem összes hibáját és tévedését. Messze a hívek közismereti műveltség szintjét meghaladó tudásanyagot állított össze, ráadásul egy sereg néven nevezett vallási tévelygés pozícióit emlegette fel. Nyilvánvaló ugyanakkor az is, hogy írásművét ez esetben nem minősíthetjük a szóban elhangzó prédikációt meghatározó előírásrendszer alapján.

A szöveg ugyanis az egyetlen olyan halotti prédikáció az 1711-et megelőző magyarországi nyomtatványok közül, amelyben a gondolatmenetet lábjegyzetek kísérik. Ezek a jegyzetek az eruditus humanista és filológiai művekhez hasonlóan, az ott kialakított rövidítési és technikai rendnek megfelelően, latin nyelven utalnak a felhasznált szakirodalomra. A hivatkozások legnagyobb hányada a 17. század végi wittenbergi ortodox lutheranizmus vezető tekintélyeinek exegetikai, dogmatikai és polemikus műveire vonatkozik, de a humanista műveltséganyag is szakszerű hivatkozásra kerül. Innét tudható például, hogy Johannes Rosinus népszerű régiségtanát Friedrich Hildebrand átdolgozásában használta a szerző, de Morhof *Polyhistor litterarius*a is járt a kezében. A bőséges műveltséganyagot megmozgató 28 lábjegyzetből ezúttal csak háromnak a feltűnő forráshasználatára van mód kitérni. Nyilván a szerző külföldi tartózkodásával és egyetemi tanulmányaival magyarázható, hogy Johann Georg Neumann wittenbergi teológiai dékán művei közül egy efemer darab, egy 1700. évi párlapos kurzusprogram is hivatkozásra ke-

rül. A halotti beszéd műfajának németországi szövegei közül jelentős hivatkozás esik a *prooemium* kialakításában meghatározó szerepet kapott darabra, Michael Theophilus Lehmann 1654. évi prédikációjára, amelyben a klasszikus római temetési szertartás rituális latin nyelvű megfogalmazásai ugyanúgy már az *Antritt*-ben olvashatók, mint Krman szövegében. A hazai historia litteraria szempontjából pedig különös fontosságú tény, hogy az idősebb Stephanus Pilarik 1678. évi *Currus Jehovae*-jából egy autobiográfiai exemplum épül be a szövegbe.

Ilyesformán az talán nyilvánvaló lehet, hogy Daniel Krman prédikációja egészen unikális módon gazdag műveltséganyagot transzponál latin és német nyelvű források alapján szlovák nyelvű szövegébe. Ezzel az alkotásmóddal mintegy színre viszi saját helyzetét: nem csupán beszéde tárgyaként választja a könyvírás és a könyvterjesztés mesterségét, hanem szövege kidolgozásában alkalmazza is a kiterjedt könyvtár elmélyült és értő használatától remélhető műveltségelemek popularizálásának szerzői technikáját. Természetesen figyelembe kell vennünk e szerzői pozíció megítéléséhez azt a biográfiai körülményt, hogy Krman hosszú, szellemi élményekben gazdag németországi tartózkodásból tért haza. Prédikációjának írásakor nyilvánvalóan saját intellektuális kiválóságának megcsillogtatására törekedett, szándékai között tehát kevésbé a kialakult hazai gyakorlat követését vagy a gyülekezet tényleges lelki igényeit, és sokkal inkább a szerző önimázs-formálásának jellegadó szerepét kell tekintetbe vennünk. Az a tételmondat tehát kétségkívül megáll, hogy Krman szövege reprezentatív kifejezése a protestáns teológus értelmiségi szerepének, legalábbis és legfőképpen magának Krmanénak. De indokolt mégis felvetni a kérdést, hogy mennyiben reprezentálja a vallási intézményként is számba vehető tudós könyvműhely pozícióját, társadalmi szerepét is. Dadan reprezentációjának legszilárdabb alapja természetesen az általa kinyomtatott, a gyülekezet javát szolgáló, lelki épülésükre alkalmas könyvek sora. Ezekről azonban Krman prédikációja egyáltalán nem nyújt részletes tájékoztatást, vagyis a legkevésbé sem használja ki azokat a műfaji mintákat, amelyek pedig a Krman számára elérhető németországi szellemi horizonton már rendelkezésére állottak mint a historia litteraria korai, adatfelhalmozó típusának paradigmaticus mintái. A Dadan nyomda termékei közül mindössze kettőről értesülünk, arról a két utolsóról, amelyekkel a nyomdász közvetlenül halála előtt foglalkozott, és amelyek előállítását egyhetes betegsége az 1704-es év elején megakasztotta. A két említett mű egyikét ma még nem tudjuk értelmezni, ehhez további könyvtörténeti tájékozódás lesz szükséges, a másik nyomtatvány viszont máris figyelemre méltó abban a vonatkozásban, hogy minden valószínűség szerint Rákóczi rendeletének kiadásáról van szó. A hosszú prédikáció és a nyomdász személyéről szóló rövid „personalia”

ilyesformán nincsen egyensúlyban: a zsolnai gyászbeszédnyomtatvány sokkal inkább Daniel Krman intellektuális fölényének és kiválóságának, mint Ján Dadan elhivatott és áldozatos életművének állít emléket. Ezen az indirekt módon tulajdonképpen ugyanazon helyzet képeződik meg, mint Tótfalusi Kis Miklós már említett gyászbeszédnyomtatványa esetében, vagyis a lekipásztori pozíció markánsan fölérendelt helyzetbe kerül a kézműves mesteremberrel szemben. Van a personalitásnak egy olyan vonatkozása, amely gyengíteni képes ezt az implicit és e formájában nem is szándékolt hatást. Szóba kerül ugyanis itt Dadan anyai dédapja, Matouš Konečný (1569–1622), a cseh testvériség seniora és az ő *Kazatel domovní* című könyve. Az előbb 1618-ban, majd 1625-ben megjelent munka a cseh prédikációirodalomnak ma is megbecsült szövegelemleke. A már a felmenőknél is megfigyelhető intellektuális kiválóság nyilvánvaló jelzése a protestáns prédikátortól remélhető lelkivezetői szerepnek a nyomtatott szöveg médiumába való transzponálása is egyben, ami ilyesformán mégiscsak arra figyelmeztet, hogy a nyomdász munkája az elsődleges fontosságú lelki javak közvetítésében is betöltheti elvitathatatlan fontosságú gyülekezeti szerepkörét.

A printing house of Upper Hungary in the 17th century Lutheran image fashioning

The paper deals with a funeral sermon delivered and published in Zsolna (today Žilina in Slovakia) in 1704. Its writer was the Lutheran pastor of the city, Daniel Krman. His sermon was delivered at the funeral of Ján Dadan, a major figure in Zsolna, the owner and master of the local print shop. The language of the funeral print is the so-called Biblical Czech, that is, the ecclesiastical and literary language of the local Slovak-tongue population. The text was meant to fashion the role and functions of the printing office in the subtle social system of Lutheran church, Hungarian nobility, and Lutheran citizenry. This goal is achieved by the use of usual and much less conventional sources of dogmatic, theological, and ethical writing of the time. The sources include great many places of the Holy Bible mentioning some kind of literary activities or literacy; patristic loci interpreting these places; and contemporary or near contemporary titles of scholarly literature on the invention, spread, and history of early modern European printing device, printers, and print shops. The real specificity of the text is the fact that it is the very first funeral sermon amongst the printed corpus of the genre in Hungary that uses footnotes and bibliographic apparatus as the means of its discussion of, say, media history of European printing of the Protestant churches.

RUSZKAI ZSÓFLA
Lodovico Antonio Muratori és az „igazság szeretete”

A 17. század második felében a török ellen indított visszafoglaló háborúk során keletkezett röpiratok I. Lipót és hadvezérei hőstetteinek állítottak maradandó és dicső emléket. A pápák személyét alig vagy egyáltalán nem jelenítik meg; a háborúk alatt tanúsított viselkedésükről, tetteikről kevesen emlékeztek meg. Lodovico Antonio Muratori (1672–1750) *Annali d'Italia* című terjedelmes művében mutatja be a császároknak és a pápáknak a harcok alatt tanúsított magatartását.¹ A modenai tudós pap egyik hitvallása az „igazság szeretete” volt, ennek megfelelően törekedett egyrészt a pártatlanságra, másrészt arra, hogy semmit se hallgasson el. A műve ezen részében szereplő pápák és császárok megjelenítésén keresztül betekintést nyerhetünk egy 18. századi egyházi értelmiségi véleménynyilvánításának formáiba, melyek újabb példákkal szolgálhatnak a császárhű, illetve pápapárti irodalomhoz.

Lodovico Antonio Muratori neve nem ismeretlen a magyar irodalom és az egyháztörténet számára, elsősorban lelkiségi tárgyú művei miatt.² Azonban a modenai tudós pap nemcsak a hitélettel kapcsolatos írásaival tűnt ki 18. századi kortársai közül, hanem a középkorkutatás alapjainak egyik lefektetője is volt. A történelem kutatásának tudományával hamar megismerkedett, köszönhetően Benedetto Bacchini bencés szerzetesnek, aki az Este család hercegi könyvtárát igazgatta és korának

¹ A jelen tanulmányban a mű online is fellelhető kiadását használtam fel: *Annali d'Italia dall'anno 1701 dell'era volgare sino all'anno 1749*, XI–XII, Milano, 1749. <http://www.centrostudimuratori-ani.it/abolizione-dell-accattonaggio/annali-d-italia-prima-edizione/> (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. március 10.)

² A keresztény áhitat és a felebaráti szeretetről írt műveit még a században latin, majd magyar nyelvre is lefordították. A két műre a magyar irodalomtörténészek hívták fel a hazai történészek figyelmét, melynek köszönhetően Muratori hazai hatásának kutatási horizontja egyre szélesedik. Ld. még KÓKAY György, *Muratori és Magyarország: Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*, Magyar Könyvszemle, 1998, 193–206; HÖLVÉNYI György, *Antonio Ludovico Muratori hatása Magyarországon = A magyar művelődés és a kereszténység (La civiltà ungherese e il cristianesimo): a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*, szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, SÁRKÓZY József, Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 1998, 882–892; SZELESTEI N. László, *Lodovico Antonio Muratori Magyarországon a 18. század második felében*, Magyar Könyvszemle, 2000, 27–42; FORGÓ András, *Katolikus felvilágosodás és politikai reformmozgalom. Szerzetesek a megújulás szolgálatában = Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*, szerk. SZIJÁRTÓ M. István, SZÜCS Zoltán Gábor, Bp., 2012, 120–146.

egyik kiemelkedő irodalmára volt.³ Bacchini kiemelkedően fontos szereplője volt a város tudományos életének, ugyanis Modenában alapította meg egyháztörténeti iskoláját, melyet Muratori is látogatott. Bacchini volt többek között Muratorinak az a professzora, aki ráébresztette és megtanította őt a történeti források megfelelő használatára és kritikájára.⁴ Muratorira a bencés szerzetesen kívül egy másik kiváló tanár, Apostolo Zeno is nagy hatást gyakorolt, ő vezette be a modenai papot a történeti és irodalmi források világába. 1718-tól a császári udvarban az uralkodó költőjeként, később pedig történetírójaként tevékenykedett. Muratori többször is sóvárogva írt a császári könyvtár kéziratanyagának bőségéről, ami folyton csak gyarapszik.⁵ A levelezései között azonban ez idáig nem találtam olyan üzenetváltásokat, melyekben közvetlenül Zeno segítségét kérte volna bizonyos történeti források megszerzésével kapcsolatban művének megírásához.

Már élete végéhez közeledett, amikor elhatározta, hogy megírja Itália történetét Krisztus születésétől 1500-ig, amelyet 9 kötetben sikerült kiadnia Milánóban, 1744-ben. Nem sokkal később további három kötettel egészítette ki a már meglévőket, az 1748-as évvel bezárólag; ezek kinyomtatására 1749-ben került sor. Művében a német-római császárok és a pápák uralkodásának idejével feltüntetve mutatja be évenként a fontosabb, elsősorban politikai eseményeket. Bár a köteteket Itália története elbeszélésének szánta, mégis inkább Európa történetét lehet belőlük megismerni. Főként igaz ez az utolsó két kötetre, melyek lapjainak többségén a 17. században zajló török elleni háborúk elevenednek meg, többször utalva a magyar résztvevőkre. Magyarországon ez a műve csak a 19. században tűnt fel, mégpedig gróf Teleki Sámuel gyűjteményében, német fordításban.⁶ Muratori az Este hercegi család könyvtárában akkor fellelhető forrásokat felhasználva írta meg művét, azonban az utolsó három kötetnél nem nevezi meg azokat.

A modenai pap művében a 17. századi almanach royalokon és röplapokban megjelenő I. Lipót hősies imázsát bár fenntartotta, azonban az már nem ugyanaz-

³ Bacchinival való kapcsolatáról részletesebben Gian-Francesco Soli számol be nagybátyja életéről szóló munkájában: Gian-Francesco SOLI, *Vita del proposto Lodovico Antonio Muratori*, Venezia, 1756.

⁴ *Uo.*, 13.

⁵ A Zenónak írt egyik levelében olvashatjuk ezeket a sorokat. Ad Apostolo Zeno in Vienna, Modena, 1721. május 14. Matteo CÀMPORI, *Epistolario di Lodovico Antonio Muratori*, 5: 1715–1721, Modena, Soc. Tip. Modense, 1903, 2099.

⁶ KÓKAY, *i. m.*, 200–202; Ludwig Anton MURATORI, *Geschichte von Italien Nach Ordnung der Jahre [...]*, I–IX, Leipzig, 1745–1750.

zal az erővel tündökölt.⁷ Az 1663-ban a császár által indított Erdély elleni hadjárat tal kapcsolatban jegyzi meg: bízott a császár jó szándékában és tehetségében, hogy véget fog vetni a törökkel szembeni háborúnak. Ennek ellenére mégis elhamarkodott döntésnek vélte a császári sereg Erdélybe vezénylését, ugyanis úgy gondolta, hogy „a béke szeretetével átítatott Lipót túlságosan is bízott az Oszmán Porta szép szavaiban”, és nem rendelkezett megfelelő erővel az ellenséggel szemben.⁸ A török egészen Bécsig való nyomulását Muratori tulajdonképpen a császár felkészületlenségének rója fel, aki pedig csak ekkor, látva a városához egyre közelebb vonuló török hadat, hívta össze a birodalmi gyűlést Regensburgban.⁹ A fejedelmektől kapott segítség mellett szövetségre lépett a velenceiekkel és a pápával, VII. Sándorral.

A következő évről, 1664-ről írt beszámolójában mutatja be a pápa magatartását és szertelen költekezését, melynek következtében nem tudott hatékony szerepet vállalni a török elleni harcokban. Annak ellenére, hogy az 1655-ben pápává választott Fabio Chigi nagy figyelmet fordított az oszmán terjeszkedés ügyének, nem tudott eredményesen közreműködni a szövetségben. A Pápai Állam birtokait a francia sereg fenyegette, és az ellenük indított harcokba hatalmas pénzeket fektetett. Muratori nyolcezer gyalogos és kétezer lovas katona mozgósításáról, valamint további erők felhasználásáról számol be, melyekkel csaknem teljesen kiürítette a kincstárat, nem beszélve arról, hogy a hadseregének jelentős részét lefoglalta a francia hadakkal szembeni fellépéssel. Ez idő alatt Bécs számított a pápa segítségére, aki összesen tízezer katonát küldött kiegészítésül a császári seregnek. I. Lipót követői nem elégedtek meg ennyivel, és többet kértek, amit viszont a pápa már nem bírt finanszírozni. VII. Sándor viselkedése többek ellenszenvét is kivívta Rómában. Muratori ennek a magatartásnak az ellentmondásosságára hívja fel a figyelmet, ugyanis a kereszténység védelmére szánt erőket (pénzt) visszatartotta – arra hivatkozva, hogy nincs több forrása – és eközben azt saját rezidenciájának gazdagítására, valamint szükségtelen építkezésekre fordította.¹⁰ VII. Sándor tékozló életmód-

⁷ G. Etényi Nóra 2009-ben megjelent tanulmánykötetében foglalkozik részletesen a 17. századi királyi portrék és a korabeli propaganda viszonyával a török elleni küzdelmek ideje alatt. G. ETÉNYI Nóra, *Változó portrék a propaganda tükrében* = G. E. N., *Pamflet és politika: A hatalmi egység és Magyarország a 17. századi német propagandában*, Bp., L'Harmattan, 2009, 137–285.

⁸ „Però immerso Leopoldo nell'amor della Pace, e troppo finandosi delle belle parole della Porta Ottomana, si trovava mal provveduto di forze.” *Anno di Cristo 1663* = MURATORI, *Annali d'Italia...*, i. m., XI, 1749, 292.

⁹ „Allora svegliato l'Imperadore con lettere ricorse a tutti i Principi della Cristianità, andò in persona alla Dieta di Ratisbona per implorar soccorsi, e trattò di tirare in lega il Papa e i Veneziani.” *Uo.*

¹⁰ „Diede impulso questa risoluzione a non poche declamazioni in Roma stessa contra del Pontefice, che si leggono nelle Storie d'allora, quasicché [sic!] egli si mostrasse così ritenuto ne’

jának bemutatását itt nem hagyja abba. Arról számol be, hogy a francia első miniszter, Mazarin bíboros még halála előtt kétszázezer arany scudót adományozott a pápának, hogy finanszírozni tudja a török elleni harcokat. Azonban ezt és a beszedett egyházi adót saját használatára fordította, valamint unokaöccsének is adott belőle, hogy „nagy pompával és hiúsággal mutatkozzék” a párizsi udvar előtt.¹¹ Muratori egyértelműen kimondja, hogy a császár a pápa magatartása miatt nem jutott időben pénzhez, melynek következtében Kanizsa ostroma sikertelenné vált. A város ostrománál nagy segítséget nyújtottak a magyarok is, és „a bátor Zrínyi Miklós hősies tetteket vitt véghez.”¹² A császári csapatok segítségére volt még további hatezer francia katona, de még velük együtt sem tudták visszaszerezni Kanizsát. A császári csapatok más területeken viszont sikeresek voltak, az ő dicsőségüket emelte Montecuccoli diadala a törökök felett aratott győzelmével a Rába folyónál. A vasvári béke magyar részről való fogadtatását nem tárgyalja, de megjegyzi, hogy annak dicsőítése helyett elégedetlenség kísérte, amiért abban Érsekújvárt török kézen hagyták.¹³

Muratori többször is kárhoztatja a pápai nepotizmust, hiszen éppen emiatt késlekedett, vagy egyáltalán nem érkezett meg időben a segítség a kereszténység közös ellenségének visszaszorítására. Mikor XI. Ince pontifikátusának első évéről emlékezik meg, VII. Sándor magatartásának ellentétét lehet megfigyelni, ő ugyanis nemcsak anyagi, de diplomáciai úton is segítette az európai hatalmakat az Oszmán Birodalom ellen. Ismeretesek XI. Ince fáradozásai, melyeket a Szent Liga 1684-es létrejöttének érdekében tett. A szövetség tagjai, I. Lipót, Sobieski János és a Venecei Köztársaság a török kiűzése érdekében fogtak össze. Muratori XI. Incét a „jó pápa” alakjával azonosította, „kiben túltengett a vallás minden gondossága, buzgó-sága és a kereszténység érdeke, a legfőbb erővel igyekezett egy szövetségbe egyesíteni a közös ellenséggel szemben Lipót császárt, Lengyelország királyát, Sobieski

bisogni urgenti della Cristianità, quando poi compirava sí prodigo in arricchir la propria Casa, e profondeva danari in Fabriche non necessarie.” *Uo.*, 295.

¹¹ „Lagnavansi ancora, ch’egli non trovasse danaro per aiuto di Cesare, quando s’erano ben approntati ducento mila scudi, acciocché non gran fasto e vanità il Nipote Cardinale comparisse alla Corte a Parigi.” *Uo.*

¹² „S’impadronirono in quest’Anno l’armi dell’Imperadore della città di Cinque Chiese, e il valoroso Niccoló Conte di Zrin fece altre prodezze.” *Uo.*

¹³ „Non cessava intanto Cesare di manipolar la Pace con i Turchi, e questa fu conchiusa nel dí dieci d’Agosto piú tosto con biasimo che lode sua, perché fatta dopo i felici avvenimenti delle sue armi...” *Uo.*

Jánost és a Velencei Köztársaságot”.¹⁴ Művét olvasva felfedezhető alapos munkája, melyet a korszakkal kapcsolatos források kutatása során folytatott, igyekezett minden apró részletet megosztani. Tovább folytatva a XI. Incéról írt magasztaló sorokat, megtudhatjuk, hogy nem késlekedett egyszer sem a pápai kincstárból pénzzel vagy gályáival segíteni a keresztény szövetségeseket: a Sobieski Jánosnak küldött 50 ezer arany scudo mellett a velencei flotta erejét további pápai gályákkal egészítette ki. Miközben XI. Ince teljes erejével a törökkel szembeni háborúk előre menetelén és a mértéktelen költségek felszámolásán fáradozott, addig I. Lipót figyelme a magyarországi dolgok felé fordult.¹⁵ Thököly Imre és „más elégedetlenség, felkelők zúgolódását” a 17. századi pamfletekben leírtakhoz és megjelenített képhez hasonlóan ábrázolja.¹⁶ A császár nehéz helyzetét mutatja be, mely csak tovább fokozódott, amint világossá vált, hogy a Porta hamarosan Bécs felé indul. Ennek megfelelően a császár nekikezdett hadseregének gondos előkészítéséhez. Ugyanakkor megfogalmazta az uralkodóval kapcsolatos kritikáját is: „[...] amiért mindenkinél fenyegetetebb helyzetben volt, emberek és más ellátmányok beszerzésére szánta el magát, de német lassúsággal.”¹⁷ Bécs 1683-as ostromakor a várost I. Lipót sógora, a bátor Lotaringiai Károly védte meg az akkorra már meggyengült császári csapatokkal. Mindeközben az uralkodó egész udvarával együtt először Linzbe, majd Passauba menekült „annyi hintóval és kocsissal”, amennyit csak talált.¹⁸ A következő évben Buda visszafoglalásával kapcsolatban már meg sem említi a császár nevét, csak Lotaringiai Károly hőstétével jelzi, hogy a császári csapatok dicsőségét nem az uralkodójuk szerezte. A császári csapatok több neves vezére közül a legkiválóbb Savoyai Jenő herceg volt, aki számos korabeli röpirat főszereplőjeként is feltűnt. Muratori is természetesen kiemeli személyét és hősiességét. A tö-

¹⁴ „Contuttocio il buon Pontefice, in cui prevaleva ad ongi altro riguardo il zelo della Religione, e il bene della Cristianità, con sommo vigore si adoperò per unire in Lega contro il Nemico comune, l’Imperadore Leopoldo, Giovanni Sobieschi Re di Polonia, e la Veneta Repubblica.” *Anno di Cristo 1684.* = *Uo.*, 365.

¹⁵ „Con questi passi diede principio l’incomparabile Innocenzo XI. alla carriera del suo Pontificato, continuamente pensando alla riforma degli abusi, al sollievo de’ suoi Popoli, e al bene della Cristianità.” *Anno di Cristo 1676.* = *Uo.*, 334.

¹⁶ „Era parimente inquieta la Corte di Vienna, perché dopo essersi studiata di quietare i torbidi dell’Ungheria, commossi dal Techeli e da altri malcontenti e ribelli...” *Anno di Cristo 1682.* = *Uo.*, 355.

¹⁷ „L’Imperadore Leopoldo, perché più minacciato de gli altri, si diede anch’egli a far gente, ed altre provvisioni, ma colla lentezza Tedesca;” *Uo.*, 357.

¹⁸ „...l’Augusto Leopoldo con tutta la sua Corte mossosi di lá nel dí 7 di Luglio, si ritirò a Lintz, e poscia a Passavia, senza potersi esprimere la terribil confusione di que’ benestanti, per fuggire anch’essi con quante carrozze e carra mai poterono trovare.” *Uo.*, 357–358.

rökkel szembeni harcokban tanúsított szervezettségét és bátorságát emeli ki első sorban, mellyel a császári csapatok és saját dicsőségét is továbbnövelte.¹⁹

A XI. Ince pontifikátusáról szóló elbeszélésében csak jót ír a pápáról: hosszú évek óta ő volt az, aki teljesen távol tartotta magát a nepotizmustól, a vallás iránt mutatott buzgalma határtalan volt, mindig a kereszténység javát szolgálta, és sosem lankadt aktivitása a keresztény fejedelmek megsegítésére a törökkel szemben. Utódja, VIII. Sándor már nem ezt az utat járta, inkább saját személyére és rokona-ira költötte a pénzét, mintsem a keresztény seregek segítésére. Láthatóan XI. Incét a törökkel szembeni intézkedései miatt pozitívabb képben emeli ki I. Lipóthoz képest. A császár haláláról a fent említett pápához képest csak pár sorban emlékezik meg, és ez nem is mondható túl ünnepélyesnek, azt leszámítva, hogy megemlíti: „a történetírók tollai nem hiába fáradnak el az uralkodót dicsőítő írásokban.”²⁰ Az uralkodói erények felsorolása után egy mondatban foglalja össze a törökkel való harcokban betöltött szerepét: „Úgy tűnt, hogy a kellemetlenségek során sosem hiányzott zsebéből néhány csoda a felemelkedéshez.”²¹ A kissé ironikus hangvételű mondattal utalhatott egyrészt a pápai, valamint a többi keresztény fejedelem segítségére, másrészt azokra a hadvezérekre, akik hadseregének és császárságának dicsőséget szereztek. I. Lipót heroizált képét, melyet a 17. századi röpiratok és almanach royalok építettek fel, egy mondattal relativizálja.

Utóda, VI. (magyar királyként III.) Károly hasonlóképpen jelenik meg az *Annaliban*. Miközben XI. Kelemen elődjeihez hasonlóan pénzzel igyekezett előrébb vinni a keresztény ügyet, addig a császár nem tett semmit a Velencei Köztársaság és Nápolyi Hercegség védelméért, ugyanis tartott egy esetleges spanyol támadástól. Ismételten a pápának volt a feladata, hogy a spanyol uralkodó és a császár között közvetítsen a törökkel szembeni hatékony fellépés érdekében. Az 1716-os péterváradai győztes csata pedig megint csak nem a császár személyes dicsősége, hanem Savoyaié. Nándorfehérvár sikeres ostromával Muratori nem VI. Károly, hanem Savoyai herceg bátorságát hasonlította Nagy Sándoréhoz.²²

¹⁹ Muratori Nándorfehérvár visszafoglalásával kapcsolatban megjegyezte, hogy Savoyai bár nagyon bátor és hősiess tettet vitt véghez, majd nem odaveszett a császári csapat. A hadvezér tettet Nagy Sándoréhoz hasonlította, miszerint „kevesebb emberrel sok hőstettet hajtott végre.” „Avrebbero detto lo stesso Alessandro Magno, che con meno di gente fece tante prodezze.” *Anno di Cristo 1717* = MURATORI, *Annali d'Italia...*, i. m., XII, 1749, 103.

²⁰ „[...] Monarca, ne' cui elogi si stancarono giustamente le penne di molti Storici.” *Anno di Cristo 1705* = *Uo.*, 30.

²¹ „Parea, che nelle disavventure non gli mancasse mai qualche miracolo in facoccia per risorgere.” *Uo.*

²² Ld. a 18. jegyzetet.

Az *Annali* 12. kötetében szereplő utolsó pápa XIV. Benedek, akivel baráti viszonyt ápolt, így felmerül a kérdés, hogy miként tudott pártatlan maradni azzal a személlyel kapcsolatban, akinek jóindulatát élvezte. Ez egyből kiderül pontifikátusának első évről szóló írásában, ahol közel két oldalban mutatja be és dicséri Lambertint.²³ Az egész művében szinte nincs hasonló terjedelmű rész, melyben egyetlen emberrel foglalkozna. Érthető módon nem tudott rosszat írni a számára legkedvesebb pápáról, aki megmentette több művét is attól, hogy a tiltott könyvek listájára kerüljön. A leírásában elsősorban a pápa főbb reformjait ismerteti, melyek az Egyház belső működésére, az oktatásra és a tudományok pártfogolására terjedtek ki.

Az említett pápák és császárok ábrázolása többféle képet is mutat: először is a pápákat felosztja „jókra és rosszakra”, melyre egyik levelezésében is utal. Eszerint figyelembe kell venni a pápák személyiségét, viselkedésüket és tetteiket ahhoz, hogy el lehessen dönteni jól vagy rosszul szolgálták-e a kereszténységet. XI. Incénél ki is emeli a „jó pápa” képét, akivel a pápaság egyúttal kilépett a borús időkből. Ámbár akadtak olyanok, akiknek uralkodása alatt ismét mélypontra süllyedt tekintélyük (mint például VII. Sándor alatt) mégis reméli, hogy a jövőben ilyen már nem fog előfordulni.²⁴ Muratori művében I. Lipót alakja távol áll az előző században kialakult heroizált ábrázolástól. Érdekes azonban, hogy a művét ért kritikákban éppen ennek ellenkezője olvasható: császárhű írásnak próbálták meg beállítani.²⁵

Muratori *Annali*jában az „igazság szeretetére” hivatkozva tárta fel a múlt történéseit:

Csak az igazság szeretete, vagy amennyire Én hiszem igaznak, az, ami vezető tollamat és az igazságot már nem lehet pápa- vagy császárpártinak nevezni.²⁶

²³ Anno di Cristo 1724. = Uo., 136–137.

²⁴ *A Fortunato Tamburini in Roma, Fiorano, 31 Agosto 1745 = Opere di Lodovico Antonio MURATORI, a cura di Giorgio FALCO, Fiorenzo FORTI = La letteratura italiana: Storia e testi*, 44, dir. Raffaele MATTIOLI, Pietro PANCAZI, Alfredo SCHIAFFINI, Milano–Napoli, Ricciardi, 1964, II, 1981–1983.

²⁵ Az utolsó kötet záró fejezetében olvashatóak a névtelen kritikus vádjai Muratori ellen, mint például, hogy „bűnösnek” nevezi a pápák rossz színben való feltüntetése miatt. A szerző azzal védekezett ez ellen, hogy csak a pápai nepotizmus rossz hatásait emelte ki. *Conclusiones = Annali d'Italia...*, i. m., XII, 1749, 463–469.

²⁶ „Il solo amore della Verità, o di quanto io credo Verità, quello é, che guida la mia penna; e la Verità non può già chiamarsi guelfa o ghibellina.” Uo., 463.

Arra törekedett, hogy részrehajlás nélkül mutassa be a keresztény Európa egyházi és világi uralkodóit. Művéről nem lehet egyöntetűen kijelenteni, hogy császárhű vagy pápapárti írás lenne, főleg nem az említett példák alapján, melyek csak töredékei többkötetes művének. A múlt forrásainak vizsgálata és kritikája alapján olyan történeti művet írt, melyben bár nem mindenhol, de többségében mint szemlélő van jelen.

Lodovico Antonio Muratori and “the love for the truth”

Muratori published his work, *Annali d'Italia* in 12 volumes, in which the most significant events during the reign of Holy Roman emperors and popes between 1744 and 1749 are represented. The last two volumes, which cover the topic of reconquest wars against the Ottomans, are the main focus of this study. In these, acts of heroism of Leopold I and Eugene of Savoy's are represented, but Muratori also refers to Jan Sobieski's and Miklós Zrínyi's courage. Beyond the presentation of success and failure, the author, a priest from Modena, puts emphasis on the active and helpful attitude of the popes. He depicts the figure of 'the good and the bad' pope through the prodigal lifestyle of Alexander VII and Innocent XI's efforts to defend Christianity.

Muratori committed himself to showing the past events while being impartial, following the idea of “the love for the truth.” In spite of this, he was criticized by an anonymous author for the way of presenting the popes and the emperors and their relations. The critics by this unnamed author found Muratori's view on nepotism rather derisive, pointing at the fact that help against the Ottomans never arrived on time for this reason.

|| SZÁDOCZKI VERA
|| *A rendi élet ábrázolása a jezsuita költészetoktatásban**

A jezsuita rend költői magas színvonalon művelték az alkalmi költészet műfajait, köszöntve velük az uralkodói ház egyes tagjait például esküvőjük alkalmából vagy felépülést kívántak egy-egy betegségből. Reagáltak koruk háborúira, neves csatáira is éljenezve a hadvezéreket, vagy verses vitába bocsátkoztak a pápaválasztás kapcsán. Természetesen nem maradhat ki ebből a felsorolásból saját rendjük, rendtársaik, a mindennapi életük, ügyes-bajos dolgaik sem. Némiképp ellentmondásosnak tűnik egy mondatban a hétköznapi és a reprezentáció, illetve, hogy bírhat-e reprezentációs értékkel a mindennapiság. A tanulmány minden olyan eseményt, személyt és helyszínt számba vesz a versek kapcsán, mely a jezsuitákhoz köthető. A reprezentáció szó pedig abban az értelemben szerepel, hogy valamit megjeleníteni, szem elé állítani, valaminek emléket állítani.¹ Ebben a vonatkozásban pedig reprezentáció lehet egy rend életében hétköznapiinak számító esemény, főleg ha néhány év, évtized távlatából kiderül, hogy annyira nem is mindennapi dologról van szó.

A 18. századi Magyarországon virágzott a latin nyelvű költészet. Roppant mennyiségű, különböző műfajú költemény maradt ránk részint nyomtatásban, részben kéziratos formában. Ezeknek a verseknek jelentős része alkalmi költemény, melyek formailag és gondolatvilágukban az antik hagyományok hű ápolásáról tanúskodnak, ugyanakkor témájukban és alkalmi jellegüknél fogva sajátosságosan helyezkednek el.² A jezsuiták az oktatásban arra törekedtek, hogy a tanulók kitűnően értse-
nek, beszéljenek és írjanak latinul. A gimnázium ötödik, úgynevezett poétaosztályában került sor a költészettanra. A rendtagoknak a gimnázium és a filozófiai fakultás elvégzése után még egy évet kellett a poétikával foglalkozniuk. Ez volt az úgynevezett repetens-képző, mellyel azt kívánták elérni, hogy a növendékek még egyszer foglalkozzanak a „humanae litterae”-vel, ezáltal a tiszta latin stílust elsajátítsák.³ A kolozsvári nemesi konviktus poétaosztályos diákjai 1765–1773 közt

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ MAROSI Ernő, *Reprezentáció = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, X, Bp., Balassi, 2010, 72.

² VARGA László, *Hannulék János a XVIII. század Horatiusa*, Debrecen, 1938, 3–4.

³ A repetens-képzőről bővebben: MÉSZÁROS István, *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*, Bp., Akadémiai, 1981, 457–459; SZABÓ Flóris, *A költészet tanításának elmélete és gy-*

egyetlen nagy könyvbe másolták be költeményeiket saját kezűleg, a nyolc év alatt összesen hetvenhét elégiát. (A kötet ma Kolozsváron, az Akadémiai Könyvtárban található.⁴) A győri repetensek verseit pedig öt kézirat őrzi 1750-től a rend feloszlásáig. (Ezek pedig Pannonhalmán, Főapátsági Könyvtár tulajdonában vannak.)⁵ A kötetekben disztichonos és hexameteres műveket olvashatunk, 22 év közel 300 versét.

A gyűjteményből kikeresve a sajtóságosan jezsuita eseményeket, dolgokat, helyszíneket, olyan mennyiségű vers jött felszínre, amelyek nem férnek meg egyetlen dolgozatban, így most csak felsorolásszerűen álljanak itt a felmerülő témák, és ezek közül jelen tanulmány csak egyet jár körbe részletesen.

A versek közt megjelennek olyanok, melyek a jezsuitákat általánosságban tárgják az olvasó elé mintegy példaként, így olvashatunk a dolgos jezsuitáról⁶ vagy a nagyszombati elégiáírókról és a költészet virágzásáról a rendben.⁷ Megemlékeznek egy-egy rendtag haláláról,⁸ vagy életének más jelentős eseményéről, pl. egy kötet megjelenéséről (Tolvaj Imre zsengei⁹), egy-egy tudományos felfedezésről (Hell Miksa mágnesei¹⁰) vagy a tiszteletes kanárijának elpusztulásáról.¹¹ A jezsuitáknak nagy szerepe volt a Jézus Szíve-tisztelet elterjesztésében, az ünnep bevezetésében. Ennek az eseménynek is emléket állítanak egy versben.¹² Tudomást szerzünk a költeményekből, milyen birtokaik, kertjeik, anyagi javaik voltak: vers született a kolozsvári szőlőskertről, melyet vihar tépázott meg, a kolozsvári nemesi konviktus

korlata a jezsuiták győri tanárképzőjében (1742–1773), Irodalomtörténeti Közlemények, 1980, 469–485.

⁴ Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár MS. C. 525. [A továbbiakban: Kolozsvár].

⁵ Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 118 D 12, 118 E 1, 118 E 19, 120b A 3, 120b A 9. [A továbbiakban: Pannonhalma].

⁶ FEKETE Martinus, *Operariis Societatis J. Panegyris*, 1767, Pannonhalma 120b A 3. 12v–15v. (A versek őrzőkötetének meghatározásakor nem a kötetek címét használom, mivel azok vagy nincsenek, vagy túl terjedősek, hanem azt, hogy ma hol őrzik. A pannonhalmi kéziratok esetében pedig jelzetet is adok.)

⁷ SZÉKELY Stephanus, *Elegia in laudem Elegiographi nuper Tyrnaviae editi*, 1766, Pannonhalma 120b A 9. 64–70; KORBÉLI Antonius, *Elegia qua demonstratur Societate Jesu semper viguisse Poesim*, 1763, Pannonhalma, 118 E 19. 209v–212v.

⁸ pl. KUN Ignatius, *Epicedion P. Josepho Apponyi in castris ad Schweidnitzium est charitate adversus proximum defuncto*, 1758, Pannonhalma, 118 E 1. 368–374.

⁹ BONYHÁDI Ignatius, *Elegia de 2dis Primitiis P. Emerici Tolvaj*, 1773, Pannonhalma, 118 D 12. 116r–118v.

¹⁰ [N. N.], *Poema de Magnete P. Maximiliani Höll*, 1763, Pannonhalma, 118 E 19. 241v–242r.

¹¹ SZEGEDI Johannes, *Epicedion canariae reverendi patris regendi*, 1768, Kolozsvár, 181–187.

¹² BARTA Stephanus, *Elegia de inducendo Festo Sanctissimi Cordis Iesu*, 1766, Pannonhalma, 120b A 9. 57–61.

kertjéről egy leíró költeményt olvashatunk, de arról is értesülünk, milyen javakkal bírt a győri kollégium.¹³ Ez utóbbi verset igen érdekes lenne összehasonlítani egy korabeli leltári jegyzékkel, illetve azzal a néhány évvel későbbi verssel, melyben a római szeminárium dolgait veszik sorra.¹⁴

A rend életében fontos szerepet játszott a tudományos élet, ennél fogva ez a téma a költemények közt is előkerül. Elégiában ünneplik a matematikát.¹⁵ Csodálatos átváltozásként (metamorfózisként) mutatják be, hogy Nagyszombatban a kollégium szárazmalma új ebédlővé vált, a vargák és zenészek lakása pedig matematikai múzeummá és csillagvizsgálóvá alakult át.¹⁶ A csillagvizsgáló építése igen jelentős esemény lehetett, mert további költeményekben is megjelenik.¹⁷

A vizsgált versek jelentősebb része a Győrben tanuló diákok tollából került ki, így nem kell csodálkoznunk azon, hogy a győri élet érdekesebb alkalmi szintén témává váltak. Ezen belül is a jezsuiták gyógyszerháza tartogatott sok izgalmat. Egy 1764-es vers arról emlékezik meg, hogy a fent említett helyen egy múmiát találtak. Két évvel később, 1766-ban pedig mérges kígyók jelentek meg ugyanitt.¹⁸ Ezeket az eseményeket azonban hiába kerestem a fennmaradt *Diariumban*,¹⁹ nemcsak az adott években, de jó néhány évvel visszamenőleg sem találtam. Ez nem jelenti azt, hogy kitalált eseményekről van szó, mivel a *Diarium* több évben igen szűkszavú, és csak az egyházi vonatkozású eseményeket jegyezték föl. Ugyanakkor az is megeshet, hogy jóval korábban került elő az a múmia. Erre abból a szempontból is jó lenne választ kapni, hogy közelebből megismerhessük a költészetoktatás témaválasztási mikéntjét.

¹³ LESTYÁN Martinus, *Elegia quo deplorantur vineae Claudiopolitanae per frigora et ventos excussae*, 1768, Kolozsvár, 191–195; SZABÓ Franciscus, *Elegia quo describitur hortus Convictus Nobilinus suburbanus*, 1772, Kolozsvár, 377–380; ABEGG Antonius, *Poemation de Patre Missionario in bona Collegii Iaurinensis inducto*, 1755, Pannonhalma, 153–160.

¹⁴ PETZ Josephus, *Elegia de rebus seminarii Romani in foro agonali divenditis*, Pannonhalma, 118 D 12. 103v–105v.

¹⁵ ABEGG Antonius, *Epistola Elegiaca Philosophiae Iaurinensis ad Divam Mathesim, qua ejus opem sibi deesse queritur*, 1755, Pannonhalma, 118 E 1. 147–153.

¹⁶ KRECSMÁRI Joannes, *Methamorphosis Xylotbecae antiquae in novam Bibliothecam Collegii Academici Tyrnaviensis, qua occasione mutatur etiam Pistrinum Collegii in novum Triclinium, sutorum et Musicorum habitatio in Musaeum Mathematicum, et Speculam Astronomicam*, 1761, Pannonhalma, 118 E 19. 148r–151v.

¹⁷ pl. VERNEDA Franciscus Xaverius, *Epistola Elegiaca qua Mathesis Cassoviensis gratulatur Mathesi Tyrnaviensi de specula astronomica*, 1755, Pannonhalma, 118 E 1. 160–166.

¹⁸ RAUSCH Franciscus, *Poemation de mumia apothecae Collegii Iaurinensis illata*, 1764, Pannonhalma, 118 E 19. 267r–268r; HARSÁNYI Stephanus, *Poema de cura viperarum in Apotheca Nostra*, 1766, Pannonhalma, 120b A 9. 104–107.

¹⁹ Az eredeti kézirat a Győri Püspöki Könyvtárban található, mikrofilmen: OSZK FM1/ 2960.

A Jézus Társaság missziós rend. A versek által felölelt időszakban a dél-amerikai misszió kavart nagy port az egyházi és a politikai életben, melyben magyar rendtagok is részt vettek, közülük a nevesebbek Orosz László és Kayling József voltak. Több költeményt is olvashatunk a paraguayi misszióról, nyomon követhetjük az ottani eseményeket a hajóra szállástól az ott tartózkodáson, háborúkon át egészen a hazatérésig,²⁰ mely, mint tudjuk, jezsuita részről nem dicsőséges hazatérés volt, hanem börtön várt a földrészről kitoloncolt szerzetesekre. A börtönből kelt levelek is jó témát szolgáltatnak egy-egy epistola megírásához.²¹ A témának bőséges a szakirodalma,²² és több forrás (levél, emlékirat²³) is fennmaradt, melyek tartalmát, írásmódját szintén érdekes lenne összevetni a költeményekkel.

Hell Miksa neve és tudományos működése már szóba került, és további három versben kerül még elő neve, ami jól mutatja, milyen nagy elismertségnek örvendett a renden belül. Három, hosszú, 200-200 soros elégiáról van szó, 1768, 1769 és 1770-ből. Közülük kettő már címében is viseli Hell nevét, a harmadik egy episztola, amelyet Sajnovics János „bőrébe bújva” írt a repetens diák.²⁴ Ha az évszámokat, neveket és persze a versek címében olvasott információkat összekapcsoljuk, könnyen rá lehet ismerni, hogy a két páter vardói expedíciója a téma.

Hell Miksa császári csillagász volt Bécsben és az egyetemi csillagászati tanszék vezetője, a szakmájában igen megbecsült embernek számított. Őt bízták meg a kolozsvári, a nagyszombati (s majd később a budai és egrői) csillagvizsgáló megtervezésével. Csillagászati évkönyveket adott ki *Ephemerides* címmel, ezekben a száraz (ám pontos és precíz) számadatokon kívül népszerű értekezéseket is írt, melynek

²⁰ HEYRENBACH Josephus, *Metamorphosis Nemesis Paraquarice* [...], 1759, Pannonhalma, 118 E 19. 58r–64r; SETH Josephus, *Propempticon Sexaginta Missionariis e Societate Jesu Jussu Hispaniae regis in Paraguariam proficiscetibus*, 1761, Pannonhalma, 118 E 19. 152r–156r; PATZIER Michael, *Soteria pro recuperanda valetudine R. P. Josephi Kössler sed n. diva ob mortem illius, quae interea conreuta est*, 1771, Pannonhalma, 118 D 12. 35r–37r.

²¹ ARVAY Ladislaus, *Epistola P. Josephi Kayling ex carcere S. Juliani ad P. Joannem Kossler*, 1769, Pannonhalma, 120b A 3. 134r–136v; FELSZEGI Andreas, *Epistola qua P. Joannes Kossler respondet P. Josepho Kayling ad Epistolam Anno superiore datam*, 1770, Pannonhalma, 120b A 3. 180r–180v.

²² pl. BARTUSZ-DOBOSI László, *Jezsuiták és conquistadorok harca az indiánokért a XVII–XVIII. században*, Bp., Szent Gellért, [2002].

²³ Pl. ÉDER Franciscus Xaverius, *Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano*, ed. MAKÓ Paulus, Budae, typ. Universitatis, 1791. – Továbbá fennmaradtak Orosz Lászlónak misszióból hazaküldött levelei.

²⁴ PILCHMAYER Philippus, *Propempticon P. Maximiliano Höll Astronomo caesareo in Daniam Profecturo*, 1768, Pannonhalma, 120b A 3. 100v–103r; SOMOGYI Franciscus, *Elegia qua Pater Sainovics Patri Francisco Splényi iter suum ex Norvegia perscribit*, 1769, Pannonhalma 120b A 3. 140r–142v; NAGLITSCH Martinus, *Elegia, qua queritur Viennensis Uranie de diuturna absentia Patris Maximiliani Hell*, 1770, Pannonhalma 120b A 3. 175v–178r.

köszönhetően Európa-szerte híressé vált tudományos tevékenysége.²⁵ A csillagászok kiszámolták, hogy 1769. június 3-án a Vénusz bolygó át fog vonulni a Föld és a Nap között. Ennek a jelentősége az volt, hogy ha sikerül megállapítani a Vénusz Nap korongja elé érkezésének és onnan való távozásának pontos időpontját, tehát megmérni az átvonulás időtartamát, akkor kiszámítható a Nap és Föld közötti távolság. Ez az esemény lázban tartotta mind magukat a csillagászokat, mind a tudományokat pártoló gazdag urakat, királyokat is. Az átvonulás Európában csak a sarkkörön túlról volt megfigyelhető. VII. Keresztély, dán-norvég király elhatározta, hogy saját költségén expedíciót küld az átvonulás megfigyelésére a lappföldi Vardó szigetére. A vállalkozás vezetőjének Hell Miksát választotta, aki elfogadta a felkérést. Társául egykori tanítványát, Sajnovics Jánost, a nagyszombati csillagda prefektusát választotta. 1768. április 28-án indult el Bécsből a két tudós a hosszú és kalandos útra, és jó félév utazás után október 11-én értek Vardóba. Itt ideiglenes obszervatóriumot építettek, és várták az átvonulást. De hogy addig se unatkozzanak, tanulmányozták a sarki fényt, a mágnesességet, az apály-dagály jelenséget, szerencsájukre ekkor még holdfogyatkozást és üstököst is megfigyelhettek. És figyelték az ott élőket, történelmüket, vallásukat, nyelvüket. Az itt gyűjtött anyag alapján írta meg Sajnovics a lapp-magyar nyelvrokonságról szóló értekezését.²⁶ Az átvonulást sikeresen észlelték, és a korban legpontosabban számították ki a Nap–Föld távolságot, mely elég közel áll a mai hivatalos számhoz. 1770 augusztusában értek vissza Bécsbe.²⁷

Ezek a tények, melyek az alapanyagot szolgáltatták a versekhez. A három vers pont abból a három évből való, mikor a két páter Vardóban tartózkodott, és ez jól mutatja, hogy a költészetoktatás odafigyelt az aktuális eseményekre, ezzel is azt tanították, hogy kell alkalmi költeményeket írni. 1768-ban az induláskor egy búcsúverset, ún. propempticont írnak Hellhez, melyben sok szerencsét kívánnak neki a hosszú úthoz és a vállalkozás sikeréhez, 1769-ben megemlékeznek az utazásáról, 1770-ben pedig visszavárják. A második és harmadik vers érdekes kérdéseket vet fel. Például: honnan és hogyan értesültek a diákok vagy vezető tanáraik arról, hogy milyen útjuk volt Sajnovicséknak? Vagy ők találták ki az elégia tartalmát? Érdeemes-e forrást keresni? Mindkét atya levelezett itthoni rendtársakkal, Sajnovics

²⁵ *Ephemerides astronomicae anni [...] ad meridianum Vinodobensem*, Bécs, 1757–1793.

²⁶ SAJNOVICS Joannes, *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse : Regiae Scientiarum Societati Danicae praelecta Hafniae [...]*, Hafniae, Typ. Orphanotrophii Regni, [1770]; Ua., Tyrnaviae, Acad., 1770.

²⁷ HEINRICH László, *Az első kolozsvári csillagda*, Bukarest, Kriterion, 1978, 28–43; LAKÓ György, *Sajnovics János*, Bp., Akadémiai, 1973, 19–36.

naplót is vezetett, mely értelemszerűen vele együtt érkezett haza, tehát ez az 1769-es vers forrásaiból biztosan kizárható, de lehetséges, hogy az 1770-esből is. Noha a győri repetensek versei nincsenek hónapra dátumozva, csak az évszámokat tudjuk, a kolozsvári anyag pontosabb időmeghatározásai alapján azt mondhatjuk, hogy az előadásra/bemásolásra szánt verseket általában a tavaszi, kora nyári hónapokban írták (eltérés persze mindig található). Akkor viszont az 1770-es vers forrása sem lehetett a napló, mert Hellék augusztusban értek haza. Maradnak tehát a levelek. Sajnovics 11 levelet küldött haza Splényi Ferencnek Nagyszombatba.²⁸ Végigolvasva a két elégiát és velük párhuzamosan a leveleket megdöbbenő, hogy a versek mennyire átveszik a levelek témáját, képanyagát, sőt a Sajnovics újáról szóló elégia határozottan egy, az 1768 augusztusában Nidrosiából küldött levélre megy vissza, szinte annak disztichonos formává való átalakítása. Tehát ismerték Sajnovics leveleit. Arra utaló adatot nem találtam, hogy ezek a levelek nyomtatásban megjelentek volna a korban. Inkább arról lehet szó, hogy Splényi, miután a leveleket kézhez kapta, értesítette a rendtársait azok tartalmáról, vagy másolatban tovább is küldte azokat. (Egy ilyen másolat lehet a Széchenyi könyvtárban őrzött kézirat.)

Nézzük először az 1770-es verset, majd bővebben az 1769-est. Az elégiában a bécsi Uránia panaszkodik, hogy Hell Miksa milyen rég eltávozott onnan, a siralmakat a költő a megszemélyesített csillagvizsgáló szájába adja, aki igazán barokkos körmondatokban cifrázza azokat. Megjelennek itt az olümposzi istenek és számos más mitológiai alak és csillagkép, de a hosszú vers lényege mégis röviden összefoglalható: Uránia fájlalja, hogy Hell oly rég távol van, noha tudja, mekkora dicsőség ez a vállalkozás, mégis félti, hogy milyen veszedelmekkel (fagy, hajótörés) kell szembenéznie hosszú útja során a páternek. Szerencsés és mihamarabbi viszontlátásért könyörög. A vers végén azonban nem számol be a hazatérésről, tehát ez is alátámaszthatja, hogy még a két páter megérkezése előtt született a vers. Az elégia írója bizonyosan ismerte a levelek tartalmát, és noha az egyes eseményekre csak érintőlegesen utal, mégis könnyen azonosítható, honnan vette azokat. Egy konkrét példa: „Láttam én, hogy méltósága feladásával hajóról üdvözölte ő [a dán király] ezt a nagy férfit”²⁹ – olvashatjuk az elégiában (149–150. sor). Ez az 1768. június 5-én kelt levélben Herman Ottó fordításában: „Történt első nap [Lübekben], hogy az ebéd befejeztével Hell és én a királyi kertben, mely folyam mellett van, sétálgatánk, midőn véletlenül egy ladikot pillantunk meg, melyet egy úrfi egymaga

²⁸ Ezek ma egy kötetbe összemásolva: *Litterae intuitu observationis transitus Veneris per discum solis die 3 junii 1769 Vardhusi in Dania peractae*, 49 f. OSZK Fol. Lat. 4095.

²⁹ Vidi ego deposita cum majestate salutem / De navi tanto diceret ille viro.

minden kíséret nélkül hajtott; köszöntöttük, az könnyeden elsurrant; mi a testőrség valamely tisztecskéjének tartottuk, midőn ő a ladikkal megfordul és fennszóval így kiált felénk: „kik magok?” Ekkor kétes sejtelem alatt, vajon nem-e ez a király, hallgatánk, megújítja kérdését, egyúttal felegyenesedve a hajóban, rendjelt és ruháján a királyi csillagot láttuk meg és a királlyal találtuk magunkat szemközt, mire Hell így szól: „Felséges uram! én a császári csillagász vagyok Bécsből és legalázatosabban lábaihoz borulok”. Viszont a király: „ah, Hell atya” gyorsan üdvözölve bennünket, távozott.”³⁰

Az 1769-ből származó episztola párja az 1768 augusztusában, Nidrosiában (a norvégiai Trondheimben) kelt levél. Mindkét mű az utazás kezdeti szakaszáról számol be, az indulástól Trondheim városába való megérkezésükig. A kötelező levélformulával indít mindkettő, aztán a napot nevezik meg, melyen útra keltek: az elégia – szabad fordításban – így határozza meg: „Az a nap, ami látta, hogy a bűn nélkül Jézust szülő gyorsan ment egyszerűttjével Erzsébet rokonához, hogy hírül adja áldott állapotát.” A levélben kevésbé költőien csak ennyi áll: július 2-án, mikor Mária meglátogatja Erzsébetet (azaz Sarlós Boldogasszony napján).³¹ Érdeemes lenne pontról pontra végigvenni az utazást, de most csak további két esemény álljon itt szemléltetésként.

Közismert Bahus vára Norvégiában, de számunkra még emlékezetesebb bajainkról. Itt a magas sziklaszirtre semmilyen ellenségnek nincs bejárása, mert minden oldalról víz veszi körül, ez a hely látta, hogy a szívünk reszketett a nagy félelemtől, mert ahogy megpróbáltunk átkelni a zúgó folyamon, majdnem elsüllyedt sajkánk a habokban. Hogy milyen volt lelkem és mit gondoltam? Hüen írom le, ha ezeket mondom: Meghalunk! – kiáltottam először [...]³²

A levél ezt így fogalmazza meg:

³⁰ HERMAN OTTÓ, *Az északi madárhegyek tájáról*, Bp., Természettudományi Társ., 1893, 523; *Litterae intuitu observationis transitus Veneris...*, i. m., 11r–v.

³¹ Illa dies, quae Iessaeam sine labe Parentem/ Natali celerem vidit abire solo. – Die 2a Julii cum Maria Elisabetha visitante.

³² 93–104. sor: Est Arx Norvegae sat nota Bahusia terrae/ Limes, at est nostro notior illa malo./ Haec nulli cessura hosti rupi insidet altae,/ Quam Trollheta suis undique cingit aquis./ Iste locus tremulas nos vidit ad aethera palmas/ Tendere, prae nimio corque micare metu./ Namve ubi tentamus rapidum transmittere flumen,/ Paene ruinosam merserat unda ratem./ Quem mihi tunc animum, quamve arbitrare fuisse/ Mentem? Constat si tamen illa sibi./ Occisimus, prior exlamo, mea verba sequuntur/ Mox reliqui, dubiis ars stupet ipsa malis.

Bahusnál igen magas és széles volt a folyam vize, melyen romlatagul ácsolt, a tehernek nem elégséges járó művel kellett volna átkelnünk. Már a folyam közepén mindenütt víz tolt be a kompba, a hajó lassanként süllyedni kezdett s már-már egy lábnyinál mélyebben álltunk a vízben, midőn szerencsésen a parthoz vergődve és a terhes kocsitól a hajót megszabadítva, a hajóművet megmentettük, mely ha még húsz lépésnyire a parttól lett volna távol, mindannyian elmerülünk, amint ez pár hó előtt e helyen egy földműves társasággal megtörtént, mely marháival együtt odaveszett.³³

Jól megfigyelhető ebben a részletben, hogy a vers nem pusztán átvette a levélben leírtakat, hanem érzelmi töltettel is ellátta azokat. Ez a bahusi kaland egyébként említésszerűen az 1770-es versben is megjelenik.³⁴

A másik részlet reprezentálja, hogy a két atya megbecsülése a nekik juttatott eszközökön is megmutatkozott. A versben:

Nehéz szekerünket könnyű fogatok váltották fel, ezeket franciául carriolnak mondják. Hét ilyen carriolnak [am. chariot – Sz. V.] hívott kocsink volt, kettőnknek egy-egy, holminknak öt. Kétkerekű volt és lágy posztó az ülésnek, kettős rúd tartotta az odafogott lovakat. Höll, amin utazott, igen gazdagon sárga arany színű festett rózsákhoz volt hasonlítható. De ami nekem jutott, méltán harcolhatott az új tavaszi zöldességgel, amely a leveleken szokott lenni.³⁵

A levélben ez így hangzik:

[...] ezek [rugós kocsik és társszekerek] helyébe számunkra úgynevezett repülő csézát (chaise) készítettek, melyet cariolnak neveznek; áll pedig ez az egy tengelyű, kétkerekű szekérmű egy-egy személyre való kényelmes ülőhelyből, mely elé két rúd közé egy ló van fogva, ez hordja és húzza is a cariolt. Hell pateré vörösre mázolt, arannyal ékesített volt és 60 tallérba, az enyém zöld színre festve pedig 50-be került; podgyászunk öt, karn nevű két

³³ HERMAN, 30. jegyzetben *i. m.*, 526; *Litterae intuitu observationis transitus Veneris...*, 30. jegyzetben *i. m.*, 16r–v.

³⁴ Cum legerem ut tumidis fueris prope mersus in undis [...].

³⁵ 129–138. sor: Successere leves onerosis curribus axes,/ Carriol his nomen Gallica lingua dedit./ Septeni fuerant nobis hoc nomine carri,/ Nos gemini, pondus quinque tulere suum./ Binae cuique rotae, mollique sedilia panno./ Fulva duplex incutum, pertica clausit equum./ Höll, quo vectus erat, fulvo ditissimus auro/ Par poterat pictis esse colore rosis./ At mihi qui datus est dignus certare virori/ Vere novo in foliis qui solet esse, fuit.

lovasszékerekre rakatott. Julius 18-án kivonultunk Krisztianiából. Valóságos ünnepélyes kivonulás volt ez, hasonló egy csillagász diadalmenetéhez.³⁶

A vers itt elhagyja a száraz számadatokat, inkább a díszítést cifrázza még egy kicsit, mely szintén a költői beszédmód sajátja. Nem véletlenül szerepel hosszabban a levélből vett rész, mint ahogy az elégiából vett leírás megkívánta volna: „Valóságos ünnepélyes kivonulás volt ez, hasonló egy csillagász diadalmenetéhez.” A versben itt nem szerepel ez a mozzanat, ám más helyeken megemlíti ehhez hasonló diadalmenetet. A városokba érkezésükkor és onnan való távozáskor emberek tömege kíséri őket éljenezve, vacsorameghívásokat kapnak, hangversenyt szerveznek tiszteletükre és a látogatók egymásnak adják a kilincset szálláshelyeiken – protestáns országokban így éljeneztek két jezsuitát.

Az itt felsorakoztatott példák jól mutatják, hogy a jezsuita költészet szerette a hétköznapi témákat, de a rend életében a kimagasló eseményeknek is méltó emléket állítottak, akár versek sokaságával is. Hisz a rendi hétköznapiak része volt a nagy rendtársak emlékezetes tetteiről való beszélgetés, mely állandó érdeklődésre tartott számot.

Monks' life as mirrored in Jesuit school poetry

The Jesuit order considered teaching how to write occasional poetry in Latin important in their secondary schools as well as in the so-called *repetens* classes. The students versified the monks' scientific trips, described the buildings, the feasts of the order, the establishment of a new library or observatory. This essay analyses how the students commemorated the characteristically Jesuit people, events and places. They wrote poems about the toiling Jesuit monk, the elegy-writers in Nagyszombat, scientific discoveries or new books. There are some poems about the birthday or death of monks or missionaries in South America. We can follow Miksa Hell, the famous astronomer on his trip to Vardoe, where he could observe the Venus. His attendant and friend János Sajnovics sent home a lot of letters about their trip and activities. Jesuit students used these to write their poems. It is interesting to see how a poem was born out of these things and events.

³⁶ HERMAN, 30. jegyzetben *i. m.*, 527; *Litterae intuitu observationis transitus Veneris...*, 30. jegyzetben *i. m.*, 17r–18r.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Esterházy Imre hercegprímás aranymiséje (1738) *

Esterházy Imrét 1688. január 14-én, Remete Szent Pál ünnepén szentelték pappá a máriavölgyi pálos templomban.¹ Aranymiséjét állandó betegsége (főleg köszvénye) miatt 1738-ban az évfordulón nem tarthatta meg, erre többszöri halasztás után 1738. július 27-én Pozsonyban került sor. Az előkészületekről és magukról az eseményekről több forrásból tájékozódhatunk: Ordódy János primási titkár leveleiből,² a primás világi titkárának, Gerhard Cornelius Drieschnek levélfogalmazványából,³ Driesch Philipp Ludwig Sinzendorff-fal folytatott levelezésének kiadásra előkészített kéziratából,⁴ Driesch aranymiséjéről közzétett *Narratio historicájából*⁵ és annak kézíratos másolatából.⁶ A prózai leírást megverselte Révay József túróci főispán.⁷ Schmitth Miklós összefoglalása húsz évvel az események után látott napvi-

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport vezetője.

¹ Esterházy Imre életének és tevékenységének forrásokkal alaposan dokumentált feldolgozása: KOLTAI András, *Császárhű, bőkezű remete: Esterházy Imre hercegprímás*, Limes, 2005/3, 5–19. Életének áttekintései: Nicolaus SCHMITTH, *Archi-episcopi Strigonienses, pars II*, Tyrnaviae, 1758, 194–217; MESZLÉNYI Antal, *A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707–1945)*, Bp., Szent István Társulat, 1970, 50–74.

² *C. Emerici Esterházy Primatis Hungariae Commercium litterarium per secretarium Josephum Ordódy, 1730–1740*, OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 1659. (A továbbiakban: *OrdódyEpist*)

³ Gerhard Cornelius Driesch levélfogalmazványai, Oct. Lat. 681/1–20. A most számunkra érdekes 1738. évi levelezés a 9. kötetben található. (A továbbiakban: *DrieschEpist9*)

⁴ *Epistolarum libri IV ad [...] Philippum Ludovicum Comitem Sinzendorffium [...] Eminentissimum Sacrae demum Romanae Ecclesiae purpuratum simulque [...] S. R. I. principem ac Vratislaviae*, OSZK, Fol. Lat. 1649/3. (A továbbiakban: *DrieschSinzendorff_3*)

⁵ [Gerhard Cornelius DRIESCH], *Quinquagenalia Sacerdotii sive Annus post acceptum Sacerdotium Quinquagesimus a [...] S. R. I. Principe Emerico Esterházyo [...] Archi-Episcopo Strigoniensi, Primate Regni Hungariae*, VI. Kalendas Sextilis Anno 1738, Pisonii apud Quados in Collegiata Ecclesia Divi Martini celebratus, s. l. (1738). 4r., 27 p.

⁶ *Quinquagenalia Sacerdotii sive Annus post acceptum Sacerdotium quinquagesimus [...]*, Túrócszentmárton, Szlovák Nemzeti Könyvtár, Rukopisy historických knižníc Slovenska, RHKS 1943. A kézirat feldolgozása: Katarína CHMELINOVÁ, Radoslav RAGAČ, *Päťdesiate výročie kniazstva Imricha Esterházyho: Niekoľko poznámok k takmer zbudnotej-barokovej slávnosti v Bratislave*, Orbis artium, K jubileu Lubomíra Slavíčka, Brno, 2009, 521–537.

⁷ RÉVAY József, *Iterum sacerdos sive Celsissimus et reverendissimus [...] Emericus e comitibus Eszterházy, archi-episcopus Strigoniensis [...] annum sacerdotij sui iubiloem Calendis sextilibus anni post [...] 1738 solenniter recolens et in gratiarum acceptarum tessera*. A kézirat lelőhelye: Esztergom, Főegyházmegei Könyvtár, Coll. I. 45(17).

lágot.⁸ Egy-egy részletről egykorú nyomtatványok és kéziratok is beszámoltak. Az aranymisére a primás és kísérete a várfalon kívüli primáskertből érkezett. Krisán János városi írnok Szent Mihály kapunál mondott üdvözlő szavakat.⁹ A dómban a primást Waismayr József köszöntötte, bizonyára jóval rövidebben, mint beszédének nyomtatott változata.¹⁰

Január 22-én Friz András *Zrínyi* című darabját adta elő a rétorok osztálya a pozsonyi jezsuitáknál. Esterházy Imre ekkor nem tudta megtekinteni az előadást, amelyet nyár végén az érsekkertben a járványos idő miatti tiltakozások ellenére megismételtek,¹¹ aztán a primás parancsára a mű nyomtatásban is megjelent.¹² Májusban németül adtak elő az orsolyitáknál a primás aranymiséjére szánt oratóriumot.¹³ A primás zeneszeretete köztudott volt, orsolyitáknál tett látogatásaira általában magával vitte zenészeit is.¹⁴ Az aranymisére készített alkalmi kiadvány Mack

⁸ SCHMITTH, 1. jegyzetben *i. m.*

⁹ Joannes KRISAN, *Publicus applausus quo celsissimum principem Dominum, Dominum Emericum e Comitibus Esterhazy, archi-episcopum Strigoniensem [...] qua transacto sacredotii quinquagesimo Jubilaeo anno, secundas primitias celebrantem Amplissimus Liberae, Regiaeque Civitatis Poseniensis senatus perorante D. Joanne Krisan, dictae Civitatis Ordinario Notario ad portam S. Michaëlis intime venerabatur, die 27. Julii 1738, Posenii, typis Mariae Magdalenae Royerin, Viduae, 4r, 4 ff.*

¹⁰ Joseph WAISMAYR, *Trost- und Freuden-Rede an die Schaaf von ihrem Ober-Hirten, dem Hochwürdigsten des Heiligen Römischen Reichs Fürsten und Herrn Herrn Emerico aus denen Grafen Esterhazy de Galantha, Ertz-Bischoffen zu Gran, und Primate des Königreichs Ungarn, etc. etc., als einem Jubel-Jährigen grossen Priester. Wie Seine Hoch- Fürst- und Ertz-Bischöfliche Gnaden zu Preßburg bey St. Martin dem Allerhöchsten Gott die zweyte Erstlingen Ihres höchst. geseegneten fünfzig-jährigen Priesterthums aufgeopffert haben, Presburg, Royer, 1738, 2r, [24] pp.*

¹¹ *DrieschSinzendorff_3*, nr. 203.

¹² *Zrinus ad Sigethum*. Acta in aula [...] Primatis Hungariae [...] XI. Cal. Feb. Anni 1738. a rhetoribus Poseniensibus, deinde ejusdem jussu et impensis typis data, Posenii, Typis Mariae Magdalenae Royerin, Viduae. – Kiadása: *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)*, s. a. r. ALSZEGHY Zsoltné, CZIBULA Katalin, VARGA Imre, Bp., Argumentum–Akadémiai, 1992 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 4/1), 211–248.

¹³ *Der Preys der Gottseligkeit so zu unterthänigster Befrohlockung des von dem [...] Emerico [...] Esterhazy [...] hochfeyerlich begangenen priesterlichen Jubilaei [...] durch die WW. FF. Closter-Frauen der Gesellschaft der H. Ursulae in Pressburg den May [...] des 1738sten Jahrs vorgestellt worden, Preburg, 1738, Royer, 4r, [12] pp.* Példány: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. II. 80(3). – A szövegkönyvvel más alkalommal foglalkozom.

¹⁴ Ladislav KAČIČ, *Kapela Imricha Esterházyho v rokoch 1725–1745*, Musicologica Slovaca, 5, 2014/2, 189–254; SZELESTEI N. László, *Gerhard Cornelius Driesch, Bél Mátyás és Esterházy Imre primás = Sz. N. L., Eszmék és arok a 18. századi Magyarországról*, Bp., Universitas, 2010 (Historia Litteraria, 26), 87.

Máté városi lelkész kronosztichonos¹⁵ és a budai jezsuiták hosszú latin hexameteres köszöntője.¹⁶

Esterházy Imre mozgékony és művelt világi titkárának, Gerhard Cornelius Drieschnek levélfogalmazványaiból folyamatosan tájékoztatást kapunk a prímás súlyos betegségről, állapotának változásairól. 1737 év végén jobban volt, de tekintettel a hideg időjárás nehéz elviselésére, aranymiséjének nyári megtartását tervezte. Driesch már megrendelte az alkalmi érmet, leírása szerepel egy Sinzendorff bíborosnak küldött levélben,¹⁷ annak tetszését megnyerte.¹⁸ A prímás környezetének véleménye megoszlott az ünnepség nyárra toléása kérdésében. A prímás hajlott az ünnep mielőbbi megtartására.¹⁹ Papjai, a pozsonyi kanonokok és a városi ható-

¹⁵ Mathaeus MACK, *IV/bII Lari ex VetVstlorI EsterhazIano De Galantha sangVIne proDIens saCerDor,* [Posonii, 1738.]

¹⁶ *Applausus poeticus festis honoribus Celsissimi ac Reverendissimi Sacri Romani Imperii Principis Emerici e comitibus Eszterházy de Galantha [...] Ecclesiae Metropolitanæ Strigoniensis archi-episcopi [...] dum communi cleri populique gaudio jubilaens sacerdos Posonii solemnem Deo litaret hostiam, devotissimo affectu dicatus ab archi-episcopali Collegio et Academia Budensi Societatis Jesu. Budae, Nottensteinin, (1738), 2r, 5 ff.*

¹⁷ „Pontifex Strigoniensis, Herus Meus, optima nunc iterum valetudine fruitur, quin vestibus tamen adhuc suis induatur; at sedet in lecto, demissis in terram pedibus. Cogitat is, hac aestate Sacerdotii sui secularis, ubi calidior tempestas fuerit, celebrare. Hunc in finem paravi Numum, qui circa idem temporis cudetur, ac pariter distribuatur. In Adversa (ut Antiquariorum voce, in re ad eosdem spectante, propria utar) Principis imago videbitur habitu Pontificio sive supparo, id est violacei coloris amiculo (quod una dictione Graeci ἐπωμιδα exprimunt) ac Pallio suo Archi-Episcopali, ut Ecclesiastico vocabulo nuncupant, κατὰ τῆς ἐπωμιδος induiti, cum hac Inscriptione, sive Legenda: *Emericus E. C. Esterházy A. E. S. S. R. I. P. P. R. H.* Quae ita legi debet: *Emericus E Comitibus Esterházy Archi-Episcopus Strigoniensis Sacri Romani Imperii Princeps Primas Regni Hungariae.* Latus alterum, quod Aversam dicimus, Aram Accensam exhibebit, quemadmodum Illa in Numis describi Antiquis consuevit; Arae huic incubabit Agnus sine Macula; Qui est Summi Istius Sacrificii τύπος, sive figura; e Rogo, cui impositus Agnus cernetur, a sinistra tres Aristae surgentes, a dextera totidem Botri, e palmite dependentes, notabuntur; quae materia Sacrificii sint, ac Sanctissimae τριάδος, seu Trinitatis arcanum, hoc est Μυστήριον quod hic magis, quam in re alia ulla nobis testatum facere Deus voluit, una ob oculos ponant, inque memoriam revocent. Superne duo tantum circa τύπον verba haec legentur: *Sacerdos Iterum.* Quae rem ipsam, quae agetur, Quinquagenalia nempe Sacerdotii Primatis, brevissime, ut Veteribus mos est, explicabunt. In Area, sicuti nuncupant, Aversae, infra Aram, insculptus adparebit Annus, quo ista fi-ent ad hunc modum: MDCCXXXVIII. [...] Pisonii Quadorum III. Kalendas Ianuarias 1737.” *DrieschSinzendorff_3*, nr. 164.

¹⁸ „Numus pro Sacerdotii Quinquagenalibus Primatis, hujus in memoriam celebritatis cuden- dus maximopere mihi placet, utpote qui antiquitatem omnino spirat, et Vetus Latium sapit.” (1738. jan. 4.) *Uo.*, nr. 165.

¹⁹ „Metuendum profecto idem apud Primatem nobis erit, nisi a proposito suo deducatur, ut mite magis coelum, tempestatemque clementiorem expectet, prius eoquam progrediatur, ut Sacerdotii sui seculares celebret. Epistolium illud, quod ad Eundem dedi,* et cujus nuper Tibi

copiam feci, non ingratum prorsus accidisse sibi ostendit responsione sua, quam in has conjectam reperies. Timeo nihilominus, ut, quod illo mihi quaerebatur, effectum habeat, perque id a proposito suo deducatur. Nec enim cessant, qui aliud sperant, et hoc Ei conantur persuadere, sed quia palam istuc agere verentur, ne ab aliis propterea vapulent, qui tam improvida, et matura parum suggerant consilia, rem in occulto, perque cuniculos, quos deteximus, adgrediuntur; de quo quale sibi commodum sperent, aut lucrum, haud possum satis conijcere. Quod si nunc aliter fieri nequeat, in eo nobis laborandum erit, ut Augustus istam sibi celebritatem Laxemburgi deposcat, aut alibi; quom Semithurmae oblatam eandem sibi ab Primate habuerit, quam fore oppido gratam, et acceptam respondit. Quemadmodum Princeps Ipse, ab adloquio redux, eadem adhuc vespera, mihi narravit. Nuper vero, dum hoc argumento utebar, et istuc esse potius exspectandum tempus proponebam, ut ad aliud inducerem, a susceptoque consilio dimoverem, caussabantur: Perquam sibi difficiles accidere tot flexo poplite salutationes, quas praestare tamen, ad commonstrandam debitam Caesari reverentiam, oporteat. Has forte nec Imperator, si probe informaretur, ab Eodem exspectaret,** ut isti remedium excusationi facile inveniatur. [...] Pisonii Quadorum XVIII. Kalendas Februas 1738.” *Uo.*, nr. 166.

„[...] Quom de Sacerdotii Tui secularibus, quemadmodum a nonnullis acceperam, hac anni tempestate rigidissima celebrandis, Tibi, Praesul Benignissime, mentionem hesterna luce aliquam injecissem, atque ab isto Te proposito, quod subobscurum tantum cognoveram, dimovere, et abducere laborarem, ajebas: Parum id quidem Tua referre: Utrum diem aliquantulum citius Tuum obeas, an serius. Darem hoc equidem animi Tui magnitudini libenter, et constantiae, si Tibi etiamnum soli viveres. Num autem innumeris aliis idem sit aequum futurum, et Huic impietatis, Quem Tibi, prae ceteris, ad imitandum proposuisti, IOANNI EAEHMONI (Eleemosynario) id ipsum Tibi, Qui nobis omnibus perspicacioribus, iudicandum relinquo. [...] E Museo meo Pridie Divi Pauli solitudinem incolentis, seu V. Eidus Ianuarias 1738.” *Uo.*

– [A primás válasza Sinzendorfnak:] „Quod vetulus se satis vixisse profiteatur, miror. Dies quippe residui pauci, veluti parum pro nihilo, reputandi, neque anxie efflagitandi. Termino proinde, caelitus praefixo, quod me subjiciam totum, culpa vacat. Addictus semper Fr. Emericus.” *Uo.*

„** E Stryckio Comite, Sacris non initiato, sedes dabatur, quotiens Imperatoris ad adloquium veniebat; vide [...] non video, cur Sacratio Pontifici, et Huic praeterea Μητροπολιτη, ac Primati, non posset aliquid in eiusmodi ceremoniis remitti.” (*Uo.*, nr. 166.) A jegyzetek (a továbbiakban is) Drieschtől származnak.

– Sinzendorf válasza Drieschnek: „Principem, Herum Tuum, et Antistitem, sui tenacem propositi semper equidem novi, et plurimis in occasionibus expertus fui, ut minime mirer: Eundem adeo cupidum esse Sacerdotii sui Quinquagennalia, sive Annum semiseculare, celebrandi. Opto, ne hoc Ipsi noceat, nec acerbam ποδάραν aut, quod gravius, et periculosius multo foret, repressae ποδάρας συμπτώματα (quae Latini accidentia, et consequentia morbi articularis vocamus) ubi minime crediderit, parent; quod sane tam rigida, praeter morem, anni tempestate, vel maxime metuendum foret; hanc multi rhedis vecti transigunt. Expectandum erit: utrum non plures inde sint πλευριτιδες, hoc est laterum dolores, generandae. [...] Vindobonensium Augustae XVI. Kalendas Febru. 1738.” (*Uo.*, nr. 167.)

Driesch Sinzendorfnak (jan. 20.): „Quod superioribus literis Te meis, Pontifex Eminentissime, rogavi, hodie repeto: In eo videlicet uti sis, quo Excellentissimus Genitor Tuus per Imperatorem det impeditum, ne Sacerdotii sui Seculares Primas, hoc tempore celebret; ubi valetudinem, quin adeo vitam ipsam, praesentaneo esset periculo expositurus.” (*Uo.*, nr. 168.)

ság azt kérték tőle, hogy Pozsonyban mondja aranymiséjét.²⁰ Április 17-én Drieschnél már az aranymisére készített ünnepi ruházat áráról olvashatunk: közel 10.000 rénes forint.²¹ (Az aranymisére készített liturgikus öltözeteket és eszközö-

Sinzendorf válasza Drieschnek: „Genitorem Meum rebus, quae Principem, Herum Tuum, concernunt,* Caesari proferendis, ac declarandis, ex caussis, Tibi neutiquam ignotis, minime aptum judico. Quocirca de differenda Semisecularium Sacerdotii sui solemniorum celebritate Parenti Meo nec verbum feci. [...]”

„*Vide Epistolam praecedentem, et Adnotationem I. in eandem, quoque illa remittit. Ex hac etiam ratione credebatur Eminētissimus non convenire, ut Genitor Suus Imperatori de Secularibus, a Principe celebrandis, loqueretur; quia potuit Caesar aliquid cognovisse istius, quod mente propositum gerebat Primas: Excellentissimum videlicet, si statum, quod putabatur, ac dicebatur, mutaret, in Pontificatu sibi pro Adjutore deponendi. Unde ista quoque naturaliter Augusto venire suspicio debuisset: Velut inter Ipsos ita convenisset ex pacto: Ut Alter Alterius postulata fulciret, atque urgeret.” (*Uo.*, nr. 169.)

²⁰ „Non modo Collegium hocce Sacerdotum, sive Canonicorum, sed Magistratus etiam Urbicus, quosdam, e gremio suo, ablegarunt, qui Principem orarent, ut Sacerdotii Sui celebrare Seculares hac in Urbe, quae tot, ac tantis ab Eodem ornata* beneficiis, decoribusque splendet, benignissime dignetur, quod pariter, ab se factum iri, adspōdit, nisi Augustus forte aliud sibi magis placitum significaret, quemadmodum ego istam Ipsius promissionem interpreto. Hic fama spargitur, quae ad nos inde pervenit...”

„*Cognoverant: quod Collegium Tymaviense (qua in Civitate, Strigonio a Barbaris destructo, et necdum instaurato, Metropolitana sedes hodieum construitur, atque servatur, ampla ibidem Curia, pro habitatione Pontificis Μητροπολιτης, exstructa) Primate supplicasset, ut in Ecclesia ibidem Urbica (quae παροιχια est) qua interim utuntur, in quaque Sacris operari tantisper, dum in Matricem, restituantur, Ipsis conceditur, sui celebrare Sacerdotii Quinquagennalia dignaretur. Quare et Ipsi, nihil amplius esse cunctandum rati, accesserunt ad Eundem supplices, et exponentes: Ut ab Hac Urbe, quam ita foris, et intus multis aedificiis ornasset, in qua constanter habitaret, ac proprium insuper Collegium suum numeraret, non recederet; sed isto etiam honore adficeret.” (*Uo.*, nr. 170.)

- „Quo tempore sit Sacerdotii Sui Seculares celebraturus Primas incertum adhuc mansit, locum licet, nempe Pisonium, nuper jam destinaverit, nisi Caesar aliud jussit. [...] Pisonii Quadorum Idibus Februi 1738. (*Uo.*, nr. 174.); Pisonienses Matronae omnes, tamdiu apud Memoratum Antistitem Meum perorarunt, ac supplicarunt, ut Ipsis denique promiserit: Sacerdotii sui seculares in Urbis totius oculis, ac luce, celebratum publice ab se iri. Pro quibus nunc omnia parantur. [...] Pisonii Quadorum pridie Nonas Martiales 1738.” (*Uo.*, nr. 178.)

²¹ „Ornatus ille quo Pontifices aequae, ac reliqui a Sacro futuri Ministerio, induentur, ubi Primas, Herus Meus memoriam Sacerdotii ante Lustra X. accepti, repetet. IX. ac prope X. numum, (quos Florenos Rhenani nuncupant) millibus consistit. Quicquid Primae Nobilitatis in hac vicinisque regionibus degit, huc tunc temporis confluet. Ad Arae Cornua, in qua jacebit Agnus, Qui in Numo, Quem ista cudi occasione faciemus, exhibebitur, ut significatum nuper a me Tibi, Pontifex Eminētissime, fuit, binae forsitan iterum Coronae adjicientur, ex Veterum Numis depromtae, altera Spicea, Uvarum altera. Quod inde Materia (quemadmodum de Aristis, et Botris, alimenta rogo ministrantibus, alibi quoque diximus) conficiatur, quae summo Isti Prodigio, ac Sacramento deserviat.” (*Uo.*, nr. 185.) MESZLÉNYI szerint (1. j., 72.) a dómban a Szent Márton főoltára és a két mellékoltár készítése 100.000 forintba került.

ket a primás a pozsonyi káptalannak ajándékozta, az ajándékozás alkalmából 1739-ben felvett jegyzék ránk maradt.²²)

A Klobusiczky Ferenc helynökhöz április 24-én címzett levél szerint az aranymise május végén, vagy június elején lesz.²³ Április 28-án Driesch a primás képét kérte az éremkészítéshez.²⁴ 400 érem aranyból készült.²⁵ Driesch annak tervezésekor többek véleményét kikérte.²⁶ Pozsonyt meglátogató tudós barátait az aranymise után is igyekezett egy példánnyal megajándékozni (pl. a Schöpflin-fivérek).²⁷ Május 7-én már készítették a Szent Márton templom díszítését.²⁸ Egy Bél Mátyáshoz címzett levélből kiderül, gondot okozott, hogy a primás nem szereti, ha dicsérő verset írnak róla, miként azt a minap a budai jezsuiták tették.²⁹

Május 18-án a primás Sasvárra utazott, vikáriusa azt a híresztelést is megemlítette, hogy esetleg a máriavölgyi pálosoknál, övéinél tartja meg aranymiséjét.³⁰ Má-

²² Esztergom, Primási Levéltár, AEV 968/2.

²³ „Heraus Noster seculares suos Majo primum ineunte aut Iunio ineunte celebrabit cum et arae duae minores absolvi prius, et multa praeterea alia confici adhuc debeant, quae ut recte curentur, tantum temporis deposcunt.” *DrieschEpist9*, f. 109.

²⁴ „Face[!] quaeso, ut Principis effigiem, quam exstare apud Te scio, videam, ut dijudicare possim [...]” *DrieschEpist9*, f. 151v. – „Octo cras dies erunt, quod promissum mihi numisma. Argenteum est de semisecularibus sacerdotii Principis Heri Nostri. Pergratum feceris, si aureum adjunxeris. Quare ecum pretium ut cudi plus unum possit, si alia cudantur praeterea.” [...] V. Nonas Quintileis.” *Uo.*, f. 192. – „Examinanti mihi hodie accuratius numum in seculares Principis cusum, quem ad artis factum regulas, Antiquarii certe omnes fatebuntur, et, si negaverint, iisdem monstrabitur, unum tamen occurrit, quod probare omnino non possum, paucissimis vero idem adparebit, nisi qui oculati plane fuerint hac in arte, ac vel propterea tacendum erit. Qui enim cornua ex ara tollenda significavi, capita esse reponenda Angelorum sive geniorum, ut modo pinguntur, non dixi.” *Uo.*, f. 194.

²⁵ „Numum quem his junctum deprehendes percussus in memoriam secularium sacerdotii Principis ea mente accipe, qua donatur, hoc est benevolentissima. Aureum darem, si possiderem, verum pauci admodum percussi sunt, ut nec suffecerint, puta CCCC. Ex utroque metallo tamen ut audio, adhuc aliqui percutientur, daboque operam, ut aureus offerri quoque Mosero possit.” *DrieschEpist9*, f. 205.

²⁶ *DrieschEpist9*, ff. 156, 192, 192v.

²⁷ *Uo.*, ff. 223, 235.

²⁸ *Uo.*, f. 132. (Ad Johannem Peltz)

²⁹ Bél Mátyásnak: „Putat Törökus quem ad me accersiri propterea feci, ut illi Poemata Caesaris monstrarem, haud placiturum Principi Hero Nostro, siquid in laudem suam pangeretur, cum facta nuper a Budensibus Jesuitis suppressa plane voluerit. Istud adhuc esse Tibi significandum putavi.” *DrieschEpist9*, f. 192v.

³⁰ „Princeps sumpto domi cum suis prandio hodie Sassinum concedet pietatis ergo. [...] Inde redux factus, quod ante Divini Spiritus lucem τὴν πέντηκοστήν ἡμέραν esse futurum credimuss, de secularibus sacerdotii sui certi aliquid constituetur, nisi forte, quod nonnulli ominantur in praefata Valle Mariana per festos hos ipsos dies maneat indeque Nobilitatis hujatis florem invitet ad sollemnitatem istam foris obeundam. [...] PS. Modo Principis ex Aula redeo, cognovique

jus 22-én zenészei is Sasvárra mentek.³¹ Sinzendorf bíborost Driescht tájékoztatta a prímás távozásáról,³² majd június 9-én visszaérkezéséről, egyúttal jelezte, hogy július közepe előtt nem lesz aranymise.³³ A bizonytalanságot jellemzi, hogy június 15-én Sinzendorf azt írta, hogy újságokból tudta meg, hogy már megtartotta aranymiséjét a prímás.³⁴ Egy hét múlva, június 23-án Driesch ezt cáfolta, újra megígérte a tájékoztatást.³⁵ Aztán július 28-án sok tennivalójára hivatkozva, menetetőzve számolt be a július 27-én megtartott ünnepről,³⁶ augusztus 4-én folytat-

ibidem ab ipsomet Principe, quod per festos hos dies in Valle Mariana sit substiturus. Seculares in festa Trinitatis luce celebrari debuissent.” *DrieschEpist9*, f. 142. – Ugyanazon a napon Klobusiczkynek írt levélben: „PS. Princeps Herus meus hodie Sassinum movit pietatis ergo, inde redux futurus ante την πένηκοστήν ημέραν circa Trinitatis, aut festam Corporis Christi lucem Sacerdotii sui seculares celebrabit.” *DrieschEpist9*, f. 143.

³¹ „Musici nostri die Martis praeterito bene mane omneis Sassinium concesserunt, unde hodie, ut suspicor, Princeps denuo movebit.” *DrieschEpist9*, f. 145.

³² „Princeps heri, sumto mature cum suis prandio, Sassinium concessit pietatis ergo; unde non nisi επί την πενηκοστήν ημέραν; seu post Adventus Divini Spiritus Diem, qui a Christi Servatoris Nostri Resurgentis Luce quinquagesimus reputari consuevit, abs quo nomen etiam traxit, ad nos Pisonem redibit. Festos autem Hos Dies in Valle Mariana exiget apud Suos Ἐρημιον, seu solitudinem istam, juxta Divi Pauli institutum, quod olim, ut non ignoras, et Ipse sequebatur, incolentes; quo, sicut constitutae quidem heri res erant, primum Saturni proximo ad noctem deferetur. De Sacerdotii sui Secularibus, ubi redierit, certi quoque aliquid cognoscemus. Modo interim parari universa poterunt, quae conficienda etiamnum restant, in festa Sanctissimae Trinitatis, aut Corporis Christi, quemadmodum in Ecclesia vocamus, celebritate Illorum renovare memoria decreverat; nunc forsitan ad III. Kalendas Quintileis, ubi Annua Petri, ac Pauli, Principum των αποστολων, festa recolimus, differentur. [...] Pisonii Quadorum undevicesimo Maji 1738.” (*DrieschSinzendorff_3*, nr. 192.)

³³ „Primas, Antistes Meus, a Sassinensibus reversus, ita valet, ut vix alius melius, aut sic alias valuerit. Sacerdotii sui seculares ante medium Sextilis haud celebrabit. Si nosse possem in malam istuc partem abs Te non esse accipiendum, scriberem. [...] V. Eidus Iunias 1738.” (*Uo.*, nr. 194.)

³⁴ „Post folia, res novas quae recensent, hic typis vulgata, quam legissem, inque his deprehendissem: Celebratum ab Primate, Domino, et Antistite Tuo, semisecularem Sacerdotii diem sui fuisse, miratus oppido sum: Nullam hujus abs Te mentionem fieri, nec quicquam, quid in iisdem contigerit, recenseri.” (*Uo.*, nr. 195.)

³⁵ „Quod abs Te, Princeps Eminentissime, per superiores Tuas, XVII. Kalendas Quintileis Budorgi exaratas, istic lectum in novis fuisse scribi de Sacerdotii Secularibus, ab Hero Meo hic jam celebratis, idem scito ab Illésházzy Comite huc nunciatum; Terentiano e Balneo, nec modo nunciatum; sed ipsum quoque folium, quo continebatur illud, iisdem adnexum literis a praefato Illésházzy missum ad nos esse Pisonem, ut omnibus inspicere, ac legi quiret. Aequae tamen festivitas haec aut modo praeteriit, sicuti narratur, aut multum ante Sextilem mensem, si non illo ipso, dimidia parte sui prius evoluto, est inchoanda. De quo, certius aliquid ad Te, ubi cognovero, tempore primo quoque perscribam. [...] Pisonii Quadorum IX. Kalendas Quintileis 1738.” (*Uo.*, nr. 198.)

³⁶ „Miraberis, credo, equidem, Pontifex Eminentissime: quod a tanto jam tempore nullas hinc a me literas videris; at nosse debes: Quod per X. omnino dies, Pisonio abfuerim, occupatus

ta beszámolóját, a császári követ Pálffy János tábornagy, pozsonyi főkapitány követségéről, a császár ajándékaról és Althann Mihály Károly váci püspök zenészeinek szerenádózásáról.³⁷ Az aranymiséről nyomtatásban is kiadott leírását³⁸ október 20-án küldte el Sinzendorfnak,³⁹ aki 28-án válaszolt.⁴⁰

Vindobonae in domesticis, et propriis negotiis meis. Inde reducem varia distrahebant, propter Seculares Principis adhuc paranda. Qui denique magna heri pompa, et festivo totius Urbis adplausu, celebrati fuerant. Caesaris in his Personam sustinebat Exercituum Ductor, peculiari scripto, seu Decreto Regis, ad hoc determinatus, vocatusque. Ut Is domi suae acciperetur, atque reduceretur, tota Primatis Nobilitas, cum duobus Praesulibus, Klobusiczkyo, et Forgácsio, processerat. Sacris deinde finitis, et absolutis, Ipse pariter Antistes Meus ad Eundem devectus est, gratias acturus pro honore sibi praestito. Sub ipsis autem Sacrorum solennibus murales ex Arce Pisoniensi machinae, dispositorumque, circa κομητήριον Templi, militum sclopi, ac balistae tertium explosa jucundum reddebant sonum. Purpura, et Mitris decori Pontifices Eidem adstant numero XIII praeter Sacerdotes alios, quorum facile XXX conspiciebantur, suis cuncti muniis distenti. Principem inter Illos locum tenebat Colocensis, quem Agriensis, Vesprimiensis, Vaciensis, Arabonis, alique plures ordine pulchro sequebantur. Cives in Centurias distributi, a Prima suburbii porta, usque ad ipsum Templum, perque illud alii rursus praesidiarii, ad Sacrarium, in armis stabant. Ad ingressum vero Civitatis abs Quopiam e Senatorum Numero, dictione Latina, excipiebatur; quod idem a Curione praestabatur pone majores gradus Ecclesiae; qui pulcherrime, triumphalis in morem arcus, exornati videbantur, universo Clero jam eodem progresso adstante, ac deinceps praecedente: omnibus in Templo peractis, CC minimum personae festivo recreati epulo, in horti cubiculis, atrioque fuerunt; Caesaris interim, ac Primatis, Quinquagennalia celebrantis, Musicis blandum, et suave modulantibus; qui ad noctem quoque cantum, quem Serenadam vocant, prodixerunt. Sub mensa e obstructione, memoratum ante hortum surgente, vina profluebant alba, rubraque. Numi etiam, de fenestris, in vulgus spargebantur, pro ista celebritate cusi, de quibus ad Te alias. Sermo, qui in Templo habebatur, germanus erat, Antistitis in laudem factus, quem typis pariter vulgatum vidimus. Ad Ecclesiam Nobilitas universa cum curribus suis sejugibus, bijugibusque sacris operaturum praecedebant honoris ergo. Haec fere sunt, quae Tibi, Praesul Eminentissime, significanda, de ista solennitate, putavi. [...] Dabam Pisonii Quadorum V. Kalendas Sextileis 1738.³⁷ (*Uo.*, nr. 200.)

³⁷ A primás és Althann püspök esetleges zenei ízlésbeli eltérését is felidéző levélrészlet: „Die Saturni ad noctem Pálffyus, Exercituum Ductor,* post IX. Primati, Hero Meo, Sacerdotii Quinquagennalia sui non pridem feliciter emenso, Crucem pretiosam, ex smaragdīs, et adamantibus compositam tulit, Caesareum Donum, eo solum die, per cursorem citatis equis, ad se Vindobona missum, quod perferri quidem citius debuisset; at parari ante hoc tempus plane non poterat. Heri rursum domestico in Sacello, quod instauratum ad suburbanū visitur ingressum horti, privatis operabatur Sacris Primas; pro festa vero Natae Virginis Matris luce solennia denuo celebrare meditatur, qualia similibus agi diebus consueverunt. Ab Esterházya Francisci egregie nuper exceptus, et multatus est Agriensis Pontifex. Namque, ubi, die Martis praeterito, Castris Praefectus Antistitem prandio Meum excepisset cum praecipua Nobilitate universa, quae tum hic praesens reperiebatur Pisonii, Althanius Comes, Vaciensis Praesul** suam venire Musicam jussisset eodem; qui vicino e cubiculo suavissimos prandentibus modulos facerent, Itatorum in morem; quos Princeps, aliisque omnes mirifice sibi placere commonstrarent, Ille semel, atque iterum ipsos hac sua, qua noscitur, voce stentorea interrumpit; sed quom reliqui eosdem laudare non cessarent, rogarentque continuari dulcissimum concentum, in Vaciensem ad extremum

Driesch csak a prímás halála utáni leveleiben említi, már Szepesszombatban, hogy általa támogatott piarista diákok tanárának ajánlott előadásra egy *Musica theatralis De Genoveva Sancta* című Velencében 1738-ban, Esterházy prímás újmiséjére kiadott oratóriumról.⁴¹ 1756-ban egyéb zeneművek közt ajánlotta Richwald-

debacchari, et iram convertere suam incepit, Qui eos adduci curarit. Conceptis his quidem verbis utebatur, Germanica lingua prolatis: Graf Althan wie können Sie denn so närrisch seyn, und solche Kinder Possen machen lassen? Wie müssen anheute wiederum recht lustig, und freurig seyn dem Fursten zu Ehren cui Esterházya Praefata, jam diu oculis Eundem totum hauriens, breviter, ac nervose respondit: Es bleibt halt wahr, mein Lieber Vatter, und Bischof: Sie sind, und bleiben schon der alte, das ist grob von Sinnen; vor den nichts anders, als ein dudelsack gehört. Dehinc Matronae omnes communem cum Illa caussam fecerunt. Agriensem cunctae simul adortae. Idem ante biduum narrabat: Literas ad se ex Augusta Urbe perlatas esse, quibus nunciatur: Te pariter, ac Genitorem Tuum ad Olomucensem Infulam adspirare [...] Dabam Pisonii Quadorum pridie Nonarum Sextilis 1738.”

„*Exercituum Ductor Pálffyus quia fuerat a Caesare delegatus ad Hunc Actum solennem Commissarius, quemadmodum noncupant, sic quoque missum Imperatoria ex Aula donum Ipse tulit.”

„** Carolus Michael Comes Althanius Μητροπολιτης condam Barrensis in Trinacria, quoad usque Regnum hoc Insulanum adhuc Domui subijciebatur Austriae; postea vero, ubi per Pacem Vindobonensem illud avulsum ab Eadem, ad Hispanos iterato transisset, Pontifex in Hungaria Vaciensis non modo praestanter Ipse Musicam callebat; verum domesticos ferme omnes, hac pulcherrima insignitos arte, servabat. Quod multi exemplum Proceres hodieum imitantur; ut servos vix alios inter suos recenseant, quam qui Musices periti habeantur; sic ad ministeria eosdem adhibere varia possunt, atque ita sumtibus parcut. Illorum nonnullos, praestabiles admodum, ex Italia secum advexerat, quos usque retinet, ac semper magis exercet.” (*Uo.*, nr. 201.)

³⁸ Lásd a 6. sz. jegyzetet.

³⁹ „Quia novorum nihil suppetit modo, quod ad Te mittam, his meis adnecto nuper admodum excusa prelo Descriptionem omnium eorum, quae hic acta sunt illo die, quo Primas, Herus Meus, Sui Quinquegennalia Sacerdotii hoc Anno, mense Quinctili exeunte, celebravit. Eandem Tibi credo fore non ingrattam; quando et scripti argumentum, et Auctor Illius, adeo Tibi cari semper fuerunt, suntque nunc etiam. [...] Dabam Pisonii Quadorum XIII. Kalendarum Novembris 1738.” (*Uo.*, nr. 208.)

⁴⁰ „Literas, quas XIII. Kalendarum Novembris ad me dedisti, reduci domum e venatione, mihi redditae, cum aliis multis, hodie fuerunt. Relictis tantisper ceteris, atque sepositis, non sine ingenti gaudio, et admiratione perlegi Descriptionem cerimoniarum ac pompae, Tuo erudito, et eleganti calamo concinnatam, quibus Primas, Herus Tuus, L. Sacerdotii sui Annum, tribus abhinc mensibus, exigit. Illum die sospitem ut mihi, Tibique, tum Caesari, ad Reipublicae Dii servent, ex animo, quo me in Eundem ferri non ignoras, precor, et opto. [...] Nissae Quadorum duodetricesimo Octobris 1738.” (*Uo.*, nr. 210.)

⁴¹ „Ad Patrem Henricum a Sancta Theresia Rectorem Scholarum Piarum in Fano Sancti Georgii: Quod si Musicam illam Theatralem De Genoveva Sancta confectam ad ex[...]andas in auditoribus pios adfectos, huic tempori, quo Christi Servatoris Nostri Quadraginta diale jejuni-um cruciatus, laboresque suscepta pro nobis in memoriam revocantur, maxime convenientem (oratorium vulgus adpellat) modo ad manus haberem totius nostrae Pisoniensis gratiam Nobilitatis inire, si per Vaciensium Pontificis Musicos domi suae spectanda exhiberetur. Qua re

szky György egri kanonoknak is ezt az oratóriumot.⁴² Nem sikerült azonosítani a művet.

Esterházy Imre prímás Pozsonyból július 5-én küldött meghívót július 27-én tartandó aranymiséjére a császárnak, aztán a püspököknek és káptalanoknak, továbbá Sinzendorf kardinálisnak. A császárnak július 31-én kelt levélben köszönte meg újmiséje alkalmából küldött ajándékát.⁴³

Ipsum praeterea mihi Antistitem non parum devincirem. Istuc propositum semper apud animum habui, et vel ideo post Ludovici magistri abitum continuo ante IV. minimum Lunas (puto satis mature istuc fuisse) Te Pater plurimum Venerande monui, ut curares [...] musica haec sive per imprudentiam, et oblivionem, sive meditato, ac bona voluntate alio deportata temporis remittetur. Mirum profecto foret, si intra morae spatium tantae nemo inde, ubi Magister Ludovicus alterve nunc habitant, vel ad nos in Fanum D. Georgii, vel ad vos Pisonem ad viciniam aliqua pervenissent, cui Musices istius referendae cura dari potuisset. Gratissimum hercule mihi feceris, si fueris in eo, ut ante finem Quadragesimae uti adhuc illa concedatur. De Libro, qui Authore nobis, a XXX. plus minus annis, prodivit, et inveniri vix potest amplius, pariter esto sollicitus. Muretum, qui prostat ubique, non ita requiro. Tu officii nostris, cum Tibi visum fuerit, utere vicissim, ac vale. Dabam Pisonii Quadorum V. Nonas Martiales 1738.” *DrieschEpist14*, 695. füzetben.

⁴² „Dum Octobri mense, Anno praeterito ad Collegium Scepusiense venissem, observantiam meam, studia et officia Excellentissimo Pontifici Tuo testaturus, ibidemque diebus aliquot hac ipsa caussa substitissem; adverti Musicam ab Eodem plurimum adamari. Quare domum reversus in certum quoddam illius genus (quod Oratorium artis vocabulo nuncupant, et ego condam, ubi ante XVIII. annos Quinquagennalia Sacerdotii sui celebraret Strigoniensium Praesul ac μητροπολιτης Esterházyus adferri Venetiis Hujus jussione non exiguo sane sumtu curaveram) inquisivi quod meas inter chartas idem denique repertum...” *DrieschEpist14*, f. 360.

⁴³ *EpistOrdódy*, (Fogalmazványok), f. 38v: „Invitatoriae Principis Archi-Episcopi ad 2^{das} Primitias

Sacratissime Princeps!

Fides quam servavi, et quem consumavi, cursus, coronidem, ipsum quippe senium, assecuta sunt servitutis illius, et devotionis meae; qua in omne Augustissimae Domui tempus, et cum omni vincus eram voluptate, restat: ut grandaevus hic subditus, et ad aras sacerdos vetustus, primatias quas 27^a currentis secundas lito, offeram Deo primum in caelis, in terris demum Domino meo, quorum nempe utriusque sum, vivo, et emorior totus. Suscipiant proinde me Maiestates Vestrae, Collateralemque causa mei nepotem meum, in omnem ingenitae plane pietatis suae protectionem, et memoriam. Hoc sane voto ad sacros provolutus pedes emorior Maiestatis Vestrae Sacratissimae

Posonii 5a Julii 1738.

humillimus obstrictissimus, subditus et capellanus, Fr. Emericus mp.”

f. 39: „Ad reliquos aequae invitatoriae

Aeternae sint superis grates, Annum sacerdotii 50mum de clementia Divinae pertigi misericordiae; In intimis proinde gratitudinis habeo bonorum omnium largitori optimo ad aras altissimo Redemptoris mei, et Filii sui sacrificio, vitam, quam mihi in utroque dederat homine rependisse; secundas itaque divina opitulante gratia 27° modo labentis Mensis Julii hic Posonii celebraturus primitias,* pro amicis quoque impensius oraturus,** Excellentiam Vestram demisse

obsecro, dignetur tanto operi meo gratiosa praesentia sua*** adesse, mutuumque Jubilum amice mecum in singularem canorum meorum augere et promovere consolationem. Quod dum humilis significo emorior

* Episcopis et [...] suffragiis

** Venerabilibus capitulis: Praetitulatas Dominationes Vestras paterne rogo, non graventur tanto operi meo praecibus suis adesse. Quibus persevero

*** Cardinali Sinzendorf. Dolens quod desideratissima Eminentiae Vestrae praesentia frui nequeam, emorior?

Uo.: „Sacratissime Princeps!

Deficio spiritu, nec verba suppetunt immensam illam pro condigno exaltare Benignitatem; quod me Dominus meus, senem subditorumque suorum minimum, et ipsum sane [f. 39v] Mancipium, manuali clementiae augurantis Epistola ad lachrymas ipsas consolari, et Delegato suo ex Primoribus Regni Commissario, solemnitate meam ad Aras de Novo Primitiantis adeo conspicuam, quin Augustam, propemodum reddere sit dignatus; omnibus sane intimis, quibus unquam poteram obviari orationibus, benedicens Deum pro tam inestimabili Principe, et Principem pro tam indicibili clementia, et pietate. Restat! utique Majestatum Vestrarum Divinae, et Humanae in ipsum externum perseverem gratus Spiritum meum; et *si liceat supplici memoria gravis illius causae meae*; ad sacros pedes emorior M. V. SSae

Posonii 31. Julii 1738.

humillimus obstrictissimus, subditus et capellanus, F[rater] E[mericus]?”

f. 39v: „Cardinalis Philippi Sinzendorff Suae Celsitudini Scriptae Responsoriae

Celsissime, ac Reverendissime Princeps, Archi-Episcopo et Primas, Domine Colendissime!

Dei Omnipotentis Misericordiam assiduis interpellare precibus haud omitto, ut Dilectionem Vestram, quam ad semisaecularem Sacerdotii Sui Annum Sospitem servavit, ad semisaecularem identidem Strigoniensis Pontificatus Annum Religionis Catholicae, Regis, Regni, et creditae sibi Metropolitanae et Primitialis Ecclesiae commodo et ornamento salvam perducatur, ut postquam naturam ipsam vivendi sacietate expleverit, vitae maxima cum laude gestae, proemio perfrui mereatur haud interituro. Haec me optare decet Dilectioni Vestrae plurimis nominibus, ac eo singulariter obstrictum, quod me dici semisaecularis mox obeundi certiore reddere dignata sit. Qui genuina cum observantia maneo Dilectionis Vestrae

Nissae die 15. Julii 1738.

Ad servitia paratissimus servus Philippus Cardinalis Sinzendorff?”

[...]

f. 40r: „Gratiarum actoriae Suae [Maies]tatis Sacratissimae pro transmissio Annulo occasione 2do celebratarum Primitiarum

Sacratissime Princeps!

Grandis adeo Clementia Principis stupere me non fari cogit; Pignus hoc transmissum, et tessera Caesareo Regiae Gratiae unicus mihi Thesaurus est, unicum in perpetuam memoriam subditae Domus meae ac incomparabile clenodium. Clementissime Domine! Jubeat mihi in perenne debito subdito suo, et quem nuperis professus sum, aeterno Mancipio suo, pereatque dies, quem non sanguine ipso consecrem, sacrificaturus me in obsequium, et omnia mea. Qui ad Sacros pedes stratus emorior

Posonii, 4^a Aug. 1738.

humillimus, et in perpetuum obstrictus subditus et capellanus, F. E.”

A barokk eseménysorról, az aranymiséről Driesch történeti leírást (*Narratio historica*) jelentetett meg,⁴⁴ latinul. A két-három hónap csúszást azzal indokolja, hogy az események résztvevőitől időigényes volt a tájékozódás. A mű a történesek sorrendjét követi a vendégek primás-kertbe érkezésétől kezdve. Leírja a bevonulás rendjét, annak állomásait. A menet (harangzúgás és vég nélküli sokaság közepette a Szent Mihály kapunál lépett be a városba, ahol rövid hivatalos üdvözlő beszédet mondott a városi jegyző (Krisán János). A Szent Márton templomnál, az ún. királyi kapunál állították fel a Raphael Donner és Antonio Galli Bibiena által tervezett diadalkaput, jelképekkel és emblémákkal díszesen. Sajnos Driesch csak a kapu fő feliratát közli, a jelképekről és emlémeiről külön nem szól. A hercegprimást hordszéken, díszsorfal között vitték a diadalkapun és lépcsőkön, majd a temetőn át az alsó kapuhoz, azután a művészien megalkotott Szent Márton főoltárhoz, majd az evangéliumi oldalom új, vörös bársony, aranyszegélyekkel díszített, bársonnyal és virágmintákkal erre az alkalomra készített széken foglalt helyet. Mellette kilenc kisebb, azonos színű, támla nélküli, selyemmel borított szék állt, az umbellával szemben is vörös ruhával takarták a székeket, az oltár lépcsőjét és a templom padozatának nagy részét. A nők a templom hátsó részén, a főoltárral szemben (a zenészek szokásos helyén), a bécsi zenészek és a primás zenészei kétoldalt, a kórus közelében, gerendáktól védve helyezkedtek el. A templom hajóját a papság és a szerzetesrendek töltötték meg meghatározott rendben.

Közben a primás helynöke, Klobusiczky Ferenc püspök és Forgách Pál pozsonyi nagyprépost a primás három hatosfogatú kocsijával fogadták az érkező Pálffy János császári követet, aki spanyol díszköpenyben, a templom déli kapuján, zenésző kíséretében vonult be a templomba, ahol a primás köszöntötte. Ezután mondott német nyelvű beszédet Waismayr József, a templom jezsuita szónoka. A beszéd főbb részeit ismerteti Driesch.

A primás intonálta a *Veni Creator Spiritus*-t, aztán művészi zene és szép éneklések közepette folyt a szertartás. Míse közben adott alkalmakkor nemcsak a temetőben elhelyezett puskások lőttek, hanem a várban és a városban elhelyezett alkalmatosságok is megszólaltak. A *Te Deum*ot 40 napos búcsú kihirdetése követte. Végül Pálffy János császári követ a primáshoz menvén, gratulált neki, majd az érkezéséhez hasonló kísérettel és pompával, a primás három hatosfogatával távozott.

⁴⁴ A fentebb idézett levelezés szerint 1738 októberében. A mű (és annak Túrócszentmártonban őrzött kéziratos másolata) alapján készült ismertetés: Katarína CHMELINOVÁ, Radoslav RAGAČ, *Päťdesiate výročie kráľovstva Imricha Esterházyho: Niekoľko poznámok k takmer zabudnutej barokovej slávnosti v Bratislave = Orbis atrium (K jubileu Lubomíra Slavíčka)*, Brno, Masarykova univerzita, 2009, 521–537.

Mise utánra a prímás a nemrég igényesen felújított érsekkerti palotába hívta meg a papságot és mindkét nemű nemességet, valamint a máshonnan jött vendégeit, akik egymással versengő öltözetben jelentek meg. A kisebb, 7, 8, 10 és 12 személynek terített asztalokon kívül négy nagyobb asztalt helyeztek el nemes vendégeknek. Kettőt a stukkókkal és különböző festményekkel díszített atriumban a nemesség virágjának és a klérus előkelőségeinek, felszentelt püspököknek és más nemes jövevényeknek, két E iniciálé alakúvá (a prímás nevének kezdőbetűivé: Emericus Esterházy) alakítottak. Mind a kettő 120 vendéget fogadott, közülük tízen vagy kevesebben voltak, aki ültek. 150 olyan tálcán tálaltak, melyeket az érsek címeivel, a Habsburg ház iránti hűséget és állhatatosságot feltüntető, egymással szembeni C betűk közt római VI, azaz VI. Károly császár nevével (Carolus VI. Caesar), jelképekkel és emblémákkal díszítettek. Minden jóillatú és elegáns volt. Ennyi étel elkészítéséhez az épületben található két konyha mellé egy nagyot is felállítottak a palota előtt, a különböző helyekről meghívott szakácsoknak. Volt osztrák, rajnai, mozeli, francia, tiroli és olasz, a hazaiak közül egri, soproni, budai, vágújhelyi, és mindenekelőtt tokaji bor.

A szomszéd szobában a harmadik asztalnál a klérus már méltóságba helyezett tagjai (püspökök, apátok, prépostok, kanonokok és a velük azonos rangú világiak, például tanácsosok) negyvenheten, a negyediknél harmincnyegen a különböző helyek követői, plébánosok, papok és a prímás személyzete lakomázott.

Az udvari konyhától nem messze egy fakonstrukcióból bőségesen folyt a vörös és fehér bor, a köznép is kapott belőle. Az arany és ezüst érmeket a harmadik fogás végén osztották, aztán a nép közé szórták, nemcsak emlékeztetőül, hanem alamizsnaként is.⁴⁵ Az érme egyik oldalán a prímás élethű képmása látható, ornátusban, EMERICVS E. C. ESTERHAZY A. E. S. S. R. I. P. P. R. H. felirattal, a másikon pedig oltáron égő bárány, kalással és szőlővel, SACERDOS ITERVM – MDCCXXXVIII felirattal. Az érmeiket Matthias Donner készítette. Driesch az érme alapos leírásakor saját szervező szerepéről nem tájékoztat (quidam Celsissimi Principis Aulicus).

A vendégséget művészi zene, szerenád zárta.

Augusztus 2-án futárral küldte ajándékát a császár, smaragdokkal és gyémántokkal díszített keresztet. (Ma is a Főszékesegyházi Kincstár dísze.)⁴⁶ Este Pálffy János (aki az aranymisén a császárt képviselte) a császár saját kezével írt levelét adta át Esterházy prímásnak. A levélből idézet olvasható Padányi Bíró Márton Es-

⁴⁵ Schmitth szerint (1. jegyzetben *i. m.*) az előkelők aranyérmet kaptak, a maradék ezüstérmeiket a nép közé szórták.

⁴⁶ MESZLÉNYI, *A magyar hercegprímások...*, 1. jegyzetben *i. m.*, 64.

terházy Imre fölötti halotti beszédében latinul és magyar fordításban, az idézet szerepel az *Esterházy Imre apoteozisa* című, ma Pannonhalmán őrzött képen.⁴⁷

Driesch műve végén felsorolja az aranymiséen koncelebráló egyházi méltóságokat, teljes rangjuk megadásával.

Director: Patachich Gábor, kalocsai érsek,

Püspökök: Erdődy Gábor Antal, egri püspök – Acsády Ádám, veszprémi püspök,

Althann Mihály váci püspök, Adolphus a S. Georgio [Groll Adolf], győri püspök,

Esterházy Imre, esztergomi nagyprépost és Klobusiczky Ferenc, érseki helynök, felszentelt esztergomi segédpüspökök,

Forgách Pál, pozsonyi prépost, kinevezett püspök

Bernardus Sinersberg, zágrábi nagyprépost

Első ceremóniamester: Berényi Zsigmond, felszentelt esztergomi segédpüspök,

Diaconus: Bartakovics Pál, esztergomi (Szent István mezei) prépost, kinevezett püspök,

Subdiaconus: Zichy Ferenc, vágújhelyi prépost, kinevezett püspök,

Ad librum: Majthényi Ádám, esztergomi (Szentgyörgyhegyi) prépost,

Ad mitram: Peltz János, szepesi prépost, kinevezett püspök,

Ad pedum: Banovich Pál, esztergomi kanonok,

Második ceremóniamester: Barkóczy Ferenc, iváncsai prépost, egri kanonok,

Ad lumen: Handler György püspök, egri kanonok,

Ad pallium archi-episcopale: Újvendéghy János, lipitói prépost,

Ad gremiale: Mader Antal, budai prépost,

Ad crucem archi-episcopalem: Helmár János Mihály, pozsonyi kanonok,

Ad thuribulum et naviculam: Beitel János és Márkai Károly Rudolf, pozsonyi kanonokok,

Acoliti: Majthényi László, bajmóci prépost; Franciscus Ludovicus van den Drisch, szepesi kanonok

Director planetae: Damiáni János, pozsonyi kanonok

A továbbiakban az aranymisével kapcsolatos azon kiadványokat vizsgálok, amelyek többletet adnak Driesch leírásához. Az emlékérem hátlapjának *Iterum sacerdos* feliratát választotta hosszú verses elbeszélésének címéül Révay József túróci főis-

⁴⁷ A képről: SZILÁGYI András, *Magyar főpapok apoteozisa, öt allegorikus kompozícióból álló festménysorozat*, A.66–70. Carlo Innocenzo Carbone (Scaria 1686–1775) köre, 18. század közepe = *Mons Sacer*, 996–1996, *Pannonhalma 1000 éve*, III, *A Főpátság gyűjteményei*, szerk. TAKÁCS Imre, Pannonhalma, 1996, 92–103, Esterházy apoteozisáról: 98–100.

pán.⁴⁸ Műve elején emíti, hogy prózai szöveget [Driesch művét] fogalmazott meg hexameterekben. Azt is bevallja, hogy az aranymise idején nem tartózkodott Magyarországon (patriis fueram procul exul ab oris), a prímás kettős ajándékáért (Cum tamen esse tuum duplici me munere Princeps / fecisti...), hálából írta művét. A mitológiai képekkel feldíszített leírás megemlíti a pozsonyi érsekkerti palota újjáépítését, többlet a templom bejáratánál Donner és Bibiena által tervezett diadalkapu oszlopain elhelyezett versek említése,⁴⁹ de csak a Drieschnél is olvasható felső feliratot közli.

Az érsek erényeinek (pietas, fidelitas, justitia, prudentia, fortitudo, temperantia, constantia) számbavétele mintha a diadalkapu emlémeit sejtetné, a felirat után mindig lemma áll, majd mindegyik alkalommal más formájú emblémavers.

Pietas – Lemma: Dona Deûm pietate meremur...

Fidelitas – Lemma: Regique, Deoque fidelis...

Justitia – Lemma: Florebit justus, velut altera palma...

Prudentia – Lemma: Prudentem sua fata probant...

Fortitudo – Lemma: Ipse sui victor, fortissimus esto...

Temperantia – Lemma: Fraenetque suos et temperet actus...

Constantia – Lemma: Innata suae constantia menti...

⁴⁸ A kéziratban szereplő Révay József személyét nem sikerült egyértelműen azonosítani. 1738-ban a túróci főispán Révay Péter volt. Esetleg kettős keresztnév rejlik az eltérő név mögött. Személyi adat a versben, hogy az érsek unokahúga a szerző felesége [1716-ban vette feleségül Esterházy Krisztínát]. Antal nevű fiúk 1738-ban lett a Pázmáneum növendéke, 1777-ben rozsonyói püspök lett. A szerző személyére nézve talán bizonyosabb, hogy az Esterházy Jankát feleségül vevő, az 1766-ban elhunyt Révay Józsefről van szó, a címlapon szerepeltetett comes perpetuus pedig a családban öröklődő főispánságra utal.

⁴⁹ „Nam primas quicumque tenent in carmine palmas

Hungarici Vates, variis utrinque columnas

Versibus ornarunt, mira quas arte Donnerus,

Et Bibiena duo summa virtute magistri

In designando (quorum sub Praesule primus

Alter sub magno stipendia Caesare moeret)

Formarunt, arcumque illis junxere superbum,

Cujus supremas tabulas haec scriptio signat:

SECUNDAM DIMIDIO POST SAECULO

IN HAC BASILICA

A SE MAGNIFICE INSTAURATA

DEO LITANTI HOSTIAM

PRINCIPI EMERICO ESTERHAZY

ARCHIEPISCOPO ET PATRI OPTIMO

PRAEPOSITUS CUM CAPITULO

AETERNUM GRATI'

Húsz évvel az események után Schmitth Miklós az *Archiepiscopi Strigonienses* című kötetében az aranymise másnapjára teszi a császári ajándék megérkezését (Drieschnél ez augusztus 2-án történt). Az érsek mintegy hálából Raphael Donnerrel elkészíttette Pálffy János, pozsonyi főkapitány képmását, amely az aranymisére emlékeztető felirattal került annak királyfalvi kápolnájába.⁵⁰ Schmitth azt írja, hogy a császár nem sokkal halála előtt küldött levelet a prímásnak, melyből idéz egy mondatot, valószínűleg Padányi Bíró Márton Esterházy Imre felett mondott halotti beszédéből átemelve: *Vestrae experientiae, et zelo in omnibus utiliter ulterius me confido, ac in omnibus, quae occurrere poterunt, pro mea in vos confidentia, vestram fidelem, et experimentatam opinionem, et consilia prae omnibus repetam.* (Egyébként Esterházy Imre életfolyásáról, építkezéseiről Fischer Lipót, Kelcz Imre és Padányi Bíró Márton halotti beszédei az aranymisére készült kiadványoknál jóval alaposabban tájékoztatnak.)

Az elmondott beszédek és alkalmi versek általában fennköltén szóvirágosak. Az egyházi és világi személyek által mondottak egyaránt. A különbség annyi, hogy a világiak nemcsak egyházi, hanem világi tekintélyeket is idéznek (pl. Krisán János írnok a Szent Mihály kapunál mondott rövid üdvözlő, *Justus applausus* címmel kiadott beszédében).

Abból a szempontból is érdekes átnézni a beszédeket, hogy a prímásnak mikor, milyen tulajdonságait vagy tevékenységét emelik ki. Leggyakrabban a dóm belső építkezések szerepelnek (Krisán, Waismayr, *Applausus poeticus*).

Miként láttuk, (Antonio Galli Bibiena és Raphael Donner által tervezett) művészi diadalív készült Esterházy Imrének 50 éves papi jubileumára. A sok eddig fellelt forrás közt nem szerepel ennek ábrázolása, vagy részletes leírása. Azt tudjuk, hol állították fel, és azt, hogy miként a korban szokásos volt, jelképek és emblémák díszítették (porta [...] variis symbolis et emblematicis exornata). Meglehetősen terjedelmes homlokiratát több forrás is közli. Révay József *Iterum sacerdos* című verses kéziratában a hét Esterházy Imrére alkalmazott embléma címiratában és tartalmában talán egyezik a kapun elhelyezettekkel.

⁵⁰ SCHMITTH, 1. jegyzetben *i. m.*, 206–207.

The golden jubilee celebration mass of Primate Imre Esterházy in 1738

This paper reviews the printed and manuscript sources concerning the golden jubilee celebration mass of Imre Esterházy, archbishop of Esztergom, in Pozsony (Bratislava) in 1738. The correspondence of Esterházy's secretary, Gerhard Cornelius Driesch, contains plenty of information about the preparations and the ceremony. Driesch even published a description of the events (*Quingennialia sacerdotii..., narratio historica*). A medal was made for the anniversary by Matthias Donner. The archbishop, arriving in procession, was first greeted by the town scribe. The triumphal arch, set up in front of the cathedral, was designed by Raphael Donner and Antonio Galli Bibiena. The decorations in the cathedral, the protocol and the specialities of the ceremony are known from Driesch's description. The sermon in the church was held by the German preacher of the town, then János Pálffy, captain of the city conveyed the emperor's congratulations. After the mass the archbishop gave a banquet, as usual on such occasions, in his famous and well-decorated garden palace. The emperor's gift was a cross decorated with emeralds and diamonds. The paper also presents some occasional prints and manuscripts.

T. ORGONA ANGELIKA

Pannonhalma hétpecsétes titka

A Pannonhalmi Főapátság barokk pecsétnyomói

Hazánk legrégebbi szfragisztikai gyűjteménye, a Magyar Nemzeti Múzeum Pecsétnyomó Gyűjteménye egyháztörténeti emlékekben is bővelkedik, ezért, amikor a lelkeségtörténeti konferencia 2015-ös, reprezentációs tematikájú összejövetelére készülve böngésztem a gyűjteményt, nem volt könnyű a választás. Az egyik műtárgy azonban már impozáns méretei miatt is szembeötlő: magassága a hasábos nyéllel

15 cm, a kerek pecsétmező átmérője 6,3 cm, súlya 82,5 dkg. A pecsét körirata a pannonhalmi Szent Márton Főapátságra utal: „SIGILLUM ARCHI-ABBATIS SANCTI MARTINI DE SACRO MONTE PANNONIAE ORDINIS SANCTI BENEDICTI”¹. A pecsétmezőben kettős barokk címerpajzs egyikében többalakos jelenet, másikában öt szív és a PAX szó. A pajzsok felett a sisakdísz egy főpapi jelvényekkel ékesített kerubfej. A nyél végén a használatból eredő sérülés nyomai láthatók.² (1. kép) Ez a pecsétnyomó és két másik, a pannonhalmi főapátsághoz köthető darab vált kutatásom tárgyává. Később, a vizsgálatba összességében bevont hét pecsét tanulmányozásakor fogalmazódott meg előadásom és tanulmányom címe; hogy miért, arra reményeim szerint választ ad az alábbi tanulmány.

1. kép. A Pannonhalmi Főapátság pecsétnyomója, 1768, Magyar Nemzeti Múzeum, Pecsétnyomó Gyűjtemény. Fotó: Dabasi András

¹ Am. „a Pannónia szent hegyi Szent Benedek rendi Szent Márton főapátság pecsétje.”

² Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Tár, Pecsétnyomó Gyűjtemény [a továbbiakban: MNM TT PGy] 59.1256.

A vizsgálatba bevont két másik főapátsági darab az említettnél jóval szerényebb méretekkel rendelkezik. Egyikük ovális, ezüst nyomólapja 3 x 2,7 cm átmérőjű. Átlyukasztott vastalapzat utal az egykori, ma már hiányzó fanyélre. Körirata: S(igillum) ARCHI. COENOBII. MONTIS. PANNONIAE. O:S:B †³ A pecsétmezőben az iménti, többalakos jelenethez hasonló látható. A tárgy jelenlegi magassága 6,3 cm.⁴ (2. kép) A harmadik és egyben legkisebb pecsétnyomó mindössze 1,8 x 2 cm átmérőjű ovális, ezüst nyomólappal bír. Hasábos, lefelé szűkülő nyelének vége erősen lekalapált, ez a gyakori használatra utal. Körirata: S: CONVENT(us) S(ancti): MART(ini):DE S(acro). M(onte):PANNONIAE O:S:B.⁵ A pecsétképen a jelenet egy újabb variánsával találkozunk. A tárgy hossza 8,8 cm.⁶ (3. kép)

2. kép. A Pannonbalmi Főapátság (archicoenobium) pecsétnyomója, 1722 után, Magyar Nemzeti Múzeum, Pecsétnyomó Gyűjtemény. Fotó: Dabasi András

3. kép. A Pannonbalmi Főapátság (konvent) pecsétnyomója, 1722 után, Magyar Nemzeti Múzeum, Pecsétnyomó Gyűjtemény. Fotó: Dabasi András

³ Am. „a Pannónia hegyi Szent Benedek rendi archicoenobium pecsétje.”

⁴ MNM TT PGy 59.192.C.

⁵ Am. „a Pannónia szent hegyi Szent Benedek rendi Szent Márton konvent pecsétje.”

⁶ MNM TT PGy 59.1236.

A tanulmány öt kérdést kísérel megválaszolni: 1. Mikor, milyen körülmények között kerülhettek ki az apátságból ezek a tárgyak, és hogyan lettek a múzeumi gyűjtemény részei? 2. Honnan ered és hogyan értelmezhető a rajtuk látható jelenet? 3. Honnan ered és mit jelent az 5 szív és a PAX felirat? 4. Kik pecsételtek velük? 5. Mely időszakban voltak használatban?

Az elsőre, a használatból kivont pecsétnyomók utóéletének kérdésére végleges válasz egyelőre nem adható. Múzeumba kerülésük dokumentuma lehet az a töredékes, 19. század első feléből fennmaradt pecsétlenyomat-gyűjtemény, amelynek kézzel írott felirata szerint 1831-ben a lenyomatokhoz tartozó pecsétnyomókat a pannonhalmi főapát a „Központi Múzeumnak” adta át.⁷ Feltételezhető, hogy a feljegyzés írója Központi Múzeum alatt a Magyar Nemzeti Múzeumot értette, ide kerülhettek be a használatból kivont pecsétnyomók. Talán közöttük lehettek a most tárgyalt koraujkori pecsétnyomók is: lenyomatuk nem szerepel ugyan a pecsétlenyomat-gyűjteményben, de, mivel ez töredékes, lehet, hogy korábban benne voltak. De mindez csak hipotézis, bizonyítani egyelőre nem lehet. A Magyar Országos Levéltár Nemzeti Múzeumot érintő, 19. századi iratanyagában nem szerepelnek a pannonhalmi pecsétnyomók.⁸ További támpontot nyújthatnának a bekerülés körülményeiről a Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyvei, de a tárgyakat a múzeumba kerülés időpontjában sajnos nem leltározták be, csak az 1950-es évek végén, egy általános revízió keretében került erre sor, és a származásra vonatkozó sort üresen hagyták.

A második, a pecséteken látható ábrázolások értelmezését firtató kérdés megválaszolása sem egyszerűbb, hiszen a jelenetes és a feliratos pecsétábra jelentése egyaránt évszázados vita tárgya a szakirodalomban. A többalakos jelenet megfejté-

4. kép. A hiteles behji pecsétnyomó, 13. század 2. negyede, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár

⁷ „Horum Sigillorum Typaria per Illustrissimum D. A. Abbatem anno 1831. Museo centrali tradita sunt.” Pannonhalmi Főapátsági Levéltár. Itt szeretném köszönetemet kifejezni Dénesi Tamásnak és Boros Zoltánnak a levéltári kutatáshoz nyújtott szíves segítségért.

⁸ Magyar Országos Levéltár N 24 Nádori Iratok, 494. cs. Acta Musei, Mutató.

séhez a Pannonhalmi Főapátság gyönyörű, középkori pecsétnyomója vezet közelebb minket. (4. kép) A századfordulón megjelent nagy rendtörténet tudós szerzetesei három helyütt interpretálják a régi pecsétnyomót. Egymással egybehangzó állításaikat így foglalhatjuk össze: a főalak Szent Márton, akinek lábai sárkányon pihennek; a jobb oldalon látható madár ágat tartó, repülő galamb, a pecsétmező alsó részén egy kelyhet tartó angyal térdel, bal oldalon keresztet tartó szerzetes.⁹ A leírást az eredeti műtárggyal összevetve azonnal szembeötlik, hogy a szerzők nem a régi, középkori, levéltárban pihenő darabot, hanem a megújított, 18. századi pecsétnyomót mutatták be, holott annak pecsétábrája a „nyugdíjba vonult” elődjével nem azonos. (5. kép)

Sólymos Szilvesztert is sokat foglalkoztatta a középkori hiteleshelyi pecsét ikonográfiája. A bencés történész kutatási eredményei cáfolták a korábbi Szent Márton-értelmezést. Szerinte a főalak Szent Benedek, az ábrázolás pedig Nagy Szent Gergely Szent Benedek-életrajzának epizódjait sűríti össze. A jobb oldalon az a jelenet látható, amikor Szent Benedeket a vicovarói szerzetesközösség meghívta apátjának, de a szent túl szigorúnak mutatkozott az ő romlott életükhöz képest, ezért elhatározták, hogy megmérgezik.

5. kép A megújított hiteles helyi pecsétnyomó, 1723, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár

Az egyik szerzetes mérgezett bort nyújtott a szentnek, de amikor Benedek áldását adta a kehelyre, az széttörött, így a gonosz ármány lelepleződött. A madár ebben az értelmezésben nem ágat tartó galamb, hanem kenyeret vivő holló, aki – a legenda szerint – elvitte azt a mérgezett kenyeret, amellyel egy megszállott pap próbálta megégetni Benedeket. A bal oldali alak az a Romanus nevű szerzetes, aki a szentet egy csengővel ellátott zsák segítségével táplálta a subiacói barlangban töltött idő alatt. A Gonosz mindhárom jelenetben Benedek ellen mester-

zetes, aki a szentet egy csengővel ellátott zsák segítségével táplálta a subiacói barlangban töltött idő alatt. A Gonosz mindhárom jelenetben Benedek ellen mester-

⁹ *A pannonhalmi főapátság története, 1: A megalapítás és terjeszkedés kora 996–1243*, s. a. r. ERDÉLYI László, Bp., Szent-Benedek-Rend, 1902 (*A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*, 1), 504; *A pannonhalmi főapátság története, 2: A pápák és zsinatok reformáló törekvései, 1243–1404*, s. a. r. SÖRÖS Pongrácz, Bp., Szent-Benedek-Rend, 1903 (*A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*, 2), 248; *A pannonhalmi főapátság története, 4: nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-Rend föl- oszlása és föléledése: 1535–1708*, s. a. r. MOLNÁR Szulpicz, Bp., Szent-Benedek-Rend, 1906 (*A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*, 4), 666.

kedik, a szent azonban sikeresen legyőzi, erre utal a 18. századi, barokk pecsétábrán a sárkány a szent lába alatt – vélte Sóllymos Szilveszter.¹⁰

Sóllymos atya értelmezését Marosi Ernő¹¹ és Takács Imre¹² is elfogadta, később azonban Homonnai Sarolta tanulmánya megtörte a kialakult konszenzust. Homonnai visszatért a korábbi értelmezéshez, miszerint a főalak Szent Márton. Állításának legfőbb érve az, hogy a konventi pecsétéken kivétel nélkül minden esetben a hely patrónusát ábrázolják.¹³ Későbbi tanulmányában Takács Imre, Homonnai érvelését elfogadva, revidálta korábbi nézeteit a főalakot illetően. Komoly előrelépést tett az interpretáció területén azáltal, hogy nem a már megkopott vésetű eredeti pecsétnyomót, hanem annak 1340-ből származó lenyomatát vette mintául, amelyen a vésetnek olyan apró finomságai is megőrződtek, amelyek az eredeti pecsétnyomón már kivehetetlenek. A legfontosabb ilyen részlet a kelyhet tartó szerzetes feje feletti glória, amelyből a szerzetes szentségére lehet következtetni, márpedig ez igencsak meglepő lenne egy méregkeverő esetében. A lenyomaton a madár feje feletti dicsőfény nyoma is felfedezhető. Mindezek alapján felvetette, hogy Szent Márton életének egy ritkán ábrázolt jelene, Maxentius császár lakomája lenne a pecsétkép forrása.¹⁴

A középkori pecsétnyomó eredeti értelmezésének kérdése egyelőre nem nyert biztos választ, a további fejtegetés azonban messzire vinne jelenlegi célunktól, vagyis a barokk pecsétnyomók ikonográfiájának vizsgálatától.¹⁵ Visszatérve Sóllymos Szilveszter érveléséhez, ő a főalak Szent Benedekkel való azonosítását 18. századi

¹⁰ SÓLYMOS Szilveszter OSB, *A pannonhalmi hiteles helyi pecsét és címer*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum, 1996/1–2, 25. (A teljes cikk: 25–48); UÓ, *A pannonhalmi hiteles helyi pecsét ikonográfiája*, Művészettörténeti Értesítő, 1981, 136–138; UÓ, *A pannonhalmi hiteles helyi pecsét és címer = Benedictina: Bencés íráások*, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 2001, 11–30.

¹¹ MAROSI Ernő, *A pannonhalmi konventi pecsét datálásához*, Művészettörténeti Értesítő, 1981, 138–139.

¹² TAKÁCS Imre, *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei*, Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992, 75–76, XXVII. t.; UÓ, *Pannonia Regia: Művészet a Dunántúlon, 1000–1541*, szerk. MIKÓ Árpád, TAKÁCS Imre, Bp., [Magyar Nemzeti Galéria], 1994, 294–295; UÓ, *A pannonhalmi konvent pecsétnyomója = Mons Sacer, 996–1996: Pannonhalma 1000 éve*, szerk. TAKÁCS Imre, Pannonhalma, [Szt. Gellért Hittud. Főisk.], 1996, I, 503–504.

¹³ HOMONNAI Sarolta, „...Cum sigillis abbatiss et capituli Sancti Martini...”: *A pannonhalmi apátság pecséthasználata hiteleshelyi tevékenységének kezdetéig = Capitulum 1: Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*, szerk. KOSZTA László, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998, 9–32.

¹⁴ TAKÁCS Imre, *A pannonhalmi konvent okelevele pecsétjével = Paradisum plantavit: Bencés monostorok a középkori Magyarországon: Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig*, Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001, 100–101, Kat. sz. II. 5.

¹⁵ A középkori pecsétnyomó értelmezésére vonatkozó gondolataimat önálló tanulmányban szeretném kifejteni.

írott és képi forrásokkal támasztotta alá, magyarán a szerzetesközösség kollektív emlékezetének több száz éven átívelő, szakadatlan kontinuitását tényként könyvelte el. Való igaz, a bencés közösség életének fontos alapja a hagyomány. Hogy ez a hagyomány szilárdan támaszkodik a megőrzött, átörökített írásos és tárgyi emlékekre, az a pecsétnyomók használatában is tetten érhető, hiszen a középkori pecsétnyomón látható jelenet variánsai ismétlődnek a későbbi tipáriumokon. Az eredeti pecsétnyomó ábrájának értelmezése azonban, korabeli írásos forrás híján, csak szájhagyomány útján szállhatott nemzedékről nemzedékre, amely szájhagyomány folytonossága viszont – ellentétben az írásos és tárgyi emlékekben manifesztálódó hagyománnyal – nem igazolható. Ez a hagyomány már a 16. században, a török előrenyomulása miatt megszakadhatott. Az 1540-es évektől a pannonhalmi apátság egyre inkább végvárként működött, majd 1585-ben teljesen kiürült, s csak 1637-ben sikerült visszaállítani a konventet.¹⁶ A főapátság hiteleshelyi tevékenységét csak a 18. század elején újították meg, ekkor a régi mintájára új pecsétnyomót véstettek. Nem tudni, mennyire voltak tisztában a pecsétábra eredeti jelentésével, de az bizonyos, hogy az aktuális céloknak megfelelő, korabeli interpretációhoz a képen látható jelenetet is hozzáidomították némiképp. Tehát, a bencés történelem által vizsgált 18. századi képi és írásos emlékek nem adnak támpontot a jelenet középkori interpretációjához, ezzel szemben nagyszerű forrásai a barokk kori értelmezésnek.

A hiteles helyi tevékenység újjáélesztése Sajghó Benedek főapát nevéhez fűződik, aki az 1722/1723. évi országgyűlésen személyesen agítált ennek érdekében. Az országgyűlés 1723-ban becikkelyezte a hiteleshelyi működés és a pecsét visszaállítását, és új pecsét vésését rendelte el a régi mintájára.¹⁷ A megújított pecsétnyomón az eredetivel összehasonlítva több újdonságot fedezhetük fel: a három férfi vonásai például sokkal teltebbek, mint a középkori ábrázoláson; ennél lényegesebb eltérés azonban, hogy a szent lábai sárkánykígyón pihennek, amely a Szent-

¹⁶ SZAKÁLY Ferenc, *Pannonhalma a török időkben = Mons Sacer ...*, i. m., II, 13–24.

¹⁷ 1723. évi XLIV. tc. *A pannonhalmi főapátság története, 5: A magyar Szent-Benedek-Rend megerősödése és bukása, 1709–1802*, s. a. r. NÉMETH Ambrus, V., Bp., Szent-Benedek-Rend, 1907 (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, 5), 701–706; SZEKÉR Barnabás, „*His negotiis insudando...*” *Sajghó Benedek főapát az 1722/1723. évi országgyűlésen = Örökség és küldetés: Bencések Magyarországon*, szerk. ILLÉS Pál Attila, JUHÁSZ-LACZIK Albin, Bp., METEM, 2012 (Rendtörténeti konferenciák, 7/1), I, 437–455. (http://www.academia.edu/3478991/_His_negotiis_insudando..._Sajgh%C3%B3_Benedek_f%C5%91ap%C3%A1t_az_1722_1723._%C3%A9vi_orsz%C3%A1gygy%C5%B1%C3%A9sen._Abbot_Benedek_Sajgh%C3%B3_Participating_in_the_Diet_of_1722_1723). (Az utolsó letöltés ideje: 2016. 01. 27.)

nek a Gonosz feletti győzelmét és szimbolizálja. A köriratban az a változás történt, hogy megjelent az O:S:B: rövidítés.

Nagy szerencsénkre az új pecsétnyomón látható ábrázolás interpretációjakor nem kell sötétben tapogatóznunk, erről ugyanis két korabeli értelmezés is a rendelkezésünkre áll. Az egyik Koller József jezsuita atya 1734-ben megjelent *Cerographia Hungariae* című munkája. Koller a magyarországi címerekről és pecsétekről szólva a káptalanok és konventek pecsétjeiről is említést tesz, sőt ezek rajzát is közli. A jezsuita megdicséri Sajghó Benedek főapátot, amiért személyes közbenjárásával sikeresen újraindította a hiteles helyi működést Pannonhalmán, majd az új, ezüst pecsételőt így írja le (magyar fordításban):

Az említett pecsétnek ilyen az alakja: Szent Benedek atya főpapi ruhában, főpapi trónon ül, baljában a pásztorbotot tartja. Ehhez asszisztál neki szerzetesnek egy tagja; a Genius mérgezett kelyhet tart a kezében, amire az isteni férfi jobbával áldását adja; az isteni személy lába alatt sárkány alakja. Körirat: „S. Capituli S. Martini de Sacro Monte Pannoniae OSB

6. kép. A hiteles helyi pecsét rajza Koller József *Cerographia* című művéből, 1734.

Koller József a pecsét rajzát is közli, meglehetősen pontatlanul: a körirat elnagyolt, a kelyhet tartó alak pedig angyal (a szövegben genius).¹⁸ (6. kép)

Koller értelmezése szerint tehát a főalak Szent Benedek, jobbán egy mérgezett kelyhet tartó genius áll, a bal oldali alak egy Benedeknek szolgáló bencés szerzetes. A *genius* (szószerinti fordítása: nemtő¹⁹) a klasszikus római felfogás értelmében egyfajta védőszellem, „órangyal” volt, de Róma hellenizálódásával párhuzamosan, a „daimón” fogalommal

¹⁸ „Sigilli memorati figura haec est: S. Pater Benedictus Pontificalibus indutus, inque Sede Pontificia residens laeva pedum tenet, ad quod veluti assistens quidam Ordinis eius assecla: inde Genius poculum toxico infectum manu gestat, cui dextera benedictionem Divus impertit; sub pedibus Divi effigies Draconis. Inscriptio circularis: S. CAPITVLI. S. MARTINI. DE. SACRO. MONTE. PANNONIAE. O. S. B. [Josephus KOLLER], *Cerographia Hungariae, seu Notitia de insignibus et sigillis Regni Mariano-Apostolici a quodam Sacerdote Societatis Jesu Compendio data*, Tyrnaviae, Typ. Academicis, 1734, 124–125, II. tábla XIV. kép

¹⁹ FINÁLY Henrik, *A latin nyelv szótára*, <http://latin.oszk.hu/cgi-bin3/index.cgi?function=index> (Az utolsó letöltés ideje: 2016. 01. 27.)

összekapcsolva, már kétféle geniust különböztettek meg, egy jót és egy rosszat. Kollernél a „tisztátalan, gonosz lélek” értelemben szerepel a genius. Ez a magyarázat tehát nem magát a bencés szerzetest, hanem a benne lakozó, Benedek mérgezését sugalló gonosz lelket jeleníti meg.

Másik értelmezésünk maguktól a pannonhalmi bencésektől származik. Sajghó Benedek idejéből fennmaradt egy kéziratos rendtörténet – valószínűleg Lancsics Bonifác tollából – amelyben a következő olvasható (magyar fordításban):

A konvent pecsétje nagyon régi. A formája ilyen: Középen Szent Benedek atya, infulával, ülve, a sárkányt, amelyik jobb lábát meg akarja marni, eltiporja; a bal kezében pedig pásztorbotot tart. Egyik oldalon hat sugarat kibocsátó csillag látszik; Egy szerzetes égre emelt kezekkel veszi körül, egy másik pedig jobbról térdelve kelyhet ajánl fel, amelyet a Szent Atya jobbjának három kinyújtott ujjával megáld. Felül kitárt szárnyú madár, karmai közt gerendát tart a kehely felett, amelyet némelyek geniusnak (~~impurus spiritus~~) gondolnak. Körben a felírás: S. Capituli Sti Martini de Sacro Monte Parorie(!)²⁰

A kézirat szerzője a középkori pecsétlőre gondolt – „a konvent pecsétje nagyon régi” – de a 18. századit írta le helyette, csakúgy, mint később a rendtörténet bencés történészei. Láthatóan emlékezetből dolgozott, hiszen több pontatlanság is előfordul a szövegben. A „genius” magyarázatául szolgáló, áthúzott „impurus spiritus” kifejezés arra utal, hogy a bencés szerzetes – némi bizonytalankodás után – elvetette a negatív magyarázatot, mint ahogyan a kehelyről sem állítja, hogy mérgezett lenne.

Tehát a barokk kori értelmezés számára a jelenet főalakja Szent Benedek. Mivel nem volt folyamatos és megszakítás nélküli az apátság élete, joggal feltételezhető az interpretáció elbizonytalanodása, de jó okunk van arra is, hogy szándékosan feltételezzünk a folyamat háttérében, és a Szent Benedek-interpretációban Sajghó Benedek főapát tudatos imázsépítő tevékenységét sejtjük.

Sajghó Benedek főapát 1722–1768 között, csaknem fél évszázadon át kormányozta Pannonhalmát. Csíkszentmártoni Sajghó Imre Ferenc, ahogyan eredetileg hívták, székely származású volt, apja 1670-ben magyar nemességet kapott. A nagyszombati gimnáziumi és egyetemi tanulmányai után gr. Csáky Imre váradi püspök udvarába került, a főpap öccse, Csáky Miklós nevelője lett. Tanítványából később váradi püspök, kalocsai érsek végül esztergomi érsek lett. Sajghó 1715-ben, 25 éves korában lépett a rendbe Pannonhalmán. A kimagaslóan tehetséges és

²⁰ Idézi: SÓLYMOS, *A pannonhalmi biteles helyi...*, 10. jegyzetben *i. m.*, 1996, 28.

példás életű szerzetes hamarosan nagy tekintélyre tett szert, és 1722-ben főapáttá választották. Sajghó beöltözésekor a Benedek nevet vette fel, főapáttá választásakor pedig nem az apja által szerzett nemesi címert, hanem, addig példátlan módon, az ő személyes közbenjárásával megújított hiteleshelyi pecsétnyomó ábrázolását emelte be címerébe, a pecsétképen látható főalakot pedig a rendalapítóval, egyben saját védőszentjével, Nursiai Szent Benedekkel azonosította.²¹

Sajghó Benedek főapáti kettős címere a győri Apátúr-ház ebédlőjének falán látható.²² (7. kép)

7. kép. Sajghó Benedek főapát címere a győri Apátúr-ház ebédlőjének falán, 18. század első fele. Fotó: Tanai Csaba Taca

A bal oldali jelenet a megújított hiteleshelyi pecsét ábrázolását ismétli. A győri Apátúr-ház külső homlokzatán, az erkély fölött látható címeren viszont a trónuson ülő főpapot profilból látjuk, amint áldó mozdulatot tesz a vele szemközt térdeplő, kelyhet tartó szerzetes felé. A bal oldali figura és a madár elhagyása kifejezőbbé, erőteljesebb hatásúvá teszi az ábrázolást. (8. kép)

²¹ Van olyan vélemény is, miszerint a főalak Sajghó Benedek főapát személyesen: JERNEY János, *A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története*, Magyar Történelmi Tár, 1855/2, 118–119.

²² A főapátság Sajghó idején használt pecsétjének lenyomata: Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Religionaria, F. 78. No. 16. Kőrirta: ARCHILABBATIS.SANCTI. MARTINI.DE.SACRO. MONTE.PANNONIAE.O.S.B.

8. kép. Sajghó Benedek főpát címere a győri Apátúr-báz külső homlokzatán, 18. század első fele. Fotó: Tanai Csaba Taca

Az elhangzottak fényében kézenfekvő, hogy a főpapban Szent Benedeket, a kelyhet nyújtó szerzetesben a vicovarói „mérregkeverőt” tisztelhetjük. Kissé meghökkenítő lehet számunkra, hogy a főpát saját címeréhez ezt a bizonyos mérgezéssel jelenetet választja ki, pedig Szent Benedek életéből éppen ez jelenet volt talán a legismertebb, legkézenfekvőbb a pannonhalmi bencések számára. Már az 1700 körül, Karner Egyed főpát kormányzása alatt készült régi refektóriumban is éppen ez került a középső falra, az 1734-ben, Sajghó Benedek főpát idején felavatott új ebédlőben, pedig a képi program meghatározó elemévé vált.²³ Pontosan az a két, egymással ellentétes jelenet látható az ebédlőben, amely a pecséten és címeren is: a vicovarói mérgezési kísérlet és Romanus testvér, aki táplálta a barlangban lakó Benedeket.

Sajghó főpát nemcsak külsőségeiben, hanem belső lényegét, lelkiségét tekintve is meg akarta újítani Pannonhalmát, törekvései azonban több ízben is a szerze-

²³ GALAVICS Géza, *A pannonhalmi apátság barokk ebédlője = Mons Sacer... , i. m., II, 71–76.*

tesek nyílt ellenállásába, feljelentésbe torkollottak.²⁴ A pecsét- és címerképek különös tematikája mögött tehát Sajghó Benedek önmagával és szerzetestársaival szembeni szigorát, a belső fegyelem megszilárdításáért folytatott küzdelmeit is látnunk kell. De a karizmatikus főapát nem veszett bele a konventben dúló belháborúba, ennél jóval nagyobb távlatokban gondolkodott. A 17–18. században megújuló Szent Benedek Rend kemény és kitartó küzdelmet folytatott más szerzetesrendekkel és a világi papsággal régi súlyának, birtokainak visszaszerzéséért. E törekvésnek nagy ellenlábasai akadtak egyházi körökben, akik úgy vélték, a bencés apátságokat nem kell visszaállítani, hanem birtokaikat a trienti zsinat szellemében működő, az étellel szorosabb kapcsolatot tartó jezsuitáknak vagy világi papoknak kell adni.

Az 1722-es országgyűlésen Sajghó rendkívüli aktivitást fejtett ki. Alapvetően két célért küzdött: kemény csatákat vívott a pálos generális priorral az ún. precedencia-vitában, azaz annak eldöntésében, hogy melyikük kerüljön előrébb a felsőház ülésrendjében, másrészt a hiteleshelyi tevékenység visszaállítása érdekében szállt síkra.²⁵ A főapát ügyesen politizált, egyik célját a másik érdekében használta fel. A Sajghó által az országgyűlésen bemutatott hiteleshelyi pecsét egyrészt a bencéseknek a pálosokkal szembeni elsőbbségét reprezentálta, másrészt a bencés konventnek a hiteleshelyi működés révén a magyarországi joggyakorlatban játszott szerepét tanúsította.

A kettős címer jobb feléről még nem esett szó. Ez a felül három, alul két lángholó szívet és a PAX feliratot ábrázoló pecsétnyomó a 17. század közepén keletkezett, Pálffy Mátyás főapát idején, aki az újonnan betelepített apátság első főapátja volt, és ausztriai, heiligenkreuzi ciszterci szerzetesből lett bencés főapát.²⁶ (9. kép) A címer értelmezése hosszú ideje vita tárgya. A PAX szó megfejtése viszonylag problémamentes: minden bizonnyal a Monte Cassino-i kongregáció címeréből

9. kép. A pannonhalmi konvent pecsétnyomója, 17. század közepé, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár

²⁴ NÉMETH S. Katalin, *Lázadás Szent Márton hegyn a 18. század közepén*, Lymbus, 2010, 141–156. http://epa.oszk.hu/01500/01500/00008/pdf/lymbus_2010_141-156-NemethS.pdf (Az utolsó letöltés ideje: 2016. 01. 27.)

²⁵ SZEKÉR, *i. m.*, 437–455.

²⁶ *A pannonhalmi főapátság története*, 4 ..., 9. jegyzetben *i. m.*, 85–95.

vették át a jelmondatot. A lángoló szívek eredete feltehetően a 17. században fel erősödő szív kultusszal van összefüggésben.²⁷ A fő kérdés, hogy miért pont öt szívet látunk minden ábrázoláson, igaz, itt-ott más elrendezésben? Erre a kérdésre sem adható biztos válasz. Sajghó Benedek főapát – aki jól láthatóan nagy érdeklődést mutatott a pecsétekben és címerekben rejlő ábrázolások és szimbólumok iránt – azt írta naplójában, hogy amikor ő átvette a levéltárat, két pecsétlőt kapott, a hiteleshelyit és a PAX feliratút, utóbbi a konvent pecsétnyomója volt.²⁸ Elképzelhető, hogy a PAX feliratú pecsétet a konvent a kongregáció ügyeiben használta, és az öt szív az öt bencés fiókapátság egymás kölcsönös szeretetén alapuló közösséget, kongregációját jelképezte, amelyet a Monte Cassino-i címerből vett PAX jelmondat, azaz a béke erősít meg és tart össze. Pálffy Mátyás főapát idején, amikor a pecsétnyomó készült, Pannonhalmának két fiókapátságot sikerült visszaszerezni (Bakonybél, Dömölk), és további háromra tartott igényt (Tihany, Lébény, Szkalka), ez szám szerint öt. A pecsét köriratában a CON rövidítés elvileg „conventus”-ra és „congregatio”-ra egyaránt feloldható, viszont a fenti értelmezés szerint a kongregációt jelenthetné.²⁹

A Nemzeti Múzeumban őrzött barokk pecsétnyomók az imént ismertetett ábrázolási sémákat követik. A hiteleshelyi pecsétnyomó ábrázolásához legközelebb az archicoenobium pecsétje áll, ezért feltételezhetjük, hogy ez annak mintájára, valószínűleg Sajghó főapát megrendelésére készült. A pecsétlenyomat a főapát és a konvent közös kiadványán fordul elő.³⁰ A köriratban használt *coenobium* szó használata a szerzetesi életformát, az együttlakást, a kolostor szellemi lényegét fejezi ki.³¹

A másik konventpecsét kisebb, ábrázolása ezért sematikusabb. Itt a madár el-tűnt a pecsétképről, mindkét szerzetes a szent előtt térdel, a bal oldali hozzá imádkozik, ebből következne, hogy a már megdicsőült szentről van szó, viszont a jobb oldali továbbra is a kelyhet nyújtja felé – a kép egésze zavaros és nehezen értelmezhető.³² A Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban található egy 1768. január 23-i,

²⁷ BORIÁN Elréd, *A Szent Márton Főapátság barokk címere*, Arrabona – múzeumi közlemények, 2008, 46/2, 225–238.

²⁸ SÓLYMOS, *A pannonhalmi büteles helyi...*, 10. jegyzetben *i. m.*, 1996, 29.

²⁹ PAX feliratú pecsétnyomó és lenyomata 1685-ből: Pannonhalmi Főapátsági Levéltár A. A. F. 8. 42. Körirata: SIG(illum) F(ratrum) B(enedictorum) CON(ventus?/gregationis?) S(ancti) MAR(tin)I S(acro) M(onte) PANNONIAE.

³⁰ A coenobium pecsétjének lenyomata: Sajghó Benedek és a konvent levele, 1725. március 24. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, A. A. F. 8. No. 90.

³¹ Raphael MOLITOR, *Aus der Rechtsgeschichte benediktinischer Verbände, 1: Verbände von Kloster zu Kloster*, Münster, Aschendorff, 1928, 1.

³² 1768. január 23. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, A. A. F. 11. No. 122.

fekete viaszba nyomott lenyomata. Ezt Sajghó főapát halála után, a *vacantia* idején íródott levélre nyomták. Mindkét pecsétnyomó a konvent, vagy más néven *archicoenobium* használatára készült és a konvent ügyeiben, az előljárók által írt levelekre ütötték rá.

A nagy főapáti pecsétnyomóhoz igen hasonló Somogyi Dániel főapátnak (1766–1787) a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban őrzött tipáriuma.³³ (10. kép) A pecsétmezők mérete és a két pecsétkép összevetése alapján egyértelmű, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum pecsétlője is Somogyi Dániel idejében, az ő megrendelésére, feltehetően megválasztásakor készült. Somogyi főapátnak a jelek szerint kevesebb affinitása volt a szfragisztikához, mint elődjének: két, gyakorlatilag egyforma pecsétnyomót készíttetett a konvent és önmaga számára. A háromalakos jelenetben a jobb oldali szerzetes helyett egy angyalt láthatunk: Koller József *Cerographiájának* tévedése tehát néhány évtized múlva bevett séma lett a bencés pecsétken. Ez a jelenet látható a főapátság kisebb pecsétjén is, de itt a szent alakja körül már csak két térdeplő, hozzá imádkozó alakot lehet felfedezni.³⁴

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött három pannonhalmi pecsétnyomó a 18. században készült. Pecsétképük a felújított hiteleshelyi pecsétnyomó ábrázolására vezethetők vissza. A pecsétek és címerek fontos alkotóelemei voltak Sajghó Benedek főapát reprezentációs eszköztárának. A 18. században megalkotott kettős címerben a régi, hiteleshelyi címer a főapátság ősiségét, elsőségét és társadalmi szerepét jelenítette meg. A főalak Szent Benedekként való értelmezése a szent kultuszát volt hivatott terjeszteni. Feltételezhető, hogy a címer másik fele a Pannonhalma fősege alatt egyesülő magyar bencés kongregációt szimbolizálja, tehát a főapátságnak az első nyugati szerzetesközösségen belüli rangját, a katolikus egyházban és hitéletben játszott fontos szerepét volt hivatott rep-

10. kép. Somogyi Dániel főapát pecsétnyomója, 1768, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár

³³ Kőrírata: DANIEL SOMOGYI ARCHIABBAS SANCTI MARTINI DE SACRO MONTE PANNONIAE ORDINIS SANCTI BENEDICTI.

³⁴ A főapátság kisebb pecsétje. Kőrírata: A(rch) AB(batis) S(ancti) M(artini) D(e) S(acro) M(onte) P(annoniae) O(rdinis) S(ancti) B(enedicti). Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, A. A. Fasc. 78. No. 41.

rezentálni. Mindkét címert a mai napig alkalmazzák, jelentésük azonban elhomályosult, ezért számos izgalmas, megoldásra váró feladatot adnak az utókor számára.

Benedictian seals – Baroque representation. Secrets of seals of Pannonhalma

Hungary's oldest sphragistical collection can be found in the Hungarian National Museum. It is particularly rich in ecclesiastic historical objects. There are some seals in it from the Archabbey of Saint Martin in Pannonhalma from the 18th century. The largest tyarium is 15 cm long (5,91 inch), weighting 0,825 kg (1,82 lb). There is a double coat of arms on this seal, one with a scene of three persons, the other with five burning hearts and the word PAX. There is a cherub with pontifical signs above the shields. There are two other seals in the collection with modest measures; they depicts a scene similar to the first one. The study tries to answer five questions: 1. When did these objects pass the abbey and when did they get into the museum? 2. What is the origin of the scene visible on them and how can we interpret it? 3. What is the origin of the inscription PAX and five burning hearts and how can we interpret them? 4. Who sealed with these objects? 5. When did they use them?

There is no final answer to the first question. Perhaps the archabbot of Pannonhalma gave them to the museum in the first half of the 19th century. There is a fragmental seal collection in the archive of the archabbey, and, according to its inscription, the abbot gave tyaria belonging to the seals to the „Central Museum”. This expression probably refers to the Hungarian National Museum. What is more, the second question is also not easy. The origin of the scene is on the notarial seal of the Archabbey of Pannonhalma from the second quarter of the 13th century, and it has been awaiting its divulgence for a long time. On the 13th century seal the main figure presumably was Saint Martin of Tours. Concerning the Baroque interpretation's problem, we have to get back to the 18th century written and visual sources. Benedek Sajghó was a talented, ambitious archabbot, who agitated on the 1722/1723 diet for renewing the *locus credibilis* activity at the Archabbey in Pannonhalma. He had the new seal modelled on the old one. According to 18th century sources (Iosephus Koller, *Cerographia Hungariae* 1734; Bonifác Lancsics's diary) at the period of Benedek Sajghó the scene of the coat of arms was interpreted by various episodes of the life of Saint Benedict of Nursia, who was Sajghó's personal patron saint. By descriptions of this period the main figure on the new seal is Saint Benedict, his legs rest on a laying dragon. The figure on the right side depicts a “genius”, who is probably the demon of the poisoner monk of Vicovaro, who tried to poison Benedict; there is an assisting monk on the left side. Although the original interpretation of the original meaning (Saint Martin) may have been forgotten over the centuries, probably we can presume Benedek Sajghó's conscious image

construction activity behind the new iconography. The right half of the coat of arms contains the word PAX— this inscription is probably from the coat of arms of the congregation of Monte Cassino. The five burning hearts cohered with the heart cult of the 17th century Hungary. Maybe they symbolize the congregation of the five abbeys under the Archabbey of Pannonhalma (Bakonybél, Dömölk, Tihany, Lébény, Szkalka).

Finally let us answer the fifth question: the portrayal of the typarium of the convent (legenda: S(igillum) ARCHI. COENOBII. MONTIS. PANNONIAE. O:S:B †) is similar to the renewed notarial seal, probably it was made by Benedek Sajghó's order. The image of the smaller seal (legenda: S: CONVENT(us) S(ancti): MART(ini):DE S(acro). M(onte):PANNONIAE O:S:B) is more schematic. It was also the product of the Sajghó period and made for the convent. The greatest seal was prepared for the convent at the period of Archabbot Dániel Somogyi (1766–1787). The pair of this typarium, used by Somogyi, is treasured in the Archive of Archabbey of Pannonhalma.

The three seals of the Hungarian National Museum, made in the 18th century, originated from the renewed notarial seal. All of them played a very important role in the representation of the Archabbey of Pannonhalma. They visualise the ancient glory of Pannonhalma and propagate the cult of Saint Benedict. On the other hand, the composition of the five hearts representing the smaller abbeys and of Saint Benedict representing the Archabbey makes sure for everyone both the unity of the congregation and the primacy of Pannonhalma.

TORNAY KRISZTINA

A jászói premontreiek templomának barokk újjáépítése

Egy katolikus férfi szerzetesrend spirituális önértelmezése

Kivételes lehetőséget kapott a premontreiek jászói apátsága,¹ amikor a szerzetesi élet többszöri megszakítása, szünetelése után² – 1745 és 70 között újraépíthette templomát, kolostorát és az újra lendületet kapott szerzetesi élet – a premontrei rendi karizma, spiritualitás – megkereshette kifejeződését a barokk művészet kiváló alkotóinak segítségével.

Jávor Anna, J. Kracker,³ a Jászón is alkotó festő kutatója az épületet „pompás Gesamtkunstwerk”-ként,⁴ összművészeti alkotásként írja le, olyan műként, amely több művészeti ág harmonikus együttműködése eredményeként áll előtünk.

Az apátság, a szerzetesi közösség újjáéledése és az ezzel egyidőben megszülető csodálatos, egységes premontrei templom a következő megközelítést, kérdésfeltevést enged meg.

1. kép. Jászó, a templom belseje, fotó: Tornay Krisztina

¹ Szent Norbert (1082–1134k.) alapította klerikusi közösség, jászói monostoruk 1170 előtt alapult Váradelőhegyfokról, amelyet pedig 1130-ban alapítottak Premontre-ből.

² Az alapítástól máig ötször indult újra a „főnixként” megújuló közösségi élet Jászón.

³ Johann Lucas Kracker (1719–1779) a jászói freskókat 1762 és 1765 között készítette.

⁴ JÁVOR Anna, J. L. Kracker: *Egy késő barokk festő Közép-Európában*, Bp., Enciklopédia, 2004, 88.

Hogyan kapcsolódik a jászói premontrei barokk templom ikonográfiája a premontrei szerzetesi közösség sajátos küldetéséhez, karizmájához? Milyen módon fejezi ki, reprezentálja azt? Valamint: milyen egyéb út adódik ennek kiderítéséhez, ha nem a korabeli írott források nyomán indulunk el?

Hipotézisem, hogy mivel a jászói kolostor (megszakításokkal) majd' egy évezrede a premontrei spiritualitás megélésének eleven helye, az évszázadok alatt összegyűlt tapasztalatok, a transzcendens dimenzióban megélt egyéni és közösségi történetek sokasága, ereje e helyet megszentelte, feltöltötte. A hely, a szent tér közvetíti azt, ami az itt zajló premontrei közösségi élet forrását, erejét, irányát és tapasztalatait jelentette/jelenti. E szemléletemben az a meggyőződés vezet, hogy egy szakrális tér „működésében” tetten érhető az adott hely lelke, szelleme, keresztény kifejezéssel karizmája, ez szólít meg, ez indítja meg a nyitottan betérőt, s ennek materializált formái, kifejezői a szakrális teret felépítő elemek lehetnek.⁵ Az építészet legfontosabb tette a hely „üzenetének” megértése,⁶ s a jászói templom úgy tűnik, betölti ezt a küldetését.⁷

Ez a szakrális tér archetipikus mélységeket, örök emberi igazságokat, a létezés szintjén zajló törvényszerűségeket jelenít meg egy sajátos szűrőn keresztül: a katolikus premontrei férfiközösség lelkiségén: átszűrve, s ezek érintését, megközelítését elősegíti a szent tér, mert mintegy magában hordozza. A „hely szellemének, a genius locinak”⁸ közvetítő csatornája elsősorban a barokk templom, amely újradefiniálja, kifejezi és továbbadja a keletkezése előtt eltelt évszázadokból eredő, megszentelődött hagyományt, továbbhordozza, átalakítva megőrzi és a maga művészi eszközeivel integráltan, mindent egységbe foglalóan, sugárzóan és „sommásan”⁹ jeleníti meg.

⁵ Frédéric DEBUYST, *A hely szelleme a keresztény építészetben*, ford. SZILÁGYI Klára, Pannonhalma, Bencés, 2005.

⁶ Christian NORBERG-SCHULZ, Christain-Norbe NORBERG, *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, London, Academy Editions, 1980, 5–23. Ortmann-né Ajkai Adrienne fordításában: <http://epa.oszk.hu/00000/00005/00022/ot33-07.htm> (Az utolsó megtekintés: 2016. 01. 27.)

⁷ Fenntartván azt a megjegyzést, hogy a hely szellemében működő immanens szent-élmény és a szent vallási-transzcendentális felfogásának találkozása csupán kevés esetben tud megvalósulni. KATONA Vilmos, *Genius loci a kortárs szakrális építészetben*, *Építés-Építészettudomány*, 38(2010)/3–4, 359–399.

⁸ DEBUYST, *i. m.*, 8.

⁹ Bálint Sándor szavait idézi: SZILÁRDFY Zoltán, *A kegyképek Bálint Sándor szemével = Sz. Z., Ikonográfia-kultusztörténet: Képes tanulmányok*, Bp., Balassi, 2003, 81.

Dávid Katalin útmutatása szerint:

Van három kulcsfogalom, amely a műre vonatkozó minden konkrét ismeret nélkül segít megérteni a művet vagy felismerni azt, hogy saját törvényeinek mennyire felel meg. Ezek a fogalmak a kompozíció, a rend és az alak. Aki képes e hármasság elemzésére, csak az közelítheti meg egy mű lényegét. [...] Anélkül, hogy lehetőségünk volna ismerni a művész szándékát [...] lehetővé válik az adott művet öntörvénye alapján megítélni. [...] A három fogalom közül a rend „az intellektus állandó jelenléte az alkotófolyamatban”, a kompozíció értelemszerűen az elrendezés, az alak pedig a megjelenés fizikai, érzékelhető valósága.¹⁰

E három szempont segít a jászói barokk templom értelmezésében, miközben kiemelten figyelünk arra, hogy miként jelenik meg egy szerzetesi közösség identitása, önértelmezése a közösség leghiszteibb terének kiképzésében, illetve felvethetjük azt a kérdést is, miként hathat vissza, hogyan erősítheti a közösséget saját identitásában a művészet által kifejezett szakrális üzenet.¹¹

2. kép. *A templom- és kolostor allegorikus (újja) alapítása. Freskórészlet a kolostor könyvtárából.*¹²

Némiképpen segítségünkre van, hogy a mű alkotóinak-megrendelőinek szándéka nyilvánvalóan érzékelhető. Jászón a művészek összehangolt munkájához a premontréi atyák készítették el az ikonográfiai programot, az egységes belső pe-

¹⁰ DÁVID Katalin, *A szép teológiája mint a művészi érték megközelítésének módszere*, Bp., Szent István Társulat, 2006, 15, 37–38

¹¹ Jászó épületegyüttese mintája lett a későbbi premontréi építkezéseknek Magyarországon. HOLNAPY Dénes Márton, *A Rend építészei hazánkban* = KOVÁCS Imre Endre, LEGEZA László, *Premontréiek*, Mikes, Bp., 2002 (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében), 34.

¹² Forrás: <http://www.praveorechove.com/newsread2.php?newsid=1231> (Az utolsó megtekintés: 2016. 02. 14.)

dig a templom tervezője, Franz Anton Pilgram¹³ minden részletre kiterjedő rajzai határozták meg, aminek kötöttségei közt alkottak a festő, szobrász,¹⁴ illetve márványozó és segédek. Kutatásai szerint írott források erről nem maradtak fenn, mégis egyértelműen „rekonstruálható a megrendelői szándék”.¹⁵

3. kép. Pilgram rajza¹⁶

Mindezeket figyelembe véve fordulunk a templombelső ikonográfiájához, vizsgáljuk meg az összefüggéseket és próbáljuk megfogalmazni: miképpen véljük megjeleníteni a premontrei spiritualitást/a jászói közösség önértelmezését a barokk művészet eszközeinek közvetítésével. Természetesen csak megközelítem a kérdést és ötleteket vetek fel, mintegy próbaképpen: egy teljesebb, mélyebb elemzés további feladat.

A templom freskóinak leírása¹⁷

A jászói Keresztelő Szent Jánosnak szentelt templom freskói a szent életét mutatják be. A freskó-ciklus a szentély felől indul, az első jelenet Keresztelő Szent János

¹³ Franz Anton Pilgram (1699–1761) Andreas Sauberer főapát megrendelésére a középkori épület helyére új monostort és templomot tervezett, amely 1745 és 1762 között épült fel.

¹⁴ Johann Anton Krauss (1728k.–1795) készítette a szobrok többségét.

¹⁵ JÁVOR, *i. m.*, 89.

¹⁶ <http://www.epa.uz.ua/00000/00030/00175/datum03993/cim204000.htm> Az utolsó megtekintés: 216. 02. 14.

¹⁷ A leírás rövidített, pontosított változat a következő alapján: GUBA András, TORNAY Krisztina, *A jászói premontrei templom ikonográfiája mint a férfi-beavatás szakrális megjelenése*, Keresztény Szó, 2011/5–6, 6–12.

születése. Jobb felől a nők csoportja, köztük a kisgyermeket tartó Szent Erzsébet ül, bal felől az idős apa, Zakariás férfiaktól körülvéve. Felülről egy angyal érkezik a jelenethez kezében keresztet tartva, mintegy megjövendölve a gyermek küldetését: ő lesz Jézus előhírnöke, a Keresztelő.

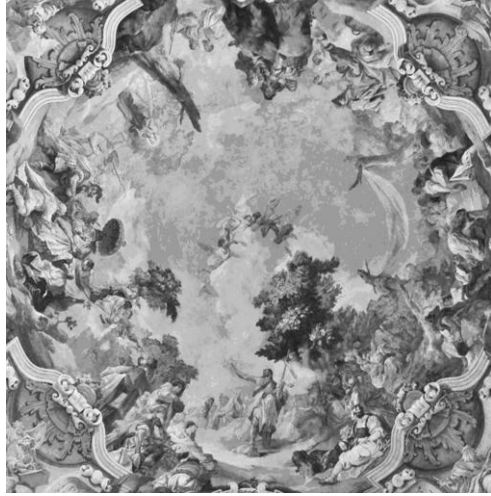
4. kép. A szentély freskója: Keresztelő János születése. Fotó: Tornay Krisztina

A második boltívén a betlehemi gyermekgyilkosság jelene látszik jobb felől – a halott gyermekeket gyászoló szülők –, bal felől pedig az, ahogyan a legenda szerint a szikla eltakarja az üldözők elől menekülő Szent Erzsébetet a kis Keresztelő Jánossal.

5. kép. Keresztelő János menekülése a betlehemi gyermekgyilkosság elől. Fotó: Tornay Krisztina

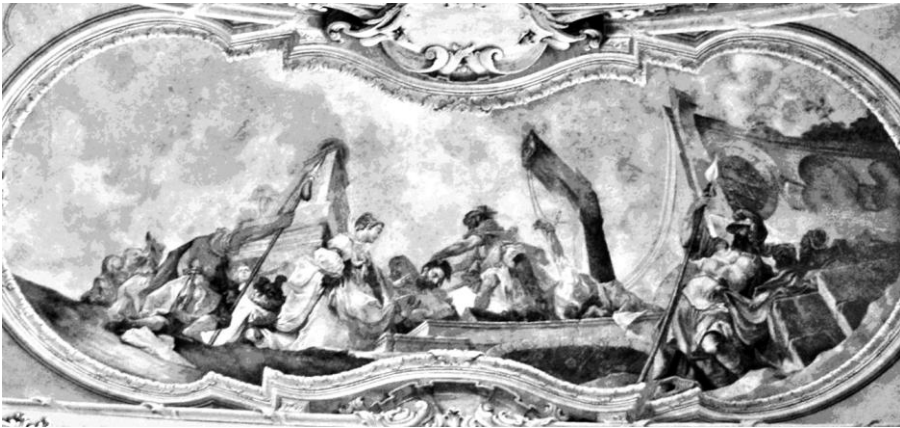
A kupola képmezőjén látható a legnagyobb festmény: a pusztai prédikációt ábrázoló freskó. Lent, középen állva jelenik meg a prédikáló Keresztelő Szent János, tőle jobbra fent a közeledő Jézus alakja, emellett népes embercsoport, köztük, a Keresztelővel szemben egy férfi, maga a festő. Itt, a kompozícióhoz kapcsolódóan a freskó négy sarkában megfestve a négy evangélista is megjelenik: mind a négy ír a Keresztelő prédikációjáról. A szentély felőli széles hevederíveken az Ecclesia, Synagoga jelképes alakjai, a karzat felőlin Malakiás és Ézsaiás próféta látható.

6. kép. A pusztai prédikáció.

Fotó: Tornay Krisztina

A negyedik freskó Keresztelő Szent János lefejezését ábrázolja. A képen jobb oldalt bitófa áll, alatta Szent János teste, középen a hóhér. Az előtérben Szalóme látszik, a mögüle előrenyúló, tálcát tartó szolga nyúl a levágott fejért, s kompozíciót két dzsidás katona egészíti ki.

7. kép. Keresztelő Szent János kivégzése. Fotó: Tornay Krisztina

Az utolsó, kórus feletti freskó Szent Cecíliát és az angyalok kórusát ábrázolja. „Felhőkön elrendezett népes csoportjuk”¹⁸ közt Szent Cecília orgonán játszik, egy angyal pedig csellón.

A templom oltárainak leírása

A főoltárkép és az oltár kompozíciója

A főoltárkép Jézus megkeresztelkedését ábrázolja. A központi figura Jézus, aki bokáig a Jordán vizében áll, miközben a mellette jobbról álló Keresztelő Szent János vízzel kereszteli. Az előtérben tanítványok, idősebb férfiak figyelik a jelenetet, a háttérben pedig angyalok jelennek meg.

8. kép. Főoltárkép: Jézus megkeresztelkedése. Fotó: Tornay Krisztina

¹⁸ JÁVOR, *i. m.*, 95.

A főoltárkép rendkívül gazdagon kiképzett ornamentikájú, tümpanonos, kettős oszlopos keretbe ágyazva jelenik meg, amelynek tetején az Atyaisten ül a trónon. Az oltárkép festett felületén ábrázolt jelenet a keretező oszlopokon át az emberméretünél nagyobb szobrok kompozíciójával folytatódik, egyetlen élő, eleven rendszert alkotva (a szobrok keze, köpenye benyúlik a kép terébe), ahol a különböző világok egymásba játszanak. A Jézus megkeresztelkedését ábrázoló, képen-szoborban megjelenített jelenet fölött ábrázolt mennyei Atya az angyalokkal az örök jelent, a transzcendens világ rendjét állítja elénk, míg a jelenetbe bevont szobrok a kép két oldalán az egyház történelmének, tanításának gazdagságát idézi elénk.

Az oltár két oldalán egy-egy reliefben folytatódik a jánosi történet két jelenettel: a Keresztelő elfogatása és fogsága.

A mellékoltárok képei, szobrai

9. kép. Szentély: jobb oldali szobrok sora. Szent Ambrus, Szent Rókus, Szent Jakab. Fotó: Tornay Krisztina

A mellékoltárokhoz vezet a szobrok sora: még a főoltáron áll Szent Ambrus, jobbra tőle már a falon Szent Rókus. A stallumok felett Szent Jakab apostol áll.

A jobb oldali első mellékoltárképen Szent Annát látjuk, amint a kis Máriát tanítja, az előtérben Szent Joakimot, Mária édesapját, angyalfigurákat, akik teljes természetességgel vesznek részt a család életében. A festményen néhány realiztikus, kedves elem teszi természetesebbé a családi hangulatot: olló, tű, varródoboz, kiskutya.

A főoltártól Szent Miklós püspök, majd Szent Sebestyén szenvedő alakja, a stallumok felett pedig egy apostol, valószínűleg Szent Júdás (esetleg Fülöp¹⁹) vezet az első bal oldali mellékoltárhoz. Ez Máriát, a Szeplőtelenet ábrázolja: Máriát az Atya fogadja és angyalok veszik körül.

10. kép. Szentély: bal oldali szobrok sora. Szent Miklós, Szent Sebestyén, Szent Júdás. Fotó: Tormay Krisztina

A jobb oldali második mellékoltár

Szent Ágoston püspököt ábrázolja, kezében hatalmas könyvvel, előtte a földön legyőzött eretnekek. Fent a Szentháromság mutatkozik meg.

A nagy kép alatt egy kisebb látható: Mária és a kisdjed Jézus fogadja a királyok hódolatát. A kisebb képet két oldalról két női szent veszi közre: a bal oldali Alexandriai Szent Katalin, kezében a vértanúságát szimbolizáló kerékkel, a jobb oldali rózsakoszorús női szent keresztet tart a kezében, könyvet koponyával: Szent Rozália remeteszent, palermói szerzetesnő.²⁰

11. kép. Szent Ágoston

¹⁹ *Uo.*, 99. Júdás Tádé személye mellett szól a türjei premontrai templomban fellelhető párhuzam.

²⁰ *Lexikon der christlichen Ikonographie*, hrsg. Engelbert KIRSCHBAUM, 8, Freiburg im Breisgau, Herder, 1976, 288–289.

Az oltár két oldalán, a falon két premontrei szent szobra látható, balra a több szakirodalom által Szent Gellértnek tartott mű,²¹ amely azonban Szent Gilbert apátot ábrázolja, a jobb oldali Szent Fridericus apát.²²

12. kép. Szent Gilbert apát.²³

13. kép. Szent Frigyes apát. Fotó: Tornay Krisztina

A bal oldali második mellékoltáron Szent Norbert rendalapító megdicsőülése látható: a földrészek szimbolikus alakjai szemlélik, s legyőzött eretnekek csoportja fekszik a földön. (14. kép)

A nagy oltárkép alatt egy kisebb látható: Mária és a kisded Jézus fogadja a pásztorok hódolatát. A kis kép bal oldalán pálmát tartó, ékes öltözetű női szent vértanú szobra látható, Szent Apollónia, akinek oldalához kígyó csúszik, sárkány és oroszlán törleszkedik. A másik oldalon egy koponyát tartó, kibontott hajú, ve-

²¹ Aradi Nóra „szent püspök”-ként írja le a szobrot. Ld.: ARADI Nóra, *A művészet története Magyarországon*, Bp., Gondolat, 1983, 292. – A jászói Krauss-műveket bemutató több internetes képtár ezen a néven ismeri a szobrot, személyének e jászói szoborral való azonosítása azonban félreértés: a „Gilbertus abbas Can. Ord. Pre.” felirat magyaros félreolvasása. Szent Gellért ábrázolása Türrén ténylegesen megjelenik, míg Jászón nem.

²² Jávor Anna szerint itt és a szemközti oltáron a premontrei rend négy püspökszentje látható. JÁVOR, *i. m.*, 96. Azonban közülük kettő nem volt püspök, hanem apát: Gilbertus és Fridericus. Kovács András perjel hívta fel erre a figyelmemet.

²³ A kép internetes forrása: <http://www.hung-art.hu/frames.html?/magyar/k/krauss/muvek/jaszo.html>. (Az utolsó megtekintés dátuma: 2016. 02. 18.)

zeklő szent nő, Mária Magdolna szobra helyezkedik el.²⁴ Az oltár két oldalán egy-egy premontréi szent szobra látható: Ludolf és Evermód püspökök. Ludolf vértanú is volt, szobrának felirata: *S. Ludolphus episc.et. mart. Can. Ord. Pre.*²⁵

14. kép. Szent Norbert megdicsőülése.
Fotó: Tornay Krisztina

15. kép. Szent András és Nepomuki Szent János. Fotó: Tornay Krisztina

A harmadik jobb oldali mellékoltár képén Nepomuki Szent Jánost fogadja a mennyben Szent András apostol, angyalokkal körbevéve. (15. kép) A földön egy széttört bilincs látszik, János kezében feszület, feje körül csillagglória. Andreas Sauberer apát rendi neve volt, János pedig a legnagyobb cseh szent, s a festő és a szobrászművész is Johann volt.²⁶

²⁴ IGÁZ Rita, *A barokk Magyarországon*, Bp., Corvina, 2007, 124.

²⁵ A korabeli szerzetesi névadásban és ezért a névhasználatban is ilyen formában fordultak elő: Evermód, Frigyes, Ludolf, Gilbert. Vö. GÁSPARICS Gyula, *A jászóvári premontréi kanonokrend szerzetesrendi nevei az 1802-es visszaállítást követő évszázadban*, Névtani Értesítő, 2014, 73–79. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/11866/ne36_05gygy.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Az utolsó megtekintés: 2016. 01. 27.)

²⁶ Kracker közel állhatott a megrendelő Sauberer apáthoz. Az ezt bizonyító adatokon túl érdekességképpen megemlíthető, hogy ugyanazon év ugyanazon napján haltak meg (1779. november 30-án), igaz, különböző helyszínen. Ezt egy jászói premontréi kézirat is csodálva említi: Rendtört. Cs. J. M. nov.O.C.Praem.1941/1942 Jászó, levéltár. Kovács András jászói perjel közlése.

A kijárat felé eső részen, jobb felől áll a falon kiképzett fülkében Szent József szobra a kis Jézussal.

A harmadik bal oldali mellékoltár oltárképén a középkorban igen kedvelt vértanú nő kivégzését látjuk: a 14 segítő szent egyike, Szent Borbála lefejezésének jelenetét ábrázolja a kép. Az oltár oldalán bal felől a fali fülkében a premontrieiek kedvelt szentje, Hermann Szent József szobra látható a Kisjézussal.²⁷ (16. kép).

A templombelső ikonográfiájának elemzése – a szentély

Küldetés: beavatás, ígéret, Isten bűsége és ígehirdetés, szenvedés, vértanúság, áldozat, eucharisztia

„Semmi sincs jobb, mint egészen Istennel lenni.”²⁸

16. kép. Hermann Szent József.
Fotó: Tornay Krisztina

A főoltárkép Jézus megkeresztelkedését ábrázolja, azt az evangéliumokban leírt jelenetet,²⁹ amikor Jézus felveszi a Keresztelő János prédikációjának hatására megtérők jelét. Ekkor az evangélium tanúsága szerint megnyílt az ég és szózat hallatszott az égből: „Te vagy az én szeretett fiam, akiben kedvem telik.” Jézus ekkor „beavatódik” saját küldetésének lényegébe: mostantól az örömhírt hirdeti. Megkezdődik nyilvános tanítói fellépése. Ez egyben Jézus első megjelenése a nagy nyilvánosság előtt. Ne feledjük, hogy egy pasztorációs küldetéssel rendelkező rend tagjai nézik ezt a képet. Küldetésük az Ige hirdetésére szól. A kép láttán saját küldetésük erősödhet meg, illetve re flektálhatnak rá.

A főoltárkép keresztelkedési-beavatódási jelenete felett a mennyezetfreskón

²⁷ JÁVOR, *i. m.*, 99. Páduai Szent Antalként azonosítja, tévesen.

²⁸ Szent Norbert mondása: <http://szgyg.uw.hu/aprsz1.htm> (Az utolsó megtekintés 2016. 01. 27.)

²⁹ pl. Mk 3, 13–17.

Keresztelő János születését látjuk. Zakariás, János atyja akkor kapta az ígéretet, hogy fia születik, amikor ennek már nem volt emberileg lehetősége: Erzsébet, a felesége és ő maga is élemedett korúak voltak. S bár nem hitt Zakariás az őt megszólitó angyalnak, mégis megélte fia születését.

A főoltártól jobb felé Szent Ambrus, mellette Szent Rókus, majd a stallumok felett, de még a szentélyben Szent Jakab apostol szobra áll. Bal felé indulva Szent Miklós, majd Szent Sebestyén, végül Szent Fülöp apostol szobrai következnek. Érett korú, biztonságot (tudást, bölcsességet és jóságot) sugárzó, tanító főpapak és egyszerű öltözetű, vándorló apostol-tanítók figurái mellett a pestises betegek védőszentje, Rókus jelenik meg, akinek hatalma van a betegségek fölött. Gyógyulást ígér az alakja, ahogy vele átellenben Sebestyén átnyilazott figurája a vértanúságot jeleníti meg, a kínok bátor és hittel való elviselését. Ugyanarra az élethelyzetre utalnak: a szenvedésre és ennek két lehetséges kimenetelére: gyógyulásra illetve szent halálra mintát adva.

Az első két mellékoltár, a szentély előtti tér

Az ember földi pályája, veszélyek és a női elem, az Anya biztonságot adó alakja: Mária tisztelete

„Szorongatásaitok közepette türelmesen éljete.”³⁰
„Légy üdvözölve, ó Szent Szűz, aki a Szentlélek előzetes gondoskodása által kár nélkül győzedelmeskedél az első ember oly nagy bűnén.”³¹

A két első mellékoltár Szűz Mária életének elejéről, gyermekkoráról³² és lezárulásáról, mennyei dicsőségéről³³ szól. Mária földi életének eseményei e kettő között játszódtak: a családi bázis, a biztos kezdeti háttér és életének beteljesedése, mennyei dicsősége látható.

A két oltár között állva azon a területen állunk, ami a ténylegesen leélt földi élet íve: a gyerekkorból

17. kép. Szent Anna tanítja Szűz Máriát.
Fotó: Tornay Krisztina

³⁰ Szent Norbert mondása. Ld. a 28. jegyzetben megadott internetes forrást.

³¹ Szent Norbert antifónája. Ld. a 28. jegyzetben megadott internetes forrást.

³² Apokrif legendák alapján.

³³ A kép festésekor még nem szentesített dogma, sem Mária mennybevétele (1950), sem a Szepőlötelen Fogantatás dogmája (1854).

kilépett emberé a halálig, halál utánig. Fent a freskón betlehemi gyilkosság³⁴ és Keresztelő Szent János (meg)menekülésének³⁵ jelenete látható. E jelenet és a megmenekülés ábrázolása a félelmek és reális veszélyek mellett az isteni gondviselés csodálatos védelmét, a kiválasztottakat oltalmazó atyai/anyai szeretet példáját mutatja azon terület felett, ahol szimbolikusan a földi élet világa húzódik.

E területen a női elem dominál: családi körben (Szent Anna, Joachim, Mária), gyermekét mentve (Erzsébet) és megdicsőülve (Immaculata). E nőiséget nemes, spiritualizált- átlényegített formában ábrázoló képi világ a szemlélő számára a női princípiummal való találkozást kínálja, úgy, hogy a néző saját családi élményvilágát ismeri fel és látja idealizálva megjeleníteni. Ezzel „behozhatóvá”, közeledhetővé válik a saját családi történet, s az ideális nőt, az Immaculátát, a szentet, tisztát, gyönyörűt láthatjuk a másik oldalon. Mindez a férfi-szerzetesnek segít integrálni saját női oldalát, animáját, elfogadni, feldolgozni, megszeretni énjének „női” elemeit, és helyet ad a premonstreieknél kiemelten fontos, igen korai eredetű Mária-kultusznak.

18. kép. Immaculata.
Fotó: Tornay Krisztina

A középső két oltárkép-pár

Az Atyák – alapítók karizmája – a küldetés szellemi-lelki alapja

„A rágalmat inkább el kell viselni, mint az Istenért való munkát abbahagyni.”³⁶

Szent Norbert és Ágoston, a rendi közösség identitását meghatározó személyek, a kupola alatti két oltáron kaptak helyet. Ez a templom legfelemelőbb helye,

³⁴ Mt 2,16–18.

³⁵ Apokrif legendák alapján.

³⁶ Szent Norbert mondása. Ld. a 28. jegyzetben megadott internetes forrást.

a kupola által megkoronázva, itt állva tárul fel a templom egész belső szerkezetének ünnepélyessége, könnyed és egyben erőteljes, érzelemgazdag világa.

A premonstre rend fő tanítómesterei, az alapító Szent Norbert és a *Regula* írója, Szent Ágoston a templomnak ezen a központi részén megdicsőülve jelennek meg, felettük pedig Keresztelő Szent János igehirdetésének jelenete elevenül meg. Képi szinten összekapcsolódik az evangéliumi igehirdetés, a közeledő Jézusra, Messiásra való rámutatás és a premonstre rend tagjai számára az ősi rendi mesterek iránymutató tanításának állandó jelenléte. Ez a helyszín szellemileg fogja össze mindazt, ami premonstre küldetés lényege: hirdetni a Megváltót, előkészíteni útját, tanítani és mindezt egy pontosan meghatározott formában, hagyomány/karizma szerint, a mesterektől tanult módon tenni: a szerzet kötelékében, közösségben. Az oltárképek magasságában festve és szobor-alakban hat jelentős Mester: püspök és apát látható.

A predella magasságában, lent, a Kisjézus imadásának bensőséges, családias képeit négy nőalak ékesíti. Az alsó képsor a Gyermekkel való találkozás, a bensőségesség világába vezet, ahol a hatalom és gazdagság hódol az isteni mindenhatóság előtt, magát megalázva, és az isteni Gyermek is alázatosan, a pásztorok körében jelenik meg. Ezen az alsóbb soron láthatóak a női szentek, ketten koponyával: Mária Magdolna, Rozália, Katalin a vértanúságára utaló kerékkel, Apollónia pedig állatokkal, sárkánnyal, kígyóval, oroszlánnal. (19–20. kép). A nők, koponyák, állatok világában, mondhatjuk az ösztönök/érzelmek világában az alázat, elfogadás képei jelentik a központot (a két Kisjézus imádása-jelenet), a fenti sorban pedig a racionális, szellemi-lelki erő képei uralkodnak.

19. kép. Szent Apollónia és Szent Mária Magdolna. A képen: A pásztorok bódolata. Fotó: Tornay Krisztina

20. kép. Alexandriai Szent Katalin és Palermói Szent Rozália. A képen: A királyok hódolata. Fotó: Tornay Krisztina

Ha ezt a test és a lélek világára vonatkoztatjuk, ezek egymásra épülve, együtt jelennek meg itt. Az alsó sorban a férfiak (pásztorok, királyok) hódolnak a testben megszületett Isten előtt, alávetik magukat a testi mivoltból fakadó korlátnak, elfogadják, mint evilág törvényét: a nemileg és testileg meghatározott valóságot. A fenti képsor a szellemi-lelki valóság megjelenítése, az ember magasabb képességeinek, törekvéseinek, vágyainak és tudatosságának megjelenítője, ami az alsó ösztönvilág, érzelmi szféra elfogadásán áll, azon alapulva bontakozik ki.

A hátsó két oltárkép-pár

A lelkiismeret tisztasága, a halál és ítélet tudata, hűség, a belső növekedés lehetősége

„Ezer világot sem lehet összehasonlítani a jó lelkiismeret békéjével, nyugalmaival.”³⁷

A bal oldali oltárképen a szemlélő két férfi találkozását látja, akik „a pályát befutva”, a mennyei dicsőségben üdvözlik egymást. Mindkettejük meggyőződésükhöz, hitükhöz, elkötelezettségükhöz hűen, vértanúként fejezték be életútjukat, ami különösen is hitelesíti személyüket. Mindkettő egyházi férfiú: apostol, pap. Megjelenítésükkel hiteles, hűséges lelkipásztori szolgálatot végző, elkötelezett személyek világa tárul a néző szeme elé.

³⁷ Szent Norbert mondása. Ld. a 28. jegyzetben megadott internetes forrást.

A hűség a szemben lévő oltárkép témájával is szorosan összekapcsolódik: Szent Borbála elsősorban a haldoklók védőszentje. Azon pillanathoz kötik az ő különös segítőkészségét, amikor az ember végső hűsége tétetik próbára. A két oltár felett a mennyezetten Keresztelő Szent János vértanúságának jelenete jelenik meg a néző fölött tematikusan illeszkedve a két oltárképhez.

A hely, ahol ennek a hármasképi anyagnak az erőtere kibontakozik, a templomba beérve az első olyan tér, ahonnan az egész templombelső feltárul, annak nagyszerű, lenyűgöző erejével. Ebben a térben a halálig való hűség szólítja meg a belépőt, aki egyszerre találkozik ennek a hűségnek a mintájával, hívásával és a templombelsőben feltáruló, hívogató-vonzó világgal. Elköteleződésre hív ez a helyszín és elköteleződést erősít.

Még egy vonulata figyelemre méltó ennek a templom e részének: a két mellékoltár előtt Kisjézust tartó Szent József és Hermann Szent József szobor áll egy-egy fülkében. A bejáratnál hangsúlyosan megjelenő atya-gyermek ábrázolás a fejlődésre, növekedésre való érzéket érintheti meg a belépőben, a „belső gyermeket”, s a bizalmat, szeretetet és az erre való ráhagyatkozást, bizalmat.

A premontrai spiritualitás és a jászói templombelső ikonográfiája

„A szigorú élet tele van örömmel; ezt senki sem hiszi, csak az, aki megpróbálja.”³⁸

Összefoglalva a vizsgálódás eredményét, úgy látom, a premontrai rend, amely igehirdető-lelkipásztorkodó papok/„regulázott kanonokok” közössége, és amely kezdettől összekapcsolja a tudományos munkát, a liturgia kiemelten szép végzését az intenzív papi munkával, a hívek szolgálatával, s mindezt Szabályt követő, elfogadó, fogadalmat tevő szerzetesi közösségben teszi, újra megtalálta és kifejezően megjelentette saját karizmáját, spirituális küldetését a jászói barokk templom megalkotásával. Címszavakban, főbb fogalmakban sűrítve és a térben elhelyezve a következő ábrákon szemléltetem, milyen spirituális tartalmak a templom mely részén jelennek meg intenzíven, ezek azonban összefüggnek, egyetlen integráns egészet alkotnak annak az élő közösségnek a működésében, amely létrehozta ezt a szent teret és amelynek megújítását, önértelmezését segíti maga a megalkotott premontrai templom is.

³⁸ Szent Norbert mondása . Ld. a 28. jegyzetben megadott internetes forrást.

OLTÁRKÉPEK

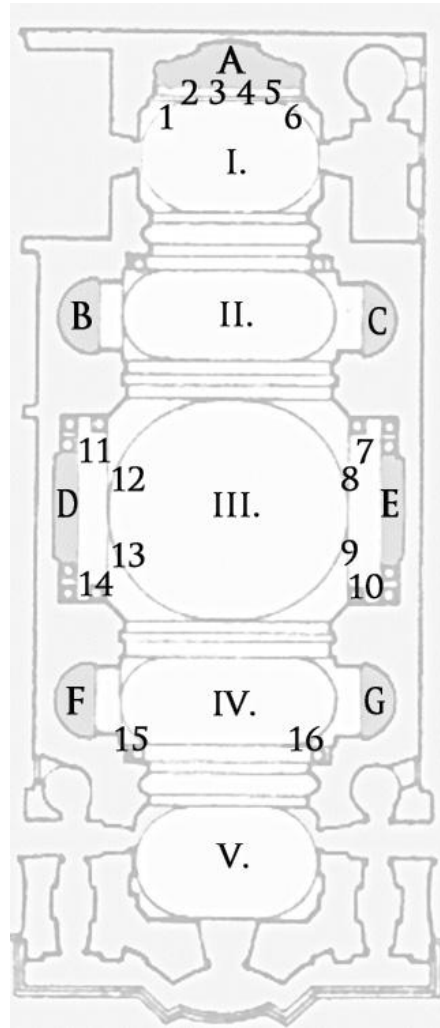
A	Jézus megkeresztelkedése
B	Immaculata
C	Szent Anna tanítja Máriát
D	Szent Norbert+ Pásztorok hódolata
E	Szent Ágoston + Királyok hódolata
F	Szent András és Nepomuki Szent János
G	Szent Borbála vértanúsága

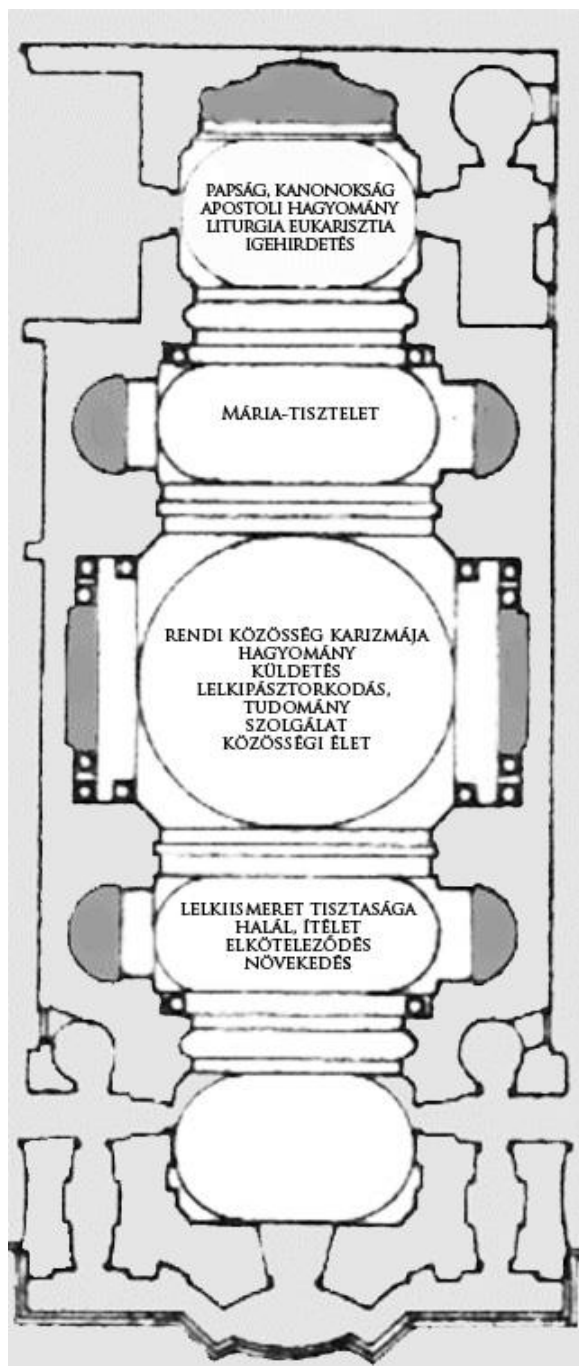
MENNYEZETI FRESKÓK

I.	Keresztelő Szent János születése
II.	Betlehemi gyermekgyilkosság
III.	Szent János pusztai prédikációja
IV.	Keresztelő Szent János lefejezése
V.	Szent Cecília

SZOBROK

1	Szent Júdás apostol
2	Szent Sebestyén vértanú
3	Szent Miklós püspök
4	Szent Ambrus püspök
5	Szent Rókus
6	Szent Jakab apostol
7	Szent Gilbert apát
8	Alexandriai Szent Katalin
9	Palermói Szent Rozália
10	Szent Frigyes apát
11	Szent Evermód püspök
12	Szent Mária Magdolna
13	Szent Apollónia
14	Szent Ludolf vértanú püspök
15	Hermann Szent József a Kisjézussal
16	Szent József a Kisjézussal

Rebuilding of the Premonstratensian church of Jászó in Baroque style. A Catholic male monastic order's spiritual self-interpretation

The Premonstratensians of Jászó rebuilt the medieval cloister and the church by 1770. The construction was executed based on a coherent concept. Andreas Sauberer, the imperious provincial, commissioned outstanding masters: A. Anton was asked to be the architect, J. L. Kracker was responsible for the frescoes and the altar paintings, J. Krauss was appointed as the sculptor. My approach to this work of art, a fine example of “Gesamtkunstwerk”, is specific: in my view, it is the baroque representation, self-identification of the monastic spirituality. This monastic community has its roots in the Middle Ages and has been shaping the spiritual and intellectual atmosphere of Jászó up to now. It is one of the vehicles of the continuous Catholic monastic spiritual traditions rebuilding and redefining itself again and again. In my paper, I intend to capture the rebirth of the 18th century Hungarian premonstratensian spirituality by examining the iconography of the church

TÜSKÉS ANNA

*A nagyszombati Szent Miklós székesegyház kegyképének
tisztelete**

Nagyszombat városa a magyarországi 17–18. századi oktatás egyik fő központja. Az 1635-ben alapított egyetem és a mellette működő nyomda a műveltség fellegvárát jelképezte az egyházi és világi pályára készülők számára. Az oktatás folyamatoságát kevés esemény szakította meg: 1704-ben Heister és II. Rákóczi Ferenc csapatai tűztek össze. A jezsuita rend 1773-as feloszlata után az egyetem 1777-ben Budára költözött.

A nagyszombati Szent Miklós székesegyházban tisztelt Mária-kegykép története a 16. században kezdődött,¹ amikor Forgách Ferenc esztergomi érsek a templomnak adományozta a római Szent Bonifác és Alexius bazilikában (Basilica S. Bonifacio e Alessio) tisztelt kegykép másolatát (1. kép).² A kegykép később a Pázmány Péter alapította Szent Kereszt és Szent Balázs kápolnában nyert elhelyezést. Az eredetlegenda szerint 1708-ban a pestis idején izzadni és sírni kezdett a kép: Szt. Jakab hava 5-én, Nagyboldogasszony hava 10-én, 11-én. A vizsgálatot Mártonffy György városi plébános vezette és írta le. Ekkor fény derült arra is, hogy a kép korábban is sírt, mégpedig a török elleni, párkányi csata napján, 1683. október 9-én. A vizsgálat eredményei alapján Keresztély Ágost esztergomi hercegprímás 1708. december 19-én elrendelte a Nagyszombati Szűz Mária-kép mint a város oltalmazója képeinek nyilvános tiszteletét (2. kép). A kultusz megragadható kezdeti időpontja tehát 1708.

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa.

¹ A kegykép történetének és tiszteletének fő forrásai: MÁRTONFFY György, *Újonnan fakadott könyv-hullatásoknak forrása*, MS, 1708; MÁRTONFFY György, *Denuo erumpens Lachrymarum scaturigo [...]*, 1709, 1738²; MÁRTONFFY György, *Újonnan fakadott könyv-hullatásoknak forrása*, 1739²; *Sanctissimae Deiparae semper Virgini thaumaturgae in modo metropolitana ecclesia Tyrnaviae lachrymanti et sudanti*, Tyrnaviae 1733, 1745²; Ladislaus NEDECZKI, *Fontes Gratiarum Marianarum novi et veteres seu historica relatio de imaginibus miraculosis per Hungariam [...]*, Claudiopoli, 1739; JORDÁNSZKY Elek, *Magyar országban s az ahoz tartozó részekben lévő Boldogságos Szűz Mária kegyelem képeinek rövid leírása*, Poson 1836. Facsimile: Ua., utószó TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, Bp., Akadémiai, 1988.

² A római Szent Bonifác és Alexius bazilika ikonjáról: Wilhelm GUMPPENBERG, *Atlas Marianus Sive De Imaginibus Deiparae Per Orbem Christianum Miraculosis*, 2, Ingolstadii, 1657, 7–12.

Amikor 1710-ben pestisjárvány volt Nagyszombatban, a hívők fogadalmat tettek, hogy előzetes bűjtöt követően megünneplik Szűz Mária Oltalmának ünnepét, és szentmisét mutatnak be a kegykép előtt. November 21-én, Szűz Mária Oltalmának ünnepén a képet búcsús körmenetben végighordozták a város utcáin, s a pestis még azon a napon megszűnt.³ Ezt a körmenetet ábrázolja a ma a székesegyház előcsarnokában elhelyezett festmény (3. kép).

1737-ben a kegykép barokk keretet kapott. A kultusz fellendítésében jelentős szerepet játszott hg. Esterházy Imre esztergomi érsek, aki a Szent Kereszt és Szent Balázs kápolnát átépíttette és kiújíttatta 1745-ben (2. kép). A kegyképet koronával ékesítették és számos medált, szalagot és érmet erősítettek rá hálából. 1988-ban eltűnt korona, majd az 1990-es restaurálás során eltávolították róla a tárgyakat.

A nagyszombati kegykép ikonográfiai típusa Chalkoprateia vagy másnéven Haghiosoritissa (4. kép). Összehasonlítva a nagyszombati ikont a Szent Bonifác és Alexius bazilikában tisztelt képpel, a két kéz tartásában némi eltérést figyelhetünk meg: a római kép Máriája kezével oldalra mutat, a nagyszombatin felfelé. A Szent Lukács-képnek vagy „Madonna Advocata”-nak is hívott kegyképtípus számos ikonja ismert, például egy sinai ikon és a freisingi székesegyház táblája. Rómában nyolc ilyen típusú kegykép maradt fenn (4–5. kép): 1. San Sisto, 2. S. Gregorio Nazianzeno in Campo Marzio, ma a Palazzo Barberiniben, 3. Sta Maria in Ara-coeli, 4. Sta Maria in Via Lata 5. Sti Bonifacio e Alessio 6. S Lorenzo in Damaso, 7. Sta Maria della Concessione, 8. Nostra Signora del Rosario.⁴ Ezekben a kéztartás változik az oldalirányú gesztus, az átlósan felfelé vagy felfelé mutató tartás között.

Az ikonokon egykor drágakövekkel kirakott nemesfém borítás volt, a freisingin ez ma is megvan. A nagyszombati táblakép egy nemesfém borítású ikon másolata lehet, erre utal a Mária alakja körülötti rombuszos háló, a rombuszokban növényi ornamentalsel. Az eredeti kép borítása közel állhatott a spoletói dóm kegyképe ikonjéhez (6. kép).

A kegyképtípus a 15–19. században számos másolatban elterjedt Itáliában, de Európán kívül is (7. kép), pl. Fondazione Zeri, Capena (Lazio, lappang), Pompallier Madonna (1846, New Zeland). Tehát a nagyszombati kegykép ebbe a hagyományba illeszkedik.

³ A kegyképhez szóló ajánlás és imádság: *Menybe Vitetet Bóldogságos Szűz Mária Congregatiojának* [...], 1710.

⁴ Egon SENDLER, *Le icone bizantine della Madre di Dio*, Milano, Edizioni San Paolo, 1995.

A nagyszombati kegykép tisztelete egész Magyarországon elterjedt, és számos másolat készült róla (8. kép).⁵ A másolatok többféle technikával készültek, legtöbbjük fára vagy vászonra készült olajfestmény: 1. Josef Zanussi (Salzburg) másolata a 18. századból; 2. Ismeretlen 19. századi festő (restaurálta: Ludmila Běťáková); 3. Kecskemét, piarista templom, kegykép: 1749; 4. Eger, Szent Bernát templom, főoltár; 5. Abos (Obišovce, Szlovákia), templom, főoltár;⁶ 6–8. Olajjal fára festett másolatok a nagyszombati Nyugat Szlovákiai Múzeumban (18–19. század), és a Pozsonyi Városi Galériában;⁷ 9. Celldömölk, kegytemplom kincstára, 1748.⁸ Ismert üvegkép másolata is a 20. századból, amelyet ugyancsak a nagyszombati Nyugat Szlovákiai Múzeumban őriznek. A kegyképet domborművön ábrázolták a garamszentbenedeki (Hronsky Benadik) bencés apátság 18. századi kapuján.

Erdélyben egyelőre két másolatról van tudomásom. A 2010-ben a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban rendezett „Mária-tisztelet Erdélyben” című kiállítás katalógusában szerepel a csíkcsecsói (Ciceu, Románia) római katolikus templom másolata.⁹ A szatmárnémeti (Satu Mare, Románia) Meszlényi Gyula Egyházművészeti Gyűjtemény is őriz egy másolatot.

Számos ábrázolása ismert a nagyszombati kegyképnek a sokszorosított grafikában. Szilárdfy Zoltán – Tüskés Gábor – Knapp Éva 1987-es katalógusában 19 darab, 1708–1800 között készült fa- és rézmetszetet közöl.¹⁰ Funkciójukat tekintve ezek címlapelőzéken, címlap-illusztrációként, szentképként vagy imalapon jelennek meg. A sokszorosított grafikák ikonográfiája nem mondható változatosnak: 1. a kegykép Nagyszombat városa felett, 2–3. a kegykép felirattal vagy anélkül. 1987 óta több új példány illetve új ábrázolás került elő, köztük van egy új típus: a kegykép az oltáron. Ez egy 1750 körüli imalapjának rézmetszetű illusztrációja (9. kép).¹¹ Az 1987-es katalógusban 231-es számon közölt, 1760 körüli *A hét tizedből álló rósás koszorúnak vagy jerusalemi olvasónak eredetéről, elterjedéséről, és erejéről*

⁵ A kegykép tiszteletéről ld.: TÜSKÉS GÁBOR, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*, Bp., Akadémiai, 1993; BÁLINT SÁNDOR, BARNA GÁBOR, *Búcsújáró magyarok: A magyarországi búcsújárás története és néprajza*, Bp., Szent István Társulat, 1994.

⁶ Köszönöm az adatot Barna Gábornak.

⁷ JANA LUKOVÁ, MARTINA VYSKUPOVÁ, *Ave Mária: Marianska ikonografia v zbierkach Galérie mesta Bratislavy*, Bratislava, Galéria mesta Bratislavy, 2013, 143, B73.

⁸ SZILÁRDFY ZOLTÁN, *Ikonográfia – kultusztörténet: Képes tanulmányok*, Bp., Balassi, 2003, 152. kép.

⁹ FÁBIÁN GABRIELLA, KOVÁCS ZSOLT, MIHÁLY FERENC, TERDIK SZILVESZTER, *Mária-tisztelet Erdélyben: Mária-ábrázolások az erdélyi templomokban*, Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, 2010, 16.

¹⁰ SZILÁRDFY ZOLTÁN, TÜSKÉS GÁBOR, KNAPP ÉVA, *Barokk kori képzőművészeti ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*, Bp., Egyetemi Könyvtár, 1987. Kat. Nr. 224–242.

¹¹ Magángyűjtemény.

című füzetes nyomtatvány egy újabb kiadásán, a korábbi rézmetszetű címlap-illusztrációt fametszettel váltották fel (10. kép).¹² Az 1987-es katalógusban 232-es és 233-as számon közölt, német (1771) és latin nyelvű (1774) imalapnak előkerült egy magyar nyelvű változata 1774-ből (11. kép).¹³

A 19. századi sokszorosított grafikai ábrázolások közül hármat érdemes kiemelni. Az első egy 1822-es céhlevél, amelyet Joseph Beimel adott ki (12.a kép).¹⁴ A második egy imalap Bucsánszky Alajos sorozatából (12.b kép).¹⁵ A harmadik az 1987-es katalógusban 237-es számon közölt, 1790 körüli, latin nyelvű imalap (kiadó: Joan Jelinek, é.n.) fametszete újrametszett változatának 19. századi szlovák kiadványon címlapillusztrációként (kiadó: Michala Spantafta, 1847) (13. kép).¹⁶

A nagyszombati kegykép tisztelete nem mérhető a tőle hatvan km-re északnyugatra fekvő Sasvár Pietà-kegyszoborának kiterjed kultuszához.¹⁷ A fennmaradt másolatok arról tanúskodnak, hogy a kegykép Felvidéken, Dunántúlon, Kelet-Magyarországon és Erdélyben egyaránt ismert volt. A kegykép tiszteletének elterjedése nem kapcsolódik egyik szerzetesrendhez sem.

1. kép: a) *Rugendas: Forgách Ferenc*; b) *A római Basilica S. Bonifacio e Alessio-ban tisztelt kegykép*; c) *A nagyszombati Szent Miklós-székesegyházban tisztelt Mária-kegykép*

¹² Magángyűjtemény.

¹³ OSZK Kisnyomtatvány Tár 697 (64/50).

¹⁴ Esztergom, Balassa Bálint Múzeum H76.951.

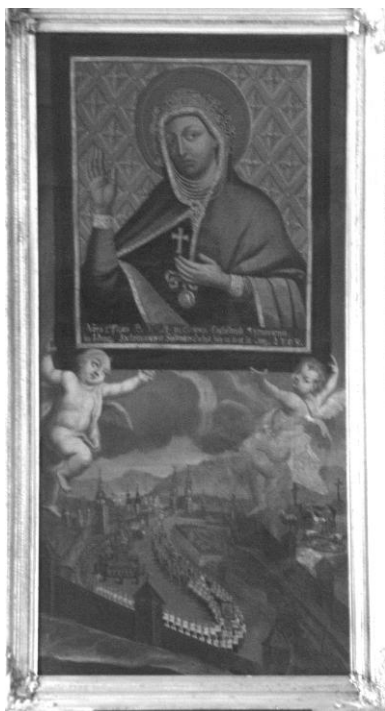
¹⁵ MNM TKCS T615.

¹⁶ BEK Af 86/2 Tót vallási egyveleg.

¹⁷ SERFÓZÓ Szabolcs, *A sasvári pálos kegyhely története: A zárúndoktemplom kialakítása és kegyszobornak kultusza a 18. században*, Bp., Balassi, 2012.

2. kép: Mártonffy György, Keresztély Ágost, Esterházy Imre

3. kép: Az 1710. november 21-én tartott körmenet, Nagyszombat, Szent Miklós székesegyház, előcsarnok

4. kép: a) Roma, San Sisto; b) Roma, S. Gregorio Nazianzeno in Campo Marzio, ma: Palazzo Barberini; c) Sinai; d) Freising, székesegyház

5. kép: a) Sta Maria in Aracoeli; b) Sta Maria in Via Lata; c) Sti Bonifacio e Alessio; d) S. Lorenzo in Damaso; e) Sta Maria della Concessione; f) Nostra Signora del Rosario; g) Nagyszombat, Székesegyház

6. kép: a) Spoleto, dóm; b) Nagyszombat, Szt. Miklós székesegyház

7. kép: a) Fondazione Zeri; b) Capena (Lazio, lappang); c) Pompallier Madonna (1846, New Zealand)

8. kép: a) Josef Zanussi (Salzburg) másolata, 18. század; b) Ismeretlen 19. századi festő (restaurálta: Ludmila Běláková); c) Kecskemét, piarista templom, kegykép: 1749; d-e) Olajjal fáru festett másolatok (18–19. század), Nagyszombat, Nyugat-Szlovákiai Múzeum; f) Szatmárnémeti, Mészleányi Gyula Egyházművészeti Gyűjtemény; g) ívegkép, 20. század, Nagyszombat, Nyugat-Szlovákiai Múzeum; h) Garamszentbenedek, bencés apátság, 18. század

9. kép: a) Kegyeoltár; b) Imalap, 1750 körül

10. kép: Cimlapillusztráció

11. kép: Imalap

12. kép: a) Céhlevél; b) Imalap Buczászky Alajos sorozatából

Porádek Lvickéň
nagšvategšeho
Muženca Živého,

š Erátim, ale potrebnim

Penceňim

13. kép: Címlepillusztáció

The veneration of the Icon of St. Nicholas Cathedral, Trnava

The city of Nagyszombat (Trnava, today Slovakia) was one of the main centers of higher education in 17–18th-century Hungary. Its university was founded in 1635 and the printing house operating next to it symbolized the citadel of culture for students preparing both for clerical and secular careers. The continuity of education was interrupted by only a few events: in 1704 the troops of General Heister and Prince Ferenc Rákóczi II had a battle here. Following the dissolution of the Jesuit order in 1773 the university moved to Buda in 1777.

The history of the Mary icon venerated in the St. Nicholas Cathedral, Trnava, began in the 16th century when Esztergom Archbishop Ferenc Forgách donated a copy of the icon, until then revered in the basilica of St. Boniface and Alexius in Rome (Basilica S. Bonifacio e Alessio) (fig. 1.). The devotional picture was later placed in the chapel of the Holy Cross

and St. Blaise founded by Péter Pázmány. According to the legend, the icon began to sweat and cry during the plague in 1708: on 5th of the month of St. James (July), and on 10th–11th of the month of Our Lady (August). The examination was led and recorded by parish priest George Mártonffy. During the investigation it turned out that the icon had also cried previously, 25 years earlier, namely on the day of the battle of Párkány (Štúrovo, today Slovakia) against the Turks, on 9th October 1683. Based on the results of the investigation, Christian August of Saxe-Zeitz, archbishop of Esztergom, ordered the public veneration of the Virgin Mary's icon as the patron of Trnava on 19th December 1708. It is possible to thus identify the starting date of the veneration as 1708.

When in 1710 plague struck in Trnava again, the faithful of the town resolved to fast and subsequently celebrate the feast of the Protection of Virgin Mary, and to present Holy Mass in front of the devotional picture. On 21st November the image was carried in procession through the city streets, and the plague ceased the same day. This procession is presented on the painting placed today in the portal of St. Nicholas Cathedral (fig. 3.).

In 1737 the icon received a baroque frame. Prince Imre Esterházy, archbishop of Esztergom, played a significant role in boosting the devotion, having had the chapel of the Holy Cross and St. Blaise rebuilt and decorated in 1745 (fig. 2). The icon was adorned with a crown, numerous medals and ribbons in gratitude. In 1988 the crown disappeared, and during the restoration of 1990 the votive objects were removed.

The iconographic type of the Trnava icon is Chalkoprateia, also known as Hagioritissa (fig. 4.). Comparing the Trnava icon with that of the St. Alexius and Boniface Basilica, some differences can be observed in the hand gestures: Mary of the Roman icon has a show of hand to the left side, whilst on the Trnava icon Mary's hand shows upwards. This type of icon, also known as the icon of St. Lucas or „Madonna Advocata” has several copies, for exaple an icon of Sinai and the panel painting of the Freising Cathedral. In Rome eight devotional images of this type survived (figg. 4–5.). In these the hand gesture changes: Mary shows to the left side, diagonally up or upwards.

The icons were once encrusted with precious stones and covered by precious metal plating, the icon of Freising has this precious metal cover to this day. The rhombus/lozenge shaped net with vegetal ornament in the rhombus around the figure of Mary indicates that the Trnava panel painting may be a copy of an icon covered by precious metal. The cover of the original image may have been similar to that of the Spoleto Cathedral icon (fig. 6.). This iconographic type of devotional pictures spread in many copies in Italy, but also outside Europe in the 15–19th centuries. So this is the tradition that the Trnava devotional picture fits into. (fig. 7.).

The veneration of the Trnava icon spread throughout all of Hungary, and many copies were prepared of it (fig. 8.). Copies were made in many different techniques in the 18–19th centuries, most of them oil paintings on wood or on canvas. A painted glass copy is also known from the first half of the 20th century, preserved in the Western Slovakia Museum, Trnava. The devotional image was carved in the relief of the 18th-century gate of the medieval Benedictine abbey of Garamszentbenedek (Hronsky Benadik). In Transylvania I

am aware of two copies: one copy of the Roman Catholic Church, Csíkcicsó (Ciceu, Romania), and an other preserved in the Meszlényi Gyula Church Art Collection, Szatmárnémeti (Satu Mare, Romania).

Several woodcuts and engravings represent the icon of Trnava in printmaking. Considering their functions these appear as illustrations on title pages of books and prayer cards. The iconography of these small prints is not varied: 1. the icon above the city of Trnava, 2–3. the icon with or without inscription. Since the catalogue edited by Zoltán Szilárdfy, Gábor Tüskés and Éva Knapp in 1987, which published 19 prints of the Trnava icon, many new copies and new engravings have been found (figg. 10–13.). One of them has a different iconography: it shows the icon on the altar. This is the copper engraving illustration of a prayer card printed around 1750 (fig. 9.).

Although the veneration of the Trnava icon does not measure up to the intensity of devotion of the Pietà statue of Sasvár (sixty kilometers north-west from Trnava), the relatively high number of remaining copies testify that it was well-known and respected in the Upper Hungary, Western and Eastern Hungary and Transylvania. The spread of the veneration of the devotional picture is not related to any of the monastic orders.

VOIGT VILMOS

*Látványlakoma III. Károly koronázási ebédje (1712)
alkalmából*

A tanulmány megjelent a 2000 című folyóirat 2015. júliusi számában.

Show Banquet at the Coronation of Charles III King of Hungary (May 22, 1712)

An important item of ecclesiastic representation in 18th century Hungary was the crowning of the sovereign. Hungarian historians recently have paid keen attention to these events, stressing their political and ceremonial motivation. (See Géza Pálffy's essay in this volume) My paper offers another kind of their interpretation: i. e. cultural historical, using contemporary sources of description of luxury banquets, "Schau-Essen", "Tafel-Zeremoniell", "Epularia", "Trincirs-Buch", "Trionfi" etc. Cookbooks and protocols, "Theatrum Ceremoniale historico-politicum" handbooks gave detailed description of the "representative tables", where the food and sweets were shaped into artistic forms, and complete spectacles (e.g. battles around castles) were formed. Official pamphlets gave also descriptions of the decorative food. Hundreds of decorative food figures and emblems, scenes from the past of the country were exhibited, with short texts, rhymes and slogans written upon them. All they were serving the political and religious propaganda. Such show banquets were established from the age of Renaissance, and became widespread in Europe. As comparative material of historical references, the descriptions of the show banquet for the wedding of Prince Gábor Bethlen with Princess Catharina of Brandenburg (1626) were also used.

My paper was published (in Hungarian) in the monthly *2000* vol. 27, number 7 (2015) pp. 66–78.

|| Személynévmutató

- Abegg, Antonius 335
Ábel 82, 84
Abensberg-Traun, Theresia Petronilla von 26
Abimelek 294, 295
Ábrahám 71, 76, 99, 213, 219
Abrajám → Ábrahám
Abrugyi György 135
Ács Pál 285
Acsády Ádám 229, 356
Acsády Ignác 66
Ádány András 172
Affolter Péter 165
Agilulf 288
Ágnes, Habsburg, királyné 144
Ágost, II. (Erős) lengyel király 235
Ágoston, Szent 32, 255, 318, 321, 385, 390, 391, 394
Albert Kázmér, szász-tescheni herceg 173
Alexius, Szent 397, 398, 407, 408
Alfonz, aragóniai király 320
Almási Gábor 305
Alonso-Núñez, Juan Miguel 288
Alszeghy Zsoltné 87, 89, 344
Althann János Mihály → Althann, Johann Michael von
Althann Mihály Frigyes → Althann, Michael Friedrich von
Althann Mihály Károly → Althann, Michael Karl von
Althann, Johann Michael von 224, 231, 247
Althann, Michael Friedrich von 252, 253, 286, 287, 290, 295, 297
Althann, Michael Karl von 97, 286, 289–291, 296, 297, 350, 351, 356
Alvinczi Péter 68
Amade Ilona, Nagymihályiné 60, 64, 65
Amadé László 163
Ambrus, Szent 32, 384, 389, 394
Andrád Sámuel 219
András, III. 144
András, Szent 230, 387, 394
Androvics Miklós 260
Anna, Szent 150, 275, 384, 389, 390, 394
Antal, Páduai Szent 150, 388
Antiochus 318
Ányos Pál 172
Apafi Mihály 217
Apollónia, Szent 246, 386, 391, 394
Apor István, Altorjai 60, 67–69, 72
Aradi Nóra 386
Arnoldus 291
Árvay László 336
Aszalay István 204
Attila, hun király 119
Attilius Regulus 89
Auerbach, Johann Gottfried 257
Aventinus, Johannes 320
Bacchini, Benedetto 325, 326
Bachich Anna 213
Bachich István 213, 214
Badstübner, Ernst 153
Bagossi Edit 81–83, 88, 224
Baják László 46
Bajáki Rita 17, 62, 64
Bajzáth József 311
Bakó Ferenc 260
Bakócz Tamás 5, 9, 111, 113–119
Balanyi György 286, 293
Balassa Zsuzsanna 199, 200, 203
Balázs Mihály 135
Balázs, Szent 397, 398
Bálint Sándor 378, 399
Balogh Ágost 25–27
Balogh Elek (Sándor?) 170, 191

Bán Izabella 10, 17, 71
 Bán Péter 104, 255
 Bánffy Kata 219
 Bánfi Szilvia 215
 Banovich Pál 356
 Baranya Péter 274
 Barcsay Ábrahám 172, 173
 Barcsay Ákos 125
 Bárdos Kornél 94, 163–165, 182
 Barkóczy Ferenc 10, 94–96, 103–111,
 164, 176, 185, 187, 193, 229, 255, 260–
 265, 356
 Barna Gábor 10, 25, 30, 34, 399
 Baróti Szabó Dávid 164, 168, 169, 171,
 173–175, 179, 192, 193
 Barta István 334
 Barta János 237
 Bartakovics József 88
 Bartakovics Pál 356
 Bárth Dániel 209
 Bartha Katalin Ágnes 288
 Bartók István 99
 Bartoniek Emma 123, 124, 306
 Bartusz-Dobosi László 336
 Báruk 318
 Báthory István, Ecsedi, nádor 124, 301–
 304, 307, 313
 Báthory István, erdélyi fejedelem 68, 71
 Báthory Miklós 124
 Báthory Orsolya 9, 17, 45, 94, 166
 Báthory Zsófia 199, 203
 Batthyány Ádám 67, 225
 Battyhány Borbála, Forgáchné 203
 Batthyány Ferenc 124, 305
 Batthyány József 45–49, 51, 52, 54, 56–
 58, 143, 148, 166, 190, 192, 193, 311
 Batthyány Lajos, nádor 54
 Batthyány Magdolna, Csákyné 203
 Batthyány Miklós 217, 218
 Bäumer, Remigius 33
 Bayer József 89
 Becanus, Martinus 269
 Beccaria Virgil 204
 Beimel, Joseph 400
 Beitel János 356
 Beke Margit 93, 94, 103, 123, 166, 273,
 277
 Bél Mátyás 255, 344, 348
 Bély György 293, 296
 Belting, Hans 148
 Benedek, Nursiai Szent 361, 362, 364–
 371, 373–375
 Benedek, XIII. 28
 Benedek, XIV. 331
 Benedek, XVI. 29
 Bény János 201
 Benyák Bernát 87, 88
 Berchtold Ferenc 109
 Berényi László 100
 Berényi Zsigmond 274, 356
 Bernát, Szent 399
 Bertényi Iván 300
 Bertényi Iván, ifj. 121
 Berzeviczy Pál 80
 Bessarion, Basilius (Bessarion bíboros)
 320
 Bethlen Gábor 411
 Bethlen Miklós 68
 Bibiena, Antonio, Galli → Galli-Bibiena,
 Antonio
 Bidermann, Jacobus 291
 Binder János Fülöp 71
 Biner, Hilarius Ernestus 216
 Bíró Csilla 9
 Bíró Imre
 Bíró Márton → Padányi Bíró Márton
 Bíró Vencel 68, 286
 Bitskey István 103, 226, 264, 317, 319
 Bocatius János 214
 Bocskai István 225, 306
 Bodnárová, Michaela 302
 Boér Hunor 59
 Bogár Judit 11, 17, 59, 62
 Bombelli, Pietro 30
 Bonfini, Antonio 116, 118, 288, 289, 295

- Bonifác, Szent 397, 398, 400, 402, 407, 408
- Bonyhádi Ignác 334
- Borbála, Szent 388, 393, 394
- Borián Elréd 372
- Borie Károly-Mária 270
- Bornemisza Péter 134, 136, 211, 212
- Boros Zoltán 363
- Borsa Gedeon 138
- Borzák István 30
- Bosio, Antonio 145
- Bossányi Eszter, Forgáchné 203
- Brandenburgi Katalin 202, 411
- Bratulich Simon 199
- Braunschweig-lüneburgi Vilma Amália császárné 237, 250
- Braunschweig-wolfenbütteli Erzsébet Krisztina császárné 232, 243, 310
- Bretschneider, Heinrich Gottfried 172
- Breznay Imre 255
- Brunszvik Antal 173, 178
- Brunszvik József 185
- Bubryák Orsolya 117, 225, 236, 238
- Buchheim, Franz Anton von 230
- Bucsánszky Alajos 400, 406
- Burchard, Giovanni 122
- Burckhardt, Jacob Christoph 118
- Burke, Peter 223
- Buzás József 148, 150
- Búzás Judit 219, 220
- Buzási Enikő 70, 100, 257, 285
- Campani, Giovanni Antonio 320
- Cámpori, Matteo 326
- Canevale, Isidore 108
- Carellus 287–289
- Carlone, Carlo Innocenzo 356
- Carolus → Károly, III. (VI.)
- Cecília, Szent 383, 394
- Cereza Mori, Anna 144
- Chigi, Fabio 327
- Chmelinová, Katarína 343, 354
- Chobot Ferenc 286, 287, 292
- Chrastina, Ján 317, 319
- Cicero, Marcus Tullius 68, 317
- Čížek, Nikodém 316
- Čížek, Pavel 315
- Čížeková, Dorota 315, 316
- Collin, Heinrich Joseph von 89
- Comenius, Johannes Amos 315, 319
- Conon 291
- Constans, császár 288
- Cosmerovius, Matthäus 310
- Cymbal, Johann 258
- Czeglédy Anita 30
- Czibula Katalin 9, 79, 80, 82, 88–90, 344
- Cziráki Zsuzsanna 122
- Czobor Márk 232
- Czoron Anna 134
- Csáky Imre 232
- Csáky László 204
- Csáky Miklós 46, 107, 108
- Csáky, Moritz 79
- Csepregi Turkovics Mihály, ifj. 316
- Cserey Farkas 34
- Csete István 68, 70, 71
- Csiffáry Gergely 104
- Csikszentmártoni Sajghó Imre Ferenc → Sajghó Benedek
- Csokonai Vitéz Mihály 80
- Csomor Lajos 29
- Csonka Ferenc 69
- Csorba Csaba 315
- Csődy Pál 191
- Csörsz Rumen István 63
- Dabasi András 361, 362
- Dadan, Jan, id. 316
- Dadan, Ján, ifj. 316, 317, 319, 320, 322, 323
- Dadanová, Anna 316, 317
- Dallos Miklós 201
- Dám Ince 156
- Damiáni János 356
- Danckelman, Nikolaus Bartholomäus Michael von 309

- Dante Alighieri 33
 Dausend, Hugo 122
 Dávid Ferenc 135, 137
 Dávid Katalin 379
 Debuyst, Frédéric 378
 Decsy Sámuel 127
 Delmestri Péter 172
 Demeter Júlia 80, 81, 87, 288
 Dénes József 152
 Dénesi Tamás 363
 Denzinger, Heinrich 209
 Dercsényi Dezső 260
 Déri Eszter 10, 93
 Dianesevich Miklós 199
 Dienes Dénes 315
 Dietmayr, Berthold 230
 Diós István 29, 286, 292
 Dirrhein, Marquard 274, 276
 Ditters von Dittersdorf, Karl 82
 Dóbék Ágnes 10, 103, 104
 Dobszay Tamás 121, 304
 Dóka Klára 103
 Domitius Piso 320
 Donner, Georg Raphael 93, 354, 357, 359
 Donner, Matthias 355, 358, 359
 Dorneck, rézmetsző 36, 38, 39
 Döme Károly 82, 88, 170, 171, 192
 Draskovich Gáspár 203
 Draskovich György, id. 199
 Draskovich György, ifj. 195, 198–200, 205
 Draskovich János, id. 199
 Driesch, Franciscus Ludovicus 356
 Driesch, Gerhard Cornelius 343–349, 351–359
 Dugonics András 172
 Duindam, Jeroen 223
 Dumitran, Daniel 69
 Durand, Guillaume 122, 124, 130

 Ecsedy Judit, V. 215, 315
 Éder Ferenc Xavér 336
 Egerváry Ignác 80, 86
 Egyed Emese 171–173, 176
 Eleonóra Magdolna, magyar királyné 242, 307, 311
 Elias, Norbert 223
 Emmeram, Szent 273, 275, 277
 Emődi András 82
 Endrődy János 80
 Entz Géza 103, 109
 Enyedi György 136–138
 Enyedi István 316
 Enyedi Sándor 90
 Eperjessy István 47
 Erdélyi Gabriella 305
 Erdélyi László 364
 Erdélyi Zsuzsanna 151
 Erdő Péter 29
 Erdődy Erzsébet, Mosconné 203
 Erdődy Gábor, egri püspök 10, 74, 248, 255–260, 264, 313, 356, 358
 Erdődy György Lipót 225
 Erdődy János 167, 201
 Erdődy Jozefa 237
 Erdődy József 237
 Erdődy Kristóf 225
 Erdődy László Ádám 223, 225–240
 Erdődy Zsuzsanna 202
 Erzsébet 339
 Erzsébet, főhercegnő 253
 Erzsébet Krisztina, királyné 232, 243, 310
 Esterházy Antal 357
 Esterházy Dániel 277
 Esterházy Erzsébet, Héderváryné 203
 Esterházy Ferenc 225, 347, 350
 Esterházy Imre Gábor, nyitrai püspök 356
 Esterházy Imre, esztergomi érsek 9, 10, 93–97, 99, 101, 102, 108, 123, 128, 239, 254, 312, 343–345, 351, 352, 354–359, 398, 401, 408
 Esterházy István 308
 Esterházy Janka 357
 Esterházy Krisztina 357
 Esterházy László 98

Esterházy Mária 199
 Esterházy Mihály 231, 237, 308
 Esterházy Miklós, nádor 100, 198, 199, 203, 307
 Esterházy Pál, nádor 9, 25, 26, 99, 100, 149, 285, 307, 308, 313
 Esterházy Pál Antal 98
 Eszter 99–102
 Etényi Nóra, G. 117, 232, 310, 327
 Evermód, Szent 387, 394

Fába Simon 50, 51, 56, 108
 Fábíán Gabriella 399
 Fabrianus, Ludovicus 113, 114
 Falco, Giorgio 331
 Fallenbüchl Zoltán 45
 Faludi Ferenc 88, 163, 164, 169, 170, 191
 Farbaky Péter 144
 Farkas Krisztina 145
 Farkas Lajos 182
 Farkas Zsuzsánna 219
 Faustus, Johannes 318
 Fazakas Gergely Tamás 317
 Fejér Antal 172
 Fejérvári Boldizsár 297
 Fekete Csaba 99, 137, 210, 211
 Fekete Ferenc, Galánthai 172
 Fekete György 49, 52, 56
 Fekete Ignác 51
 Fekete Márton 334
 Felszegi András 336
 Felvinczi Klára 26
 Ferdinánd, I. 124, 125, 300–303, 313
 Ferdinánd, II. 199, 200, 207, 306
 Ferdinánd, III. 198, 199, 202, 207
 Ferdinánd, IV. 307
 Ferenc, I. 127, 130, 311
 Ferenc, Assisi Szent 19, 150, 243, 247
 Ferenc, pápa 15
 Ferenc, Xavéri Szent 242, 245, 251, 261
 Festetich Julianna 218
 Fináczy Ernő 172
 Finály Henrik

Fischer, Leopold 97, 358
 Flemming, Willi 291
 Fleschi, Niccoló → Flisco, Niccoló
 Flisco, Niccoló 119
 Flórián, Szent 150
 Floriani, Pompeo 51
 Fogarasy Mihály 61, 62, 77
 Forgách Éva, Csáky Istvánné 202, 203
 Forgách Ferenc 198, 199, 234, 306, 397, 400
 Forgách Pál 354, 356
 Forgó András 121–123, 126, 128, 232, 239, 311, 325
 Forti, Fiorenzo 331
 Földy Ferenc 315
 Fraknói Vilmos 113, 114, 116, 119
 Francesco, Amedeo di 79
 Frangepán György 203
 Frank, F. 269
 Frauenheim Henrik János 75
 Frauhammer Krisztina 151
 Freedberg, David 145–147, 154
 Friedrich, Markus 197
 Frigyes Vilmos, brandenburgi 309
 Frigyes, III. 300
 Frigyes, Szent 386, 394
 Friz András 84, 344
 Frobenius 320
 Fucker, Andreas 263
 Fundárková, Anna 122, 225
 Fügedi Erik 122, 130
 Fülöp Éva Mária 45

Gaál 294
 Gábor Csilla 70
 Galavics Géza 96, 100, 117, 370
 Galenus, Aelius 168
 Galgóczy János 96
 Galli-Bibiena, Antonio 96, 354, 357–359
 Gánóczy Antal 82
 Garampi, Giuseppe 69
 Gasparics Gyula 387
 Gedeon 294, 295

Gellért, Szent 386
 Genováva, Szent 351
 Gergely, I. Nagy Szent 364
 Gergely, III. 30
 Gergely, Nazianzi Szent 398, 402
 Gerics József 123
 Gersei Pethó Miklós 152
 Geyer, Andreas 276
 Ghilardi, Massimiliano 145
 Gilbert, Szent 386, 387, 394
 Gizella, királyné 301
 Gluck, Christoph Willibald 86
 Gockerell, Nina 144, 150
 Gonzaga, Aloysius 205
 Gonzaga, Eleonóra 242, 307
 Gonzaga, Francesco 113
 Gorup Ferenc 202
 Gödör György 213, 214
 Görög Dániel 9, 113
 Götzl Ferenc 274, 277
 Gracián, Baltasar 239
 Gramatica, Aloisius 33
 Granasztói György 277
 Grassalkovich Antal 14, 165, 166
 Gretser, Jacob 268, 272
 Grimani, Domenico 119
 Groll Adolf 356
 Guba András 380
 Gubasóczy János 234, 310
 Gulyás Borbála 117
 Gumpfenberg, Wilhelm 397
 Gundiperga 287, 288, 295–297
 Gussone, Nikolaus 30, 33
 Guttenberg, Johannes 318
 Gyarmati Balassa István 134
 Gyöngyösi István 68
 Gyöngyösi János 66
 Gyöngyössi János 219
 Gyöngyössy Orsolya 151
 Györkös Attila 116
 Gyula, II. 113, 114
 Gyulaffy Zsuzsanna, Lisztyné 204
 Haag, Herbert 293
 Haáz Rezső 26, 399
 Habermas, Jürgen 223
 Hackius, Franciscus 320
 Hackius, Jacobus 320
 Hadik András 233
 Hadik Andrásné (Lichnovszky Franciska) 165
 Hage, Laurentius Benjamin ab (Vavřinec Benjamin Vodháj) 316
 Hajgató Péter 191
 Hajnik Imre 45
 Halmy László 286
 Hammer, Petrus 270
 Hanck, Franz 275, 276
 Handler György 356
 Hargittay Emil 62, 64, 267
 Harrach, Johann Ernst von 233
 Harsányi István 335
 Haselsteiner, Horst 79
 Havattövi (Havadtői) István 217
 Hédervári Kata, Viczai Jánosné 60, 65
 Héderváry János 202
 Hegedűs András 300
 Hegedűs Zoltán 46, 48
 Heinrich László 337
 Heister, Siegbert 397, 407
 Hell Miksa 334, 336–341
 Helmár János Mihály 356
 Heltai Gáspár 140
 Heltai Gáspár, ifj. 136, 140
 Heltai Gáspárné 140
 Heltai János 62, 121, 214, 215
 Hende Fanni 9, 121, 311
 Herber Illés 201
 Herepei János 215, 217
 Hermán József 108
 Herman Ottó 335, 336, 337
 Hermann Engelbert 126, 232
 Hevesi Andrea 9,
 Heyrenbach, Josephus 336
 Hildebrand, Friedrich 321
 Hillebrandt, Franz Anton 108
 Hippolit, Estei 113, 114, 116

Hoensch, Jörg K. 128
 Hoffman Pál 98
 Hoffmann Gizella 135
 Hofmann, Konrad 122
 Holnapy Dénes Márton 379
 Homonnai Drugeth György 198
 Homonnai Drugeth János 198
 Homonnai Sarolta 365
 Horányi Mátyás 80
 Horatius, Quintus, Flaccus 55, 98, 270, 333
 Horn Ildikó 117, 232, 310
 Hornig Károly 311
 Hornyánszky Viktor 68
 Hortensius, Quintus, Hortalus 317
 Horvát Mihály 164, 181
 Horváth Ferenc 190
 Horváth Ilona, Thurzó Mihályné 199
 Horváth István 109
 Horváth János 161
 Horváth László 30
 Horváth Mária, M. 11, 267
 Horváth Mihály 237
 Horváth Pál 149
 Horváth Péter 213
 Horváth Sándor 10, 143, 152–154
 Hosszutóthi György 205
 Hölvényi György 325
 Hörmann János 68
 Hubert Gabriella, H. 133, 136, 137, 211
 Hubert Ildikó 9, 67, 104, 163
 Hudi József 45, 46
 Huetter, Johann Lucas 256, 260, 264
 Hünermann, Peter 209
 Hye, Franz-Heinz 66

 Igaz Rita 387
 Ignác, Loyolai Szent 206
 Illei János 90
 Illés Pál Attila 366
 Illésházy György 203
 Illésházy József 26
 Illésházy Miklós 233

 Illésházy, József(?) (1738) 349
 Illyés András 60, 72, 73, 239
 Ince, VIII. 122
 Ince, XI. 328–331
 Ipolyi Arnold 214
 István, I., Szent 45, 71, 174, 178, 190, 300, 308
 István, Szent, vértanú 71, 226
 Ivanovics Pál 202
 Izsák 76, 82, 84, 213

 Jäger, Joseph 71
 Jakab Elek 135
 Jakab, Szent 182, 384, 389, 394, 397
 Jákob 76
 Jambrehovich Péter 202
 Jankovics József 94, 104, 277, 285, 325
 Jankovics László 99
 János Kázmér, lengyel király 27
 János Pál, II. 32
 János, Alamizsnás Szent 93, 97, 98, 101, 102, 342
 János, Istenes Szent 256, 257, 260, 264
 János, Keresztelő Szent 195, 200, 293, 380–384, 388–391, 393, 394
 János, Nepomuki Szent 294, 387
 János, Szent, evangélista 257, 262
 János-Szatmári Szabolcs 82, 89
 Jávor Anna 257, 377, 380, 383, 386, 388
 Jekoniás 293
 Jelinek, Joan 400
 Jephthe (Jiftach) 292–294, 296
 Jeremiás 318
 Jerney János 369
 Jerubaal 294
 Jézus
 Jézus 17, 19, 21, 22, 24, 27–32, 33, 60, 70, 75, 76, 83, 85, 144, 145, 149–154, 156, 159, 160, 170, 191, 195, 198, 206, 242, 256, 257, 259, 269, 293, 296, 317, 318, 326, 334, 336, 339, 381–386, 388, 391, 393, 394
 Jézus, Sirák fia 33

- Joachim, Szent 384, 390
 Joákim, király 318
 Joanelli Judit 60, 75
 Joás 82, 84, 87, 88
 Jób 54
 Johannes, Eleemosynarius → János,
 Alamizsnás Szent
 Jojakim (Joakim) 219
 Jonathas 293
 Joó Rozina, Illésházyiné 203
 Jordánszky Elek 25–28, 36–39, 397
 Jotam 294
 József, Hermann Szent 388, 393, 394
 József, I. 225, 229, 237, 238, 246, 300,
 307, 309
 József, II. 143, 154, 157, 184, 258
 József (egyiptomi) 82, 84, 219
 József, Szent 150, 248, 250, 260, 261, 388,
 393, 394
 Júdás 101
 Júdás, Szent 385, 394
 Judit 75
 Judnikovich Michael 204
 Juhász-Laczik Albin 366
- Kačic, Ladislav 344
 Kada Lajos 29, 34
 Kádár Zsófia 10, 195, 206
 Káldi György 33
 Kalmár János 232, 310
 Kanyurszky György 74
 Kapi Anna → Pethe Lászlóné Kapi Anna
 Kardos Tibor 116
 Karl Alexander von Lothringen (Károly
 Sándor lotaringiai herceg) 224
 Karner Egyed 370
 Károly, III. (VI.) 89, 91, 96, 121–123,
 125–127, 129, 130, 224, 225, 229–232,
 234, 257, 258, 274, 290, 310, 330, 355,
 411
 Károly, V., lotaringiai herceg 329
 Károlyi József 182, 183
 Károlyi Sándor 237, 238
- Katalin, Alexandriai Szent 146, 385, 392,
 394
 Katona Pál 34, 35
 Katona Vilmos 378
 Kayling József 336
 Kazinczy Ferenc 80, 89, 90
 Kecskeméti Gábor 69, 316, 319
 Kecskeméti János 67
 Kecskés János 204
 Keglevics Zsigmond 49
 Kelcz Imre 97, 358
 Kelemen, VIII. 30, 166
 Kelemen, XI. 25, 27, 258, 330
 Kelemen, XIII. 28
 Kelényi Borbála 152
 Kempis Tamás 66
 Kénosi Tőzsér János 135
 Keresztély Ágost 10, 46, 108, 123, 126,
 229–231, 244, 248, 273–278, 310, 397,
 401
 Keresztély, VII. 337
 Keresztes Attila 87
 Keresztúri Miklós, Berekeresztúri 60, 75,
 76
 Kerny Terézia 151
 Késmárky Nepomuki János 172
 Khevenhüller, Franz Christoph 310
 Khevenhüller-Metsch, Johann Joseph 225
 Kilián István 80, 81, 83, 87, 285–287,
 289, 291–294
 Kinsky Ferenc 172
 Király István 291
 Kirschbaum, Engelbert 30, 385
 Kisdi Benedek 198, 199
 Kiszjézus → Jézus Krisztus
 Kiss Ádám 216
 Kiss Erika 10
 Kiss Gergely 116
 Kiss Katalin 80, 87
 Klaniczay Tibor 79, 80
 Klauendorf (Gandorf) Borbála 165
 Klekner Tibor 286
 Klenau Antónia 165

- Klobusiczky Ferenc 348–350, 354, 356
 Klobusitzky József 172, 173
 Klöcker, Hermann Claudius 230
 Kmita Andrásné (Lengyel Andrásné)
 138–141
 Knapp Éva 17, 18, 70, 71, 87, 149, 267,
 269, 272, 285, 397, 399, 409
 Kóczi Dávid 212, 213
 Koháry István 14
 Kókay György 325, 326
 Kollányi Ferenc 274, 301, 310, 311
 Koller Ferenc 171
 Koller Ignác 94
 Koller József 367, 368, 373, 374
 Koller, Manfred 145, 148
 Kollonich Lipót 226
 Kollonich (Kollonitz), Sigismund von
 227, 229, 230, 231, 246, 249, 252, 286,
 287, 295
 Kollonits László 187–189
 Koltai András 93, 123, 128, 225, 274, 287,
 293, 343
 Komáromi Csipkés György 210, 211
 Konečný, Matouš 323
 Kónya Franciska 10, 209
 Kopcsányi Márton 65
 Korbéli Antal 334
 Koszta László 365
 Kottanner Ilona → Kottanner Jánosné
 Wolfram Ilona
 Kottanner Jánosné Wolfram Ilona 121,
 299
 Kovachich Márton György 124
 Kovács András 386, 387
 Kovács Béla 104, 264
 Kovács Eleonóra 100
 Kovács, Elisabeth 224, 228
 Kovács Imre Endre 379
 Kovács Péter, E. 115–117
 Kovács Sándor 135
 Kovács Sándor Iván 134
 Kovács Zsolt 399
 Köberl János 190
 Ködöböcz József 315
 Kökényesi Zsolt 11, 223, 225, 229, 237
 Köpeczi Béla 67
 Körmendy Kinga 269
 Kössler József 336
 Kossler János 336
 Kőszeghy Péter 287, 333
 Kövér György 225
 Kracker, Johann Lucas 257, 377, 387, 396
 Krähling Edit 30
 Krász Lilla 301
 Krauss, Johann Anton 380, 386
 Krečsmári János 335
 Kreskay Imre 83
 Krisán János 344, 354, 358
 Kriss-Rettenbeck, Lenz 148
 Krman, Daniel 316–319, 321–323
 Kubinyi András 152
 Kulcsár Péter 288
 Kun Ignác 334
 Kutas Eszter 149, 150

 Lábos Ferenc 191
 Laczkó Krisztina 151
 Laczlavik György 300
 Lajos, I. (Nagy) 26, 122
 Lajos, II. 305
 Lajos, XII. 320
 Lakatos Adél 123, 128, 273
 Lakó György 337
 Lambertini, Prospero Lorenzo 331
 Lambrugo, Claudia 144
 Lancsics Bonifác 368, 374
 Landgraff, Hans Frank von 69, 71
 Lang, Mauritz 277
 Lansius, Thomas 320
 Lantosné Imre Mária 149, 156
 László, V. 116, 300
 László Zsófia, V. 98
 Lauf Judit 121
 Läufer, Friedrich 258
 Legeza László 379
 Léh István 293

- Lehmann, Michael Theophilus 322
 Lékai László 29
 Lengyel László 156
 Leó, I. Nagy Szent 119
 Leó, X. 118, 119
 Lestyán Márton 335
 Lestyán Mózes 89
 Leszkovszky Ferenc 49
 Leto, Pomponio 320
 Liechtenstein, Anton Florian von 231
 Ligeti Dávid Ádám 30
 Limbacher Gábor 147, 151, 154–156
 Lipót, I. 199, 207, 226, 228, 229, 241–246, 253, 263, 307, 325–331
 Lipót, II. 89, 127, 130, 311
 Lipót János főherceg 238
 Lipp Mónika 10, 255
 Lippay György 198–202, 270
 Lippay Katalin 199, 200
 Lippert József 29
 Lippi, Filippo 30
 Liszthy János 305
 Liszkai Mihály 138
 Lisznyai Incze Ferenc 215
 Lósy Imre 201
 Lotaringiai Károly → Károly, V. lotaringiai herceg 329
 Lotharingiai Ferenc 28, 29, 248, 258
 Lovik Sándor 149
 Ludmila Běťáková 399, 404
 Ludolf, Szent 387, 394
 Ludovicus, magister (1738) 352
 Lukács 64
 Lukács László 195, 200
 Lukács, Szent 25, 398
 Luková, Jana 399

 Mack Máté 344
 Maczák Ibolya 10, 93, 123, 239, 273
 Madas Edit 121
 Mader Antal 356
 Majthényi Ádám 356
 Majthényi László 356

 Makó Pál 336
 Málnási László 218, 219
 Manhercz Orsolya 122
 Mansfeld, Philipp Graf von 205
 Manutius, Aldus 317, 320
 Mária, Habsburg, királyné 303
 Mária, Szűz Szent 14, 25–35, 41, 43, 44, 69–72, 75, 144, 145, 147–156, 158–161, 241, 248, 249, 252, 339, 384–386, 389, 390, 394, 397–400, 402
 Mária Amália főhercegnő 252
 Mária Anna főhercegnő 252
 Mária Magdolna, főhercegnő 254
 Mária Magdolna, Szent 66, 259, 387, 391, 394
 Mária Terézia 28, 29, 83, 91, 103, 122, 123, 126, 127, 129, 130, 165, 171–173, 258, 259, 264, 312
 Márkai Károly Rudolf 356
 Márkos Albert 135
 Márkus Dezső 125
 Marosi Ernő 109, 145, 146, 333, 365
 Martens, Georg Friedrich von 234, 235
 Martialis, Marcus Valerius 54
 Márton, Heinrich 75
 Márton, Szent 96, 97, 108, 126, 232, 250, 259, 347, 354, 361, 364, 365, 367–369, 371–375
 Mártonffy György 397, 401, 408
 Mártonyi Pál 292
 Martore, Vanessa 79
 Mathatias 293
 Mattioli, Raffaele 331
 Mátyás, I. (Hunyadi) 116, 118, 172, 300, 344
 Mátyás, II. 64, 199, 207
 Mátyás, Szent 251
 Maxentius, császár 365
 Mayer Gyula 30
 Mayr, Hiki 144
 Mazarin, Jules, bíboros 328
 Mechler Katalin 267
 Medgyesy S. Norbert 9, 285

- Mednyánszky Ferenc 275
 Méhner Vilmos 66, 113
 Melczer Károly 170, 191
 Meletius 291
 Mészáros Ignác 163, 171
 Mészáros István 286, 333
 Mészáros Klára 11, 267, 269, 272
 Mészáros Zoltán 267
 Meszlényi Antal 93, 103, 274, 343, 347, 356
 Meszlényi Gyula 399, 404
 Metastasio, Pietro 9, 79–91, 224
 Meursius, Jacobus 317
 Migazzi Kristóf 46, 49, 165
 Mihály, Szent 228, 230, 253, 277, 344
 Mihály Ferenc 26, 399
 Mihálykó János 64
 Mikés Mihály 203
 Miklós, Szent 10, 146, 385, 389, 394, 397, 400, 401, 407, 408
 Mikó Árpád 100, 365
 Mikó Gábor 152
 Miksa, I., Habsburg 304, 305
 Milassin Miklós 182
 Müller, Hans Rudolf 277
 Moga, Valer 69
 Mojzer Miklós 70, 93, 98, 101
 Molière 83
 Molitor, Raphael 372
 Mollay Károly 121
 Molnár Aladár 65
 Molnár Antal 88, 147, 148
 Molnár B. Lehel 135
 Molnár Dávid 138–140
 Molnár Szulpic 364
 Monok István 97, 277, 285, 325
 Morhof, Daniel Georg 321
 Mossóczy Zakariás 209, 210
 Mozart, Wolfgang Amadeus 89
 Mózes 318
 Muratori, Lodovico Antonio 11, 325–332
 Nádasdy Ferenc, főispán (18. sz.) 164, 178
 Nádasdy (III.) Ferenc, († 1671) 195, 203, 205, 206, 225
 Nádasdy László 237, 246
 Nádasdy Tamás 302–305
 Nádas János 63, 66
 Naglitsch Márton 336
 Nagmihaly György 204
 Nagy Imre 87
 Nagy István 219
 Nagy István, kanonok 46
 Nagy Iván 262
 Nagy J. Gőző 286
 Nagy Pál 182
 Nagy Sándor (III. Alexandrosz) 330
 Nagymihályi Ferenc 64
 Nedeczky László 25, 26, 397
 Nemes Róbert 259, 260
 Németh Ambrus 366
 Németh Lajos 93
 Németh S. Katalin 371
 Neumann, Helga 153
 Neumann, Johann Georg 321
 Neusteder úr (zágrábi polgár?) 204
 Nickel, Goswin 195
 Nicolai, Georg 95
 Norberg, Christain-Norbe 378
 Norberg-Schulz, Christian 378
 Norbert, Szent 377, 386–394
 Nottenstein, Johannes Georgius 289, 291
 Nottenstein, Veronica 292, 294, 296
 Nyáry Krisztina 214
 Nyerges Judit 94, 277, 285, 325
 Obed 294, 295
 Oborni Teréz 301
 Ódor Imre 46
 Oláh Miklós 199, 209, 302–307
 Orczy László 182
 Orczy Lőrinc 164, 173, 177, 184, 185, 187, 263

- Ordódy János 343, 352
 Orgona Angelika, T. 10, 361
 Orosz László 336
 Ortmann-né Ajkai Adrienne 378
 Os, Hendrik Willem van 30
 Ovidius, Publius, Naso 54
- Óry Miklós 269
- Padányi Biró (Bíró) Márton 99–101, 355, 358
 Pál József 30
 Pál, Remete Szent 343
 Pál, Szent, apostol 135, 220
 Pál-Antal Sándor 75
 Pálffy Eufrozina 199
 Pálffy Géza 10, 121, 299, 301, 302, 304, 306, 307, 309, 411
 Pálffy János
 Pálffy János, nádor 228, 312
 Pálffy János, tábornagy, pozsonyi főkapitány 350, 351, 354–356, 358, 359
 Pálffy János, (†1879) főispán 167, 180
 Pálffy Károly 171, 173
 Pálffy Katalin 202
 Pálffy Mária Anna 231
 Pálffy Mária Zsuzsanna 225
 Pálffy Mátyás 371, 372
 Pálffy Miklós, nádor 228
 Pálffy Pál 202
 Pálffy Tamás 234
 Pallavicino, Alessandro Sforza 31
 Pancrazi, Pietro 331
 Pandula Attila 100
 Pap Gábor 119
 Papp Andrea 59, 267
 Papp Ingrid 9, 315
 Pászti László 51
 Pásztor Cecília 45
 Patachich Ádám 9, 82, 167, 173, 174
 Patachich Frigyes 172
 Patachich Gábor 312, 356
 Patachich István 204
 Pataky Nándor 256
 Patay Pál 287
 Patzier, Michael 336
 Paulesich (Paullesicz) József Mihály 287
 Paulucci de' Calboli da Forlì, Girolamo 31
 Pázmány Péter 11, 59, 62–70, 72–77, 196, 198–200, 210, 267–272, 303, 304, 306–308, 311, 397, 408
 Péchy Ferenc 204
 Péchy Gábor 174, 175
 Peltz János 348, 356
 Perényi Imre 261
 Peres Zsuzsanna 122
 Perger Péter 138
 Pesti Brigitta 59, 62
 Péter Katalin 305
 Péter, Szent 30, 32, 68, 72, 245, 257
 Péterfi Bence 152
 Pethe László, Hethesi 63, 64
 Pethe Lászlóné Kapi Anna 59, 63, 64
 Petneházi Áron 117, 118
 Petz József 335
 Pfalz–Neuburgi Eleonóra császárné 229
 Philips Marianne 165
 Philón 292, 293
 Piccolomini, Agostino Patrizi 122
 Pilárik, Štefan 322
 Pilchmayer Fülöp 336
 Pilgram, Franz Anton 380
 Pintér József 108
 Pintér Márta Zsuzsanna 80, 83, 87, 285, 295
 Piso, Domitius 320
 Pitroff Ferenc 165
 Piusz, V. 210
 Piusz, IX. 29, 31
 Piusz, VII. 259
 Piusz, XII. 32
 Plantin, Christophe 317, 320
 Plautus, Titus Maccius 83, 87, 291
 Plinius, Caius Secundus, ifj. 317
 Plinius, Caius, Secundus, id. 320

- Plutarkhosz 224
 Pócs Éva 209
 Podmaniczky István, püspök 300, 302,
 313
 Poór János 123, 148
 Pozo, Luciano del 256
 Prileczky (Prileszky) Mihály 294, 296
 Prinyi Gábor 204
 Prokopp Gyula 103, 109
 Puchaim, Eva S. von, Pálffyné 202
 Pukánszky Kádár Jolán 80, 217
 Pühler, Adam 276
 Püspöky András 261
- Raceredus 288
 Racine, Jean 87
 Ráczy György 121
 Radvánszky Béla 214
 Raff, Thomas 153
 Raffaello da Santi 119
 Ragač, Radoslav 343, 354
 Rajner Lajos 209, 210
 Rájnics József 169, 170, 189–191
 Rákóczi Ferenc, I. 199, 203
 Rákóczi Ferenc, II. 122, 228, 237, 239,
 319, 322, 397, 407
 Rákóczi György, I. 315
 Rákóczi Julianna 60, 66, 67
 Rakonczai János 268
 Ranft, Michael 276
 Rangoni, Gabriele → Veronai Gábor
 Ranolder János 311
 Rapaics Rajmond 68
 Ráth György 209, 210
 Ráth Mátyás 172, 173
 Ratkai Ádám 25
 Rausch Ferenc 335
 Rebeka 213, 214
 Reccared, I., nyugati-gót király 288
 Rédei Károly 79
 Rédei Zsuzsanna 217, 219
 Révai Miklós 164, 178, 181, 187, 188, 191
 Révay József 343, 356, 358
- Révay Péter 310
 Rheda Pál 136
 Riario, Raffaele 119
 Richwaldszky György 351
 Rikesin Zsuzsanna 65
 Rimaszécsi Anna Mária → Wesselényi
 Ferencné Szécsi Anna Mária
 Rimay János 214
 Ringelhann Béla 260, 261
 Ritoókné Szalay Ágnes 140
 Rodoaldus (Rodoald) 287–289
 Rokay Zoltán 9
 Rókus, Szent 150, 384, 389, 394
 Romanus (szerzetes) 364, 370
 Romhányi Beatrix 109, 209
 Rosellus 291
 Rosinus, Johannes 321
 Róth Johanna 218, 219
 Rothari, longobárd király 287, 296
 Rovere, Niccoló della 114
 Royer, Paulus Johannes 287
 Royerin, Maria Magdalena 344
 Rozália, Szent 385, 391, 392, 394
 Rózsa György 71
 Rudnay Sándor 28
 Rudolf, II. 198, 304
 Rugendas, Jeremias Gottlob 400
 Rukich János 204
 Rummel, Franz Ferdinand von 230
 Ruskai Zsófia 11, 325
 Ruzsiczky Éva 293
- Sachs, Hannelore 153
 Sachsen-Zeitz, Christian August von →
 Keresztély Ágost
 Sahin-Tóth Péter 301
 Sajghó Benedek 366–375
 Sajnovics János 336–338, 341
 Sámuel 63, 219
 Sancta Clara, Abraham a 230
 Sancti Julianna 165
 Sándor Antal 46
 Sándor, VII. 327, 328, 331
 Sándor, VIII. 330

- Sanuto, Marino 119
 Sarbak Gábor 121, 209
 Sárközy József 94, 325
 Sárközy Péter 79–82
 Sárospataki Mária 215
 Sattlperger Aloysius 172
 Sauberer, Andreas 380, 387, 396
 Savoyai Jenő (Eugen von Savoyen) 274, 329–330
 Schaffrath Leopold 172
 Scheffczyk, Leo 33
 Scheiner János 165
 Schiaffini, Alfredo 331
 Schlögl (Schlegel) Rozália 165
 Schmitt, Otto 144
 Schmitth Miklós 343, 344, 355, 358
 Schott, Andreas 267, 268, 272
 Schönborn, Friedrich Karl von 226
 Schönborn, Johann Philipp von 226
 Schönleben, Michael 216
 Schwartz, Robert von Megyes 206
 Scitovszky János 29, 31, 32, 268
 Sebastianovich Ferenc 172
 Sebestyén, Szent 150, 385, 389, 394
 Seila 292, 293, 296, 297
 Seilern, Friedrich 125
 Sandler, Egon 398
 Sennyey István 200, 309
 Sennyey Krisztina, Czobor Bálintné 203
 Serédi Gáspár 217
 Serfőző Szabolcs 144, 259, 400
 Seth József 336
 Sibak, Michael 268
 Sibrik Eleonóra 204
 Sibrik Pál 205
 Sill Aba Ferenc 148
 Simándi István 201
 Simonchich Ince 169, 187
 Simor János 269,
 Sinersberg, Bernardus 356
 Sinzendorff, Ludwig 234, 343–347, 349, 350, 353
 Šišmiš, Milan 315
 Sissay János 52, 56
 Slavazzi, Fabrizio 144
 Smulikowska, Ewa 27
 Sobieski János (Jan III Sobieski) 328, 329, 332
 Sófalvi József 219
 Soli, Gian-Francesco 326
 Sólymos Szilveszter 364, 365, 368, 372
 Solymosi László 300
 Somogyi Dániel 373, 375
 Somogyi Ferenc 336
 Somogyi Károly 268, 270
 Soós Katalin 150, 151
 Sörös Pongrác 364
 Spantafta, Michala 400
 Spielenberger Sámuel 214
 Spinola, Giorgio 253
 Splényi Ferenc 336, 338
 Stapleton, Thomas 270
 Staud Géza 82, 83, 86, 89, 294,
 Stentzch, Franciscus 294
 Stoll Béla 135
 Stollberg-Rilinger, Barbara 223
 Stryckius, comes (1738) 346
 Sugár István 255, 258
 Szymensky, Matthias 70
 Szabó Adorján 214
 Szabó András, püspök 170, 192
 Szabó Botond, G. 99
 Szabó Ferenc 335
 Szabó Flóris 333
 Szabó Károly 217
 Szabó Nepomuki János
 Szabó Péter 276
 Szacs vay Éva 149, 150
 Szádóczki Vera 10, 71, 333
 Szakály Ferenc 366
 Szalai Katalin 267
 Szalay János 154
 Szalay László 237
 Szalkai László 302
 Szalóme 382

- Szamota István 118
 Szapolyai János 300, 301
 Szappantsy Márton (Martinus Szapancsi)
 294, 296
 Szatmárnémeti Mihály 316
 Szauder József 79, 80
 Széchényi Franciska 217, 218
 Széchényi György 198–200, 308
 Széchy Mária → Wesselényi Ferencné
 Szécsi Dénes 300
 Szegedi János 334
 Szegedy Ferenc Lénárd 202
 Szegedy János 226, 229, 232, 234–236,
 238
 Székely György 121, 302
 Székely István 334
 Székely Júlia 285
 Székely László 219
 Szekér Barnabás 366, 371
 Szelepcsényi György 311
 Széless György 109
 Szelestei N. László 9, 93, 104, 325, 343,
 344
 Szembek, Krysztóf 27
 Szentiványi Rafael 49
 Szentmártoni Szabó Géza 63
 Szerencsi Nagy István 219
 Szijártó M. István 237, 325
 Szikszai Mária 70
 Szilágyi András 307, 356
 Szilágyi Csaba 88
 Szilágyi Emőke Rita 99
 Szilágyi Ferenc 80
 Szilágyi Klára 378
 Szilárdfy Zoltán 71, 148, 378, 399, 409
 Szilas László 88
 Szily János 143, 148, 150, 151, 155, 164,
 169, 170, 189–192
 Szinnyei József 68, 226
 Szirácsik Éva 45
 Szmrecsányi Miklós 257, 261
 Szörényi László 104
 Szuly Rita 10
 Szűcs Zoltán Gábor 325
 Szvorényi Róbert 10
 Takács Imre 356, 365
 Tamburini, Fortunato 331
 Tanai Csaba Taca 369, 370
 Tanaszi Árpád 59
 Tar Gabriella-Nóra 288
 Tarnai Andor 69
 Tarnóc Márton 135
 Tarnóczi Mátyás 199, 201
 Tauber Erzsébet 165
 Telegdi Miklós 210
 Telegdy János 201
 Telekessy István 258, 263
 Teleki Ádám 218, 221
 Teleki Anna 219
 Teleki József, főispán 184
 Teleki József 218, 219
 Teleki László 220
 Teleki Sámuel 326
 Telgársky, Jozef 315
 Terdik Szilveszter 399
 Tersztyánszky Gáspár 204
 Thannhausen, Ignatz von 198
 Theudelinda 288
 Thordai János 135
 Thököly Imre 329
 Thurzó Imre 214, 217
 Thurzó Szaniszló 306
 Tokody György 179
 Tolvaj Imre 334
 Tomek Vince 286
 Tompa Zsófia 104
 Tornay Krszítina 10, 377, 380–392
 Tótfalusi Kis Miklós 316, 323
 Tóth Gergely 310
 Tóth Krisztina 47
 Tóth Norbert, C. 304
 Tóth Sándor Attila 82, 167
 Tóth Tamás 312
 Török Zsoltné Dobó Judit 267
 Török, ? (1738) 348

- Traun → Abensberg-Traun, Theresia
 Petronilla von
 Treutler, Georg 216
 Treutler, Susanna 216
 Trinckel Zakariás 195
 Tubero, Ludovicus Cervarius 124
 Tusor Péter 196, 305
 Tüskés Anna 10, 69, 70, 71, 397
 Tüskés Gábor 63, 149, 285, 397, 399, 409
- Újfalvi Imre 136
 Újváry Edit 30
 Újvendéghy János 356
 Ulászló, I. 300
 Ulászló, II. 124, 125, 302
 Uzoni Fosztó István 135
- Ürményi József 164, 181, 182
- Vadas András 152
 Vadas Gábor 204
 Vajnági Márta 122, 125
 Vanyó László 293
 Várday Pál 300
 Várfalvi Nagy János 137
 Varga Imre 83, 87, 89, 135, 295, 344
 Varga Lajos 9, 13, 292, 294
 Varga László 333
 Varjas Béla 134
 Várkonyi Ágnes, R. 117
 Vásárhelyi Judit, P. 138
 Vay Éva 217
 Vedres István 185
 Verebélyi Kincső 144, 149
 Verestói György 217–219
 Vergilius, Polydorus (Vergilio Polidoro)
 320
 Vergilius, Publius, Maro 54, 289, 290, 296
 Verneda Ferenc Xavér 335
 Veronai Gábor 118
 Veterini, Pavol 316
 Viczai János 65
- Viczián János 29, 286, 292
 Vilprandus 291
 Virág Benedek 169
 Virág György Jácint 179
 Viski Sára 219
 Vizkeleti Zsigmond I. még Csete István
 60, 68, 69, 71
 Vizkelety András 121
 Voit Pál 260, 263
 Vokál, Václav 315
 Volkra, Johann Otto von 230, 310, 311
 Vybírál, Zdeněk 304
 Vyskupová, Martina 399
- Waigand József 109
 Waismayr József 344, 354, 358
 Walticher Márk 204
 Walticherné Mária Magdolna 204
 Weichhardt Gabriella 214
 Weissenwolf, Johann Anton Ungnad von
 231, 251
 Wentzel, Hans 144
 Werner Terézia 165
 Wesselényi Ferenc 217, 219
 Wesselényi Ferenc, nádor 65, 66
 Wesselényi Ferencné Szécsi Anna Mária
 60, 62, 65, 66
 Wesselényi István 202
 Wesselényi Miklós, id. 89
 Wesselényi Zsuzsánna 217, 218
 Widmanstad, Georg 63
 Wimmer, Otto 30
 Witkowska, Aleksandra 27
 Würden und Freudenthal, Joseph Franz
 von 232
- Zádori János 269, 270
 Zakariás 381, 389
 Zambra Alajos 81, 82, 88
 Zanussi, Josef 399, 404
 Zavetz József 287
 Žbirková, Viera 315
 Zebul 294, 295

Zeno, Apostolo 326
Zichy Ferenc 48, 356
Zichy István 45
Zichy Károly 183, 218
Zimányi Lajos 167
Zombori István 88
Zrínyi Miklós 69, 332, 344
Zrínyi Péter 203

Zsigmond, Luxemburgi 116, 117
Zsolt Angéla 291
Zsuzsanna, Jojakim felesége 219

|| *Inhalt*

Das Programm der 9. Konferenz der Forschungsgruppe für Literatur und Frömmigkeitsgeschichte der Barocke am 16–18. April 2015.....	9
VARGA LAJOS	
Die Eröffnung der 8. Konferenz der Frömmigkeitsgeschichte.....	13
BÁN IZABELLA	
Die Erscheinung der kirchlichen und profanen Repräsentation in den Gebetbüchern der Bruderschaften	17
BARNA GÁBOR	
Die Gnadenbilderkrönungen in den und nach den 17–18. Jahr- hunderten.....	25
BÁTHORY ORSOLYA	
Die Amtseinführung von dem Erzbischof von Gran József Batthány	45
BOGÁR JUDIT	
Die Ausgaben vom Gebetbuch von Péter Pázmány und die Repräsentation.....	59
CZIBULA KATALIN	
Metastasio in der kirchlichen Repräsentation in Ungarn.....	79
DÉRI ESZTER	
Das Begräbnis von Imre Esterházy	93
DÓBÉK ÁGNES	
Die erzbischöfliche Repräsentation von Ferenc Barkóczy	103
GÖRÖG DÁNIEL	
Der römische Einzug von Tamás Bakócz	113
HENDE FANNI	
Die christliche Liturgie der ungarischen Herrscherskrönung im 18. Jahrhundert.....	121
HEVESI ANDREA	
Die Relation der kirchlichen Repräsentation und der Selbstrepräsentation in den gemeindlichen Gesangbüchern des 16–17. Jahr- hunderts – Ein sonderliches Beispiel: die Druckerei am Ende des 17. Jahrhunderts in Kolozsvár.....	133

HORVÁTH SÁNDOR	
Die bekleideten Gnadenstatuen der Prozessionen als das Mittel der Repräsentation – Durch ein Beispiel vom Bistum Raab aus der Mitte des 18. Jahrhunderts.....	143
HUBERT ILDIKÓ	
Die Schielerung der Gedichte über/für die kirchlichen und weltlichen Hoheiten.....	163
KÁDÁR ZSÓFIA	
Fundatores et benefactores – Die Gründer und die Wohltäter der jesuiten Institutionen im Ordensgedenken im Königreich Ungarn im 17. Jahrhundert	195
KÓNYA FRANCISKA	
Die ungarische Trauungsreden und Begrüßungen aus dem 16–18. Jahrhundert	209
KÖKÉNYESI ZSOLT	
Die Anwesenheit und die Karriere von einem ungarischen Hohepriester – Eine Skizze zum Lebenslauf des Bishofs von Nitra Ádám László.....	223
LIPP MÓNIKA	
Die kirchliche Repräsentation in der Zeit von Gábor Erdődy und Ferenc Barkóczy in Eger	255
M. HORVÁTH MÁRIA	
Die neuestens indentifizierten Exemplare der Privatbibliothek von Pázmány Péter.....	267
MACZÁK IBOLYA	
Das Begräbnis von Ágost Keresztély – Im Spiegel der zeitgenös- sischen Regensburger Ausgaben	273
MEDGYESY S. NORBERT	
Die Aufführungen des Gymnasiums von den Piaristen in Vác (1722–1747) in der Repräsentation von den klerikalen Hoheiten.....	285
PÁLFFY GÉZA	
Der Kampf für das Recht der Königs- und Königin- krönung in der frühen Neuzeit in Ungarn.....	299
PAPP INGRID	
Die Rolle eines oberungarischen Verlags in der lutherischen Repräsentation im 17. Jahrhundert	315
RUSZKAI ZSÓFIA	
Lodovico Antonio Muratori und die „Liebe der Wahrheit“.....	325

SZÁDOCZKI VERA	
Die Darstellung des Ordenslebens in den jesuiten Gedichtsstudien	333
SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
Das fünfzigjährige Priesterjubiläum von Erzbischof Imre Esterházy (1738).....	343
T. ORGONA ANGLIKA	
Das Geheimnis mit sieben Siegeln – Die Sigel der Erzabtei von Pannonhalma.....	361
TORNAY KRISZTINA	
Der barocke Neubau der Kirche von den Prämonstatensernin Jászó – Die spirituale Selbstinterpretation eines katholischen Männerordens	377
TÜSKÉS ANNA	
Die Ehre des Gnadenbildes von der Sankt Nikolaus Kathedrale in Nagyszombat (Tyrnau).....	397
VOIGT VILMOS	
Das Ausstattungsmahl – Das Krönungessen vom III. Karl	411
Namenverzeichnis.....	413

